MIRCEA

ELIADE

JURNAL

1941–1969

HUMANITAS

MIRCEA ELIADE

Jurnal

1941–1969

Ediție îngrijită de
MIRCEA HANDOCA

HUMANITAS
BUCUREȘTI

Coperta
IOANA DRAGOMIRESCU MARDARE

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
ELIADE, MIRCEA
Jurnal 1941–1969. / Mircea Eliade; ed. îngrijită de Mircea Handoca. – Bucureşti: Humanitas, 2004
2 vol.
ISBN 973-50-0740-1
Vol. 1. 2004 – ISBN 973-50-0741-X
1. Handoca, Mircea (ed.)
821.135.1-94

© SORIN ALEXANDRESCU şi DAVID BRENT
© HUMANITAS, 2003, pentru prezenta ediţie

EDITURA HUMANITAS
Piaţa Presei Libere 1, 013701 Bucureşti, România
tel. 021/222 85 46, fax 021/224 36 32
www.humanitas.ro
Comenzi CARTE PRIN POŞTĂ: tel. 021/311 23 30,
fax 021/313 50 35, www.librariilehumanitas.ro

ISBN 973-50-0740-1
ISBN 973-50-0741-X

Notă asupra ediției

Tradus în principalele limbi de circulație internațională în tiraje de ordinul milioanelor, *Jurnalul* lui Mircea Eliade este cunoscut cititorului din România doar prin fragmentele publicate în diferite reviste și almanahuri.

Editarea *Jurnalului* mă preocupă de mai bine de doisprezece ani. Cu toată stăruința, am reușit în această lungă perioadă să public doar câteva fragmente în revistele *Vatra* (1984–1985) și *Jurnalul literar* (1990). În primăvara anului 1979, i-am cerut încuviințarea autorului să tipăresc o selecție din cele aproximativ 1 500 de pagini ale *Jurnalului*.

„Nu cred — mi-a răspuns Mircea Eliade — că proiectul dumitale cu *Fragments d'un Journal* este realizabil. După cum știi, textul *românesc* a fost tradus de L. Bădescu. Deci nu poate fi retradus din franceză. Ar trebui căutat originalul românesc. Din păcate, două treimi din dactilograma textului românesc s-au pierdut. Ar trebui căutat în cincizeci de caiete..."

Din ianuarie 1982 însă, am început să primesc prin poștă — treptat, treptat — fie fotocopii ale manuscrisului, fie dactilograma lui definitivă.

Prin 1983, Dan Culcer, aflând că sunt în posesia originalului *Jurnalului*, mi-a propus să-l public în revista *Vatra*. I-am cerut din nou încuviințarea autorului. La 20 septembrie 1984, acesta îmi preciza, nemulțumit de traducerile din engleză sau franceză care proliferau în revistele bucureștene sau provinciale: „Îmi scrii despre eventuala publicare a câtorva fragmente din *Jurnal* în *Vatra;* sper, *după textul original, iar nu după o*

traducere franceză." Desigur că paginile apărute în revista din Târgu Mureș au respectat întru totul dorința autorului. Sunt însă singura persoană în posesia fotocopiei manuscrisului, așa că practica traducerilor a continuat.

La rubrica „Punctul pe i" (*Jurnalul literar* nr. 22, din 4 iunie 1990) arătam: „Nu vreau să institui un monopol asupra operelor lui Mircea Eliade. Mi se pare însă absurd și lipsit de sens să traducem în românește o operă scrisă inițial în această limbă."

Ediția de față, proiectată să apară în două volume, reproduce manuscrisul original în limba română. Nu am intervenit în textul manuscrisului; cele câteva croșete [...] îi aparțin lui Mircea Eliade și le-am reprodus ca atare.

Din cele peste 1 500 de pagini dactilografiate, selectate de Mircea Eliade din propriul său *Jurnal*, avem la dispoziție circa 1 200. Fragmentele ce, din păcate, nu au putut fi găsite, le vom traduce după versiunea franceză, făcând precizarea de rigoare.

Cele două volume vor cuprinde notațiile din perioadele:

I 1941–1969

II 1970–1985

Prima parte a volumului întâi conține *integral* textul scris în limba română de Mircea Eliade. Ediția noastră are în plus, față de versiunile franceză și engleză, și *Jurnalul portughez* (1941–1944), alte circa cincisprezece pagini (în special, însemnările din 18, 25 și 28 septembrie 1951) cu referiri la geneza *Nopții de Sânziene*, precum și însemnările din 6 și 15 decembrie 1963 și 13 februarie 1965.

Aproape jumătate din manuscrisul original în limba română al celei de-a doua părți a volumului întâi a fost pierdut de traducători. Cercetătorul american al operei lui Eliade, Mac Linscot Ricketts, mi-a pus la dispoziție versiunile engleză și franceză, precum și numeroase pagini din versiunea originală. Îl rog să primească mulțumirile și gratitudinea mea. De asemenea, profit de ocazie pentru a-i mulțumi pentru sprijinul pe care mi l-a oferit în alcătuirea volumului *Împotriva deznădejdii*, apărut în 1992 la aceeași editură.

Deci în volumul de față au fost traduse din limba franceză însemnările din: 9 octombrie 1959–7 martie 1963 (inclusiv); 20 iunie 1963; 22 septembrie 1963; 12 și 17 octombrie 1963; 7 noiembrie 1963; 19 și 28 decembrie 1963; 11 ianuarie 1964; 30 ianuarie 1964; 18 februarie 1964; 26 februarie 1965–14 decembrie 1966 (inclusiv); 12 ianuarie 1967–14 mai 1967 (inclusiv).

De o importanță deosebită este sublinierea de către autor a anumitor cuvinte sau propoziții, în dorința de a atrage atenția asupra semnificației lor specifice. Procedeul este frecvent în întreaga beletristică și memorialistică a lui Mircea Eliade din ultimele patru decenii de viață, dar unii editori români și străini n-au sesizat întotdeauna acest lucru.

În ediția de față, se culeg cu caractere cursive toate sublinierile speciale ale autorului, precum și cuvintele, sintagmele și frazele în limbi străine.

Am căutat să aplic normele în vigoare ale actualei ortografii. Am renunțat la majusculă în transcrierea numelor de popoare, a lunilor anului, a zilelor săptămânii. Am copiat însă cu literă mare, ca în manuscris, în anumite contexte, cuvinte care aveau o semnificație specială. Am respectat titlurile originale ale publicațiilor *Caete de dor* și, respectiv, *Cuvântul*.

Am optat pentru alcătuirea unui indice ce va fi plasat la sfârșitul ultimului volum al *Jurnalului*.

Mircea HANDOCA

Lisabona 1941. Îmi place să stau, în după-amiezele acestei primăveri târzii, în Praça do Comércio, pe balustrada Tagelui. Sunt atâţia pescăruşi neodihniţi care îşi încearcă norocul în apele tulburi, galbene, uleioase ale fluviului — şi, urmărindu-le zborul scurt, zvâcnit, între un ţipăt şi un salt înapoi, mă trezesc târziu, fără gânduri, liniştit, depărtat de mine însumi, întrebându-mă când s-a transfigurat lumea din jurul meu şi a ajuns atât de frumoasă.

Nicăieri, în nici o ţară, n-am ascultat o chemare mai melancolică, mai sfâşietoare ca a tocilarului din Lisabona. Meşterul acesta obişnuieşte să-şi vestească trecerea pe străzi suflând într-un nai scurt câteva sunete de o tulburătoare tristeţe, lungi, şovăitoare şi sugrumate brusc într-o chemare ascuţită, ca un cântec rănit. Tocilarul îşi fluieră deznădejdea mai ales în după-amiezele calde, când soarele adoarme marii arbori şi o boare sticloasă se prelinge pe caldarâmuri. Parcă ar fi ultimul om viu petrecându-şi jalea într-un oraş părăsit.

Şi iarăşi îl aud către apusul soarelui, când văzduhul îşi recapătă transparenţa şi încep să fumege arborii bine mirositori. Este, fără îndoială, cea mai desăvârşită expresie a lui *saudade*.

Buçaco. Am lăsat fereastra deschisă. Departe, peste pădurea din vale, se zăreşte para unui foc. Burează. Văzduh de munte, noaptea, când încep ploile.

Mă trântesc în pat. Încerc să învăţ a doua strofă din sonetul lui Camões, *Alma minha gentil*, dar citesc descurajat, ştiind că încerc un lucru cu neputinţă pentru mine. Niciodată n-am iz-

butit să memorez mai mult de trei patru versuri dintr-un poet, oricât m-aş fi trudit. Şi strofa a doua mi se pare mai puţin frumoasă.

Îmi amintesc de noaptea pe care am petrecut-o demult, la Allahabad, găzduit de Major Basu. Eram, ca şi acum, singur; bura, mi-era frig (nopţile de ianuarie, în India Centrală — şi marea mea naivitate, să călătoresc îmbrăcat de primăvară...). Bătrânul Major Basu îmi dăruise, chiar în acea zi, o carte de impresii dintr-o călătorie a lui — făcută prin 1880 — în Europa. O ediţie modestă, provincială, tipărită chiar în tiparniţele lui din Allahabad. Trebuie să mai am eu pe undeva cărticica aceasta, legată în pânză verde, murdară; *An Indian Traveling in Europe*, parcă îi spunea. Ştiu că am rămas târziu de tot, în acea noapte, ca s-o citesc. Şi nu mă puteam dumiri cum un om atât de inteligent şi de cultivat ca bătrânul meu Major Basu găseşte de amintit în cartea lui de lucruri atât de puţin interesante, generalităţi care se întâlnesc în orice manual de istorie sau de geografie: populaţia ţării respective, numele marilor fluvii, proporţiile şi activitatea porturilor.

Foarte târziu, după miezul nopţii, cineva a bătut timid la uşă. Era chiar bătrânul Major Basu bine înfăşurat într-o pătură. Cineva din casă zărise lumina aprinsă şi-l deşteptase. A rămas însă intimidat în prag, văzându-mă citind — şi aflând că era chiar propria lui carte. Ar fi vrut, poate, să spună ceva, căci de mai multe ori l-am ghicit gata să înceapă. În cele din urmă, în timp ce eu încercam un comentar măgulitor, m-a salutat nefiresc de respectuos şi a plecat. Iar, a doua zi, părea că uitase cu desăvârşire vizita pe care mi-o făcuse...

Nu ştiu de ce mi-am amintit toate acestea şi de ce-am simţit nevoia să le însemn, în această cameră de hotel din Buçaco. Poate pentru că plouă şi e frig. Poate pentru că aşteptam să se deschidă uşa şi să apară cineva care să mă privească lung, nedumerit, să asculte cele câteva fraze pe care, fără îndoială, i le-aş fi spus asupra volumului pe care-l ţineam în mână — şi să se retragă mut, înnegurat, cu paşi uşori, de păslă, înainte ca eu să-i înţeleg bine faţa.

Luso. Sunt şi case vechi, cu temelii de granit, cu olane înverzite şi mici ferestre care par a fi desenate pentru un decor de păpuşi — alături de acest grandios hotel modern, asemenea unui solarium, care şi-a întors privirile, stânjenit, de la tot ceea ce alcătuia, până la înălţimea lui, adevăratul Luso: izvoarele, cele câteva pensiuni de familie, restaurantul cu sălile de biliard şi petrecere, promenadele, grădina publică.

O moară părăsită, undeva. Şi grădina, cu chioşcuri, terase, pietriş. Lângă bazinul în care izvorăşte, cu un uşor clocot, apa de Luso, nu se mai plimbă, acum, nimeni; deşi florile sunt încă proaspete, iarba fragedă şi arborii atât de verzi. Un orăşel de vilegiatură, după plecarea ultimului vilegiaturist.

Înţeleg acuma unda de melancolie pe care o simţeam necontenit ispitindu-mă de când ne-am oprit în Luso. Mă întâmpină aici nostalgia aceluiaşi paradis pierdut al lumilor înecate: Oraşe de băi de pe timpul părinţilor mei, viaţa aceea semireală care durează doar lunile de vară, prietenii, idile, preumblări solitare; şi muzica militară a după-amiezelor de duminică, în chioşcul din mijlocul parcului; serbările, balurile, lampioanele de hârtie, confetti.

*

Printre multele cărţi care-şi aşteaptă rândul la citit sunt şi două volume de Ramalho Ortigão, *a Ramalhal figura*, cum îi spunea Eça de Queiroz. A scris, între multe altele, şi două volume ciudate, un fel de „ghid al vizitatorului de băi şi al călătorului comod", cu tot felul de informaţii utile şi precise: orarele trenurilor, preţurile hotelurilor, amănunte asupra băilor, medicilor, specialităţilor culinare. Cărţile se numesc: *Banhos de Caldas e Águas Minerais* (1875) şi *As Praias de Portugal* (1876). Se pare că sunt străbătute şi de un entuziasm nelimitat, aproape fanatic, faţă de posibilităţile ştiinţei, în special ale medicinei şi balneologiei. Astăzi, mi se spune că ghidurile lui turistice şi balneologice constituie principalul izvor de documentare asupra vieţii mondene de acum trei sferturi de veac.

Viseu. Trecem printr-o mare sală, fostă sufragerie episcopală, cu minunate *azulejos*: Alexandru cel Mare, Titus, Vespasian; același albastru ferm, sticlos, pe care anevoie înveți să-l iubești.

De la o fereastră, ne întâmpină întreg orașul, prins între dealuri împădurite. Gorunii, brazii și stejarii-plută coboară până aproape de *campo dos toiros*, de curând clădit la marginea Viseului. Case de un roz-cărămiziu egal, cu olanele roșii și brune. Câteva vile albe, având ferestrele de culoarea granitului umed, par rătăcite aici, în împărăția nuanțelor argilei.

Cât e de frumoasă strada aceasta de la picioarele catedralei, care cade din zid, proptindu-se la răstimpuri de temeliile sau colțurile caselor, cotind brusc și pierzându-se într-o învălmășeală de coperișuri, departe, în inima orașului...

Cel dintâi lucru pe care-l observ în Catedrală sunt nodurile manueline lipite de bolți. Amănuntul acesta parcă mă trezește. Încep să privesc cu mai multă prietenie catedrala aceasta vastă, de o ascetică nuditate, și care e totuși caldă, apropiată.

Tânărul, cu figură și plete proletare, îmbrăcat sărăcăcios, a privit câtva timp absent către altar, și acum a îngenunchеat, cu oarecare sfială, și se roagă.

Și mai sunt două femei, două bătrâne, care fără îndoială ne-au observat de cum am intrat și nu ne mai scapă din ochi, urmărindu-ne cu o amorțită viclenie în timp ce-și recită rugăciunea și-și numără potolit mătăniile.

Abatele ne arată scara cea mare care duce spre cor. De sus, catedrala își adâncește dimensiunile și-și schimbă, parcă, lumina. Un alt văzduh, un spațiu mai incert; ca și cum coloanele acestea granitice ar fi căpătat pe nesimțite o stranie însuflețire muzicală.

Dar ceea ce e cu adevărat extraordinar sunt jețurile corului. Speteaza și brațele fiecăruia sunt împodobite cu figuri și trupuri de o rară frumusețe; demoni, himere, țapi, balauri, pești, capete de damnați. Mâna care s-a rezemat atâția ani de speteză a rotunjit profilul diavolului, dându-i o expresie și mai sinistră. Cât e de tulburător capul acesta de bătrân, cu gura descleștată

în cine ştie ce oftat lubric, cu ochii aproape de frunte, aşezaţi atât de sus ca să vadă cât mai mult şi cât mai repede, acum, în pragul morţii. E fără de pereche curajul şi geniul cioplitorului care a însufleţit cu atâtea priviri, şi rânjete, şi monştri, lemnul tare, fără spic, al jeţurilor. Se aşezau aici, firește, bărbaţi plini de evlavie şi cântau cuvios mângâind cornițele diavolului de lângă ei, sau figura de cinică prostie a unui călugăr vinovat, sau himera cu îndrăzneaţă coadă, sau şopârla răsărită pe neaşteptate din lemn, sau balaurul care se trudea de ani să se desprindă de pe spetează şi să-şi caute culcuş aiurea...

Nici un chip nu seamănă cu altul. Nici o expresie nu se repetă, pe atâtea figuri care te privesc de pretutindeni. Prin ce miracol au ajuns personajele acestea din basme, din mituri sau bestiarii, din farsele populare şi legendele monastice, în corul catedralei din Viseu? Şi ce nemărginit spirit de toleranţă, câtă înţelegere şi ironie la clericii care au văzut cum se însufleţesc sub dalta meşterului lemnar chipurile acestea care sunt tot atâtea ispite ale virtuţilor teologale...

Corul este, de altfel, plin de surprize. Căci deasupra fiecărui jeţ se pleacă, susţinând o înlănţuire de coarne şi alge, câte un trup de femeie cu pântecul gol, bine arcuit în afară. Mă întreb cu ce ar putea semăna această femeie, al cărei pântec îmi aminteşte idolii preistoriei, Venus din Willendorf sau oricare altă *magna mater* eurasiatică. Zadarnic îi descopăr, bine lipite de spetează, aripile de înger. Curba bulbucată a pântecului gol, sânii de o glorioasă maturitate şi, mai ales, zâmbetul atât de feminin, atât de impenetrabil — mă împiedică să ghicesc în trupurile acestea esenţele angelice.

Muzeul Grão-Vasco. Sunt atâtea muzee despre care n-am însemnat nimic în acest carnet, încât nu mă îndur să uit şi muzeul Marelui Vasco Fernandes. Poate pentru că, deşi se intitulează modest „muzeu regional", e unul dintre cele mai frumoase din Portugalia; cel mai frumos, fără îndoială, dacă la Janelas Verdes din Lisabona n-ar fi fost tripticul lui Nuno Gonçalves.

Acestui Vasco Fernandes i se atribuiau atâtea pânze, încât multă vreme critica modernă a crezut că e vorba de un mit. De curând însă, realitatea lui istorică a fost definitiv validată. Şi în acest muzeu — instalat într-o casă din secolul al XVI-lea — au fost adunate principalele lui tablouri, laolaltă cu pânzele altor artişti ai Nordului şi cu nenumărate alte lucruri preţioase, de la o minunată cruce pectorală bizantină până la o ciudată colecţie modernă de acuarele şi guaşe.

Ceea ce mă tulbură, în toate pânzele lui Vasco, nu e realismul cu care tratează el subiectele — deşi şi acest realism e, în el însuşi, plin de mistere —, ci mai ales urâţenia personajelor sale. De la Mântuitor (din pânza *Botezul*) până la soldaţii şi fariseii din extraordinarul *Calva*, chipurile lui Vasco oglindesc aceeaşi mare, înrăită urâţenie. Sunt numai două excepţii, asupra cărora voi reveni. Dar m-apropii de fiecare tablou în parte, şi regăsesc geniul lui Vasco realizându-se în urâţenie ca într-o dimensiune spirituală predestinată. Iată, bunăoară, *Calvarul*, marea pânză care te întâmpină îndată ce intri în muzeu şi care, fără îndoială, este una din capodoperele picturii portugheze — prin îndrăzneală, prin concepţie, prin meşteşug. Dar câtă urâţenie în aceste douăzeci şi cinci de personaje! Ce figuri schimonosite, ce rânjete opace schilodesc feţele fariseilor care trag la sorţi hainele Mântuitorului, ce profil dospit de negustor rapace are centurionul din primul plan, înfăşurat în mantia lui roşie, şi câtă bestială suficienţă în ochii tuturor acestor martori ai Patimilor! Tâlharul cel rău, contorsionat pe cruce, ostaşii cu chipurile asimetrice plesnind de mediocritate şi de josnicie; Longhin pe calul lui alb, aproape scăpând lancea din mână — (pasămite, minunea se săvârşise în sufletul lui); până şi sfintele femei din primul plan, strânse în jurul Maicii Domnului, care leşină cu mâinile melancolic împreunate — toate aceste chipuri participă la aceeaşi urâţenie amară, sinistră sau patetică, îmbuibată în patimi sau extenuată de fecunde eforturi. Căci urâţenia personajelor lui Vasco nu e întotdeauna caricaturală şi demoniacă — asemenea chipurilor lui Bosch sau Breughel. De cele mai multe ori, e numai urmarea unei munci îndelungate,

e lipsa de farmec, opacitatea, îngroşarea pe care ţi-o dau viaţa grea, dorinţa de trai bun, setea de putere.

Aceeaşi optică a determinat şi celelalte nenumărate chipuri, cu excepţia Sfântului Sebastian — înconjurat de călăi hidoşi — şi a Sfântului Petru. Aproape toţi consideră acest tablou al Sfântului Petru drept capodopera lui Vasco. Este, în orice caz, cel mai popular. Tronul pe care e înfăţişat Sfântul pare un imens baldachin de despot asiatic. Mantia sa imperială cade în falduri bogate pe podeaua de mozaic. Muiat în aur, cu tiara somptuoasă, ţinând în mâna stângă, rezemată de cartea deschisă, cheia fermecată a Raiului, şi înălţând tihnit dreapta, într-o benedicţiune apostolică de o cutremurătoare simplitate — Sfântul Petru ni se înfăţişează aici ca un adevărat Cosmoorator. Parcă niciodată n-a cheltuit un pictor mai mult geniu, mai mult aur, mai bogate culori, ca să omagieze victoria Bisericii romano-catolice în chipul august, puţin obosit şi totuşi apostolic, al Sfântului Petru. Totul îl arată aici ca pe adevăratul stăpân al lumii, ca pe Monarhul Universal care-şi impune legea şi ordinea pretutindeni. Şi, dacă nu m-ar ispiti alte reflecţii — în legătură cu arta aceasta, plină de secrete, a descoperirilor maritime —, ce admirabil pretext de meditaţii pentru simbolismul arhaic al lui Melchisedec, al Regelui-Preot, al Monarhului Universal, al lui Chakravartin, cel care stă în centrul Lumii şi învârte Roata şi prin care toate sunt posibile şi capătă fiinţă...

Vasco Fernandes, care înfăţişează oamenii, sfinţii, şi chiar pe Isus, aşa cum îi vede el în juru-i pe compatrioţii întorşi din asprele călătorii atlantice — este cel mai amar dintre realişti. Dar realismul acesta care caracterizează întreaga şcoală portugheză contemporană este şi el o creaţie, alături de atâtea altele, a spiritului epocii descoperirilor maritime. Nimic mai depărtat de plastica Renaşterii ca această pictură portugheză care, poate înainte de olandezi şi, în orice caz, independent de ei, descoperă realismul în artă. Canonul frumuseţii clasice, mediteraneene, anevoie reactualizat de Renaşterea italiană prin umanism şi educaţia gustului clasic, nu s-a popularizat în Portugalia. Secolul descoperirilor maritime a creat aici un alt canon: al

Atlanticului, al lui *mar tenebrosum*. Stilul manuelin, cu toate secretele lui, cu influenţele exotice şi maritime care izbesc ochiul şi tulbură, este cea mai desăvârşită manifestare a acestui canon.

Dar tot atât de interesant şi plin de sugestii este şi realismul picturii portugheze din secolul al XVI-lea. Căci toţi artiştii aceştia erau contemporani neînchipuitelor eforturi cheltuite pentru străbaterea oceanelor şi descoperirea lumilor noi. Mulţi dintre ei au trăit în economiile de pe coasta africană. Au văzut peisaje noi, chipuri stranii, s-au inserat în geografii primejdioase, au cunoscut viaţa aspră, au întâmpinat la fiecare pas moartea şi bolile cumplite ale Orientului, au trăit viaţa grea a marinarilor şi au văzut, peste tot, oameni încruntaţi, opintindu-se într-un efort istovitor, încordaţi într-o luptă deznădăjduită cu necunoscutul — oameni surmenaţi, secătuiţi, îmbătaţi de glorie, de vicii, de sentimentul puterii — oameni, într-un cuvânt, urâţi. Duritatea şi bestialitatea figurilor lui Vasco Fernandes era aceeaşi pe care o întâlnea pretutindeni la contemporanul lui. Nu avea de unde să întrevadă frumuseţile serafice, contemplative, mediteraneene ale Renaşterii italiene. Nu avea unde să-şi pregătească spiritul pentru a putea ghici aceste frumuseţi liniştite. Scurtele intervaluri de creaţie ale Portugaliei erau întotdeauna între asemenea expediţii.

Un alt mare pictor contemporan lui Grão-Vasco — Mestre do Retábulo da Sé de Viseu, cum i se spunea, până la identificarea numelui — îşi are adunată aici întreaga lui operă. Influenţa descoperirilor maritime este, la acest Mestre do Retábulo, şi mai vădită. Unul din tablourile cele mai cunoscute, *Adorarea Magilor*, înfăţişează un indian din Brazilia sub chipul regelui negru care vine să se închine la ieslea Mântuitorului. Este un indian din Brazilia pe care nimeni nu-l poate confunda, aşa cum se pregăteşte să îngenuncheze în costumul lui bălţat, cu cercei şi şirag de perle la gât, cu penele lui multicolore în jurul capului, cu lancea lui de lemn. Fără îndoială, este înaintemergătorul exotismului din pictura europeană. Prototipul „bunului sălbatic", care va obseda, peste două veacuri, imaginaţia literatorilor şi moraliştilor continentali.

Portugalia se poate mândri că e precursoarea exotismului şi a întregii literaturi romantice. N-a lăudat oare Camões, cel dintâi dintre europeni, o sclavă indiană, Barbara, „captiva care-l ţinea captiv"? Poema *Aquela cativa*... în care se exalta culoarea întunecată a pielii (*pretidão de amor*), în dauna frumuseţii blonde, a deschis drumul unei întregi literaturi exotice, promovate victorios de romantism. Nu zadarnic iubea Chateaubriand *Aquela cativa*, în care i se părea că e validată pasiunea pentru frumuseţile extraeuropene, nesofisticate, aparţinând unor geografii pe care fervoarea lui şi a tuturor celorlalţi romantici o asimilau paradisului.

Aşa încep toate curentele devenite mai târziu populare, aşa începe orice modă şi orice snobism de mase: de la un mare poet sau de la un mare pictor. Căci moda, care a început să se popularizeze după anul 1920, a frumuseţii bronzate şi tuciurii, moda care sileşte tineretul continentelor albe să se „înnegrească", sau, cel puţin, să se „bronzeze" prin orice mijloc, este o gravă abatere de la canoanele frumuseţii clasice, mediteraneene sau nordice, care îi lăuda pe blonda Elena şi feţii frumoşi cu părul de aur, pe Blanchefleur sau Margareta. Este adevărat că moda pielii tuciurii a invadat Europa o dată cu muzica neagră şi jazzul. Dar originile ei sunt în romantism şi în *pretidão de amor* a lui Camões. I-au trebuit câteva sute de ani până să fie nu numai acceptată de elitele Europei şi Americii, ci şi promovată de arta, de filozofia şi de sporturile ambelor continente. Revolta împotriva „pielii albe" este, firește, complexă. Se pot identifica în ea şi elemente proletare, de revoltă împotriva aristocraţiei şi a canoanelor clasice. Dar ce este proletarul admirabililor visători din secolul trecut decât *le bon sauvage*[1] al lui Rousseau multiplicat în colectivitate? Şi oare nu este nici o legătură între apologia „primitivului", din secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea, şi mesianismul proletariatului, elaborat de doctrinarii socialişti în ultima sută de ani?

[1] Bunul om primitiv (*lb. fr.*) (*n. ed.*)

Vouga. De la Figueira, urcăm mereu, printre păduri în care pinul sfielnic se îmbină cu mesteceni, stejari-plută şi arţari. Urcăm pe această şosea minunată cu nesfârşite, ameţitoare curbe, pătrunzând tot mai adânc într-un peisaj de munte. Şi deodată ne întâmpină, la picioarele noastre, valea Vougăi. Se deschide chiar de aici, câteva sute de metri la stânga podului pe care-l trecem. Şi apoi se lărgeşte necontenit, victorioasă, fertilă.

Totul se schimbă. Crestele de munţi, pleşuve, încep să semene a blocuri granitice, abrupte, dure. Întâlnim sate cu case în culori aspre, întunecate. Curând, casele se descoperă răzleţe sau adunate în mănunchiuri restrânse; ferme care îşi sunt lor însele îndestulătoare.

Scăpăm de ploaie. Pătrunde până la noi mirosul tare, proaspăt, de piatră şi pădure. Valea e lucrată în terase, cultivată. Verdele capătă aici tonuri tot mai coapte, mai puternice. Nu mai e verdele palid, gingaş, din Sud, verdele decolorat de soare, biruit curând de argilă şi nisip. Aici, apele şi ploaia hrănesc o vegetaţie imperială, pe care nici seceta, nici iarna nu o stăvilesc. Ne întovărăşeşte încă văzduhul de pădure.

Berlin. 1942. G. mă duce astăzi la Carl Schmidt, care voia de mult să ştie ce este cu filozofia lui *Nae Ionescu*. O casă în Dahlem, cu mobilă foarte puţin nemţească, câteva tablouri moderne şi o bibliotecă bogată în cărţi vechi. *Carl Schmidt* e mic, o figură puţin impresionantă, dar luminoasă, însufleţită. Vorbeşte curent franţuzeşte. Îi spun că nu cunosc de el decât *Die romantische Politik*, care i-a influenţat atât pe Nae Ionescu, pe Ţuţea şi ceilalţi. Dar, în loc să începem discuţia despre Nae, mă întreabă de Salazar, de Portugalia, de culturile maritime — şi vorbim trei ceasuri. El scrie o carte despre „pământ şi mare", şi a citit enorm în legătură cu arta, cultura şi simbolismul acuatic. Îmi spune că *Moby Dick* e cea mai mare creaţie a spiritului maritim, după *Odiseea*. Îmi arată câteva curioase tablouri ale unui pictor modern neamţ, al cărui nume îl uit repede; viziuni submarine, cosmologie.

Cum de atâţia ani studiez şi eu asemenea probleme (*la Mandragore*), mă las antrenat în interpretări de simboluri şi mituri austro-asiatice care parcă îl interesează. Îi făgăduiesc să-i trimit *Zalmoxis* II, unde am publicat *Notes sur le symbolisme aquatique*. Ce mă impresionează la Schmidt sunt curajul lui metafizic, nonconformismul lui, vastitatea viziunii. Îmi aminteşte de Nae. Ne oferă o sticlă de vin de Rin. E încântat că mă întâlneşte şi regretă că plec mâine la Madrid. Îmi spune că omul cel mai interesant, astăzi, e René Guénon. Ne conduce până la staţia de metrou, vorbindu-mi despre aviaţie ca simbol „terian".

Lisabona. Cât de falsificată e viziunea istoriei, pe care noi o înţelegem exclusiv validată prin documente! O cetate medievală, pentru că avea o duzină de oameni care ştiau carte şi au lăsat câteva sute de documente, „participă" la istorie — iar dramele profunde ale Evului Mediu eurasiatic, tensiunea din istmul ponto-baltic sunt „neinteresante", şi istoricii le rezumă în câteva fraze!

De aceea, o istorie universală nu se poate face pe bază de documente scrise —, ci numai pe documente spirituale: adică pe mituri şi credinţe. Europa, dar în special Occidentul, trebuie comparat Orientului şi stepelor nomazilor nu prin documentele, ci prin miturile sale.

Bunăoară, istoria românească trebuie omologată istoriei occidentale prin miturile noastre: Miorița, Meşterul Manole, baladele eroice, Făt-Frumos etc...

Scriind articolul despre *Dor — A saudade romena* pentru Acção, recitesc încă o dată *Mai am un singur dor*. Credeam până acum că e vorba, aici, de dorinţa de reintegrare în Cosmos. Încep să cred că e altceva: dorinţa de a-şi regăsi, prin moarte, adevărata sa familie cosmică (apele, munţii, astrele, pădurile). Nu reintegrare —, ci reîntoarcere acasă, la ai săi.

*

Impresia extraordinară pe care ţi-o lasă orice roman de Dostoievski se datoreşte, în bună parte, faptului că timpul e dilatat,

la el, în proporţii considerabile, şi personajele lui, fiind urmărite de aproape, ca să nu-şi repete până la saţietate gesturile şi vorbele, izbucnesc sau se contrazic din exasperare, făcându-te să crezi că sunt posedate sau acţionează din „profunzime". Oricine a scris un roman în care îşi propune să urmărească de aproape, zi cu zi, sau chiar oră cu oră, un personaj ştie cât e de greu să-l ţină în frâu, să nu-şi ia câmpii, spunând sau făcând cine ştie ce nebunie. Nu-ţi poţi impune voinţa asupra unui personaj decât ţinându-l la depărtare, adică vorbind despre el oarecum „în general", rezumându-i viaţa sau ideile în chip global. Dacă te apropii de el prea mult, dacă încerci, bunăoară, să scrii o scenă care se petrece într-o durată concretă (o anumită după-amiază), simţi un fel de nevroză care sfârşeşte prin a te stăpâni, şi vei scrie atunci sub dictarea acelui personaj. E o anumită magie, provocată de faptul că încerci să dai viaţă concretă (ceas cu ceas, dialoguri etc.) unei creaţii de a ta, că, într-un anumit chip, eşti un creator de oameni. Cred că nu există scriitor care să nu fi simţit această magie, această exasperare pe care ţi-o provoacă personajul, şi care te sileşte să te laşi în voia lui, voie demoniacă, pentru că cel dintâi lucru pe care-l face personajul este să te contrazică, să se anihileze pe sine (aşa cum l-ai *voit tu*). Sunt sigur că dacă vreodată aş scrie un roman care să se petreacă în douăzeci şi patru de ceasuri şi l-aş scrie cu personaje inventate (nu cu amintirile mele microscopizate, gen Proust), aş scrie ceva care s-ar spune că e copiat după Dostoievski. Ar trebui într-o zi să spun clar toate lucrurile acestea, pentru că lumea vede în Dostoievski altceva decât a făcut el: în fond, geniul lui D. este că s-a lăsat posedat de propriile lui personaje, şi acest act de magie, demonic în sine, l-a făcut să pătrundă acolo unde ceilalţi romancieri şovăiesc să păşească.

*

Am cunoscut la consilierul de presă german K. un om foarte interesant: dr. M., corespondentul la Paris al lui *Kölnische Zeitung*. A fost corespondent al *Cuvântului* în 1938, şi îmi amin-

tesc că o dată i-am tradus chiar un articol. Evident, nu-mi amintesc numele. Îmi spunea că Nae Ionescu îi era bun prieten. I-a prezis, în ianuarie 1938 la Paris, tot ce era să se întâmple, căci el, fiind austriac, ştia cât de serioasă putea fi o represiune guvernamentală. (Şi-a pierdut cei mai buni prieteni, împuşcaţi. De cine?). Era şi C.M., de la *A Voz* de faţă, şi am fost fericit auzindu-l pe acest dr. M. spunând că Nae Ionescu a fost unul din cei mai inteligenţi oameni ai Europei.

Am stat mult de vorbă. Vine de la Paris. Nu pare prea hitlerist. Foarte citit, vorbind perfect franţuzeşte. Îmi cere veşti despre opera lui Nae. Îi spun că au apărut primele două volume din scrierile lui filozofice. Pare emoţionat. Îi spun de convorbirea mea cu Carl Schmidt, astă-vară. E mirat că Schmidt îl apreciază pe Guénon. Ce mă impresionează este că i se pare „pasionantă" epoca pe care o trăim, deşi îşi dă seama că am putea sombra într-un cataclism apocaliptic. Eu îi vorbesc de „epoca antenicopoleană"; suntem în pragul Nicopolului, când Europa se mai putea încă salva de turci. Dar nu văd nicăieri semne că, măcar de astă dată, vrea să se salveze.

Nu ştiu dacă a spus-o pentru că era şi C.M. de faţă, dar a afirmat că Salazar e singurul conducător de popoare pe care-l are astăzi lumea.

*

Gide îşi întemeiază morala şi filozofia epocii sale (îndeosebi, *L'Immoraliste*, *Les Faux-Monnayeurs*) pe lecţia ştiinţelor naturale. Aminteşte-ţi paginile despre fauna suboceanică, „morala" peştilor care rezistă şi la apa desărată etc., din *Les Faux-Monnayeurs*. Sunt ultimele consecinţe ale lui Darwin şi Nietzsche, purificate de incongruenţe, făcute accesibile „elitelor de mare public". În fond, cu toate că s-a ferit să cadă în truismul „adevărurilor contemporane", Gide este un om al epocii sale. Opera lui oglindeşte perfect efortul ştiinţei mijlocii a timpului său. Aceasta nu-i scade importanţa, ci, dimpotrivă, i-o sporeşte; pentru că, izbutind să-şi creeze puncte de contact cu epocile ulterioare, opera lui Gide rămâne în acelaşi timp un document

reprezentativ al epocii 1880–1930, şi încă un document de o strălucită autenticitate.

Mă gândesc însă că morala şi filozofia unui mare romancier modern, care ar vrea să oglindească în opera sa efortul de cunoaştere al contemporaneităţii, nu se mai pot mulţumi cu lecţiile ştiinţelor naturale, la modă pe vremea tinereţii lui Gide. Ea va trebui să ţină seama de tot ce au revelat un Heisenberg, un Ueskull, un Heidegger, un Frobenius — şi îndeosebi de tot ce ar putea revela descoperirea lumilor arhaice, ale miturilor şi ale simbolurilor.

T.C. sfârşeşte de citit *Întoarcerea din Rai* şi *Huliganii*, pe care nu le cunoştea. Stăm de vorbă asupra lor, şi cu acest prilej îmi amintesc şi eu de romanele acestea, pe care aproape le uitasem, până în 1941, dar pe care le-am recitit de atunci de două ori: o dată pentru a putea relua *Viaţa Nouă*, a doua oară pentru a le corecta. Îmi dau seama, de data asta, de totala absenţă a problemei morale în ele. Eroii fac ce vor, fără nici o rezistenţă; fetele cedează uşor, nimeni nu se căsătoreşte şi nimeni nu face copii. Există o problemă metafizică, poate şi una socială, dar morala erotică nu apare încă. De ce? Criticul G. Călinescu se mulţumeşte să constate repulsia mea faţă de nuntă, dar nu se întreabă: de ce?! În fond, asta ar fi treaba criticului: să explice. Mai ales un scriitor de felul meu, obsedat de „probleme". Adevărul este că, la mine, obsesia metafizicului şi a biologicului nu mai lasă loc pentru nici o altă problematică. Erosul, la mine (cel de acum opt-zece ani), avea o funcţie metafizică. Iubirea angaja şi implica pedepse — fără prezenţa indispensabilă a societăţii, a instituţiilor, a accidentelor (din toate aventurile personajelor mele, un singur accident şi nici un singur copil din flori).

Şi mai e ceva: eu am rămas impresionat de lexicul şi simbolismul misticii indiene (*vaishnava*), care exprimă iubirea mistică în termeni de *adulter*, iar nu de *nuntă*, tocmai pentru a marca transcendenţa oricărei experienţe mistice, esenţa ei „străină" acestei lumi. Dragostea, la mine, este în primul rând o aventură de structură metafizică. Mă interesează reacţia oamenilor faţă

de ea *ca atare* — ca legată de propriul lor *destin* — şi, numai în subsidiar, implicaţiile ei morale şi sociale. Personajele mele se îndrăgostesc şi fac dragoste oricum şi cu oricine, pentru că pe mine, autorul lor, mă interesează exclusiv *această* experienţă a dragostei, care revelează un *destin* —, iar nu consecinţele ei sociale.

Evident, marele critic G. Călinescu n-avea de unde să ştie toate acestea: nu i-am vorbit niciodată de ele.

*

Îmi aduc aminte melancolica greaţă cu care am privit anticarii de pe cheiul Senei. Nici nu îndrăzneam să mă apropii prea mult de cărţile acelea moarte, îngălbenite de soare, răsucite de vânt. Din câteva ochiri, înţelesesem; triste frunze moarte, maculatură, *efemeride* lipsite chiar de ridicol. Masa aceea mă deprima. Iubirea mea de cărţi şi de carte se transforma, în acea clipă, într-un dezgust profund, într-o totală repulsie faţă de litera scrisă şi hârtia tipărită. În asemenea momente, nu mai cred în „cultură", nu mai cred în nimic, afară de moarte. Am impresia că mă aflu într-un cimitir.

În fond, acesta este adevărul. Nimeni nu rămâne, nici o operă nu se salvează. Anticarii de pe cheiurile Senei înfăţişează destinul oricărui efort cultural, al oricărei creaţii. Ei recepţionează efemeridele secolului nostru. În biblioteci, zac efemeridele celorlalte secole. În zece mii de ani, chiar Dante, chiar Homer, ar putea fi tot atât de nesemnificativ ca un roman din 1900, îngălbenit astăzi în taraba unui anticar. Şi dacă zece mii de ani vi se par prea puţini, puneţi o sută sau cinci sute de mii de ani. Tot acolo ajungeţi. Numai Eclesiastul a avut curajul să mărturisească adevărul — şi norocul să-l audă oamenii.

A[stă-]noapte, am visat insula mea paradiziacă din Atlantic. Mă apropiam noaptea de ea, într-o barcă; vaporul care mă adusese se oprise în larg.

Lecturi în legătură cu insula. Nostalgii. În vis, uneori, sunt fericit, regăsind-o.

*

Ca să-ţi dai seama de cât preţuieşte viaţa ta, de cum ai izbutit s-o valorifici, gândeşte-te că mâine ar putea fi ultima zi. Dar nu ultima zi a vieţii tale — căci atunci ai mai putea găsi vreo mângâiere: ai scris ceva, ai ajutat pe cineva, vei putea consola pe un cititor după cincizeci-şaizeci de ani de la moartea ta — sau, dacă ai activat în istorie, ai modificat istoria ţării tale, ai contribuit la înălţarea sau salvarea neamului tău etc. O asemenea moarte e consolatoare — şi totuşi ea nu validează viaţa pe care ai dus-o. Dar gândeşte-te că mâine ar putea fi ultima zi a lumii. Că mâine pământul se reîntoarce la modul lui predestinat: de gaz. Vezi, atunci, ce-ţi mai rămâne din viaţa ta: doar binele pe care l-ai făcut, dragostea pe care ai împărtăşit-o, mângâierea pe care ai dăruit-o altora.

*

Ultimele trei zile le-am petrecut cu Carl Schmidt, invitat în Portugalia pentru conferinţe. Duminică dimineaţă, am fost cu el la muzeul Janelas Verdes, unde rămânem mai mult de un ceas în faţa *Ispitirii Sfântului Antonie* a lui Bosch. Îmi spune că descifrarea simbolismului lui Bosch e ultima vogă în Germania, că toată lumea se ocupă de el, deşi foarte puţini vorbesc şi încă şi mai puţini publică. Bombardamentele şi insecuritatea îi ajută pe nemţi să înţeleagă şi să se regăsească în Bosch; care nu e atât de „fantastic" pe cât se crede, ci e plin de amănunte biografice şi de istorie contemporană (bunăoară, Schmidt îmi vorbeşte de societăţile secrete, care aveau protecţia împăratului, şi care-i executau pe magistraţii corupţi după un proces prealabil şi o condamnare la moarte după toate formele juridice: în *Ispitirea Sfântului Antonie*, jos, spre stânga, pasărea — simbol al justiţiei — poartă în cioc un plic închis, probabil o condamnare la moarte). Prietenul lui, Wilhelm Fraenger, lucrează de vreo zece ani la descifrarea lui Bosch şi a scris o uriaşă monografie de peste o mie de pagini asupra lui, încă nepublicată.

•

Ortega y Gasset şi M. dejunează la mine. Ortega e în vervă. Admirabile observaţii despre „muţenia" popoarelor sud-americane: ele scriu spaniola, dar nu o „vorbesc", pentru că *nu au ce să spună*; pentru că, aşa cum văzuse deja Hegel, continentul sud-american are o faună slabă, pentru că acolo nu poate fi depăşită preistoria.

Găsesc în Ortega următoarea frază: *No creo que haya imagen más adecuada de la vida que ésta del naufragio*[1] (*Ideas y creencias*, 1942, p. 90). Îmi amintesc că aceeaşi imagine îl obseda pe Nae Ionescu în ultimii săi ani şi în ultimele sale cursuri. Şi nu în sensul de eveniment catastrofic, ci de condiţie general umană: omul e, de la început, o făptură căzută; luptă ca să se menţină în viaţă, să dureze şi, mai ales, să se salveze spiritual.

E semnificativ că atât Nae, cât şi Ortega sunt preocupaţi de istorie, încercând să acorde istoriei o valoare absolută.

Preocuparea mea de căpetenie este tocmai salvarea de istorie; simbolul, mitul, ritul — arhetipurile.

•

Quel ennui d'avoir à répondre à cet idiot (Léon Bloy, *Le Mendiant ingrat*, 4 Avril 1892)[2].

Iată de ce am renunţat, încă din 1934, să mă apăr împotriva criticilor care mi se aduceau — îndeosebi cele semnate de imbecili şi referitoare la scrierile mele teoretice.

Importanţa covârşitoare a acestei observaţii: că omul nu are numai *potenţiale*, ci şi *posibilităţi*. Problema libertăţii se poate pune din nou.

De reţinut observaţia pe care mi-o făcea Carl Schmidt, când am luat masa împreună: Mommsen a jucat un rol nefast în cultura europeană; el l-a „desfiinţat" pe Bachofen, el l-a urmărit

---

[1] Nu cred că există imagine mai potrivită a vieţii decât a naufragiului (*lb. sp.*) (*n. ed.*).

[2] Ce neplăcut să fii nevoit să răspunzi acestui idiot (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

necruțător chiar după moarte. Istoricismul a progresat sub o stea cumplită, căci tot ce era transcendent și simbol în istorie era desconsiderat, suspectat sau sistematic ignorat.

Lousă. În poezia primitivă, dragostea nu e niciodată „naturală", ci consecința unei vrăji sau a capriciului divin. Pentru primitiv, amorul-pasiune e o patogenie, o vrajă. Câte consecințe nu se pot trage din această valorificare negativă a dragostei! Omul primitiv nu vrea *să se piardă*. Tot ce face, gândește și dorește el — e centrat asupra ontologiei. Se vrea real, se vrea întreg. Dacă ritul îi cere uneori să-și abandoneze umanitatea e numai pentru a-l solidariza cu realitatea absolută. În nici un caz nu se abandonează pentru un seamăn de-al său; pentru un alt fragment viu și derizoriu.

Imensa revoluție realizată de creștinism, care promovează pe orice nivel pierderea de sine.

Interesantă interpretare pe care o dă E. d'Ors demonului lui Socrate: e o compensație pentru Xantipa. Omul care n-a putut fi consolat și sporit de femeie e compensat de prezența îngerului păzitor. Singurătatea pe care n-a putut-o alunga *nunta* o alungă *dialogul*.

Eroarea: a rezolva o problemă prin felul de a o pune.

Abia acum înțeleg sensul profund al unui obicei indian: maestrul spiritual, în semn de mare dragoste, dă discipolului să mănânce cu propria lui mână. Așa îmi dădea mie *Swami*, la Rishikesh; îmi băga alunele una câte una, în gură. Credeam că e un semn de dragoste. Astăzi înțeleg: discipolul e un nou-născut, asemenea oricărui neofit al ceremoniilor de inițiere. E, încă, un prunc; nu poate mânca singur. În multe societăți inițiatice „primitive", candidatul uită să vorbească, uită să se slujească de mâini, și e hrănit de părinți ca un prunc, punându-i-se mâncarea în gură.

Oamenii trişti nu sunt iubiţi decât dacă se lasă consolaţi, dacă pot îngădui celorlalţi rara, nobila satisfacţie de a se simţi buni, generoşi, puternici. Un om trist care refuză mângâierea devine repede neinteresant, plicticos, obositor. Celălalt nu-şi poate revela marea lui bunătate, nu-şi poate îndestula voluptatea de a mângâia şi încuraja, adică de a se simţi puternic şi generos. Cât de agreabili sunt, dimpotrivă, cei pe care îi găseşti în lacrimi şi pe care-i părăseşti transfiguraţi de zâmbet, spunându-ţi: îţi mulţumesc că ai venit, prezenţa ta mi-a făcut atât de bine; ce m-aş fi făcut dacă, în asemenea momente grele, nu te-aş fi avut pe tine...

Citesc lamentabila *La Délivrance de Tolstoï* a lui Ivan Bunin: descusută, prolixă, alcătuită optzeci la sută din citate nu întotdeauna revelante. Dar, din nou, mă gândesc la destinul lui Tolstoi — nu la viaţa lui, atât de inuman de zbuciumată în ultimii ani —, ci la destinul lui spiritual. Omul acesta a fost obsedat încă din tinereţe de ceea ce se numeşte „marile probleme". N-a fost un ignorant (cel puţin aşa o spun izvoarele lui Bunin). Avea o bibliotecă de 14 000 [de] volume şi medita zilnic, lua note, se analiza în jurnale etc. Totuşi, ce extraordinare platitudini „filozofice", ce mediocritate teoretică, în toate acele „panseuri" tolstoiene asupra personalităţii, pierderii în impersonal etc.! Ivan Ilici anticipează întreaga filozofie existenţialistă. Dar reflexiile lui pseudobudiste, elegiacele lui meditaţii în faţa vieţii şi a morţii sunt de cel mai prost gust. Acest neîntrecut Tolstoi, care ridică literatura la un instrument de cunoaştere, când se apucă să filozofeze „cu cuvintele lui" parcă ar fi un seminarist. Jurnalul lui nu e interesant decât atunci când înseamnă fapte, stări sufleteşti, amintiri. Şi, cu toate acestea, câte eforturi de a face din acest Jurnal o carte nu numai a sincerităţii, ci şi a înţelepciunii! Îl purta pretutindeni cu sine, scria necontenit, iar în ultima lui călătorie — în fuga cea mare — dicta fiicei sale chiar când zăcea în pat cu 39°C! Câtă sete de a nu se pierde nici unul din gândurile lui sublime...

Ţi se spune: esenţialul, în viaţă, este... Şi începe să-ţi înşire: instinctul foamei, sau sexualitatea, sau voinţa de putere etc. etc. Desigur, fiecare din acestea sunt esenţiale pentru specia respectivă de „viaţă" pe care şi-a ales-o individul. Dacă te reduci la nivelul fiziologic al tuturor fiinţelor vii, şi foamea, şi sexul sunt „esenţiale". Problema nu e aici; nu într-o regresiune a omului în nivelul zoologic. Asta e uşor, şi se tot face de când e lumea lume. Am văzut rezultatele. Problema e să descoperi şi să realizezi ceea ce e esenţial omului *quam homo*[1]; ceea ce nu e „esenţial" nici furnicii, nici maimuţei, nici arieratului mental; ceea ce numai omul, întrucât e om integral, poate realiza. Astfel văzute lucrurile, reducerile absolute la sex, foame, putere etc. îşi revelează deodată falsitatea şi absurditatea lor. Şi dacă viaţa din jurul nostru pare a valida pe cei cu foamea, sexul etc. — cu atât mai rău pentru această viaţă şi pentru noi.

„Trecutul" pe care-l simt mereu, apăsându-mă, este cel mai clar semn că sunt om: adică, trăiesc în timp, am o „istorie", exist întrucât sunt făcut din humă. Nu mă pot bucura de „clipă". Admirabilă observaţia lui Berdiaev că Timpul e blestemul omului decăzut; că acest om nu poate trăi plenitudinea prezentului, istovit, cum e, de propriul lui „trecut".

De pus în legătură cu observaţiile mele asupra regenerării omului arhaic prin abolirea Timpului, prin reîntoarcerea în clipa auroralã, *in illo tempore*[2] a începuturilor. Sensul pe care, pentru un om modern, îl poate avea *incipit vita nova*[3]: nu repetarea cosmologiei, ca la primitivi, nu reluarea Creaţiei —, ci abolirea „trecutului", transcenderea Istoriei, în sensul că, printr-un act desperat de libertate, adică de maximă trăire a Spiritului, „denunţi", întâi faţă de tine, toate condiţionările trecutului, toate „legăturile şi ferecăturile", ale tale şi ale altora, şi te sileşti *să fii ca la începutul Lumii.*

---

[1] Ca om (*lb. lat.*) (*n. ed.*).

[2] În acel timp (*lb. lat.*) (*n. ed.*).

[3] Începe o viaţă nouă (*lb. lat.*) (*n. ed.*).

Poeţii, în felul lor, fac asta prin fiecare act de creaţie. Încearcă „să spună" aşa cum nu s-a mai „spus" niciodată; încearcă să redescopere limbajul şi se comportă — când sunt „inspiraţi" — ca şi cum limbajul n-ar fi avut o Istorie, n-ar fi fost uzat, mistuit, profanat de Timp. Privesc peste Vreme, la Dumnezeu ca şi cum ei, poeţii, ar fi contemporanii începuturilor Lumii, ar fi martori Cosmogoniei.

Când şi ultimul poet îşi va preda libertatea condiţionărilor Istoriei, se va întâmpla, probabil, ce prevestea unul dintre Goncourt în *Jurnalul* lor (în legătură, cred, cu primejdiile ce vor decurge fatal din progresul ştiinţelor): Dumnezeu se va coborî pe Pământ şi va spune: *Messieurs, on ferme...*[1]

Jurnal la Córdoba
octombrie 1944

BADAJOZ

Rămânem trei ceasuri în gara Badajoz. Luna răsare, enormă, printre salcâmi, apoi se înalţă, parcă mai rece, mai tristă, deasupra oraşului. Niciodată nu mi s-a părut o gară spaniolă atât de tristă. Aproape că nu sunt privitori. Doar o femeie cu un copil de mână, care nu se îndură să plece din bătaia becurilor. Şi, mai departe, un tânăr în cârjă, întovărăşit de o femeie absentă, de o obosită vârstă. E, fără îndoială, soţia eroului. Căci, privindu-l mai bine, i-am zărit insigna marii decoraţii de mutilat al războiului civil. Poate are treizeci de ani, sau poate mai puţin, dar cât e de nobilă oboseala care i-a ofilit obrazul şi i-a abătut fruntea! Rămâne multă vreme în penumbră, rezemat în cârjă; femeia îi ţine braţul cu răbdarea automată cu care se poartă o geantă. Privesc amândoi, aproape pe furiş, cum se fac paturile

[1] Domnilor, închidem.... (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

în vagonul de dormit. Când ultimul compartiment e gata, tânărul își răsucește o țigară. O clipă, la lumina chibritului, figura i se însuflețește de o stranie patimă; parcă s-ar fi concentrat până la crispare ca să-și potolească setea, foamea, tinerețea.

REÎNTOARCERE

O revăd așa cum am lăsat-o cu multe luni în urmă, în acea caldă după-amiază de aprilie, când, la capătul podului peste Guadalquivir, mașina s-a oprit ca să putem privi pentru ultima oară Puerta del Puente, cu turnul moscheii desenându-se singuratic către fund. Imaginea aceasta m-a urmărit multă vreme, cerându-și parcă o nouă însuflețire, care s-o confirme și s-o sporească.

Astăzi, dimineața de 3 octombrie, o nouă Córdobă mi se înfățișează din trăsura vetustă cu un singur cal, care m-a luat de la gară și mă poartă alene pe lângă grădinile Victoriei, în înfiorata liniște a palmierilor și eucaliptilor, cotind apoi pe Paseo del Gran Capitán, încă pustiu la această crudă oră, ca să mă aducă în ciudatul hotel *Las cuatro naciones*, în inima orașului. O Córdobă invadată de vegetație, hrănită de opulente sucuri. Cele dintâi case care mă întâmpină sunt aproape moderne, cu multe caturi, uneori sobre, alteori de o timidă urâțenie, parcă și-ar cere iertare că se află acolo, în fosta reședință a califilor. Totuși, cu cât înaintez spre centru, cu atât „modernitatea" aceasta arhitectonică își pierde stridența. Soarele e atât de puternic și cerul atât de albastru, încât culorile se estompează și sfârșesc prin a se stinge, biruite. Intervin apoi toate acele noi elemente de decor — mesele cu umbrele pe trotuare, plantele exotice, balcoanele înflorite — care atenuează trufia pietrei și a cimentului, împingându-le parcă pe al doilea plan.

Impresia că te afli într-un oraș modern durează numai foarte puține minute. Te trezești deodată într-o stradă pe care trăsurica o ocupă din trotuar în trotuar. Nu mai vezi decât cerul albastru deasupra și casele galbene-arămii, de zidurile cărora se lipesc trecătorii ca să nu împiedice pasul somnoros al calului.

GUADALQUIVIR

De data aceasta, soarele în declin, îngăduind văzduhului o transparență nefirească, la care lucrurile pământești parcă n-ar avea dreptul. Totul se reliefează, își precizează profilul. Nimic nu te mai poate înșela; nu mai ghicești, nu mai bănuiești; până departe, către roata munților — *vezi*.

De-a lungul Guadalquivirului se întinde o largă promenadă, Ronda de Isasa, pe care aproape nimeni nu se plimbă niciodată, pentru că nu poți contempla de aici decât apele galbene, repezi, și mestecenii de pe celălalt mal. Parapetul de piatră e tocmai bun pentru odihnă; i te abandonezi lui și privești o întreagă lume vie; malurile fluviului sunt verzi și grase, și păpurișul se amestecă cu grădinăriile. Iată un răzor de ceapă, pe care-l udă un băiețandru și un bătrân, cel dintâi scoțând gălețile pline, și celălalt vărsându-le în șănțulețul care împrăștie apa proaspătă pe întreg răzorul. Munca e ritmică, și ai impresia, privindu-i, că cei doi o fac ca într-un vis, și o fac mereu de la începutul vieții. Alături de ceapă și pătlăgele roșii, se coc în efemera brazdă tolerată de fluviu câteva verze, o floarea soarelui și nenumărate mălaie. Câtă bucurie, să le poți vedea pe toate, la câțiva metri sub parapetul de piatră, acolo unde, în curând, se vor învolbura apele Guadalquivirului...

Pe malul celălalt, sub soarele dulce al amurgului, mai mulți copii goi evoluează, concentrați și fericiți. Lângă ei, o fetiță se pregătește să se scalde. Întoarce brusc capul; femeia care usucă rufele în iarbă o cheamă. Nu i se aude răspunsul, dar e hotărâtă să intre în șuvița de apă care se scurge între limba de pământ și malul înverzit. Se oprește însă din nou și rămâne cu ochii pierduți către dreapta; o luntre își croiește anevoie drum pe sub mesteceni. O clipă, totul pare încremenit.

PASEO DE LA RIBERA

E în continuarea *Rondei*, și e mai puțin pustiu. Trec pe aici foarte mulți soldați. Sunt și bănci de piatră, săpate în parapet — și cu câtă părere de rău le las în urmă, neîndurându-mă să mă

aşez pe fiecare din ele, ca să privesc un alt veşnic Guadalquivir. Îmi spun: de pe această piatră, în acest ceas apropiat de seară, poţi vedea o frumuseţe care se înfăţişează o singură dată în istoria lumii, şi pe care numai tu ai putea-o vedea, pentru că te afli *aici* şi *acum*, şi eşti singur. Niciodată nu se va mai repeta lumina aceasta preaclară, şi nu vor mai trece aceleaşi luntri, şi vor alerga aceiaşi copii pe lângă tine. Momentul acesta e unic; şi, de pe fiecare bancă, ai o altfel de înfăţişare a lumii, unică şi ea. Eşti singurul, aici, care poţi salva din nimicnicenie măcar unele din revelaţiile acestea, acceptându-le, lăsându-te sporit de ele, îmbogăţindu-te. Ai să încerci mai târziu să reînsufleţeşti toate minunile acestea pe jumătate descifrate, şi n-ai să mai întâlneşti în memorie decât imagini aburite, suprapuse, degradate. Opreşte-te şi priveşte-le bine: nici o înfiorare în ostrovul din mijlocul fluviului; un cer de opal; profilul aceleiaşi femei pe care nu o poţi uita; un băietan scuipă prestigios peste parapet; o frunză s-a împiedicat de palma lăsată moale pe piatră, şi a rămas.

CONSOLACIÓN

Aşa se numeşte strada pe care m-am antrenat, părăsind Paseo de la Ribera şi îndreptându-mă înapoi către cetate: *Consolación*. Şi e tocmai după pofta inimii mele: populară, pitorească, bogată în secrete, inepuizabilă în surprize. Uneori, îngustă ca o adevărată uliţă maură, pentru ca lesne să poată fi acoperită cu rogojini întinse din terasă în terasă, în timpul cumplitelor arşiţe; alteori, croindu-şi loc victorioasă printre case, împingându-le de o parte şi de alta, respirând mai în voie, oprindu-se în faţa unui zid misterios, ocolindu-l. Sunt ghivece cu flori la aproape fiecare fereastră. Şi, cu cât înaintez, cu atât casele îşi recapătă noblețea andaluză, lăsând să se întrevadă, printre porţile de fier lucrate în traforaj, *patio* răcoroase, cu mari vase de piatră din care se revarsă plante umede, şi cactuşi, şi aloeşi, şi lămpi grave atârnând în vestibule păzite de Maica Domnului. Mai peste tot domină *azulejos* albastru şi verde închis, uneori bătute cu roşul sângelui întunecat.

Ce mă atrage către aceste străzi fără glorie, ale căror nume, şi lumini, şi umbre, şi miresme aş vrea să le păstrez pentru totdeauna în sectorul cel mai intim al memoriei mele? De unde izvorăsc toate bucuriile acestea, atât de naive şi de exotice totodată, de câte ori am prilejul să mă pierd, singur, într-un oraş necunoscut, pe asemenea străzi străvechi şi pitoreşti? Adesea, mă surprind mângâind zidurile sau trecându-mi palma peste *azulejos*, ca şi cum aş vrea să pot cuprinde cu toate simţurile concretul pe care-l străbat. Într-adevăr, chiar mirosul acestor străzi mă fascinează, chiar zonele acestea greu aerisite îşi poartă secretul lor, faţă de care nu am rămas niciodată insensibil. Şi de câte ori nu m-a trezit melancolia auzind o chemare, un început de cântec, un nume...

PROPĂŞIREA ŞTIINŢELOR...

Am asistat la deschiderea Congresului luso-spaniol, care se ţine în singura mare clădire modernă a Córdobei: Facultatea de Veterinaristică. Într-adevăr, în sala secţiei de istorie şi filologie se află, chiar la dreapta catedrei prezidenţiale, un cal de carton, mărime naturală. Când sunt nevoit să ascult o comunicare cu totul lipsită de interes pentru mine (despre cutare iezut spaniol din secolul al XVII-lea, ale cărui manuscrise sunt de excepţională importanţă etc. — despre un fort portughez ale cărui ziduri, năruite în nu ştiu ce secol, sunt teribil de controversate etc.), îmi odihnesc privirile pe calul de carton şi îmi las gândurile să alerge în voie.

Nimic nu mă încântă mai mult decât această frumoasă Facultate de Veterinaristică, fără îndoială cea mai mare din toată Spania. E emoţionantă perfecta continuitate întru iubirea şi desăvârşirea calului, de la califi până în timpurile moderne. Aici, în Córdoba, au fost admiraţi şi slăviţi în poeme fără număr acei orgolioşi, fremătători cai arabi, pe care erau geloase chiar şi femeile cele mai iubite, căci ei ştirbeau dragostea amanţilor. Şi numai în Córdoba califilor — neîntrecută în femei frumoase, bogată în biblioteci şi scumpă poeţilor — îşi găsea înţeles acel

vestit proverb care spune că paradisul se află în ochii adânci ai iubitei, într-o carte bună şi pe spinarea unui cal arab. Mâine, citesc în programul Congresului, vom vizita faimoasa herghelie córdobeză şi ni se vor înfăţişa cele mai pure exemplare din toate rasele hispano-arabe. Amănuntul acesta mă consolează de plictisul atâtor comunicări pe care locul pe care mi l-am ales în amfiteatru mă obligă să le ascult până la încheierea şedinţei.

De două zile privesc cu mare atenţie savanţii. Gândul că o dată aş putea ajunge şi eu ca oricare din ei îmi amorţeşte sarcasmul, întristându-mă. Oamenii aceştia, probabil, ştiu foarte mult despre foarte puţin, căci aşa definea cineva savantul: un om care ştie din ce în ce mai mult despre din ce în ce mai puţin. Unul cunoaşte totul despre anumite pietre, iar altul aproape tot despre anumite hârtii. Sunt nişte posedaţi şi, dacă îşi cheltuiesc zilele şi nopţile în laborioase cercetări, nu o fac pentru aflarea adevărului şi înlăturarea erorii — ci, în primul rând, pentru că nu pot face altceva şi nu pot face altfel; pentru că sunt pasionaţi de munca lor, dominaţi de o patimă egală aceleia a unui colecţionar de timbre sau de melci. Majoritatea savanţilor, din întreaga lume, sunt simpli meseriaşi, neodihniţi salahori. Pe figurile lor, nu citeşti nobila oboseală a gândului, obsesia delirantă a adevărurilor fundamentale, pasiunea pentru înţelegerea globală a lumii —, ci numai surmenajul fizic, modestia sau trufia, timiditatea sau absenţa. Oare pentru fixarea şi prosperarea acestui tip uman au venit pe lume, au gândit, s-au zbătut şi au suferit un Aristotel, un Galilei, un Leonardo da Vinci, un Leibniz?!...

Şi cât de înduioşătoare sunt micile lor manii, complexele lor de inferioritate sau de superioritate, conduita lor socială! Îndeosebi mă fascinează un foarte demn savant bătrân, fără îndoială un foarte mare învăţat într-una din numeroasele ştiinţe care se cultivă astăzi în lume. E mărunt, umblă ţeapăn ca să se ştie că este încă zdravăn, poartă ochelari pince-nez şi un înfricoşător guler alb în care gâtul aproape i se pierde — şi, firește, redingotă. L-am zărit întâia oară la recepţia congresiştilor, la Ayuntamiento, în faţa unei mese încărcate, cu un aer demn şi absent totodată, silindu-se parcă să pară numai întâmplător aco-

lo, alături de sandvişuri, aperitive şi dulciuri. Din fericire, mândra lui soţie îi purta de grijă şi, la răstimpuri decente, îi strecura câte o bomboană pe îndelete aleasă, pe care savantul o primea detaşat şi mesteca plictisit, privind către fereastră, singularizându-se cu încăpăţânare în forfoteala aceea de oameni lacomi, însetaţi sau pur şi simplu grăbiţi. Nu ştiu ce mă atrăgea în statura micşorată a savantului, dar lungi minute nu mi-am putut dezlipi ochii de el; ce ştiinţă o fi stăpânind? mă întrebam. Cu uşurinţă aş fi putut afla, dar voiam să prelungesc cât mai mult misterul, să-l contemplu cât mai multă vreme în condiţia lui generală, de savant. Astăzi, l-am întâlnit în curtea Facultăţii, conversând ţeapăn cu doi preoţi. Trebuie să fie istoric, lingvist sau filozof, mi-am spus. Dar, mai târziu, l-am întâlnit la secţia ştiinţelor naturale. Începe să mă recunoască şi, de câte ori mă vede, are o sclipire de jignită surpriză în priviri. Fără îndoială, îşi spune: necunoscutul ăsta habar n-are cine sunt eu; trece pe lângă mine şi mă priveşte în ochi, ca şi cum aş fi un domn oarecare, de o anumită vârstă, unul din miile de domni care se plimbă în neştire pe stradă, fără preocupări serioase, fără gânduri adânci. Acest tip impertinent îmi priveşte întotdeauna insigna de congresist, pe care o viaţă de muncă ştiinţifică îmi dă dreptul să o port cu onoare la butoniera redingotei mele, îmi priveşte insigna cu un surâs ridicol pe buze. Cine crede el că sunt eu? Cum de n-a aflat încă de mine, cum nu i-a spus nimeni numele, autoritatea şi specialitatea mea? Căci, în insistenţa cu care mă priveşte, nu descopăr nici admiraţie, nici respect...

UN ÎNŢELEPT

Pe coridor, îl întâlnesc cu surprindere pe amicul din vagonul-restaurant, omul căruia nimeni nu-i cunoaşte numele şi care, profitând de faptul că e membru al nu ştiu cărei asociaţii culturale portugheze (ceva cu progresul farmacopeii coloniale, dacă am înţeles bine), s-a înscris pe tabloul congresiştilor la Córdoba. Am mâncat de mai multe ori la aceeaşi masă, în vagon şi la „Cuatro Naciones". Este un bărbat care se apropie de şaizeci

de ani, dar nu vrea încă să renunţe la călătorie, la aventură, la neprevăzut — ca orice om care şi-a petrecut tinereţea în colonii. Ştiam că nu va citi nici o comunicare, pentru că, aşa cum pe bună dreptate comentase el, „şi comunicările acestea se fac la vremea lor... Acum, în al cincilea an de război european, cui îi mai arde?!..." De aceea, nu-mi ascund mirarea întâlnindu-l la Facultate. Oare la ce secţie vrea să urmărească dezbaterile? Dar, cu o sinceră promptitudine, mă deslueşte. Să nu cred, cumva, că a venit până aici ca să asculte vreo comunicare. Nu, ci, pur şi simplu, a venit să-şi ridice insigna de congresist şi să se intereseze de posibilităţile excursiilor în împrejurimi, sau chiar până la Sevilla. În programul tipărit sunt menţionate numai câteva excursii, şi nici una din ele prea departe. Asta să fie oare tot ce a organizat Congresul? Atunci — rămâne între noi — e prost organizat...

LIBERTATE

După ceasul şase, aproape nu mai poţi înainta pe Conde Gondomar. Este o neobişnuită afluenţă de tineri şi tinere, care se plimbă în grupuri compacte, ajung până în piaţa José Antonio, se reîntorc pe Gondomar, se opresc o clipă la celălalt capăt al străzii, în frumoasa şosea Paseo del Gran Capitán şi se reîntorc — de zece, de douăzeci, de cincizeci de ori. Ai impresia că tot tineretul Córdobei se adună la căderea serii pe aceeaşi stradă. Şi, privind trecând nenumărate perechi sau grupuri de fete, te întrebi dacă nu cumva Córdoba se poate mândri cu numărul cel mai mare de femei frumoase. Majoritatea, brune, de accentuat tip andaluz (oare unde sunt roşcatele de care pomenesc scriitorii arabi?) — dar parcă frumuseţea lor e mai gravă decât a sevillanelor. Chiar atunci când râd, mai rămâne o perdea, grea, în privirile lor.

Dar câtă sete de libertate în plimbările acestea rituale de fiecare seară! Câtă fericire, să se poată opri în faţa vitrinelor luminate, să-şi întâlnească ochii în lăcomia altor nenumăraţi ochi, să fie singure, la căderea nopţii, în inima cetăţii! Suferinţele

căror strămoşi răzbună libertatea aceasta castă, mărturisită ca un preţios trofeu pe calle Conde Gondomar?...

MOSCHEEA

Nu mă pot hotărî să-i spun „Catedrală", aşa cum scrie în ghid, aşa cum îi spun foarte mulţi spanioli (dar nu toţi cordobezi). Pentru că nu e o catedrală. Nu are nimic din amploarea şi rezonanţa spirituală a unei catedrale. Cu toate monstruoasele deteriorări şi, s-o spun făţiş, criminala inserare a unui sanctuar catolic în inima ei — a rămas ce-a fost; cea mai frumoasă moschee din Spania şi cea mai mare din lume după *Kaabah* — din Mecca (pe care n-o cunosc). Zadarnic au fost zidite arcadele, lăsându-i-se numai câteva porţi, zadarnic au fost aduse tablouri celebre, zadarnic se înalţă, chiar în mijloc, impozantul Cor şi frumoasa *capilla mayor*. De cum intri, ai sentimentul că te afli în sanctuarul paradiziac al unui cult exotic la care nu poţi participa, care îţi rămâne străin. Nu mă miră că se roagă totuşi aici, de sute de ani, cordobezii; pentru că, dacă nu putem şti nimic precis despre amestecul etnic al Córdobei, nimeni nu poate pune la îndoială pluralitatea tradiţiilor spirituale care au coexistat secole de-a rândul şi, abia târziu, s-au contopit într-o singură sinteză, spiritualitatea cordobeză. Aceşti oameni se pot ruga în „catedrala" lor, aşa cum strămoşii lor, numai pe jumătate convertiţi la islamism, se rugau în „moschee". Sute de ani, *maulas*, şerbi convertiţi la mahomedanism ca să-şi dobândească libertatea, şi *muladies*, copii din tată musulman şi mamă creştină, îl proslăveau pe Mahomed rugându-se în ascuns lui Cristos. Dintre *mozarabi* (creştini aflaţi sub stăpânirea maurilor) şi *mudejari* (musulmani căzuţi sub stăpânirea principilor catolici), foarte mulţi erau siliţi să îmbrăţişeze, cel puţin provizoriu, într-o mare criză politică, religia vrăjmaşilor. Convieţuirea aceasta însă s-a transformat pe nesimţite într-o simbioză — şi rasială, şi culturală, şi religioasă. Un cordobez de astăzi, oricât ar fi de bun spaniol şi bun catolic, se mândreşte în primul rând

de trecutul maur al cetății sale. Pentru el, moscheea e catedrală, rămânând totuși „Moscheea".

Revin de nenumărate ori, pătrunzând prin Puerta del Perdón, și întotdeauna ocolesc frumoasa grădină a portocalilor, Patio de los Naranjos, în care aleargă aceiași copii, și aceleași femei vin să scoată apa din fântână, și aceiași bătrâni stau la taifas pe băncile de piatră. Viața n-a încremenit aici, ci numai durează — aceeași de veacuri. O viață sanctificată numai indirect, prin vecinătatea locului de rugăciune; căci, dacă bagi bine de seamă, te afli într-o grădină de portocali, într-un paradis vegetal cu cinci fântâni și străbătut cu multiple șanțuri prin care apa se scurge și circulă ca într-o oază bogată în irigație. Sentimentul acesta de paradis vegetal l-am avut de cum am intrat în Patio de los Naranjos, în acea caldă după-amiază din mai 1943. Și, trecând din grădină în moschee, nu te poți opri să nu remarci o stranie simetrie; numai că moscheea nu e un paradis de portocali, ci o pădure de palmieri. Nici o altă formulă nu poate rezuma mai clar unicitatea tulburătoare a moscheii din Córdoba, în afară de această comparație; căci sutele de coloane care o susțin, cu dublul arc în cărămidă albă și roșie, îți dau, halucinant, impresia trunchiurilor zvelte de palmieri cu ramurile arcuite artezian. Și, poate, pentru că spațiul „aleargă" aici în două dimensiuni, în loc să se înalțe vertical (cum, bunăoară, se întâmplă în catedralele gotice), lăsându-ți o vagă impresie de opresiune; poate, de asemenea, pentru că pădurea de coloane te împiedică să realizezi clar, într-o singură ochire, limitele, să „vezi" zidurile, ispitindu-te cu iluzia că poți parcurge indefinit moscheea fără să-i dai de capăt; poate, în sfârșit, din cauza penumbrei aproape totale care domnește aici (agravată, fără îndoială, de zidirea arcadelor de către cuceritorii catolici), — anevoie te poți apăra de gândul că te afli într-o oază de palmieri.

Mult trebuie să fi suferit oamenii aceștia de sete, atâtea sute de ani de viață nomadă în nesfârșitele deșerturi, dacă nu și-au putut închipui altfel paradisul și lăcașul de rugăciune decât ca o oază bogată în izvoare și bine umbrită de palmieri! Și ce calm era beduinul îngenuncheat în moscheea lui ca lângă trunchiul

unui palmier! Dumnezeu *există*, şi e adevărat, şi e atotputernic şi bun — dacă a făcut asemenea locuri, unde nu se mai moare de sete, unde soarele nu mai ucide...

Nu ştiu dacă Patio de los Naranjos exista, întocmai ca acum, cu toate fântânile şi toate micile canale de irigaţie, pe vremea Califatului. E foarte probabil că ea a rămas, structural, neschimbată, deşi au trecut de atunci aproape o mie de ani. Arabii au plecat de mult, şi sângele maur de mult s-a pierdut în etnia spaniolă. Dar copiii continuă să se joace şi astăzi în acelaşi paradis al portocalilor, neştiutori şi fericiţi. Căci a lor a fost şi a rămas Împărăţia Cerurilor...

CAI ŞI ARMĂSARI

Suntem invitaţi la Depósito de Sementales, ca să ni se arate câţiva din cei mai frumoşi cai pe care îi are Córdoba. Aici se află faimoşii armăsari de prăsilă, şi exhibiţia debutează cu unul din aceştia — sur, cu picioarele scurte, cu spinarea joasă, monstruos, dar teribil. Când îl poartă în pas repezit, alergând alături de el, un vizitiu — parcă se cutremură pământul. Dar cât este de dizgraţios! Pe lângă el, caii arabi şi iberici, care ni se înfăţişează în urmă, par exemplarele unei alte specii animale. Fiecare dintre ei are frumuseţea lui, un alt stil, altă vocaţie — dar e atâta noblеţe bărbătească în profilul şi privirea lor! Armăsarul de prăsilă este un specialist. Redus la o singură funcţie, cea genezică, se urâţeşte. Vocaţia lui îi suprimă pe rând toate celelalte virtuţi hipice. La ce bun frumuseţea, eleganţa, zvelteţea, acuitatea privirilor, precizia olfactivă, inteligenţa, siguranţa pasului — când el e redus la teribila funcţie a neodihnitei reproduceri? Forma lui tinde către aceea a unei larve zdravene. Este un predestinat al întunericului, al adâncurilor telurice, unde se revelează, de la începutul timpurilor, misterul naşterii şi producerii vieţii. Am o clipă impresia tulburătoare că armăsarul din faţa mea numai printr-o greşeală se află în plin soare, sub cerul clar, într-o lume a „formelor". Locul lui este în întuneric, în străfundurile materiei vii, în căldura începuturilor. Creator neodihnit de viaţă, e

o victimă a propriei lui forţe genezice şi, ca atare, proiectat pe nivelul vital al larvelor. Când, după ritualul exhibiţiei, este purtat înapoi către grajd, am impresia că e dus foarte departe; cu milioane de ani îndărăt, în mâlul cald unde se dospea, în neştiinţă, viaţa.

SAN ANDRÉS, 50

Aceasta este, fără îndoială, cea mai frumoasă casă din Córdoba. Inima deschisă a cordobezilor mi-a îngăduit să intru în nenumărate case, să mă plimb în voie prin nenumărate *patios* — dar nici una nu se poate compara cu minunea din colţul străzii San Andrés. A fost clădită în secolul al XVI-lea, şi, printr-o fericită întâmplare, actualul ei proprietar, bijutier şi meşter în lucrarea fierului, a restaurat-o, acolo unde a fost nevoie, cu ajutorul celui mai erudit arhitect. Nu e un palat, ca cel al marchizului de Viana. Când intri, rămâi însă încremenit de câtă frumuseţe poate fi adunată într-un *patio*; mozaicul pardoselii, fântâna arteziană în mijloc, în coapsa căreia se înalţă până la etaj un lămâi: vasele de flori din lut ars şi scoicile enorme — nici un detaliu de prisos, nici o nuanţă stridentă. Scara de marmură urcă, înflorită cu glicine, către galeriile de la etaj. Aştept să răsară acolo un chip care să abolească veacul, să valideze decorul...

Nu e nevoie să baţi la uşă, ca să fii poftit. Don Domingo González del Campo îşi jertfeşte mai multe ceasuri pe zi pentru lămurirea vizitatorilor. Iar dacă i se pare că prea ai venit de departe ca să-i admiri minunea, deschide cu grijă o cămăruţă şi, dintr-un nobil butoi, îţi umple un păhăruţ cu vin de portocale. Şi parcă ai fi ispitit să ridici paharul în faţa scării, şi să-l goleşti în cinstea ei, şi a curţii, şi a casei.

AMĂNUNTE

Un jurnal intim sporeşte atenţia. Scriind, vezi mai clar lumea din jurul tău, şi îi uiţi mai anevoie culorile. Şi apoi, câtă bucurie să poţi izola acele „experienţe indistincte", din care e

alcătuită în bună parte viaţa oricărui om, să le poţi istovi toate înţelesurile, stăpânindu-le, memorizându-le!...

Am scris rândurile de mai sus aşezat pe o bancă de marmură albă în Plazuela de Capuchinas. Sunt acolo trei bănci şi câţiva arbori; în faţă, poarta Catedralei San Pablo. Soarele a răzbătut deodată din nori, amuţindu-mă. De unde a izvorât liniştea aceasta dulce şi gravă, aceeaşi în văzduh, în pietre, în suflet?...

Să-mi mai amintesc şi perechea tânără pe care am zărit-o, îngenuncheată, în catedrală. Mulţumeau, fără îndoială, unei dorinţe care se împlinise. Privindu-i, paşii vizitatorilor mi se păreau mai depărtaţi, mai nefireşti; parcă veneau din alte vremi. Sentimentul atemporal care m-a învrednicit o clipă.

JUDERÍA

Îmi place să revin aici, în fiecare zi, la felurite ceasuri. Am început să recunosc anumite figuri: o femeie bătrână din Calle de Maimónides, care stă întotdeauna la fereastră şi cârpeşte ciorapi; fata aceea uluitor de frumoasă, cu o pată brună sub ochi, pe care am zărit-o întâi într-un grup de curioşi adunaţi să privească zgomotosul cortegiu al congresiştilor, şi pe care o întâlnesc de atunci mereu în Plazuela de Maimónides; un solitar, căruia i-am dat ţigări. Toţi de un ferm, neştirbit tip iudaic. Pe care, de altfel, nu-l identific numai în Juderia, ci pretutindeni în Córdoba. Ce Sulamită mai autentică decât tânăra aceea cu părul negru, în mărunţi cârlionţi, căzut pe umeri, cu ochii de păcură, migdalaţi, oblic înălţaţi către tâmple, cu figura palidă, gura nesăţioasă, prea roşie, crudă, despicată de albul sălbatic al dinţilor? Întrebând de numele ei, am aflat că aparţine uneia din cele mai vechi şi mai aristocrate familii cordobeze. Străbunii ei aveau locuri de rugăciune în Catedrala San Pablo. Evident!...

Juderia se deosebeşte de toate celelalte cartiere arhaice şi pitoreşti ale Córdobei; poate pentru că lumina soarelui, căzând pieziş, îngroaşă volumele şi prelungeşte umbrele; poate pentru că grădinile sunt mai ascunse, mirându-te mai mult de par-

fumul de iasomie care te întâmpină uneori de deasupra zidurilor.

Vechea şi părăsita sinagogă păstrează încă fragmente de rafinatul ei tapet de *azulejos*. Pătrunzi în ea trecând întâi printr-o minusculă curte, cu ziduri înalte, în care cresc ficuşi, bougainvilluri şi glicină. E o mare linişte, tulburată la rare intervale de zvonul unor porumbei nevăzuţi. Aici parcă nu mai trece timpul...

În apropiere, casa unde a trăit Moise Maimónides. Un foarte modest *patio* pardosit cu pietre mărunte; flori de iasomie şi un portocal crescut anevoie, la umbră; treptele vechi care urcă spre încăperile unde, în 1135, s-a născut învăţatul rabin. Aici, plimbându-mă într-o seară şi silindu-mă să-mi amintesc interpretarea, atât de stranie şi de curajoasă, pe care o dădea Maimónides profeţiei — l-am întâlnit pe Don Eugenio, „cel nobil născut", cum îşi interpreta el, etimologic, numele. Dar, despre această întâlnire, cu alt prilej...

UN ARTIST

Cu G. de M. la Rafael Bernier Soldevilla, în Encarnación, 8, aproape de catedrală, ca să vedem cum se lucrează pielea de Córdoba. Uşa de la intrare o deschide, cu un ingenios sistem de frânghii şi sfori care traversează curtea interioară, o fetiţă de la etaj. Urcăm treptele de marmură către atelier, în gamele minore ale unei şcolăriţe sârguincioase — fata cea mică, şi cea mai înzestrată, a maestrului, ni se spune.

Atelierul e alcătuit într-o luminoasă încăpere de la etaj, cu o bogată bibliotecă, în care zăresc elegante ediţii şi cele mai amănunţite istorii ale artelor câte au apărut în Spania (şi Dumnezeu ştie că au apărut destule!), şi o masă acoperită cu scule, burghiuri, ace de toate mărimile, lămpi de alcool, creuzete şi mojare. Maestrul este fără îndoială un artist; lucrează nu mai mult de câteva piese pe an, şi numai de comandă. Înainte de război, ne spune, primea comenzi din Olanda şi America. Nu ne poate arăta decât piesele în lucru: o cutie de bijuterii în lemn acoperită în piele; o legătură de carte şi o minusculă tabacheră

de doamnă. Toate, lucrate după modele autentice cordobeze, şi, ne asigură, cu o tehnică dispărută din atelierele spaniole încă din secolul trecut. Lucrează uneori cu gândul la anumiţi oameni, vii sau morţi.

„Am făcut o mapă pentru Théophile Gautier [sic], întocmai aşa cum ştiam eu că i-ar fi plăcut. Am ţinut-o aici patru ani. La urmă, n-am avut ce face şi am vândut-o, cu opt sute de pesetas, în timpul războiului civil. Am făcut de asemenea o tabacheră pentru Berenson, asta mai demult; dar n-a venit prin Córdoba, aşa că n-a ştiut niciodată de ea, şi a luat-o un străin, un colecţionar belgian."

ARRUZAFA

Este o veche mânăstire în apropierea Córdobei, pe cale de a fi transformată într-un pitoresc restaurant şi casă de odihnă. Ajungem înainte de apusul soarelui. Grădinile au fost împodobite cu flori de foiţă colorată şi lampioane. La umbra portocalilor şi a eucalipţilor, s-au aşezat mese, scaune, bănci — căci, aşa cum am fost anunţaţi, va avea loc o *fiesta* în cinstea noastră. Gonesc necontenit camionetele cu invitaţi şi, cum aproape toată lumea se cunoaşte, nou-veniţii se strigă, se cheamă, se îmbrăţişează. Grădinile coboară în terasă, şi eşti surprins de nesfârşitul lor; parcă au fost într-adins astfel făcute, încât toate călugăriţele să se poată plimba în acelaşi timp, fără să se vadă una pe alta.

Ce admirabil loc de odihnă! Sunt atâtea case tupilate sub arbori, încât nu ştiu unde se află inima fostei mânăstiri, unde e ascunsă biserica. Să poţi trăi aici o toamnă întreagă, să vezi cum se singularizează verdele întunecat al portocalilor şi al eucalipţilor în revărsarea necuprinsă de frunze dogorâte, însângerate, ruginite...

Pe o estradă, un tânăr poet, Juan Correa, recită poeme arabico-andaluze. Sunt vechi *romances* populare şi traduceri din poeţi arabi, şi versuri întocmite de el, toate rostite cu o bărbătească fervoare, clar, cu gesturi puţine. Dar după un sfert de ceas de

poezie, unii dintre ascultători își mai pierd răbdarea; în scurtele pauze ale rapsodului, bat din palme și comandă sandvișuri și vin de Manzanilla, să se dezmorțească. A apus soarele. Lămpile încă nu se aprind. E destulă lumină dulce, filtrată în frunzișul arborilor. Juan Correa recită *Romance de Abenámar y el rey don Juan*. Când ajunge la cunoscutul și, în Granada, mult repetatul vers:

Si tu quisieras, Granada,
contigo me casaría;
daréte en arras y dote
a Córdoba y a Sevilla[1],

unii dintre cordobezi protestează, s-ar zice în glumă. Era într-adevăr nebun regele don Juan ca să îmbie ca zestre Granadei, dacă ea l-ar fi acceptat de soț, Córdoba și Sevilla?...

Pe estradă, la retragerea definitivă a rapsodului (recitase versuri aproape un ceas...), se așază turcește pe o saltea, cu alăute și tobe, patru muzicanți mauri. Sunt meșteri lăutari din Maroc, și își încep tânguirile lor monotone, pe care la început lumea le ascultă cu încântare, apoi cu plictiseală, și în cele din urmă cu o indefinită tristețe. Indiferenți, aproape orbi, muzicanții își continuă plângerea și după ce lampioanele s-au aprins, vântul a început să tremure florile de foiță colorată, și unele grupuri, după ce au golit ultima sticlă de Manzanilla, se ridică să plece. Ei rămân acolo fără să vadă și fără să audă nimic, pierduți în lumea lor nevăzută, consolați de aceeași generoasă, preaclară logodnică, Melancolia...

REGI ȘI POEȚI

Așa e Córdoba, îmi spunea simpaticul profesor de latină, văzându-mă că, îngândurat, privesc cerul întunecându-se și amenințând a ploaie. Așa e Córdoba; seninul și norii își lasă unul altuia locul de mai multe ori pe zi; în zilele de ploaie, se înțelege.

---

[1] Dacă-ai vrea și tu, Granada, / eu m-aș însura cu tine, / și ți-aș dărui ca zestre / și Cordoba, și Sevilla (*lb. sp.*) (*n. ed.*).

Astăzi este, fără îndoială, o zi de ploaie. Mă închid în camera mea, reîntorcându-mă la istoria poeziei arabo-andaluze. Cât regret că E.C. nu o cunoaşte! Nu atât pentru valoarea ei strict poetică (oare ce poezie rezistă unei traduceri?), cât mai ales pentru viaţa celor care au scris-o, pentru epoca în care a înflorit ea. Epocă, politiceşte vorbind, de mare decadenţă, căci poezia andaluză a prosperat şi, mai ales, a devenit un stil de viaţă, imediat după prăbuşirea califatului, în interregnul *taifas*, al principilor-emiri autonomi. În timp ce dincolo de strâmtoarea Gibraltarului africanii pregăteau în deşerturile lor un nou imperiu, principii aceştia ai secolului al XI-lea, „debili şi fastuoşi", se întreceau în intrigi, calomnii, erudiţie, crimă şi poezie. Cum de n-a scris nimeni istoria romanţată a acestui interregn aproape neverosimil, în care fiecare principe îşi avea specialitatea sa (unul erudiţia, altul muzica, altul ştiinţele etc.), când poeţii erau invitaţi din palat în palat, erau primiţi în audienţe, li se acordau considerabile gratificaţii, când „un *impromptu* putea preţui un vizirat" (García Gómez)? Nu cred că a mai fost o altă epocă în care poezia şi poeţii să se fi bucurat de un regim atât de excepţional. Adevăraţii stăpâni ai Andaluziei erau Muzele. Chiar insultele personale şi declaraţiile de război se făceau în versuri. „Înaltele personaje — regi, viziri, magnaţi, ambasadori — se invitau, se scuzau, se insultau, îşi trimiteau daruri, îşi rezumau biografia în bileţele poetice, în care se comparau cu astrele sau cu florile. Totul era poezie!" (García Gómez). Emirii aveau în programul lor de audienţe zilnice ascultarea noilor poeme — a „acestor delicioase arabescuri literare, adevărate Alhambre literare, care sunt poemele andaluze"; uneori, producţia era atât de abundentă, încât emirul era silit să declare că nu poate asculta decât primele două versuri din fiecare poem.

Şi cine erau poeţii!! Un intelectual de surprinzătoare rezonanţă modernă ca Ben Suhayd (992–1035); un elegant Don Juan şi conspirator, grav dialectician, polemist şi neîntrecut în ironie, teolog, jurist şi poligraf, ca Ben Hazm (994–1063), autor al *Cărţii Amorului* (sau *Gâtul Porumbelului*), pe care García Gómez o numeşte o *Vita Nova* andaluză, autor, de asemenea, al

unei *Istorii a Religiilor*, al unor aspre şi profunde *Confesiuni*, al unei ciudate cărţi intitulate *Om polemist*; un Ben Zaydum (1003–1070) care a fost, în ştiinţa tuturor, amantul principesei Wallada, fiică de calif (şi cât de amar plânge în versuri când l-a părăsit principesa!)...

Acestor destine regale de poeţi le corespundeau vocaţiile, prin excelenţă poetice, ale regilor. Aproape toţi regii *taifas* făceau versuri, dar unii dintre ei erau cu adevărat poeţi. Mutamid, regele Sevillei (1068–1091), era fiul unui teribil despot, poet el însuşi, iar fiii lui au fost la rândul lor poeţi. Viaţa lui Mutamid însă nu-şi găseşte egal nici măcar în neverosimila epocă în care a trăit. Şi-a petrecut tinereţea ca principe de Algarve, unde guverna în numele părintelui său. Acolo a cunoscut un poet aventurier, Ben Amar, şi şi-a legat destinul de al lui. Când a ajuns rege al Sevillei, Mutamid a iluminat Guadalquivir-ul cu zeci de mii de lumânări şi facle, şi în albele palate ale emirului au început serbările care aveau să ia sfârşit peste un sfert de veac, o dată cu căderea cetăţii. Amândoi poeţi, Mutamid şi Ben Amar, ajuns vizir, împărţeau regatul, duceau războaie şi-i îmbogăţeau pe poeţii întregii lumi arabe. Mergând o dată Mutamid pe stradă şi căutând sfârşitul unui vers, îl află improvizat de o sclavă, Itimad, numită Rumaykiyya, pentru că era roaba unui oarecare Rumayk. A doua zi, Itimad ajunge regina Sevillei, şi pe această soţie inteligentă, artistă, fantastă a iubit-o Mutamid până la moarte. Rumaykiyya cânta frumos şi spunea admirabil versuri, dar fanteziile ei sleiau vistieria regatului.

Treceau anii, şi prietenia între Ben Amar şi Mutamid se dovedea tot mai strânsă. De fapt, vizirul domnea în numele regelui nu pentru că Mutamid ar fi fost incapabil, ci pentru că era mai categoric poet decât prietenul lui. Dar, socotind într-o zi că vizirul îl trădează, dădu ordin să fie închis şi bine păzit într-o fortăreaţă. Ben Amar evadează totuşi şi se răzbună, în stilul epocii, scriind mai multe satire împotriva lui Mutamid şi a Rumaykiyyei. Regele răspunde şi el prin alte satire, în care face aluzie la originea fostului vizir. Dar, polemica înrăutăţindu-se şi intervenind şi intrigile Curţii, Mutamid ajunge să-şi urască de moarte

prietenul. Când Ben Amar e făcut prizonier de un alt prinţ şi e vândut pe preţ mare regelui Sevillei, acesta îl omoară cu mâna lui prin lovituri de secure.

Imposibil de rezumat aici viaţa dramatică a lui Mutamid. Destul de amintit că, în aceşti ultimi ani ai epocii *taifas*, puterea regelui Castiliei, Alfons al VI-lea, devine atât de mare, încât toţi emirii au fost nevoiţi să cheme în ajutor pe un şef berber din Maroc, Yusuf Almoravidul. Acesta îl va birui pe Alfons, dar se va înscăuna el sultanul Andaluziei, instaurând o nouă dinastie, a Almoravizilor, şi nimicindu-i pe rând pe toţi emirii care-l chemaseră în ajutor. Unul din ei era chiar Mutamid, care l-a invitat pe Yusuf la Sevilla şi, după obicei, i-a oferit un recital de muzică şi poezie. Yusuf, sălbatic din munţii Maghrebului, abia pricepea araba. Întrebându-l Mutamid dacă i-a înţeles pe poeţi, Yusuf îi răspunde: „Nu i-am înţeles, dar ştiu că cer pâine!"

Yusuf, care a adus cămile în Spania şi a inaugurat africanizarea Andaluziei, s-a războit şi cu Mutamid; mai ales că împotriva nefericitului rege al Sevillei se ridicau acum toţi zeloşii, plângându-se de luxul şi libertinajul lui. Zadarnic cere Mutamid ajutor duşmanului de moarte al Islamului, lui Alfons al VI-lea. Sevilla e atacată, e cucerită prin trădare, şi el, împreună cu toată familia, e făcut prizonier şi e dus în fortăreaţa Agmat, în munţii Atlas. Acolo a scris ultimul poem, închinat lanţurilor lui — şi devenit celebru în literatura arabă — şi a murit cu gândul la palatul alb din Sevilla, închinat poeziei.

Şi totuşi, acest nefericit Mutamid a fost răzbunat. Chiar almoravizii, berberi cum erau, au sfârşit prin a se civiliza, prin a deveni spanioli, cetăţeni ai Andaluziei, adică, în primul rând, iubitori de frumos, de poezie, de lux. Urmaşii lui Yusuf invită poeţi la curte şi umplu cancelariile cu ei, ca pe vremurile *taifilor*. Se repetă acelaşi fenomen al civilizării nomazilor, pe care-l întâlnim repetat în istoria Chinei, a Persiei, a Indiei. Şi la recitalurile almoravizilor se rosteau poemele lui Mutamid, şi sultanii lăcrimau auzind tânguirea lanţurilor. Iar după un veac, almoravizii devenind prea „civilizaţi" şi, la rândul lor fiind şi ei acuzaţi de luxurie şi libertinaj, sunt răsturnaţi de alţi berberi,

încă mai sălbatici decât cetele lui Yusuf, almohazii din Munţii Atlas.

Şi, cu fulguranta stăpânire a acestor berberi, se stinge puterea maurilor în Andaluzia.

AVENTURA

Neuitată noapte! Am plecat îndată după cină. Întâi, în parc. Răcoarea, ploaia care căzuse cu puţine ceasuri înainte, trupa sevillană a Carmenei de Triana care adunase foarte mulţi noctambuli în teatrul de varietăţi — contribuiseră să purifice parcul, să-i redea tăriile lui primordiale, să-i restaureze magia. Nu se zărea nici o umbră de om, nu se auzeau paşi. Către miezul nopţii, vegetaţia biruie întotdeauna lucrarea omului şi o încorporează. Îndată ce te îndepărtezi de lumina palidă a felinarelor, ai sentimentul că ai ieşit din oraş, că ai scăpat de piatră şi cărămidă. Toate revelaţiile devin acum posibile. Fiecare trunchi, legănarea oricărei liane, şoapta cea mai înfiorată dobândesc semnificaţii, îţi descifrează mesaje.

Am coborât către fluviu, să văd răsărind luna — de astă dată, bolnavă, galbenă, înfricoşată. Este drumul meu de fiecare noapte. Pe pod, trec acum câţiva întârziaţi, agale, oprindu-se uneori să-şi reaprindă ţigara. Guadalquivirul îşi continuă drumul, prin bulboane, prin ochiuri repezi de apă în care luna tremură şi se abureşte. Dincolo, pe celălalt mal, în Campo de la Verdad, s-au stins aproape toate luminile.

Ocolesc moscheea şi apuc, la întâmplare, pe una din stradelele din Judería. Credeam că le cunosc destul de bine, pentru că am venit adesea în acest colţ de cetate maură, la felurite ceasuri sub lumina crudă a nămiezii, în amurg, după căderea serii. Abia târziu, după miezul nopţii, mi-am dat seama că pătrund în ulicioare încă neumblate, în care vegheau din loc în loc felinare bolnave, asemenea opaiţelor. Mă lăsam dus de paşi, îngânat de propria mea singurătate, ispitit de melancolie. Străbăteam uliţe în care abia ar fi avut loc să treacă doi oameni şi mă

opream în faţa ferestruicilor zăbrelite, în faţa porţilor, ca şi cum în orice clipă aş fi aşteptat să mă întâmpine o nemaivăzută arătare, să mi se reveleze marele secret pentru dezlegarea căruia am fost trimis în lume, să mi se deschidă un drum fără întoarcere, să mi se arate locuri niciodată arătate unui muritor. Căci, nu mă îndoiesc, în asemenea nopţi cu lună şi în asemenea locuri în care istoria nu şi-a interzis nici o dramă, nici o crimă, nici o plenitudine, se pot întâmpla nefireştile ghiciri care echivalează cu o transmutare a întregii fiinţe spirituale. Nu mi-e frică de noapte. Iubesc nu numai faptul cosmic în sine, ci însuşi regimul nocturn al spiritului, abandonarea în matricea tuturor virtualităţilor şi a odihnelor. Nu mi-e dor de întunericul adâncurilor calde, telurice, ci de acest Univers germinal, redus numai la funcţiile fundamentale, la dragoste, la somn, la mit...

Auzeam, la început, râsete, voci, radio. Apoi, numai şoapte. În faţa unei ferestre ferecate, un geamăt. Şi parcă mă pierdeam mereu, reîntorcându-mă pe lângă aceleaşi case, neizbutind să mă smulg din labirintul formelor deja cunoscute — aşa cum se petrec lucrurile în nuvela mea *Nopţi la Serampore*. Pentru a doua oară în viaţă, am avut, câteva ceasuri, sentimentul că nu mă pot rupe dintr-un cerc vrăjit, că nu-mi mai găsesc drumul, că, oricum m-aş învârti şi în orice direcţie aş apuca-o, mă întorc cu necesitate în acelaşi loc de unde plecasem cu un sfert sau o jumătate de ceas înainte. Îmi spuneam: mi se arată *ceva*, pe care nu-l pot cuprinde, nu-l ştiu înţelege. Mă opream uneori să-mi trag răsuflarea, căci mergeam numai prin mijlocul drumului, printre pietre — şi întotdeauna, ridicând ochii, regăseam aceleaşi case binecunoscute, cu acelaşi portal ferecat. S-a întâmplat ceva aici, am fost cândva pe aici, poate, mai de mult, îmi spuneam. Dar ştiam că nu *aceasta* voia să mi se reveleze, nu o simplă aducere-aminte dintr-un vis sau altă viaţă, a altcuiva...

Am regăsit brusc drumul, când eram la capătul puterilor. Şi, pe binecunoscuta Angel de Saavedra, am ajuns în piaţă. Nu se stinseseră încă toate lămpile. Şi mai erau taxiuri care aşteptau, în neştire, fără somn.

MEDINA AZ ZAHRA

Neprevenit, ai impresia că ai venit aici ca să vizitezi o casă de țară, o *finca* ascunsă la poalele Sierrei Morena. Camioneta te lasă la câțiva pași de un zid modest, înapoia căruia nu poți bănui nimic vetust, nici glorios. Intrând, nu înțelegi bine dacă te afli într-o grădină încă nedeslușită sau într-un prea curios muzeu în aer liber. Ajungi pe o vastă terasă, de unde se deschide, largă, valea, repede pierdută în câmpie. În fund, departe, se distinge Córdoba. La dreapta, atelierul în care se adună, se curăță și se reconstituiesc cioburile de oale și mozaicuri date la iveală de săpători. La stânga, se întind câteva alei umbrite, cu bănci scunde de marmură, deasupra cărora atârnă ciorchinii de glicină și zorele. Din loc în loc, sădit chiar deasupra zidurilor exterioare, un chiparos își înalță melancolic întunericul, decupându-și profilul în cerul roz al amurgului. Abia coborând din terasă în terasă, înțelegi că pătrunzi din ce în ce mai adânc în inima unei cetăți pustiite, că te plimbi printre ruine. Săpăturile începute cu mulți ani în urmă au scos la lumină palatul-cetate clădit de Abderrahman al III-lea pentru soția lui favorită, Az Zahra. Mai precis, au dezgropat o parte din ziduri și urmele sălilor, ale iatacurilor, ale grădinilor — căci palatul a fost devastat cu furie și ars din temelii în timpul unuia din acele războaie civile care istoveau periodic lumea hispano-arabă.

Oricât de exhaustiv se vor continua săpăturile, oricât de mare ar fi grija cu care se vor despărți încăperile una de alta, palatul nu va putea fi adus niciodată la viață. Zece veacuri a stat îngropat sub cenușă, și din marmura coloanelor lui s-au clădit și împodobit nenumărate catedrale, și palate, și vile. Unde sunt cele 4 300 de coloane de marmură albă italiană și marmură verde de Tunisia, de care vorbesc analele contemporane? Aproape că nu-ți vine să crezi că 10 000 de lucrători musulmani și creștini au muncit aici douăzeci și cinci de ani, că se cheltuiau anual 300 000 de dinari de aur și că palatul, cu toate comorile și dependințele lui (căci puteau locui aici 12 000 de oameni), a costat peste un miliard de franci aur. Unde au dispărut toate aceste

minuni exaltate de cronografii mauri şi de realizarea cărora s-au îndoit multă vreme erudiţii?

Astăzi, nu mai întâlneşti decât jumătăţi de ziduri, cioburi de mozaic, câteva trepte sfărâmate — şi doar urmele marilor saloane de recepţie, ale gineceului, ale grădinilor, ale odăilor favoriţilor şi corpului de gardă. Săpăturile sunt încă departe de a fi sfârşite. Movile morocănoase aşteaptă alături. Când ajungi pe cea din urmă terasă şi priveşti înapoi, spre Sierra Morena, nu vezi decât piatra arsă a zidurilor — şi ulmii, chiparoşii, care străjuiesc, sus, pregătind un alt peisaj şi germinând melancoliile privitorilor de peste treizeci de ani.

De aici, din vale, se aud anevoie alăutele orchestrei maure, care şi-a improvizat un divan din covoare şi perne în colţul unui mare salon. Sunt aceiaşi patru cântăreţi ai Conservatorului hispano-marocan din Tetuan, invitaţi într-adins pentru a însufleţi cu muzica lor stridentă şi monotonă totodată pustiul acestui crepuscul printre ruine.

ABDERRAHMAN ŞI AZ ZAHRA

Medina — adică „cetatea" — Az Zahrei, favorita celui mai mare principe ommeyad, Abderrahman al III-lea. Ca şi Taj-Mahal, Medina Az Zahra a fost zidită pentru o femeie; de astă dată însă, nu întru amintirea ei, ci întru istovitoarea ei desfătare. Când, de la fereastra alcazarului din Córdoba, califul i-a arătat minunea de marmură care se ridica pe fondul întunecat al Sierrei Morena, Az Zahra, se spune, ar fi exclamat: „Pare o dalbă fecioară în braţele unui negru etiopian." Abderrahman a poruncit atunci să se sădească îndată migdali, măslini şi portocali, ca să înveselească sumbra nuditate a muntelui. Ar fi vrut, se mai spune, să abată, prin ciclopice munci, întreaga coamă a Sierrei Morena, dar unul din miniştri l-a oprit: „Ceea ce Dumnezeu a făcut numai El mai poate schimba!"

Opt ani după începerea palatului, califul a început să primească ambasadori şi oaspeţi acolo. De la o reşedinţă de vară pentru desfătarea Az Zahrei, s-a ajuns repede la locuinţa per-

manentă a Califului. Cu timpul, Abderrahman nu cobora în Córdoba decât o dată pe săptămână, vinerea, ca să conducă rugăciunea în marea moschee. Uneori, uita să vină chiar în acea zi sfântă — spre secreta indignare a zeloşilor. An după an, cetăţuia îşi sporea comorile. Principii şi ambasadorii creştini care o vizitau rămâneau înmărmuriţi de atâta luxurioasă frumuseţe şi rafinată bogăţie. Aici au fost primiţi în audienţă de supunere sau de alianţă regina Tota de Navarra cu nepotul ei Sancho el Craso, a cărui obezitate i-a fost lecuită de medicii palatului; ambasada regelui german Otto condusă de călugărul Ioan de Gorz, solii împăratului Bizanţului, care aduceau în dar un preţios manuscris al lui Dioscoride. Iar în timpul califului Alhakem al II-lea, fiul lui Abderrahman, au mai venit Ordono al IV-lea al Galiciei şi alţi nenumăraţi regi şi prinţi creştini sau berberi. Medina Az Zahra ajunsese pentru califatul din Córdoba ceea ce va fi mai târziu El Bardo sau Granja pentru regii Spaniei, sau Versailles şi Potsdam pentru suveranii Franţei şi ai Prusiei.

Şi totuşi, minunea aceasta a artei hispano-arabe a avut cea mai efemeră existenţă pe care o cunoaşte istoria arhitecturii. De ea s-au bucurat Abderrahman al III-lea, fiul său (Alhakem al II-lea) şi nepotul său, Hixem al II-lea, acesta din urmă fiind, de fapt, timp de douăzeci de ani prizonierul primului său ministru, Almanzor, în paradisul de artă şi luxurie al Medinei Az Zahra. Începută în 1936, la 1010 a fost incendiată şi nimicită în urma războiului civil. Alţi califi au încercat să o readucă la viaţă, dar distrugerea fusese prea radicală. Decăzând califatul de Córdoba, Medina Az Zahra a devenit câtva timp adăpostul vagabonzilor, apoi a sombrat definitiv sub cenuşă şi pământ.

¡AY DE MI ALHAMA!

Rătăcind printre aceste melancolice ruine, am înţeles miracolul care a salvat Occidentul de totala cucerire a islamului: periodicele crize de anarhie ale conducerii politice musulmane. Nu exista putere militară europeană care să se poată opune cu succes uraganului dezlănţuit de Mahomed. Nordul Africii fusese

cucerit în câţiva ani. În 711, şapte mii de berberi trec strâmtoarea Gibraltar sub comanda lui Tarik, iar în anul următor întreaga Spanie e supusă semilunii. În 720, cuceresc Narbonna şi asediază Toulouse. În 732, emirul Abderrahman I străbate din nou Pirineii şi, dacă e bătut de Charles Martel la Poitiers, nu înseamnă că pericolul islamic a fost conjurat, căci în 737 arabii cuceresc Avignon şi pustiesc până la Lyon, iar raziile se continuă zeci de ani în urmă.

Nici măcar Carol cel Mare nu izbuteşte să restabilească echilibrul de forţe. Îndată ce trece Pirineii, e bătut. Lipsit de flotă, nu poate fructifica acele câteva victorii dobândite cu mare greutate. Singurul lui aliat preţios — ca şi al tuturor regilor creştini din Occident — este războiul civil latent care surpă granitul musulman. Declararea autonomiei califatului de Córdoba la 765, împotriva dinastiei abbasizilor, care domneau la Bagdad, a salvat Occidentul. Abderrahman I (755–788) a fost, de fapt, cel dintâi „spaniol" pe care l-a dat lumea arabă, adică cel dintâi occidental. El a rupt Spania de Orient, detaşându-se de tutela califatului din Bagdad. Restaurând în Occident dinastia ommeyazilor — cea dintâi care a domnit după stingerea Profetului —, Abderrahman I a sfărâmat unitatea religioasă şi politică a islamului. El, arabul „pursânge", salvându-se miraculos din masacrul întregii familii şi refugiindu-se în Spania, a pus capăt supremaţiei arabe în Occident. Islamul va conta de aici înainte, în aceste părţi ale lumii, pe populaţiile berbere ale Africii de Nord şi pe masa etnică încă imperfect amalgamată a Spaniei. A fost cea dintâi ruptură în unitatea nezdruncinată a islamului. Vor urma, după aceea, altele multe. Vor urma, mai ales, crizele, războaiele civile, uzurpările — care au îngăduit Occidentului romano-germanic să respire, să supravieţuiască şi, mai târziu, să treacă la contraofensivă. Lunga şi sângeroasa epopee a „recuceririi" Peninsulei Iberice nu poate fi înţeleasă fără ajutorul permanent pe care l-au adus principilor şi regilor spanioli disensiunile şi conflictele periodice ale musulmanilor continentali. Nici o mare victorie creştină n-ar fi fost posibilă dacă maurii nu aveau, de mai multe ori pe secol, grave socoteli de reglat între ei.

TREI DESTINE

Iată, bunăoară, această Medina Az Zahra, ale cărei ruine povestesc cât o întreagă bibliotecă. A fost clădită de cel mai mare principe ommeyad, Abderrahman al III-lea, despre care Dozy scria: „Acest bărbat fin şi sagace e mai degrabă un rege din timpurile moderne decât calif din Evul Mediu... Inteligenţă universală, căruia nimic nu-i scapă şi care se dovedeşte tot atât de desăvârşit în cele mai mici detalii ca şi în cele mai sublime concepţii." El a salvat Andaluzia de războiul civil şi de ameninţările din afară, a îmbogăţit şi a înfrumuseţat Córdoba, de se putea întrece cu Bagdadul. A fost aproape întotdeauna victorios, şi împotriva spaniolilor de Nord, şi împotriva berberilor din Africa. Şi a gândit, a trăit, a acţionat întotdeauna regeşte. Faţă de el, o spune un tânăr arabizat spaniol, regii creştini din Nord duceau o viaţă de sat...

Fiul său, Alhakem al II-lea, era un mare bibliofil, dar priceput şi în meşteşugul războiului. A continuat tradiţionala politică a ommeyazilor de a se apăra de abbasizii din Orient, apropiindu-se tot mai mult de Spania, devenind autohtoni europeni. Căci, aşa cum observă García Gómez, „adevăraţii regi ai Spaniei erau stăpânii Córdobei". Islamul iberic se deosebeşte tot mai accentuat de cel oriental. Dacă n-ar fi, bunăoară, decât libertatea pe care şi-o dobândiseră în Spania femeile musulmane, mai aproape, în această privinţă, de surorile lor din Provenţa şi Aquitania, decât cele din Persia.

Fiul lui Alhakem şi nepotul marelui Abderrahman, Hixem al II-lea, a domnit treizeci şi doi de ani (976–1008), dar califatul lui a fost, în realitate, o lungă captivitate în deliciile Medinei Az Zahra. Era, fără îndoială, un abulic, dar a avut nenorocul ca sultana lui favorită, Aurora, să-l remarce de timpuriu, să-l iubească şi să-l protejeze pe fostul ei intendent, devenit mai târziu prim-ministru şi conducător de fapt al Córdobei — Almanzor. Este acest Almanzor figura cea mai interesantă a Spaniei musulmane; un Cezar Borgia arab, de o nemăsurată ambiţie, de o prudentă cruzime, inteligent, realist, militar de geniu,

neîntrecut politician. Dintr-o familie nobilă, a Beni Abiamirilor, ar fi dus o modestă existenţă de administrator, dacă n-ar fi fost exaltat de nebunesca ambiţie de a ajunge prim-ministru. Încă foarte tânăr, Almanzor îşi cunoaşte drumul şi nu şovăie în faţa nici unui compromis, nici unei trădări şi a nici unei crime ca să ajungă mai repede şi mai sigur la ţintă. Iubirea Aurorei îl ajută să urce vertiginos treptele măririi; dar iubirea aceasta regală nu i-ar fi putut dobândi locul de adevărat stăpân al Califatului de Córdoba, dacă Almanzor n-ar fi ştiut să se facă adorat de soldaţi şi temut de generali, dacă n-ar fi îndrăznit să trădeze prietenii şi rudenii, să întindă cursele în care cădeau unul după altul marii viziri şi iluştrii generali, să ucidă, să chinuie, să surghiunească. Iubirea Aurorei se transformă cu timpul în ură; sultana nu-i putea ierta că, alături de soţul ei, abulicul calif Hixem, era ţinută prizonieră la Medina Az Zahra, paradis dincolo de zidurile căruia le era interzisă trecerea. Almanzor, de altfel, nici măcar nu se mai oboseşte să-şi viziteze suveranul. Stăpâneşte singur, după pofta inimii sale. Îşi clădeşte o altă rezidenţă somptuoasă la Medina Az Zahra, unde primeşte ambasadorii şi organizează fastuoase recepţii. Admirabil general, este aproape întotdeauna victorios, şi regii creştini i se supun pe rând.

Ce l-a împiedicat să-l detroneze pe Hixem şi să se proclame el însuşi calif? Fără îndoială prestigiul fabulos al legitimităţii ommeyazilor. Înlăturarea lui Hixem ar fi dezlănţuit în câţiva ani războiul civil. Mulţumindu-se cu titlul de prim-ministru, Almazor amână războiul civil până după moartea lui. Zadarnic asaltează Barcelona şi pradă principatul León, ajungând în Asturii; zadarnic năpăstuieşte Santiago din Galicia, ale cărei porţi sunt purtate în spate de prizonieri până la Córdoba. Când moare el (1002), apune definitiv steaua islamului occidental. Izbucneşte războiul civil, şi nici o mână, oricât ar fi ea de puternică, nu mai poate salva califatul iberic. În 1010, berberii devastează şi ard Medina Az Zahra — după ce alte triburi, alte grupuri, alte bande, au devastat Córdoba şi toate celelalte cetăţi maure. Radicala distrugere a Medinei Az Zahra e o funestă prevestire. În 1031, vizirii declară abolit califatul de Córdoba. De aici înainte, fie-

care emir domneşte de capul lui în cetatea sau provincia pe care se întâmplă să o stăpânească. E domnia aşa-numiţilor *taifas*, a „partidelor". Forţa de expansiune a maurilor este pentru totdeauna secătuită. Dacă islamul s-a mai menţinut încă multe secole în peninsulă, faptul se datoreşte slăbiciunii principilor creştini şi intervenţiunii unui nou factor istoric: berberii din nordul Africii ajung stăpânii Andaluziei. Spania musulmană, pentru a putea rezista presiunilor creştine, se africanizează.

Dar oricum s-ar fi desfăşurat lucrurile, islamul nu mai putea fi o primejdie pentru Occident. Îi lipsea continuitatea efortului. Patruzeci de ani după moartea lui Abderrahman al III-lea, Spania musulmană ajunge prada războiului civil şi, ca să-şi menţină privilegiile, *taifas* se închină pe rând principilor creştini. Cine ar fi bănuit o asemenea surpare a prestigiului islamic în timpul lui Almanzor, spaima creştinătăţii apusene?...

Mă despart de aceste melancolice ruine cu o stranie linişte, o neaşteptată împăcare. Astfel a supravieţuit încă o dată Europa, îmi spun; nu numai prin virtuţile şi eforturile ei, ci mai ales prin slăbiciunea providenţială a forţelor care năzuiau s-o suprime, convertind-o la ceea ce ea, Europa, structural, nu putea niciodată să fie.

Paris, 17 septembrie 1945

... Am sosit ieri dimineaţă, duminică 16 septembrie. Cioran ne-a rezervat două camere la Hôtel de l'Avenir, 65 rue Madame. Azi-dimineaţă, am trecut pe la legaţie. Lungă discuţie cu Bianu — amintirile iernii 1940–1941 de la Oxford şi Londra.

Plictiseli: înscriere la poliţie şi primărie, cartelele de alimente etc.

18 septembrie

Ce sentiment ciudat, să mă închipui scriind în altă limbă! Va trebui să încep a scrie în franceză înainte de a o cunoaşte bine. Dar ce mă preocupă mai mult: nu cunosc deloc publicul

căruia mă adresez. Să spunem că voi avea câţiva cititori: *cine* sunt?

Câte curaje îmi îngăduiam în româneşte, numai pentru că îmi cunoşteam cititorii!

19 septembrie

Pentru întâia oară la Luvru. Văzută la 38 de ani, Venus din Milo nu mă entuziasmează. Şi totuşi, nu mă pot hotărî să mă depărtez; parcă tot aş aştepta să-mi „reveleze secretele". Capul, care l-a început nu-mi plăcuse, începe să mă farmece. Privirile acelea, care trec pe deasupra noastră, nu pornesc dintr-o pupilă umană şi sunt inadecvate obiectelor în necontenită devenire; ele nu surprind decât formele ideale, arhetipale. De aici acea stranie expresie de ironică beatitudine, pe care o revelează chipul zeiţei după câteva minute de concentrată contemplaţie. Aceeaşi expresie o au şi divinităţile indiene, şi asceţii în profunda meditaţie. De comparat cu expresia figurilor umane în extaz erotic sau mistic, în „transe" de tip yogic. Pupilele sunt excesiv de deplasate, aproape dispărând în orbită. Anumite morţi provoacă acelaşi fenomen. Ieşirea din lumea formelor şi a devenirii anulează pupila. Orice extaz tinde să abolească privirile. Extazul — penetraţie fulgurantă în universul ideilor, al „formelor perfecte", divine.

De notat pe larg într-o zi tot ce mi-a spus Cioran despre femeia care, sub ocupaţie, făcea bursă neagră cu coşciuge.

26 septembrie

De când am sosit, n-am citit nici un jurnal. Încerc să mă detaşez complet de evenimente, să mă concentrez exclusiv în lucrul meu. Când nu voi mai avea nici un ban, voi vedea ce voi face. Până atunci, sunt un scriitor, orientalist şi istoric al religiilor, silit să trăiască o viaţă de student —, dar nu neapărat de emigrant.

27 septembrie

Vizită la Elencuţa Văcărescu. Împlineşte zilele acestea, spune ea, 81 de ani. Şi totuşi, câtă graţie, câtă poză, câtă dorinţă de a plăcea, de a impresiona, de a copleşi! Începe prin a-mi lăuda cărţile mele despre India, deşi ştiam bine că nu citise un singur rând, că aflase toate acestea de la M.B. Rosteşte o seamă de banalităţi pretenţioase despre muzică, latinitate, religie etc. În primele cinci minute, ne-a mărturisit (eram cu Cioran) logodna ei cu prinţul Ferdinand. I-au luat apărarea suveranii Angliei şi numai această înaltă protecţie a salvat-o. Pentru că, îndată ce s-a aflat de logodna ei cu Ferdinand, Regele Carol şi toate familiile regale şi princiare germane au izolat-o complet, au urzit în jurul ei o tăcere de moarte etc. De aceea îi urăşte pe nemţi... În Franţa şi-a putut câştiga viaţa datorită „talentului meu oratoric". Dar nu şi-a pocit pronunţia, ca atâtea romance care, după câţiva ani la Paris, „îşi fac gura cur de găină" şi ciripesc aşa cum cred ele că fac franţuzoaicele.

Quelle destinée! [1], a exclamat de mai multe ori. Ceea ce a ţinut-o în viaţă a fost munca. În aceşti patru ani de ocupaţie, a scris foarte mult — poezii, nuvele, şi şi-a încheiat *Memoriile*, care nu vor putea fi publicate integral decât după moartea ei.

Admirabile anecdote despre Barrès, Proust, Contesa de Noailles etc. Probabil că fac parte din programul primei întâlniri cu un scriitor.

2 octombrie

Recitesc *L'eau et les rêves*. Bachelard vorbeşte, foarte frumos, de *l'imagination de la matière*[2]. Aş vrea să arăt (poate într-un eseu: *L'eau, les rêves et les symboles*) că imaginaţia constituie un instrument de cunoaştere, căci ne dezvăluie în chip inteligibil şi coerent modurile realului. Bachelard crede că un simbol are o istorie psihologică. Lucrul poate fi adevărat; dar

---

[1] Ce soartă! (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

[2] Imaginaţia materiei (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

pe mine mă interesează faptul că, o dată constituit, simbolul e investit cu o dublă funcţie, „existenţială" şi cognoscitivă. Pe de o parte, un simbol unifică sectoare diverse ale realului (simbolismului acvatic, bunăoară, revelează solidaritatea structurală între Ape, Lună, devenire, vegetaţie, feminitate, germeni, naştere, moarte, re-naştere etc.); pe de altă parte, simbolul este întotdeauna *deschis*, în sensul că e susceptibil de a dezvălui semnificaţii „transcendente", care nu sunt „date" (*nu sunt evidente*) în experienţă imediată; bunăoară, riturile baptismale revelează un alt nivel al realului decât cel bio-cosmic (naştere–moarte–re-naştere), revelează „naşterea spirituală", re-naşterea la un mod de a fi transcendent („mântuirea" etc.). Simbolul acvatic nu e numai o „fidelitate la un temperament oniric fundamental" (Bachelard), ci şi un mijloc de a intui realul în totalitatea lui, căci revelează unitatea fundamentală a Cosmosului. Un simbol devine autonom în clipa când s-a constituit ca atare, şi polivalenţa lui ne ajută să descoperim omologări între diferite moduri de a fi; omologări pe care simpla „imaginaţie a materiei" nu le-ar putea face posibile.

4 octombrie

După-amiază petrecută cu Eugen Ionescu. Lungă discuţie. Îmi spune că a mai scris în aceşti ani câteva sute de pagini din *Jurnalul* lui, dar pe cine va mai interesa oare? În România, ca şi pretutindeni, se ridică o altă generaţie. Generaţia noastră e terminată... Îi răspund că un *Jurnal* interesează oricând; căci este un „document" şi totodată un *témoignage*[1].

5 octombrie

În Jardin de Luxembourg, citesc *Extraits d'un Journal* al lui Charles du Bos. Pe o bancă, în plin soare, într-un ceas de apro-

[1] Mărturie (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

ximativă liniște — simțind laolaltă și toamna, și Parisul, și miracolul existenței.

Evident, *Jurnalul* lui Ch. du Bos e mai mult un carnet de atelier, bogat în citate, scris sau dictat pe îndelete și ocupându-se cu exclusivitate de cărți, autori, „creatori". Am impresia că pentru Charles du Bos viața înseamnă în primul rând posibilitatea de a citi, reciti, comenta și *înțelege*. Este totuși pasionant. Lucruri inteligente și spuse cu sensibilitate și precizie. Dar recunosc că prefer *Jurnale* în care abundă notațiile oarecare, însemnări în legătură cu vizite banale, plictiseli, visuri, iluzii — semn că autorul își scria *Jurnalul* și pentru sine.

6 octombrie

Comentând un text evanghelic, „Sunteți toți ca frații", Ch. du Bos observă că Isus nu spune „sunteți toți egali". Oamenii sunt egali doar în sensul *l'égalité des âmes par rapport au salut*[1]. Și această admirabilă observație: *Ne pourrait-on même soutenir que c'est parce que les hommes sont inégaux qu'ils ont d'autant plus besoin d'être frères?*[2] (p. 92).

7 octombrie

Seara, la Vieux Colombier, *Meurtre dans la Cathédrale*. Mare emoție ascultând, în actul II, corul lamentându-se, evocând neantul ce-i va înghiți, după Judecata din urmă, pe cei nemântuiți. Vidul, neantul, roata care se învârtește la infinit, anotimpurile care se continuă în neștire — sunt sigur că l-au obsedat pe T.S. Eliot, l-au terorizat până în clipa convertirii. (Dar oare numai până atunci?...)

---

[1] Egalitatea sufletelor în fața mântuirii (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

[2] Nu s-ar putea chiar susține că tocmai inegali oamenii au cu atât mai multă nevoie să fie frați? (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

8 octombrie

Încep redactarea în franţuzeşte a unei cărţulii, *Techniques du Yoga*, bazată în bună parte pe teza mea din 1936 — care astăzi mi se pare ilizibilă şi prost construită.

9 octombrie

La Cioran, întâlnesc un tânăr francez, scăpat din lagărul de la Buchenwald. Din numeroasele amănunte pe care le aflu, notez doar aceste două: cine avea un păduche trecea la etuvă şi nu lucra o zi întreagă. O zi de odihnă ispitea pe toţi. Şi astfel a luat fiinţă o bursă neagră a păduchilor. Se vindea o marcă bucata, pe ascuns, bineînţeles. Dar cumpărătorul avea grijă să poarte păduchele la vedere, ca să treacă la etuvă.

Într-un lagăr de femei, din nu ştiu ce localitate, s-a introdus şi un bordel. Au fost aleşi şase francezi. Maximum ce puteau avea era patru femei pe zi. După o lună, s-au întors, complet secătuiţi, şi aproape toţi au murit curând după aceea.

S-ar putea vreodată face literatură cu asemenea fapte, în care demenţa şi bestialitatea nu sunt întrecute decât de grotesc şi de absurd?

16 octombrie

Cerul e atât de albastru, parcurile atât de melancolice, încât aş nevoie pot rămâne în odaia mea să lucrez.

18 octombrie

Puţinele ceasuri petrecute în camera nr. 18, etajul III, Hôtel de l'Avenir, le dedic cărţii *Techniques du Yoga*. Scriu oarecum în silă, reproducând pagini întregi din *Yoga* (1936). Nu vreau să-i consacru prea mult timp; sunt atâtea alte cărţi, pe jumătate scrise sau abia începute, care aşteaptă; cărţi ce mi se par mult mai importante şi mai *ale mele*.

Astăzi, la dna Rosetti-Roznoveanu l-am întâlnit pe Ilarie Voronca, pe care nu-l mai văzusem din 1933. Îmi vorbește despre tragedia lui de a scrie poezie în altă limbă decât cea maternă. Cum îl înțeleg! Dificultățile mele de a scrie eseuri și proză științifică în franțuzește mi se par nimica toată față de cele pe care le-a înfruntat el. Cum Dumnezeu reușește? Dar este evident că poezia lui Voronca de limbă franceză este *altceva* decât ar fi scris, dacă ar fi continuat să se exprime în românește.

25 octombrie

Georges Dumézil îmi propune din nou, astăzi, să țiu cursuri la École des Hautes Études, despre orice subiect vreau eu. Sosind la Paris prea târziu, anul acesta nu voi fi retribuit, dar voi fi sigur, deși modest, la anul.

Mare bucurie — pentru că este o cinste nesperată și în același timp o confirmare că ce-am lucrat până acum în țară e științificește valabil și peste granită. Dar și o mare îndoială, pentru că mi-e frică să mă las antrenat în erudiție și cultură universitară, în care cred din ce în ce mai puțin.

1 noiembrie

Invitați la masă de Lică C., împreună cu Cioran și Herescu, îi întâlnesc pe directorul Cinematografiei și pe un regizor, amândoi cu vaste experiențe de lagăr și închisori. Regizorul, evreu, a trecut pe la Buchenwald și Dachau; a evadat când ajunsese la treizeci și nouă de kilograme. Amândoi spun că au descoperit o nouă „condiție umană" în închisoare; s-au convins, acolo, că omul este și *altceva* decât crezuseră până atunci; că există o realitate spirituală, că există „stări" indescriptibile. Directorul Cinematografiei ținuse să mă întâlnească tocmai ca să-mi spună toate acestea, să afle dacă „stările" pe care le cunoscuse au vreo legătură cu Yoga.

Ce păcat că asemenea experiențe nu sunt înregistrate în jurnale intime sau memorii, nu sunt comunicate, discutate, inter-

pretate! Câteva milioane de europeni au străbătut de curând un itinerar pe care colectivităţile nu l-au mai cunoscut din Evul Mediu. S-au convins de realitatea unor „stări" de care ar fi zâmbit cu câţiva ani înainte. Sceptici sau laşi înainte de a fi închişi, au dus în lagăre şi închisori o viaţă de sacrificiu, au ajuns să creadă într-o realitate spirituală care îi depăşea, dar în acelaşi timp îl consola, îi ajuta să supravieţuiască. Acum, cum mărturisesc amândoi, ar leşina dacă cineva ar descărca un revolver, pe neştiute, în spate. Nu le-au rămas, spuneau, decât amintirea unui „absolut" şi certitudinea existenţei lui. Şi toată această magnifică experienţă se va pierde. Capacitatea omului de a uita este nesfârşită.

3 noiembrie

La Conservator, concertul de muzică veche „Ars Rediviva" organizat de Claude Crussard. Câteva bucăţi de Bach, printre care *Fuga nr. 4* şi [*Concertul*] *pentru vioară şi orchestră* (pe care sunt incapabil să-mi amintesc când l-am auzit prima oară, dar ora desigur în adolescenţă: îmi dădeam foarte bine seama de calitatea „adolescentină" a emoţiilor). Uluit de *Concerto pentru vioară şi orchestră în si bemol* al lui J.M. Leclair, în primă audiţie. Nu ştiam nici măcar numele acestui compozitor francez, al cărui Concert nu şovăiesc să-l aşez alături de cele mai bune bucăţi ale lui Vivaldi.

23 noiembrie

Mă concentrez, fără glorie, în redactarea cărţuliei *Techniques du Yoga*. Transcriu multe pagini din teza de doctorat, sărmană lucrare de tinereţe. Cred totuşi că am reuşit să exprim mai clar actuala mea înţelegere a structurii şi funcţiei acestor tehnici indiene. Yoga se înscrie şi ea alături de atâtea alte încercări religioase paradoxale de a dobândi, aici, pe pământ, coincidenţa între fiinţă şi nefiinţă, de a deveni „zeu", rămânând totuşi om. Paradoxul „eliberatului în viaţă" (*jivanmukta*): a obţinut „liber-

tatea absolută", este cu totul „de-condiționat", și totuși continuă să trăiască în durata temporală.

24 noiembrie

Seara, împreună cu Ștefan Lupașcu, la tânărul pictor Mario Prassinos. Ne arată numai vreo șapte-opt pânze, dintre care o admirabilă Maddalena și un uluitor portret de fată, poate lucrul cel mai reușit pe care l-am văzut în atelierul lui. Dar toate pânzele m-au interesat.

Lupașcu se miră că-mi place atât de mult un tablou în care, spune el, „văd" lucruri și simboluri nevăzute celorlalți. I-am răspuns că văd asemenea simboluri pentru că ele *sunt* acolo. Dacă altul nu le vede nu înseamnă că *nu sunt*, ci pur și simplu că nu le poate vedea.

Tot lui Lupașcu îi spuneam că familiaritatea cu plastica folclorică asiatică și artele popoarelor „primitive" îmi facilitează înțelegerea anumitor pictori contemporani. Iată această hidoasă femeie bătrână a lui Prassinos (care nu plăcuse nimănui, datorită mai ales verdelui coclit al ridurilor care-i brăzdau adânc obrazul): cred că o asemenea femeie *poate să fie*, cred în realitatea ei, pentru că am văzut destule măști africane și melaneziene în care cei care le făcuseră *credeau*. E adevărat, un melanezian sau un african, dând cu ochii de o asemenea mască, știe că vede un duh, un strămoș, cineva care nu aparține acestei lumi. În timp ce femeia de acolo este „masca" unui personaj încă în viață. Dar de unde știm noi că Prassinos n-a văzut tocmai *acest fel de moarte* în chipul bătrânei? Că i-a făcut o mască hidoasă tocmai pentru că i se părea singura expresie plastică autentică pentru o ființă care participă numai fizic acestei lumi, care, în realitate, e vidată de viață și își supraviețuiește numai prin carcasă?

25 noiembrie

Duminică. La două, mă duc la Louis Renou, care, împreună cu Dumézil, mă va prezenta la *Société Asiatique*. Renou locuiește în rue Émile Faguet, la Porte d'Orléans. O casă modernă,

la etajul V. Îmi deschide chiar el; între două vârste, luminos, simpatic, neglijent îmbrăcat (cât i-am admirat pantalonii lustruiți!), îmi vorbește cu pricepere și admirație despre *Yoga* (1936). Într-un birou-bibliotecă, cu fișiere uriașe, arde o sobă de tuci. O mare fereastră cuprinde tot cerul. Curând, apare dna Renou și ne servește cafea, iar puțin timp în urmă ușa se deschide și intră de-a bușilea un copilaș. „Este singura cameră caldă, și stăm cu toții aici", explică dna Renou.

Vești senzaționale despre Dasgupta. (Îmi dă de altminteri să citesc o lungă scrisoare a lui din Cambridge.) Dasgupta s-a stabilit de vreo trei-patru ani în Anglia. Speră să i se ofere catedra de sanscrită a lui A.B. Keith, la Edinburgh. Așteaptă apariția celui de-al patrulea volum din *A History of Indian Philosophy*. Dar — și aceasta e partea senzațională — anunță că a mai scris (citez numai câteva): o istorie a literaturii sanscrite în 900 de pagini; o istorie a filozofiei occidentale moderne în 1 500 de pagini, o istorie a religiilor și a filozofiilor religioase în 1 500 de pagini, un sistem de filozofie în 1 500 de pagini; un roman în bengaleză, deja publicat, și 4 000 de poeme, din care numai o parte au fost publicate, apoi o dramă etc. etc.... Renou era uluit. Eu, mai puțin. Căci îmi aduceam aminte de cum lucra și cum scria, în 1930.

Și, ca și în 1930, obsesia bolii. Suferă de inimă și de alte multele și se întreabă dacă va trăi să-și vadă tipărită opera întreagă. Probabil toate aceste lucrări voluminoase au fost dictate — așa cum îmi dictase mie, în vara 1930, cartea despre Upanișade. Curgătoare, prolixă, cu numeroase și lungi citate, cartea creștea cu o medie de treizeci de pagini pe zi. Având unul sau mai mulți secretari englezi, producția lui Dasgupta ar putea bate toate recordurile...

2 decembrie

Primesc o scrisoare de la dna Sassoon, în care mă anunță că toate cărțile mele lăsate în păstrarea ei, la Oxford, în februa-

rie 1941, s-au pierdut! Prima mea bibliotecă de care sunt, acum, *sigur* că am pierdut-o. Peste cinci sute de volume — pe care niciodată nu voi mai fi în stare să le cumpăr, pe care nici nu știu dacă le-aș mai găsi, pentru că le adunasem în bună parte pe la anticarii din Oxford și Londra. O simplă scrisoare care mă informează că această bibliotecă s-a pierdut în cursul a patru mutări...

13 decembrie

Mă duc la dr. P.L. Couchoud, care-i spusese lui Dumézil că vrea să mă întâlnească, pentru o eventuală colaborare la colecția lui „Mythes et Religions". Un bătrân cu barbișon, grăscean, simpatic, vioi. Auzisem mai demult cum și-a pierdut Couchoud, pe când era tânăr, solida lui credință catolică: în voiajul de studii oprindu-se prea mult în Japonia, a stăruit câteva luni în preajma gheișelor. S-a întors de acolo sceptic, tânăr și ferice. De atunci e ce e: un inteligent, adesea sclipitor, diletant.

Ascultându-l vorbindu-mi de mitul „Zeului Cristos", îmi aminteam de anii 1923–1924, când îi citisem cărțulia de curând apărută *Le Mystère de Jésus*. E cu adevărat fermecător. Îmi repetă ce-i spunea R.P. Lagrange la Ierusalim: „D-ta și cu Renan, împreună, ați putea prezenta o foarte exactă imagine a lui Isus." Pentru că Renan îl istoricizase pe Isus, iar Couchoud l-a înălțat din nou foarte sus, situându-l printre zei. De aceea, adaugă, catolicii îl atacă, dar nu prea; în schimb, savanții protestanți și evrei nu-l iartă. Robert Eisler a fost fericit că a putut reconstitui ceea ce în opinia lui prezenta *portretul fizic* al lui Isus. Un om, un omuleț, ca Isusul lui Eisler, asta pot accepta; ca să poată respinge, liniștiți, creștinismul, religie creată de un om ca toți oamenii. Dar un Zeu, unul care să se asemene lui Iahve, e o impietate de neconceput!... Astfel își explică P.L. Couchoud atacurile savanților evrei. Cât privește pe protestanți, ei preferă un om simplu și o serie de „fapte istorice". Teologilor liberali le e rușine de un zeu...

16 decembrie

Citind astăzi, în plină dimineaţă însorită, câteva pagini din Henry Michaud, bucuria de a fi descoperit un nou mare poet mi-a fost întunecată de sentimentul depărtării mele reale, concrete, de literatură. Sunt trei ani de când n-am mai scris aproape nimic. Mă voi trezi într-o zi bătrân, şi cu un raft de cărţi savante alături: opera mea. Oare acesta mi-a fost destinul?...

Dar ce-aş putea scrie altceva într-o limbă pe care n-o cunosc bine, care mi se refuză îndată ce încerc să-mi „imaginez", să „visez", să mă „joc"?

31 decembrie

Lucrez toată ziua pe manuscrisul traducerii franceze a câtorva capitole din *Prolégomènes à l'histoire des religions*. Ca şi cum aş fi vrut să închei anul printr-un efort încărcat de semnificaţii.

19 ianuarie 1946

Am lucrat aproape tot timpul la corectarea primelor capitole din *Prolegomene*, care vor constitui şi primele lecţii la Hautes Études. Am renunţat să scriu lecţia de deschidere, mulţumindu-mă cu cele câteva pagini introductive, după care voi intra direct în prezentarea hierofaniilor celeste.

Brice Parain mă sfătuieşte să refac anumite capitole din *Techniques du Yoga* şi să adaug mai multe pagini de analiză şi comentariu, care să permită cititorului occidental să pătrundă numai în universul gândirii indiene, ci şi în lumea tehnicilor mistice, a speranţelor, nostalgiilor.

20 ianuarie

Recitesc cărţile lui Schebesta şi Trilles despre cultura pigmeilor din pădurea tropicală. E uluitoare *trăirea în prezent*, în „clipă", a acestor fericiţi. Incapabili să se concentreze, să-şi

amintească angajamentele luate, să anticipeze viitorul. Faza paradiziacă a omenirii. Trăiesc ca paserile cerului, din ce pot culege femeile lor în pădure, din ce pot vâna ei cu arcul. Nomazi, nu se leagă de nimic. Trăiesc numai în prezent, în afară de „istorie". Dansează zi şi noapte, fără să urmărească un scop religios. *Homo ludens*. Tamburul îl împrumută din satele negrilor vecini, ca să nu-l mai poarte în rătăcirile lor. Ornamentele sunt alcătuite în bună parte din frunze. Tot ce e frumos e provizoriu, e efemer. Nu cunosc pictura, ca boşimanii. Nu-şi decorează campamentele.

21 ianuarie

Prins de foarte multe treburi, neglijez acest jurnal. Şi atunci când scot caietul din sertar, abia dacă îi „consacru" mai mult de două-trei minute. Respectul meu superstiţios pentru „timpul util", adică timpul dedicat muncii propriu-zise, lecturilor savante, notelor, scrisului. Şi din tot acest „timp util", metodic consumat, ce rămâne? Câte amintiri, ce fel de înţelegere (era gata să scriu: ce *revelaţii*)?... În plus, lenea de a scrie. După atâtea concerte (numai în ultima săptămână am ascultat două concerte de Bach), aş fi putut să notez câteva observaţii, sau măcar programele, pentru bucuria de a mi le aminti mai târziu. Dar trebuia să deschid sertarul, să scot caietul, să-mi caut stiloul...

22 ianuarie

Cu cât cunosc mai bine istoria religiilor, cu atât mă conving că omul nu e făcut pentru religie (în sensul plenar şi nobil al termenului). Societăţile cele mai „primitive", bunăoară australienii, fuegienii, pigmeii etc., au cunoscut Fiinţe Supreme atotputernice, creatoare, „elevate". Dar nicăieri credinţa aceasta n-a rodit, nici n-a transformat omul. Dimpotrivă, credinţa în Fiinţe Supreme se află pretutindeni în decadenţă (când nu este cu totul uitată) şi la loc de cinste apar forme inferioare de experienţă

religioasă, totemism, manism, animism etc. Omul „primitiv" — ca şi cel civilizat — afecţionează forţele demonice, orgiastice, figurile divine spectaculare, extravagant patetice. Nu-şi aminteşte de „Dumnezeu" decât după ce se convinge că nici una din aceste forţe sacre nu-l poate ajuta. Aşadar, şi în lumile arhaice se ajunge la Dumnezeu din disperare. S-ar putea compara disperarea lui Kierkegaard şi refugiul lui în Dumnezeul absolut al lui Avram cu deznădejdea africanului care, după ce a bătut la toate uşile sacrului, se îndreaptă către Fiinţa Supremă (până atunci, abia amintită) ca la ultima scăpare.

8 februarie

Am deschis astăzi cursul la Hautes Études. În afară de câţiva români, doar G. Dumézil şi tibetanista Marcelle Lalou. Am citit, destul de prost, textul pregătit (un fragment din capitolul despre zeii cerului, din *Prolegomene*). În fond, e vorba numai de un ritual academic. Mi-ar fi plăcut să poată fi şi altceva; bunăoară „joc" (lîlâ), adică „spontaneitate creatoare", confruntări, dialog.

1 martie

A început să ningă de ieri. Astăzi, am văzut bulevardul St. Germain bine troienit, şi studenţii bătându-se cu bulgări în faţa Sorbonei. Mă duceam să-mi ţin cursul. Zăpada, pe care n-am mai văzut-o de şase ani, m-a zvârlit înapoi, în iernile bucureştene...

4 martie

Mă duc astăzi la Pasul Masson-Oursel, 12 rue de l'Étoile, ca, în sfârşit, să-l cunosc personal. E un bătrânel extrem de simpatic, amuzant, vioi, îmbrăcat în haine negre, în pantaloni de pâslă. Mi-a strâns mâna cu căldură mi m-a asigurat că contează pe „luminile" mele ca să publicăm lexicul comparat al „misticităţilor". Apoi, mă conduce în odaia lui de lucru, unde se aflau

o profesoară de muzică şi un critic literar. Pe o etajeră, cărţi de ocultism, iar pe alta un craniu, o litografie gen Saint-Sulpice, un horoscop. Profesoara îi cerea indicaţii în legătură cu un curs, pe care intenţiona să-l ţină, despre „logica muzicală", dar nu ştia prea bine de ce fel de informaţii avea nevoie. Masson-Oursel îşi nota observaţiile pe hârtie, promiţând că se va gândi şi îi va răspunde.

Privindu-l cum o ascultă şi cum îşi notează întrebările, aveam impresia că mi se revelează, în această scenă, viaţa lui întreagă: o neobosită, continuă curiozitate, dar negăsind timp să se concentreze asupra problemelor care-l interesau; multilateral, ştiind enorm de multe lucruri mărunte şi precise, dar pasionat de sinteză. De aceea îi place să scrie articole scurte, scurte, unele doar de câteva pagini. Probabil, nu găseşte timp, sau i se pare inutil, să se concentreze, să persiste, să epuizeze problema pe care o discută.

11 martie

După frigul şi zăpada de la 1 martie, astăzi, brusc, văzduh de primăvară. În drum spre Institutul de Civilizaţie Indiană, descopăr acest lucru simplu: că poţi *recunoaşte* primăvara oriunde, chiar aici, în preajma Sorbonei.

12 martie

Astăzi, am fost la vamă să-mi aduc lada cu cărţi expediată de la Londra; tot ce mi-a rămas din anul petrecut în Anglia. Desfăcând pachetele, îmi aminteam de primăvara şi vara 1940, de după-amiezele petrecute la British Museum, de primele bombardamente... N-am putut face nimic toată ziua. Răsfoiam câte o carte, apoi o aşezam la loc în ladă. Cărţile acestea sunt pentru mine *timp concentrat*, istorie. Am dat peste o antologie de nuvele detective şi am recitit o nuvelă de Chesterton. Mi-am amintit când şi cum am citit-o: în Cromwell Road, între două şi patru dimineaţa, prin august 1940, în timpul alarmei. Artileria antiaeriană nu mă lăsa să dorm. Îmi era, dacă nu frică, cel puţin gri-

jă — nu cumva să mă culc de-a binelea şi să înceapă bombardamentul chiar în cartierul nostru.

Îmi amintesc de noaptea de 9 spre 10 septembrie, când a început Blitz-ul. Ne-am refugiat, pe la zece, la Vardala; hotelul lui avea multe etaje şi un admirabil adăpost. A doua zi dimineaţa, întorcându-ne acasă, am găsit Muzeul şi câteva case vecine arzând, iar concierja nu îndrăznea să dea ochii cu noi, căci, ne-a mărturisit mai târziu, „avusese un şoc teribil" când au căzut bombele incendiare la câţiva metri de casă...

15 martie

Răsfoiesc cărţile de la Londra. Recitesc *Cumaean Gates* a lui Jackson Wright, cu toate însemnările pe care le făcusem asupra labirintului. Mă gândeam atunci, prin mai 1940, să scriu o carte, *Anthropocosmos*. Am adunat foarte mult material, cred că am înţeles cum trebuie pusă problema pentru ca toate aceste simboluri, rituri, credinţe în legătură cu labirintul, *mandala*, fundarea cetăţilor, orientarea meterezelor şi fortificaţiilor, omologarea peşterilor cu geografia infernală etc. să-şi reveleze semnificaţiile profunde şi solidaritatea lor structurală — dar n-am scris aproape nimic.

27 martie

Ţin o comunicare la Institutul de Civilizaţie Indiană despre *Lexicul şi tehnicile Yoga*. Sunt de faţă Puech, Jeanmaire, Ph. Stern, M. Leenhardt, Masson-Oursel şi vreo zece studenţi şi profesori, printre care Jacques Bacot. Îl cunoscusem la Calcutta, în vara 1931, în Biblioteca Societăţii Asiatice; mă prezentase Van Manen. Mi se pare neschimbat. Şi, ca şi atunci, în 1931, mi se pare că descinde din altă lume. *La vieille France*.

6 aprilie

Ieri, la Paul Vulliaud, autorul celor două volume *La Cabale Juive*, care au avut atâta importanţă în adolescenţa mea. Un frumos şi falnic bătrân, certat cu aproape toată lumea.

Aflu de sinuciderea lui Ilarie Voronca şi de crizele care au precedat-o. N-a putut scăpa destinului: a trăit patru ani sub teroarea camerei de gaz, şi se sinucide, un an după victorie, tot cu gaz.

29 mai

Primesc prima scrisoare de la A.R. Foarte pesimistă în tot ce m-ar privi pe mine: în ţară, nu e nimic de făcut. Nu crede că aş putea obţine o catedră. Ar fi mai bine să mă stabilesc în India etc.

6 iunie

Seara, invitat la masă de Louis Renou, îl cunosc pe Paul Mus, abia sosit din Indochina (poartă încă uniforma de maior). Îmi mărturiseşte că studiul pe care l-am publicat acum vreo zece ani despre extraordinarul lui *Barabudur* l-a ajutat foarte mult. Pe atunci, lucrarea nu convinsese pe nici unul din orientaliştii francezi; era deprimat de lipsa de ecou a muncii sale, şi primirea studiului unui indianist român i-a redat curajul (a citit articolul cu ajutorul unui dicţionar de buzunar român–francez pe care l-a găsit într-o librărie din Hanoi).

Paul Mus face războiul din 1939. A luptat cu un regiment de senegalezi, în Franţa, s-a retras apoi la Dakar, a fost doi ani în India, a luptat împotriva japonezilor în Indochina, a fost făcut prizonier, dar a izbutit să evadeze etc. De şapte ani, n-a mai deschis o carte ştiinţifică; a trăit (evident, asta n-o spunea el) în aventură. Şi, aşa cum era de aşteptat, acest orientalist miop a întrecut, până la urmă, în curaj şi rezistenţă fizică pe mulţi camarazi de ai lui, sportivi, oameni de lume sau militari.

8 iunie

Citesc fragmentele din *Jurnalul* lui Gide intitulate *La délivrance de Tunis*. Mă întreb în ce măsură se poate ţine un Jurnal propriu-zis în momentele de maximă intensitate; dacă nu sunt

mai eficiente notaţiile scurte într-o agendă, câteva date, câteva cuvinte-cheie, câteva nume. O asemenea stenogramă poate fi „developată" mai târziu, şi va fi mai autentică decât enumerarea atâtor „detalii concrete" a unei situaţii istorice care se modifică vertiginos.

12 iunie

Ce curioasă e structura Universităţii franceze! Am asistat astăzi la doctoratul lui Jean Filliozat — acest medic tânăr, deja orientalist celebru, cunoscător a nu ştiu câte limbi, printre care sanscrita, tibetana, tamula, kuceeana, autor al multor volume şi studii solide, secretar al Societăţii Asiatice, profesor de mulţi ani la École des Hautes Études. Dar nu avea încă doctoratul! Preşedintele comisiei, G. Bachelard, se miră că psihanaliza e absentă în tezele lui Filliozat, apoi ascultă cu o răbdare de înger observaţiile lui Jules Bloch, Renou, Masson-Oursel şi E. Benveniste, purtând asupra celor mai rafinate subtilităţi filologice. Teza principală e intitulată *La doctrine classique de la médecine indienne* — dar în comisie nu se afla nici un istoric al medicinei.

20 iunie

Mă trudesc de câteva zile să redactez studiul *Le Problème du chamanisme*, promis lui Puech pentru *Revue de l'histoire des religions*. Îmi spun că nu mai am dreptul să păstrez numai pentru mine tot ce-am adunat, de atâţia ani, în cele aproape o mie de pagini de note; şi, mai ales, trebuie să prezint şamanismul în perspectiva generală a istoriei religiilor, iar nu ca un fenomen aberant aparţinând mai degrabă psihiatriei (de aceea, mă voi concentra asupra cărţii lui Ohlmark, criticându-i presupoziţiile metodologice).

3 iulie

A treia zi de teribile călduri, după aproape două luni de ploaie. Îmi aduc aminte de prima vară la Calcutta — dar acolo, în Ripon

Street, aveam un ventilator uriaş în cameră, şi pereţii erau de piatră. Lucrez până la trei dimineaţa la studiul pentru *Revue de l'histoire des religions*. Obosit, extenuat — şi totuşi mi-e peste putinţă să adorm.

13 iulie

Astă-seară, Herescu e negru de supărare. Veştile din ţară sunt grave: 17 000 de arestări. A început valul de teroare pentru alegeri; lui H. îi e frică să nu înceapă şi deportările.

Umblăm pe străzi vreo trei ceasuri. Ploaia a gonit multă lume, dar în Cartierul Latin şi la Operă se dansează încă. Ne oprim la câteva cafenele, tăcuţi amândoi. La întoarcere, pe malul Senei, privesc tot timpul o lună palidă, zăcând ostenită deasupra unei triste perdele de nori.

14 iulie

Timp întunecat, ploaie, aproape toată ziua. Doar pe seară se limpezeşte cerul. Dar e frig, şi lume destul de puţină pe străzi. Îi privesc cum dansează. Teribile melancolii, pe care articolul despre şamanism, prelungit peste măsură, nu izbuteşte să le exorcizeze. A trecut de trei dimineaţa şi încă lucrez — trist, fără geniu, fără spor.

17 iulie

La Montmorency, invitaţi — Cioran, Giza şi cu mine — de simpaticul Maxime Némo. Doar paisprezece kilometri de Paris, şi douăzeci de minute de la Gare du Nord, şi parcă m-aş fi aflat într-un oraş de băi. Acele câteva ceasuri petrecute la Némo, plimbarea prin orăşel, multele vile pe care le-am privit cu admiraţie şi melancolie, ploaia fină, insinuantă, soarele care a apărut către seară pe un cer neverosimil de albastru, după trei zile de ploaie — nu ştiu de ce să leg sentimentul intens, de „timp schimbat", care m-a stăpânit ziua întreagă. Când am luat autobuzul

din Gare du Nord spre St. Germain des Prés, aveam impresia că reintram în Paris după o absenţă de cel puţin o săptămână.

Am văzut faimoasa casă a lui Jean-Jacques Rousseau. E o ruină, cu acoperişul spart, cu bârnele căzute după atâtea ploi, cu tapetul rupt şi grădina năpădită de urzici şi buruieni. De la fereastra etajului I, se vedea, în fund, Turnul Eiffel şi Sacré Coeur. Vizitând camerele, căutam cu Cioran jurnale vechi. Cele mai proaspete erau din 1928–[19]30. Ne amuzam să citim cronicile de politică externă.

Aş fi vrut să ştiu ceva mai mult despre Jean-Jacques decât ce-am învăţat în acea vară din 1922 sau 1923, când citeam *Émile*, luând note copioase. Era o vară extraordinar de fierbinte. Citeam în odaia din subsolul casei din Strada Melodiei. Dar şi acolo se făcuse cald, şi îmi răcoream mereu capul şi pieptul în baie. Lucram aproape gol. După *Émile*, am citit *Confesiunile* şi am început *La Nouvelle Héloïse*. Voiam să scriu mai multe articole — cinci sau şase — pentru *Ziarul ştiinţelor populare* care să „epuizeze" subiectul, şi astfel să nu se mai revină niciodată asupra lui Rousseau, cel puţin în acea revistă. Îmi spuneam, probabil, că, dacă muncisem atâta şi suferisem atâta de nemaiîntâlnita, teribila zăpuşeală a acelei vacanţe de vară — trebuia să mă aleg măcar cu ceva *definitiv*...

18 iulie

Tânărul O. Vuia, care soseşte de la Freiburg, îmi dă o seamă de amănunte despre Heidegger, care i-a fost profesor şase ani. Nu e adevărat că e neurastenic; a fost într-un sanatoriu ca să se odihnească (de fapt, mai mult pe motive politice). A scris o imensă carte despre Nietzsche şi alte multe lucruri, dar nu publică nimic, deocamdată, de teamă să nu fie înţeles de-a-ndoaselea. Îmi mărturiseşte că a fost înţeles până acum şi de Waehlens, şi de Sartre, şi de toţi ceilalţi.

Mă tot întreb de-atunci în ce măsură un mare filozof are dreptul să invoce un asemenea motiv: că nu va fi înţeles...

19 iulie

Omul religios tinde periodic către arhetip, către stările „pure"; de aceea tendința de reîntoarcere la clipa dintâi, de repetiție a ceea ce a fost *la început*. Atâta timp cât nu se înțelege funcția „simplificatoare", „arhetipizatoare" a *reîntoarcerilor*, a *repetărilor*, a *reluărilor* — nu se înțelege cum sunt posibile experiența religioasă și continuitatea formelor divine; într-un cuvânt cum sunt posibile *istoria* și *forma* în „religie".

20 iulie

De când am terminat, acum patru zile, *Le Problème du chamanisme*, mă simt ca un școlar în vacanță. Liber, deschis, disponibil, fără program zilnic. Lucram la acest studiu din mai. Înainte, lucrasem la *Techniques du Yoga*, iar, mai înainte, la *Prolegomene*. Așa că de-abia acum simt și eu vacanțele, libertatea, Parisul.

De ce trebuie să mă feresc: ispita literaturii. Ar fi absurd să mă las antrenat în scrierea unui roman în românește, deci pentru cititorii de „mâine".

21 iulie

A venit din nou, pe seară, bătrânul aventurier cu barbă. Când l-am cunoscut, nu știam ce trebuie să cred din tot ce-mi spunea: că suntem „colegi", el fiind orientalist și profesor la Universitatea din Roma; că a fost în Afganistan și Indochina și a făcut „rezistență" în Italia; că Mistral a scris despre primul lui volum de versuri etc. Dar, după un ceas, am înțeles — și mi-a fost milă: se zbate să-și câștige viața, a lui și a familiei, căci a doua lui soție, cu mai mulți copii încă mici, se află în Italia, unde el așteaptă să fie numit într-o nouă misiune universitar-diplomatică. Întrebându-l dacă știe ceva despre Papini mi-a răspuns, mirat, că e mort de mult, că e un scriitor din secolul al XIX-lea! Și câte altele, cu Amanulah, cu situația pe care o avea

la Saigon, cu memoriul înaintat generalului De Gaulle, cu trecerea lui în liniile americane...

Astă-seară, se făcuse ceasul opt şi jumătate, şi tot nu pleca. Noi nu aveam nimic de mâncare (câteva roşii, o sardea, două caise), şi după cină venea Mihai N., pe care nu-l mai văzusem de mult. Bietul meu „coleg" atârna, cum se spune, la masă. Am avut cruzimea să mă îmbrac şi să plec cu el, pretextând că mă duc să mănânc la un prieten. M-am întors apoi acasă, pe furiş — şi teribil de jenat. L-aş fi invitat poate, să împărţim împreună roşiile, sardeaua şi caisele, dar nu ştiu de ce mi se părea, astă-seară, insuportabilă mitomania lui, falsa, stridenta lui elocvenţă. Ceea ce m-a scos din sărite a fost *plictiseala*; nu-l mai puteam asculta; tot ce-mi spunea era cenuşiu, fals, neinteresant...

Pe urmă, evident, mi-a părut rău.

22 iulie

Brice Parain îmi spune că *Techniques du Yoga* va intra sub tipar în octombrie. Tot atunci voi lua un avans important.

25 iulie

Plimbându-mă aseară pe malul Senei, între Châtelet şi Luvru, mă opream în faţa fiecărui vaporaş ancorat lângă chei şi, stimulat de o glastră cu flori, de o oală în care se fierbeau legume, de un coş fumegând somnoros — retrăiam momente dispurate din adolescenţă şi tinereţe. Retrăiam, e prea sumar spus: le provocam, le nutream, aceste momente izolate în timp, dar legate între ele prin acelaşi „subiect": fluviul, vaporul. Ţin minte o călătorie pe Dunăre, între Brăila şi Tulcea, prin 1921, cu câţiva prieteni, cercetaşi. Se făcea seară, şi-mi plăcea să privesc în neştire valurile galbene, copleşit de o bucurie secretă, cu neputinţă de mărturisit celorlalţi — căci mă credeam, atunci (eram încă sub vraja primelor cărţi citite despre Mesopotamia), suind nievea apele Eufratului... Am trecut apoi, aproape fără tranzi-

ţie, la primele călătorii pe Gange, lângă Calcutta. Vedeam din nou, cu o precizie halucinantă — aşa cum îl văd din 1932 încoace — podul peste Hoogli, din faţa gării Calcutta. Apoi, călătoria pe Rin, în 1937, de la Heidelberg la Colonia, călătorie a cărei amintire m-am trudit s-o „salvez", notând pe loc, în carnetul de buzunar, tot felul de amănunte concrete şi, de asemenea, tot ce-mi trecea prin cap, atunci, în legătură cu aceste amănunte.

14 august

A.R. vine să mă vadă în cursul după-amiezei, şi avem iarăşi o lungă convorbire, la mine. Ca întotdeauna, pesimist; îmi spune că trebuie să uit că sunt român, să scriu numai franţuzeşte, să mă obişnuiesc cu gândul că nu mă voi reîntoarce în ţară etc. Ce interes pot avea România, cultura românească, literatura românească?

22 august

Seceta din ţară, de care aflasem de mult, dar despre care ziarele vorbesc astăzi ca de o catastrofă fără precedent, mă neliniştеşte şi mă deprimă. Până şi Cosmosul ne este duşman...

23 august

După asasinarea lui García Lorca, guvernul din Madrid a voit să execute, ca represalii, un artist bănuit de sentimente pro-Franco. A fost ales Muñoz Seca, actor şi epigramist, care îşi bătea joc de toată lumea, deci şi de guvernamentali. Când au venit să-l aresteze, Muñoz Seca a exclamat: „Îmi puteţi lua toate bunurile, îmi puteţi lua libertatea, dar este un lucru pe care niciodată nu mi-l veţi putea lua: e frica teribilă care m-a cuprins din clipa când aţi intrat pe uşă!"

Spre mirarea mea — mirarea unui om care credea că cunoaşte „sufletul spaniol" — actorul a fost totuşi împuşcat. Nu pe loc, ci şase luni mai târziu.

27 august

Cred că nu sunt singurul pentru care repetatele eşecuri, suferinţe, melancolii şi deznădejdi pot fi depăşite în clipa când, printr-un efort de luciditate şi voinţă, înţeleg că ele reprezintă, în sensul concret, imediat al cuvântului — *o coborâre în Infern*. Îndată ce te „trezeşti", *realizând* această rătăcire labirintică în infern, simţi din nou, înzecite, acele forţe spirituale pe care socoteai că le pierduseşi de mult. În acea clipă, orice suferinţă devine o „încercare" iniţiatică...

28 august

Câteva zile proaste, de mare oboseală. Insomnii — iar dimineaţa mă deşteaptă felurite zgomote ale acestei vaste clădiri necunoscute din Rue des Saints-Pères în care se află şi apartamentul, pe trei sferturi nemobilat, al gazdei noastre. Cineva care ascultă Jurnalul Radio la opt; sau concierjul care sună la toate uşile ca să împartă corespondenţa; camioanele militare oprite chiar în faţa ferestrelor noastre. Zilele acestea a venit din vacanţă şi fiul gazdei, un tânăr de douăzeci şi doi de ani, bronzat şi vesel, care umblă prin casă în pantaloni de pijama, cântă şi dă întruna telefoane. De când a venit, nu mă mai simt la mine acasă, ci parcă aş fi invitat la nişte oameni străini, şi am necontenit sentimentul că-i deranjez.

A[stă]-noapte, prima încercare de a dormi cu tampoane de ceară înfundate în urechi. La început, o senzaţie aiuritoare — că sunt izolat de lume, că sunt *singur*, şi lângă mine se petrec lucruri stranii. Scot tampoanele din cinci în cinci minute; linişte. Le pun din nou şi aud zgomote neverosimile: un ţânţar care se apropie, îmi dă târcoale (aşa cum auzeam în primele nopţi, la Calcutta); un tren, gemete, fragmente din al doilea concert brandenburgic. Dar mă încăpăţânez, şi izbutesc să adorm cu urechile înfundate.

31 august

Din nou acel vis straniu, din care nu-mi pot reaminti nimic altceva în afară de o strivitoare tristeţe, o tristeţe revelată atât de total şi de transparent, încât, în adâncimile somnului, fiinţa mea întreagă părea istovită în plâns. Ştiu că mă aflam într-un peisaj deja cunoscut, cu multe ape. Acolo, printr-o serie de întâmplări de care nu-mi amintesc, *îmi reposedam întreaga mea viaţă ca un „trecut" redevenit prezent.* Foarte greu de a reda, chiar aproximativ, paradoxul acestei revelaţii: dar ştiam că tristeţea care mă risipea nu era legată de nici un eveniment, de nimic localizabil în timp şi în spaţiu, ci de o plenitudine nemaiîntâlnită, de o regăsire totală a întregii mele vieţi, pe care izbuteam s-o am din nou *laolaltă*, deşi ştiam că ea nu mai „este", că ea e *trecutul* meu. În clipa aceea, încercam o nouă dimensiune a tristeţii, peste putinţă de suportat. Fără a plânge în chip concret, mă ştiam plângând aşa cum niciodată n-am făcut, în viaţă, treaz.

1 septembrie

Emil Cioran nu înţelege interesul meu pentru „aspectul obiectiv" al religiilor. Pe el îl interesează numai modalităţile personale, existenţiale ale feluriţilor sfinţi, mistici şi Boddhisattva.

Atitudine, evident, cât se poate de modernă; vezi, bunăoară, succesul existenţialismului. Dar mă întreb dacă în obsesia aceasta „existenţialistă", „personalistă" nu se poate descifra şi altceva, şi anume regăsirea în sine însuşi a unei dimensiuni pierdute de omul modern, dimensiunea cosmologică. Până la Renaştere (iar de atunci exclusiv în straturile populare), omul se simţea integrat într-un Cosmos pe care-l asuma şi îl exprima în imagini mecantropice. Feluritele modalităţi existenţiale erau, atunci, trăite pe un nivel cosmic; pentru un modern, asemenea experienţe pot părea „alienate", „obiectivizate", dar pentru omul societăţilor tradiţionale există o perfectă *porozitate* între toate nivelurile cosmice; experienţa unei nopţi înstelate, bunăoară, echivala cu

o foarte intimă experienţă personală a unui contemporan. Proiectându-se sau omologându-se pretutindeni, omul pre-Renaşterii nu se trăda pe sine, nu se „înstrăina" în heideggerianul *man*. Nu e nimic „impersonal" (în sensul pe care-l capătă termenul în existenţialism) în întreaga experienţă antropocosmică a omului societăţilor arhaice şi tradiţionale. De aceea mă pasionează să-i descifrez simbolurile, să-i precizez modalităţile: căci regăsesc toate nostalgiile şi elanurile mele de om modern, împuţinat şi „interiorizat".

6 septembrie

... A trecut vara fără să fi izbutit a lucra temeinic la *Prolegomene*. E drept, luna august a fost confiscată de prieteni, cheltuită în întâlniri şi discuţii. Dar, pe de altă parte, istoria contemporană nu e făcută pentru a mă stimula. Războiul, după credinţa aproape unanimă, pare inevitabil. Se dau şi termeni: cel mai târziu 1949–1950... Am uneori impresia că-mi pierd timpul de câte ori lucrez la o carte a cărei apariţie nu e iminentă. Este destinul generaţiei noastre, imobilizată, sterilizată din 1938. Cine, în România, a mai făcut ceva important, fundamental, din acel an?

Şi totuşi, iminenţa unui nou conflict ar trebui să mă stimuleze ca să-mi termin măcar lucrările începute; căci, în fond, datoria oricărui om este *să facă* ceea ce ştie să poată face *bine*.

7 septembrie

Regăsesc un carnet pe care-l purtasem cu mine în mai-iunie 1938, la Bucureşti. Nu-l mai răsfoisem de mult şi fiecare însemnare îmi amintea de anumite împrejurări sau anumite probleme care mă preocupau atunci. Mă pasiona în acel început de vară problema reintegrării contrariilor, pe care am tratat-o într-o serie de articole în 1938, reeditate în volumaşul *Mitul reintegrării* (1942). Alte notiţe au fost elaborate în 1939. Dar sunt atâtea altele care ar merita să fie meditate, adâncite, reluate în

câteva eseuri. Bunăoară, tot ce scriam în legătură cu conceptul de fiziologie la medicul romantic Göress, care se încumetase să afirme că „scopul fiziologiei este să demonstreze proiectarea arhitecturii lumilor în organism şi să transporte raporturile individuale ale Vieţii în mari raporturi cosmice, pentru ca intuiţia să culeagă şi aici relaţiile mai universale ale concretului, să poată astfel citi luminos şi clar în ceea ce aici jos se ascunde în întunericul materiei pământeşti". Sau observaţiile în legătura cu Novalis: regenerarea Naturii prin om; sensul fecund, mistic, al morţii; pasiunea pentru moarte, pe care o identifică atât de just cu Eros, cu totalitatea Vieţii. Iubeşti noaptea pentru că vrei să te eliberezi de „individualitate". Orice reintegrare este o „totalizare"...

8 septembrie

La dr. Paul Rivet. Duminica e zi de primire. Vreo douăzeci de persoane, majoritatea sud-americani şi spanioli republicani; dar nu întâlnesc nici un etnolog.

Neuitat amurg, privit de la fereastra biroului lui Rivet, la ultimul etaj al Muzeului Omului. *Mira ahora!*[1] strigă bătrânul Rivet, şi toţi ne repezim la ferestre, să zărim soarele dezlipindu-se din nori, încă destul de puternic ca să înfierbânte culorile Parisului.

10 septembrie

După ce am răsfoit cele două *Tropice* ale lui Henry Miller: nu sunt deloc convins de valoarea acestui scriitor. Pornografia e înecată într-o proză scabroasă, pretenţios nihilistă. În fond, Miller crede că „merge până la capăt" dacă scrie şi repetă toate acele cuvinte zise secrete. Disperarea pe care pretinde că o cunoaşte e doar o epuizare seminală. Mi-e teamă că e un scriitor ratat care a încercat să dobândească gloria şi succesul prin scandal — şi a reuşit.

---

[1] Ia te uită! (*lb. sp.*) (*n. ed.*).

18 septembrie

La Expoziția *Foucauld l'Africain* (Invalizi). Un detaliu pe care-l ignoram, și care-i va interesa pe români: Charles de Foucauld aparținea promoției de ofițeri Plevna, 1876–1878. Admir migala manuscriselor sale. Dormea numai cinci ceasuri pe noapte. Admirabilele peisaje din Hoggar; mă surprind visând la Africa berberă, la Sahara, la atâtea locuri necunoscute. Mă pasionează rupturile de nivel din viața lui Foucauld: de la ofițer nedisciplinat și „plin de viață" la cercetător auster și cast, apoi călugăr trapist, apoi grădinar, misionar, pustnic.

Înțeleg setea lui de solitudine. Înțeleg experiența trapistă, și chiar „aventura" pe care a însemnat-o crearea unei grădinării în apropierea schitului de Carmelite. Ceea ce înțeleg mai greu este misionarismul lui. N-aș fi schimbat cu inima ușoară viața contemplativă a Trapei cu caznele pe care i le-a cerut convertirea câtorva tuaregi la catehism.

20 septembrie

În discursul de la Zürich, Churchill cere federalizarea statelor europene (numai a celor occidentale, bineînțeles!) și propovăduiește împăcarea Franței cu Germania, a cărei „mărime spirituală" o descoperă. Când noi, cei câțiva din Răsăritul Europei care mai puteam vorbi încă liberi, sugeram același lucru, eram priviți cu suspiciune; aproape că eram acuzați de nazism... Dar este totuși tulburător să-l auzi pe Churchill, autorul ofensivei aeriene asupra orașelor germane, vorbind atât de patetic despre „mărimea spirituală" a Germaniei.

22 septembrie

Pasiunea mea pentru Jurnalele intime m-a făcut să cumpăr *Jurnalul* lui Ramuz. Dar, tăindu-i foile, am început să mă căiesc. În fond, nu oricine poate ține un jurnal interesant, semnificativ. Talentul de scriitor nu joacă, în acest caz, aproape nici un

rol. Ai sau nu ai *bossa*[1] jurnalului intim, după cum o ai pe aceea a nuvelei sau a povestirii fantastice. Bunăoară, Julien Green e întotdeauna pasionat, chiar când înregistrează amănunte nesemnificative. E „făcut" pentru un asemenea fel de a scrie; ghicești bucuria cu care se plimbă pe străzile Parisului și revede anumite tablouri de la Luvru, emoția cu care își amintește întâmplări din copilărie; ghicești, mai ales, nevoia de a salva timpul concret, secundele acelea ireversibile ale amurgurilor, ale umbrelor evanescente, încărcate de revelații. Gide, de asemenea, mă fascinează prin tot ce privește meșteșugul de scriitor. Chiar paginile cele mai vide din ultimul lui jurnal pot fi citite, deși nu aduc nimic nou; dar atâtea amănunte banale și observații mediocre par înnobilate prin simplul fapt că au fost înregistrate, au fost „scrise"...

25 septembrie

La Luvru, astăzi, mă mulțumesc cu *Coborârea de pe cruce* a lui Veronese. Obsedat multă vreme de galbenul veșmântului Maicii Domnului. Câtă știință, și cât curaj, în această compoziție grupată exclusiv în partea stângă a pânzei, lăsând o jumătate de tablou aproape liberă, dominată de Cer, ca și cum artistul ar fi vrut să despartă „Natura" și „miracolul", Cosmosul și Istoria.

26 septembrie

Poate din cauza neașteptatei călduri de miez de vară, n-am putut lucra deloc toată ziua de astăzi. Am fost la Emil Cioran. Între altele, îmi spunea că de mai multe ori a fost ispitit să-și ardă cărțile și manuscrisele, ca să facă ceva *ireparabil* împotriva lui însuși...

... E aproape miezul nopții, și nu mă îndur să renunț. Mi s-ar părea că m-am furat pe mine însumi, lăsând să treacă o zi întreagă fără un rând scris. Vin de la un cinematograf de cartier,

[1] Talent, înclinație (*lb. port.*) (*n. ed.*).

unde am văzut un film mediocru. Ferestrele sunt deschise; e cald, ca într-o noapte de vară. *Trebuie* să mă apuc de scris, împotriva tuturor împiedicărilor şi deznădejdilor.

*

Ora două dimineaţa. Am scris trei pagini. Sunt destul de mulţumit, pentru că „am văzut" sfârşitul capitolului. Şi e capitolul prim din *Prolegomene*, care îmi dă cel mai mult de lucru.

27 septembrie

Cald şi cerul e prea senin; zi de vară. La Luxembourg, aud cum sunt chemate prin amplificatoare maşinile diplomaţilor. Mă opresc o clipă să văd trecând maşina delegaţiei chineze. Pe rue Bonaparte, castanii sunt deja arămii, şi au căzut prea multe frunze ca să nu simt toamna, oricât ar fi de cald afară. În vitrina librăriei Picard, aceleaşi cărţi decolorate de soare. Pe această bancă am stat de vorbă cu Emil Cioran, în prima noapte a sosirii mele la Paris.

Dar, trecând alene prin acest cartier St. Sulpice, nu-mi pot reţine melancolia, nici iritarea, în faţa vitrinelor cu obiecte religioase. Cât fetişism, câtă degradare în vulgar sentimentalism şi infantilism, toate acele iesle cu prunci, cu măgari, Fecioare şi Sfinţi în ipsos, aşezaţi unul lângă altul ca la un joc cu păpuşi şi soldaţi de plumb! Cum să nu indigneze o asemenea religiozitate infantilizată. Îmi spun că pe noi, răsăritenii, *icoanele* ne-au ferit de fetişismul imaginilor antropomorfice. Naturalismul falsnaiv al acestor statuete şi păpuşi îmi aminteşte suspecta devoţie vişnuită, atât de adesea debordată de sentimentalism şi erotică, sau cultul elementar al imaginilor din satele indiene.

Dar concepţia indiană despre hierofanii e mai profundă decât cea a creştinismului decadent de astăzi. Şi totuşi, misionarii le spun că *ei*, indienii, sunt fetişişti, în timp ce creştinismul este etc. etc. Vitrinele din cartierul St. Sulpice nu au nici măcar scuza că sunt întocmite pentru nişte bieţi „păgâni", neluminaţi încă de mesajul evanghelic...

Am scris mai demult câteva pagini în *Prolegomene* despre sensul icoanelor şi al „idolilor". Pentru un „primitiv", imaginea sau idolul participă la sacru, îl încorporează. Pentru devoţia catolicilor de obedienţă St. Sulpice, imaginile sacre „povestesc" în chip profan şi „pe înţelesul tuturor" miracolul Naivităţii şi misterul sfintelor Patimi. Povestesc toate acestea ca o legendă pentru copii; nici măcar ca o mitologie. Totul e naturalist şi edulcorat „spontan" şi totuşi artificial (acea falsă „stilizare" a figurii Sfântei Fecioare, a lui Isus etc.), aşa ca să înţeleagă copiii de oameni cu stare, curaţi şi bine crescuţi.

1 octombrie

Vechiul meu student din 1936–1938, Mihail Şora, îmi amintea astăzi impresia dezastruoasă pe care am făcut-o lui Schileru, când, prin 1936, venisem să ţin o conferinţă la Brăila. Schileru era atunci elev de liceu. M-a întâmpinat la gară şi mi l-a prezentat Mihail Sebastian. Ştiu că am luat toţi trei tramvaiul, şi băieţelul îmi vorbea mereu; spunându-mi, între altele, că, după impresia lui, Aldous Huxley nu scrie romane, ci eseuri romanţate etc. (Ne-am amuzat, mai târziu, cu Sebastian de teribilismele acestea, pe care le cunoscusem şi noi în liceu.) Eu nu aveam chef de vorbă. Eram obosit de noaptea petrecută în tren şi voiam să rămân singur cu Sebastian. Uitasem cum am scăpat de Schileru. Mi-a amintit-o Şora, care o ştia direct de la el. În timp ce Schileru îşi legase nu ştiu câte iluzii de întâlnirea cu mine şi încerca să creeze între noi un climat favorabil, adică „spiritual" — eu m-am întors către Sebastian şi l-am întrebat: „Unde se poate mânca o ciorbă bună de peşte în Brăila?" Bietul băiat s-a prăbuşit.

Cred că n-am făcut bine purtându-mă astfel. Dar nu era vina mea dacă prea învăţatul adolescent mă întâlnise într-un „moment nespiritual"...

3 octombrie

De câtva timp, înainte de a adormi, mă ispiteşte din nou piesa de teatru pe care am „văzut-o" într-o seară, plimbându-mă

singur pe terasele pustii ale Estorilului, în decembrie 1944. Uneori, ispita e atât de puternică, încât rămân mai mult de un ceas cu ochii deschişi, în întuneric, urmărind personajele, ascultându-le, încercând să le văd cât mai clar figurile. Dacă m-aş apuca, cred că aş scri-o în câteva zile. Dar mi-am făgăduit să nu fac nimic până ce nu voi încheia primul capitol din *Prolegomene*.

4 octombrie

După-amiază pierdută pe culoarele Prefecturii, în aşteptarea cărţii de identitate. Ajung înainte de două, dar izbutesc să-mi iau cartea la cinci, *ultimul*. Mi-au trecut înainte cel puţin cincizeci de persoane.

*

Îmi cumpăr *Journal 1921–[19]23* de Charles du Bos. Din prefaţă, aflu că, între 1908 şi 1921, du Bos îşi scria *Jurnalul*, dar manuscrisele erau indescifrabile chiar [şi] pentru el. De aceea, publicarea textului complet începe cu anul 1921; din acel an, Charles du Bos şi-a dictat jurnalul. Asta explică tot. Este mai degrabă un exerciţiu de atelier, un pre-eseu. Aproape întotdeauna interesant, firește, pentru că îl dicta du Bos, dar niciodată intim, aluziv, succint. Am impresia că citesc pagini din *Approximations*. Primele treizeci de pagini sunt consacrate lui Amiel. Admirabile. Bunăoară, despre stilul lui Amiel: *Il y a quelquefois jusqu'à l'image tout à fait banale, jusqu'à la chromolithographie: il lui a toujours manqué cette épuration du goût par le contact incessant avec les chefs-d'oeuvre de la peinture grâce à laquelle peu à peu de telles images ne se présentent même plus à l'esprit* (p. 14)[1]. Tot despre Amiel: *le côté distinction banale* (p. 16)[2]; *son absence de goût est cellelè même de*

[1] Există câteodată până şi imagini cu totul banale, până şi la cromolitografie: i-a lipsit întotdeauna acest rafinament al gustului format în urma contactului permanent cu capodoperele picturii, datorită căreia, încetul cu încetul, asemenea imagini nici nu se mai înfăţişează minţii (p. 14) (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

[2] Aspectul de distincţie banală (p. 16) (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

l'adolescence... Son goût unit à la fadeur de l'enfance la sentimentalité de la première vieillesse (p. 19)[1].

8 octombrie

De două zile, e senin, dar e frig. Toamna a venit atât de repede, încât mi se pare firesc să fac planuri pentru Crăciun...

*

Admirabilă observaţia lui Percy Lubbock pe care o notează Charles du Bos în *Journal*: *le livre ou l'article que l'on n'est pas en train de faire, que l'on se propose de faire après, est toujours le seul arbre en fleurs du verger de l'esprit*[2]. Întotdeauna am iubit mai mult cartea pe care o plănuiam în timp ce eram silit să lucrez la alta.

9 octombrie

Din ce în ce mai frig. Vântul care a bătut a[stă-]noapte a rupt curioasa plasă pe care un enorm păianjen o ţesuse între vârful felinarului şi ulucile clădirii neterminate din rue des Saints-Pères. Mă opream adesea, mai ales către asfinţit, ca să urmăresc lenta, eleganta rotire a păianjenului pe acel neverosimil istm de fire şi de praf la doi metri deasupra trotuarului.

*

La Luvru, pentru „Moartea Fecioarei Maria" de Caravaggio, pe care nu o privisem niciodată cu atenţie. Pânza pierde mult prin lipsa de relief a primului plan, îndeosebi a grupului

---

[1] Lipsa sa de gust este chiar cea a unui adolescent... Gustul său îmbină insipidul copilăriei cu sentimentalismul primei bătrâneţi (p. 19) (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

[2] Cartea sau articolul pe care nu ai chef să le scrii, pe care îţi propui să le faci mai târziu sunt întotdeauna singurul pom în floare în livada spiritului (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

din stânga; figuri aburite, fără „greutate". Dar e impresionantă Fecioara; un obraz veştejit de durere, abia liniştit de atingerea morţii, şi acea extraordinară mână care cade; aurul trist al acestui divin cadavru odihnindu-se în faldurile celor mai calde tonuri de roşu.

10 octombrie

Trebuie să fac un mare efort ca să termin primul volum din *Prolegomene* până la 31 decembrie. Voi deveni atunci liber, şi mă voi putea reîntoarce la creaţia literară. Anii aceştia din urmă, în care am scris tot mai puţină literatură, m-au împuţinat şi m-au sărăcit. Dar sentimentul că romanul sau nuvela pe care aş scri-o va rămâne în dosare mulţi ani de-a rândul mă paraliza. Mi se părea inutil să-mi pierd timpul cu o „operă" pe care nu o va citi nimeni...

11 octombrie

Primesc de la Bucureşti *Revista Fundaţiilor Regale* 1945–[19]47 şi citesc cu cea mai mare emoţie paginile din *Jurnalul* lui Mihail Sebastian. Sunt din anul 1936, când scria prima lui piesă, *Jocul de-a vacanţa*. O sumă de amănunte aburite, pe jumătate uitate, îşi recapătă fermitatea; drumurile lui la Breaza, de câte ori avea câteva zile libere, ca să lucreze la piesă; convorbirile cu Ionel Teodoreanu, la Ghilcoş etc. Nu pot identifica personajele ascunse sub iniţiale. Nu voi şti niciodată care au fost femeile iubite de el. Mihai era extraordinar de discret...

Ce milă mi-a fost de imensele lui eforturi, de suferinţele cu care plătea fiecare pagină scrisă!... Nu mă voi consola niciodată că nu l-am revăzut în august 1942 când m-am întors, pentru o săptămână, la Bucureşti. Mi-era, atunci, ruşine de mine — consilier cultural la Lisabona — şi de umilinţele pe care le îndura el, pentru că se născuse, şi voise să rămână, Iosif Hechter. Acum, mă zbat, inutil, în iremediabil.

12 octombrie

Aseară, am suferit o groaznică criză de deznădejde. Provocată probabil de lectura jurnalului lui Sebastian şi de însemnările doctorului Ulieru, publicate tot în *Revista Fundaţiilor Regale*; lectura mi-a dezvăluit deodată înstrăinarea de *adevărata* mea vocaţie, aceea de scriitor *român*. Am avut, câteva ceasuri, sentimentul că aceşti ultimi şase ani de străinătate m-au îndepărtat de izvoarele creativităţii mele, m-au scos din traiectoria care-mi fusese ursită — şi că, *orice* aş face de-aici înainte, aceşti şase ani sunt iremediabil pierduţi. Mai mult: că ei m-au zvârlit pe un drum din care nu mă mai pot întoarce. Teroarea ireversibilului! Pentru întâia oară în viaţă, m-am putut *vedea*, m-am putut *accepta* ca un ratat...

*

Primesc o scrisoare de la Ananda Coomaraswamy; cea dintâi din 1940. Mă anunţă că-mi trimite cărţile şi studiile publicate între timp, şi că mă aşteaptă să ne întâlnim în Statele Unite, în 1947–[19]48. Căci, adaugă, în decembrie 1948 se va întoarce definitiv în India. Adică, glosez eu, va pleca îndată ce va împlini şaptezeci de ani; va renunţa la scris, la publicat, la contactul cu lumea şi cultura, inaugurând ultima etapă pe care o cunoaşte tradiţia indiană, *vanaprasthā*, retragerea, izolarea „în pădure".

13 octombrie

Alaltăieri, am avut o dimineaţă proastă. Au venit doi detectivi ca să ancheteze cazul unui ucrainean găsit mort (nu ne-au spus unde); drept singur indiciu, o carte de vizită fără nici un nume, dar cu adresa noastră: 55 rue des Saints-Pères. Au întrebat concierjul ce străini locuiesc în imobil şi i-a trimis la noi. Li se părea foarte curioasă mirarea noastră, a dnei Chemass, a Gizei şi a mea. Unul din ei a observat, zâmbind cu înţeles: „Nu sunt prea tare în geografie, dar e curios! Ştiu că Rusia, Ucraina şi România sunt vecine!" Şi gazda, care e rusoaică, şi noi ne intimidaserăm. Groaza de a fi târâţi pe la poliţie, de a face

declarații, de a comunica numele și adresele francezilor pe care-i cunoaștem. Îmi închipuiam capetele lui Dumézil, Renou și celorlalți când vor fi interogați cu privire la un cadavru ucrainean cu adresa lui Mircea Eliade...

*

Din confidențele lui B.S. către Emil Cioran: Cel mai mare muzicant sovietic a venit în România și a cântat la vioară *Carmen*.

O ziaristă sovietică se fixează în România. B.S. o întreabă ce a făcut-o să abandoneze admirabila situație pe care o avea la Moscova. „M-am săturat să tot scriu de douăzeci de ani același articol!", i-a răspuns.

Profesorul de istoria artelor de la Universitatea din Moscova pretinde că ultimul mare pictor francez e Corot.

B. e de acord că mareșalul Antonescu a devenit un mit. Stenograma ultimei ședințe la tribunal a fost distrusă, într-atât de extraordinară li s-a părut lor, judecătorilor, apărarea lui Antonescu.

15 octombrie

Încep să văd „spectrul" sărăciei în fața mea. Rezervele cu care venisem în Franța, adunate din vânzarea bibliotecii din Lisabona și economiile făcute în iarna 1944–[19]45, sunt pe sfârșite. Dacă voi reduce încă bugetul lunar, mai am bani până la primăvară. După aceea, va trebui să vând din lucruri; o brățară de aur, pantofi, haine, cărți. Dar până la primăvară contez pe aconturile de la Gallimard și pe traducerile și conferințele la BBC de care mi-a vorbit Cristea. Dacă nu izbutesc nimic, trebuie să renunț la munca științifică și să încerc altceva: articole, traduceri, sau chiar vreo slujbă (mi s-a spus că Ripolin angajează „intelectuali" fără nici o practică...).

16 octombrie

Mă deșteaptă, dimineața, poliția judiciară venită pentru anchetă; văd bilețelul pe care fusese scrisă adresa noastră, și cu-

vântul „ucrainean", şi fotografiile (locul unde a fost găsit cadavrul etc.). Dna Chernass, Jacques Chernass, Giza şi cu mine suntem anchetaţi pe rând. Asta durează până la douăsprezece, dar ancheta reîncepe la două treizeci şi se prelungeşte până la patru treizeci. Între timp, sună L.C. Giza spune „Poliţia!" şi el o zbugheşte. Sentimentul de totală insecuritate pe care mi-l dau prezenţa poliţiei, interogatoriile, percheziţiile.

Ducându-mă apoi la librăria „Les Belles Lettres" să cumpăr nişte cărţi pentru Anton Golopenţia, mă trezesc gândindu-mă la piesa mea (*Eurydice?*) cu o intensitate care aproape îmi făcea rău. Dar, deodată, „văd" acţiunea modificându-se, şi într-un chip care nu-mi convenea. Pentru a putea pune lucrurile la punct, plec din nou să mă plimb, şi, când mă întorc, la şapte şi treizeci, aveam piesa scrisă în gând de la prima la ultima scenă. Dar acasă, găsesc pe Anton, care ne invită la cină şi apoi la cinematograf. Altminteri, aş fi început să scriu. Căci am hotărât să lucrez, de azi înainte, la ceea ce voi avea poftă, să nu mă mai chinui încăpăţânându-mă să continuu cărţi gândite şi începute demult, şi care nu mă mai interesează.

17 octombrie

Ieri, la anchetă, unul din tinerii detectivi descoperă dicţionarul meu rus–englez.

— Vasăzică, ştiţi şi dvs. ruseşte!, exclamă el.

Calm, îi arăt celelalte dicţionare — sanscrit, grecesc, german — şi explic: „Eu sunt comparatist".

— Ah!, bun, în cazul acesta...

Nu ştiu ce-o fi înţeles el.

*

La douăsprezece noaptea, am început piesa. Până la unu şi jumătate, am scris trei pagini. Mă opresc, nedumerit de descoperirile pe care le fac.

21 octombrie

E greu să lucrez cu două-trei vizite pe zi, dar lucrez.

25 octombrie

Noapte proastă, insomnie până aproape de patru dimineaţa. Aud din nou şoricelul din odaie. Căuta probabil ceva de mâncare, şi căuta prin toate colţurile. Obosit, îmi înfund *boules Quies* în urechi, şi dorm aşa, pecetluit, până la 11 dimineaţa. Apoi, prima plimbare de mai multe săptămâni pe malurile Senei. Frigul ultimelor zile a îngălbenit şi rărit brusc frunzele platanilor. Iedera a căzut aproape cu totul. Mă opresc în faţa vitrinei unui anticar din rue Bonaparte să privesc un Utrillo. Dar stau şi mă întreb: este una din cele 3 500 de pânze autentice ale pictorului — sau face parte din cele *30 000* de perfecte imitaţii, care circulă de câţiva ani pe tot globul, datorită laborioasei aplicări a unei amatoare? Mi-a plăcut răspunsul ei la primul interogatoriu; „Prefer să copiez «clasici» decât să pictez lucruri mediocre în conformitate cu viziunea şi cu posibilităţile mele."

26 octombrie

Ploaie, trist, întuneric. După-masă, mă duc la *Société Asiatique* să înapoiez cărţile împrumutate şi mă întorc cu altele. Răsfoindu-le acasă, îmi inoculez în suflet otrăvita pasiune a erudiţiei. Vine apoi Herescu şi stăm de vorbă până la cinci. După o jumătate de ceas, aprind lampa şi încep să transcriu actul întâi. Nu am nici un chef, dar ştiu că, dacă întrerup scrisul o zi-două — biata mea piesă riscă să mai aştepte câţiva ani până aş termina-o. Aşa se explică multele, nenumăratele lucrări începute — de la indianistică, istoria religiilor şi folclor, la filozofie, roman şi teatru — care zac abandonate în dosare. M-am trezit odată spunându-mi: în fond, ce bine ar fi, dacă un incendiu...

28 octombrie

Ieri şi azi n-am lucrat nimic. Prea multe vizite, prea multe treburi — şi interesul pentru piesă a scăzut până aproape de punctul-limită. Îmi propun s-o întrerup câteva zile, apoi să recitesc tot ce-am scris.

L-am văzut pe Alphonse Dupront, fostul director al Institutului Francez din Bucureşti. Foarte amabil, se oferă să „mărturisească" pentru mine la Sorbona, să pună la punct cabala lui Stoilov şi a confraţilor. Îmi vorbeşte de opera care-l pasionează pe el de câţiva ani: restaurarea omului occidental. Au organizat echipe, fac *retraites*[1], plănuiesc contacte personale între „elitele" întregii Franţe. E interesant că tehnicile de „autorecuperare" pe care le aplică seamănă cu metodele indiene. A remarcat şi el, pe propriul lui corp, că occidentalul trebuie să se încarneze, să *ocupe* cu adevărat trupul pe care-l are, să se încorporeze în el însuşi. (Îi spun că acesta e cel dintâi exerciţiu pe care ţi-l impune practica Yoga.)

Mi-a vorbit de boala lui, mai ales de insensibilitatea picioarelor: nu-şi simţea tălpile, pulpele, genunchii — şi, când umbla, avea strania senzaţie că pluteşte. Îi amintesc în treacăt (căci lucrurile acestea nu pot fi spuse oricum) despre exerciţiile indiene de „sensibilizare" şi „ocupare" a regiunilor epidermice „opace" (talpa, călcâiul). Era de acord că Orientul ne poate învăţa acest lucru capital: cucerirea propriului nostru corp, dar cere orientalilor să nu-i vorbească filozofie, „pentru că nu avem acelaşi vocabular teoretic..."

30 octombrie

N-am scris nimic — dar în rarele ceasuri de linişte (când nu am vizite) mă gândesc la *Aventură spirituală* (probabil că acesta va fi titlul piesei). Mă întreb de ce n-aş avea curajul de

[1] Retrageri pentru reculegere (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

a îmbina şi aici, în teatru, comicul şi „fantasticul", aşa cum am făcut-o în anumite nuvele şi romane.

31 octombrie

Bostanian îmi spunea, când a fost la mine să mă vadă, că odată, în Spania, a trebuit să ascundă, singur, o ladă cu 400 kg aur. A dus-o cu o maşină până în faţa unei vile de ţară, pe care o închiriase din vreme. A săpat o groapă şi a târât lada pe nişte şine de lemn, în miez de noapte, tremurând de frică, nu cumva să fie observat de vreun vecin. I-a dat apoi drumul în groapă, ridicând-o cu o pârghie, şi a îngropat-o.

Aveam impresia că ascult neverosimila confesiune a unui asasinat.

*

Am reluat lucrul la actul al II-lea, azi după-amiază, şi până la unu noaptea am scris douăsprezece pagini. Aş mai avea doar o pagină ca să închei actul, dar mă opresc de teamă să nu-i clatin frumuseţea.

1 noiembrie

Explicam unui tânăr român, născut şi crescut într-un oraşel de provincie, ce-a însemnat gruparea *Criterion*, în Bucureştii anilor 1933–[19]37, şi în ce măsură poate fi comparată popularitatea pe care o dobândiseră acei câţiva tineri scriitori şi filozofi cu voga existenţialistă a Parisului de astăzi. Ca şi J.P. Sartre, Camus, Simone de Beauvoir, membrii *Criterionului* se manifestau pe planuri multiple — conferinţe publice, articole în reviste săptămânale şi ziare de mare tiraj, romane, filozofie, critică literară şi teatrală, eseistică. *Criterionul* a însemnat depăşirea momentului universitar în cultură, coborârea intelectualului în arenă, contactul direct cu publicul, îndeosebi cu tineretul; exact ceea ce au încercat, şi izbutit, existenţialiştii parizieni. Sartre are, şi îşi impune, un „sistem de filozofie"; noi nu aveam, dar majoritatea criterioniştilor erau un fel de „exis-

tenţialişti" care se ignorau. Ceea ce îi interesa în primul rând era „autenticitatea", experienţa imediată, concretul de ordin autobiografic; de aici pasiunea pentru jurnalele intime, pentru confesiuni şi „documente". Dacă *Criterionul* ar fi avut un alt instrument de expresie decât limba română, ar fi fost considerat drept cel mai interesant precursor al existenţialismului francez de astăzi.

3 noiembrie

Nu mă pot apuca de scris decât la zece noaptea. După-amiază, am transcris din actul al II-lea. Lucrez acum la actul al III-lea, care mi se pare cel mai greu.

6 noiembrie

Am lucrat a[stă]-noapte până la cinci dimineaţa ca să transcriu actul al IV-lea. Şi totuşi, nu-mi vine a crede că piesa e încheiată...

7 noiembrie

Anticlimax. Melancolie, oboseală, detaşare — şi de piesă, şi de literatură, şi de viaţă. Îmi propusesem să citesc întreaga piesă şi să scriu aici, în caietul ăsta, interpretarea din urmă, care singură mi se pare valabilă. Dar nu sunt în stare să fac nimic. Nici măcar să mă amuz. Am fost la un cinematograf din cartier, unde am căscat tot timpul.

10 noiembrie

Aseară, am recitit piesa. Nemulţumit de actul întâi, mulţumit de actele al II-lea şi al III-lea, entuziasmat de actul al IV-lea.

12 noiembrie

Lucrez la simplificarea actului întâi. Cred că am învăţat un singur lucru: că un text bun trebuie scris în trei timpuri (de ela-

borat mai târziu). Inutil să-mi mai fac iluzii: nu pot consacra unei piese mai puțin de cinci-șase săptămâni. Dar cum nu voi mai dispune de asemenea săptămâni pe de-a-ntregul *ale mele*, va trebui să renunț...

13 noiembrie

Vuia îmi povestea astăzi că Heidegger, pe când se aștepta să fie epurat ca „hitlerist", i-a arătat maldărul de manuscrise și i-a spus: „Dacă germanii îmi vor aduce o asemenea insultă, am să-mi ard întreaga mea operă inedită!" Care este, se spune, și cea mai interesantă...

14 noiembrie

Orgie de lecturi în legătură cu *Prolegomenele*, prelungită până la două dimineața.

15 noiembrie

Astăzi, încasez primii bani câștigați, ca drepturi de autor, în Franța: 4 000 de franci de la Gallimard, reprezentând prima mensualitate în contul cărții *Techniques du Yoga*.

25 noiembrie

Yvonne Wright mă duce astă-seară la Robert Desoille, inventatorul psihosintezei. Nu cunoșteam de el decât capitolul pe care i-l dedicase Bachelard în *L'Air et les songes* și primele treizeci de pagini din cartea *Le Rêve éveillé*, pe care mi-o cumpărasem azi-dimineață. Mă interesa Desoille pentru că folosise tehnica reveriilor ascensionale, utilizând simbolismul zborului, al escaladei etc. — adică tocmai simbolurile, miturile și riturile pe care le discutasem și eu în *Le Problème du chamanisme*. Deci el vindecase psihastenii și maladii mentale folosind (fără să le cunoască) elemente din ritualurile și simbolismul ascensional „șamanist" (care, așa cum am arătat în studiul meu,

înseamnă cu totul altceva decât o practică magică „primitivă"). Voiam să aflu mai mult despre metoda pe care o aplicase. Din nenorocire, Desoille şi-a pierdut soţia acum un an şi nu-şi mai poate reveni de-atunci. Cum, după spusa dnei Wright, soţia lui îl susţinea, îi dădea curaj, îl ajuta în toate experienţele, Desoille, rămas singur, nu-şi mai găseşte sprijin decât în comunism. Vorbeşte despre marxism ca un Sfânt Francisc. Crede că revoluţia rusă va elibera omenirea de rău, păcate şi ignoranţă. Scrie acum o carte: *Le Rêve éveillé et le marxisme*. Discutăm câtva timp despre Yoga, ocultism, psihanaliză — însă mă despart de el dezamăgit. Este un om foarte bun, cu o mare sensibilitate, care încearcă să se salveze, inventând o „mistică exterioară".

6 decembrie

Seara, la concertul de muzică veche *Ars rediviva*, *Concertul în si major* al lui J.M. Leclair, inedit, mă încântă, ca şi concertul pentru vioară şi orchestră auzit anul trecut. Sunt din ce în ce mai cucerit de acest compozitor francez pe care-l ignoram cu totul. Cantata lui Bach, *Bleib' bei uns*, mi s-a părut că mi se adresează — şi mă exprimă, totodată, pe mine cel de astăzi. Regăsesc concertele organizate de Claude Crussard ca pe un exerciţiu spiritual abandonat de mult. *Largo* din *Concertul în sol major* al lui G.Ph. Telemann, inedit şi în prima audiţie, mi-a confirmat tot ce-am învăţat anul acesta referitor la procesele de reintegrare (şi despre care va trebui să scriu într-o zi...).

7 decembrie

Visul de a[stă-]noapte: noapte cu lună, pe o pajişte, cu mulţi copii de şase-şapte ani lângă mine. Privim cu toţii luna. Şi deodată se desprinde o jerbă de stele căzătoare, de o stranie, nemaiîntâlnită frumuseţe. Stelele se apropie tot mai mult. Ne e teamă să nu ne strivească. Apoi, le vedem cum cad în jurul nostru, ca nişte mere de aur. Dar sunt mai mici şi calde. Şi le mân-

căm, în timp ce eu, cu una încă fierbinte în mână, încep să alerg strigând: „Profitaţi repede, fiecare din voi, căci sunt stele căzătoare şi ne poartă noroc!"

14 decembrie

Acum câteva zile, l-am întâlnit pe Theodore Besterman, directorul Secţiei biblioteci şi bibliografie de la UNESCO. Lungi discuţii despre ce-am făcut, fiecare din noi, în aceşti şase ani (ultima oară, îl văzusem la Oxford, în decembrie 1940). Azi, după ce-am dejunat împreună, colindăm prin librării şi anticării, căutând orice „carte de, sau despre, Voltaire". Căutam mai ales bibliografia operelor lui Voltaire, întocmită de Bengesco, pe care Besterman o admiră mult, şi din care aveam şi eu un volum, la Bucureşti. (Cumpărat prin 1922, în clasa a V-a de liceu, când citeam şaisprezece-optsprezece ore pe zi şi mă credeam voltairian pentru că eram polihistor şi grafoman; admiram imensul talent literar al lui Voltaire, multilateralitatea geniului lui, fantastica lui bibliografie.) Am ajuns la librăria-cafenea Arc-en-Ciel încărcaţi cu pachete şi ne-am odihnit acolo o jumătate de ceas, la o cafenea, făcând planuri. I-am mărturisit lui Besterman că ar fi absurd să întreprindă traducerea operei integrale a lui Voltaire, că ar fi mai bine să se limiteze la capodopere. Şi că ar trebui să se apuce imediat de lucru, nu cumva şi planul acesta gigantic să rateze (aşa cum au ratat alte proiecte; bunăoară, cartea despre America, în patru volume, monografia despre reincarnare etc.).

15 decembrie

Îmi cade sub ochi o cronică din *Combat* despre jurnalele lui Gide, Julien Green şi Charles du Bos. Autorul se miră că, după ce-şi dă atâta osteneală să se observe şi să se analizeze, un scriitor de jurnal nu se revelează pe sine mai eficace ca în oricare altă carte a sa, că în nici un caz nu se „cunoaşte pe sine" şi nici nu se mărturiseşte total, aşa cum ne-am aştepta să se

petreacă lucrurile într-o confesiune. Deci, pentru cunoaşterea unui scriitor, Jurnalul e mai puţin adevărat decât Memoriile sau o autobiografie sinceră, scrisă în amurgul vieţii.

Dar mă întreb dacă acesta ar fi rostul Jurnalului: să mă cunosc mai bine şi să mă destăinuiesc cu mai multă îndrăzneală eventualului cititor. În liceu, am avut şi eu, ca toţi adolescenţii, obsesia „cunoaşterii de sine" prin lungi autoanalize gen Amiel. Dar când, mai târziu, am redeprins gustul jurnalului, cu totul altceva mă interesa: să notez, în primul rând pentru curiozitatea mea de *mai târziu*, şi pentru anumite verificări ulterioare, o serie de amănunte şi impresii în legătură cu viaţa şi experienţele acelor zile. Aproape niciodată n-am simţit nevoia de a mă „mărturisi" integral într-o pagină de jurnal. De altfel, cred că un autoportret cu adevărat sincer, până în cele mai mici amănunte, nu ar putea interesa decât integrat într-o confesiune exemplară, cu un anumit sens moral sau profetic.

Mi se pare că un jurnal e şi mai realizat (ca gen literar) şi mai instructiv (pe plan etic, psihologic, istoric) dacă autorul înregistrează, în curgerea orelor, anumite imagini, situaţii, gânduri; dacă, aşa cum scriam cu alt prilej, salvează, „îngheţându-le", fragmente de *timp concret*.

17 decembrie

Intrând astă-seară la „Café de Flore" ca să-mi cumpăr ţigări, îl întâlnesc pe Lavastine cu un tip aproape beat, care se prezintă *abbé défroqué surréaliste*[1]. A fost primul preot suprarealist; se plimba pe străzi când în sutană, când în rochie. L-am ascultat un sfert de ceas, încercând să-i urmăresc gândul. Vorbea când de călătoria lui în India şi Tibet (unde a descoperit călugări budişti care erau în corespondenţă cu benedictinii din Europa), când de divizia Leclerc, în care a luptat. Vorbea de asemenea de o moştenire de cincisprezece milioane, dar am înţeles mai

[1] Preot răspopit suprarealist (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

târziu că asta nu-l privea pe el, ci pe un prieten, care, neştiind ce să facă cu banii, s-a hotărât să publice o revistă literară.

La ieşire, Lavastine evoca ziua de 23 august 1944 când, într-o cameră unde se aflau Brasillach, Rebatet şi alţi colaboraţionişti, toţi foarte gravi, fostul abate a început să strige: „Ce staţi aici, cu mutrele plouate? Luaţi armele şi urmaţi-mă. Să-i împiedicăm pe oamenii lui Leclerc să intre în Paris!" Majoritatea celor cărora li se adresau aceste cuvinte au fost executaţi sau sunt în închisoare. Abatele suprarealist pretinde însă că a fost decorat de generalul Leclerc, „care este un adevărat creştin..."

20 decembrie

De mulţi ani, îmi place să recitesc, în preajma Crăciunului, legendele, ritualurile şi obiceiurile celor Douăsprezece zile (între Crăciun şi Bobotează): măştile animaleşti, ceremoniile de tip carnaval, legendele cailor fără cap care apar în noaptea Anului Nou etc. Asemenea mituri şi scenarii rituale se găsesc nu numai în societăţile indo-europene, dar şi în Japonia, China, la Ainu şi în alte multe locuri. Pretutindeni, cele douăsprezece zile care precedă şi succedă Anului Nou constituie un moment decisiv în viaţa comunităţii: atunci sufletele morţilor îi vizitează pe cei vii, atunci au loc iniţierile adolescenţilor etc. Toate astea se ştiau de mult. Dar de ce venirea morţilor are loc *numai* şi *pretutindeni* în preajma Anului Nou? Pentru că Anul Nou reprezintă nu numai momentul critic al anului („haosul" care se instaurează îndată după încheierea unui ciclu temporal), ci şi un moment cosmogonic. Anul Nou repetă Creaţia; cu fiecare An Nou, lumea reîncepe, renaşte, mai precis: e *făcută din nou.* (Vezi, bunăoară, recitarea ceremonială a Poemului Creaţiunii, în Mesopotamia, reactualizarea rituală a conflictului care a precedat şi înfăptuit Creaţia, ca în Egipt şi în atâtea alte locuri — scenariul care supravieţuieşte în credinţele şi obiceiurile populare sud-est europene.) În intervalul dintre anul care se încheie (*i.e.* Lumea veche care dispare) şi Anul Nou (*i.e.* Cosmosul pe cale de a fi re-creat), sufletele morţilor se apropie de cei

vii pentru că speră într-o *repetare* (chiar efemeră) a existenței (ei apar din nou, „întrupați" în mâști și animale) sau speră, implicit, într-o *abolire* a Timpului, deci într-o transcendere a propriei lor condiții de umbre. Voi dezvolta toate acestea în cărțulia la care lucrez de câteva săptămâni, *Archétypes et répétition* (în românește, îi spuneam la început *Cosmos și Istorie*.)

26 decembrie

Aseară l-am întâlnit pe Harold King. Foarte pesimist. Poate vom trăi treizeci de ani de dictatură proletară, apoi va veni războiul, care va aduce sfârșitul continentului nostru. Către mine:

— Și toate astea din cauza D-voastră, a savanților. Căci ați dat știința pe mâna oricui!... *Well, well, well!*

27 decembrie

Georges Dumézil, care a binevoit să citească și să corecteze traducerea franceză a *Prolegomenelor*, îmi mărturisește entuziasmul lui pentru această carte. Prevede că voi fi „imitat, plagiat, furat". Deocamdată, îmi mai rămân de scris trei capitole. Și apoi, problema editorului. Gallimard mi-a cerut-o, dar ezit. Mi s-a spus că au tone de manuscrise care așteaptă să fie tipărite.

7 ianuarie, 1947

La Besterman, ca să mâncăm apoi împreună cu soții Roberts, într-un restaurant din Montparnasse. Besterman îmi povestise ce e cu acest Roberts: până la vreo cincizeci de ani, a scris peste șaizeci de volume, de orice fel și în toate direcțiile. A debutat cu o călătorie în India, la optsprezece ani, ca să găsească „adevărul" pe care i-l revelaseră numai pe jumătate cărțile dnei Blavatsky. Și-a încheiat cariera de scriitor cu romane detective, și cariera de sfânt în cinism, chefuri și facilă filozofie nihilistă. Între acești doi poli a avut timpul să călătorească în Rusia și bucuria să poată descoperi și fotografia actul de căsătorie al dnei Blavatsky și actul de naștere al copilului ei — punând ast-

fel capăt legendei Fecioarei Inspirate. (A scris, evident, şi o biografie a dnei Blavatsky.)

După masă, Roberts a vrut cu tot dinadinsul să mă convingă că Parisul e un oraş mort, că degeaba se protestează împotriva închiderii cafenelelor la miezul nopţii — pentru că mult înainte de miezul nopţii localurile sunt pustii. Am fost deci la Flore, la „Deux Magots" (unde i s-a părut neinteresant) şi apoi, împreună cu soţia lui (pe Bestermani îi dusesem acasă) la Dupont. Era într-adevăr o tristeţe să te apuce neurastenia, deşi nu era încă miezul nopţii. „Unde sunt studenţii d-tale, care nu-şi pot continua discuţia despre Hegel pentru că îi dă patronul afară la miezul nopţii?!"

Într-adevăr — unde sunt? Doar câteva mese ocupate, cu tineri ofiliţi, neraşi, fără nici o discuţie pasionantă care să-i încălzească.

10 ianuarie

Mă voi muta la 1 februarie, probabil într-un hotel. Cărţile le voi depune în lăzi la un garde-meubles. Comunicându-i lui Dumézil hotărârea mea, a exclamat: „Cât eşti de sănătos!..."

25 ianuarie

Guy Bernard a vorbit astă-seară la „L'Arc-en-Ciel" despre textele cosmogonice egiptene, asupra cărora şi-a trecut de curând teza de doctorat. La discuţie, a luat parte Marcel Griaulle, abia întors din Africa. Am fost fericit să-l ascult (cartea lui despre măştile africane îmi lămurise multe lucruri obscure). Am continuat apoi discuţia, *en petit comité*[1], în biblioteca lui Lavastine (până la unu şi jumătate dimineaţa). Griaulle ne spunea că a petrecut nu ştiu câţi ani în Africa, unde a făcut cincisprezece expediţii. Era aproape sigur că „înţelesese" sistemul religios şi social al dogonilor şi bambara. Ultima oară, cu şase luni înainte de a părăsi Africa, întâlneşte un bătrân cu care stă de vorbă

[1] În cerc restrâns (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

150 de ore, cu foarte mici intervale de repaus. „Şi după a 150-a oră, întregul meu sistem era la pământ. Tot ce citisem şi scrisesem până atunci începea să se clatine. Nu ştiu ce să mai cred, acum am doar impresia că suntem la o cotitură a studiilor africane. Acei nefericiţi de negri mi-au revelat înţelesul logosului platonician! Simbolismul lor era atât de formidabil şi de coerent, încât numai studiul pe viu al unei asemenea tradiţii arhaice ne va putea ajuta să înţelegem celelalte religii moarte."

Nu credeam că voi avea atât de curând verificarea, din partea celui mai ilustru africanist francez, a întregii mele „teorii" asupra simbolismului primitiv.

26 ianuarie

O criză de nebunie aproape violentă a nefericitei noastre gazde ne obligă să ne mutăm mâine sau poimâine, iar nu la 31 ianuarie. Interzicându-ne bucătăria, nu mâncăm la prânz. Ne apucăm să facem bagajele. Umplu două lăzi mari cu cărţi, şi mai fac şi cincisprezece pachete. Muncim aşa, pe brânci, până la miezul nopţii.

28 ianuarie

M-am mutat azi-dimineaţă la Hôtel de Suède, 31 rue Vaneau. Am o foarte spaţioasă cameră (nr. 17). Ieri şi alaltăieri, am trăit în frig, terorizaţi, bând numai ceaiuri (căci nu mai aveam „acces la bucătărie") şi făcând pachete. În sfârşit, azi-dimineaţă am scăpat! Giza a găsit o cămăruţă la Hôtel des Étrangers, pe rue de Beaune. Dejunăm la restaurantul Pascal, în faţa Senatului. Seara, bem ceai.

Alături de mine, un tânăr menaj cu chef de vorbă. Imposibil să dorm şi aleg din grămada de cărţi un volum de *Ensayos* al lui Unamuno. Recitesc *Lectura y interpretación del Quijote*, articolul din 1905 care a provocat atâta scandal la apariţia lui în *La España moderna*. Ieşirea lui Unamuno împotriva lui Cervantes este cu totul îndreptăţită. Dacă n-ar fi descoperit pe Don

Quijote, Cervantes ar fi fost un scriitor de mâna a cincea. Pe bună dreptate remarcă Unamuno că Don Quijote este singura capodoperă care nu pierde — ci, dimpotrivă, câştigă — fiind tradusă, atenuându-se astfel artificialitatea şi preţiozitatea stilului. Se vede clar că Cervantes nu şi-a înţeles eroul în tot ce avea el grandios şi excepţional. Autorul se grăbeşte uneori să-şi precizeze poziţiile faţă de personaj — şi poziţia asta este a omului de pe stradă, a „bunului-simţ". Aşa, bunăoară, Unamuno aminteşte episodul discursului despre Vârsta de Aur, discurs pe care cavalerul îl adresează păzitorilor de capre — şi Cervantes îşi spune părerea: că e un *inútil razonamiento*[1]. Dar, remarcă Unamuno, păzitorii de capre l-au ascultat *embobados y suspensos*[2], şi l-au răsplătit pe Don Quijote cu cântece păstoreşti. Deci *ei* l-au înţeles şi le-a plăcut tot ce-au aflat despre Vârsta de Aur.

31 ianuarie

Am continuat a[stă]-noapte lectura *Ensayos-elor* lui Unamuno. *Sobra la erudición y la critica* este de un curaj, de o luciditate şi de o „actualitate" uluitoare. Astă-seară, reiau câteva articole din *Contra esto y aquello.* Solidarizându-se cu Flaubert contra prostiei umane, Unamuno scrie: „Vulgaritatea cea mai modernă, vulgaritatea modei, mă supără mai mult chiar decât cea veche, tradiţională. Locul comun din dimineaţa asta e şi mai iritant decât cel de ieri, pentru că îşi dă aere de noutate şi de originalitate. De aceea prostia anarhistă mi-este mai supărătoare decât prostia catolică" (*Ensayos*, II/974). Admirabil!

1 februarie

La Orangerie, ca să văd Expoziţia Vincent Van Gogh. Senzaţională. Nu cunoşteam decât cele două tablouri de la Luvru — restul numai din reproduceri. Pentru prima oară, mă pot *plimba* câteva ceasuri numai printre Van Gogh. Preferinţele mele se

---

[1] Raţionament nefolositor (*lb. sp.*) (*n. ed.*).

[2] Uluiţi şi stupefiaţi (*lb. sp.*) (*n. ed.*).

îndreaptă către pânzele de la Arles, îndeosebi strada cu cafeneaua unde a locuit pictorul, şi livezile. Vădită influenţa lui Gauguin — şi câtă rezistenţă! Ar fi interesant de urmărit această capacitate, exclusivă geniilor, de a accepta o influenţă, de a asimila o tehnică sau o vocaţie exterioară, şi, în chiar opera „influenţată", de a rezista şi *reacţiona* împotriva influenţatorului.

3 februarie

În avionul căzut aproape de Sintra, şi-au pierdut viaţa Claude Crussard şi alte opt muzicante de la „Ars Rediviva". Rareori m-a impresionat un accident ca acesta. Parisul rămâne, pentru mine, păgubit de cea mai importantă asociaţie muzicală.

5 februarie

Ieri, aproape n-am văzut lumina zilei. De când m-am deşteptat, cerul era galben-întunecat, aşa cum este uneori cerul Bengalului, în preajma musonului. Nu puteai lucra decât la lumina lămpii (aşa şi-a ţinut cursul Dumézil, de la zece la douăsprezece). Iar pe stradă, oamenii aveau feţe pământii, uneori vinete. Către Sorbona, unde mă duceam să-l ascult pe Dumézil, mergeam cu sentimentul că o catastrofă apocaliptică ar putea avea loc dintr-o clipă într-alta. Văzduhul devenise o kratofanie...

6 februarie

Îl văd pe Al. Rosetti, venind în trenul ministerial al Comisiei care va semna tratatul de pace, ca să ţină trei conferinţe la Collège de France. Tot ce-mi spune despre situaţia din ţară mă înspăimântă. Dacă un guvernamental afirmă că mor oamenii de foame, ce trebuie să fie!...

8 februarie

Seara, la „L'Arc-en-Ciel", conferinţa lui Marcel Griaulle — despre simbolismul african. Uluit, şi aproape obosit, de bogă-

ţia copleşitoare a acestui simbolism, nu rezist mai mult de un ceas. Mă întrebam, pe drum, cum e posibil ca aceiaşi oameni care „văd" pretutindeni simbolismul aritmetic al Gemenilor, 4+3+1, 7+1 etc., care omologhează chiar cele mai mărunte gesturi cotidiene zodiacului, simbolismului ţesătoriei, al metalurgiei şi topitoriei etc., să adoarmă când li se cere să numere până la 5... Pur şi simplu pentru că nu-i interesează *să numere.*

Foarte probabil că un intelectual european, pasionat de cele mai abstruse pagini ale lui Heidegger, ar începe să caşte după zece-cincisprezece minute, dacă ar fi silit să urmărească implicaţiile grupului 4+3+1, baza întregului simbolism aritmetic al populaţiilor bambara şi dogon.

9 februarie

Profit de neaşteptata şi extraordinara dimineaţă de primăvară de astăzi, ca să revăd expoziţia Van Gogh. Identific pânzele lucrate sub influenţa lui Gauguin. Şi mi se pare, cred, că *simt* manierismul lui Van Gogh din ultima sa etapă. Nu este totuşi mai puţin un admirabil pictor, căruia nu îi e teamă de perspectiva aproape exagerată, cu o a treia dimensiune ameţitoare — nici de un spaţiu de două dimensiuni, oarecum artificial, dar pe care trebuie să-l accepţi ca pe o creaţie a propriei sale retine.

Seara, vedem *Electra* lui O'Neill, cu Marguerite Lamois şi Valentine Tessier. E rezumată şi ţine numai trei ceasuri — dar e atât de abil rezumată, şi atât de bine jucată, încât mă cucereşte, deşi aveam textul integral destul de proaspăt în amintire. Ceea ce mă surprinde este sala. Numai pe jumătate cucerită. Biletele se găsesc la casă chiar o jumătate de ceas înainte de spectacol, în timp ce la piesele bulevardiere trebuie să le cumperi cu câteva zile înainte. Şi aplauzele de la „Le Secret"... Giza îmi spune că atunci când s-a jucat *Electra* la Bucureşti, text aproape integral, se făceau cozi de două sute metri, de dimineaţa de la opt. Şi ruşii erau la Iaşi, şi se jucau încă alte câteva piese de O'Neill la Bucureşti. Să fi fost numai snobism? Sau, realmente, publi-

cul românesc este, calitativ, superior şi mai deschis capodoperelor decât publicul parizian?...

14 februarie

Vine să mă vadă, după ce aflase adresa mea de la legaţie, un tânăr funcţionar la Ministerul de Lucrări Publice, Marin. Fără palton, numai cu un basc pe cap, intră destul de curajos în odaie. Avea şi de ce: de patru ani caută *Yoga* prin toate librăriile şi anticăriile din Paris şi provincie. În 1944, a văzut-o anunţată în catalogul unei anticării din Lyon. A luat trenul şi s-a dus să-şi cumpere cartea. Se vânduse. În sfârşit, anul trecut s-a hotărât, a început s-o transcrie, pagină cu pagină, de pe exemplarul pe care-l găsise la Biblioteca Muzeului Guimet. Dar el, fiind funcţionar, nu are libere decât după-amiezele de sâmbătă şi n-a izbutit să transcrie până acum decât vreo 150 de pagini (cu note cu tot). L-am liniştit, asigurându-l că în curând va apărea cartea de la Gallimard, iar într-un an-doi, o nouă ediţie, revizuită şi completă, din vechea *Yoga*. Era atât de încântat, încât m-a rugat să iau împreună cu el un aperitiv la bodega din colţ.

16 februarie

O admirabilă scrisoare de la Dinu Noica, în care mă regăsesc purificat, înălţat, îmbogăţit. „E marele nostru privilegiu, de necăpătuiţi, de neajunşi pe plan social, să putem spune: viaţa mea începe mâine."

20 februarie

Primesc de la B.C. 30 000 franci, împrumut pe termen lung. Banii au venit la timp. Rezervele erau pe sfârşite. De trei săptămâni, mâncăm la prânz în restaurante sordide, cu mai puţin de 100 fr. de persoană, şi seara bem ceai. Când îmi oferă cineva o ţigară americană, îmi reţin cu greu un ţipăt infantil de încântare.

27 februarie

G. Dumézil îmi spune că *Le Problème du chamanisme* marchează o dată în istoria religiilor, că e fericit că are şi el un articol în acelaşi număr din *Revue de l'histoire des religions*. Roşesc ascultându-l, dar cred că ceva e adevărat: cu toate imperfecţiile, studiul meu are meritul de a prezenta, întâia oară, fenomenul şamanismului în *singura* perspectivă în care devine inteligibil: acea a istoriei religiilor.

1 martie

Mă deşteaptă o lumină crudă, sticloasă. Niciodată n-am văzut soarele, de la ferestrele mele din rue Vaneau, atât de aprig şi strălucitor. Deschid fereastra şi las să intre un văzduh îngheţat de iarnă. De ce mă simt totuşi atât de încrezător, atât de mulţumit? Poate pentru că a[stă-]noapte am lucrat, până foarte târziu, la capitolul al II-lea din *Archétypes et répétition* şi îi prevăd sfârşitul.

Pauwels îmi scrie că *Secretul Drului Honigberger* l-a pasionat şi îl crede *susceptible d'accrocher un vaste public, mais de la bonne façon, car vous offrez moins à la distraction qu'à la méditation*[1]. Dar traducerea lui J.C. i se pare *très en dessous de ce que l'on devine du texte original, et dessert beaucoup l'ouvrage. Il y faudrait un style aussi élégant et serré que celui de Mérimée*[2]. Şi apoi, nu înţelege prea bine sfârşitul...

5 martie

Joachim Wach, astăzi profesor la Universitatea din Chicago, îmi scrie ca să mă invite să ţin un curs, sau o serie de lecţii,

---

[1] Apt de a strânge un public vast, dar de bună calitate, pentru că dumneavoastră oferiţi mai puţin amuzamentului decât meditaţiei (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

[2] Mult sub ceea ce se ghiceşte din textul original şi face un mare deserviciu lucrării... I-ar trebui un stil la fel de elegant şi concis ca al lui Mérimée (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

la secţia de istoria religiilor de la facultatea sa. Numai dacă aş putea obţine viza...

11 martie

Îl întâlnesc pe Puech, care mă felicită pentru „curajul de a pune o problemă" (e vorba de *Le Problème du chamanisme*).

18 martie

Citesc cartea lui Maurice Nadeau *Histoire du surréalisme*. Uimit de câte din problemele de istoria religiilor şi orientalistică, cu care mă lupt de atâţia ani, le regăsesc (evident, în altă perspectivă) în scrierile, concepţiile şi nostalgiile lui André Breton. În *Les Vases communicantes* proclamă că poetul ştie *méler l'action au rêve... confondre l'interne et l'externe... retenir l'éternité dans l'instant... fondre le général dans le particulier*[1]. Este exact ceea ce îşi propun yoghinii, tantricii şi atâţia alţi „mistici" orientali (cf. *Techniques du Yoga*). Redescoperirea miracolului cotidian (obsesia lui Breton) este o atitudine familiară societăţilor religioase „primitive". Suprarealiştii văd în mişcarea lor nu o nouă şcoală literară, ci un mijloc de cunoaştere a „continentelor neexplorate" (visul, subconştientul); o asemenea ambiţie nu va putea fi bine înţeleasă decât de cineva care cunoaşte tehnicile meditative orientale (căci ce au urmărit ele altceva decât explorarea, dominarea şi „transmutarea" dinamismelor subconştientului?). Într-un manifest, Breton vorbeşte chiar despre posibilitatea de a fuziona *deux états qui ne sont contradictoires qu'en apparence, atteindre la realité absolue, la surréalite*[2]. Nu cunosc alt text occidental (recent!) care să exprime mai adevărat străvechea nostalgie a spiritului indian, pe care

[1] Să amestece acţiunea cu visul... să contopească interiorul cu exteriorul... să surprindă eternitatea în clipă... să topească generalul în particular (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

[2] Două stări care nu sunt contradictorii decât în aparenţă, de a atinge realitatea absolută, suprarealitatea (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

tehnicile yogice şi tantrice se străduiesc să o realizeze. Obsesia „eliberării totale a spiritului" este de asemenea o caracteristică specifică întregii culturi indiene.

5 aprilie

La muzeul Cernuschi pentru frescele de la Ajanta, admirabil copiate de un tânăr pictor persan. Senzualitatea acestor imagini fabuloase, importanţa neaşteptată a elementului feminin. Cum putea călugărul budist să se „libereze" de tentaţiile cărnii în preajma atâtor trupuri goale, superbe, triumfătoare în plenitudinea şi beatitudinea lor? Numai într-o versiune tantrică a budismului putea avea loc un asemenea elogiu al femeii şi al senzualităţii. Se va înţelege într-o zi ce rol important a avut tantrismul, între altele şi pentru că a revelat, şi a impus în conştiinţa indiană, valoarea „formelor" şi a „volumelor" (triumful celui mai languros antropomorfism împotriva aniconismului originar).

10 aprilie

Descopăr în *Sein und Zeit* câteva pagini despre „repetiţie", care îmi confirmă reflecţiile pe care le făceam în legătură cu ontologia şi antropologia populaţiilor arhaice. O veche ambiţie a mea: să scriu într-o zi o Metafizică şi o Etică utilizând *exclusiv* documente din civilizaţiile „primitive" şi orientale.

2 mai

Virgil Ierunca, sosit de curând din ţară, îmi spune că „existenţialismul" este, în România, singura diversiune politică posibilă, singura rezistenţă anticomunistă oarecum tolerată. De aici, imensul lui succes, mai ales printre tineri; de aici, atacurile din partea intelectualilor guvernamentali (nu pot să-i numesc altminteri, căci nu sunt marxişti, nici comunizanţi, ci pur şi simplu oportunişti). Mihail Ralea, în două conferinţe la Fun-

dație, i-a atacat pe „bâlbâitul" de Kierkegaard și pe „existențialiștii români" Nae Ionescu, Mircea Eliade și Emil Cioran.

9 mai

Împrumut cinci sute de franci de la Emil. Dacă nu m-ar urmări cu atâta înverșunare nenorocul și dacă n-ar trebui să mă întreb în fiecare luni cu ce voi plăti hotelul la sfârșitul săptămânii, poate că aș putea termina *Archétypes et répétition*.

12 mai

Duc argintăria la Muntele de Pietate. Cu un mare efort, închei capitolul al III-lea din *Archétypes et répétition*. Trebuie să rezist tentației de a transforma acest eseu într-o monografie. Sensul lui e să deschidă problemele, nu să le rezolve.

13 mai

Îmi împrumută azi Jullian o mie cinci sute de franci și pot plăti o săptămână de hotel, rămânându-mi și bani pentru o masă.

*

Înaintând în lectura *Lecțiilor de filozofie a Istoriei* ale lui Hegel, găsesc la tot pasul „inexactități" și neînțelegeri, dar cât e de admirabilă această încercare de a cuprinde *totul*, de a da seama de tot și de a valorifica tot! De multe ori, Hegel se înșală, fie pentru că știința timpului lui îl înșela (bunăoară, în cazul Chinei, al Indiei), fie pentru că *voia* sau *trebuia* să se înșele ca să poată integra (cu forța!) toate acele materiale care îi fuseseră accesibile în sistemul lui. Dar ce importanță poate avea aceasta? Citindu-l pe Hegel, nu numai că ești invitat să vezi în istoria universală un *sens*, dar, în primul rând, vezi că se poate vorbi de o istorie universală care să nu fie numai o juxtapunere de capitole izolate. Cât e de deprimantă fracturarea și fragmentarizarea excesivă a viziunii noastre istorice! Știm, evident, mai

mult şi mai multe decât ştia (sau voia să ştie) Hegel. Dar cine *integrează* aceste nesfârşite cunoştinţe, cine realizează, *în propria lui conştiinţă*, că există o Istorie Universală? Mă împotrivesc cu toată puterea viziunii „istorice" a lui Hegel (şi în *Archétypes et répétition* arăt de ce), dar nu mă pot împiedica să nu-i admir opera.

8 iunie

Sub aceste ploi care mă trezesc dimineaţa, îmi întunecă zilele şi mă leagănă mahmur până târziu după miezul nopţii, întrerupându-se doar atâta timp ca să-mi îngăduie să privesc cerul tomnatic — fiinţa mea întreagă e somnoroasă. Dar, să fie de vină numai trecerea bruscă de la arşiţă la ploaie? sau sunt astfel făcut încât unui lung şir de zile când pot lucra, fără să simt oboseala, cincisprezece-şaisprezece ore aproape fără întrerupere — îi urmează inevitabil zilele vegetative, în care chiar cea mai oarecare pagină mi se pare greu de scris? De mulţi ani îmi spun că, atunci când voi rezolva „misterul" acestei alternanţe, voi reuşi să-mi organizez producţia.

13 iunie

Termin capitolul despre Soare şi religiozitatea solară din *Prolegomene*. Aş fi vrut să încep un alt capitol (despre spaţiul sacru), dar trebuie să închei cu orice preţ *Archétypes et répétition*, să scriu acel scurt capitol final pe care îl tot amân. (În plus, mai am de redactat încă două studii...)

21 iunie

Acum câteva zile, dna N. Caranfil mi-a citit un fragment dintr-o scrisoare primită din ţară. Într-un sat de lângă Dunăre, o ţărancă îi mărturiseşte, în mare taină, celei ce-i scria: „Noi, femeile, ne-am vorbit să nu mai lepădăm de acum încolo nici una. Căci ne piere neamul...".

Hotărârea au luat-o în timp ce copiii din sat se hrăneau cu floare de salcâm.

23 iunie

Puech îmi spune că cererea mea de bursă, trimisă la Caisse des Recherches Scientifiques, nu i-a căzut în mână, şi nici nu ştie la ce Secţie a fost distribuită — dar că va vorbi cu G. Le Bras. De altfel, el s-a gândit mai demult să-mi aranjeze ceva, un post de conferenţiar provizoriu la Hautes Études. „Nu înţeleg cum de nu ştim să profităm de marele noroc de a avea un om ca D-ta în Franţa! Am impresia că politica va sfârşi prin a ne imbeciliza complet" etc. etc.

29 iunie

Am încheiat a[stă-]noapte studiul despre opera lui Dumézil, iar astă-seară, lucrând necontenit, am terminat de transcris. Are douăzeci şi patru de pagini. Şi, ca de obicei, nu încep să scriu bine franţuzeşte decât când mă apropii de sfârşit...

30 iunie

A fost alaltăieri seară o nouă furtună. Ducându-mă să închid o fereastră care dădea pe scară şi care ameninţa să se spargă, una din vecinele mele, o foarte distinsă bătrână care a fost prietena lui Maurice Barrès şi are „cultul limbii franceze" — deschide uşa şi mă cheamă să văd, de la ea, cum se frâng arborii imenşi din parcul de alături. Într-adevăr, era de o mare frumuseţe. *Je vis avec cet arbre!*, exclamă bătrâna, în extaz. *Et puis, moi, j'adore la tempête!*[1]...

1 iulie

Recitesc cântul IV din *Iliada*. Scena duelului Paris–Menelaos este de un comic şi de o graţie inimitabile. Apoi, dus în

[1] Trăiesc cu acest arbore. Şi, de altfel, ador furtuna (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

chip miraculos de Afrodita în iatacul Helenei, Paris îi mărturisește că niciodată n-a dorit-o mai mult ca acum, nici atunci când a avut-o pentru întâia oară, după ce-a răpit-o, în insula Cranae. Să fie oare numai pentru că îl înflăcărase Afrodita? Sau pentru că fusese atât de aproape de moarte și îi fusese frică, și iminența morții îi exacerbase toate posibilitățile lui erotice?

7 iulie

Am început de câteva zile un nou studiu pentru *Revue d'histoire des religions: Le „Dieu lieur" et le symbolisme des nœuds*. Într-un anumit fel, e un pretext pentru a ilustra, pe baza unor documente sigure și destul de bine cunoscute, metoda mea hermeneutică.

10 iulie

La reuniunea intimă de la „L'Arc-en-Ciel", organizată de Lavastine ca să discutăm programul conferințelor din toamnă, ia cuvântul și un tip ciudat, îmbrăcat într-o haină aproape roșie, părând mai tânăr decât îl arată mustața-i căruntă, și care mărturisește că de zece ani nu citește ziarele, nu ascultă radio, nu cumpără, nici nu citește vreo carte (se mulțumește cu cele zece volume pe care și le-a ales în tinerețe), nu votează, nu plătește impozite, nu se duce la nici un spectacol și nu face vizite. De ce a venit la „L'Arc-en-Ciel"? Ca să vadă dacă e vorba de o „adevărată inițiere". Nu a mai intrat la Notre-Dame de când a văzut fâlfâind deasupra catedralei drapelul tricolor. „Pentru că ăsta-i drapelul unui partid, nu al Franței!" (Desigur, domnul e monarhist.)

La ultima conferință a lui Lavastine, cunoscusem un doctor care studiază de treizeci de ani problema circumciziei. A ajuns la concluzii senzaționale: nu există o rasă semită. „Semiții" sunt creați prin circumcizie — ca și anumiți negri, ca și anumiți austro-asiatici care, pretinde el, au tipuri și caracter „semit". Toate acestea mi se păreau — și mi se par încă — fan-

tastice. Astăzi, doctorul îmi expune un sfert de ceas originea rasei mongole: intoxicându-se, din cauza aplecării lor către putreziciuni, cu un exces de ptomaine, chinezii *arată moartea* (capul lor scheletic) prin însăşi forma figurii lor. Tipul mongolic este *craniul făcut transparent*, anticiparea unei „situaţii" *post-mortem*.

Nu ştiu ce poate fi adevărat într-o asemenea ipoteză, dar cât e de „poetică"!: să-ţi trădezi prin pometii scheletici şi pielea galbenă „familiaritatea cu moartea", la care ai ajuns nu printr-o detaşare spirituală, ci printr-o intoxicare prelungită prin mortăciuni!

13 iulie

Îmi amintesc că anul trecut, pe vremea asta, mă luptam să închei *Le Problème du chamanisme*. Fac exact acelaşi lucru după un an: încerc să termin azi-mâine, *Le «Dieu lieur» et le symbolisme des nœuds*. Dacă nu m-aş fi încăpăţânat să-l scriu acum, până ce nu pleacă Puech în vacanţă, cu câtă bucurie m-aş fi abandonat „literaturii"! Dar, deocamdată, „literatura" mi-e interzisă. Mai am de scris: ultimul capitol din *Archétypes et répétition*, două capitole din *Prolegomene* şi studiul introductiv, despre literatura orală, pe care mi l-a cerut Queneau pentru *Istoria Literaturii Universale* (în *Encyclopédie de la Pléiade*).

15 iulie

Primesc o admirabilă scrisoare de la Dinu Noica. Vorbindu-mi despre paralizia totală a activităţii intelectuale în România, adaugă: „Încep să înţeleg că societatea românească a trăit şi trăieşte prin poussé-uri; principalul e să ne păstrăm intacţi pentru cel viitor. Mă gândesc cât de privilegiaţi suntem că ne-am putut împlini culturaliceşte. Şi cât de utili vom putea fi!"

Am trăit şi trăim aşa datorită geografiei şi destinului nostru istoric. Generaţia mea a avut marele noroc să se dezvolte şi să-şi înceapă creaţia după 1918, adică după prăbuşirea celor două

imperialisme, rus şi german. Douăzeci de ani de libertate, atâta ne-a fost îngăduit!...

21 iulie

Termin azi după-amiază de transcris studiul pentru *Revue de l'histoire des religions.* Are cincizeci de pagini.

*

Este aproape două noaptea, şi nu am încă chef să mă culc. Vacanţă...

De mai mult timp aud, când strada se linişteşte, un ţăcănit de maşină de scris care vine de departe, din altă clădire. Acum am văzut de unde vine: de la mansarda unui imobil din faţă. Cineva lucrează acolo, bătând cu un deget, cu eforturi. Cine-o fi şi ce-o fi scris? Privesc din odaia mea ferestruica luminată a mansardei şi nu-mi pot lua gândul de la această neverosimilă muncă, la două dimineaţa, într-o cameră de bonă.

25 iulie

Primesc, în sfârşit, extrasele din *Le Problème du chamanisme.* Pierd aproape toată ziua cu semnarea şi expedierea lor. Scriu apoi mai multe scrisori. Din nou, un S.O.S. lui Coomaraswamy, să-mi găsească un post, cât de modest, într-o universitate americană.

2 august

După o după-amiază proastă, întretăiată de vizite, extenuat de căldură, încep, noaptea, capitolul despre „Spaţiul sacru", şi scriu trei pagini. Fără efort, dar şi fără sclipire.

7 august

Zile mediocre, în care abia izbutesc să-mi smulg câteva pagini, prost scrise, inerte, deşi problema „spaţiului sacru" mă

pasionează de ani de zile. Când eram obligat să lucrez la altceva, îmi spuneam: cât n-aş da să pot scrie, acum, capitolul din *Prolegomene* despre „spaţiul sacru"...

8 august

Louis Renou îmi scrie despre competenţa mea *sans égale*[1] în domeniul religiilor comparate, şi mă îndeamnă să stărui şi să public. Dar cum? Nu mai am nimic de dus la Muntele de Pietate...

9 august

Coomaraswamy îmi răspunde la scrisoarea S.O.S. pe care i-am trimis-o acum două săptămâni. Mi-a găsit un post la un Colegiu care se clădeşte acum şi va începe cursurile în toamna 1948: The Verde Valley School, Sedona, Arizona. Nu e o universitate, bineînţeles. Şi voi preda, la început... franceza. Dar, în afară de casă, masă, lumină etc., am 2 800 dolari pe an, şi voi fi liber să mă ocup şi cu alte lucruri. În plus, după prospectul pe care mi-l trimite, aş locui într-o regiune fără pereche de frumoasă, lângă fluviul Colorado, în Pădurea Pietrificată. Am acceptat pe loc. E singura posibilitate de a căpăta viza americană.

11 august

De trei zile visez la Verde Valley, şi mă lupt să termin capitolul despre „spaţiul sacru".

Fiecare „zi grea" nu-şi limpezeşte înţelesul decât dacă privesc viaţa mea ca o iniţiere labirintică. (Va trebui să mă hotărăsc într-o zi să scriu tot ce înseamnă a pătrunde, *fără a te rătăci*, într-un labirint. Înţelesul acestei probleme iniţiatice s-a pierdut în Occident de când a intervenit episodul „firul Ariadnei"...)

---

[1] Fără egal (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

13 august

Emoţia cu care am descoperit astăzi, încercând să închei capitolul despre spaţiul sacru, nostalgia omului arhaic pentru paradisul pierdut! Câte lucruri nu mi se luminează deodată!...

14 august

L-am reîntâlnit aseară la Bestermann pe asistentul lui de la UNESCO, suedezul comunizant, prieten al lui Ziliacus. Îmi spune că războiul e inevitabil din cauza Americii, care are bomba atomică etc. „Dar Rusia?", întreb eu. „Rusia face greşeli din cauza fricii!", o apără el. Văd în aceste câteva cuvinte formula lui Ziliacus şi a celorlalţi din grupul „Keep Left". La unsprezece, îmi propune să mergem la *Tabou*. Şi, pe drum, îşi continuă profesiunea de credinţă: e marxist, dar nu comunist, crede în onestitate, e împotriva primatului spiritualului şi umanismului lui Léon Blum, contra egotismului lui A. Huxley etc. etc. Dar e aproape beat şi, o dată intraţi la *Tabou*, îşi face loc lângă zinc, comandă două coniacuri şi începe să bea, de unul singur. Omul care credea în onestitate etc. — mă uitase. Găsesc şi eu un loc la o masă şi comand o citronadă. După un sfert de ceas, îi fac semn, vine, se aşază lângă mine şi tace profund. Se apropie de noi un tânăr cu plete, cu cămaşa scoasă afară, în sandale — şi-mi cere o sută de franci. „De ce?" — „Ca să pot pleca mâine în vacanţă!" Îi dau. Suedezul mormăie indignat: „vacanţe... vacanţe... parcă eu n-aş avea nevoie de vacanţe..." Apoi, fără să-mi spună un cuvânt, se scoală şi coboară în pivniţa unde se dansează; şi unde, la venirea noastră, paznicul de la portiţă ne-a interzis intrarea aflând că nu suntem „membrii Clubului". De câteva minute, paznicul dispăruse. Am rămas la masa mea, începând să-mi aştept tovarăşul. Nu mă plictiseam singur. Cei care ieşeau din pivniţă, împleticindu-se, erau toţi personaje curioase: pederaşti, „existenţialişti", băieţi în maiou de baie, fete în pantaloni (suflecaţi, ca la iahting), babe, sud-americani, oameni cu barbă etc. Totul în acest *Tabou* era strident

şi artificial, şi asta mă încânta. „Priviţi ce liberi şi săraci suntem", parcă-mi spuneau toţi tinerii aceia în sandale, cu haina pe umăr, cu cămaşa descheiată. „Săraci, dar artişti... Şi iată ce viaţă interesantă, sofisticată, ducem noi, aici, la Paris..."

După o jumătate de ceas, chelnerul a venit la plată. Sucdozul meu nu se întorsese. Am plătit şi consumaţia lui şi am coborât jos, în cavă, să-l caut. L-am găsit dansând, beat de-a binelea. I-am strâns mâna, şi m-a asigurat că-mi va telefona într-o zi, ca să-i cunosc prietenul de care vorbisem. Căci asta mă aduseseră la *Tabou*; prietenul lui, un suedez care locuieşte de şapte ani în Franţa, este un mare cunoscător al lui Strindberg, şi pregăteşte o teză despre Strindberg la Paris. Or, Strindberg a fost şi a rămas una din marile mele pasiuni...

20 august

După o după-amiază trudită şi un film oarecare văzut seara, încep la miezul nopţii capitolul despre timpul sacru şi scriu în mai puţin de un ceas două pagini. E unul din capitolele pe care le „posed" cel mai bine (căci e problema centrală din *Archétypes et répétition*), şi mi-e teamă că-l voi scrie oarecum în silă, aşa cum mi se întâmplă de câte ori sunt silit să repet, să rezum sau să reiau lucruri deja spuse.

21 august

Mănânc cu Antoine Bibesco, pe care nu-l cunoşteam, la clubul Union, Bd. de la Madeleine. (Club ultrareacţionar, precizează Antoine.) Mă întreabă o mie de lucruri: ce-am căutat în India, ce cărţi am scris la Paris, unde le public, pe cine cunosc, dacă am făcut înconjurul lumii etc.

22 august

După o zi întreagă de ploaie, perdeaua gri de nori începe să se deşire. Deasupra Invalizilor, un crâmpei de cer îşi descoperă, timid, albastrul aburit de depărtare. E unsprezece dimineaţa. Am

de lucru — dar mi-e peste putință să mă întorc la manuscrisul abia început despre timpul magico-religios. Mă gândesc că trăiesc la Paris de aproape doi ani, și a trebuit să lucrez într-un domeniu atât de puțin „local"; în loc să fi avut libertatea de a mă întoarce la literatură, de a-i putea reciti pe Balzac, pe Proust...

24 august

M-au trezit, în apropierea zorilor, cucuvelele. Le-am mai auzit și în alte nopți, dar niciodată atât de strident și atât de numeroase. Erau, cred, un întreg stol — și-și răspundeau una alteia prin stranii și neverosimile gemete.

25 august

Mi se spune: trebuie să fii solidar cu momentul d-tale istoric. Astăzi suntem dominați de problema socială; mai precis, de problema socială *așa* cum au pus-o marxiștii. *Trebuie* deci să răspunzi prin opera d-tale, într-un fel sau altul, momentului istoric în care trăiești... De acord, dar voi încerca să răspund așa cum au răspuns Buddha sau Socrate: depășind momentele lor istorice și *creând* altele, noi, sau pregătindu-le.

27 august

Ceea ce mă împiedică *să trăiesc* așa cum mi-ar plăcea este conștiința că *trebuie* să fac ceea ce oricine altcineva ar face mai puțin bine ca mine. În fond, e un sentiment paralizant și umilitor. Idealul pe care mi se cere să-l împlinesc ar fi acesta: să încetez de a mai exista ca om viu, pentru a mă limita exclusiv în funcția de producător al „operei". Îmi aduc aminte că așa vorbea Blaga despre sine: că se consideră un simplu „organ" prin intermediul căruia ia ființă, se realizează „sistemul" lui filozofic. Nu știu ce mai crede el astăzi despre misiunea aceasta de „purtător de Sistem". Pentru mine, ea devine uneori insuportabilă. Nu mă gândesc numaidecât la timpul cheltuit cu pregătirea și redactarea „operei". Timpul se „pierde" orice am face; e pre-

ferabil să fie pierdut în meditaţii şi scris, decât la cafenea. Nu de timpul consacrat „operei" mă plâng, ci de libertatea mea pierdută. Câte alte libertăţi nu mi-aş fi îngăduit, dacă nu m-aş simţi legat de cărţile pe care *nu* le-am scris!

28 august

Visam, către dimineaţă, că devenisem din nou balzacian şi mă aflam în librăria din rue Bonaparte, în faţa căreia de multe ori mă opream admirând volumele de şi despre Balzac expuse în vitrine. Atunci regretam — şi mă felicitam totuşi căci ce m-aş fi făcut cu sărăcia mea? — că nu mai sunt balzacian, că nu am insomnii la gândul că nu-mi pot procura o anumită carte cu inedite, corespondenţă etc. În visul meu, mă întreţineam cu librăreasa despre volumul lui Bardèche, de care îmi vorbise ea odată (când intrasem acolo cu Besterman, pentru un Voltaire). M-am deşteptat cu o poftă nebună de a reciti *La cousine Bette*, şi cu amintiri despre Mihail Sebastian, căruia atâţia ani încercasem să-i insuflu pasiunea balzaciană, ca să aud că devenise balzacian în ultimii lui ani de viaţă.

29 august

Reîncep lucrul la capitolul despre timpul sacru, dar mă doboară, către seară, descurajarea. Mă gândesc că a trecut vara şi încă n-am primit corecturile de la Gallimard. Când vor putea apărea *Prolegomenele?* Unde, şi când, voi publica *Archétypes et répétition?*

Deprimat, plec să mă plimb pe cheiuri. Caut o carte de Balzac şi găsesc *Le cousin Pons*, ediţia Garnier (prefaţată şi adnotată de Maurice Allem). Noaptea încep s-o citesc. Din fericire, mi-o aduceam destul de bine aminte (din fericire, căci altminteri aş fi abandonat iar *Prolegomenele*...).

E curios totuşi că gustul subit de a-l reciti pe Balzac îl datorez visului de ieri.

31 august

Înaintez încet în *Le cousin Pons*. M-ar interesa nespus să văd, pe şpalte şi în manuscrise, cum a lucrat Balzac romanul acesta, cum a transformat nuvela de care vorbea dnei Hanska, într-un destul de lung roman. O serie de adăugiri sunt transparente: bunăoară, capitolul al XXXII-lea „Traité des sciences occultes", şi probabil capitolele imediat următoare cu „le grand jeu", cu descrierea casei lui Élias Magus. Mă întreb ce-ar fi dat romanul dacă ar fi păstrat proporţiile plănuite la început de Balzac. Aşa cum este, începe să te obsedeze îndată ce Pons e dat afară de dna Camusot. Nu-l mai poţi lăsa din mână.

Citind capitolul al XXXII-lea, îmi aminteam de conferinţa mea de la Dalles, când vorbisem de Balzac mistic şi visător. De fapt, mă limitasem, atunci, mai ales la *Séraphita* şi la elementele swedenborgiene ale operei lui. Dar ar fi interesant de reluat problema în ansamblu. (Probabil acest proiect va deveni una din numeroasele cărţi pe care nu le voi scrie niciodată!)

Cruzimea lui Balzac, sadismul lui — se datoresc oare numai admirabilei sale „pătrunderi psihologice" — sau răspund unei nevoi nemărturisite de a face rău, de a *acţiona* asupra oamenilor? Ce-ar fi fost Balzac, *omul*, dacă n-ar fi fost scriitor?

*

Mă gândeam să însemn într-un caiet special fapte, impresii, citate. Dar îmi spun că un asemenea caiet, rupt din orizontul preocupărilor mele actuale, ar risca să devină un dosar inert. Prefer să însemn aici, chiar numai la întâmplare, unele din aceste impresii de lectură. Mă va amuza să le recitesc (cândva...) împreună cu puţinele note balzaciene din jurnalul meu 1933–[19]40.

*

Recitit în 1947, după tot ce-am cunoscut în ultimii ani, *Le cousin Pons* mă cucereşte prin autenticitatea monştrilor lui. De-abia de curând am *văzut* ce înseamnă ambiţia, pasiunea

omului, intriga, parvenitismul, dorința de a ajunge cu orice preț. Când îl citeam pe Balzac în adolescența și tinerețea mea, paginile acestea mi se păreau „literatură"; mă cucereau pentru că izbuteau să mă obsedeze, dar *nu credeam* în acei oameni. Acum, când i-am cunoscut, mă înfioară clarviziunea lui Balzac. Ce adânc și ce exact a văzut el societatea secolului al XIX-lea, îmbolnăvită de cupiditate, dominată de setea de putere, de ambiție, de dorința de a parveni social și politic! Infernul din care se ridicau necontenit noile promoții ale burgheziei.

2 septembrie

Mă gândesc uneori să scriu o carte care să mă exprime *în întregime*. Să mă retrag, pentru câteva săptămâni, într-un loc izolat — o insulă, o cabană, într-un vârf de munte (idealul ar fi Țara Focului!), fără cărți, fără manuscrise. Natura neprezentând nici un interes, aș începe să-mi amintesc viața, ca să „populez" acest pustiu. Aș scrie un fel de Jurnal, dar fără nici o ordine, de nici un fel. Amintiri, reflecții, comentarii asupra propriei mele gândiri, asupra cărților mele etc. În acea desăvârșită singurătate, în acel deznădăjduit peisaj, aș încerca să mă arăt în întregime, cu toate pasiunile mele: literatura, filozofia, istoria religiilor, orientalistica, mistica, aventura.

4 septembrie

A[stă-]noapte, nemaiputând continua lucrul la capitolul „Timpul sacru", am citit până aproape de trei *Le Père Goriot*. Cred că este a opta sau a noua lectură a acestui formidabil roman (pe care îl prefer, ca roman „realist", din toată opera lui Balzac). Îmi amintesc prima lectură, pe la zece ani. Câțiva ani în urmă, l-am recitit îndată ce terminasem lectura lui *Gobseck*. În acea zi (prin 1919-1920), am devenit „balzacian": descoperisem cum se leagă personajele din *Comedia umană*. Și, împreună cu un coleg, M., de curând convertit și el la balzacianism, am început să colindăm anticăriile. Nu se găsea aproape nimic.

(Ce bucurie când unul din noi a căzut peste *Le Centenaire!*) Ne-am gândit, chiar, să-i traducem, noi doi, întreaga operă. Cred că m-am apucat să traduc *Louis Lambert*. Pasiunea aceasta a durat tot timpul liceului. A doua mare epocă balzaciană a fost prin 1934-[19]37. I-am citit, atunci, întreaga operă. Dar, mai ales, l-am recitit. Într-o singură vară, am recitit de două ori *Le Père Goriot*... Bucuria mea de a-i putea identifica, acum, peisajele pariziene! Cu câtă emoție am descoperit că Gobseck își avea dugheana pe actuala rue Cujas!...

*

Îmi dau câteva zile de concediu la *Prolegomene*. Citesc pe nerăsuflate *Les débuts littéraires d'Honoré de Balzac* a lui L.J. Arrigon și încep *Les années romantiques de Balzac* de același autor. Pasiunea mea pentru măruntele amănunte concrete e pe deplin satisfăcută.

5 septembrie

Termin astăzi *Les années romantiques de Balzac* și *Père Goriot*. Cred că în ultimele două zile am citit mai mult de 32 ore Balzac; dominat de febra care-mi amintește de adolescență. E ora 1 noaptea, și nu mai am nimic de citit. Nu pot face nimic altceva, nu pot citi nici o altă carte.

*

În 1821, Balzac scria surorii sale Laure: *... je n'ai que deux passions: l'amour et la gloire, et rien n'est encore satisfait, rien ne le sera jamais*[1]. (Text incorect; vezi ediția lui Hastings pentru lectura exactă.) Penibilele debuturi ale lui B. Lipsa lui de cultură, de gust, de talent; teribila lui suficiență. Influența contemporanilor, a gustului și modelor zilei. Scrie ce *se* scrie, ce *se* citește... Și, cu toate acestea încet-încet, s-a regăsit și a

[1] Nu am decât două pasiuni: dragostea și gloria, și nici una nu a fost încă împlinită, și nici nu va fi vreodată (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

devenit titanul fără pereche. De urmărit această cucerire de sine, care mi se pare mai extraordinară decât chiar geniul.

Primele *adevărate* opere balzaciene au fost prost primite de critică. În schimb, când încă dibuia şi scria romanele rocambolești şi fantastice pe care nu le semna, avea uneori norocul să fie apreciat. Le Pilote *publia un article très élogieux sur la* Dernière Fée *qu'il comparait au* Diable amoureux *de Cazotte et au* Mari Sylphe *de Marmontel*[1] (*Les débuts littéraires*, p. 152).

6 septembrie

La Maison Nucingen, pe care nu o citisem decât o singură dată, fără să mă cucerească, nu m-a cucerit nici de data aceasta. Scrisă în noiembrie 1837, menţionează astfel pe Stendhal: *Un des hommes les plus spirituels et les plus profonds de cette époque...*[2] Şi două reflecţii ale spiritualului Blondet: *Tout homme supérieur doit avoir, sur les femmes, les opinions de l'Orient...*[3] *L'amour est le seule chance qu'aient les sots pour se grandir...*[4]

7 septembrie

„La maison de Balzac", 47 rue Raynouard, Passy. Credeam că am să găsesc un adevărat muzeu Balzac, cu manuscrise, obiecte, cărţi. Un singur autograf: scrisoarea prin care comunica editorului planul „Comediei umane". O seamă de tablouri şi portrete, majoritatea reproduceri. Foarte multe busturi. macheta frescei „Comediei umane", din 1901, mediocră şi nebalzaciană. Cafetiera, călimara. Odaia de lucru. (Mobila a fost vândută de

---

[1] *Le Pilote* a publicat un articol foarte elogios asupra *Ultimei zâne*, pe care o compară cu *Diavolul îndrăgostit* de Cazotte şi cu *Mari Sylphe* de Marmontel (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

[2] Unul dintre oamenii cei mai spirituali şi mai profunzi ai acestei epoci (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

[3] Orice om superior trebuie să aibă despre femei părerile care circulă în Orient (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

[4] Dragostea e singura şansă dată proştilor pentru a se da mari (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

creditori.) Mâna lui Balzac. Îngrijitoarea îmi arată cât era de scofâlcită: „A început să se descompună foarte repede. Abia s-a putut prinde ghipsul. Şi se spune că nimeni nu putea să rămână mult timp în odaia mortuară".

Grădina lui cu vedere spre Sena. În faţă, un palat pe care B. spera să-l cumpere cu 200 000 franci. Azi, e ocupat de Legaţia Turciei. În grădină: o mică viţă, în fund: soc, trandafiri sălbatici. Impresie de grădină părăsită. Aici, în Passy, a locuit B. între 1840–[19]46, anii lui cei mai creatori. Aici a trăit infernul celor optsprezece ore de muncă pe zi. Şi am văzut trapa prin care fugea într-o uliţă de sub grădină, când era căutat de creditori.

Când am sosit, la două şi jumătate, nu era decât o singură vizitatoare; bătrână americană, odihnindu-se pe banca din grădină şi fumând. A întrebat-o apoi pe îngrijitoare dacă are o carte cu semnături, şi a început să o răsfoiască; i-a găsit pe Joffre, pe P. Bourget, pe Zweig. Căuta însă numele unui mare balzacian american, pe care până la urmă nu l-a găsit.

*

Elle pensa que les hommes de génie devaient aimer avec beaucoup plus de perfection que n'aiment les fats, les gens du monde, les diplomates et même les militaires; qui cependant n'ont que cela à faire (Les Secrets de la princesse de Cadignan).[1] Reflecţia o face după ce scriitorul d'Arthez îi sărută mâna *avec une si délicate volupté que la princesse inclina la tête en augurant très bien de la littérature*[2]. Autobiografie balzaciană.

8 septembrie

Mă reîntorc la *Prolegomene* şi scriu cinci pagini, aproape încheind capitolul despre timpul sacru.

---

[1] Ea socotea că oamenii de geniu trebuie să iubească cu mult mai multă pricepere decât înfumuraţii, oamenii de lume, diplomaţii şi chiar militarii, care totuşi n-au altceva de făcut (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

[2] Cu o voluptate atât de delicată, încât prinţesa îşi înclină capul, făcându-şi o bună părere despre viitorul literaturii (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

Seara, încep *Honorine. Il cultivait Dieu comme certaines honnêtes gens cultives un vice, avec un profond mystère.*[1]

11 septembrie

Barbu, venit din țară la 5 august, mă caută azi-dimineață. Tot ce-mi spune despre teroarea din România mă deprimă și totodată mă îndârjește.

16 septembrie

Poate totuși voi scrie cândva un lung eseu despre Balzac. De aceea, recitind *La Peau de chagrin*, am început să-mi iau note pe pagini separate. Citesc în același timp *Les orientations étrangères chez H. de B.* și *Balzac et le monde slave*, simplă teză de doctorat, aproape insipidă alături de admirabilul Baldensperger.

20 septembrie

G. Tucci îmi scrie că pleacă în ianuarie în Tibet. E perfect de acord cu tot ce-am scris despre șamanism. O sumă de lucrări despre Bon-pa, sub tipar sau în pregătire, mă confirmă.

21 septembrie

În ultimele zile, am citit exclusiv Balzac (revelația a constituit-o primul tom din corespondență). Am umplut câteva caiete cu note și extrase.

23 septembrie

... Intru azi pentru prima oară în librăria Georges Courville, 88, rue Bonaparte. Stăpâna mă recunoaște și, aflând că sunt istoric al religiilor și orientalist, începe să-mi vorbească despre

---

[1] Îl slujea pe Dumnezeu așa cum unii oameni de bine se dedau unui viciu, într-o profundă taină (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

experiențele ei „spiritualiste" în „planul mental". Are aproape cincizeci de ani, e grasă, cu o față calmucă — și azi obrazul îi strălucea pentru că, așa cum s-a grăbit să mă informeze și să se scuze, urmează un tratament cu penicilină („exterior, se înțelege"). E un foarte bun „mediu", îmi spune. Vindecă oamenii de la depărtare, prin simplă concentrare. Îndată ce se concentrează trece „în alt plan". E „ghidată" direct. N-a avut maeștri, dar o bolnavă care a fost în India (unde, catolică practicantă, a pierdut credința și s-a ales cu o gravă psihoză) și a avut „revelația unei fraze a lui Vivekananda" (?!), i-a spus că prima frază pe care i-a adresat-o librărița mea era exact cea auzită în India... Și alte lucruri de același calibru, pe care le-am ascultat cu zâmbetul pe buze și aprobând-o de câte ori puteam, pentru că îmi spusese că „persoanelor de încredere" le poate arăta colecțiile ei balzaciene și le îngăduie chiar să lucreze într-o odaie din fundul librăriei.

28 septembrie

După trei zile de frig — deodată lumină de toamnă. Pe cheiuri, azi-dimineață. Nu mai sunt aburii Parisului, ci numai dogoarea blândă a unui cer de care te miri că mai poate fi atât de albastru. Te-ai aștepta să-l vezi de aur.

Am lucrat câte cincisprezece-șaisprezece ore pe zi, și am epuizat, acasă și la biblioteci, esențialul documentării asupra colegiului din Vendôme și a adolescenței lui Balzac. Ieri, am schițat în cinci pagini această tristă și patetică adolescență. Azi, cu toată frumusețea care mă îmbie la ferestre, am de gând să lucrez aceste pagini și să dau un text aproape definitiv. Pentru că nu mai știu cât timp voi mai fi liber să mă las mânat de pasiunea mea balzaciană. Și ar fi păcat să se piardă atâtea entuziasme și atâta muncă.

29 septembrie

Mi-e teamă totuși să mă las antrenat în această aventură. Trebuie să sfârșesc, mai întâi, *Prolegomenele* și celelalte studii

începute. Dar voi continua lecturi balzaciene şi voi pregăti documentarea, pentru mai târziu.

1 octombrie

Am fost la Jamati, director la Centre de la Recherche Scientifique. Am aflat că mi s-a acordat un „ajutor de savant" de 25 000 franci, pe care-i voi primi curând. În privinţa alocaţiei lunare pe care o cerusem, ea va fi examinată în octombrie. (Adevărul este că, în sesiunea din iunie, cererea a fost respinsă, sau poate — sper! — numai amânată, „pe motive politice"). În orice caz, cei 25 000 franci mă scapă din multe încurcături.

11 octombrie

Festy, directorul „fabricaţiei" la Gallimard, îmi scrie că *Techniques du Yoga* a întârziat până acum pentru că tipografiile de care dispun ei nu au semne diacritice. Şi pentru „semnele" acelea, care puteau fi foarte bine înlocuite cu litere cursive, am pierdut un an!...

12 octombrie

Am fost la Masson-Oursel pentru a-l ruga să mă recomande la Centre de la Recherche Scientifique. Am vorbit între altele despre Dasgupta. A doua lui soţie, foarte tânără, se pare, s-a înscris la doctorat la Sorbona. Toţi sunt foarte curioşi s-o cunoască. Masson-Oursel adaugă: „Se pare că ea l-a îngrijit în timpul bolii. De aceea a luat-o. Dar, dacă i-a scăpat viaţa, are toate meritele!"

13 octombrie

Toată noaptea am fost obsedat de „revelaţiile" făcute de Octave Mirbeau asupra agoniei şi morţii lui Balzac. Dar ezit totuşi să le cred. Va trebui să văd întreg dosarul. În orice caz, chiar inventate, „revelaţiile" acestea alcătuiesc cea mai balzaciană moarte pe care ar fi putut-o avea autorul *Comediei umane*.

Puech îmi spune că va fi raportor la cererea mea pentru Recherche Scientifique. Este o veste bună...

21 octombrie

Ce-am făcut în toate aceste zile de glorioasă şi neverosimilă toamnă? Euforie balzaciană, vizite pentru asigurarea bursei la Recherche Scientifique, plimbări într-un Paris aglomerat şi agitat din cauza grevei metroului şi autobuzelor. Văd Expoziţia Bonnard, la Orangerie. Îmi plac numai câteva pânze: naturile moarte, florile, acolo unde domină albul, galbenul, portocaliul. Continuu să redactez (mai mult pentru propria mea bucurie) eseul biografic despre Balzac. Am ajuns în anii 1819–[18]20, la mansarda din rue Lesdiguières. Fericit că-i pot cunoaşte atât de bine „cartierul", şi pe o astfel de toamnă — s-ar spune întocmai toamnei din 1819 — caldă şi lungă, când şi-a descoperit Honoré libertatea.

A[stă-]seară, recital Chopin cu Dinu Lipatti la Champs Élysées. Finalul din *Sonata op. 58 în si minor* mi-a amintit, brusc, anii 1922–[19]23, când descifram melodia aceasta obsedantă, şi o fluieram apoi colegilor de liceu, în recreaţii.

22 octombrie

Puech îmi dă vestea cea bună că am fost propus pentru postul de *maître de recherches*, circa 250 000 franci pe an.

27 octombrie

Vine să mă vadă un tânăr, Neguţ. Figură donquichotească, nasul mare, părul negru, creţ — şi un glas de dascăl, care ţi se pare la început atât de mucalit, încât îl asculţi zâmbind, până te convingi că e glasul lui „natural". E un fel de sculptor, dar e preocupat îndeosebi de problemele religioase. Citeşte, adică, *Noul Testament* — una din cele patru cărţi pe care mărturiseşte că le-a citit în viaţa lui. Cred că a patra a fost *Insula lui Euthanasius*, care l-a şi îndemnat să vină să mă vadă. (Ceva în legătură cu

Parsifal şi „miturile universale", spre deosebire, zice el, de *Miorița*, care e un „mit local".) A făcut două clase la Academia Comercială, a rămas repetent, a pierdut vreo patru luni tăind hârtie (da, da, tăind, de dimineaţa până seara, jurnale cu foarfecele, în fâşii din ce în ce mai fine. Nervos, nu-şi găsea calmul decât cu jurnalul în faţă şi foarfecele în mână. Şi cum îmi spune că tot cam atunci voise să-şi omoare părinţii, mă gândesc ce pasionat subiect ar fi, pentru un psihanalist, mania asta a tăiatului...). A hoinărit aproape tot timpul, fără prieteni, fără să simtă nevoia să citească. De doi ani jumătate; a venit clandestin la Paris. Dar încă nu ştie franţuzeşte pentru că nu cunoaşte pe nimeni. A trăit zugrăvind şi dormind pe la prieteni. Acum stă la Fontenay-aux-Roses. S-a legat mai ales cu copiii fostului consul la Paris, Constantinescu, un băiat de optsprezece ani şi o fată de şaptesprezece. Pe care o iubeşte acum, şi pe care speră s-o ia de nevastă după ce o va fi „ridicat până la el".

9 noiembrie

Aflând de la nepotul ei, Andrei Costin, că sunt la Paris, Maruca Cantacuzino Enescu m-a invitat astăzi s-o văd la Bellevue. Îmi trimisese deja vorbă că de doisprezece ani vrea să mă cunoască, şi-mi repetă acest lucru îndată ce intru. Urc cu oarecare emoţie scările acestei vile întristate în preajma crepusculului. Mulţi pomi, umezeală, miros de frunze veştede. Cât de bine se integrau toate aceste melancolii în tot ce avea să urmeze... Căci Maruca începe îndată să-mi povestească despre Nae. Mă întreabă dacă-mi amintesc de „Vila Brazilor" de la Şosea. Cum să nu! Dar acest trecut nu mai e obsedant, nici deprimant pentru ea. La 68 de ani (îi dai abia 58), amintirile nu mai fac rău, ca la 20 sau la 40 de ani. O văd că e încă fericită că i s-au întâmplat ei toate acestea, că l-a cunoscut pe Nae, că l-a iubit. Doar o dată, evocând nu ştiu ce gest, am surprins-o emoţionată, aproape să-i dea lacrimile. Din nenorocire mai erau destui invitaţi de faţă, şi n-am putut vorbi prea mult despre Nae. A urmat inevitabila discuţie generală despre mistică, religie, ocultism, extaz — şi

Ana Pauker, plus dezastrele din țară. Vorbește în majuscule: Absolut, Viață, Ideal. Spirit de observație, expresii surprinzătoare. Și, ceea ce mă încântă, vanitatea femeii care vrea cu orice preț să rămână superioară, înconjurându-se exclusiv cu oameni superiori, dirijând discuțiile către „culmi". O văd foarte bine într-un salon, dominând o capitală, schimbând guvernele, numind miniștri. Căderea lui Nae i s-a tras, se pare, din neînțelegerea și ostilitatea dintre Maruca și Lupeasca.

Îmi dă, la plecare, două manuscrise bătute la mașină, printre care și *Silhouette*, dedicată: À Mr. M. Eliade, Abîmes... et Flamme. E portretul lui Nae. Și nu e deloc rău. Accentuează demonismul lui Nae, teroarea neantului, nihilismul lui. Mărturisește că adesea vedea în el pe Diavol și că numai în primii doi ani *de notre éthérique compagnonnage dans le domaine de l'Esprit et de l'exaltation métaphysique*[1] Nae Ionescu a cunoscut o unitate relativă a ființei sale. Deși adaugă la sfârșit că ultimii doi ani de viață ai lui Nae au fost iluminați de una *des plus intelligentes et des plus séduisantes*[2] femei pe care le cunoaște, *i.e.* Cella Delavrancea.

La plecare, îl întâlnesc jos, la capul scării, pe Maestru, căruia mă prezintă Maruca. E mult mai gârbov și mai ruinat decât mi-l închipuiam. Și, cu toate acestea, cutreieră Franța, dând concerte în fiecare zi, doarme numai patru ore pe noapte și scrie tot timpul.

Andrei Costin îmi comunică pe drum că Maruca l-a întrebat cum mi-ar putea fi de ajutor și dacă aș avea nevoie de bani. I-am răspuns că-i mulțumesc, dar că sper să mă pot descurca singur.

15 noiembrie

La dejun la Bellevue, Maruca Cantacuzino Enescu îmi citește actul de danie a moșiei și casei Teșcani Statului român.

---

[1] Ai eternicei noastre ucenicii în domeniul Spiritului și al exaltării metafizice (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

[2] Dintre cele mai inteligente și mai seducătoare (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

Apoi, îmi arată scrisoarea pe care o trimisese administratorului, ca să explice sătenilor de ce-a făcut dania. Scrisoare care m-a emoţionat prin toate melancoliile pe care le trezea. Administratorul a primit-o, a citit-o sătenilor — şi trei zile în urmă a murit, pe neaşteptate, în patul lui.

19 noiembrie

Pentru prima oară de vreo două luni, întrerup astăzi lucrul la eseul despre Balzac ca să corectez copia dactilografiată a celor trei capitole din *Prolegomene*, lucrate şi traduse astă-vară. Dosarul aştepta pe masa mea de câteva săptămâni, dar ca de obicei, când sunt prins de un lucru, nu mai pot face nimic altceva.

28 noiembrie

În aceste ultime zile de când am întrerupt eseul despre Balzac pentru a scrie mai multe studii de istoria religiilor, de atâta vreme amânate, în aceste zile de trecere de la toamnă la iarnă (chiar acum când scriu, a început să ningă...), am trăit într-o continuă alternanţă. Când *vedeam* în faţa mea nenumărate proiecte de opere şi perspective elixirante, când priveam *numai* înapoi şi vedeam viaţa mea de până acum ca o serie de eşecuri şi dezastre, înţelegeam tot ceea ce *n-am făcut* şi *n-am trăit* în ultimii douăzeci de ani. „Criza" aceasta mă încearcă cel puţin o dată pe zi. Şi apoi, aproape brusc, mă trezeam într-un alt „orizont", unde cei patruzeci de ani pe care îi am, „istoria" pe care o simt în urma mea nu jucau nici un rol, aproape că *nu existau*. Dimpotrivă, simţeam că *timpul* de-abia de acum înainte devine vrednic de a fi cunoscut; de-abia de acum înainte *a exista în timp* începe să însemne ceva preţios şi, mai ales, începe să dobândească o valabilitate teoretică. (Toate acestea sunt mult mai complicate decât încerc să le descriu aici. Va trebui să revin într-o zi.)

30 noiembrie

La George Enescu la masă. Maestrul pare mai puțin obosit și mai puțin cocârjat ca data trecută. Conversație oarecare în timpul prânzului. Apoi, la cafea, în salonul încă înghețat (aprinsesem eu focul, când venisem), cu picioarele întinse pe un scăunaș, cu Mutzi în brațe, își îngăduie câteva calambururi și glume. În timpul digestiei, spune, nu-i place să fie „transcendent". De fapt, ca orice om care lucrează și creează, îi place destinderea „în lume". Evocă Parisul din 1910 și pe Vaschide, care s-a omorât încercând să fie în același timp savant și monden, și ajungând să doarmă numai trei ceasuri pe noapte.

Cred că Maestrul, ca și Maruca, de altfel, e destul de cumpătat. Nenumăratele lui concerte le dă exclusiv pentru bani, căci, îmi mărturisește, nu poate suferi să se deplaseze, ar vrea să rămână cât mai mult în casă, să lucreze, să scrie etc.

3 decembrie

Încă un trăznet, căzut când nu mai mă așteptam. Directorul de la Centre de la Recherche Scientifique mă anunță că cererea mea n-a fost reținută!...

4 decembrie

Puech nu înțelege ce s-a întâmplat. Eram al doilea pe listă! Va vorbi cu Le Bras, care face parte din directoriu și, dacă nu mi se va da satisfacție, își va înainta demisia din comisie. Nu înțelege la ce mai servește avizul lor, dacă directorul decide după plac.

Dumézil, indignat, mă asigură că nu poate fi la mijloc decât o intrigă politică. Așteaptă întoarcerea lui Lucien Febvre din Mexico pentru ca să afle ce s-a întâmplat și să vadă ce se mai poate face.

Eu, în schimb, nu-mi mai îngădui nici o iluzie.[1] Știu că și asta face parte din destinul meu.

---

[1] Nu mă înșelam. Nu s-a putut face nimic (1971). M.E.

6 decembrie

... Şi totuşi nu sunt trist. Nu ştiu de ce, ultima lovitură primită, cea de la Recherche, mă îndârjeşte. Rezistenţa tot mai mare pe care o simt în jurul şi în faţa mea începe să mă flateze. Ar fi trebuit să scriu mai mult asupra acestui stenic sentiment pe care-l încerc de câteva zile, dar am abandonat de atâta timp obiceiul de a scrie un jurnal ca lumea, încât nu mai am nici un chef să revin acum. Răsfoind acest caiet, îmi dau seama cât de mult mă trădează. Nu regăsesc aproape nimic din tot ce a însemnat pentru mine toamna 1947; nici *mitul* diasporei româneşti, care dă sens existenţei mele de exilat, nici concepţia biografiei (cu prilejul eseului despre Balzac, la care lucrez), nici importantele preciziuni făcute asupra religiei „primitive" (în urma studiilor asupra dayacilor din Borneo).

9 decembrie

Puech îmi spune că Lucien Febvre şi G. Le Bras au de gând să protesteze energic la Directoriu, împotriva imixtiunii poliţiei (pentru că, în cele din urmă, de aşa ceva e vorba: de intervenţia poliţiei româneşti ca să nu mi se acorde bursa de studii...).

La Payot, ca să-i arăt manuscrisul *Prolegomenelor*. Voi avea rezultatul în câteva zile.

11 decembrie

Payot îmi telefonează azi-dimineaţă de două ori, ca să mă convoace de urgenţă la editură (pe loc, dacă se poate!), şi, a doua oară, să mă întrebe în câte zile pot pune manuscrisul la punct, căci are disponibil un tipograf din Paris.

Îl văd după-amiază, la ora patru. Cartea e angajată. Va apărea în primăvară (dar mai am două capitole de scris!). Dacă îi predau manuscrisul în opt zile, semnăm contractul şi încasez un avans de 60 000 de franci. Mi se pare că visez! Şi cartea aceasta pe care o port cu mine de opt ani, la care lucrez de aproape patru ani, de atâtea ori reluată şi lăsată — va trebui sfârşită în câteva săptămâni.

13 decembrie

Am lucrat toată ziua de ieri şi toată noaptea, până la şase dimineaţa (ca în timpurile bune ale tinereţii mele!). La deşteptare găsesc scrisoarea cu contractul lui Payot: la predarea manuscrisului, voi încasa un acont de 75 000 de franci! Mi se pare fabulos.

Scriu aceste rânduri către patru dimineaţa. Corectarea manuscrisului şi punerea la punct a bibliografiei merge totuşi încet.

18 decembrie

M-am uitat în calendar ca să văd în ce zi suntem. De o săptămână lucrez ca un nebun, până la şase dimineaţa. Cum mă deştept, vrând-nevrând, la unsprezece-douăsprezece, am vreo douăzeci de ore deficit de somn. Dar, azi, în sfârşit, am terminat de revizuit manuscrisul, cu bibliografiile, titlurile, subtitlurile etc. L-am dus la Payot, care mi-a înmânat cecul de 75 000 de fr. Îmi cere, în cincisprezece zile, restul: adică prefaţa, prefaţa lui Dumézil şi cele două capitole finale (de care, evident, m-am ferit să-i spun că nu sunt încă scrise...). Aşa că, o zi de odihnă, şi apoi încep din nou.

30 decembrie

N-am avut noroc! De cinci zile, mă zbat cu o nouă criză de vagotonie. Nu pot lucra decât cu un imens efort, câteva pagini proaste pe zi. Am scris doar douăsprezece pagini, din cele şaizeci care trebuiesc prezentate, dactilografiate şi corectate de Dumézil, la 15 ianuarie.

1 ianuarie 1948

Simt că mă lasă vagotonia. Prima zi fără nici o durere şi fără somnolenţă. Va trebui să câştig, înţelept şi fără un efort prea mare, timpul pierdut.

10 ianuarie

Deşi mai am de scris ultimul capitol, despre simbol, pierd toată ziua şi noaptea de astăzi citind Balzac, trecând de la *Contes drolatiques* la *L'Enfant maudit*. Face şi asta parte din paradoxul existenţei mele, şi trebuie să mă supun...

24 ianuarie

Termin, în sfârşit, ultimul capitol din *Prolegomene*.

10 februarie

Recitesc cu o încântare crescândă *La Fille aux yeux d'or*, hotărât una din cele mai frumoase creaţii ale tânărului Balzac. Descrierea „cercurilor" pariziene — în sensul dantesc al termenului — mi se pare, de data aceasta, admirabilă. Ce mândră era misiunea scriitorului pentru Balzac!...

Sunt atâtea rânduri pe care aş vrea să le transcriu. Renunţ. ... *bientôt fatigués de donner sans recevoir, ils (les quelques hommes valides) restent chez eux et laissent régner les sots sur leur terrain.*[1]

13 februarie

O sumă de reflecţii despre *diaspora* românească. Atâtea probleme care se pun în legătură cu dezvoltarea noastră spirituală. Dramele inevitabile, legate de însăşi condiţia de „emigraţie politică", riscă să ne sterilizeze şi să ne risipească. Ce măsuri putem lua ca să ne menţinem „vii, sănătoşi şi creatori" (cine a utilizat formula asta)?

14 februarie

Hamilton îmi scrie de la Verde Valley School că, neavând posibilitatea să mă întâlnească şi să mă cunoască personal (căci

[1] Obosiţi curând să dea fără să primească nimic, ei (cei câţiva bărbaţi valizi) rămân acasă, lăsându-i pe proşti să domnească pe terenul lor (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

a renunțat la plănuita călătorie în Europa), nu mă poate angaja, deocamdată, ca profesor. Deci încă o iluzie...

18 februarie

Primesc corecturile de la *Techniques du Yoga*. Textul a fost terminat acum doi ani, dar sunt și pagini luate din teza mea de doctorat, pe care le-am redactat în *1930*, la Calcutta...

25 februarie

N-am mai scris nimic în acest caiet, obosit și de boala mea (somnolență, migrene, gripă), și de nenumăratele întâlniri și discuții. Am revizuit și expediat corectura studiului pentru *R[evue de l'] h[istoire des] r[eligions]*: *Le „Dieu lieur" et le symbolisme des nœuds*. În sfârșit, un text care nu mă dezamăgește recitindu-l!...

26 februarie

La „Collège Philosophique" vorbește Georges Bataille despre... istoria religiilor. După observațiile pe care le fac în timpul discuției, îl cunosc și stăm puțin de vorbă. Mă invită să colaborez la *Critique*. Îmi fixează întâlnirea pe una din zilele săptămânii următoare.

4 martie

Vine să mă vadă Georges Bataille. Îmi cere să scriu o carte despre tantrism, pe care mi-ar publica-o imediat. De altfel, ceasul pe care-l petrecem împreună este în bună parte „confiscat" de tantrism. Îmi povestește cum, după o cercetare de trei ani la Biblioteca Națională, unde era funcționar, a avut surpriza să descopere cea mai clară expunere asupra tantrismului într-o carte publicată la București (*Yoga* mea din 1936).

5 martie

Diaspora românească — prelungire și amplificare a transhumanței păstorilor români. Rolul nomadismului pastoral în

spiritualitatea populară românească; opoziția față de „lumea închisă" a plugarilor sedentari. „Dorul", *Miorița*, și câte alte din cele mai frumoase balade — creația acestui nomadism. Se va preciza cândva, în viitor, tensiunea între diaspora (emigrațiu) și zeloți (rezistența interioară). Va trebui să știm cum să ne apărăm împotriva provincialismului neopatriotard...

*

Extrema specializare a științelor coincide, în secolul al XIX-lea, cu nașterea și triumful naționalismelor și ale statelor naționale. Concepțiilor imperiale și sistemelor „federale" le corespundeau viziunile spirituale globale. Lumea de mâine: „federalisme" și imperii. Idealul spiritual al acestei lumi va trebui să depășească „specializarea" și fragmentarizarea cunoștințelor. Modelele: Leonardo, Leibniz, Goethe.

12 martie

Trec pe la Payot, să-l întreb când voi primi corecturile. Și aflu că, în urma ridicării prodigioase a costului hârtiei și tiparului, editura și-a retras toate manuscrisele. Voi aștepta încă trei luni, sau poate șase...

*

Seara sunt invitat la masă de către prințul Raymond de Thurn und Taxis, actualul posesor al Castelului din Duino. (Îl cunosc prin Jean Gouillard.) Un tinerel simpatic, vorbind limbile celor cinci aristocrații europene, cu o egală facilitate și totuși cu o afectată nesiguranță de accent. A călătorit în toată lumea și călătorește mereu. Sosit de câteva zile de la Londra, pleacă săptămâna viitoare în Italia. Se va „invita" și la Duino, actualmente locuit de englezi. Apoi, pentru că i s-a făcut dor de Suedia, va pleca într-acolo. Pe vremuri a fost la Fatehpur-Sikhri, în Fidji (unde a asistat la mersul ritual pe jăratec), în Japonia... vorbim

despre religiile orientale şi Yoga, pentru că de asta voise să mă cunoască: să afle cum se poate deveni yoghin fără a fi nevoit să se fixeze în Himalaya.

După cină, prinţul ne arată fotografiile castelului. Uite, aici, pe promenada aceasta, a avut Rilke inspiraţia primei Elegii etc. Urmează inevitabilele poveşti cu fantome. Soseşte pictoriţa Lou Lasarus, care a fost în India, în 1937, cu Lanza del Vasto, şi a locuit câteva săptămâni în Rishikesh. A tradus, admirabil, *Elegiile duineze*, şi le recită cu foarte mult gust. Amintiri şi observaţii despre Rilke: tendinţele lui contradictorii către solitudine şi prezenţă, sentimentul că şi-a ratat viaţa, pasiunea pentru femei etc. Se aprindea repede pentru orice femeie întâlnită, şi tuturor le repeta cam acelaşi lucru. Despre fata lui legitimă spunea: *Qu'est-ce qu'il me fait cet objet hollandais?*[1]

13 martie

În discuţia de astă-seară de la Lizica Codreanu, propun celor câţiva psihanalişti care erau de faţă o interpretare paralelă, în termeni cosmologici şi metafizici, a erotismului infantil. Bunăoară: atracţiei băiatului către mamă şi a fetiţei către tată le corespund, în mitologii şi cosmologii, „tendinţa" Spiritului către Materie şi atracţia Materiei către Spirit. Evident, infantul poate fi omologat unui phalus încercând să reintegreze matricea maternă, dar *trebuie* de asemenea comparat „Spiritului" tinzând să reintegreze Substanţa primordială, restaurând astfel unitatea *esse–non-esse* de dinainte de Creaţie. Sexualitatea infantilă trebuie de asemenea interpretată în perspectiva revelată de simbolismul androginului, prezent — şi activ! — în orice făptură umană. Rupt din sânul matern, pruncul tinde să redobândească unitatea prenatală, un fel de androginie larvară. Fata, dimpotrivă, se simte atrasă de ceea ce nu era, însă (în sânul matern), de ce *fusese* doar în clipa concepţiunii...

---

[1] Ce-mi pasă mie de acest obiect olandez? (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

15 martie

Comportamentul uman văzut într-o perspectivă organică: sunt anumiţi oameni care se comportă în viaţă ca un stomac, alţii ca un ficat, alţii ca un sex, ca un creier etc. De remarcat numărul considerabil de oameni care se comportă ca organe minore sau obscure, ca un apendice, bunăoară, sau ca un nas.

10 aprilie

Ieri seară, la Centre des Recherches Spirituelles, discuţie publică cu Paul Masson-Oursel asupra misticii indiene.

Azi-dimineaţă, o dată cu corectura articolului pentru *Critique*, pe care i l-am trimis acum două săptămâni, Georges Bataille îmi scrie că mă pot apuca imediat de cartea despre tantrism... Dar mai am atâtea lucruri de terminat înainte de a mă putea consacra tantrismului. În primul rând, lecţiile de la Hautes Études, pe care le-am tot amânat.

22 aprilie

Prima conferinţă despre *Techniques du Yoga* la Centre des Recherches Spirituelles, în mica sală din fundul librăriei Vibade, 13, rue de l'Odéon. Multe doamne *d'un certain âge*[1], pasionate de Spirit, de India, de ocultism etc., şi câţiva medici psihanalişti din cercul doctorului Winter.

Amuzantă intervenţie a prinţului Galitzine, cu figura lui prelungă şi mustăţile negre, groase, pe oală, ca un personaj din Eça de Queirós.

29 aprilie

A doua conferinţă la Centre des Recherches. Printre cei care iau parte la discuţie, remarc — la început, cu câtă tulburată mirare! — un sergent de stradă, un *flic* cu foarte frumoşi ochi albaştri. Îmi pune, de altfel, întrebările cele mai interesante, în legătură cu aneantizarea eului în budism.

---

[1] De o anumită vârstă (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

3 mai

Primesc azi-dimineaţă primul exemplar din *Techniques du Yoga*. Apariţia cărţii nu-mi provoacă bucuria aşteptată. Vine prea târziu... Cât aş fi de fericit dacă aş şti că vor apărea curând *Prolegomenele*.

13 mai

Văd filmul documentar *1900* (au fost alese fragmente din şapte sute de filme de epocă!). Ce oameni urâţi, şi cât de depărtată mi se pare această epocă „paradiziacă", de care nu ne despart totuşi decât patruzeci-cincizeci de ani! Scenele de la Comedia Franceză, deşi jucate de luceferii timpului, sunt pur şi simplu groteşti. Numai ogarii lui D'Annunzio şi monumentele Parisului nu „datează". După atâţia oameni cu barbă şi femei încorsetate, acei câţiva ogari ageri şi nerăbdători: numai ei semănau cu ei înşişi, numai ei rămăseseră nemodificaţi de „istorie". Nu cred că e vorba numai de costume, de bărbi, de imperfecţiunile peliculei sau ale aparatului. Oamenii de la 1900 „datează" chiar prin comportamentele, filozofia sau beatitudinile lor. Nu mai putem folosi nimic din viaţa lor, deşi putem învăţa atâtea din viaţa unui poet romantic, sau a unui autor din secolul al XVII-lea, sau a unui grec din secolele de aur.

24 mai

Surprins, şi încântat, de reacţia atât de pozitivă a primilor cititori ai *Techniques du Yoga* (Puech, Gaston Bachelard etc.). Louis Renou îmi scrie: *Dans la masse de littérature insipide ou fausse relative au Yoga, vous avez réussi le premier à écrire un livre exact, bien documenté, vigoureusement pensé*[1]. Transcriu

[1] În masa literaturii insipide sau eronate cu privire la Yoga, sunteţi primul care a reuşit să scrie o carte exactă, bine documentată, riguros gândită (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

aceste câteva rânduri ca o blândă mustrare adresată lamentărilor cu care am acoperit atâtea pagini, pe când redactam cartea.

26 mai

La Vera Daumal. Îmi vorbeşte de soţul ei; admirabilele lui eforturi de a realiza o viaţă interioară. S-a despărţit de Leconte când acesta, pe motivul că vrea să meargă până la extrema limită a experienţei, se lăsase dominat de droguri. René Daumal el însuşi se drogase pe la optsprezece ani, ca să dobândească o „experienţă supraprofană". Dar s-a lăsat brusc, de la o zi la alta, observând că i se întunecă alte sectoare ale conştiinţei.

Vera Daumal îmi arată caietele cu traducerile din sanscrită, şi acea prodigioasă gramatică pe care René şi-o alcătuise singur şi cu ajutorul căreia, spunea ea, o prietenă a învăţat sanscrita în trei luni (!).

27 mai

Încep, în sfârşit, seria de conferinţe de la Hautes Études, despre *la structure des mythes*[1]. Vin apoi să-mi vorbească diferite persoane. O doamnă se apropie cu un pachet în mână: sunt operele Mariei de Naglowska despre sexualitate, *La Lumière du sexe*, *Le Mystère de la pendaison* şi colecţia revistei *La Flèche*. Doamna mă roagă insistent să am mare grijă de ele, să le ascund în dulap sub cheie, căci e vorba de „texte iniţiatice foarte primejdioase" etc. Răsfoindu-le acasă, mă deprimă vidul lor absolut.

10 iunie

... Noaptea, stau multă vreme la fereastră, privind întunericul, ascultând foşnetul arborilor din grădina vecină. S-a făcut aproape frig, după două zile de bruscă arşiţă. Pot respira; mă regăsesc, pot „gândi". Îmi amintesc din nou de Goethe; miracolul

[1] Structura miturilor (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

existenței sale, de a cărei povară „istorică" n-a suferit niciodată. A putea trăi integral fără a te lăsa trăit de „timp" *numai* în clipă, a nu te lăsa otrăvit, nici strivit, de trecut, de „istorie"...

15 iunie

La „Arc-en Ciel", Aimé Patri vorbește despre Malcom de Chazal, și André Breton citește texte din *Sens plastique*. Prezența lui Breton (neașteptat de blând și de modest, de o nobilă, puțin obosită frumusețe), ascult cele mai uluitoare „complimente". La sfârșitul conferinței, lungă discuție despre natura experiențelor suprasensibile și poetice ale lui Chazal.

26 iunie

Astă-seară, la Dr. Hunwald, vin soții André Breton, Peret și Aimé Patri. Discuția alunecă asupra alchimiei și magiei. Deși dispus să le utilizeze ca izvoare de inspirație poetică, Breton nu crede în „realitatea" fenomenelor paranormale, nici a tehnicilor oculte. Pentru autorul unui text ca *Sur le peu de réalité*... atitudinea aceasta este derutantă și bizară. Dar bănuiesc că Breton joacă oarecum teatru în noua lui atitudine carteziană și „pozitivistă", când, bunăoară, tăgăduiește stigmatele, chiar pe cele de natură isterică, pe motivul că „isteria nu există ca realitate autonomă", ci a fost cultivată și promovată la Salpetrière etc. Breton e speriat de încercările câtorva „spiritualiști" de a-i încorpora mesajul. Claude Mauriac pregătește o carte *Saint André Breton*, și i-a trimis de Crăciun o ilustrată cu un crucifix... Breton se apără simulând că e fericit să redescopere „materia".

5 iulie

Georges Bataille, întors din Anglia, vine să mă vadă, și rămânem două ceasuri de vorbă. De data aceasta, izbutim o convorbire mai coerentă, ajutându-ne unul pe altul să vedem mai clar problemele și soluțiile... Nu voi nota decât un detaliu. Vorbind despre necesitatea „orgiei", îmi povestește această expe-

rienţă: e invitat într-un apartament mediocru, de strălucitor prost gust, printre burghezi crispaţi, anxioşi (doar ştiau ce are să urmeze!) privind tablourile de pe pereţi şi făcând observaţiile de rigoare etc. Atmosferă penibilă: angoase, crispare. Urmează beţia şi, în cele din urmă, „orgia". Şi, ca prin miracol, aceşti oameni fazi, artificiali, crispaţi, vizi, încetează de a mai fi „ei înşişi", devenind, fulgurant, fiinţe vii, de o nobilă şi neaşteptată prezenţă. Regresiunea în „orgie", abolindu-le categoriile lor de mici burghezi, i-a regenerat, le-a redat prezenţa umană.

Interesante observaţiile lui Bataille asupra angoasei care precede „orgia", ultima rezistenţă a „fiinţei" contra „neantului" ce trebuie să urmeze. Angoasă care se reîntâlneşte în preliminariile oricărei profunde şi autentice experienţe religioase.

20 august

De câtva timp, înlocuiesc pe un funcţionar belgian la UNESCO. (Post provizoriu, aranjat de Besterman.) Am înţeles, în sfârşit, de ce, cu toată buna lor voinţă, oamenii care au o „slujbă" aproape că nu mai pot face nimic; cel puţin după o anumită vârstă.

29 august

Ne întâmpină soarele Marsiliei, după o noapte nedormită în vagonul de clasa a treia, Giza, Martha Voiculescu şi cu mine. În gară, refugiaţii emigranţi IRO rămân la urmă, umplând o bună parte din peron.

Căutăm un hotel. Fetele îşi găsesc o cameră la Hôtel Nice-Paris; ultima cameră liberă. Eu mă mulţumesc cu o cămăruţă la subsol, în care trebuie să aprinzi lumina. (Aflu de la gerantă că aici fusese adăpostul antiaerian.) Mâncăm în port, în strigătele, chemările şi armonicile marinarilor care se trudeau să atragă călători pentru Château d'If.

După-amiază, urcăm cu funicularul către Notre-Dame-de-la-Garde. În capelă se vând felurite amintiri şi obiecte-fetiş.

Non, pour les aviateurs nous n'avons rien pour l'instant![1], spunea călugăriţa fetei întristate de lângă ea.

Coborâm cu piciorul până în port.

30 august

La Hôtel Saint-Louis, să ne interesăm la ce oră va sosi autobuzul IRO, să ducă pasagerii în port. La douăsprezece şi jumătate, Giza se îmbarcă în autocar; noi nu avem voie s-o întovărăşim. Ne trebuiesc două ceasuri ca să obţinem un *laissez-passer*. Ajungem în port la patru. *Campana* e un vapor enorm: aproape o mie de emigranţi pentru Argentina îşi aşteaptă rândul la îmbarcare. Giza e curajoasă. O dată ajunsă sus, pe punte, ne întreabă de mai multe ori: „Când o să ne revedem?" Curând se aud sirenele, şi *Campana* se desprinde încet de chei. Îi recunoaştem multă vreme rochia ei verde deschis în mulţimea aceea masată compact pe punte, fâlfâindu-şi batistele.

8 septembrie

Primesc primele corecturi ale *Prolegomenelor*, al căror titlu va fi, la insistenţa lui Payot, *Traité d'Histoire des Religions*. Trec pe la editură. Payot mă presează să-i dau *Le Chamanisme* la primăvară. Orice s-ar spune, este un om ciudat. După ce, în decembrie trecut, mi-a cerut să-i aduc manuscrisul în câteva săptămâni (şi i l-am adus, făcând un efort de care m-am resimţit mult timp după aceea), l-a păstrat în sertar şase luni!...

26 septembrie

La R.B., să-mi iau rămas-bun de la N.M., care pleacă mâine cu avionul la Buenos Aires. Vreo cincisprezece-şaisprezece refugiaţi, şi nu se vorbeşte decât despre asta: în ce continent se poate emigra şi cât de repede se poate obţine viza de emigrant. Toţi sunt de acord că *trebuie* să părăsim Franţa; că în curând,

[1] Nu, pentru aviatori nu avem nimic deocamdată! (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

poate în câteva luni, cel mult un an, ruşii vor ocupa întreaga Europă.

Octombrie

Reiau *Le Mythe de l'Éternel Retour.* Înţeleg tot mai clar sensul ultimului capitol, dar ezit să deschid aici, în câteva pagini, „problema *Istoriei*". Şi totuşi, va trebui s-o fac. În jurul meu, toţi se întreabă *cât timp* ne mai este îngăduit, *când* „vor veni"...

*

La Saulchoir, ca să-l întâlnesc pe P. de Menasce şi să cunosc grupul „Eau vive". Pădurile în amurgul înnourat. Vizitez mânăstirea: sunt aici două sute de călugări, şi nu se aude nici un pas, nici o voce. O tăcere neverosimilă, *totală.* P. de Menasce îmi spunea că numai aici, la Saulchoir, regăseşte liniştea şi, mai ales, „spiritul liturgic", fără de care existenţa ar deveni aproape insuportabilă.

Noiembrie

De câteva zile, e atât de frig, încât orele de lucru în odaia mea de la Hôtel de Suède sunt de-a dreptul penibile. După o jumătate de ceas, îngheţ. Tocmai acum, când redactez sfârşitul ultimului capitol din *Le Mythe de l'Éternel Retour.*

18 noiembrie

Acum douăzeci de ani, pe la orele trei şi jumătate (cred!), plecam din Gara de Nord spre India. Văd şi acum despărţirea: pe Ionel Jianu cu cartea lui Jacques Rivière şi cutia de ţigări, ultimele lui daruri. Aveam două mici valize. Influenţa acestei călătorii, când nu împlinisem încă douăzeci şi doi de ani... Cum ar fi decurs viaţa mea fără experienţa indiană la începutul tinereţii? Şi siguranţa pe care am păstrat-o de atunci că *orice* s-ar

întâmpla există întotdeauna o peşteră în Himalaya care mă aşteaptă...

18 ianuarie 1949

Fac serviciul de presă la *Traité d'Histoire des Religions*, apărută azi după-amiază în primele librării.

24 ianuarie

Brice Parain e entuziasmat de *Maitreyi*, pe care a citit-o în traducerea germană. Mâine, e consiliul editurii, şi mă asigură că va insista ca romanul să fie reţinut şi tradus imediat.

Mă întreb totuşi dacă fac bine încercându-mi „norocul literar" în Franţa de astăzi printr-un roman scris în 1932 şi care nu reprezintă nici măcar experienţa mea indiană în totalitatea ei, ca să nu mai vorbesc de totalitatea producţiei mele literare. *Maitreyi* îşi are locul alături de celelalte şase-şapte romane, dar câte din ele vor avea norocul să fie traduse? Brice Parain mă îndeamnă să-mi „recuperez opera scrisă în româneşte" — dar cum? Cine ar traduce câteva mii de pagini? Eu, în orice caz, nu m-aş încumeta. Mi se pare mult mai important — şi mai urgent să scriu cărţile pe care le „am în cap" şi pe care le-am tot amânat de atâţia ani...

10 februarie

...Voilà que vous nous avez donné enfin un Traité d'Histoire des Religions conçu à un point de vue religieux!... C'est un ouvrage de premier ordre, dont on peut maintenant envisager l'importance[1] etc. etc., îmi scrie bătrânul meu maestru R. Pettazzoni.

Îmi amintesc acele dimineţi din 1925, când descoperisem *I Misteri* şi mă lansam în istoria religiilor cu pasiunea şi încre-

[1] Iată că ne-aţi dat în sfârşit un *Tratat de istorie a religiilor*, conceput dintr-un punct de vedere religios... E o lucrare de primă mărime, a cărei importanţă poate fi întrevăzută de pe acum (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

derea băiatului de optsprezece ani. Îmi amintesc vara 1926, când, după ce începusem corespondența cu Pettazzoni, primisem în dar *Dio*, pe care-l citeam subliniind aproape fiecare rând. Îmi amintesc...

16 februarie

Întâlnire în camera mea de hotel cu vreo cincisprezece intelectuali și studenți români. I-am chemat ca să stăm de vorbă asupra acestei probleme: sunt sau nu de acord că *astăzi*, și mai ales *mâine*, „intelectualul", prin simplul fapt că are acces la concepte, este, și va fi tot mai mult, considerat adversarul numărul unu, și că istoria îi încredințează (pentru a câta oară?) *o misiune politică?* În războiul religios în care ne aflăm angajați, adversarul nu se împiedică decât de „elite"; care, pentru o poliție bine organizată, au meritul că pot fi relativ ușor desființate. Deci, astăzi, „a face cultură" este singura politică eficientă la îndemâna exilaților. Pozițiile tradiționale sunt răsturnate: nu „politicienii" se găsesc în centrul concretului istoric, ci cărturarii, „elitele intelectuale". (Lungă discuție, pe care va trebui s-o rezum într-o zi.)

19 februarie

La dr. Hunwald, îl cunosc pe Franck Duquesne, autorul mult discutatei cărți *Cosmos et Gloire*. Evreu, descendent, după mamă, din H. Heine, totuși născut creștin, și antisemit pe la cincisprezece ani, descoperă iudaismul când regăsește credința. A fost greco-ortodox, acum e catolic, dar e pasionat de ezoterism. Lasă să se înțeleagă că misiunea lui ar fi să reanimeze simbolismul ezoteric în catolicism. Imense lecturi, dar cu scăderile și insuficiențele autodidactului. Găsește prea repede coordonate, simetrii, influențe. Memorie prodigioasă, imaginație, elan. Dar câte cărți proaste a înghițit în tinerețea lui, pe care nu izbutește să le uite!

Gros, cu figură de abate, destul de energic, cu gesturi bruște, de taur; și-a scos haina de căldură, și-a suflecat mânecile și fu-

mează dintr-o enormă pipă belgiană; îşi pierde repede răbdarea: îndată ce nu mai vorbeşte el...

21 februarie

Sinologul Paul Demieville îl întreabă pe Puech: *Où trouve Eliade toutes ses références?*[1] Într-adevăr, adaugă Puech, care e sistemul d-tale de lucru? Cum te documentezi? Laşi impresia că nu-ţi scapă nimic, că ai parcurs tot şi ai citit tot. Cum faci? I-am explicat: aparţinând unei culturi minore, unde diletantismul şi improvizaţia sunt aproape fatale, am intrat în viaţa ştiinţifică plin de complexe, terorizat necontenit de teama de a nu fi informat „la zi". Asta m-a împiedicat, de când mă ştiu, să trimit un manuscris la tipar înainte de a fi sigur că am citit cam tot ce s-a scris asupra problemei. Groaza de a nu „descoperi" lucruri de mult ştiute, de a nu repeta observaţii făcute de alţii; teroarea, mai ales, de a ignora vreun document fundamental, îngropat în nu ştiu ce colecţie, inaccesibilă în bibliotecile din România. De aceea, nu îndrăzneam să public un text decât după ce petreceam o parte din vară într-una din marile biblioteci europene.

3 aprilie

De dimineaţă, la Gare de Lyon, cu *Traité* sub braţ — ca să fiu identificat — l-am întâlnit pe R. Pettazzoni (el purta *La religione nella Grecia antica*). În sfârşit, după aproape un sfert de veac de corespondenţă, l-am cunoscut. Stăm de vorbă până la trei după-amiază, când a trebuit să ia trenul pentru Bruxelles. Ca un adevărat „istoricist", rezistă încercării mele de a izola şi descrie structurile fenomenelor religioase; dar se scuză mereu, adăugând că o asemenea încercare va reînnoi studiile istoric-religioase.

18 mai

N-am mai scris nimic în acest caiet pentru că de câteva săptămâni sunt cu totul cufundat în analiza, clasarea şi completarea

[1] Unde îşi găseşte Eliade toate referinţele? (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

materialelor despre şamanism, adunate în ultimii nouă ani. În fiecare zi, la Musée de l'Homme. Am deschis caietul ca să notez că astăzi am primit exemplarul justificativ din *Le Mythe de l'Éternel Retour.*

25 mai

Continuu lucrul, zi şi noapte, la şamanism. Uneori, mă simt aproape strivit de masiva producţie etnografică sovietică. Şi cum nu pot vedea clar o problemă decât când o văd întreagă, amân redactarea până în ultimul moment, după ce am verificat şi cele mai mărunte amănunte. (Verificări adesea inutile — pentru că nu le folosesc; cel mult, mă mulţumesc cu o aluzie, într-o notă.) Alt risc: uneori, „entuziasmul" se istoveşte în cercetarea propriu-zisă, şi, când mă hotărăsc să redactez, scriu oarecum în silă, pripit, folosind numai o mică parte din documentaţia pe care am adunat-o şi am meditat-o zile întregi.

Tendinţa mea de a pune în lumină *le côté spirituel*[1], simbolismul şi coerenţa interioară a fenomenelor religioase etnologice; nu pentru că aş nega sau aş minimaliza celelalte aspecte — „material", economic, istoric etc. —, ci pentru că acestea din urmă mi se par evidente, în timp ce „le côté spirituel" trebuie citit ca în filigrană. În plus, s-a scris deja atât de mult despre aspectele exterioare, adesea parazitare ale fenomenului religios...

26 mai

Observaţiile lui A. Geholen despre mâna maimuţei: e adaptată arborelui mai desăvârşit decât mâna omului, însă nu e „inventivă"; e o perfecţiune oprită pe loc. O formă perfectă care nu se mai poate dezvolta — faţă de mâna omului, formă imperfectă, „deschisă", creatoare tocmai prin eşuările şi reuşitele ei aproximative.

---

[1] Latura spirituală (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

De comparat cu „cărţile perfecte": au spus tot, au epuizat tot prin propria lor apariţie. Operele imperfecte, contradictorii, chiar confuze — deschid uneori drumuri către o *altfel de cunoaştere*, nebănuită până atunci.

4 iunie

Nimic nou, în afară de lucrul istovitor la şamanism. Am încheiat capitolul despre simbolismul costumului şamanic. Cred că am izbutit să arăt că asemenea costume constituie nu numai o hierofanie, ci şi un microcosmos. Când şamanul îşi îmbracă costumul, părăseşte lumea „profană"; când începe să-şi bată ritual toba, e deja foarte departe, „aleargă" sau „zboară" spre Centrul Lumii... Mi-ar plăcea ca această carte, *Le Chamanisme et les techniques archaïques de l'extase*, să fie citită de câţiva poeţi, de dramaturgi, critici literari, pictori. Poate că unii din[tre] ei ar profita mai mult din lectură decât anumiţi orientalişti şi istorici ai religiilor...

6 iunie

Mă trezesc azi-dimineaţă la început de vară. Cerul e de cristal. După atâta ploaie, îmi tremură pleoapele la lumină. Privesc cu nesaţ parcul din faţa odăiţei mele. Cât mi-e de dor de „natură", de arbori mari, cu uriaşe ramuri. Mă gândesc cu nelinişte la *Le Chamanisme*. Cât am să mai pot lucra?... Mi-am făgăduit s-o reîntâlnesc pe C. la Capri, către sfârşitul lunii.

16 iunie

Primesc o carte poştală de la Benedetto Croce, prin care-mi mulţumeşte pentru *Le Mythe de l'Éternel Retour* şi-mi atrage atenţia că nu trebuia să acord importanţă acelui opuscul al lui Adriano Tilgher împotriva istoricismului. Îmi trimite şi un articol recent, un mic „roman filozofic" despre ultimele luni din viaţa lui Hegel; „roman" pe care, îmi scrie, s-a amuzat să-l compună la optzeci şi patru de ani.

Am mai primit scrisori entuziaste de la H. de Lubac şi Karl Meuli, şi una, plină de rezerve, asupra „miturilor perimate" care au astăzi „atâta succes", de la Bréhier.

21 iunie

Solstiţiul de vară şi noaptea de Sânziene îşi păstrează, pentru mine, toate farmecele şi toate prestigiile. *Se întâmplă ceva* şi ziua aceasta mi se pare nu numai cea mai lungă, ci pur şi simplu, *alta* decât cea de ieri sau cea de mâine.

Cândva, în Portugalia, imaginasem un fel de poveste cu miracolul regenerării şi tinereţii veşnice dobândite într-o noapte de Sânziene. Imaginasem, e puţin spus. Multe zile de-a rândul am trăit parcă sub vraja acestui mister. Trăiam aşteptând: să mi se întâmple ceva, să mi se dezvăluie ceva.

*

Am reluat lucrul, până la patru dimineaţa, la *Şamanism*. Am terminat de transcris capitolul despre simbolismul costumului şamanic. Alte capitole schiţate, şi în parte scrise. Ca de obicei, paralizat în „momentul critic", când se îngână amurgul cu seara, după opt şi jumătate şi până la nouă şi jumătate. Teribilă melancolie; solitudine, şi gustul zădărniciei în întreaga fiinţă, parcă ar fi purtat de sânge (...) De abia când reîntâlnesc noaptea deasupra mea îmi vin în fire. Împăcat, reîncep lucrul.

26 iunie

Duminică. *Glorious Day*. După-amiaza, la Abbaye de Royaumont, invitat de Mme de F. să ascult ultimul concert din ciclul *Semaines musicales internationales*. Drum cu autocarul, printre lanuri bătute cu maci; şi deodată mă trezesc, ca dintr-un vis, emoţionat, căci mă întâmpină peisajele copilăriei mele, regăsesc cerul şi câmpul românesc. Înţeleg încă o dată cât de mult mă apără munca şi erudiţia de dorul pământului şi al văzduhului din care am fost desprins.

Liniştită, grea zi în parcul acestei *Abbaye* amuţită în ruinele ei. Concertul are loc în fostul refectoriu. Dar nimic din tot ce am ascultat n-a putut aboli emoţia de la început, brusca incursiune în Pădure şi în Vară. Cartea despre şamanism mi se pare, de aici, derizorie şi — ceea ce şi e, în fond — o amară, deznădăjduită luptă împotriva timpului. La întoarcere, în autocar, „văd" un roman, care mă încântă într-atâta, încât mă întreb dacă n-ar trebui să încep imediat să-l scriu. La început, îmi propusesem să profit de această eliberare de ştiinţă ca să văd ce s-ar putea face cu manuscrisele mele de mult întrerupte, în special cu *Apocalips*. Dar încercarea m-a dezamăgit şi a trebuit să inventez *ad-hoc* un roman, cu filmarea căruia am petrecut până la intrarea în Paris.

27 iunie

Toată ziua de azi, oarecum în *état de grâce*. „Văd" admirabil începutul şi sfârşitul romanului. Ştiu doar destul de vag ce se va întâmpla între acest început şi sfârşit (1936–[19]37 — 1948–[19]49). Doisprezece ani de viaţă românească; aş vrea să utilizez mult din ce-am văzut şi am auzit de la alţii, dar mai ales să mă las purtat de imaginaţie şi să regăsesc, ca într-un vis, acel timp paradiziac al Bucureştiului tinereţii mele.

Încep chiar capitolul întâi. Scriu trei pagini. Disperat că merge prea repede, că-mi aleargă creionul pe hârtie. Neavând de gând să scriu mai mult de şase sute de pagini, trebuie să găsesc o cadenţă lentă, o proză condensată. Dar la şase şi jumătate, mă întâlnesc cu Michel Carrouges. La opt, mănânc la Turdeanu. La 11 noaptea, îl văd pe Herescu. Ajung acasă după miezul nopţii. Din fericire, vecinul de la nr. 18 s-a culcat. Nu mai risc să-l aud făcându-şi toaleta, tuşind, spălându-şi dinţii. Nu mă simt obosit, dar sunt prea surescitat ca să pot scrie. Încerc să încheg capitolele următoare, însemn câteva amănunte. Aproape de unu, mă apuc de *Şamanism*.

Dacă aş putea lucra la ambele cărţi deodată! Să consacru, bunăoară, după-amiezele *Şamanismului*, iar după miezul nopţii, să scriu la roman.

28 iunie

În drum spre Musée Guimet, am descoperit cum aş putea integra în *Noaptea de Sânziene* (căci aşa se cheamă noul meu roman) o bună parte din *Apocalips*; adică, toate episoadele semnificative. Renunţ la toată partea întâi, Vădastra în liceu şi Universitate. Întâlnirea cu Ştefan, posibilă doar prin vecinătatea camerelor de hotel (voi folosi o parte din experienţa mea cu nr. 18). Scap astfel de un *work in progress*[1] care mă obseda de mulţi ani. Şi salvez totuşi măcar o sută-o sută douăzeci de pagini din cele peste trei sute scrise. (N.B. *Apocalips*, început la 12 decembrie 1942, fusese definitiv abandonat în primăvara 1944.)

Aş fi scris destul de bine astăzi (căci, abia ajuns în faţa Muzeului, mi-am amintit că marţea e închis), dacă nu aveam vizita lui Lucentini, pe la şase, şi nu mă prindea la telefon, pe la opt, M.F., în trecere prin Paris. Mă duc s-o văd la zece, la Hôtel Terminus, lângă St. Lazare. Mai erau Paul Mus şi Chandra, ataşat de presă la ambasada Indiei. Discuţii despre nimicuri ştiinţifice şi abisuri metafizice. Zâmbetul de timid martirizat al lui Paul Mus. Abia după miezul nopţii mă reîntorc acasă. Mă întreb ce-aş mai putea face.

3 iulie

Am întrerupt cartea despre şamanism şi lucrez tot timpul la *Noaptea de Sânziene*. Mi-am cumpărat adineauri acest stylo à bille, căci în ultimele zile consumasem trei creioane. Încerc astfel să-mi salvez manuscrisele, care deveneau ilizibile în câteva luni.

---

[1] O lucrare în curs de realizare (*lb. engl.*) (*n. ed.*).

Mulţumit de ce-am lucrat. Peste treizeci de pagini mari. M-am oprit la tehnica din acel capitol al *Huliganilor* care îi plăcea atât de mult lui Mihail Sebastian: scene extrem de concentrate, aproape fragmente. Numai aşa aş putea parcurge doisprezece ani în şapte-opt sute de pagini. Primejdie să mă las antrenat de frânturi dialogate cu „sens filozofic". *Trebuie să fac efortul de a părea mediocru*, trecând pe lângă „subiectele grase", fără să le adâncesc. Altminteri, mi-ar trebui două mii de pagini.

5 iulie

Îmi aduc deodată aminte că exact acum douăzeci de ani, pe teribilele călduri din Calcutta, scriam capitolul „Visul unei nopţi de vară" din *Isabel*. Acelaşi vis solstiţial, cu o altă structură şi desfăşurându-se pe alte niveluri, se află şi în centrul *Nopţii de Sânziene*. Să fie oare numai o coincidenţă? Mitul şi simbolul solstiţiului mă obsedează de foarte mulţi ani. Uitasem însă că mă urmărea de la *Isabel*...

9 iulie

Scoaterea unei măsele îmi întrerupe lucrul la roman. Mai am, de altminteri, o seamă de mici lucruri de terminat. Mă apuc de prefaţa cerută de Payot pentru cartea Laviosei Zambotti. În program: articolul pentru *Critique* şi recenzia monografiei *The Gate of Horn* pentru *Bibliotheca Orientalis*. Apoi, Capri.

13 iulie

Plec mâine seară la Capri. De câteva zile, nu mai scriu la roman. Încă n-am terminat lectura traducerii *Maitreyi* pe care mi-a adus-o acum câteva zile A. Guillermou.

Iau al IV-lea tom din *Journal*-ul lui Julien Green şi răsfoiesc începutul anului 1943, încercând, ca de obicei, să-mi amintesc întâmplările şi reacţiile mele de atunci. Cad peste această frază: *Je ne sais pourquoi je note ces petites choses; c'est peut-être l'éternel désir d'emprisonner avec des mots l'instant*

qui passe...[1] (p. 15) Cred că în setea aceasta de a „salva" clipele stă tot secretul şi farmecul *Jurnalului* lui Green. Altminteri, paginile lui, mai ales în ultimele două volume, sunt destul de onorecare.

15 iulie

Genova. Leandrii adolescenţei. Regăsesc Italia şi mă întreb cum am putut lăsa să treacă atâţia ani fără a o revedea...

12 septembrie

M-am reîntors alaltăieri. Am purtat cu mine acest caiet aproape două luni, fără să însemn nimic.

La Capri, aproape că n-am avut vacanţă. Câteva zile după sosirea mea, m-am reapucat de roman. În cele vreo patruzeci de zile de lucru, am ajuns la pagina 302: bombardamentul de la Londra. Aveam, cred, vreo patruzeci-cincizeci de pagini deja scrise la Paris; şi am salvat în total vreo optzeci de pagini din *Apocalips*.

13 septembrie

Nu m-am dus, cum anunţasem, la Royaumont. Toată ziua bolnav. Nu m-am reînvăţat cu regimul de restaurant ieftin. Încerc să corectez romanul. Merge, dar destul de greu. Mi se pare mult mai puţin bun decât mă aşteptam. Dar mi-e teamă că impresia asta ar putea însemna şi altceva, ar putea fi semnalul că mă detaşez de literatură.

Toată ziua, înnourat, apăsător. La căderea nopţii, o ploaie lungă şi repede, de vară târzie; dar parcă totuşi şi de toamnă. Stau multă vreme la fereastră. Apoi, aud pe vecinul de la nr. 18, şi mă reîntorc la birou. Am de scris un număr considerabil de scrisori.

---

[1] Nu ştiu pentru ce notez aceste mărunţişuri; e poate eterna dorinţă de a încătuşa în cuvinte clipa care trece (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

14 septembrie

La Royaumont. Iau parte la prima discuție. Plouă. Mă închid devreme în odaia mea și corectez romanul. Uneori, descurajat de anumite pasaje, ratate. Vor trebui refăcute în întregime.

15 septembrie

Am dormit destul de prost, cu luna în față și necăjit de țânțari, dar mai ales nemulțumit de tot ce citisem seara. Urmărind textul de aproape, ca să-l corectez frază cu frază, nu-mi dau încă seama în ce măsură dezamăgirea mea se datorește neîndemânărilor de detaliu sau mediocrității întregului. Mi-e teamă că acțiunea în prima sută de pagini e prea fragmentată, aproape pulverizată în mici și mărunte episoade. Apoi — și asta mi se pare grav — e o discrepanță strigătoare între episodul Vădastra (scris în 1942) și restul romanului; primul, elaborat, „realist" — restul sumar, aluziv. Va trebui să reiau operația de la Capri, să reduc din „grosimea" lui Vădastra, să-l nivelez.

Acțiunea se va încheia la 21 iunie 1948, în loc de 1949. Un ciclu perfect, de doisprezece ani. În traducerea franceză, romanul ar putea avea ca titlu: *La Grande Année.*

27 septembrie

Zi proastă. Citisem *Nineteen-Eighty-Four* a lui Orwell, care m-a întristat până la măduvă. De ieri, am reluat corectarea romanului. Mă detașasem de el pentru că mă poticnisem în două, trei episoade mediocru și artificial scrise. Va trebui să renunț la ele.

3 octombrie

Am terminat corectarea și completarea romanului.

Azi, a venit să mă vadă Père Bruno, de la *Études Carmélitaines*, ca să mă invite la congresul despre *chasteté et états mystiques*[1], din septembrie 1950.

Eugenio d'Ors îmi trimite încă un articol despre *Le Mythe de l'Éternel Retour*. Titlul: *Si trata de un libro muy importante...*[2] Mai mult ca oricare altul dintre criticii ale căror comentarii mi-au căzut sub ochi, E. d'Ors este entuziasmat pentru că am pus în lumină structura platonicianâ a ontologiilor arhaice şi tradiţionale („populare"). Dar aştept să se înţeleagă şi cealaltă parte a interpretării mele, privind abolirea rituală a timpului şi deci necesitatea „repetiţiei". Discuţiile pe care le-am avut până acum m-au dezamăgit.

5 octombrie

Lucrez la roman, dar destul de puţin. Hărţuit de articolele şi studiile care trebuiesc scrise până la sfârşitul săptămânii. Şi capitolul din *Le Chamanisme*, de corectat şi transcris pentru Dumézil.

20 octombrie

Descopăr că în timpul nopţii am fost prădat. Toate costumele care-mi rămăseseră din Portugalia, şase cămăşi — luate cu geamantan cu tot — şi cele două stilouri găsite pe birou. Hoţul a lucrat în linişte, a deschis geamantanele, şi-a ales lucrurile care-i plăceau, a lăsat pe pat două haine de vară şi o cămaşă de smoking care nu-l interesau — şi a coborât fără să-l tulbure nimeni. Pagubă pe care sunt incapabil s-o evaluez. Şi bătaia de cap la Comisariat, unde gerantul hotelului mă trimite să depun plângerea etc.

21 octombrie

Încă n-a venit nimeni la anchetă, douăzeci şi opt de ceasuri după ce-am depus plângerea la comisariat. Nu pot pleca de acasă.

---

[1] Castitate şi stări mistice (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

[2] E vorba de o carte foarte importantă (*lb. sp.*) (*n. ed.*).

Aştept. Câteva zile înainte de acest accident, lucrasem foarte bine la roman.

23 octombrie

Frig şi ploaie de câteva zile. Toamna a trecut înainte de a prinde de veste. Seara, la Henry Corbin. M-a căutat de mai multe ori săptămâna trecută. L-am văzut pentru întâia dată în ziua furtului, dar n-am apucat să vorbim serios — aveam prea multe să ne spunem. Azi, îmi arată *Traité şi Le Mythe*, citite şi subliniate. Crede că ar trebui să reluăm, în colaborare, *Zalmoxis* — revistă pe care o cunoaşte; îmi aminteşte că am publicat acolo lungul articol despre alchimie, mulţi ani înainte ca Jung să descopere importanţa acestei probleme. Blând, extraordinar de erudit şi pasionat de angelologie. Se întoarce curând la Teheran, unde locuieşte de mulţi ani. Nu pare ispitit de Paris.

27 octombrie

Gripat, hărţuit din toate părţile, am continuat să scriu aproape în fiecare zi, cu eforturi, cu îndărătnicie. Azi, am început corectarea copiei dactilografiate. Destul de mulţumit. Va trebui să scriu încă o dată primele zeci de pagini.

M-am gândit mereu în ultimele zile la „arta romanului". Atâta vreme cât voi continua să scriu aşa cum scriu, nu am nici o şansă. Eu, când „văd" un roman în liniile lui mari (mai precis, când văd începutul şi personajul principal), mă şi apuc să-l scriu. Şi romanul se face pe măsură ce înaintez în redactarea lui. De aici, mai ales în vechile mele romane, şovăiri, inconsistenţe — şi multă umplutură. Improvizez în fiecare seară ceea ce va trebui să scriu în timpul nopţii. Uneori, încep capitolul fără să ştiu ce se va întâmpla, ce personaje vor interveni etc.

Dacă aş avea răbdarea să scriu un roman de două ori sau să-mi pierd multe ore filmându-l mental şi alegând episoadele cele mai semnificative, cele mai intense, aş deveni poate şi eu un „adevărat romancier". Dar, ca şi la cursurile şi conferinţele mele, eu

nu sunt „inspirat" decât când văd un lucru *pentru întâia oară*. Tot ce e chibzuit, filtrat, revizuit — mi se pare artificial. Va trebui să mă dezbăr de acest rest de imaturitate, de această superstiție a „autenticității" cu orice preț. (Autenticitatea emoției mele estetice, vreau să spun: nu pot scrie dacă am făcut în prealabil, mental, „repetiția generală" a scenei care trebuie scrisă. Emoția estetică, epuizată de „repetiția generală", și-a pierdut pentru mine autenticitatea, spontaneitatea.)

29 octombrie

Zi superbă — dar rece. O lumină de aur. Văd pentru a doua oară expoziția Gauguin. Îmi amintesc emoția cu care am privit, acum patru ani, prima pânză a lui Gauguin, la Luvru.

Citesc mai multe cronici despre *Le Mythe de l'Éternel Retour*, toate excelente. Dar am impresia că teza cea mai importantă — necesitatea „repetiției", *i.e.* recrearea periodică a lumii — nu este clar înțeleasă. *Funcția repetiției (prin ritualuri) e existențială*: e voința de *a continua viața*, speranța de a o prelungi *ad infinitum*.

31 octombrie

De două zile, este atât de frig, încât îmi îngheață mâna pe stilou. Țin o sticlă cu apă caldă pe genunchi, să-mi dezmorțesc, din când în când, degetele.

Am lucrat puțin și prost la roman. Dar am izbutit să văd clar anumite scene. Și, ceea ce mi se pare important, am văzut unde stă primejdia și cum trebuie să mă apăr. În nici un caz nu mai trebuie să scriu la întâmplare episoade și fragmente, așa cum mă duce „inspirația". Dacă aș fi un scriitor care se respectă, ar trebui să refac tot ce-am scris până acum.

3 noiembrie

A venit Stig Wikander la Paris. Stă la hotelul meu. Asta înseamnă că vom discuta indianistică până la miezul nopții, în

fiecare seară, şi voi neglija romanul. Sunt incapabil să exist concomitent în două universuri spirituale: al literaturii şi al ştiinţei. Asta e slăbiciunea mea fundamentală: nu mă pot menţine treaz şi totodată în vis, în joc. Îndată ce „fac literatură", regăsesc un alt univers; îl numesc oniric, pentru că are altă structură temporală şi, mai ales, pentru că raporturile mele cu personajele sunt de natură imaginară, nu critică.

13 noiembrie

Ieri şi azi, am scris acele câteva pagini care încheie episodul Ştefan la Lisabona. M-am minunat observând, *après coup*, că imaginile care au dominat aventura Ştefan–Stella Zissu repetă într-un anumit sens episodul Ulise–Calypso.

23 noiembrie

În ultima săptămână, am scris destul de bine, câte trei-patru pagini în fiecare zi. Am atins, cred, 450 de pagini de manuscris. Am întrecut astfel cel mai gros dintre romanele mele, *Huliganii*! Va trebui să fiu mai atent, să condensez cât voi putea de mult.

29 noiembrie

De câteva zile, paralizat de o nouă criză de vagotonie. Somnolenţă, abulie. Am întrerupt romanul tocmai când eram mai „inspirat".

2 decembrie

Prins, solicitat, surmenat — nu apuc să scriu decât două-trei pagini pe zi, între două şi patru dimineaţa.

Spaltmann îmi scrie impresiile despre primele 360 de pagini dactilografiate. Pare mulţumit, dar nu entuziasmat. Remarcă, pe bună dreptate, că Vădastra e cel mai reuşit dintre toate personajele. Îi răspund pe loc de ce: l-am luat de-a gata din *Apocalips*, şi i-am acordat, lui singur, aproape o treime din cele 360 de pagini. Toate celelalte personaje par sumare alături de el.

9 ianuarie 1950

Căsătoria noastră, astăzi; martor fiind N.I. Herescu, naşi Sibylle şi Emil Cioran. Apoi, în 4, rue Mignard. Printre invitaţi, soţii Dumézil, Puech şi Stig Wikander. Serviciul religios celebrat în salon (biserica românească fiind încă închisă). Am închiriat încă o cameră la Hôtel de Suède.

Ianuarie

Conferinţe la Collège Philosophique (13 şi 20 ian[uarie]) despre *la structure des mythes*[1] şi *le mythe dans le monde moderne*[2].

Dejun la „Études", 15, rue Monsieur, ca să-l cunosc pe P. Teilhard de Chardin (23 ian[uarie]). Apoi, în odaia lui, două ceasuri de discuţie; mai erau P.P. Fessard, Daniélou, Bernardt. Notez în altă parte tot ce-mi spune P. Teilhard despre valoarea religioasă („christică") a ştiinţei şi tehnicii, despre argumentele „ştiinţifice" care pot fi aduse pentru a demonstra *necesitatea* nemuririi sufletului; şi, mai ales, despre marea lui încredere în viitorul şi progresul omenirii etc. Îi spun, zâmbind, că viziunea lui christologic-cosmică e mai îndrăzneaţă decât cele mai fantastice creaţii mahayanice (milioane de universuri, milioane de reîncarnări, milioane de Boddhisattva etc.) — şi îmi dă dreptate; aşa e: „Ştiinţa" şi Logosul creştin întrec în profunzime şi curaj tot ce s-a gândit şi s-a imaginat până acum... La plecare, îmi dăruieşte câteva texte dactilografiate, unele în mai multe exemplare, ca să le împart prietenilor. Texte, precizează, care nu pot fi încă *publicate*; ci doar multiplicate şi difuzate în cercuri restrânse.

*

Am întrerupt romanul aproape toată luna decembrie şi luna ianuarie în întregime. Lecturi: şamanism, Goethe. Dar multe

---

[1] Structura miturilor (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

[2] Mitul în lumea modernă (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

conferinţe (mai ales pentru români; singura mai interesantă — despre Eminescu).

Februarie

Tot veşti proaste în ultimul timp. Din ianuarie, generalul Rădescu a încetat subvenţiile pentru intelectuali şi studenţi.

*

Lucrez cu entuziasm, şi uneori cu exasperare, la *Şamanism*. Ca să nu mă rătăcesc în zecile de dosare, cu peste două mii de pagini cu note şi extrase, mă hotărăsc să distrug documentaţia fiecărui capitol după ce-l corectez şi-l transcriu.

1 martie

Aşteptam să primesc exemplarul justificativ din *Maitreyi*, când Brice Parain îmi scrie azi că titlul nu le place, şi-mi propune *Amour bengali* sau cam aşa ceva. Înţeleg că volumul n-a fost încă tipărit, că nu va putea apărea înainte de mai... Şi trebuie să găsesc un titlu!

5 martie

Întrerup lucrul la carte, ca să redactez cele două conferinţe pe care le voi ţine la Roma: *Le Chamanisme* (la Universitate, invitat de Pettazzoni), *Le Tantrisme et le Chamanisme* (la Institutul Oriental al lui Tucci).

Roma, 23 martie

ISMEO (Istituto per il Medio ed Estremo Oriente) ne găzduieşte la Pensione Huber, pe Via Paisiello, la doi paşi de Villa Borghese. A doua zi după sosirea noastră, grevă generală de douăsprezece ceasuri. Nu-l pot vedea pe Tucci. Dar izbutesc totuşi să ajung până la Pettazzoni. Îmi spune că voi ţine conferinţa în Aula Prima şi că va veni Rectorul şi alţi mulţi colegi. Şi într-ade-

văr, a venit destulă lume; am reîntâlnit sau cunoscut o sumă de orientaliști, etnologi, clasicişti, istorici ai religiilor. În acea dimineaţă îl revăzusem pe Tucci, la Universitate. E neschimbat. Aceeaşi exuberantă şi totuşi lucidă energie pe care i-o cunoscusem la Calcutta, în 1928–[19]31. (Ultima oară îl văzusem pe vapor, la întoarcerea noastră în Europa, în noiembrie 1931.) După conferinţă, ne invită la el acasă. O imensă bibliotecă-muzeu. Treci din încăpere în încăpere — şi parcă te-ai afla într-un templu tibetan. Trăieşte aici singur (s-a separat de soţie), cu un servitor şi un căţel, care parcă îi pune şi mai mult în evidenţă singurătatea. Mi-a arătat cărţile mele, legate. Îmi propune să scoatem *Zalmoxis* împreună, editat de ISMEO. În invitaţia la conferinţa pe care am ţinut-o la Institut, Tucci a scris o scurtă şi măgulitoare prezentare; care, într-un anumit fel, mă tulbură, pentru că mă „angajează", mă obligă să mă consacru exclusiv orientalisticii. Îi spuneam Christinei: ce bine că nu stăm la Roma! M-aş fi reîntors la indianistică, m-aş fi reapucat de tibetană.

... Dar, din fericire, am revăzut Forurile, şi ruinele, şi Villa Borghese...

Paris, 24 aprilie

Redeschid acest caiet în care am neglijat să însemn atâtea lucruri (dacă n-ar fi fost decât săptămâna de vacanţă, la Roma, după conferinţe, pe care i-o datorez lui Tucci) ca să însemn încă un accident: acum două zile, femeia de serviciu a incinerat, oarecum şi din vina mea, trei dosare imense, cu toată corespondenţa primită în ultimele luni, cu toate manuscrisele pentru viitoarele numere ale *Luceafărului*, şi alte hârtii al căror număr şi conţinut încă nu-l ştiu. Câteva kilograme de scrisori, manuscrise şi note, pe care le aşezasem pe coşul de hârtii ca să fac loc pe birou unei cești de ceai — şi pe care le-am uitat acolo! Regret în special cele vreo şaizeci-şaptezeci de scrisori de la savanţi şi cititori necunoscuţi, cărora nu le răspunsesem decât în parte.

Veneţia, 30 mai

De trei zile aici, invitat să iau parte la Adunarea Constitutivă a Societăţii Europene de Cultură. Găzduiţi în acest prea luxos hotel Bauer-Grünwald (în care aproape toţi ne simţim stânjeniţi). M-a apucat deodată tristeţea. Am trecut ultima oară prin Veneţia în vara 1937, în drum spre Berna, unde mă duceam să-l văd pe Blaga. Toţi aceşti ani trăiţi departe de Italia mi se par sterili, pierduţi...

Adusesem acest carnet cu speranţa că-l voi deschide cât mai des. Dar de-abia azi, după trei zile, mă învrednicesc să însemn câteva amănunte. I-am cunoscut, printre alţii, pe Ungaretti, L. Guilloux, Benda, Mario Praz, Lescure etc. Lungi discuţii cu Abbé Morel, Jean Amrouche şi Jean Wahl.

Mă caută Evel Gasparini, profesor de slavistică la Universitate, care de mulţi ani e pasionat de etnologie. Îmi spune că nici o carte nu l-a învăţat atâta cât *Traité*. Stăm o seară întreagă de vorbă, pe Riva degli Schiavoni.

1 iunie

De dimineaţă, Amrouche îmi înregistrează un comentariu la ritul iniţiatic al labirintului (à propos de labirintul din Stra).

15 iulie

O lună şi jumătate n-am mai deschis caietul acesta. În tot acest timp, în afară de lucrul intens la şamanism, multe plictiseli. *La Nuit Bengali* (= *Maitreyi*), gata tipărită de câteva luni, şi care trebuia să apară în mai, apoi în iunie, apoi în iulie — a fost amânată pentru septembrie. Dar cum de două luni a izbucnit războiul în Coreea, Dumnezeu ştie ce se mai poate întâmpla până la toamnă. Nu mai am deloc bani; i-am scris acum trei săptămâni lui M., rugându-l să-mi acorde un împrumut pe cinci-şase luni, dar n-am primit încă nici un răspuns... Peste toate acestea, o nouă criză de „vagotonie" (de când mi s-a spus că nu este o afecţiune propriu-zisă, adaug întotdeauna ghilimelele...).

Briançon, 21 iulie

De ieri, în această vastă şi ciudată casă din 15, Grande Courbe, la Briançon, Hautes Alpes. O imensă terasă-balcon, iar în faţa noastră valea, casele, şoseaua.

Din fericire, mi-a trecut „vagotonia". Printre dosarele pierdute acum câteva luni se afla şi jurnalul meu din Córdoba, din toamna 1944. Uneori, mă trezesc din somn şi-mi aduc aminte de acest text incinerat. Mi se pare că era tot ce scrisesem mai bun. În orice caz, era cel mai reuşit „carnet de drum" din multele pe care le-am scris şi publicat. Cândva, Eugenio d'Ors avea obiceiul să-şi ardă în fiecare noapte de An Nou o pagină inedită — *cea mai frumoasă*, spunea. Era felul lui de *a sacrifica*. Dar în cazul dosarelor mele, „sacrificiul" a fost involuntar.

23 iulie

Oraşul strâns între zidurile fortăreţei. Strada principală, la Gargouille, coboară în pantă abruptă; în mijloc, un canal îngust; copiii dau drumul la gogoloaşe de hârtie, şi apa le poartă amestecător de repede.

Ajungem până sus, urcând printre metereze fortificate. Un spital militar şi un sanatoriu de tuberculoşi alături. Câţiva bolnavi, la „cură" pe terasă, joacă cărţi. O mare şi urâtă statuie priveşte către o culme de munte. Ni se spune că statuia a fost dăruită de americani oraşului Bordeaux, dar municipalitatea a refuzat-o pe nu mai ştiu ce motiv şi, în cele din urmă, a ajuns la Briançon.

*

Cum n-am notat aproape nimic în jurnal de nu mai ştiu cât timp, n-am notat nici vizita pe care i-am făcut-o lui Lavastine într-una din ultimele zile din iunie. Îl întâlnisem întâmplător la Deux Magots. Eram cu Christinel şi Herescu, pe la trei, şi luam cafeaua. Lavastine m-a văzut şi s-a apropiat. Era cu nelipsitul lui ghiozdan, plin cu cărţi; le cumpărase tocmai atunci, vreo trei mii de franci. I-am oferit o cafea. M-a întrebat dacă poate lua

o cafea cu lapte. Şi, după un minut, dacă poate lua şi un croissant, căci nu mâncase nimic. Îşi cumpărase cărţi...

Am trecut apoi pe la el, să-mi înapoieze un volum împrumutat în 1947. M-a anunţat, pe drum, că s-a despărţit de a doua lui soţie — care a plecat, cu copiii, în Statele Unite. Apartamentul arăta mai îngrijit; s-au adăugat alte, noi biblioteci. Doar în odaia lui de lucru mai sunt vreo câteva sute de volume pe podea: cărţile pe care le consultă el pentru pregătirea conferinţelor (căci trăieşte de pe urma acestor conferinţe săptămânale, care îi aduc patru-cinci mii de franci fiecare).

M-a rugat să viu din nou, peste câteva zile, să întâlnesc un tânăr amic care, îmi spune, se află sub „influenţa nefastă" a unei femei ocultiste. Era o noapte foarte caldă. M-am dus, şi n-am regretat. Era o noapte foarte caldă. O tânără brună, frumoasă, cu ochii negri, ameţitori. Era şi „elevul" cu ea: mare, prostănac. Maestra povesteşte foarte calmă, zâmbind, cum se dedublează, în timpul somnului, şi apare, cunoscuţilor, la mari distanţe şi fără să-şi dea întotdeauna seama. E o „mare iniţiată". Ştie tot despre „misterele egiptene", fără nici o lectură, numai prin intuiţie. Îşi cunoaşte multe din ultimele ei reîncarnări. A trăit, acum vreo 4 000 de ani, în Egipt. Adesea, se dedublează în egipteancă. Ce e şi mai interesant: în Africa, există o societate secretă, şi iniţiaţii au văzut-o într-un fel de aură, semănând cu Nefertiti, dar cunoscându-i totuşi adevărata ei identitate (*i.e.* cea actuală). Câţiva dintre aceşti „iniţiaţi", „negri foarte cultivaţi şi întreprinzători", au plecat s-o caute în lume. După ani de cercetări, au descoperit-o aici, la Paris, într-un apartament foarte elegant şi cu vreo patruzeci de discipoli (fiecare plătind circa 10 000 franci cursul de iniţiere, îmi spunea L.). Dânsa a acceptat să fie marea preoteasă a societăţii secrete africane. Îşi transmite mesajele prin „dedublare"...

Toate acestea, în Parisul anului 1950, sunt nu numai posibile, dar şi foarte rentabile.

26 iulie

Cu telefericul, urcăm la 2 500 metri şi apoi, pe culme, ajungem până la bisericuţa de lemn, Notre-Dame-des-Neiges. Intrăm. Miros de staul. Iarna, probabil, se adăpostesc aici turmele de capre. Bisericuţa ar fi înălţat-o o doamnă care, având un accident pe locul acesta, i-a făgăduit Fecioarei un lăcaş dacă va scăpa.

Coborâm, apoi, prin păduri până la Briançon. Îmi aduceam aminte de excursiile mele în Carpaţi, din adolescenţa şi tinereţea mea. Şi mi-am dat deodată seama că aproape toţi prietenii cu care urcam verile pe munte au murit — pe front, în lagăre, în închisori. Mă număr printre cei doi, trei supravieţuitori dintr-un grup de peste douăzeci de tineri (în 1933–[19]34, niminea nu împlinise treizeci de ani...).

28 iulie

Aş vrea să mai pot scrie măcar o carte, în afară de cele deja începute (romanul şi *Le Chamanisme*): *L'Homme comme symbole*. Nu mai mult de 250 de pagini; fără referinţe, doar o simplă notiţă bibliografică la sfârşit. Aş arăta nevoia omului de a trăi în conformitate cu simbolul, cu arhetipul. Aş insista asupra funcţiei de tehnică spirituală, de împlinire, echilibru, rodnicie, pe care o are imaginaţia (exemplele bine cunoscute: acei neurastenici şi psihopaţi care se însănătoşesc pe măsură ce izbutesc să regăsească, prin imaginaţie, *simbolismul propriului lor corp*. Şi un exemplu mai puţin cunoscut: L.C. vindecă un caz disperat de constipaţie cronică sugerând pacientei să-şi imagineze o defecaţie de proporţii cosmice). În măsura în care omul societăţilor moderne se regăseşte pe sine în simbolismul arhaic antropocosmic, redobândeşte o nouă dimensiune existenţială. Aşadar, regăseşte un mod de a fi autentic şi major, care îl apără de nihilismul istoricist fără să-l scoată totuşi din „Istorie". S-ar putea, chiar, ca Istoria să-şi reveleze adevăratul ei sens: de epifanie a unei condiţii umane „glorioase".

30 iulie

Un sfert de ceas pe o bancă, în parcul din Champ de Mars, ascultând fanfara municipală. Era lamentabilă, şi totuşi de o infinită, tristă graţie. Parcă m-aş fi trezit într-un oraş de băi din 1900. Îmi aduc aminte că am regăsit aceeaşi emoţie ascultând, în primăvara 1945, o fanfară municipală în grădina acelui orăşel portughez în care aşteptam, de la un ceas la altul, vestea capitulării Germaniei. Câte planuri de „viaţă nouă" ne făceam, pe-atunci, fiecare din noi... N-au trecut decât cinci ani, şi iarăşi stăm agăţaţi de ultimele telegrame (de data asta, de pe frontul coreean...).

*

Marie-Madeleine Davy îmi spunea că a fost cândva secretara lui Julien Benda. Nu avea prea mult de lucru; câteva ceasuri pe zi, trebuia să-i citească lui Benda — întins pe canapea, cu ochii închişi — propriile lui texte. Era marea lui pasiune: să se asculte *pronunţat* de altul. Asculta, încântat, şi clătina uneori din cap. Apoi se ridica — şi secretara era liberă.

1 august

Neliniştea pe care o am faţă de „evenimente", adică faţă de eventualitatea unui al treilea război mondial, e necontenit şi subteran alimentată de sentimentul de culpabilitate că mi-am bătut joc de posibilităţile mele, de şansele, nenumărate, pe care le-am avut de a spune *ce trebuia spus*, de a face ceea ce *fusesem pregătit să fac*. Sentimentul, penibil, că n-am fost în stare să-mi împlinesc vocaţia, deşi am recunoscut-o de timpuriu...

2 august

Balzac mărturisea: *Il m'est impossible de travailler quand je dois sortir et je ne travaille jamais seulement pour une ou deux heures.*[1] Este exact cazul meu. Am ţinut, cred, aproape

[1] Mi-e imposibil să lucrez când trebuie să plec de-acasă şi nu lucrez niciodată doar pentru una sau două ore (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

o mie de lecţii şi conferinţe în viaţa mea, şi fiecare a reprezentat cel puţin o după-amiază pierdută pentru lucrul meu. În preajma conferinţei, lecţiei, seminarului sau vizitei, nu puteam decât citi; rareori luam note. Cât îl invidiam pe Iorga, care-şi continua redactarea cărţii până în ultimele minute — şi apoi pleca pe jos să-şi ţină cursul la Universitate, sau discursul la Camera Deputaţilor, sau se urca în maşină şi se ducea să prindă trenul spre Văleni sau spre Paris, şi reîncepea să scrie — evident, altceva! — îndată ce pornea locomotiva...

Paris, 5 august

M-am întors ieri dimineaţă, singur. C. a rămas la Briançon, cu familia. Odaia în care, de acum înainte, va trebui să vieţuim mi se pare deodată mai mică, mai tristă. În odăile vecine, din dreapta şi din stânga, care au fost câtva timp ale noastre, sunt acum locatari necunoscuţi. Îi aud necontenit vorbind. Încerc să nu-i ascult.

6 august

Îi spuneam azi lui Herescu că, în asemenea momente de criză şi tensiune internaţională, noi, exilaţii din ţările de Est, ar trebui *să facem ceva*. Bunăoară, să informăm guvernul francez de hotărârea noastră de a ne bate, în caz de agresiune, pe pământ francez; nu numai pentru Franţa, ci pentru Occident. H. nu e deloc de acord cu sugestia mea. Dacă ar mai fi astăzi posibil să izolezi „Franţa" de „Occident" — s-ar bate pentru ea, pentru motive sentimentale şi din recunoştinţă (tot ce-a făcut Franţa pentru noi în trecut...). Dar nu vrea să moară pentru un „Occident" care ne-a trădat (nu numai pe noi, românii, ci pe toţi cei din Europa Orientală) şi care nici măcar nu e dispus să se apere.

7 august

Astă-seară vine să mă vadă tânărul Henri Espieux, care-mi scrisese mai demult, cerându-mi o întrevedere. Recitând cu fer-

voare anumite poeme în *langue d'oc*, simțise o euforie de natură mistică. Nu cumva regăsise, fără să știe, anumite *mantra*?, îmi scria.

E un tinerel simpatic. Poet occitan. Vorbim puțin despre *mantra*, yoga etc. — apoi îl întreb despre poezia lui. Scrie în *langue d'oc*; refuză să scrie în franceză. Speră într-o autonomie culturală a Sudului. Luptă ca să fie introdusă limba d'oc în școli. Îmi arată și-mi dăruiește diferite publicații occitane. Și-a regăsit limba lui maternă când avea 16 ani. O învață, după texte și dicționare, căci e funcționar într-o bancă pariziană și se află departe de „izvoarele vii ale limbii". Idealul lui: să publice în occitană...

Îndrăznesc să-l contrazic, vorbindu-i de atâția mari poeți de prin părțile noastre — Eminescu, Blaga, Petőfi etc. — condamnați să rămână necunoscuți sau, în cel mai bun caz, simple *nume* în *Larousse*, numai pentru că au scris în limbi provinciale, fără circulație. Iar el, care are norocul să se poată exprima într-o limbă universală, franceza, îi întoarce spatele și scrie în occitană... Îi amintesc de Bernard Shaw, Yeats, James Joyce: ar fi ajuns scriitori universali dacă ar fi scris în irlandeză? Exemplele nu-l impresionează. Occitana e destul de răspândită, precizează: o vorbesc cel puțin zece milioane, și aproape 10 000 o pot citi... De altfel, nu e intransigent. Vrea, ca și Mistral, ediții bilingve ale marilor poeți occitani și, poate, chiar ale poemelor lui...

11 august

Am început redactarea celor două conferințe pentru „Eranos"-ul din Ascona (de fapt, una singură — care va trebui să dureze două ceasuri), dar lucrez fără chef, întrebându-mă mereu dacă n-aș putea utiliza cutare sau cutare text deja scris, sau chiar publicat. Rezistență pe care o întâmpin de câte ori sunt silit să scriu despre probleme deja discutate în lucrări anterioare. (Numai Croce are geniul de a spune mereu același lucru fără să se repete, în sensul că nu reproduce întocmai texte deja scrise, ci le scrie din nou, *altfel*...)

Ascona, 20 august

Instalat de „Eranos" la Casa Tamoro, în fața lacului Maggiore.

Îl întâlnesc și îl cunosc pe prof. Scholem, de la Universitatea din Ierusalim, ilustrul specialist în Cabală. Foarte flatat că mi-a citit toate cărțile: chiar și *Yoga* din 1936... O figură destul de simpatică, cu urechile mari și autonome. Vorbește englezește aproximativ, cu un accent irezistibil. Îmi spune o sumă de lucruri interesante și am să încerc să notez chiar acum unele din ele.

Îl întreb de Gustav Meyrink. L-a cunoscut când era tânăr; l-a dus la marele scriitor ermetist chiar R. Eisler. Meyrink l-a rugat să-i explice ce-a vrut să spună în *Der Golem*; căci el scrisese anumite pagini inspirându-se din izvoare ezoterice iudaice (proaste!, adaugă Scholem), dar fără să înțeleagă ce sens ar putea avea. Scholem i-a explicat: fiind lucruri inventate de autori mediocri, fără legătură cu izvorul tradiției autentice, n-aveau nici un sens...

Într-o zi, Meyrink îl întreabă: „Știi unde locuiește Dumnezeu?! Scholem nu știa. „La baza coloanei vertebrale!", exclamă Meyrink. Citise *The Serpent Power*, a lui Avalon, și se convinsese. Dumnezeu era *kundalini* —, iar *kundalini* se afla, încolăcită, la baza coloanei vertebrale.

Scholem nu știe nici acum, cu certitudine, dacă Meyrink credea întotdeauna în scrierile lui ezoterice — sau se amuza; căci nu era lipsit de umor.

•

Seara, îl cunosc pe prof. P. Radin. Mutră de negustor, cu o burtă enormă, foarte bine dispus. Râde întruna. Îmi spune că a cumpărat *Le Mythe de l'Éternel Retour*. Soția lui îmi spune că anul trecut, tot la Ascona, a văzut într-o noapte, uitându-se de pe terasă în grădină, un balaur. Era foarte frumos și avea aerul *amiable*[1]. Nu l-a văzut în nopțile următoare. Ziua, s-a uitat mereu și n-a zărit nici o umbră, nici un obiect care ar fi putut crea

[1] Prietenos, amabil (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

iluzia unui balaur. Mai ales a unui balaur *amiable*, a adăugat profesorul Radin.

21 august

Azi-dimineaţă, la Casa Gabriella a bătrânei doamne Olga Froebe-Kapteyn. Admirabilă vilă, chiar pe malul lacului; alături, Casa Eranos, unde au loc conferinţele. Atmosferă pe jumătate mondenă, pe jumătate teozofică. Kerényi vorbeşte fără note, rar, cu emfază, teatral, inteligent — şi e urmărit de toată lumea, într-o reculegere suspectă. Doamna Froebe mă opreşte apoi la dejun. În grădină, în jurul unei mese rotunde, ne aşezăm paisprezece persoane, majoritatea de limbă germană. Urmăresc conversaţia cu oarecare dificultate. La sfârşitul mesei, o secretară anunţă că Maestrul (Jung) va sosi în cursul după-amiezei.

•

Iarăşi o lungă plimbare cu sfătosul Scholem. Îmi vorbeşte de practicile erotico-nihiliste ale anumitor secte cabalistice şi îmi cere lămuriri asupra tantrismului. Dar îmi povesteşte mai ales întâmplări cu Moses Gaster. Cum, într-o zi, Gaster şi cu el se duc la British Museum — şi, o dată ajunşi, bătrânul bate din palme şi strigă: „Sunt doctorul Gaster şi sunt orb. Aş dori să fiu condus la directorul Departamentului Oriental!" Imediat se apropie doi asistenţi, îl iau la braţ şi-l conduc. Dar bătrânul, pe vremea aceea, vedea foarte bine. Venise, de altfel, cu Scholem, cu autobuzul şi pe jos, şi vorbise tot timpul despre tot ce se întâmpla în jurul lui. Ochii nu i-au slăbit decât mulţi ani după aceea.

22 august

Îl zăresc astăzi pe Jung, ascultând în dreptul unei ferestre, pe terasă, într-un şezlong, conferinţa lui Scholem. Pentru un bătrân de şaptezeci şi cinci de ani, arată excelent. Aflu de la doamna Corbin câteva din zvonurile care circulă în jurul marelui om.

Jung e foarte mâncăcios şi e mare meşter în ale bucătăriei. Ştiind că la doamna Froebe-Kapteyn se mănâncă mediocru, îşi cumpără în ascuns unele bunătăţi şi se înfruptă singur, noaptea, în cameră. Dar, până la urmă, s-a aflat — şi una din admiratoare, din Ascona, i-a trimis ieri seară, tot în ascuns, un pui fript.

Jung îi spunea lui Corbin că e dezolat de existenţa reală a „farfuriilor zburătoare". Întotdeauna a crezut în importanţa simbolică a cercului şi rotundului; acum, când „cercul" pare a fi într-adevăr „realizat", nu-l mai interesează. I se părea infinit mai *real* în vise şi mituri.

*

Dejunez la prânz într-o *trattoria*, invitat de Joachim Wach. E foarte mic, subţire, pirpiriu. Îmi spune că în seminarul lui din Chicago interpretează *Le Mythe* şi *Traité*. Ar vrea să facă ceva ca să mă invite în S.U.A., dar nu prea ştie ce şi cum. Îmi povesteşte lucruri deprimante despre nivelul teoretic al universităţilor americane. Profesorii de sociologie descoperă acum opera şi gândirea lui Max Weber...

23 august

Mănânc cu Jung, la stânga lui, şi stăm de vorbă de la douăsprezece şi jumătate la trei d.a.

E un bătrân încântător, deloc preţios, căruia îi place să vorbească şi să asculte cu aceeaşi bucurie. Ce-aş putea nota mai întâi din această lungă conversaţie? Poate amara lui mărturisire în legătură cu „ştiinţa oficială". Nu e luat în serios în mediile universitare. „Savanţii nu sunt oameni curioşi", repetă el, după Anatole France. Profesorii se mulţumesc să rezume ce-au învăţat în tinereţea lor şi, mai ales, ceea ce nu le tulbură micul lor univers mental în echilibru. Etc. etc.... Dar simt că, în fundul sufletului, Jung suferă puţin de această indiferenţă. De aceea e atât de interesat de orice „savant", din orice disciplină ar descinde, care îi ia în serios, îl citează, îl comentează.

25 august

Abia a[stă]-noapte mi-am terminat de scris conferința (ciupind cât am putut de mult din cărțile mele). Am ținut-o azi dimineață: două ceasuri — și am avut un „succes răsunător". Asta mă neliniștește puțin. Atâția savanți-conferențiari de față...

Rămân din nou la dejun cu Jung. Îmi vorbește de India. Doamna Jung mă întreabă ce înseamnă *en situation* — și începem un curs elementar de existențialism.

Întâlnire cu Barrett, de la Bollingen Foundation. Corbin îi vorbise de sărăcia mea. S-ar putea să obțin, la anul!..., o bursă. Evident, la anul!

28 august

Aproape că n-am avut timp să rămân singur un ceas în toate aceste ultime zile. Nesfârșite discuții cu soții Corbin, Scholem, Radin și Jung.

Aseară, mănânc cu Massignon. Vorbim câteva ceasuri. Teribilă volubilitate. E totuși obsedat de pederastie; de nenumărate ori, aduce vorba despre „tineri prostituați" etc. Îmi spune că e mai interesat de *Yoga* mea decât de celelalte cărți de istoria religiilor pentru că, în ele, nu găsește „omul". Ce m-a făcut să mă apropii de „primitivi", de „arhaici"? Nu e oare umanismul? Nu sunt oare „arian"? El e „semit" (e chiar circumcis, îmi mărturisește). Îi explic (e prea lung să mă rezum aici) și cred că l-am convins.

Nenumărate amănunte care ar trebui notate. Bunăoară: a văzut singurul dosar Huysmans care nu va fi niciodată dat publicității: corespondența lui cu preotul care l-a convertit. Preotul era satanist. Aflând, mai târziu, Huysmans se ruga să plătească el pentru păcatele preotului. Avea, atunci, acel cancer la gât care l-a omorât în trei ani. Imensa lui durere o oferea ca răscumpărare a păcatelor preotului. Dosarul l-a dus Massignon la Vatican.

Amsterdam, 5 septembrie

Prea puține amintiri din aceste două zile olandeze. Aventura din prima seară, când, ajungând cu taxiul la adresa gazdei mele, găsesc casa închisă și încep să caut un hotel. (Am aflat a doua zi că familia nu se întorsese încă din vacanță...) Sunt, de altfel, destul de mediocru găzduit: o cameră de bonă, cu un pat de campanie, fără masă de scris etc. — și dimineața mi se dă numai de rușine un ceai.

Aproape nimic de notat în legătură cu Congresul de istoria religiilor. Plouă mereu. Doar acum, când scriu rândurile acestea pe o bancă, lângă *Institutul Indian*, în fața Canalului, se limpezește cerul. Stranie deșteptare la lumină și culoare. Orașul parcă începe să mi se arate altfel.

Țin o comunicare improvizată despre *Mythes cosmogoniques et guérisons magiques*, cu câteva observații interesante. Filliozat e încântat. Mă îndeamnă să redactez comunicarea — și s-o public cât mai repede. (Probabil că știe el de ce...)

Amsterdam, 6 septembrie

Seara, recepție la Rijksmuseum. Urmează, din fericire, vizitarea sălilor mai importante. Cele trei admirabile tablouri de Vermeer. Am norocul să găsesc, în colecțiile împrumutate de Muzeul din Berlin, încă două Vermeer, pe care mi le aminteam destul de vag.

Văd totuși prea multe tablouri ca să profit cu adevărat. Ruysdael, A. van Ostade și Jan Steen (în special „bolnava" și „medicul dentist") mă încântă. De revenit aici după încheierea Congresului.

8 septembrie

De la 9 dimineața până la 10 noaptea, cu autocarul către Nord. Alkmaar și târgul de brânză. Biserica. Din nou sentimentul că mă întorc într-un timp scăpat, ca prin minune, de istorie. Spre „Wieringermeer", parte din ce-a fost pe vremuri Zuyderzee,

astăzi pământ fertil şi cultivat. Urmele distrugerilor provocate de inundaţia din 1945, când germanii au dinamitat digurile. Culoarea de plumb şi cărbune a mării. Admirabila biserică din Edam. Izbutesc să rămân câtva timp singur. Seara, ne oprim şi mâncăm la Volendam, de un pitoresc aproape suspect. Cineva îmi povesteşte cum pictorii şi turiştii au impus acest costum propagandei olandeze. Mâncăm la Hotel Spaander, după o lungă plimbare în port împreună cu Pincherle. Vorbim despre Buonaiuti. Aflu că, respectându-i-se testamentul, s-au ars toate hârtiile. Deci şi acele scrisori ale mele din India, îndeosebi una din ele în care-i vorbeam de teroarea pe care o înduram atunci — era în vara 1929 — trăind, *simţind* „cum trece timpul". (E curios că numai în scrisoarea către Buonaiuti am îndrăznit să vorbesc de acea experienţă a cărei importanţă nu am înţeles-o decât mult mai târziu.)

14 septembrie

Fac serviciul de presă la *Nuit Bengali*.

2 octombrie

Vine să mă vadă dr. Roger Godel, cardiologul de la Ismailia, care-mi scrisese anul trecut o lungă şi interesantă scrisoare în legătură cu lucrările mele. Îmi aduce un manuscris, *Essai sur l'expérience libératrice*. Îmi spune că e preocupat de *l'expérience de l'immortalité*[1], pe care o ghiceşte la bolnavii lui cardiaci în preziua morţii: înseninare, „centrare" etc. A remarcat o serie de omologări ale ritmurilor cardiace cu simbolurile arhetipale. Una din ideile pe care le dezvolta în *Essai*: întocmai cum nucleul joacă un rol esenţial în fizica atomică, tot aşa „Centrul" e capital pentru metapsihologia „omului eliberat"; nu se poate înţelege modul de a exista al unui *jivan-mukta*, al unui „eliberat în viaţă", decât ţinând seama de simbolismul Centrului.

[1] Experienţa imortalităţii (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

11 octombrie

Henry Corbin, pe care l-am văzut de mai multe ori în ultimul timp, îmi povesteşte un vis terifiant. Află că am avut un accident şi că am murit. E dezolat. O foarte mare tristeţe. (Mă întâlnise chiar în noaptea aceea. Îi vorbisem despre *l'expérience de l'immortalité*.) Apoi, vine cineva şi îi spune că nu e sigur că sunt mort, că mai sunt mici speranţe. Aşteptare, emoţii. În cele din urmă, soseşte vestea că sunt salvat... Ceva mai târziu, în acelaşi vis, mă întâlneşte. Sunt întins pe o canapea — mort! De astă dată, nici o îndoială. O mulţime de oameni în jurul meu. Cineva se apropie şi zornăie lângă ureche nişte metale. Reînviez...

12 octombrie

Drul René Laforgue, cu care am avut lungi convorbiri la Fontainebleau, pleacă pentru trei luni la Casablanca — şi îmi cedează apartamentul lui din 62 bis, rue de la Tour. M-a poftit la dejun şi mi l-a arătat. Nu-mi vine să cred! Să pot lucra fără vecini... Mă voi putea muta zilele astea. Nu ştiu încă dacă voi lăsa camera nr. 17 din Hôtel de Suède...

27 octombrie

De două săptămâni, în rue de la Tour. Venisem aici fericit — şi sigur că am să mă pot reapuca de *Şamanism*. Dar lucrez mereu la alte lucruri: articolul pentru *Études Carmélitaines* (comunicarea mea de la Fontainebleau), articolul pentru *Critique* şi alte mărunţişuri. De câteva zile, s-a luminat cerul, s-a făcut foarte frig. Îmi încălzesc mâinile suflând în pumni.

N-am lăsat camera de la Hôtel de Suède. Din când în când, trec pe-acolo să-mi iau corespondenţa sau câteva cărţi. Crizantemele nu şi-au scuturat petalele; le regăsesc mereu aşa cum le-am lăsat, în vasul de lângă oglindă. Dar mi se pare atât de nudă, de sărăcăcioasă camera în care m-am simţit atât de bine aproape patru ani...

28 octombrie

Într-un raft din biblioteca doctorului, găsesc traducerea franceză din *Război și Pace*. O răsfoiesc cu melancolie — și luptând totodată cu ispita de a o reciti. Exact acum zece ani, la Oxford, o recitisem. Curând după aceea, mă apucasem de *Viață Nouă*. Câte iluzii, câte planuri, și mai ales câtă muncă — înecate toate în același naufragiu care amenință parcă orice întreprindere majoră la care mă încumet. În ultimii zece ani, am revenit de trei ori la roman — și am abandonat după câteva luni de scris. *Viață Nouă*, 1940–1941; *Apocalips*, în 1942–[19]44. Acum, *Noaptea de Sânziene*. Nu mai am respirația lungă? „Vâna" mea „epică" a secat? Parcă nu-mi vine să cred. Dar am nefericitele mele cărți științifice de terminat. Și chiar pentru ele găsesc tot mai puțin timp liber. De când m-am mutat în rue de la Tour, muncesc mereu, câte douăsprezece-paisprezece ore pe zi — tot pentru studii, articole, conferințe. De-abia m-am reapucat de *Șamanism*. Încă nu-mi dau seama când voi redeveni liber pentru roman...

Câte posibilități risipite în lucruri de minimă importanță. Ce neghiob mă port cu mine însumi, în acești ultimi ani de libertate care, prin miracol, mi-au fost dăruiți. În loc să mă concentrez exclusiv asupra cărților mele majore, și în primul rând asupra romanului, mă cheltuiesc în conferințe, studii și articole. Cât are să-mi pară de rău mai târziu!...

17 noiembrie

Ieri seară, am primit o scrisoare de la Réne Dussaud, cu un cec de două mii de franci! Plata anticipată a celui de-al doilea volum din *Traité*, îmi spune... E un fel elegant de a mă ajuta. Îi scrisesem ca să-l rog să-mi susțină cererea la Recherche Scientifique — și îi spusesem adevărul (fără să-i vorbesc de datoriile pe care le am...) Acum, se pune problema: cum îi înapoiez cecul fără să-l jignesc? Dacă voi fi acceptat la Recherche, voi găsi poate o modalitate... Am fost teribil de trist: deprimat, umilit...

25 noiembrie

Am început lucrul la *Chamanisme* luni, 20 noiembrie. Am lucrat de atunci destul de bine. Dar abia dacă am scris şi transcris douăzeci de pagini, muncind între douăsprezece şi paisprezece ore pe zi. Îmi amintesc ce-mi spunea Ioan Coman, prin 1938: Iorga, în timp ce lucra la *Istoria Românilor* în zece volume, îi mărturisise odată: „Scriu foarte încet, d-le Coman. Abia cincisprezece pagini pe zi..." Cincisprezece pagini de tipar in octavo! Şi pe de lături mai scria nu ştiu câte cărţi şi articole, şi ţinea lecţiile la Universitate şi conferinţe fără număr.

1 decembrie

De câteva zile, ofensiva chineză în Coreea a lansat din nou panica iminenţei războiului. Îmi dau deodată seama că am pierdut încă cinci luni cu mărunţişuri, în loc de a fi avut curajul de a refuza totul şi a termina *Le Chamanisme.*

9 decembrie

Ieri, terminasem ultimii bani împrumutaţi (din câte părţi?!...). Christina s-a dus aseară să mai caute, şi a împrumutat încă cinci sute de franci de la L.Z. Mi se părea că pot respira măcar câteva zile.

Dar azi-dimineaţă primesc o scrisoare prin care sunt anunţat că am fost acceptat ca bursier al Bollingen Foundation, cu două sute de dolari pe lună, începând de la 1 ianuarie 1951, timp de trei ani. Aproape că nu-mi vine să cred... Nu mai rămâne, acum, decât să izbucnească războiul — căci aşa s-a întâmplat şi în 1940: eram la Londra, aveam bani, dar nu mai aveam ce face cu ei...

23 decembrie

N-am mai deschis de mult caietul acesta. Semn bun! Am lucrat tot timpul, şi din ce în ce mai bine. Într-o lună de zile, am

scris, corectat şi transcris două capitole, totalizând aproape o sută de pagini mari. După-amiezele, mi le petreceam la Musée de l'Homme, completându-mi informaţia şi verificând documentaţia adunată cu ani în urmă.

31 decembrie

Ultima zi a anului, şi mă prinde lucrând la *Chamanisme*. În săptămâna aceasta, cu toate că au fost Sărbătorile şi am avut destule plictiseli (căci dacă am scăpat de mizerie, m-am scăpat încă de boală) am lucrat necontenit şi cu destul spor. Media de trei pagini pe zi am păstrat-o cu încăpăţânare.

Încerc să fac repede, în minte, bilanţul anului 1950. Lungi perioade de „vagotonie" (ameţeli, somnolenţă, vitalitate diminuată etc.), în care nu izbuteam să lucrez. Apoi, nenumăratele articole, recenzii şi conferinţe care mi-au înghiţit un timp enorm. În sfârşit, cele patru călătorii. Şi cu toate acestea, acum, când fac bine socoteala, văd că tot am scris trei sute de pagini la *Chamanisme*. Dar dacă aş fi ştiut să-mi organizez mai bine munca, aş fi terminat cartea în iarna trecută şi ar fi fost acum tipărită. Aş fi fost liber să mă concentrez asupra romanului...

25 martie 1951

Paştele. Sper să putem pleca diseară în Italia. Christina s-a dus la gară să oprească locuri. Greva căilor ferate a luat sfârşit abia ieri noapte.

Alaltăieri, am terminat „Concluziile" la *Şamanism*. Volumul era gata de o săptămână. Îl dusesem lui Payot la 20 martie. Şapte sute de pagini dactilografiate...

Ce carte bună ar fi fost dacă, înainte de a mă fi apucat de „concluzii", n-aş fi fost doborât de oboseală şi dezgust... Am scris acele ultime cincisprezece pagini cu un imens efort. Au ieşit mediocre, aproximative. Şi, din nefericire, poartă titlul pretenţios de „Concluzii". Mulţi se vor mulţumi să citească doar

aceste pagini — şi vor ignora restul cărţii, unde se găsesc totuşi capitole admirabile.

Destinul tuturor cărţilor mele: să le închei în mare grabă. Dar nu mai puteam aştepta. Voiam să mă eliberez. Nu mai am nici un plan de viitor. Ştiu doar că plecăm în Italia, în Sicilia.

Singurul eveniment important din iarna asta: moartea lui Gide.

*

Surprinzător spectacol, pentru o zi de Paşti: seninul dimineţii s-a întunecat pe nesimţite — şi acum ninge. Ninge greu, sornic, aşa cum n-am mai văzut de mult ningând.

Roma, 28 martie

Mi-am cumpărat dintr-o tutungerie de lângă librăria Hoepli acest carnet de buzunar. Hotărât să însemn de aici înainte tot ce-mi va trece prin minte. Pulberea unui timp care, de două zile, şi-a schimbat ritmurile. (De ce tot amân „explicitarea" acelei idei care mă obsedează de mult: transformarea timpului trăit prin *schimbarea peisajului* familiar?...)

*

Îl văd pe R. Pettazzoni — şi, din nou, pasiunea pentru istoria religiilor, interesul pentru erudiţie. Când mă gândesc la eforturile pe care le făceam, acum două-trei săptămâni, ca să închei *Le Chamanisme*, şi la acele „Concluzii" improvizate într-o seară... Pettazzoni încă n-a terminat cartea despre omniştiinţa lui Dumnezeu, începută în 1938.

Napoli, 29 martie

La Pensione Marguerita, pe via Cimarosa; avem cameră la ultimul etaj, cu fereastra deasupra golfului. Noaptea, Giaccomo ne ia cu maşina spre Pozzuoli şi lacurile din craterele vulcanice. Sinistra lumină, plumburie, a apelor reci; ar fi trebuit să parcurg această regiune cu Vergilius în mână. Sârma ghimpată şi

placardele care anunţau că terenul e minat: tot ce-a mai rămas, aici, din ultimul război. Napoli înghite rând pe rând „evenimentele istorice" şi le mistuie în corpul lui mitic, multidimensional.

31 martie

Cu o jumătate de ceas înainte de Villa San Giovanni, trenul rămâne mult timp într-o gară al cărei nume nu-l pot zări. Călătorii încep să coboare. Aflăm motivul: cineva s-a sinucis cu puţine minute înainte, aruncându-se sub locomotivă.

Se zăreşte, nu prea departe, printre portocali, marea. Acum, către crepuscul, cerul se limpezeşte. Am trecut printre livezi cu portocali încărcaţi.

Taormina. Urcăm cu o maşină spre Hotel Miramare. Întuneric, frig. Dar ne ameţeşte mirosul atâtor flori din care încerc să desprind floarea de portocal, regina-nopţii, mixandra.

E cald în hotel. Aer de seră. Magnifică terasă.

Taormina, 1 aprilie

Piazza cu cei trei portocali, de lângă intrare. Şi celelalte două *piazze*, ultima cu fântână şi cai de mare. În vitrina unui fotograf din apropiere, fotografia fântânii şi un tânăr cu braţul în jurul unui cal de mare: *XY, il famoso scrittore inglese...*[1], stă scris. Nu-mi aduc aminte numele acestui faimos autor: nu-l auzisem niciodată.

*

Ruinele: toată partea aceasta a oraşului a fost bombardată. Două biserici şi case fără număr, cu ferestrele privind în gol; chiar lângă parapet, o casă ruptă în jumătate: o jumătate năruită, cealaltă aşteptând-o parcă, încăpăţânată. Dar au început să crească buruieni pe acoperiş, pe balcon, pe ferestre, şi în zece-cincisprezece ani ar deveni aproape o „ruină romantică", ar deveni chiar frumoasă. Dar Taormina se reconstituieşte repede.

---

[1] XY, celebrul scriitor englez... (*Ib. it.*) (*n. ed.*).

*

Etna, ridicându-şi creştetul dintre nori.

Taormina, 2 aprilie

Prima zi de soare. Urcăm spre Madonna del Monte. Ne oprim mereu ca să privim oraşul, adunat ca într-o scorbură de munte. Se văd clar ruinele teatrului antic. Ieri după-amiază, am stat mult timp acolo: erau câteva perechi de anglo-saxoni, care-l cutreierau în beatitudine. Şi un tânăr, pe o piatră, desena coloanele. Jos, lângă poartă, o femeie fără vârstă îşi făcea corespondenţa.

*

Urcăm, şi apoi privim, de pe parapet, în cealaltă parte a Taorminei, în faţa Etnei. Coborâm pe şosea. O casă, neterminată, îşi avea deja glastrele ei cu flori şi viţa de glicină înflorită. Îmi spuneam că aş putea veni aici să scriu. Am scris 35 de cărţi poştale ilustrate şi două scrisori. Azi, mă răzbun cum pot: deschid mereu carnetul ăsta.

Incapacitatea mea de a transmite amintirii, prin aceste însemnări, o plenitudine, o viziune de ansamblu: bunăoară, marea văzută de pe terasă sau, de sus, de pe munte, panorama cu cele două, trei golfuri succesive. Incapabil de a „exprima" asemenea imagini globale sau — aş îndrăzni să spun — asemenea ore, asemenea unităţi de timp concret. Nu pot însemna în acest carnet decât întâmplări şi, cum ele lipsesc, fragmente dintr-o viziune.

*

Aş vrea să încerc într-o zi experienţa lui Eugenio d'Ors din *Oceanografia plictiselii*: în soare, cu ochii închişi, să cuprind, să exprim, să sintetizez. Ce? Această experienţă totală a unei curgeri care se adună din toate părţile şi se pierde, fără să ştiu cum, în nimic, în nefiinţă.

*

Mă reîntorc adesea cu gândul la romanul meu. Foarte multe pasaje mi se par stridente. Mă tot întreb: cum s-ar putea oare scrie firesc, simplu, „credibil" despre lucruri atât de „mari" ca trecerea timpului, dragostea, miracolul întâmplărilor? Şi fără a recurge la cele 2 000 de pagini la care avea dreptul Tolstoi?...

3 aprilie

Cu autocarul *Cit*, spre Catania şi Siracuza. Stâncile negre: Ciclopii. Arcireale. Castelul pe malul mării: negru, medieval, marcând prezenţa străină în acest peisaj mediteraneean.

*

Trecem doar prin Catania, în care ne vom opri pe seară, la reîntoarcere. Zece minute, în *piazza*, lângă Dom. Germanii din faţa noastră continuă să-şi mănânce sandvişurile. Două americane bătrâne, încălţate bărbăteşte, au coborât din autobuz şi-şi citesc Baedekerul pe trotuar, în plin soare. Zboară deodată un cârd de porumbei. Tramvaiele care se opresc lângă noi: îmi place să fixez una din acele figuri care ne urmăresc cu ochii; aş vrea să mi-o amintesc mai târziu. Domnul cu scurt barbişon, pălărie neagră şi un *cestio*[1] în mână: coboară dintr-un tramvai şi se suie în autobuzul nostru. Pe el îl aşteptam. Plecăm spre Siracuza.

*

Ne depărtăm de mare. Îi întoarcem spatele. Pe şosea, pe înălţimi, se înmulţesc cupolele betonate; aici vegheau sentinelele germane în aşteptarea invaziei.

Livezi cu portocali. Parapete. Drumul urcă vertiginos, în spirală. În coapsa unei văi, o mare, ţărănească vilă de proprietar îmbogăţit; sub ea, se întinde pădurea de lămâi şi portocali. Un zid vechi, pe jumătate ars, părăginit, alături.

...De ce însemn toate aceste nimicuri?!...

---

[1] Coşuleţ (*lb. it.*) (*n. ed.*).

*

La cincisprezece kilometri de Siracuza, peisajul se schimbă din nou. Am coborât de pe înălțimile pietroase. Se înmulțesc grădinile, pădurile. Trecem printr-o lungă și uluitoare, umbroasă alee. Foarte multe flori. Ne ducem direct la teatrul grec. În dreapta, departe, se înalță munții; în fund, marea. Pentru prima oară, soarele Siciliei mi se pare orbitor. Îmi închipui atâtea lucruri... Visez. Inutil de scris.

Câte un mac roșu, printre pietre. Șopârlele. Inscripțiile grecești pe jumătate șterse. Nu mă pot despărți de acest amfiteatru totuși atât de bine păstrat.

„Urechea lui Dionysos": Ecoul. Grupul de englezi, cu ghidul *Cit* — și cuvintele pe care le rostesc, rar, ca să le asculte ecoul.

Toată această peșteră, și crăpăturile acestea gigantice, și vegetația grasă, sălbatică, crescută la umbră și umiditate — îmi amintesc de India.

Siracuza: în port. Marea mi se pare nefiresc de liniștită, aici, în golf. Casele cu inevitabilele rufe colorate la ferești. Soare. Copii goi care se pregătesc de baie.

Fonte Arethusa, Largo Arethusa. Micul bazin plin cu pești.

Cele două bătrâne englezoaice, care au refuzat să plătească patruzeci de lire intrarea în caverna „Urechea lui Dionysos", debarcă la Hotel Politis.

Templul Atenei, din secolul al III-lea, transformat în secolul al VII-lea d.Ch. în biserică. Se văd, pe dinafară, coloanele integrate în zidul basilicii. Nu înțeleg de ce sunt atât de emoționat.

Palermo, 5 aprilie

A[stă-]noapte, după ajungerea noastră la hotelul Villa Lincoln, o teribilă furtună cu trăsnete m-a ținut treaz până aproape de două.

*

Cu un birjar, colindăm alene orașul. Înainte de a-l fi chemat, ne rătăciserăm prin cartierul portului, bombardat, pe jumătate

ras până la pământ. Ieşim într-o şosea pe care tocmai se sădiseră pomi. Imensa promenadă pe malul mării — „până la Messina" se lăuda cineva.

*

În parcul cu palmieri, sub un cer răcorit, adânc, albastru. Mă gândesc deodată la Bălcescu. Atunci când agoniza el aici, în Palermo, cum o fi arătat parcul?

Bătrânul grădinar: cu mustaţă albă, cu baston şi şapcă, numai foarte discret galonat, rupe flori albe din arbuşti. Pe toate băncile nu sunt decât bătrâni. Se cunosc, fără îndoială, între ei. Urmăresc cu o stranie, detaşată atenţie, mişcările grădinarului.

*

În grădina publică, Flora sau Villa Giulia cum i se mai spune, a „contemplat" Goethe nu numai lămâii şi portocalii, ci şi toate acele specii de palmieri şi cactuşi care i-au îngăduit „să vadă" ceea ce numise el *Urpflanze*. (Cât n-aş da să pot reciti aici acea genială broşură *Versuch, die Metamorphose der Pflanzen zur erklären*, din 1970.) Rareori, în istoria ştiinţei, a fost mai anevoie recunoscută importanţa unei *metode* — poate pentru că Goethe însuşi considera „planta originară" *o descoperire* ştiinţifică. Dar când se va scrie istoria ideii de *morfologie*, aşa cum o înţelegea Goethe, se va vedea cât a fost ea de fecundă, nu numai în ştiinţele naturale, dar şi în clasificarea, analiza şi interpretarea creaţiilor spiritului, bunăoară artele plastice, producţiile folclorice, concepţiile estetice etc. Îmi aduc aminte că folcloristul rus Vladimir J. Propp cita, ca moto la diferitele capitole din *Morfologhia skazki* (Leningrad, 1928), lungi pasaje din *Morfologia* lui Goethe. Dar cartea a trecut neobservată[1], aşa cum s-a întâmplat şi cu studiul lui Lucian Blaga din 1925, *Fenomenul originar*. Să fi fost oare de vină numai inaccesibilitatea *ma-*

[1] A fost descoperită după ce-a fost tradusă în englezeşte, în 1950; dar traducătoarea a suprimat toate citatele-moto din Goethe, spre indignarea lui Propp (1971) (*nota lui Mircea Eliade*).

terială a acestor cărți (*Morfologhia skazki* publicată în colecția „Academia", iar lucrarea lui Blaga apărută într-o limbă de minimă circulație), sau *Zeitgeist*-ul epocii interbelice se împotrivea acestui fel de a degaja structurile prin reducerea fenomenelor la „arhetipuri"?

6 aprilie

Îmi place această mare și rece cameră din hotelul Villa Lincoln. Totul îmi amintește de odăile dnei Perris, din Rippon Street. Case clădite pentru a apăra de căldură. Deodată, înapoi în timp; Calcutta 1929. Și apoi, pe neașteptate, resimt în cerul gurii, fierbinte și foarte amar, gustul de cenușă al *Nopții de Sânziene*.

*

Cred că Palermo este unul dintre puținele orașe italienești pe care le cunosc atât de bine. De când am sosit, nu facem altceva decât să ne plimbăm. Timpul continuă să se mențină superb. Cu deosebire îmi place piazza de la S. Martorano, în fața Universității. Aici am așteptat ieri crepusculul. Am revenit azi-dimineață, singur, după ce ieșisem de la bărbier. Îmi tăiase atât de mult părul, încât, privindu-mă în oglindă, am început să râd singur: nu mă mai recunoșteam. Mi s-a mai întâmplat odată ceva asemănător la Calcutta, în iarna 1929. Nu vorbeam bengaleza și abia reușeam să mă descurc în urdu. Nu știu ce-o fi înțeles bărbierul, dar mi-a pus, cu hotărâre, mașina nr. 1 în ceafă și dintr-o singură mișcare, înainte de a putea protesta, a adus-o până în creștetul capului...

*

Plecăm cu trăsura în port. Amurg extraordinar. Simplul fapt de a mă afla într-o trăsură mă proiectează în timpul fabulos al copilăriei. Trapul cailor unei trăsuri, noaptea, pe caldarâmul unui oraș îmi readuce cele mai vechi amintiri: când aveam trei-patru ani, la Râmnicu Sărat, auzeam uneori acel tropot, departe. Și din prima călătorie la București, la aceeași vârstă, nu mi-a rămas

altceva în amintire decât trapul unei trăsuri care se îndepărta, agale, în noapte.

*

Vaporul nu pleacă la şase, cum stă scris pe bilet. E *sciopero*, grevă: dar numai la marinarii şi fochiştii Companiei. Soseşte un automobil cu câteva personaje oficiale. Se arbitrează. Privim grupurile de la debarcader. Îndeosebi nu-mi pot lua ochii de la femeia aceea bătrână, dar cât de cochetă! (cu părul oxigenat, cu pălărie mare de pai şi cu flori, cu un „elegant" mantou cu blană, la modă prin 1925), care, nedesprinsă de braţul soţului, îşi zvârlea necontenit privirile peste capetele vecinilor, spre călătorii înşiruiţi pe puntea vaporului. Asemenea priviri admirative parcă nu se adresau unor călători pentru Napoli, ci pasagerilor unui transatlantic, gata să pornească peste şapte mări — spre India, bunăoară, spre Australia, sau măcar spre Americi. Poate că bătrâna a fost cândva actriţă de varieteu, sau poate divă într-un şantan de provincie. Masca pe care se încăpăţânează s-o conserve aduce oarecum cu machiajul unei cântăreţe de mâna a cincea, prin 1920–1925.

*

Vaporul pleacă un ceas după orar. Şi, imediat, sună clopoţelul pentru masă.

Privim luminile Palermoului. Foarte curând, începe tangajul. Coborâm în restaurant, dar Christinel n-are curaj să mănânce. Se mulţumeşte cu un sandviş. Eu, în schimb, am o poftă de lup. (Îmi amintesc de decembrie 1931, pe Adriatică, la întoarcerea mea din India. Eram aproape singur la masă.)

Napoli, 8 aprilie

E destul de întuneric, dar pornim cu Giaccomo cu maşina. Vezuviu; trecem munţii — atingem aproape norii — şi coborâm apoi spre mare. Intrăm în Ravello. Urcăm, şi la fiecare serpentină ne încântă şi mai mult oraşelul, casele albe. Vizităm Villa Ruffoli. De la început, emoţionat de acest turn germanic, sumbru,

„gotic" — care parcă mă scoate din Mediterană şi mă trimite spre nord, sub alte ceruri. Amestecul stilistic arabo-germanic. Viţa bătrână. Palmierii lângă pinii ombeliferi. Grădina: „Klingsor". Marea care sclipeşte jos, departe. Turnul şi scara obosită: *vietato salire*[1]. Fântânile, florile... O poftă nebună de a-mi reîmprospăta perioada din viaţa lui Wagner legată de acest peisaj. Amalfi. Domol. Şi *chiostro*[2], arab, ca la Córdoba. Palmierii din mijloc se integrează în spaţiul coloanelor albe. Mergem prea repede ca să pot savura toate aceste ceasuri singulare. Trec prea repede de la un nivel la altul: peisaj, umanitate, istorie, se schimbă în câteva minute.

*

Spre Positano. Drumul fără pereche de frumos, tăiat în munte, la peste o sută de metri deasupra mării. Giaccomo mână nebuneşte. Uneori, mi-e frică. O maşină apărută la un colţ de stâncă — şi ne-am prăvălit cu toţii...

Coborâm în Positano, pe jos, pe străzi înguste, cu glicine. E soare, dar cerul e pe jumătate acoperit cu nori grei. Intrăm într-o curte spaniolă ca stil. Urmă a influenţei iberice în toată această regiune. Biserica e chiar pe plajă. Şi, alături, o cafenea-restaurant „şic". Aici vin „artiştii".

(Întrerup transcrierea notiţelor din carnetul de buzunar. Am rămas încă trei zile la Napoli, apoi o săptămână la Roma. Sosim la Paris la 20 aprilie.)

24 aprilie

Încerc să-mi clasez notele şi să revăd textele care-mi vor servi la cartea despre tantrism. Sunt speriat de capacitatea mea de a uita. „Idei" şi observaţii notate acum doi-trei ani mi se par venite de la altul; parcă niciodată nu le-aş fi gândit eu.

---

[1] Păstraţi curăţenia (*lb. it.*) (*n. ed.*).

[2] Incintă (*lb. it.*) (*n. ed.*).

*

Găsesc într-o scrisoare a lui Balzac această frază admirabilă: *...toute personnalité est odieuse quand elle n'est pas accompagnée du pouvoir...*[1]

25 aprilie

Ar trebui să scriu într-o zi o „istorie raţională" a întregii mele producţii ştiinţific-filozofice, arătând legătura secretă care există între toate aceste lucrări în aparenţă disparate, explicând de ce le-am scris şi în ce măsură contribuie ele nu la un „sistem", ci la fundamentarea unei Metode.

23 mai

Două săptămâni cheltuite cu corecturile şi indexul la *Chamanisme*. Cam nimic interesant. De când ne-am întors din Italia, e frig, e întunecat, plouă aproape în fiecare zi. *Les saints de glace*[2], zice-se.

O conferinţă la Institutul Universitar Român, de care am fost mulţumit: semnificaţia orientalismului pentru cultura românească. Va trebui să găsesc o dată timp şi să scriu un studiu mai lung. Deocamdată, trebuie să-i predau lui R. Queneau, până la 1 iulie, capitolul despre „Literaturile orale" din *Istoria literaturii universale*, vol. I („Bibliothèque de la Pléiade"), capitol pe care i-l făgăduisem acum patru ani...

1 iunie

Am revenit aseară şi numai pentru o lună de zile în 62 bis, rue de la Tour. Îl întâlnisem pe dr. René Laforgue acum vreo zece zile; mi-a propus să revin şi am acceptat. De la întoarcerea din Italia, n-am avut la Hôtel de Suède decât camera nr. 17.

---

[1] Orice personalitate este odioasă când nu are şi putere (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

[2] Sfinţii de gheaţă (denumire colectivă dată, în lumea catolică, Sfinţilor Mamertus, Pangratius şi Servatius) (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

Unul din vecini mă trezea la două noaptea, celălalt la şapte dimineaţa...

9 iunie

Terminând şi textul pentru Queneau (mi-l ceruse, prin ultimatum, la 1 iunie), terminând şi a doua corectură a *Şamanismului*, iată-mă „liber". Aproape că nu pot crede. Cinci zile superbe, de început victorios de vară. Am fost la Versailles. Existenţa care îşi capătă savoarea readulmecată din urmă.

Ezit încă: să mă reapuc de roman, de conferinţele pentru Ascona, sau de micul volum *Le Tantrisme*, făgăduit acum trei-patru ani lui Georges Bataille? Am încercat să recitesc începutul romanului. Imposibil! Surprinzător de artificial. Mă întreb cum am putut *crede* în asemenea pagini. Va trebui să refac tot începutul. Dar cum şi când? Nici unul din personajele principale n-are consistenţă. Scriam „inspirat" — şi totul mi se părea „frumos" pentru că îmi visam visul meu şi nu vedeam textul pe care îl scriam. Şi, din nefericire, eu nu pot scrie literatură dacă nu sunt „inspirat". Puteam, cel mult, pe vremuri, când eram tânăr şi obligat să public ca să trăiesc; atunci, puteam termina în silă, neinspirat, ceea ce începusem într-un moment de euforie.

*

Al. Busuioceanu îmi trimite încă un articol al lui Eugenio d'Ors: *Del Mito* (*Arriba*, 3 iunie) în care vorbeşte entuziast de *Le Mythe de l'Éternel Retour*. Şi parcă mă acuză că nu adâncesc sensul filozofic al descoperirii mele, ci dau importanţă „erudiţiei". Busuioceanu îmi scrie: „O nuanţă de nerăbdare se adaugă la admiraţia lui pentru gândirea d-tale. Îţi repet cuvintele pe care mi le-a spus într-o zi: «Eu nu ştiu dacă Mircea Eliade îşi dă seama unde poate duce descoperirea lui despre arhetipuri.» Aşteaptă o urmare a cărţii d-tale... Şi am impresia că, în amurgul vieţii lui, încearcă un curios sentiment de regret că n-a scris el cartea pe care ai scris-o d-ta..."

12 iunie

Îl cunosc astăzi pe Günther Spaltmann, traducătorul meu. Un tânăr de vreo douăzeci şi cinci de ani, blond, spătos, jovial, cu replici neaşteptate, imense lecturi şi umor. După o corespondenţă de cinci ani, şi după ce mi-a citit aproape toate cărţile (a tradus vreo şase!), avem foarte multe să ne spunem. Dar eu îl provoc de la început: romanul. Rezervele pe care le face asupra începutului sunt exact ale mele. Îmi sugerează o ieşire: să deschid romanul cu Vădastra. Dar întreaga cheie a romanului stă în întâlnirea din seara de Sânziene într-o pădure.

Îmi spune că ar trebui să mă consacru de aici înainte literaturii. Am întârziat destul în ştiinţă. Şi, după ce-mi citeşte în palmă, adăugă: ar trebui să mă grăbesc. Dacă anii aceştia nu izbutesc să prind din nou firele care se urzesc din „subconştientul" meu, risc să pierd pentru totdeauna darul imaginaţiei. Voi rămâne lucid, critic, filozof — până la sfârşitul vieţii.

19 iunie

M-am tot chinuit, săptămâna aceasta, încercând să „salvez" romanul. Uneori, eram deznădăjduit: totul mi se părea iremediabil mediocru, factice, de prost gust chiar. Dar cred că am găsit, sau sunt pe cale de a găsi, o soluţie: să renunţ la întâmplările incredibile şi la atmosfera de feerie din primele zeci de pagini, să le prezint numai ca o dorinţă — absurdă şi totuşi logică — a lui Ştefan, şi să concentrez întreaga acţiune. Cele cinci sute de pagini scrise ar trebui să devină două sute cincizeci-trei sute. Şi, aşa cum am şi început de altfel, trebuie să „îngroş", saturându-le, în concret, personajele principale, prea aburii şi prea cerebrale în prima redacţiune.

Cred totuşi că am învăţat ceva: că nu se poate scrie (bine) epică decât încet, revenind mereu asupra paginilor scrise, refăcând de mai multe ori un episod. Brice Parain avea dreptate, vorbindu-mi despre cărţi (despre orice carte): după ce ai terminat-o, o pui în sertar şi începi s-o scrii din nou.

24 iunie

Am izbutit, după vreo două, trei încercări, să scriu începutul romanului. Dar va trebui să rescriu mai mult de jumătate din manuscris. Adică tot ce nu e în legătură cu Vădastra.

Şi, e curios, îndată ce mă apuc să lucrez la acest roman, sunt devorat pe îndelete de o neînţeleasă tristeţe care, până la urmă, mă secătuieşte.

29 iunie

Mâine, ne reîntoarcem la Hôtel de Suède. Dar numai pentru patru-cinci zile, căci la 5 iulie plecăm la Guétary. Ne mutăm definitiv. Ni s-a urcat iar preţul camerei. Mi se strânge inima când mă gândesc la plecarea din rue Vaneau. Am locuit aici patru ani şi jumătate, am scris, am văzut apărute primele cărţi. O bibliotecă întreagă de cărat, geamantane, hârtii, corespondenţă.

Guétary, 18 iulie

De la 5 iulie, aici, la Villa Bidé-Héguia. Pe şoseaua naţională. Primele zile, incapabil să fac ceva din cauza zgomotului; dar încep să mă obişnuiesc.

Am redeschis caietul ca să notez un scurt „buletin" în legătură cu romanul. Sunt la pagina nouăzeci. Am integrat vreo treizeci de pagini cu Vădastra. Restul, scris, aproape în întregime, din nou. Dar încă n-am reuşit un „început de roman" aşa cum doresc: insolit, tulburător, şi totuşi verosimil. (Parcă tot romanul acesta e stigmatizat de falsa feerie pe care i-o dădusem în prima versiune. Exasperat de preţul pe care trebuie să-l plătesc pentru acele nefericite euforii de acum doi ani, când scriam „inspirat".) Mă oprisem la o versiune care, acum o săptămână, mi se părea bună. Recitind-o în textul dactilografiat de Christinel, mă deprimă. Câteva pagini excelente; restul, foarte oarecare, umplutură. Este tocmai ce mă indigna în versiunea 1949: e scris ca să fie scris; nimic altceva. Nici un efort creator. Mă exasperează facilitatea mea de atunci, de care încă nu m-am lecuit. Nu fac

nimic ca să descopăr, să inventez. Accept prima soluţie pe care o întrevăd, oricare ar fi.

Guéthary, 31 iulie

Mâine, ne reîntoarcem la Paris. Vacanţa mea se sfârşeşte. În aceste douăzeci şi cinci de zile, am lucrat tot timpul, câte şapte-opt ore pe zi. Rari excursii la Biarritz, Saint-Jean-de-Luz, Hendaye. Am ajuns la pagina 182 şi, până ieri, alaltăieri, eram mulţumit. Dar am recitit astăzi o parte din manuscris şi sunt din nou descurajat. Fără îndoială, noua versiune este net superioară. Anumite pasaje, „văzute" şi scrise acum, mi se par excelente. Am rezolvat o seamă de dificultăţi. Dar am de luptat cu altele, care mă paralizează. Cea dintâi: asemănarea fizică dintre Ştefan şi Partenie, care e un truc facil, şi astăzi mă exasperează. Nu mai pot renunţa la el. Romanul — în toată această parte — se ţine prin „confuzia" fatală în care-şi pierde viaţa Partenie. Altă dificultate: aplecarea lui Ştefan către „fantastic". Nu se manifestă decât în anumite împrejurări; în restul timpului, Ştefan e „normal". De aici, incongruenţele şi lipsa de unitate a romanului. În sfârşit, mă paralizează lungimea cronologică a romanului: doisprezece ani. Chiar cu abuzul pe care-l fac de tehnica timpului concentrat, nu pot evita aceşti doisprezece ani, care, în plus, sunt ani grei de istorie, anii războiului şi ai ocupaţiei ruseşti.

Sunt furios că, în 1949, m-am apucat de acest roman absurd. Aş fi putut relua urmarea *Huliganilor* (acele aproape cinci sute de pagini scrise...) sau aş fi putut inventa altceva, care să-mi îngăduie desfăşurarea actualelor mele posibilităţi. Dar am ales un subiect care mă exasperează prin dificultăţile şi imposibilităţile lui.

Iar mâine, mă reîntorc la Paris şi mă apuc de conferinţele pentru Ascona.

Paris, 6 august

Încep să înţeleg de unde vine sentimentul de zădărnicie şi, uneori, panica, deznădejdea care mă cuprind de câte ori încerc

să-mi reprezint romanul ca un întreg: îl văd nu numai ca pe un roman, ci şi ca pe o frescă istorică. Un fel de *Război şi Pace*. Or, aici stă greşeala mea. Acest roman se desfăşoară pe doisprezece ani, este, într-un anumit sens, şi o frescă — dar centrul lui de gravitate stă aiurea: în diferitele concepţii ale timpului pe care le-au asumat personajele principale. Dacă încerc să scriu o frescă istorică, ratez de la început până la sfârşit. Nu cu eroi ca Vădastra sau Ştefan aş putea prezenta un *Război şi Pace* al României contemporane. Romanul ăsta — frescă istorică — l-aş putea scrie, dar altădată. În nici un caz nu va putea fi *Noaptea de Sânziene*. Trebuie deci să am curajul să rezum, să „sar peste evenimente". Numai destinul personajelor interesează — nu istoria contemporană. Cred că se va remarca trecerea de la „timpul fantastic" al începutului (întâlnirea din pădure) la „timpul psihologic" al primelor capitole şi, din ce în ce mai despotic, la „timpul istoric" de la sfârşit. Finalul — Sânzienele 1948 — îl readuce pe Ştefan în timpul fantastic al copilăriei, întrevăzut doar ca prin ceaţă în pădurea de la Băneasa.

8 august

[Notă scrisă la cafeneaua Viel, aşteptându-l pe N.I.H.]

De ce retrăiesc „acel timp" de câte ori vin aici? Mă aşez la o masă, în orice colţ al cafenelei, şi regăsesc anii 1945–[19]46, când mă întâlneam aici cu Lică Cracanera. Îmi regăsesc „viziunea Parisului" de atunci, emoţiile, aşteptările, speranţele din primele mele luni pariziene. În special, regăsesc în mine gustul de „aventură", disponibilitatea pe care am pierdut-o curând după aceea (de când am început să am un program de lucru, angajamente etc.). Aici, la Viel, mă regăsesc aşa cum eram acum cinci-şase ani — şi mă tulbură beatitudinea de atunci, a omului fără program. (Evident, „beatitudinea" se datoreşte şi recuperării acelui fragment din trecut.)

Pe de altă parte, nimic nu poate egala plenitudinea virtualităţilor, tot ce se află *înainte, în faţa noastră*. Aici, la Viel, simt că acei cinci ani pe care-i aveam înaintea mea pe timpul când

îl aşteptam pe Lică, acei cinci ani ar fi putut fi infinit mai plini, mai spornici, mai fericiţi.

20 august

Plecăm diseară la Ascona. Bilanţul acestor douăzeci de zile la Paris: am redactat conferinţa despre *Le temps et l'éternité dans la pensée indienne*; poate şi mai important: m-am decis să adun într-un volum câteva din studiile despre simbolismul religios scrise în ultimii ani şi tipărite în reviste de specialitate. Spun „poate şi mai important", pentru că încep să-mi dau seama că opinia „specialiştilor" nu are greutatea pe care i-o acordam. O cultură nu se îmbogăţeşte, nici nu sărăceşte, dacă indianiştii sau altaizanţii acceptă sau resping o anumită metodă. Ceea ce interesează în momentul istoric de astăzi este, pe de o parte, să nu recădem în provincialismul cultural şi etno-centric al epocii interbelice, iar, pe de altă parte, să *forţăm* dialogul dintre discipline. Mă interesează mai mult reacţia unui filozof, unui critic literar sau psiholog, după lectura articolelor *Le symbolisme des nœuds* sau *Le temps et l'éternité dans la pensée indienne* — decât comentariile colegilor mei indianişti şi istorici ai religiilor. Dar, în acest caz, nu trebuie ca asemenea texte să rămână îngropate în revistele de specialitate (cum s-a întâmplat cu studiile publicate în *Zalmoxis* I–III, apărute între 1939–[19]41; din ultimele două volume, au circulat în afara graniţelor României doar vreo douăzeci-treizeci de exemplare; restul ediţiei a dispărut în bombardamentele Bucureştiului, în 1944). Va trebui, cât de curând, să le corectez, să le pun la punct şi să le adun în volume accesibile non-specialiştilor. Văd deja un prim volum: *Images et Symboles*, pe care l-aş propune lui Gallimard.

Ascona, 27 august

Am ţinut astăzi conferinţa, cu un foarte mare succes. Deşi m-am temut că ar putea fi un dezastru. A[stă-]noapte, n-am putut închide ochii decât, intermitent, între două şi patru; apoi,

imposibil să adorm. E cea mai teribilă insomnie de care-mi amintesc. Cu atât mai stranie cu cât n-am mai suferit de insomnii de foarte mulţi ani. E curios: nu eram deloc obosit, nici înainte, nici în timpul, nici după conferinţă. Sunt ceasurile 11 noaptea, şi durează încă acea lucidă euforie pe care am resimţit-o toată ziua. Am mâncat cu Jung, dar am vorbit puţin cu el. Am vorbit, în schimb, foarte mult cu doamna Froebe, de la care am aflat o seamă de lucruri pe care ar trebui să le notez într-o zi (în legătură cu „Eranos", cu moartea lui Van der Leeuw, cu redescoperirea pământului natal — Olanda — cu riturile olandeze de „decapitare" a lalelelor etc.). Am vorbit de asemenea mult cu Wolf, editorul german stabilit la New York. Ruth Norden îi trecuse romanele mele traduse în germană, aşa că mă cunoştea şi ca scriitor.

La cinci şi jumătate, aveam „discuţia" cu un grup de auditori. Am crezut că mă voi putea odihni după-amiază. M-am dezbrăcat şi m-am culcat. Imposibil să închid ochii măcar câteva minute. Între trei şi trei şi jumătate am avut un *rêve éveillé*[1] foarte interesant, pe care zadarnic încercam să-l întrerup, ca să pot adormi. Revenea şi continua împotriva voinţei mele. Mă închipuiam două ceasuri mai târziu, la „discuţie" (care avea loc la Casa Eranos, pe terasă). Mă vedeam deodată vorbind sanscrita şi incapabil să vorbesc altceva. Vedeam ce se întâmplă în jurul meu; Christinel şi ceilalţi „afolaţi", Jung interesat etc. Trece o zi, trec două. Eu lepăd hainele, rămân aproape gol, şi mă instalez în chip de sihastru indian la marginea lacului. Nu mâncam decât un pumn de orez (aluzia din conferinţa mea: acel *naga* care nu mânca decât un pumn de orez, şi nu dormea aproape toată noaptea, şi totuşi avea un trup perfect atletic), şi nu dorm. Jung îl cheamă pe indianistul Abegg, cu care izbutesc în sfârşit să mă înţeleg, căci vorbea puţin sanscrita. Îi spun că mă numesc Narada (povestisem mitul lui Narada în conferinţa mea). Văd cum devine Ascona centrul atenţiei universale: mii de gazetari,

[1] Vis cu ochii deschişi (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

de cinematografişti etc. Poliţia care păzeşte Casa Gabriella. Dezolarea Christinei şi a prietenilor. Vine cu avionul Tucci, apoi Dasgupta, foarte mândru că am fost elevul lui şi că devenisem celebru. Uneori, umblu pe apă ca pe pământ. Fac şi alte „miracole" yogice (aprind focul cu un gest, mă urc pe o frânghie şi dispar, apoi zbor prin aer etc.). „Biserica" începe să se neliniştească de „cazul" meu. Nu recunosc pe nimeni. Trăiesc ca un perfect yoghin pe malul lacului. În discuţiile cu Dasgupta, mă plâng că nu ştiu prin ce catastrofă am ajuns să nu dorm, să nu mănânc. Şi, după cincisprezece zile, adorm — şi mă trezesc brusc căutând-o pe Christinel şi foarte stânjenit că întârziasem de la conferinţa lui Jung (care va avea loc mâine).

Aceste *rêve éveillé* m-a „stăpânit" cu o forţă neînţeleasă o jumătate de ceas. Vreau să notez şi câteva amănunte: nu era o viziune exclusiv „elevată", vedeam o seamă de lucruri amuzante, groteşti (şoferul Mario care apăra casa de gazetari, pe doamna Froebe care căpătase un aer de mare preoteasă a unei noi religii, emfaza lui Dasgupta etc.). În tot timpul visului, ştiam mai bine sanscrita. Mă auzeam vorbind sanscrita — ceea ce sunt incapabil să fac din 1932. Şi auzeam propoziţii exacte, reale — nu simple cuvinte sau sunete fără înţeles. Mă vedeam scriind în sanscrită un caiet întreg — pe care-l descifra Abegg, şi apoi Tucci.

În orice caz, faptul că încă nu simt nici cea mai mică oboseală îmi dă de gândit. În orice altă împrejurare, după optsprezece-douăzeci de ore de nesomn aş fi început să simt reacţiunea. Sunt foarte lucid, ca şi cum aş fi luat câteva pastile de pervitin. Mă întreb dacă, gândind asupra proceselor yogice de abolire a timpului, n-am „însufleţit" vreo „imagine" care îmi provoacă euforia şi „ieşirea" aceasta din timp, neexperimentată până acum.

Ascona, 28 august

Îi povestesc visul meu lui Jung, după ce-l povestisem la alţi doi psihanalişti jungieni (unul îmi lămurise întreaga poveste, spunându-mi că sufăr de „complexul lui Narada..."). Jung pare

foarte interesat. Explicaţia lui: omul de ştiinţă din mine izbutise să „ucidă" ceea ce era real, vital în interesul meu pentru India. Visul mă readuce la realitate. Etc. — şi un etc. care nu mi se pare prea interesant.

Hergiswill, 30–31 august

Invitaţi de dr. Godel la Hergiswill, la zece km de Lucerna, într-un admirabil hotel, pe malul lacului. După-amiază, concert la Hofkirche: Bach, Pergolesi, Purcell. Apoi, vizităm oraşul. Emoţia care mă stăpâneşte de câte ori regăsesc peisaje şi burguri germanice. De ce?...

*

Casa lui Richard Wagner, la Tribchen. Bătrâna care ne vinde biletele de intrare are grijă să ne atragă atenţia: nu trebuie să cântăm pe pianul din sala de lucru a Maestrului...

Teribile tablouri inspirate de operele wagneriene: Siegfried tolănit sub un arbore, nimfele Rinului (şi ce analiză amuzantă ar face un freudian, zărind enormul peşte care trece printre picioarele unei nimfe!), Wotan sărutând Walkyria.

*

Zidul cetăţii, şi turnul. — Taverna unde luăm ceaiul. Discuţie despre beatitudinile alpinismului. Dr. Godel a citit de curând o bibliotecă întreagă. Îmi arată texte pasionante: Muntele, înălţimea, considerate de către alpinişti ca Realitatea absolută, sacră, „eternă". Revin, sub pana lor, termeni de experienţă mistică: eternitate, imaculat, uitare de sine etc. Unii pretind că înălţimile inaccesibile sunt populate de *prezenţe*. Hierofanii, cum le spun eu.

*

Dr. Godel îmi arată o carte: *La Montagne n'a pas voulu...*, în care sunt povestite un număr impresionant de accidente (că-

deri de la opt sute de metri etc.), din care alpiniştii au ieşit totuşi nevătămaţi. Imposibil de explicat altfel decât printr-un miracol: Muntele nu i-a voit; sau: Muntele i-a salvat.

Lucerna, 1 septembrie

H-moll Messe, a lui Bach, dirijată de Karajan. Entuziasmat. O seamă de „revelaţii" — începând cu acel senzaţional *Et homo factus est!*

Geneva, 2 septembrie

Cu Roger şi Alice Godel, în maşina lor, urcăm pe la Jaun Pass, trecem la Château de Gruyère şi prânzim la Vevey, chiar pe malul Lacului. Am fost aici în 1927; uluit, deprimat, descoperind deodată că *nu-mi mai aminteam nimic.*

La Geneva, incitaţi seara la masă de Charles Baudouin. Îl întâlnisem anul trecut la Congresul de la Fontainebleau, dar nu cred că am stat de vorbă.

Geneva, 3 septembrie

Imposibil să-mi amintesc unde am locuit, acum 24 de ani, o vară întreagă, la Geneva. Câştigasem o bursă a Societăţii Naţiunilor. Continuam „Itinerarul Spiritual" la *Cuvântul* şi-l descopeream pe Amiel. Ştiu, doar, că citeam foarte mult în parcuri, în grădina Universităţii, pe care o am acum în faţă.

*

După-amiază, la cafeneaua „Casanova" întâlnire cu Corbin şi Denis de Rougemont, care-mi spune că, de la întoarcerea din India, e cufundat în cărţile mele. Îmi cere să scriu un articol pentru „presa mondială", plecând de la consideraţiile ultimului capitol din *Le Mythe de l'Éternel Retour.*

8 septembrie

Răsfoind *Le Figaro Littéraire*, aflu de moartea lui Antoine Bibescu. Emoţionat deodată; prin Antoine, păstram — într-un fel curios, de altfel — contactul cu ţara, cu Mihail Sebastian şi grupul lui mai ales. Îl văzusem ultima oară astă-primăvară, la un dejun în rue de la Tour. Mi se păruse tot atât de dispersat, de jovial, de amuzant ca întotdeauna. Gouillard mi-a spus mai târziu că a îmbătrânit înfiorător, că se stinge. Nu voia să vorbească de moarte, de testament, de nimic care ar fi putut invoca iremediabilul. Nu credea nici în suflet, nici într-o supravieţuire, şi totuşi îi era groază de moarte.

15 septembrie

Mă reapuc de roman. Recitesc tot ce-am lucrat la Guétary şi nu mă descurajez. În afară de scurte pasaje, textul cred că e „definitiv". Dar mă apucă un fel de furie de a condensa, de a purifica proza, de a o concentra la maximum. Sunt fericit de câte ori pot tăia un rând. Un adjectiv abolit mă încântă. Lucrez în special episoadele cu Vădastra (singurele care mi se par desăvârşite) şi suprim, rezum, strâng.

Dar n-am scris încă începutul romanului („prologul"). Paginile de la Guétary nu mă mulţumesc.

17 septembrie

Astăzi, am avut pentru prima oară sentimentul că aş putea termina romanul, că ceea ce îmi mai rămâne de scris nu e chiar atât de mult ca să nu-l pot termina în cinci-şase luni de lucru. Va trebui însă să-mi amân din nou conferinţele de la Universitatea din Lund; să le ţin în aprilie, bunăoară, iar pe cele de la Roma, în mai.

18 septembrie

Continuu romanul. Am încheiat şi integrarea episodului Vădastra (finalul Vădastra locotenent). Începe perioada Ciuc, şi

trebuie să condensez la maximum, căci m-am îngrozit numărând astăzi paginile manuscrisului: la locul unde mă aflu, am deja o sută de pagini mai mult decât manuscrisul versiunii 1949. Şi eu, care îmi propuneam să reduc cele trei sute optzeci de pagini dactilografiate în toamna 1949 la maximum trei sute de pagini...

25 septembrie

Am terminat astăzi de scris episodul de la Ciuc. Ştefan Viziru este cu adevărat un „neutru". În plus, e obsedat de propriile lui descoperiri interioare. Întreaga viaţă şi atmosferă a lagărului sunt văzute din afară, de cineva care nici măcar nu are timp sau intenţia să le vadă. Cred că am reuşit un capitol bun. Dar n-a trecut aici nimic din experienţele mele la Ciuc. Va trebui să le utilizez cu un alt prilej. S-ar putea ca Ştefan să întâlnească la Paris, prin 1945, pe cineva care să le evoce — şi el să nu-şi amintească nimic, pentru că nu le „văzuse".

26 septembrie

A[stă-]noapte, ca să-mi reamintesc anumite scene în legătură cu *Et nunc*, am reluat *Jurnalul* lui Gide. Câte pagini scrise nu pentru că simţea nevoia să noteze ceva, strict intim, numai pentru el, ci scrise ca fragmente sau note de studii, eseuri, dialoguri. Acelaşi lucru cu multe pagini din *Jurnalul* lui Green. În afară de intimităţile pe care Green le suprimă (cel puţin, deocamdată) se simte că jurnalul lui îi satisfăcea nevoia de *scriitor*. Omul umplea zilnic câteva pagini. Era mai liber decât în faţa manuscrisului romanului său; putea fi fragmentar, personal, aluziv. Green nu scria articole: tot ce nu era confiscat de roman trecea în jurnal. De aceea este, în cele din urmă, interesant şi valabil. Ca un *Note-Book*, ca un *fragmentarium*.

28 septembrie

În fiecare după-amiază, şi uneori dimineţile, viu să lucrez aici, în atelierul de ceramică al lui Sibylle din 47, rue Saint-Ouen.

Plec de acasă cu manuscrisul romanului în servietă. Din rue Duhesne în rue Saint-Ouen fac vreo zece-douăsprezece minute. Exact timpul necesar ca să mă „introduc" în roman, să ies, adică, din atmosfera agitată a casei (căci acum toată lumea s-a întors din vacanţă). În St-Ouen, alături de atelierul de ceramică, e camera Sibyllei. O masă mare de lemn, către fereastră. Văd coroanele platanilor şi ascult zgomotul străzii. Casa este un vechi hotel abandonat şi pe jumătate ruinat în timpul războiului. S-au mutat între ruine mai multe familii sărace, printre care şi o familie de italieni cu o sumedenie de copii, pe care-i întâlnesc întotdeauna pe scară. Intrarea, printr-un gang, e sordidă şi scara e de lemn. Dar m-am obişnuit şi-mi place aici, pentru că nu simt pe nimeni în preajma mea şi simt casa întreagă pustie. Zgomotul teribil al străzii nu-l mai aud.

30 septembrie

Încerc astăzi, întrerupând câteva minute lucrul la roman, să fac legătura între concluziile la care am ajuns studiind mentalitatea arhaică şi arta literară. Imaginilor, arhetipurilor (adică ceea ce este an istoric, suprapersonal, „etern" în om) le corespunde, pe planul romanului, ceea ce găseşti în orice personaj dacă îl „analizezi", dacă te ocupi de „viaţa lui interioară". Drama, noutatea, originalitatea le întâlneşti exclusiv în evenimentele în care e angajat el. Aşadar, e inutil să „analizezi" un personaj când acesta făptuieşte ceva neobişnuit: vei găsi aceleaşi imagini, aceleaşi arhetipuri pe care le-ai găsit la oricare altul, într-o situaţie asemănătoare. Povesteşte pur şi simplu *ce face el.* Asta e „noutatea", originalitatea, autenticitatea lui: ce *face* — nu ce *gândeşte făcând.* Exact ca el ar „gândi" (mai exact: s-ar lăsa gândit) orice alt personaj.

Este foarte confuz şi aproximativ ce-am scris mai sus. Dacă aş încerca să le precizez, aş pierde prea mult timp şi, mai ales, aş ieşi din văzduhul romanului. Dar observ că am ajuns la concluzia asta printr-o necesitate interioară, scriind la roman: Ştefan, ca şi celelalte personaje principale, îndată ce „acţionează" pro-

priu-zis, îndată ce devine creator de evenimente — încetează (în conştiinţa mea de scriitor) să mai existe ca interioritate; îl văd, atunci, exclusiv *din afară*, făptuind. Mă întrebam astăzi de ce-l văd, atunci, şi am scris nota de faţă —, dar trebuie să revin mai pe îndelete când nu voi mai avea manuscrisul romanului în faţă. (N.B. Nu cred că am mai revenit vreodată.)

4 octombrie

Toată după-amiaza de ieri n-am putut scrie decât o pagină. Azi, n-am reuşit nici măcar atât. Nu mai „cred" în roman. M-am detaşat. Privesc personajele aşa cum le-am văzut până acum, aşa cum ştiu că se vor purta de aici înainte, în sutele de pagini care-mi rămân încă de scris — şi nu mă mai interesează. Trebuie să întrerup romanul. Am, de altfel, nenumărate alte lucruri urgente de făcut: studiile despre Yoga pentru volumul american editat de Sorokin, articolul pentru *Journal de Psychologie*, textul revizuit pentru *Eranos Jahrbuch* etc.

7 octombrie

Şi, cu toate acestea, nu l-am întrerupt. Am lucrat şi ieri, şi alaltăieri, reluând, sporind, adâncind o scenă care mi se păruse prea sumar scrisă. Descopăr foarte multe lucruri noi la Biriş: tuberculoza lui plină de amintiri din adolescenţă, umorul lui, pe care până acum îl vedeam pe nivelul ironiei unui intelectual. Începe să capete dimensiuni proprii, în afară de belferismul lui.

Dificultatea de care se va plânge Partenie în Jurnalul lui intim (Jurnal pe care Ştefan îl va răsfoi la Paris, în 1948), că e atât de greu de scris un roman cu personaje „intelectuale", căci toţi intelectualii seamănă între ei, vorbesc acelaşi limbaj, au aceeaşi psihologie etc. — dificultatea aceasta este în primul rând a mea. O simt uneori covârşitoare, mai ales în Ştefan — pe care, atunci când îl lansez în scene dramatice şi oricum absurde, îl simt destul de concret, dar care îmi scapă când „redevine el însuşi". Îmi scapă, căci atunci e un simplu intelectual, ca noi toţi.

10 octombrie

De o săptămână, cerul e senin, de un albastru palid, alburiu şi în fiecare dimineaţă reînvie aceeaşi ispită de a coborî în oraş, a ajunge cât mai repede pe malurile Senei, a mă reîntoarce în St. Germain-des-Près. Uneori, plec să mă plimb, după-amiezele. Mă opresc la anticarii de pe Sena, ceea ce nu mai făceam de mulţi ani. Dar rezist cât pot. Timpul acesta, cât ar fi de melancolic, de beatific — se duce. Îl simt cum se scurge, parcă undeva, printre degetele mele, prin sânge. Şi nu ştiu cât va mai dura gustul de a scrie la roman. Îmi spun mereu că trebuie să profit de perioada aceasta de bună dispoziţie literară, care a început la 15 septembrie şi pe care va trebui, oricum, s-o întrerup curând, ca să-mi termin textele promise pentru luna octombrie. Sunt încă la acelaşi capitol care are în centrul lui pe Biriş şi care-mi dă atâta de lucru, pentru că acţiunea se întinde pe un an întreg (martie 1939–martie 1940), şi ce an! Am înaintat totuşi cu o medie de trei pagini pe zi. Aş vrea să nu întrerup înainte de a sfârşi acest capitol.

21 octombrie

Romanul a fost întrerupt acum o săptămână. Am pus la punct conferinţa „Eranos", care va figura şi în volumul *Images et Symboles*.

De câteva zile, am citit mult ruseşte. Am citit, de asemenea, despre Rusia, despre „protoistoria" şi istoria revoluţiei. Am înţeles încă o dată ce mare ispită sunt — pentru un „creator", pentru cineva care simte şi ştie că are ceva de spus — „poporul", lupta pentru „binele societăţii", revoluţia etc. Este destul de uşor să rezişti tentaţiilor vulgare, brutal egoiste, să rezişti, bunăoară, tentaţiei de a te îmbogăţi prin închiderea ochilor, de a trăi o viaţă agreabilă nesupărând pe nimeni. Mult mai greu e să rezişti apelului Marilor Idealuri Sociale. „Cum aş putea studia problema calotei polare când este atâta mizerie în jurul meu?", exclamase Kropotkin. Anevoie poţi rezista ispitei de a te dărui

Marilor Idealuri, pentru că apelul se îndreaptă spre *ce este mai bun în tine*, spre ce este mai uman, mai profund.

Şi, cu toate acestea, *trebuie* să rezişti. Dacă vrei să faci ceva, trebuie să te împotriveşti chemărilor sublime, ispitei de a te dărui şi jertfi (ca un adevărat *narodnic* ori revoluţionar). Pentru un „creator", drumul spre ceilalţi se aseamănă drumului pe care au mers profeţii, sfinţii, reformatorii, maeştrii spirituali de tipul Socrate sau Milarepa.

10 noiembrie

Am citit mereu ruseşte. Dar trebuie să încep a vorbi. Observ că greşesc întotdeauna accentele. Limba îmi place din ce în ce mai mult. Voi fi fericit când îi voi putea citi fără nici o dificultate pe marii poeţi.

12 noiembrie

Am recitit *Aventura spirituală*. Dezamăgit. Piesa este „francamente proastă". Când îmi amintesc de părerea bună pe care o aveam în timp ce-o scriam, mă cutremur. Se poate oare înşela un autor atât de total?... Subiectul mi se pare încă interesant, dar ar trebui să refac piesa de la prima la ultima pagină. Trebuie scrisă pe un alt ton. Voi mai găsi vreodată timp s-o fac? Merită s-o mai fac?...

22 noiembrie

M-am trezit azi-dimineaţă cu un soare crud, puternic, în faţă. E frig, cerul albastru, prea clar, şi totuşi o brumă uşoară pluteşte ca de obicei deasupra Parisului. Am pornit spre Sacré-Coeur, urcând, ca în fiecare zi, pe rue des Saules, prin faţa lui „Lapin agile", a viilor din Montmartre, cotind pe rue Cortot şi pătrunzând în catedrală prin poarta pelerinilor. Urcam încet, înseninându-mă, şi tot mai tumultuos simţeam în sufletul meu revelaţia: deşţărarea, ca o lungă şi grea încercare iniţiatică, menită să ne purifice, să ne transforme. Patria, depărtată, inaccesibilă,

va fi ca un Paradis în care ne reîntoarcem spiritualiceşte, adică „în spirit", în taină, dar *real*. M-am gândit mult la Dante, la exilul lui. Nu are nici o importanţă dacă trupeşte vom mai ajunge vreodată în ţară. Şi nici nu trebuie să ne batem capul întrebându-ne ce ţară vom regăsi, ce fel de oameni etc. Florenţa lui Dante n-a fost Florenţa medievală, după cum nici cea care a urmat, Florenţa Renaşterii, n-a durat prea mult. Autonomia politică şi-a pierdut-o în folosul Italiei, care s-a născut mai târziu. Şi, astăzi, Italia însăşi îşi va abandona autonomia pentru noi şi vaste integrări politice. Dar toate acestea n-au izbutit să abolească „Patria" lui Dante. O asemenea Patrie mi se revela astăzi, urcând pe rue des Saules, cu Sacré-Coeur în stânga mea, ca o de curând văruită Sfântă Sofie, prea albă şi prea netedă în cerul siniliu. O asemenea Patrie — dar va trebui şi noi să devenim asemenea lui Dante (nu, evident, ca geniu, ca mărime, ci ca situaţie spirituală). Cum îi scriam şi lui Vintilă Horia, pe Dante trebuie să ni-l luăm de model, nu pe Ovidiu.

24 noiembrie

La Andrée Chedide. Raymond Las Vergnas, profesor de literatură engleză la Sorbona, a publicat de curând un roman: *Le millième jour*. Îi spun că-i admir curajul: profesor şi romancier. Îmi mărturiseşte că R.M., care ar fi avut şanse, nu va ajunge niciodată profesor la Sorbona din cauza „scandalului" provocat de romanul lui. Cât despre E., nici vorbă (e drept că romanul lui E. pare a fi teribil). Dar nu despre lucrurile astea aveam de gând să scriu. Lungă şi animată discuţie asupra romanului. Susţin, ca de atâtea ori, „neînlocuibilitatea" romanului-naraţiune, a romanului-roman, care suplineşte, în lumea modernă, miturile. Observ interesul cu care sunt ascultat, aşa cum am mai fost, în alte prilejuri, ascultat de alţii. Şi deodată simt — am simţit asta aseară — că se întâmplă ceva: lucrurile astea „trec în public", sunt acceptate şi asimilate înainte de a le fi dat o identitate, de a le fi prezentat sub o formă coerentă şi a le fi publicat. Înţeleg încă o dată că vorbesc prea mult. E imprudent.

1 decembrie

Continuu lucrul, dar cu un sfert din puteri. O nouă criză de „vagotonie" de câteva zile. Detaşare de *Images et Symboles*, deşi cartea e aproape terminată; aş fi avut de redactat numai concluziile. Dar poate e în destinul meu să „dau peste cap" sfârşitul fiecărei cărţi. Brice Parain, văzând că nu mă poate convinge să refac şi să dezvolt ultimul capitol din *Le Mythe de l'Éternel Retour*, îmi spunea: „Nu-i nimic, va fi o carte cu sfârşit abrupt, ca romanele lui Stendhal..."

„Concluziile" la *Images et Symboles* ar putea fi un punct de plecare pentru o filozofie a culturii şi o teologie a istoriei.

8 decembrie

Două zile înainte de moarte, Gide îi spunea doctorului Jean Delay: *J'ai peur que mes phrases ne deviennent grammaticalement inexactes.*[1] Continua obsesie a lui Gide de a nu „diminua", de a nu deveni *agraphe*.[2] Nu-l interesa, în preajma sfârşitului, decât ceea ce i-ar fi putut şterbi integritatea mentală şi limbajul. Supremul omagiu — „existenţial" — pe care-l aduce limbajului precis, expresiei clare.

Mă întreb dacă, într-adevăr, nu s-a gândit la nimic altceva, dacă moartea nu era pentru el decât un „sfârşit" oarecare. Unde trecuse tinereţea lui patetică? Mă închipui în situaţia lui; cred că n-aş mai putea fi sensibil nici la gramatică, nici la grafie sau agrafie; cred că m-aş gândi, în orice caz, la *altceva*.

Şi pasiunea lui de a purta continuu un carnet în buzunar, de a scrie oriunde, orice, de a citi şi reciti până în pragul morţii. „Le journal jusqu'à la mort", îşi intitula Georges Bataille articolul din *Critique*. Ce mai voia să spună?

---

[1] Mi-e teamă ca frazele mele să nu devină incoerente din punct de vedere gramatical (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

[2] Cf. fr. *agraphie* „imposibilitate de exprimare a ideilor în scris" (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

10 decembrie

Scrisoare entuziastă de la Ch. Baudouin, căruia, la începutul lui septembrie, îi trimisesem *Le Mythe* şi *Traité*. Îmi trimite şi un fragment din jurnalul lui de la nouăsprezece ani, în care relatează o experienţă abia acum înţeleasă, mărturiseşte, în urma lecturii cărţilor mele. Fragmentul e deosebit de interesant: experienţa unei reînnoiri fundamentale, în care sunt prezente toate elementele mitice, ale repetiţiei periodice a cosmogoniei. *Je comprends maintenant que j'ai été visité par l'archétype de la régénération du temps. Rien n'y manque: la date à l'équinoxe, l'abolition du temps passé, l'allusion (comme par hasard!) au „retour éternel", et même le déluge sous les espèces de l'orage et de l'averse diluvienne.*[1]

Paginile din *Jurnal* sunt într-adevăr foarte tulburătoare. Mă întreb dacă n-ar trebui să le public la o nouă ediţie a *Mitului*, într-un apendice, laolaltă cu alte câteva note şi documente.

12 decembrie

Ieri după-amiază, lucram la transcrierea ultimelor pagini din *Concluzii*, când am primit vizita dlui Jean Pierre Meister, consilier la Legaţia Elveţiei din Buenos Aires, care-mi aduce veşti şi daruri de la Giza. Stăm de vorbă două ceasuri, eu ca pe jăratec. Trebuia să termin până la şapte seara *Concluziile*, ca să pot duce ultimele pagini lui Gouillard, să le corecteze. Şi, după plecarea lui Meister, m-am aşternut la scris şi la transcris. Ultima pagină am scris-o fără bruion, uitându-mă mereu la ceas! Astfel se termină o carte la care mă gândesc de zece ani! Mă apucă toate remuşcările când mă întorc de la Gouillard. Îmi propun să revăd acest text, să-l ameliorez şi să-l completez în corectură.

---

[1] Înţeleg acum că am fost vizitat de arhetipul regenerării timpului. Nimic nu lipsea: data echinocţiului, abolirea timpului trecut, aluzie (ca din întâmplare) la „creatorul etern" şi chiar şi potopul sub formele furtunii şi ale aversei diluviene (*Ib. fr.*) (*n. ed.*).

Monte Carlo, 27 decembrie

Suntem de la 22 decembrie aici, la Hotel Excelsior. A doua zi după sosirea noastră, se strică vremea. Nu am chef de nimic. Citesc câteva nuvele de Faulkner cu aceeași admirație pentru nemărginitul lui meșteșug literar.

Crăciun oarecare: singurătate, plictisiți. Dacă măcar m-aș putea apuca de roman. Dar mai am de scris prefața la cartea postumă a lui Paul Vulliaud, *La Fin du monde*, și articolul făgăduit pentru *Preuves*. În plus, nu am unde să scriu. Pereții sunt mai sonori ca la Hôtel de Suède. Vecinii din stânga, o bătrână cu nepoțelul ei, mă exasperează. Rămân toată ziua acasă. Se deșteaptă la 7 dimineața și încep să vorbească tare, răstit, parcă ar comanda pe rând un regiment.

Am aranjat cu gerantul să lucrez în camera alăturată de biroul lui, în hol. E și acolo un zgomot infernal. Telefoane, bucătăria, vocile din hol. Sunt foarte decepționat, aproape deprimat. Hotelul e neobișnuit de ieftin; dacă ne vom muta, ne va costa de două ori pe-atât. Pe de altă parte, trebuie să lucrez. Am numai două luni în fața mea, libere, amândouă, pentru roman.

Fără dată [1951]

La Nuit Bengali a trecut aproape neobservată, și mă întreb dacă nu e mai bine așa, *i.e.* dacă un eventual succes de presă și de public nu m-ar fi pus într-o lumină falsă: pentru că romanul nu reprezintă decât un aspect al literaturii mele, și nici măcar unul din cele mai semnificative. Nu mi-ar fi convenit să fiu *identificat* cu autorul *acestui* roman (chiar după ce-a fost „înnobilat", prin caracterizarea lui G. Bachelard, *une mythologie de la volupté*[1], sau prin mărturisirile lui Tucci, Renou și a altor orientaliști că, în sfârșit, ceva dintr-o Indie contemporană *autentică* se reflectă într-o operă literară europeană).

[1] Mitologie a voluptății (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

Ce e mai interesant: s-ar putea ca acest insucces să se datoreze unei întâmplări. Într-adevăr, puţin timp după apariţie, Marcel Brion anunţa la sfârşitul unei „cronici a cărţii străine" din *Le Monde* că, săptămâna următoare, va discuta *le beau roman de Mircea Eliade*[1]. Pentru un scriitor străin, nu se putea închipui o „lansare" mai prestigioasă. Dar foiletonul din *Le Monde* n-a mai apărut. Marcel Brion mi-a explicat, într-o prea amabilă scrisoare, că cele patru pagini dactilografiate nu i-ar fi fost de ajuns, că are nevoie de douăsprezece-cincisprezece pagini, şi deci va redacta un studiu pentru *Revue des Deux Mondes*. Până astăzi, acest studiu n-a apărut şi nu cred că va mai apărea vreodată.[2] Sunt sigur că a intervenit ceva, dar nu ştiu ce. Probabil, vreun denunţ la direcţia *Le Monde* nu interesează din ce parte (putea veni tot atât de bine de la Legaţie sau de la vreun „tovarăş de exil"). Dar nu încape îndoială că acest accident a îngropat cartea. În acele săptămâni de toamnă târzie, neapariţia cronicii lui Marcel Brion echivala cu o catastrofă; nu numai din punct de vedere financiar, dar mai ales pentru că eşecul *La Nuit Bengali* anula posibilităţile de a vedea traduse celelalte romane.

Dar acum îmi spun că autorul denunţului mi-a făcut, fără să vrea, un mare serviciu. Nu se cuvenea să fiu descoperit ca scriitor, astăzi, printr-un roman scris la douăzeci şi cinci de ani. Dacă îmi va fi dat să fiu cunoscut, într-o zi, ca romancier aici, în Occident, este mult mai firesc să fiu descoperit prin opera mea de maturitate, adică *Noaptea de Sânziene*. Numai o asemenea carte, în cazul că va avea norocul să fie citită de cei o sută-două de lectori şi critici a căror opinie o respect, va reuşi să salveze, *i.e.* să dezvăluie semnificaţiile tuturor experienţelor româneşti care au precedat-o.

2 ianuarie 1952

De-abia de câteva ceasuri am o cameră cu adevărat a mea, unde voi putea lucra nestingherit de vecini. Am schimbat până

---

[1] Frumosul roman al lui Mircea Eliade (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

[2] Nu mă înşelasem (1971) (*nota lui Mircea Eliade*).

acum de mai multe ori. La un moment dat, găsisem o cameră fără vecini, dar și fără lumină, în care becul ardea ziua întreagă. O fostă cameră de debara... Să vii pe Coasta de Azur și să scrii la lumânare ca într-un turn de închisoare medievală...

Am scris o foarte oarecare prefață la cartea lui Vulliaud. Știu, știu, îmi bat joc de mine, de „autoritatea" mea științifică, dar nu e nimic de făcut: ca să-mi redobândesc libertatea, sacrific ce-mi cade sub mână. Ieri, m-am apucat de *Examen leprosorum*. Visam la articolul acesta de ani de zile. Dar trebuia să trimit textul până la 5 ianuarie.

4 ianuarie

Termin de scris *Examen leprosorum*, Christinel îl bate la mașină și-l expediez cu poșta de seară. Mă apuc imediat de recitit manuscrisul romanului. Încep cu capitolul al III-lea, care mă mulțumește numai pe jumătate.

5 ianuarie

Încep corectarea capitolului I. Refac, simplific, adaug câteva pagini. Merge totuși greu. Întâmpin aceeași dificultate: teribila ambiguitate a lui Ștefan. Nu știu cum să-l prezint la început.

Seara continuu, cu efort, *Le Bruit et la Fureur* a lui Faulkner. Din tot ce am citit până acum de el, mi se pare cartea cea mai puțin reușită. Tehnica datează: 1930, influențele James Joyce, John dos Passos. La ce bun acel lung, absurd, neinteresant monolog interior al unui neurastenic în pragul sinuciderii? Pretențioasa facilitate a monologului interior, care-ți dă o falsă impresie de autenticitate. Cunosc prea bine atracțiile, cursele, fraudele monologului și ale filmului mental; le-am utilizat în *Lumina ce se stinge* (tot prin anii 1930...). Dar unde poate să ducă un asemenea procedeu? La universul cabalistic din ultimul James Joyce: cifru, solidaritate mistică între sunete, spații, lumini; universuri seminale, multidimensionale. De scris un lung articol, pe care l-aș putea intitula *De la nécessité du roman-roman*.

De arătat dimensiunea autonomă, glorioasă şi ireductibilă a *naraţiunii*, formulă readaptată conştiinţei moderne a mitului şi mitologiei. De arătat că omul modern, ca şi omul societăţilor arhaice, nu poate exista fără mituri, *recte* fără „povestiri" exemplare. Demnitatea metafizică a naraţiunii, ignorată, bineînţeles, de generaţiile realiste şi psihologizante, care au ridicat la prim rang analiza psihologică, apoi analiza spectrală, ca să ajungă la reţetele facile de filmare a automatismelor psihomentale. Marea lecţie a câtorva scriitori anglo-saxoni (Thornton Wilder, Faulkner în nuvele, dar şi Graham Greene) reabilitând naraţiunea directă, arătând câtă metafizică şi teologie poate dezvălui naraţiunea ca atare — nu comentariile sau analizele autorului.

De altfel, mi se pare că Faulkner el însuşi a renunţat curând la monologul interior. *Sanctuary*, *Light in August*, net superioare acestui *The Sound and the Fury* în care înaintez cu atâta reluctanţă.

11 ianuarie

Azi, e furtună pe mare. Talazurile albe, cărunţite. Îmi aduc deodată aminte de iarna petrecută la Cascaes.

În ultimele zile, am lucrat cu destulă poftă şi profit la roman. Am recitit, corectat şi sporit capitolele II–V. Mă aflu acum la episoadele londoneze, care mi se păreau printre puţinele valabile din prima versiune. Mă înşelam şi de data aceasta. Sunt scrise dezlânat, sec, exterior. Afară de scurtele scene cu Vădastra şi Antim, restul trebuie refăcut în întregime.

Până ieri, zilele au fost senine, calde. Mi-era milă că rămân aproape tot timpul închis în cameră. Dar simt că, dacă nici de data aceasta nu „avansez" romanul, voi renunţa la el. Şi marea dificultate rămâne *Timpul*. Îmi propusesem la început, în 1949, să scriu astfel încât să se simtă cum curge timpul. Ar fi trebuit atunci să-l întind pe două mii de pagini. Sunt silit deci să sar, să concentrez — dar mă întreb mereu dacă proza va mai avea „grosimea", densitatea pe care ar fi avut-o dacă lăsam „să curgă timpul".

16 ianuarie

De-abia azi sfârşesc de corectat capitolul al VII-lea (Londra) şi unele pagini, care mi se păreau încă nesigure, din capitolul al VI-lea. Mă aflu, aşadar, pe traiectoria naraţiunii, exact la punctul la care ajunsesem în august 1949, la Capri. Pot spune că într-un anumit sens am scris un roman nou. Încă două, lungi, capitole — şi termin partea întâi. O bună parte din ele, au fost scrise în toamna 1949, însă nu ştiu dacă voi putea salva mai mult de zece-cincisprezece pagini. Va trebui să recurg din ce în ce mai insistent la tehnica *Huliganilor* (film mental, mici capitole sincronice etc.) ca să pot concentra acţiunea anului 1941. Renunţând la absurda mea ambiţie de a scrie o „frescă", nu mai sunt obsedat de marile evenimente istorice (declararea războiului etc.). Toate astea, dacă voi trăi, îşi vor găsi locul în *Viaţă Nouă*.

21 ianuarie

Lucrez, în aparenţă, toată ziua la roman, dar efectiv doar câteva ceasuri. Nu sunt într-o perioadă de „inspiraţie". Scriu încet, mă întrerup de mai multe ori la fiecare pagină. Înaintez greu. „Văd" însă tot mai clar articularea părţii a II-a. Acum, mă aflu în miezul capitolului al VIII-lea. Partea întâi va avea nouă capitole. În dosare, găsesc mereu texte scrise acum doi ani, însă numai arareori le pot utiliza. Nu numai că sunt prost scrise, dar şi substanţa lor epică e lipsită de interes. Romanul trebuie încontinuu reinventat. Dacă aş fi înţeles lucrul acesta de astă-vară, şi nu m-aş fi trudit să „salvez" părţi din vechea versiune, deja dactilografiată, aş fi fost astăzi mult mai înaintat.

25 ianuarie

Termin capitolul al VIII-lea. Sunt mulţumit că am reuşit măcar s-o schimb pe Stella Zissu, atât de palidă şi nesărată în prima versiune, şi să introduc familia Irinei. Dar sunt tot atât de nemulţumit de Ioana. Sper că Ioana va dobândi relief de-abia în partea

a doua, în preziua morţii ei, şi după aceea prin amintirile lui Ştefan şi ale Irinei.

31 ianuarie

Când am venit aici, la Monte Carlo, îmi spuneam că luna ianuarie îmi va fi de ajuns ca să termin partea întâi şi să încep partea a doua. În această ultimă zi de ianuarie, mă aflu de-abia la mijlocul capitolului al IX-lea. Şi încă n-am scris prologul...

Două zile cu Alice Godel, venită cu avionul de la Ismailia. Îmi aduce manuscrisul doctorului, *Essai sur l'expérience libératrice*, care va apărea la Gallimard prefaţat de mine. Masui îmi cere de urgenţă capitolele despre Yoga pentru ediţia americană, îngrijită de Sorokin. Am o imensă corespondenţă pe cap şi câteva articole de scris şi prefaţa la romanul lui V. Bumbeşti.

2 februarie

Astăzi, la prânz, am terminat partea întâi. Nu îndrăznesc încă să mă recitesc. Sunt totuşi mulţumit, emoţionat. Scena finală o văzusem din 1949, şi mi se părea prea ştiută, de prea multe ori filmată mental, ca s-o pot scrie cu acea frăgezime care singură ar putea-o „salva", ar face-o verosimilă.

9 februarie

Am terminat, în sfârşit, „prologul". Cred că am scris, numai în săptămâna aceasta, patru sau cinci versiuni — în afară de celelalte, nenumărate, încercate astă-vară, şi care nu mă mulţumeau. Imense dificultăţi de „atmosferă": trebuia să evit, cu orice preţ, feeria sau fantasticul din *Şarpele*, fără a sacrifica totuşi elementul imponderabil, absurd, „predestinat", care era implicat (mai precis: camuflat) în „maşina care ar fi trebuit să dispară la miezul nopţii" şi la care nu puteam, în nici un caz, renunţa. Destinul, timpul, revelaţiile de ordin suprafiresc, toate se „arată" în romanul meu prin prezenţa, mai mult sau mai puţin reală, a unei maşini. „Maşina Ilenei" înseamnă, pentru Ştefan,

presimţirea unui timp şi a unei existenţe când ei vor fi împreună, fără sacrificarea Ioanei. Nu-şi putea închipui, în 1936 şi anii următori, că Ioana va fi ucisă în bombardamentul de la 4 aprilie 1944 şi că el *ar putea fi împreună* cu Ileana fără să piardă totuşi dragostea Ioanei.

18 februarie

Dintr-o scrisoare a lui Brutus, aflu că Anton Golopenţia a murit. Fusese închis de acum doi ani. Într-o bună zi, soţia lui a fost chemată la morgă să-i identifice corpul... Era ultimul la care mă aşteptam să moară — aşa, şi în închisoare. Îmi amintesc vara 1946, în rue des Saints Pères, când Anton venea mereu la mine — şi-i întâlnea pe Brutus, pe Titus Pogoneanu. Teribila lui luciditate, stăpânire de sine şi tristeţe. Îi spunea odată lui Cioran că, dacă n-ar fi fost însurat, s-ar fi sinucis. Vorbea de o „lamaserie" undeva, în Carpaţi. Visa la o casă, pe munte, unde să se adune şi să muncească „tehnicienii", fără nici o speranţă.

Îmi amintesc că l-am întâlnit în 1937 la München. El mi-a vorbit cel dintâi de *Philosophie* a lui Jaspers. Nu putea „crede", deşi înţelegea foarte bine religia, ca şi sociologia religiei. Întotdeauna m-a înfricoşat tristeţea lui. Vorbea puţin, concentrat, pitoresc. Mi-a părut rău, mai târziu, că n-am fost prieteni, că întâlnirile noastre nu aveau continuitate. Încă din vara 1937, îmi spunea, la München: „O să vină vremuri din ce în ce mai grele. Pentru noi, românii, se pune o singură problemă: cum să iernăm, cum să ne ascundem în noi şi să lăsăm să treacă iarna peste noi..."

De câteva zile, nouă criză „vagotonică". Am scris o oarecare prefaţă la *Essai* a lui Roger Godel. Mă lupt acum cu studiile pentru Sorokin. Dar nu sunt „inspirat". Gândul mi-a rămas la „literatură". În plus, am scris în ultimele şase săptămâni la roman, şi scrisul în franţuzeşte merge acum mai greu. (Cioran îmi spunea că, în ziua în care citeşte o carte germană, nu mai poate scrie bine franţuzeşte...).

Paris, 1 martie

Ne-am întors alaltăieri noapte. Cât de mult îi invidiez pe cei care ştiu să-şi ţină un Jurnal! Oameni care găsesc timp să-şi notezi impresiile zilnice oricât ar fi de obosiţi, de plictisiţi. Atâtea observaţii, întâmplări, planuri — din ultimele două săptămâni, din ultimii ani, totuna e — pe care nu le-am însemnat, pe care încep să le uit.

N-am mai avut chef, nici timp, să încep partea a doua a romanului. Am pierdut zece zile aşteptând comentariile primilor cititori: Spaltmann, Vona, Monica Lovinescu. Abia astăzi le-am primit. Din scrisoarea lui Vona, nu mi-am putut da seama dacă romanul e sau nu reuşit.

În scrisoarea-răspuns expediată astăzi lui Spaltmann, câteva observaţii generale asupra romanului care nu sunt lipsite de interes. Descopăr, scriindu-i lui Spaltmann, înţelesul adânc al „comportamentului" lui Ştefan în scena finală.

13 martie

De zece zile, bolnav: „vagotonie", complicată cu o gastrită (sau, poate, un ulcer; radiografia va decide). Diminuat, ameţit, somnoros, abia pot scrie articolele urgente şi câteva scrisori. Încă nu mi-am pregătit conferinţa pe care o ţin în trei zile la Musée Guimet, ca să nu mai vorbesc de cursul pentru Universitatea din Lund.

Comentarii încurajatoare ale primilor cititori, în special Vona, Monica şi Ierunca. Acesta din urmă entuziasmat de Ştefan şi de finalul părţii întâi (dar neinteresat de Vădastra, care i se pare pur şi simplu o reuşită „epică" lipsită de „semne"). Mă întreabă mereu: „Dar nu e aşa că Ştefan şi Ileana *nu* se vor mai întâlni *în lume*?!..."

20 martie

Roger Martin du Gard despre metoda lui Gide de a scrie romane (*Les Faux-Monnayeurs*) *Il se refuse à s'assurer d'un plan*

préétabli. Il ne sait pas lui-même où il va, ni très bien où il veut aller. Il écrit d'impulsion, selon le caprice de l'heure. Au milieu d'un chapitre, pour corser la scène, parfois simplement pour placer une réplique savoureuse, il inventera un nouveau personnage, auquel il n'avait jamais songé, dont la silhouette soudain se dessine et le tente, mais dont il ne sait encore rien, ni ce qu'il vient faire dans l'histoire, ni même s'il lui trouvera un rôle à y jouer.[1]

Parcă aş fi descris eu însumi nefericita mea „metodă" de a scrie romane. *Noaptea de Sânziene* am început-o ştiind doar atât: că Ştefan va iubi două femei şi că-şi va cheltui viaţa încercând să înţeleagă eventualul mister care se camuflează în această întâmplare, încercând, mai ales, să asume această situaţie, în speranţa că „ceva i se va revela" şi va dobândi astfel un alt mod (plenar, glorios) de existenţă. Personajele apăreau la nimereală. Biriş a apărut ca să facă o teorie (mă refer la prima versiune, în care Biriş, ca şi toţi ceilalţi, nu făcea altceva decât să vorbească). Pe dna Porumbache, îmi aduc foarte bine aminte, am inventat-o ca să ies dintr-o scenă fără sens între Ştefan şi Biriş: discutau între ei, pălăvrăgeau, şi deodată m-am plictisit şi a apărut dna Porumbache: a bătut la uşă şi a intrat cu tava cu cafele şi dulceaţă. Pe Cătălina am inventat-o pentru că îi adusesem pe Ştefan şi Biriş să se întâlnească pe stradă şi mi-era teamă să nu se lanseze din nou într-o teribilă discuţie asupra Timpului şi Istoriei. A trebuit să găsesc o ieşire: pe trotuarul din faţă, a apărut Mişu Weissmann, dar nu era singur (dacă ar fi fost singur, riscau să reînceapă discuţia), ci era cu Cătălina. Nu ştiam nimic de ea!

---

[1] Refuză să-şi prestabilească un plan. Nu ştie nici el încotro se îndreaptă şi nu ştie prea bine nici unde vrea să se ducă. Scrie din impuls, după capriciul momentului. În mijlocul unui capitol, pentru a dezvolta scena respectivă, uneori pur şi simplu pentru a plasa o replică savuroasă, el va inventa un nou personaj, la care nici n-a visat vreodată şi a cărui siluetă se conturează brusc şi îl tentează, dar despre care el nu ştie încă nimic, nici ce anume va face acesta în naraţiune, nici măcar dacă îi va găsi un rol (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

Din fericire, Biriş i-a spus lui Ştefan că e prietena lui Bibicescu şi atunci am înţeles. (Tot atunci am înţeles că o iubea şi el. Dar de ce nu spusese asta mai înainte?!...) Bibicescu, la rândul lui, a fost inventat printr-o confuzie de iniţială; în prima versiune, nu cunoşteam încă numele personajelor, şi le însemnam cu iniţiale. Biriş a fost la început B., dar pentru că mi se părea că vorbeşte prea mult, am distribuit o parte din discursurile lui unui alt personaj, pe care încă nu-l vedeam. Am însemnat în manuscris Bib. Acolo unde nu mai trebuie să existe Biriş. Dar cum scriam prost şi repede, B., Bib. şi Bir. se confundau, şi la transcriere unele din replicile lui Bibicescu i-au revenit din nou lui Biriş şi viceversa...

De-abia începând cu partea a doua pot spune că ştiu ce vreau, ştiu, măcar în linii mari, ce se va întâmpla şi ordinea în care lucrurile se vor întâmpla.

24 martie

Cu tot regimul, cu toate medicamentele şi bismutul pe care le îngurgitez de aproape două săptămâni (de când l-am văzut pe drul Hunwald), mă simt mereu bolnav, slăbit, diminuat. Trebuie să-mi fac numărătoarea globulelor roşii şi radiografia stomacului. Nu înţeleg ce poate să fie: ulcer? cancer?...

*

Ieri, am fost la Jacques Masui. Mi-a arătat o fotografie a lui Varille; ce cap curios, ce frunte bombată, care parcă tot stă să se răstoarne, să cadă afară...

Cineva remarca misterioasele morţi din ultimii ani: toţi cei care, între altele, se ocupau cu simbolismul şi tradiţiile arhaice sau orientale, de la Coomaraswamy până la Varille. Mă amuz gândindu-mă că am amânat de două ori călătoria în Suedia (noiembrie şi martie) şi că mă voi reîntoarce cu avionul. S-ar putea, s-ar putea... Aş regreta mai ales romanul lăsat neterminat.

29 martie

În 1934, am fost pentru întâia oară în Germania. Am fost numai la Berlin; de fapt, la Stadtbibliothek; puneam la punct *Yoga*. În tren, întorcându-mă spre țară, într-o zi clară, aurie de septembrie, am „văzut" un roman: doi oameni se iubiseră în prima lor tinerețe (prin 1910–1912), se căsătoriseră fiecare de partea lor, mai mult sau mai puțin resemnați, avuseseră copii etc., apoi, pe la patruzeci-patruzeci și cinci de ani redeveniseră liberi și, reîntâlnindu-se, au regăsit dragostea și beatitudinea pierdute în tinerețe. Între timp, avusese loc războiul de reîntregire și tot ce-a urmat.

Gândindu-mă bine, *Noaptea de Sânziene*, așa cum am „văzut-o" eu în iunie 1949, este același roman din 1934; doar că povestea începe cu douăzeci și cinci de ani mai târziu. Problema fundamentală rămâne: reîntâlnirea după o lungă perioadă de timp. A intervenit, evident, iubirea lui Ștefan pentru două femei (temă din *Întoarcerea din Rai*). Apoi, romanul s-a schimbat pe măsură ce a fost scris.

5 aprilie

Stau de vorbă cu drul Claudian. Nu-l mai văzusem de vreo doi ani. Îmi povestește multe, dar mă emoționează întâmplarea aceasta. Vine la el un legionar, mic și plăpând. Să mă faceți sănătos, dle doctor, că eu trebuie să plec curând. Mă paraşutez în țară. Am mai fost paraşutat de două ori, în 1941 și 1945...

Îi povestește viața. Pe mine, m-a crescut maică-mea „cu traista", cerșind. Am ajuns profesor secundar, dar n-am putut-o ajuta, căci am devenit legionar. Am fost tot închis, tot fugit. A venit cineva, anul trecut, de la mine din sat și mi-a spus că a murit maică-mea. Tot săracă, tot cerșind. Pe patul de moarte, spunea: „El, fiu-meu e acolo, cu ortacii lui. El nu știe că cerșesc cu traista..."

Omul e sigur că maică-sa nu spunea asta cu supărare; nu-i reproșa nimic. Dar, auzind, i s-a închis inima. Trebuie să se

întoarcă în sat, să se ducă să se *închine* la mormântul maică-sii. A aflat că se paraşutează oameni în România şi, cum a mai făcut asta de două ori, vrea să dea de urma „biroului" care angajează paraşutişti. Dar pentru asta trebuie întâi să se vindece. Să mă faceţi sănătos, dle doctor! Să mă faceţi repede...

6 aprilie

Găsesc această prodigioasă însemnare a lui Victor Hugo: *La nature, qui met sur l'invisible le masque du visible, est une apparence corrigée par une transparence*[1].

Într-un anumit sens, formulă care anticipează întreaga metafizică latentă din *Noaptea de Sânziene.*

Ascona, 5 iunie

Redeschid carnetul în această dimineaţă înnourată. Suntem la Ascona, în Casa Gabriella, invitaţi de Olga Froebe pentru o lună. Am ajuns acum trei zile; de atunci, nu fac decât să dormitez în şezlong pe terasă, cu o carte în mână. Am venit aici ca să mă reapuc de roman. Dar încă n-am fost „prins" de literatură. Dimpotrivă, în această *Archiv für Symbolforschung* mă simt ispitit de vechile mele pasiuni.

Am deschis carnetul ca să însemn câteva date: călătoria în Suedia şi Italia; reîntâlnirea cu Papini. Notasem, în sala de aşteptare a aeroportului din Copenhaga, o seamă de impresii. Mi se pare totuşi copilăresc să le transcriu. Să notez cele două conferinţe la Lund: 22 şi 23 aprilie, în sala de cursuri a lui Ehnmark, la Universitate. Despre şamanism. Prezentat de Ehnmark. Decanul, la a doua conferinţă, îmi mulţumeşte citind de pe o foiţă pe care nu o putea descifra. (Cina de la decan; conferinţa improvizată despre Yoga, pe care a trebuit s-o ţiu la rugămintea doamnei Holberg.) Seminarele de filologie română la Alf Lombard, cu cele două doctorande; câte două ceasuri. Wikander la clini-

[1] Natura, care pune asupra invizibilului masca vizibilului, este o aparenţă corectată printr-o transparenţă (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

că. În preajma dejunului, ceasul petrecut alături de el, vorbind. Încă nu știe ce are: ulcer gastric?! (Lui îi e frică de cancer.) Vertigiile și hemoragiile lui. Întâlnirea cu Martin P. Nilson. Îmi dăruiește câteva cărți, îmi vinde una din ele cu reducere de 40 la sută, ca pentru librari: „Mi-o puteți plăti mie", îmi spune. Din fericire, aveam bani schimbați.

Catedrala din Lund — și orologiul. Locuiam la Hotel Temperance între două întreprinderi de pompe funebre. De câte ori mă îndreptam spre casă, îmi furișam privirile spre vitrina primului magazin: urne funerare, modele de inscripții, flori de piatră.

Plimbările în mașină, la Malmö. Altădată, la Lands-Krona, Hälsingborg. Și satul Viken, cu acele case vechi, pe malul călduț, cu plajă sărăcăcioasă, al mării. Casa consulului (onorific) al României, la Malmö, plină cu pistoale. A trebuit să beau mereu, toată seara. Iar a doua zi, mă deșteptam la șapte dimineața, ca să iau trenul spre Malmö, să ajung la aeroport și să zbor spre Paris. Sentimentul de mare liniște, împăcare regăsit în avion. De cursa aceasta la 2 000 de metri se vor lega multe lucruri în viața mea: le simt deja, deși nu le înțeleg.

Ascona, 9 iunie

Am citit tot timpul, lăsându-mă antrenat de biblioteca stranie și amestecată a doamnei Froebe. Într-o dimineață, scosesem manuscrisul romanului, dar după un ceas de vane încercări, am renunțat. Nu mergea.

Să mai notez câteva lucruri din luna mai. La Roma, conferință despre „limbaje secrete și tehnici mistice", la 7 mai, în sala Institutului Oriental al lui Tucci. *Simt* că a fost un foarte mare succes. Experiența mistică, extazul, ca recuperare a stării adamice paradiziace. Toate acestea le voi dezvolta în *Nostalgie du Paradis*. Totuși, până ce voi ajunge să scriu și această carte, voi publica textul conferinței în colecția lui Tucci.

Sâmbătă, 10 mai, în sala mică a Institutului, *causerie*[1] improvizată despre *metodă în istoria religiilor*. Vorbesc un ceas, fără

[1] Conversație (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

absolut nici o notă. Discuţie interesantă. Dan Petraşincu, pe care-l întâlnisem cu câteva zile mai înainte, pare entuziasmat. Stăm de vorbă, în două dimineţi, la Cafeneaua Rosati. Îmi povesteşte despre prietenii noştri şi scriitorii din ţară. Nu e întotdeauna numai trist; e şi interesant.

Îi scrisesem lui Papini, şi a doua zi primesc o scrisoare *espresso*, foarte caldă şi prietenoasă. Îmi spune că nu m-a uitat niciodată, că mi-a urmărit activitatea. Că sunt Frazer-ul generaţiei şi că are *Traité* întotdeauna la îndemână. Mă invită să vin la Florenţa, să dejunez cu el şi să rămânem după-amiază de vorbă. Sâmbătă, 17 mai, am fost să-l văd, în via Guerrazzi. Îl văzusem o singură dată: în aprilie 1927, în via G.B. Vico, şi-am scris atunci, în *Universul literar*, un interviu care, mi se spunea, a făcut să pălească de invidie pe colegii mei de jurnalistică şi literatură: interviul mă lansa! De atunci, timp de un sfert de secol, nu l-am mai văzut, deşi am revenit de mai multe ori în Italia.

*

Zi înnourată, cu rare momente de ploaie leneşă, căldicică. Termin de recitit (după zece ani de la prima lectură) *Introducerea în mitologie* a lui Jung şi Kerényi. La ceai, doamna Froebe îmi povesteşte de viziunile avute de anumiţi invitaţi excentrici, printre care Alice Bailey, care vedea mereu un călugăr intrând pe fereastra din dreapta (toate acestea se petreceau în camera pe care o locuim noi la etaj, camera în care scriu). Alice Bailey (ce aventurieră abilă! am cunoscut-o la Londra, în 1940; traducătoarea mea în poloneză îmi dăduse o scrisoare de recomandaţie, şi Alice Bailey mă invitase la masă; era cu soţul ei — neglijabil — şi cu o prietenă, colos volubil, americană; probabil protectoarea ei, căci a plătit masa. Alice Bailey conducea o şcoală de „iniţiere prin corespondenţă", cu un tarif destul de ridicat; publicase destule cărţi, ilizibile şi fără absolut nici o valoare), Alice Bailey a evocat maestrul ei protector din Tibet — cu care comunica permanent prin telepatie — şi, cu ajutorul unui ritual, a expulzat umbra acelui misterios călugăr care intra

mereu pe fereastră. De atunci, adăugă doamna Froebe, călugărul venea în camera de alături unde dormea un tânăr quaker olandez; venea pe la două dimineaţa; cum odaia tânărului se afla deasupra dormitorului ei, doamna Froebe îl auzea sărind din pat şi aprinzând lumina. Începea să citească cu glas tare din Biblie. Nu ştiu ce păcate o fi avut acel călugăr, dar, la auzul textului biblic, dispărea...

Doamna Froebe mi-a povestit în ultimele zile o seamă de întâmplări şi anecdote în legătură cu Eranos, cu grupurile ocultiste din Anglia şi Elveţia, dar, mai ales, cu Jung. Dacă lipsa mea de inspiraţie va continua, voi încerca să notez măcar unele din ele („ritul gnostic" cu paharele de vin şi inelul, practicat de Jung prin 1936, şi prin care s-a legat de ea; „ritul" acesta trebuie neapărat povestit).

Dar începusem să scriu despre vizita la Papini. Vreau să continuu. (Acum trei zile, primisem, retransmisă de la Paris, scrisoarea lui prin care se plângea că nu-i mai dădusem nici o veste după întâlnirea noastră din 17 mai şi nu-i trimisesem cărţile promise. Iar azi-dimineaţă, am primit, aici, o a doua scrisoare — foarte caldă — la răspunsul meu; a citit articolul din *Revue de Culture Européenne* şi citeşte acum *Le Mythe*.)

Îmi scrisese că e aproape orb. Dar, scriindu-mi dedicaţiile pe câteva cărţi, l-am văzut: îşi scoate ochelarii, îşi apropie ochiul drept la vreo doi centimetri de hârtie şi scrie oarecum la nimereală; nu urmăreşte literă cu literă. De aceea, îmi spunea, scrie mai uşor decât citeşte. Un secretar — pe care l-am zărit într-una din încăperile bibliotecii lui — îi face lectura cu glas tare. Încolo, e zdravăn. Acelaşi păr bogat de acum un sfert de veac (foarte puţin rărit în creştet, dar nu se vede decât când se pleacă). Doar că şi-a pierdut aproape toţi dinţii. Printre puţinii care i-au rămas, unul a crescut în jos, ca un colţ. Vorbeşte curent franţuzeşte, dar uneori, din cauza dinţilor, îl înţelegi mai greu. Nu mai fumează (şi-mi aminteam cum nu înceta să fumeze, în 1927, dintr-o cutie mare de ţigări pe care o pusese între noi). Când a aşezat ceaşca de cafea pe tavă, a pipăit cu degetele locul.

Am vorbit trei ceasuri: istoria religiilor, creştinism, Orient–Occident, momentul istoric Franţa, „Nostalgia Paradisului" (i-am rezumat teoriile mele) — şi mi-a vorbit despre cărţile pe care le scrie, îndeosebi despre *Judecata din urmă*. Dar despre toate acestea nu are sens să scriu aici. Trebuie să redactez acea *Rencontre avec Giovanni Papini*, pe care i-am promis-o, şi mi-am promis-o (căci vreau să *mărturisesc* pentru acest autor al adolescenţei mele). Vreau doar să notez extraordinara, neaşteptata prietenie pe care mi-a arătat-o. În *Traité*, însemnase o seamă de pagini. Mi-a cerut lămuriri bibliografice despre frăţietatea demon–sfânt (Verzelia şi Sisinie). Să fie totuşi numai bucuria de a fi regăsit un admirator, astăzi „ajuns autoritate ştiinţifică" la Paris? Nu are şi sentimentul că noile generaţii încep să-l uite şi se bucură deci că o „autoritate ştiinţifică", din Franţa, se pregăteşte să vorbească de el? Mai ales în Franţa, unde ştie bine că n-a izbutit niciodată să se impună ca un „autor european".

*

Seara, lacul e năpădit de o ceaţă joasă, cenuşie, plumburie. Parcă ar fierbe o căldare între munţii sinistri, pe care nu-i mai deslueşti. Şi stăruie văzduhul cald, umed, înecăcios. La răstimpuri, se aud tunete înfundate, nedecise. Aşa s-au auzit, surde, toată noaptea trecută — şi doar dacă au căzut câteva picături. Îmi amintesc de acea seară de la sfârşitul lui iunie, anul trecut, când ne-am întâlnit cu Spaltmann şi cu alţi prieteni la „Deux Magots". Fusese zăpuşeală toată ziua, şi către seară izbucnise un fel de furtună, pe jumătate ratată. În ploaia caldă, oraşul părea încă mai înfierbântat, şi văzduhul greu, înecăcios. Toţi aveam impresia unei nopţi de pre-Apocalips. O aşteptare sinistră, şi fulgerele care se încrucişau sterile pe deasupra ceţii.

Ascona, 10 iunie

Uneori, îmi amintesc de ţară, de ce-am lăsat acasă — manuscrise, jurnal, corespondenţă, bibliotecă — şi mă întunec. Toate acestea le-aş putea pierde, dacă nu le-am pierdut deja. S-ar

putea să nu mai găsesc nimic, să nu mai am nici o „amintire", nici *o urmă* precisă a copilăriei, adolescenței și tinereții mele; să mă întorc — dacă mă voi mai întoarce vreodată — într-un oraș în care nu voi mai regăsi nimic din ce-a fost al meu (o scrisoare din adolescență, un caiet cu însemnări, o fotografie, o carte pe care am citit-o...). Mă îngrozesc! S-ar putea ca tot trecutul meu până la 33 de ani să dispară — căci, deși îmi puteam aduce foarte multe lucruri cât timp am fost la Lisabona, nu mi-am adus decât câteva cărți. Nu m-am atins de apartamentul meu din strada Palade. Aș fi putut să-mi salvez măcar cărțile și articolele publicate de mine, dacă nu și manuscrisele și notele pentru lucrări în curs. Nu izbutesc să înțeleg ce m-a îndemnat să las totul *acolo*, deși știam bine ce se va întâmpla dacă vom pierde războiul.

Ascona, 15 iunie

Am renunțat să lucrez la roman. Redactez, cu oarecare greutate, *Rencontre avec Giovanni Papini*. Mă gândesc că aș putea continua asemenea interviuri „consistente", cu feluriți oameni: bunăoară, Jung, Croce, Ortega.

*

Trebuie să spun că fenomenul capital al secolului al XX-lea n-a fost — și, mai ales, nu va fi — revoluția proletariatului, așa cum o prevesteau marxiștii acum șaptezeci-optzeci de ani, *ci descoperirea omului noneuropean și a universului său spiritual*. Ar trebui să dezvolt observația asta într-un articol. Să arăt că viziunea lui Marx — mesianismul proletariatului, lupta finală dintre bine și rău etc. — își are rădăcinile și explicația în teologia iudeo-creștină, integrată orizontului istoric mediteranean. Ar fi interesant de căutat ce erau pentru Marx civilizațiile exotice și tradiționale (primitive). Or, astăzi începem să ne dăm seama de noblețea și autonomia spirituală a acestor civilizații. Dialogul cu ele mi se pare mult mai important, pentru viitorul spiritualității europene, decât reînnoirea spirituală pe care ar putea-o

aduce emanciparea radicală a proletariatului. Deocamdată, am văzut ce „valori" ne-a revelat proletariatul. Nimic care să nu fi fost deja cunoscut spiritului european.

16 iunie

Scriu în pat, seara, cu oarecare greutate. Simt că trebuie să însemn măcar unele din nenumăratele amănunte, extraordinare, pe care le aflu necontenit de la doamna Froebe. Văzându-mă interesat de romanele polițiste, mi-a dat să citesc *Devil's Guard* al lui Talbot Mundy (prima ediție, engleză, a apărut sub titlul *Ramsdem*). Roman polițist-ocultist. Cu Shambala. Acum, mi-a dat un altul. *There Was a Door.* Noaptea, după ce citesc un ceas-două „lucruri serioase" (Löwith, *Meaning in History*; Jung, *Antwort auf Hiob*), mă abandonez în Talbot Mundy. Dimineața, la ceai, doamna Froebe îmi cere impresiile (dar trebuie să adaug că mi-a mai „revelat" și altfel de cărți; bunăoară, acele extraordinare *Seven Gothic Tales* ale lui Isak Dinessen, despre care nu auzisem niciodată, și care mi se spune că este o olandeză, încă în viață, trăind în Africa de Sud. A scris numai câteva cărți, și direct în englezește).

Max Pulver, care a conferențiat la „Eranos" de câteva ori, a murit. Noaptea, după ce a citit vestea în jurnal, doamna Froebe a avut o lungă și o neobișnuită insomnie. Iar în dimineața următoare, a alunecat într-un parter ciudat de ciment, care semăna cu un coșciug. „Mă trage după el în mormânt", mi-a spus. „Exact ca și după moartea lui Van der Leeuw. Am căzut atunci cu fața în pământ, și, înainte chiar de a atinge pământul, am știut de ce cad. Parcă mă apucase cineva de călcâi." Atunci, doamna Froebe a executat un rit de separare de Van der Leeuw, cu apă. (Nu mi s-a descris. Dar îl voi citi acolo unde l-a citit și ea; într-o carte, *Psychic Self-Defence.*) Același rit a fost împlinit și ca să se separe de Max Pulver. „Mi-era antipatic, spune. Are să fie mai greu..."

Doamna Froebe a cunoscut foarte multă lume, la început teozofi, spiritualiști, ocultiști — apoi psihologi, filozofi, orien-

taliști; „profesori", cum spune ea cu admirație. Despre Mead, Waite, Robert Eisler, Hauer, Zimmer și mulți alții, mi-a povestit o seamă de lucruri amuzante sau măcar pitorești, dar e îndeosebi inepuizabilă când vorbește de Jung și despre „arhetipuri". Pentru ea, „Eranos" e un arhetip. Crede că se află în linia Academiei lui Platon. Douăzeci de ani de strădanie, dar acum „Eranos" e o prezență, și există în biblioteci douăzeci de volume de *Jahrbücher*. O ghicesc cât e de mândră de opera ei. La început, cercul lui Jung o sabota. „Cercul psihologic" de la Zürich vedea în „Eranos" o concurență. Deci nu o invitau nicăieri. Chiar Jung s-a purtat cu ea, până mai acum câțiva ani, foarte aspru. Ea însă, o recunoaște, se simțea legată de el; „ca de Jahve", cu care se luptă acum, adăugă. Totuși o dată, invitați cu toții la cineva, în Ascona, Jung a băut mai mult ca de obicei, a silit-o și pe ea să bea, și apoi a făcut ritul de care pomeneam acum câteva zile. Și-a scos inelul lui — care poartă inscripția *abraxa* — și, punându-l într-o cupă cu vin, a recitat câteva formule misterioase, apoi i l-a pus ei în deget. A doua zi, când s-au trezit toți, doamna Froebe i-a spus: „Dumneata, ca psiholog, ai făcut un lucru foarte grav. M-ai legat de dumneata!... Jung i-a răspuns: „N-am făcut-o eu, a făcut-o *der Selbst*...[1]".

Ascona, 21 iunie

Citesc fel de fel de cărți stranii. Și o ascult, în fiecare zi, pe doamna Froebe vorbindu-mi despre admiratoarele lui Jung, despre maniile conferențiarilor, despre visele lor.

Nu sunt singurul, pare-se, care mă las sedus de romanele lui Talbot Mundy. Van der Leeuw se urca în fiecare seară în camera lui cu un dosar de „hârtii urgente" de rezolvat — și se apuca imediat de *Om* sau *There Was a Door*...

Doamna Froebe l-a invitat, înainte de război, pe Berdiaev. A acceptat, și totuși n-a venit: nu avea cui să lase câinele...

---

[1] El însuși (*lb. germ.*) (*n. ed.*).

*

O admiratoare a lui Jung, femeie de vreo cincizeci de ani, şi care locuia într-o vilă, în munte, la câţiva kilometri de Casa Gabriella, aflând că Jung se scaldă în fiecare dimineaţă la şapte, venea cu un sfert de ceas înainte şi, în costum de baie, îl aştepta pe mal. (Probabil că se deştepta la cinci dimineaţa.) Îi spunea lui Jung că îi place să înoate alături de el în Lago Maggiore; simte că înoată în inconştientul colectiv.

25 iunie

Scrisoare entuziastă de la Jung după lectura *Şamanismului*. Evident, i-o dau imediat doamnei Froebe s-o citească. Pare foarte tulburată. Jung, mă asigură ea, nu scrie *niciodată* despre cărţile altora.

Zürich, 28 iunie

Invitaţi de dr. Bänziger, pentru două-trei zile, la vila lui de la Herrliberg, sătuleţ la douăzeci de minute de Zürich, pe malul lacului. Casa e sus, pe deal: din grădină, peste câteva livezi şi coperişuri de case, ochii se opresc de-a dreptul pe ape.

Înţeleg de unde-mi vine subita nostalgie amestecată cu o dulceaţă de mult nemaiîntâlnită: peisajul din jurul lacului Zürich seamănă (sau, cel puţin, aşa mi se pare mie) cu dealurile din România.

*

Dr. Bänziger îmi ascultă povestea: cum, în urma aventurii cu barca pe Marea Neagră, când, prinşi de furtună, ni s-a rupt catargul şi am fost purtaţi foarte departe în larg — în urma acestei aventuri avute la cincisprezece-şaisprezece ani, am rămas cu un traumatism curios: nu pot suporta furtuna, trăsnetele, fulgerele (îndeosebi fulgerele). Cu atât mai curios, îi precizez eu, cu cât, până la acea dată, aveam o adevărată slăbiciune pentru fulgere (cu un an înainte, era să fiu trăsnit pe Carpaţi, pentru

că, dezlănțuindu-se furtuna, mă apucase un fel de exaltare dionisiacă și săream, țipam printre stânci. Fulgerul a căzut la vreo zece metri de mine, fără să izbutească totuși să-mi potolească exaltarea). În timpul furtunii pe mare, vedeam valurile, enorme, și-mi spuneam mereu: de ăsta, nu mai scap! Și închideam ochii. Și totuși, n-am rămas cu nici o fobie a apei. Îmi place să înot. Sunt fericit de câte ori pot face o călătorie pe mare.

Dr. Bänziger îmi oferă o explicație: atunci, în barcă, nu-mi dădusem seama că puteam fi trăsniți; nu-mi fusese frică decât de apă. Spaima de fulgere a rămas în inconștient; n-a fost consumată în experiență. Crede că ar trebui să refac întâmplarea, într-o zi, acasă — ca să „realizez" ceea ce a rămas în inconștient.

Basel, 1 iulie

Am ajuns ieri la două după-amiază, pe o căldură năprasnică. Ne-am îndreptat imediat spre orașul vechi. Lângă catedrală, într-o penumbră caldă, apăsătoare, câțiva dormitau pe bănci. Casele care indicau ani — pentru noi, românii, aproape neverosimili — deasupra porților, din secolele al XIV-lea–al XV-lea.

Îl întâlnesc, în sfârșit, pe Karl Meuli, și avem o lungă convorbire. Are șaizeci de ani, dar pare [cu] zece-cincisprezece ani mai tânăr. Îmi spune că n-ar abandona niciodată colegiul de băieți unde e profesor; că preferă această muncă de profesor secundar cursurilor de greacă de la Universitate. Îi mărturisesc cât de mult regret că și-a pierdut deja șapte-opt ani din viață cu pregătirea ediției critice a operelor lui Bachofen; ar fi putut scrie în acest timp una din propriile lui cărți. Îmi răspunde că lui nu-i pare rău: Bachofen e din Basel. O cultură se face prin necontenite sacrificii în folosul altuia. În plus, adaugă răzând, e și Directorul Societății Elvețiene de Folclor. Râde mereu. Este un bărbat frumos, cu părul cărunt, și o privire adâncă, blândă și totuși pătrunzătoare.

*

Azi-dimineață, la Kunstmuseum. Amuzantă, dacă nu chiar puțin perfidă, așezarea tablourilor lui Picasso, din anii 1912–1922,

alături de cele ale lui Braque din aceeași perioadă. Privești unul, două sau trei tablouri de Braque, te oprești în fața tabloului următor și descoperi că e semnat Picasso; de obicei, cu un an mai târziu. Geniul lui de „a fura descoperirea altuia" (cum se pare că ar fi recunoscut cândva).

3 iulie

Mi-am uitat ochelarii de citit în vagon. La gară, mi se spune că trenul a plecat la Lourdes, ca să fie curățat. Să revin în două-trei zile. Mă simt paralizat. Citesc cu lacrimi, apropiindu-mi ochii de pagină. Aproape ca Papini.

Călduri insuportabile, ca în vara 1947.

22 iulie

Marile intuiții istorico-politice ale lui Sorel se datoresc în bună parte divinației lui psihologice. Analiza critică pe care o face el ideologiei burgheze se bazează cam întotdeauna pe o intuiție de ordin „literar", în sensul că ghicește comportamentul unui anumit tip uman prin același mecanism intuitiv cu care un romancier își înțelege personajele. Exemplu: ce spune Sorel, în *Illusion du Progrès*, despre atașamentul clasei burgheze la ideologia progresului infinit. Analiza istoric-politică a acestei aderziuni ideologice la un mit e făcută pe temei psihologic. Burghezia, spune Sorel, se bucură de progresul tehnicii și crede că mâine toată lumea va profita de pe urma acestui progres, tocmai ca să se poată desfăta în liniște, *astăzi*, de ceea ce *deja* posedă, fără nici un complex de inferioritate. Căci, dacă e adevărat că săracii suferă, mâine progresul tehnic îi va elibera și pe ei. Deci, noi, posedanții, avem dreptul să ne bucurăm de ce avem; toată cealaltă lume nu va întârzia să posede și să se bucure, *mâine*, la fel cu noi.

Ascona, 24 august

Sunt de patru zile aici, de data aceasta singur. Deja toamnă: plouă, negură, frig. Alaltăieri, mi-am ținut conferința. Cu destul

succes, cred; dar am făcut imprudența de a fi vorbit despre dificultatea creștinismului de a asimila „Istoria", și de atunci trebuie mereu să răspund la întrebări. Vin cucoane aproape bătrâne și mă întreabă: „Cum, dumneavoastră nu credeți că creștinismul a adus mângâiere și speranță în umanitatea suferindă etc.?"

*

Dintre noii conferențiari, sunt foarte interesat de Father D'Arcy.

Iezuit, o figură de damnat; e nervos, se gângăvește uneori; extrem de slab, cu niște ochi negri, tulburători. Ne înțelegem destul de bine. I-a plăcut mult conferința mea. Doamna Froebe mi-a spus în iunie cum l-a invitat. La coafor, a văzut într-un magazin ilustrat englezesc o „fotografie extraordinară". Omul acesta trebuie să vină la Ascona, și-a spus. A rupt pagina din magazin și a luat-o acasă. A aflat că e chipul lui Father D'Arcy, S.Y. A citit o carte de el, apoi i-a scris și l-a invitat. Părea foarte mulțumită că a acceptat să vină.

*

Astă-seară, conferința lui Herbert Read, despre artă. Proiecții din Picasso și Moore. Foarte influențat de „arhetipurile" lui Jung. Îi cunoșteam numai poeziile. Mi-l închipuiam altfel.

*

După conferința mea, la dejun, la doamna Froebe, lungă discuție cu Jung. Acceptă să public interviul pe care mi l-a cerut *Combat*.

Ascona, 25 august

Mă întorc acasă la șase și jumătate d.a., după un lung dejun la Casa Gabriella, urmat de două ceasuri de discuție cu Jung. Lângă el, la masă, apoi, în apartamentul lui, ca să-i iau un interviu. Sunt extenuat. Încep să-mi notez câteva idei. Nu voi putea

vorbi însă de cazul acelei călugăriţe catolice pe care a tratat-o de o gravă neurastenie şi care i-a mărturisit, la sfârşit, că nu mai credea de foarte mulţi ani; nu mai credea nici măcar în Dumnezeu — dar că ştia, acum, că va muri în Biserică. Nu voi putea vorbi nici de experienţele lui Jung cu Freud, despre care afirmă că nu avea nici un *psychological insight*[1], şi că şi-a construit teoria sexualităţii din resentiment. Visul lui Jung, din 1907, la care voi face aluzie în interviu, i l-a povestit lui Freud. Jung a văzut mai târziu în el prima aluzie la inconştientul colectiv. Freud i-a spus că sensul era acesta: vrea să-şi omoare soţia, cumnata şi soacra — pentru că în pivniţa cea mai adâncă văzuse, în vis, foarte multe oase, dar numai trei cranii. Cu un alt prilej, la un congres, când Jung i-a reproşat că greşeşte explicând reforma lui Akhenaton ca o revoltă contra Tatălui (căci toţi faraonii distrugeau numele predecesorilor lor de pe inscripţii), Freud a leşinat.

Stând mult de vorbă cu el, astăzi, am văzut cât ţine să afirme că şi el a avut experienţe „numinoase". Mi le-a povestit. Poate le voi rezuma în interviu. De nu, măcar aici.

*

În 1912, Jung se ocupa de disocierea personalităţii. O dată, luând trenul de la Zürich spre Schaffhausen (un ceas de drum), îşi aminteşte doar că intră în tunel, apoi îl trezesc cuvintele conductorului: *Schaffhausen!* Nu înţelege ce se întâmplă cu el, îi e frică să nu înnebunească, să nu facă o schizofrenie. Căci, în tot acest timp, îl stăpânise un *rêve éveillé*[2]: vedea harta Europei, şi vedea cum e acoperită de apă, ţară după ţară, începând cu Franţa şi Germania. Curând, tot continentul e sub apă, afară de Elveţia: aici, parcă ar fi fost un Munte înalt pe care valurile nu-l puteau îneca. Jung se vede stând pe munte. Privind cu mai

---

[1] Pătrundere psihologică (*lb. engl.*) (*n. ed.*).

[2] Stare de visare, vis cu ochii deschişi (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

multă atenție, își dă seama că marea era de sânge; deasupra, pluteau cadavre, coperișuri de case, bârne arse etc.

„Visul treaz" l-a avut în octombrie 1913. În decembrie, se repetă întocmai, tot cu prilejul intrării în tunelul care-l ducea spre Schaffhausen (pătrundere în inconștientul colectiv, va interpreta el mai târziu). Începe să fie tot mai preocupat. Câteva luni în urmă, are, *de trei ori*, acest vis: se află cu un prieten în mările de sud, vara. Undeva, în sudul Sumatrei. Dar află din ziare că în Europa s-a lăsat un ger năprasnic, amenințător. Jung decide să se ducă la Batavia ca să ia vaporul spre Europa. Prietenul lui însă îi spune că el va veni cu un *voilier*[1], din Sumatra și până la Hadramath, și apoi, prin Arabia și Turcia. Jung ajunge în Elveția. Zăpadă peste tot. O vie enormă cu struguri mari, dar înghețați. El începe să rupă ciorchinii și să împartă la oamenii din jurul lui (pe care nu-i vedea).

Repetându-se de trei ori, e foarte neliniștit de vis. Tocmai atunci trebuia să țină o comunicare despre schizofrenie la Aberdeen. Își spunea: voi scrie despre mine însumi. Comunicarea avea loc la miezul verii (exact în perioada în care — în vis — el afla, acolo, în mările de sud, că în Europa bântuia acel misterios ger). Își spunea: probabil că îndată după comunicare voi înnebuni. Dar, la 31 iulie 1914, după ce-și ține comunicarea, află din ziare că a izbucnit războiul. Ia vaporul spre Olanda. În acea dimineață, îmi spune, nu era pe lume om mai fericit ca mine. Înțelesesem că nu sunt nebun și că n-am să înnebunesc. Înțelesesem că visurile mele veneau din inconștientul colectiv și că sensul lor era cu totul altul decât intrarea într-o criză schizofrenică.

A citit apoi, puțin timp în urmă, aventuroasa călătorie a căpitanului german von Mücke, într-un *voilier*, din Sumatra până la Hadramath. Acum, când a descoperit și sincronismul, Jung interpretează foarte ușor această viziune. Dar m-aș întinde prea mult comentând-o.

---

[1] Velier, corabie cu pânze (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

*

Freud îi spunea: — Trebuie să impunem psihanaliza ca o dogmă, să ne apărăm de ocultism. Occidentul e amenințat de ocultism.

Comentează Jung: îi era frică, nu cumva *să existe* cu adevărat fantome.

A doua obsesie a lui Freud: *l'Infame*[1]. Biserica.

*

Ajungând amândoi la New York, Freud privește spre zgârie-nori, apoi i se adresează: „Dacă ar ști ei ce dinamită aducem cu noi..."

Ascona, 26 august

Întâmplare povestită de dr. Riklin.

Un tramvai sta să se oprească în dreptul stației. Deodată, fără ca să se înțeleagă ce se întâmplă, conductorul învârtește manivela, și tramvaiul pornește cu viteza maximă. La vreo douăzeci de metri, trecea un bărbat care purta pe umărul drept un pachet prins în baston. E omorât pe loc. Dr. Riklin e însărcinat cu analiza conductorului. Omul nu-și amintește, nu înțelege nimic. Dar, când avea paisprezece-cincisprezece ani, un coleg de școală, cu câțiva ani mai mare ca el, vine să locuiască la ei. Tată-său era bolnav; paralizat. Curând, mama lui rămâne însărcinată. Băiatul înțelege ce s-a întâmplat; dezgustat, o ia deoparte pe sora lui și-i spune. În acea clipă, intră în odaie colegul de școală, purtând pe umăr, prins de un baston, un pachet. El nu mai scoate o vorbă, pleacă și se închide în cameră. După accident, avea mereu același vis: cu tramvaiul, urmărea, pe drumuri felurite, un om cu un pachet pe umărul drept. O dată, lovindu-l și trântindu-l jos, s-a dus să vadă ce era în pachet: era un copil mort.

---

[1] Infamă, ticăloasă (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

Innsbruck, 30 august

Am ajuns aseară, şi, după ce refuzăm câteva oferte de „camere particulare", chiar pe peronul gării (cele două femei care ne zâmbeau, ne implorau: „Hotelul e scump!, camera noastră e curată, şi costă numai 15 şilingi..."), ne hotărâm pentru un hotel oarecare, destul de departe de Maximilianstrasse. Îi spune Speckbucher. Plecăm imediat spre oraşul vechi. Am fost aici acum un sfert de veac. Îmi aminteam numai de fluviul Inn, care curgea vânăt, repede — şi de cartierul vechi din jurul turnului.

Şi a[stă-]noapte, şi în dimineaţa aceasta, când ne reîntoarcem pe străzile înguste, aceeaşi nelămurită beatitudine. „Germanicul" se leagă, în amintirile mele, de tinereţe, de melancolie. Imposibil să înţeleg de ce, uneori, mi se pare că am trăit în prima jumătate a secolului al XIX-lea într-un oraş german. Am avut de mai multe ori un *rêve éveillé*[1] destul de ciudat: priveam un bărbat îmbrăcat într-o mantie lungă, care-i cădea până la genunchi. Avea o şapcă ciudată. Părea a fi un inginer (mai târziu, ştiam că se va ocupa de căile ferate). Uneori, un detaliu tulburător: deşi trăia într-un oraş german, nu era neamţ, ci balt; vorbea bine ruseşte. L-am mai „văzut" o dată (mai târziu), în plină zăpadă, alături de o locomotivă primitivă. Tot timpul, aveam sentimentul că acel om eram eu. Deşi absolut nimic nu mă lega de el; nu mă recunoşteam, lăuntric, în el. El era inginer. Nimic „spiritual" în figura lui cu barbă, ascunsă sub şapcă, visând motoare şi locomotive. Şi totuşi simţeam că eu am fost aşa, sau, mai precis, că eram eu. Cu nici o altă imagine umană, din desele mele reverii, nu mă simţeam atât de identificat.

Acel om trăise în Germania. O iubise.

Alpbach, 1 septembrie

De alaltăieri seara, aici, la „Europäisches Kollegium", unde am avut imprudenţa astă-primăvară (când sfârşitul lui august

[1] Stare de visare, vis cu ochii deschişi (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

părea atât de departe!) să accept să dirijez un seminar de istoria religiilor. De ieri, plouă întruna. Abia acum, pe seară, pare că timpul stă să se îndrepte.

La hotelul Böglerhof, laolaltă cu ceilalţi conferenţiari. Îi reîntâlnesc pe Kerényi şi Löwith. Îl cunosc pe profesorul Antoni, de la Roma, care-mi povesteşte o seamă de lucruri senzaţionale despre Vittorio Macchioro, una din „pasiunile" adolescenţei mele.

Alexander Auer, secretarul Colegiului, şi poliglot, îmi face o impresie excelentă: vechea Austrie, cosmopolită, puţin sceptică, melomană.

Chiar pe ploaie, facem lungi plimbări. Suntem la o mie de metri. Peisaj tirolez, dar îmi aduc necontenit aminte de Carpaţi, de Bucegii vacanţelor de vară.

N-am mai suit pe munte românesc din vara lui 1939. Aici, îi regăsesc tăriile, ploaia, văzduhul.

Alpbach, 6 septembrie

Au fost doar două zile senine. În restul timpului, ploaie rece, deasă, măruntă, de toamnă. Atmosferă de cabană de munte.

Timp de patru dimineţi, de la nouă la douăsprezece, mi-am ţinut seminarul de istoria religiilor. Pe unde am apucat: în jurul meselor, în curte, pe terasă, în cameră. Grup interesant. Dialog polemic cu Kerényi.

Plecăm mâine dimineaţa la Kupfstein, la frontiera germană. Vine să ne ia, cu maşina părintelui Popan, Ghiţă Racoveanu.

München, 10 septembrie

Nu mai recunosc oraşul. Imposibil să-mi amintesc că am mai fost pe aici în 1936 ori 1937. Tot centrul a fost distrus. Casele noi care se construiesc îl fac să semene cu oricare cartier din orice alt oraş „modern" european. Plimbare cu maşina la Garmisch, Lindenhof, Ober-Ammergau.

13 septembrie

Cu maşina părintelui Popan spre Bonn. Seara, la Rudesheim. Intrăm îm berăria „Der Drosselhof", pe celebra stradă a butoaielor. Atmosferă „rhenană". Îmi amintesc anii 1935–[19]37, pe valea Rinului. Ca de obicei, mă reîntorc în trecut, îmi fac planuri, îmi propun să recitesc autori pe care nu i-am redeschis de zece-cincisprezece ani.

„Timpul concentrat" al călătoriei. Ca şi cel al spectacolului. (Îmi făgăduiesc să reiau „teoria" timpului concentrat, schiţată în *Noaptea de Sânziene*, într-un eseu filozofic.)

*

La Bonn, Dorotheenstrasse 141, la Spaltmann. O cunoşteam pe soţia lui, figură legendară despre care auzisem atâtea. În ultimele săptămâni ale războiului, Spaltmann fiind mobilizat, cu toată boala lui de inimă, într-o „unitate de şoc" — care nu exista însă decât pe hârtie —, soţia venea în fiecare dimineaţă cu termosul cu apă caldă, pentru bărbierit, şi altul cu cafea — şi, în pofida secularei discipline germanice, pătrundea până la el, pe terenul rezervat exclusiv militarilor. Scenele shakespeariene pe care ni le povesteşte Spaltmann: câteva zile doar înainte de prăbuşirea Germaniei, un general SS le ţine un discurs patetic, dement, îndemnându-i să cadă până la unul în apărarea Reichului. Se auzeau tunurile şi avioanele aliate zburând foarte jos, mitraliindu-i. Alături de generalul SS, stătea calmă, cu sufertaşul şi termosurile pline, dna Spaltmann, braşoveanca noastră. Îl ascultă, apoi, când generalul îşi termină discursul, se apropie de Spaltmann şi îi întinse termosul cu cafea. Spectacolul era atât de neverosimil, încât nimeni nu îndrăznea să intervină.

Paris, 26 septembrie

Ca de obicei, mă reîntorc la Hegel. Asta se întâmplă de vreo cinci-şase ani, de când mă lupt cu înţelesul „istoriei". Mă reîntorc la Hegel de două, trei ori pe an. Citesc, ceasuri, zile de-a

rândul, din textele lui pe care le am la îndemână — îndeosebi textele traduse şi comentate de Kojève şi Hyppolite.

Observ că hotărârea lui Hegel (de la 14 septembrie 1800) de a se împăca cu timpul său, de a depăşi sciziunea dintre „absoluta finitudine" a existenţei interioare şi „absoluta infinitudine" a obiectivităţii lumii exterioare — observ că această „virilă unificare cu timpul (= istoria)" seamănă foarte mult cu decizia generaţiei mele de a „adera" la politică pentru a se integra momentului istoric şi a se apăra de „abstract", de a evita evaziunea în ireal. Aceeaşi explicaţie mi se pare valabilă pentru a înţelege adeziunea intelectualilor la comunism. Interpretarea dată de Hegel destinului lui Hölderlin şi a romanticilor în general că a „nu te afla în casa ta proprie în lume e mai mult decât o nefericire personală, e un «non-adevăr»" şi că „cel mai teribil destin consistă în a nu avea destin" — îmi aduce aminte de polemicile „istoriciştilor" împotriva intelectualilor care nu „aderau", prin 1935–[19]38. Aceleaşi poziţii le reîntâlnesc în polemicile comuniştilor sau existenţialiştilor francezi, şi ele sunt probabil atestate pretutindeni.

Aici văd eu marea ispitire a Spiritului, căreia foarte puţini îi rezistă. Grava ameninţare că vei fi lipsit de destin, că vei fi zvârlit la „lada de gunoi a istoriei" etc. — e un şantaj care sfârşeşte aproape întotdeauna prin a te înfrânge.

„Aderi" ca să te „salvezi", ca să rămâi în „viaţă", în „istorie". Şi, pe urmă, datorită aceloraşi motive, semnezi manifeste care spun exact contrariul decât crezi tu, îţi faci autocritica şi accepţi condamnarea tribunalului popular care întrupează „Spiritul Timpului". De analizat într-o zi această gravă eroare, validată şi transfigurată de Hegel, care-i face pe „intelectuali" să renunţe la propria lor vocaţie. De arătat limitele în care poate fi acceptat „momentul istoric". Şi pentru că sunt încă la „capitolul Hegel", să notez o observaţie pe care am făcut-o mai demult, când am luat cunoştinţă prima dată de scrierile din tinereţe ale lui Hegel (în studiile lui Jean Hyppolite). Am fost „plăcut surprins" atunci aflând că, până la Jena, Hegel n-a atacat de front problemele filozofice; sau, mai exact, că n-a me-

ditat asupra textelor şi problemelor de filozofie, ci a cercetat, direct, de la izvoare, religia şi istoria; preocuparea lui principală era *concretul istoric*, viaţa popoarelor, „spiritul" care se manifestă direct în această viaţă. În aceşti lungi ani de cercetări istorice şi-a pregătit Hegel viziunea filozofică de mai târziu. El şi-a făurit conceptele *Fenomenologiei* nu meditând sau speculând „în abstract", ci luptând să înţeleagă diversele *Volksgeist*.

Or, lucrul acesta mă bucură, pentru că îmi validează „metoda" filozofică. Aproape treizeci de ani din viaţă i-am închinat studiilor „concrete": filologii, istorie, folclor, religii. Întotdeauna însă, am avut ca obiectiv final înţelegerea sensului spiritual al materialelor pe care le studiam. Este ceea ce a văzut, în cele din urmă, C. Noica — atunci când (după ce ani de zile mă somase să mă reîntorc la filozofie, să las erudiţia!) mi-a scris că a înţeles sensul şi rodnicia lucrărilor mele de specialitate.

5 octombrie

Dr. Hunwald îmi împrumută, şi o citesc în două zile, *The Great Beast. The Life of Aleister Crowley*, de John Symonds. De la *The Search for Corvo*, pe care am citit-o pe nerăsuflate, în iarna 1940–[19]41, la Oxford, n-am mai întâlnit o biografie atât de pasionantă. De Crowley auzisem de mult, dar nu cunoşteam aproape nimic de el. Ştiam doar că a fost un „satanist", că se ocupa cu „magia neagră" şi tantrismul. Biografia lui Symonds îmi revelează un om straniu, pe jumătate nebun, pe jumătate farseur, dar nu lipsit de grandoare. Mă impresionează în special lupta lui ca să se dezintoxice de opium, cocaină şi heroină. Capacităţi sexuale şi vitale uluitoare. Înghiţea de opt ori mai multă heroină decât ar fi fost de ajuns ca să omoare un om. „Riturile magice" erau, în realitate, rituri sexuale. Fără îndoială că aplicase unele tehnici tantrice, dar nu-mi dau seama cum le descoperise. Într-o pagină de jurnal notează că „ritul magic" durează şase ceasuri. Lucrul acesta nu putea fi împlinit decât printr-o metodă tantrică precisă — dar cum izbutise s-o afle, el, care nu acceptase nici o disciplină şi nu putea pretinde la nici o „iniţiere" indiană?

Mă amuză să descopăr că a fost şi la Lisabona, la Estoril şi Cascaes, că a avut, acolo, o aventură, şi a încercat să mistifice lumea lăsând a înţelege că s-ar fi sinucis zvârlindu-se în „Boc[c]a d[']Inferno" — când, în realitate, el plecase să-şi regăsească prietena la Berlin. Fusese invitat în Portugalia de acel curios poet, care-mi plăcea mult pe vremuri, Fernando Pessoa.

Tot ce citesc din jurnalele lui intime mă încântă. Proză robustă, nervoasă, concentrată. Chiar atunci când notează cruzimi, profanări, demenţe, limba lui nu-şi pierde densitatea, precizia. Admir îndeosebi luciditatea cu care nota simptomele intoxicării şi desele lui eşecuri în lupta cu ispita heroinei. Nota ceasul, minutul, chiar atunci când era istovit de puteri sau doborât de melancolie.

4 noiembrie

Acum câteva zile, am citit într-un ziar că cineva s-ar fi adresat „Centrului de Informaţii" de curând instaurat la Paris, cerând o fotografie a lui Attila. Nu ştiu dacă e adevărat. Dar m-am trezit deodată reacţionând împotriva hazului pe care-l făcea autorul articolului. De ce ni se pare atât de gravă ignorarea evenimentelor istorice şi a cronologiei? E un semn — un simptom al epocii noastre: nu mai putem ignora istoria; căci ne pretindem a fi constituiţi exclusiv de ea, de Istorie. De aici, toată educaţia noastră, şcolară şi extraşcolară, care ţine tot mai mult seama de Istorie şi de cronologie.

Asta m-a făcut să mă gândesc la alte culturi, la cea indiană, bunăoară (evident, vorbesc de cea tradiţională). Aproape nimeni nu ştie secolul — şi nici măcar aproximativ „epoca" marilor personaje istorice. Indiferenţa aceasta faţă de cronologie e generală, şi ea are un profund sens filozofic. Educaţia se face pe două planuri, singurele planuri teoreticeşte valide pentru India: metafizica (şi deci eliberarea) sau tradiţia. Tânărul învaţă lucrurile esenţiale: dacă îşi face educaţia orientându-se spre metafizică, învaţă despre Fiinţă şi nefiinţă, despre iluzie şi libertate etc. Dacă rămâne în lume, educaţia îi revelează tradiţia: care

nici ea nu se prăpădeşte pentru cronologie sau istorie. Tânărul sau tânăra învaţă cum să umble, cum să salute, cum să mănânce, să vorbească, să se roage etc. Fata indiană ştie mai mult despre bărbat, sexualitate şi căsătorie decât ştie o fată occidentală, chiar dacă aceasta din urmă a fost sărutată de la zece ani şi a cunoscut iubirea fizică de la paisprezece-cincisprezece ani. Educaţia tradiţională indiană revelează *sensul* acestor infinite gesturi şi comportamente care alcătuiesc viaţa civilă şi personală. Întrucât e superioară femeia care a învăţat la şcoală despre Attila şi ştie în ce secol a trăit — decât tânăra indiană care ignoră totul despre cronologie, dar ştie cum să *umble* în faţa familiei şi a străinilor, ştie ce înseamnă dragostea şi sexualitatea, ştie cum să privească cerul, apele, pământul, ştie cum să culeagă o floare, ce să spună arborilor, şi câte altele? Cine învaţă mai mult şi mai esenţial despre *Fiinţă* sau despre *om?*...

27 noiembrie

De câteva zile, din nou în 62 bis rue de la Tour. Dr. Laforgue ne-a cedat apartamentul până în aprilie. Păcat că e atât de întuneric. Pe maidanul din faţă, unde zăream uneori, nopţile, o luminiţă, ca un ochi de bordei (n-am ştiut niciodată dacă era acolo un bordei sau numai opaiţul unui vagabond, ascuns între scânduri şi bălării), se înalţă acum un bloc de şase etaje. E aproape gata. Aşijderea în colţ, pe Avenue Paul Doumer: opt etaje. Trebuie să aprindem lămpile de la două după-amiază. Uneori, când e ceaţă, chiar de când ne trezim, dimineţile.

O zi înainte de a pleca din rue Duhesme, i-am expediat lui Roger Caillois, pentru *Diogène* articolul *La Nostalgie du Paradis*. A fost ultimul lucru important, ştiinţific, pe care-l mai aveam de făcut.

Aici, m-am reapucat de literatură. Aproape am terminat o scurtă nuvelă fantastică: *12 000 de capete de vită*. O aveam în minte de acum vreo cinci ani. Am început-o deodată, în rue Vaneau, dar era prea mare zgomot în odaia alăturată, şi am renunţat.

14 decembrie

Scriu acum cu cerneală neagră, ca să nu-mi obosesc prea mult ochii. La lumina lămpii, culoarea cernelii „Mărilor de Sud" aproape nu se mai distingea. Parcă aş fi scris cu cerneală decolorată.

*

După ce-am terminat *12 000 de capete de vită*, am recitit romanul. Eram desperat. Începutul — mi s-a părut extrem de slab. Anul trecut, la Monte-Carlo, deşi simţeam că primele două capitole nu erau încă puse la punct, le-am dat Christinei să le dactilografieze numai ca să pot trece mai departe, să pot termina partea întâi. Ar fi trebuit să mai fac un efort, atunci, să „validez" începutul şi să sporesc substanţa Ioanei, Ilenei, a lui Ştefan. Principalele personaje sunt, în acest roman, cele mai puţin reuşite. (Şi asta datorită nefericitei mele idei de a „salva" romanul lui Vădastra, scris acum zece ani, la Lisabona, integrându-l în noul roman, ale cărui personaje încă nu se articulează.)

În sfârşit, m-am reapucat de lucru, pe brânci. Am renunţat la „prolog". Cartea se va deschide cu Vădastra. Am refăcut toate pasajele cu Ioana şi Ştefan. Cred că Ioana începe să capete contur. Dar încă n-am sfârşit de refăcut. Nu mă voi putea apuca de partea a doua înainte de o săptămână. Am pierdut, aşadar, trei săptămâni. Şi nici măcar nu pot lucra tot timpul. Scriu şi texte alimentare (...)

24 decembrie

Noaptea de Ajun. Plouă mărunt. Gerul de săptămâna trecută s-a înmuiat. Văzduh de februarie. Dar e atât de întuneric, încât în ultimele două zile am lucrat la lampă chiar şi dimineţile.

De duminică, 21 decembrie am început primul capitol din partea a II-a. Sunt la pagina 12. Îmi făgăduiesc ca, de data aceasta, să *lucrez* romanul; adică, să corectez, să transcriu de mai multe ori capitolele, până mă vor mulţumi.

25 decembrie

Dejunăm singuri, Christinel şi cu mine. De dimineaţă am început să scriu la roman, şi am continuat toată după-amiaza. Neasemuit de trist, uit tristeţea lucrând. Tristeţea care mă copleşeşte de câte ori mă reîntorc la *Noaptea de Sânziene*.

31 decembrie

Am lucrat în fiecare zi, dar puţine pagini. Sunt la pagina treizeci. Şi totuşi, de când m-am reapucat de roman, n-am mai făcut nimic altceva.

Fără dată [1952]

Note pentru o postfaţă la *Le Chamanisme*:

I. De insistat asupra importanţei şamanismului pentru o istorie comparată a misticii. Experienţa extatică a şamanului reprezintă experienţa mistică specifică religiilor arhaice. Insuficienţa (de fapt, eroarea) unei istorii universale a misticilor care ar începe, bunăoară, cu *Rig Veda* sau *Tao-te-king* ar prezenta orfismul, gnosticismul, yoga, budismul, tantrismul, ar dezvolta mai ales morfologia misticii celor trei monoteisme — dar ar trece sub tăcere experienţele extatice ale şamanului. Or, ceea ce caracterizează acest tip de experienţă extatică este ascensiunea celestă a şamanului, întâlnirea lui cu Zeul şi convorbirea care are loc; cu alte cuvinte, recuperarea (e drept, provizorie şi obţinută numai *în spirit*) a situaţiei omului primordial, *l'Ancêtre Mythique*, care, la început, *in illo tempore*[1], era capabil să ajungă la Cer şi să se întreţină direct cu divinitatea. Într-un anumit sens, extazul şamanic e o recuperare a situaţiei paradiziace originale, cea dinainte de „cădere".

2. Or, această experienţă extatică îşi are corespondenţa într-o anumită tradiţie mistică creştină, şi anume în acel *raptus mysticus* la care face aluzie Sf. Pavel în *Epistola către Corinteni II*, că „a fost răpit în rai şi a auzit cuvinte de nespus, pe care nu-i

[1] În acea vreme (*lb. lat.*) (*n. ed.*).

este iertat omului să le rostească" (12:4). Din acest punct de vedere, mistica arhaică (adică şamanismul) se situează mai aproape de experienţa paulină (care fundează *cea dintâi* tradiţie mistică creştină) decât alte mistici mai complexe şi infinit mai prestigioase, elaborate în India şi în Extremul orient.

3. Încă şi mai decisiv apare rolul şamanului în ceea ce aş putea numi *cunoaşterea experimentală a morţii*. Şamanul învaţă să cunoască moartea în cursul iniţierii, când pătrunde întâia oară în Infern şi este torturat de spirite şi demoni. După iniţiere, ştie cum să coboare în Infern ca să caute sufletul bolnavului (răpit de demoni) sau să călăuzească sufletele morţilor către noul lor lăcaş — şi reuşeşte să ajungă acolo şi să se întoarcă pe pământ, pentru că *cunoaşte drumul*. Experienţele extatice ale şamanului au contribuit în mare măsură la constituirea şi articularea unei geografii mitice a morţii, solidară de o mitologie specifică a morţii. Motive centrale ale acestei geografii funerare şi acestei mitologii a morţii se regăsesc în poezia epică a atâtor popoare (Asia Centrală, Polinezia etc.) şi în folclorul universal. Dar importanţa experienţelor extatice în istoria spirituală a umanităţii arhaice nu se limitează la creaţiile artistice pe care le-a suscitat. *A vedea* şi *a descrie* condiţiile postexistenţei umane reduce teroarea faţă de moarte. Mai mult: *eroismul* şamanului, care înfruntă moartea pentru binele celorlalţi, măreşte şi fortifică încrederea omului în propriul său mod de a fi. Şamanul devine *un model*, pentru că arată că *se poate face ceva*, că demonii pot fi învinşi şi bolile provocate de ei pot fi vindecate, demonstrează că însăşi moartea poate fi „înţeleasă", şi deci dominată.

Astfel, lumea necunoscută şi terifiantă a morţii *ia formă*, capătă o structură şi chiar o geografie. Personajele infernale devin *vizibile*; moartea este echivalată unui rit de trecere către un nou mod de a fi, „spiritual", adică sfârşeşte prin a constitui *o iniţiere*.

1 ianuarie 1953

Revelion la doctorul Dolto-Marette. Ne reîntoarcem la două cu Père Bruno, vecinul nostru.

Azi, la şapte seara, termin capitolul întâi. Apoi ies să mă plimb. Plouă. A[stă]-noapte ningea. Trecând, pe la zece, prin dreptul Trocaderoului, zăpada care înălbise arborii şi acoperise peluzele mi-a adus deodată iernile din ţară.

Continuu să fiu trist, dar ştiu că nu e nimic de făcut. Destinul *Nopţii de Sânziene.*

4 ianuarie

Scriu în fiecare zi, iar nopţile transcriu. Mă aflu la pagina opt din capitolul al II-lea. Dar uneori sunt atât de trist, de deznădăjduit, încât mă întreb ce semn mai e şi acesta. Episoadele pe care le lucrez acum sunt destul de triste, dar este oare numai asta?... Mă tot gândesc acasă, la ai mei. Nu mai am de mult veşti. Mi-e groază de ce s-ar fi putut întâmpla. Totul a rămas acolo: tinereţea mea, trecutul meu, familia, prietenii. Şi tot ce am făcut, şi n-am făcut, hârtiile din adolescenţă, manuscrisele, corespondenţa cu atâţia prieteni care nu mai sunt, cărţile, dosarele cu primele mele articole din liceu şi din Universitate, absolut tot. Aici, în „Occident", nu sunt decât un fragment.

13 ianuarie

De câteva zile, lucru prost, în silă. A fost de ajuns o uşoară răceală, săptămâna trecută, şi o altă, nouă serie de plictiseli mărunte, ca „pofta de literatură" să se risipească. Zile întregi cheltuite ca să scriu o pagină. Am transcris capitolul întâi. Sunt destul de înaintat în capitolul al doilea, dar mă întreb dacă am reuşit să-i dau intensitatea pe care o merită. Uneori, eram ispitit să renunţ şi să mă reapuc de ediţia a II-a din *Yoga*, pe care o aşteaptă Payot. Dar mă încăpăţânez. Ghinionul meu e că de câte ori mă apucă „pofta de literatură" sunt confiscat de lucrări ştiinţifice, iar când redevin liber, „pofta" mă lasă repede. Să însemne asta detaşarea mea de literatură? secătuirea „izvorului epic"? incapacitate de creaţie?...

25 ianuarie

Astă-seară am terminat capitolul al doilea. E destul de mare, aproape şaizeci de pagini. Cum am lucrat tot timpul greu, fără „inspiraţie", îl transcriam pe măsură ce-l scriam, astfel că astăzi am gata manuscrisul. De mâine, luni, dacă vrea Dumnezeu, mă apuc de capitolul al III-lea. Deşi la 28 ianuarie sosesc soţii Godel din Egipt şi iar voi cheltui o săptămână în discuţii filozofice şi ştiinţifice, depărtându-mă de literatură.

28 ianuarie

Au sosit soţii Godel. Pun punct la roman până în seara de 5 februarie. De altfel, pauza asta vine la timp. „Inspiraţia" abia se mişcă. Nu-mi dau încă bine seama ce se întâmplă cu mine. Obosesc foarte repede. După câteva săptămâni, orice carte pe care o scriu începe să mă plictisească. Şi un amănunt care mă exasperează: când redevin liber pentru literatură, nu mai am chef să scriu. Am făcut totul ca să dispun de aceste trei-patru luni. În afară de media de zece-douăsprezece scrisori săptămânale, nu am nici o obligaţie. Stau câte şapte-opt ceasuri la birou, dar lucrul efectiv îl fac în trei-patru ore. Restul, transcriu, visez, citesc. Poate şi sănătatea e de vină. Lucrez necontenit la lampă, ies foarte puţin; un început de „vagotonie".

7 februarie

În ultimele două zile, am lucrat destul de bine. Lumina de afară mi-a îngăduit să scriu fără lampă până pe la trei după-amiază. Înaintez totuşi destul de încet. Parcă n-aş îndrăzni să mă apropii de moartea atâtor personaje pe care le port cu mine, în mine, de câţiva ani. Capitolul al III-lea aduce moartea Cătălinei. Fata aceasta îmi devenise foarte dragă. Când o imaginasem, în vara 1949, avea un rol şters şi era insuportabilă. Dar, cu timpul, i-am descoperit un suflet admirabil. Păcat că n-a avut noroc. Îmi pare rău că i-am ales viaţa şi, mai ales, moartea pe care le va avea

în roman. Aş fi putut scrie o altă carte numai cu melancoliile şi reveriile ei.

8 februarie

Am primit ieri *Journal* de Paule Régnier. Citisem deja câteva articole entuziaste despre această scriitoare infirmă, care l-a iubit atât pe Paul Drouot şi s-a sinucis, acum doi ani, de deznădejde şi sărăcie. Răsfoiesc *Jurnalul*. E foarte dens. E scris ca să fie publicat. Prelungeşte ce e mai bun în scriitoare. Multe observaţii şi mărturisiri, şi reflecţii. E probabil că Paule Régnier va redeveni actuală şi va supravieţui, poate, prin acest jurnal, iar nu prin cărţile ei. Lucrul acesta mă tulbură. Reflectez din nou la rostul unui jurnal de scriitor. Gide, Jünger şi ceilalţi îl scriu ca să fie publicat într-o zi; deci, ca o carte cu „mesaje", chiar dacă sunt mai directe şi mai episodice. O sumă de lucruri care nu pot fi spuse decât într-un jurnal.

Dar atunci, ce mă fac eu cu toate aceste pagini pe care le port cu mine? Ar trebui să interzic de pe acum publicarea lor integrală. Scriu pentru ca să mă pot reciti mai târziu. Mi-e indiferent dacă mă va citi şi altcineva, dar nu scriu pentru el. Scriu ca să mă regăsesc mai târziu, ca să-mi aduc aminte de timpuri inutil pierdute (toate „timpurile" sunt iremediabil condamnate, oricât ne-am sili noi să le salvăm).

Dar, poate, ar trebui într-o zi să încep să mă controlez. Să scriu cu mai multă atenţie. Să spun *ceva*. Efortul acesta mi-ar prinde bine în primul rând mie.

13 februarie

Am terminat astăzi capitolul al III-lea.

19 februarie

Guillermou mi-a adus acum câteva săptămâni traducerea capitolului al II-lea din partea întâi. Abia astăzi găsesc curajul ca s-o citesc cu atenţie, ca s-o adnotez înainte de a o trece Christinei

pentru dactilografiat. Curând mă apucă descurajarea. Am impresia că *Noaptea de Sânziene* pierde sută la sută în traducere. Mai precis, traducerea pune într-o lumină prea crudă naivităţile şi imperfecţiile cărţii.

22 februarie

La Virgil şi Monica, în noua lor locuinţă, rue Cassini. Stau într-un cartier care mă încântă, aproape de Observator, cu mulţi arbori şi străzi largi, pustii. Ascultăm discuri: *Das Lied von der Erde*, al lui Mahler, Concertul pentru pian şi orchestră al lui Schuman, *negro spirituals*.

Împrumut de la ei *Idiotul*. De câteva zile, mare dor să-l recitesc. L-am recitit ultima oară în mai 1938. Seara îl încep — şi reflectez la romanul meu. Ce inspiraţie nefericită am avut să distribui acţiunea pe doisprezece ani! Mi-am ridicat o sumă de probleme insolubile, în primul rând cea a „trecerii timpului". Aş vrea odată să-l termin, ca să mă pot apuca de un alt roman, cu subiectul limitat în timp: câteva zile sau câteva săptămâni. Numai aşa aş putea da densitatea pe care simt că o merită orice acţiune cu adevărat „epică".

26 februarie

Corectam ieri, împreună cu Guillermou, capitolul tradus şi ne amuzam să găsim termeni româneşti care, traduşi exact în franţuzeşte, exagerează considerabil sensul textului original. Ştefan, după ce vorbeşte mult, „se opreşte deodată, istovit". Traducându-se „istovit" prin *épuisé*, personajul pare nevropat sau realmente bolnav. Asta mă face să cred că impresia halucinantă pe care ne-o lasă literatura rusă citită în traduceri se datoreşte în bună parte discrepanţei dintre sensul originar al adjectivelor şi echivalenţele la care au recurs traducătorii. În original, personajele romanelor ruseşti sunt mult mai puţin demente, demoniace, imprevizibile — decât atunci când le citim în traduceri.

4 martie

Uitasem acest amănunt din *Idiotul*: că Mâşkin înţelesese importanţa hotărâtoare a timpului pentru omul istoric, „omul căzut". Iată ce spune: *À ce moment... j'ai entrevu le sens de cette singulière expression: il n'y aura plus de temps (Apocalipse X, 6)*[1]. „Momentul" era ultima fulgerare conştientă înainte de atacul de epilepsie. E interesant că Dostoievski a înţeles valoarea metafizică (şi nu numai extatică) a acestei „clipe" atemporale, a lui *nunc stans* care semnifică eternitate.

22 martie

Acum o săptămână, văzând că-mi pierd timpul degeaba şi că romanul aproape nu mai înaintează deloc, l-am întrerupt şi m-am reîntors la *Yoga*. Muncind de atunci zi şi noapte, am terminat într-o săptămână capitolul al V-lea, singurul pentru care materialele erau de mult adunate şi bibliografia pusă la punct.

24 martie

Ieri şi azi am scris, pentru *Caete de Dor*, un text de treizeci şi nouă de pagini: *Fragment autobiografic*. I-l făgăduisem de vreun an lui Virgil Ierunca. Subiectul mă pasiona („Cum împac eu ştiinţa cu literatura?"), dar nu găseam niciodată timp să-l scriu. M-am apucat ieri dimineaţă, şi până seara scrisesem douăzeci şi patru de pagini — ca pe timpurile bune. L-am terminat astăzi. Sunt mulţumit.

27 martie

De câteva zile, am reluat nefericitul capitol al IV-lea şi sper să-l pot termina curând. Am lucrat la el săptămâni întregi. Mergea prost şi foarte încet. Apoi, dezgustat, l-am abandonat ca

[1] „În acest moment... am întrevăzut sensul acestei stranii expresii: *timp nu va mai fi*" (*Apocalipsa* X, 6).

să mă reîntorc la *Yoga*. Dar a fost de-ajuns să scriu textul pentru *Caete de Dor*, pentru ca „pasiunea literară" să mă ispitească din nou. Pe de altă parte, Spaltmann insistă mereu să nu întrerup romanul, să-l termin cât de curând.

6 aprilie

Am încheiat azi-dimineaţă capitolul al IV-lea. Îmi mai rămân de scris trei capitole ca să sfârşesc romanul. Nu ştiu când le voi scrie. În două săptămâni, sunt la Zürich, şi până atunci trebuie să-mi pregătesc cursul pentru Jung-Institut şi să scriu alte nenumărate articole şi cronici. De-abia la Ascona, pe la sfârşitul lui mai, voi redeveni liber pentru patru săptămâni.

7 aprilie

Un tânăr filozof italian, Abrami, care vine să mă vadă prezentat de Papini, îmi aduce o veste tristă. În noiembrie, Papini a avut un atac de paralizie. Nu mai poate umbla, nu mai poate scrie decât cu mare greutate. Mintea i-a rămas încă limpede, dar a îmbătrânit îngrozitor. Este probabil că *Giudizio Universale* va rămâne neterminat.

11 aprilie

Scrisori, scrisori!... Alaltăieri am scris cinci, ieri nouă, azi sunt deja la a şasea — şi mai am încă un teanc întreg la care trebuie să răspund. Este o manie a mea, care mă costă mult: îmi place să primesc „corespondenţă". Din nenorocire, primesc nenumărate scrisori neinteresante, de la necunoscuţi care-mi cer întrevederi pe chestiuni de etnologie, psihologie etc. — şi eu mă apăr cum pot, mă apăr, mai ales, minţind. Ca să refuz propuneri de conferinţe, de colaborări sau cereri de întrevederi ştiinţifice — mint mereu: că sunt bolnav, că sunt plecat din Paris sau în preajma plecării etc. Notez acest amănunt ca să anulez aproape 90 la sută din corespondenţa mea. Nu o recunosc. Ce

scriu acolo nu corespunde decât rareori realităţii. Trebuie să mint ca să-mi apăr libertatea. Îi admir pe cei care scriu o scrisoare cu aceeaşi grijă cu care-şi redactează cărţile. Dar eu nu am timp de aşa ceva. Chiar cărţile mă trădează, uneori, căci nu aştept niciodată câteva luni înainte de a le da la tipar — ca să le privesc „de departe". Numai după ce apar îmi dau seama de imperfecţiile lor.

De ce fac toate acestea? Pentru că simt că mai am foarte multe lucruri de spus înainte de a putea spune *esenţialul*. Prefer deci să public cărţi imperfecte, „scăpând" de un bagaj de observaţii, materiale şi „idei" care mă strivesc — în speranţa că, într-un timp apropiat, voi redeveni *liber* să scriu cărţile *mele* —, decât să aştept maturizarea acestor „idei" etc. şi să-mi redactez cărţile cu mai mare grijă (adică, în primul rând, să le păstrez, după ce au fost scrise, câteva luni în sertar...); dacă aş fi făcut aşa, eram azi la *Traité* şi *Le Mythe* şi n-aş fi redactat nici măcar *Le Chamanisme*. Aşadar, m-aş fi aflat, încă, la o distanţă de douăzeci-douăzeci şi cinci de ani de cărţile *esenţiale*.

Meilen, 22 aprilie

Am ajuns alaltăieri (singur, Ch. plecase cu Anne Hunwald în Italia). Găzduit de dr. Franz Riklin, în vila lui; la Meilen, la vreo treizeci de km de Zürich, pe o colină, cu lacul în faţă, iar direct în spatele casei începe pădurea. Am o odăiţă mansardată. Aud izvorul în pădure. Aud, mai ales, acele sute de păsări al căror ciripit îl uitasem după plecarea din Casa Gabriella. Şi e o linişte divină, neverosimilă. De trei zile, primăvara a venit, spornică şi caldă. Am traversat o Elveţie cu toţi pomii în floare. În sfârşit, am scăpat de frigul, umezeala şi întunericul ultimelor două săptămâni din rue de la Tour. Aici, mi-am schimbat programul. Mă culc pe la unsprezece şi mă trezesc înainte de şapte. Sper să pot lucra bine; ori la *Yoga*, ori la roman.

Aseară, am ţinut prima conferinţă — de două ore — la Jung-Institut. Cam douăzeci de persoane, dar mulţi medici, profesori,

preoți (și un preot german ortodox...). Am vorbit liber. Pare să fie destul de interesant. A venit la conferință și dna Jung. Îmi spune că Profesorul a fost destul de bolnav toată iarna. Traheită. N-a putut lucra aproape nimic. Doar dacă i s-a îngăduit să-și strângă pentru un nou volum o serie de articole mai vechi.

23 aprilie

La Herrliberg, să-l văd pe Bănziger. Rămân la dejun. Îl găsesc obosit, slăbit. A citit *Images et Symboles* și, deși pare entuziasmat, îmi spune că minimalizez opera lui Freud. Îi răspund că, nefiind psiholog, nu pot judeca nici tehnica, nici teoria lui Freud. Dar am dreptul să spun că explicațiile date de el experienței religioase și celorlalte activități spirituale sunt pur și simplu inepte. Bănziger e de acord. Freud, îmi spune, era un materialist și un pozitivist de cea mai joasă clasă.

Meilen, 1 mai

Zi superbă. Începusem capitolul al V-lea, foarte bine dispus, aproape „inspirat", când am primit telegrama lui Georgel Demetrescu de la Madrid, cerându-mi să le trimit de urgență, prin avion, textul conferinței pe care trebuia s-o țin în cadrul „Săptămânii românești". Le propusesem soluția aceasta acum o săptămână, dar cum nu primisem nici un semn de viață, credeam că nu s-au oprit asupra ei, că au făcut apel la altcineva. Acum, trebuie să scriu douăzeci și cinci de pagini în trei zile...

5 mai

Am scris vreo douăsprezece pagini din capitolul al V-lea. Nu o versiune definitivă, căci am sărit peste descrieri, am schițat doar articulațiile între scene etc., mulțumindu-mă să scriu esențialul. Destul de satisfăcut; capitolul acesta va avea un tempo drăcesc.

6 mai

Astăzi, am scris opt pagini. Dacă aş putea avea o săptămână liberă, fără cursul de la Institut, fără întâlniri cu jungieni, fără lecturi...

Meilen, 8 mai

Invitat la dejun la Jung, în Scestrasse, Küsnacht. O casă încărcată, tablouri, mobilă, obiecte de artă, cărţi. Îmi pare rău însă că nu-i văd biblioteca: acele sute de volume de alchimie, de care-mi vorbise Corbin. Îl găsesc pe Jung neschimbat, deşi a suferit toată iarna. Singurul detaliu: se reazămă în baston. Dar nu e bastonul unui bolnav, ci cârja de mitropolit, bastonul unui patriarh. Dacă ar fi avut barbă albă, ar fi semănat cu un mitropolit răsăritean. Ochii i-au rămas tot atât de vii, vocea puternică, râsul adânc şi plin. Mănâncă tot cu aceeaşi poftă pe care i-am cunoscut-o la Ascona; şi vorbeşte tot aşa de mult. Îmi povesteşte o sumă de anecdote şi întâmplări amuzante. Discuţiile lui, în India, cu filozofii — despre inconştient. Vizita lui Dasgupta, aici, la Küsnacht, unde a stat o săptămână, în 1939; seara, le recita din poeziile lui, traducându-le în englezeşte. Jung îmi povesteşte ce i s-a întâmplat lui R. Eisler, când era tânăr; venise de la Viena ca să cerceteze un *codex* la Ambroziana, şi l-a furat. S-au anunţat telegrafic toate posturile de frontieră şi a fost arestat în tren, cu *codexul* în buzunar. În faţa comisarului, a declarat că, fiind la Bibliotecă, i s-a adus telegrama de la iubita lui din Viena, prin care-l anunţa că-l părăseşte. Eisler a fost atât de impresionat, încât a pus *codexul* în buzunar şi a plecat direct la gară, fără să mai treacă pe la hotel. Furtul şi arestarea asta au produs scandal *chiar* la Viena, încheie Jung.

Îmi mai spusese că Eisler — care ştia tot şi citise tot — avea o teorie personală despre finanţe, şi în special despre apărarea şi sporirea averilor şi că a încercat să-l îmbogăţească chiar pe Jung, revelându-i secretele înmulţirii capitalului.

Seara, primesc o scrisoare entuziastă de la Monica Ierunca despre *Nuntă în cer*. Grozavă melancolie, amintindu-mi cum am scris cartea asta.

Şi un articol al lui Jacques Masui, în *Cahiers du Sud*: *Mythes et Symboles selon Mircea Eliade*. Este primul studiu care apare în Franţa asupra operei mele filozofice şi ar trebui să fiu mândru. Dar mă gândesc mereu la *Nuntă în cer*, la *Noaptea de Sânziene* (la care n-am lucrat deloc azi, căci discuţiile cu Jung m-au smuls iar din universul literar). Este parcă un făcut cu activitatea mea literară: de câte ori încep să scriu cu poftă la roman, intervin vizite, obligaţii, şi mă împiedică să continuu.

10 mai

Azi-dimineaţă, m-a trezit ninsoarea. Într-o jumătate de oră, totul era alb, ca în toiul iernii. Ningea des, compact.

Acum, a încetat, şi zăpada se topeşte încet. Aud din nou păsările din pădure, ciripind derutate, ca după o catastrofă.

Am înaintea mea o bună după-amiază de scris, numai pentru mine. Aici, în camera de mansardă, îmi regăsesc mansarda mea din Strada Melodiei.

11 mai

Zi neasemuită, clară, rece.

Ieri, ca şi alaltăieri, am scris foarte bine. Sunt la pagina 42, aproape două treimi din capitol. Dar nu îndrăznesc încă să-l recitesc. Vreau să termin capitolul, apoi să încep corectura, transcrierea. Încerc şi acest nou „sistem" — de a înainta fără a privi ce las în urmă, chit că va trebui să refac în întregime anumite pasaje.

12 mai

Aseară, am fost din nou la dr. Schoppe, ca să-i întâlnesc pe profesorul Boss şi alţi doi psihiatri. Boss îmi pune mereu întrebări despre yoga şi filozofia indiană, şi vorbesc aproape tot

timpul numai eu. Boss e prieten cu Heidegger, îl vede la două-trei luni o dată; l-a dus cu maşina lui, până în Italia. Îmi vorbeşte de numărul imens de manuscrise ale lui Heidegger. Dar mai ales mă interesează ce-mi spune despre asemănarea gândirii actuale a lui Heidegger cu filozofia indiană (*Upanişadele*, *Vedanta*, adică textele pe care le cunoaşte Boss). Mă asigură că H. n-a citit nimic din filozofia indiană. Dar simetria aceasta se explică, poate, prin efortul pe care-l face de a relua gândirea de la presocratici.

Toate acestea mă fac să reflectez, la întoarcere, în tren, asupra „actualităţii" cercetărilor mele de istoria religiilor şi folclor. Ce instinct sigur am avut, îndreptându-mă, din studenţie, spre asemenea universuri spirituale „exotice" şi „populare" şi depărtându-mă de studiul filozofiei occidentale. Instinct, e un fel de a vorbi. Asta mă interesa, asta mă „pasiona". În textul autobiografic pe care l-am scris pentru *Caete de Dor*, nu vorbesc de aceste lucruri; nu insist asupra coincidenţei preocupărilor mele teoretice cu mişcarea filozofică europeană, forţându-se să regăsească formele de cunoaştere atemporale. Dar ar trebui într-o zi să arăt câte fire secrete leagă opera mea teoretică de criza actuală a gândirii occidentale. Importanţa pe care o acord problemei Timpului, bunăoară. E semnificativ, în această privinţă, interesul provocat printre psihologi şi psihiatri de textele mele asupra Timpului şi Istoriei.

*

Vorbind cu dr. Schoppe despre Freud şi spunându-i de ce „explicaţiile" freudiene date religiei şi artei mi se par infantile şi demente în acelaşi timp — îmi citează definiţia dată omului de un psihanalist englez: *We are born mad; then we acquire morality and become stupid and unhappy: then we die*[1]. Îi va face mare plăcere lui Cioran.

---

[1] Ne naştem nebuni; apoi, accedem la moralitate şi devenim proşti şi nefericiţi: pe urmă murim (*lb. engl.*) (*n. ed.*).

18 mai

A cincea şi ultima lecţie la Institut. Vorbesc liber, „inspirat", cu o vervă neobişnuită, şi spun lucruri care mi se par foarte interesante. Nu-mi dau însă seama în ce măsură am fost înţeles de auditor; care, în majoritatea lui, e fascinat de psihologia lui Jung şi e incapabil să guste o idee dacă nu ştie cum s-o valorifice integrând-o în dimensiunile inconştientului colectiv şi ale arhetipurilor.

Ascona, 20 mai

Ajungem pe seară la Casa Gabriella. Un cer fierbinte, acoperit cu nori groşi, pregătindu-se de furtună. Nu mai stăm în camera mare, cu terasă, pe care am avut-o anul trecut —, ci alături, în odăiţa în care, pe vremuri, apărea călugărul-fantomă (vezi jurnalul meu de anul trecut). Ca de obicei, pe masa de lucru dna Froebe mi-a aşezat un număr oarecare de cărţi. Şi maldărul va creşte în fiecare zi, pentru că dna Froebe are obiceiul să-mi dea necontenit alte cărţi. În această „atmosferă" pasionantă — cu discuţii despre alchimie şi gnoză, printre dosarele Arhivei „Eranos" — va trebui să scriu un roman...

23 mai

...Şi, cu toate acestea, am scris foarte bine. Cred că, dacă voi avea puţin noroc, aş putea termina capitolul al V-lea, început în dimineaţa de 1 mai, înainte de joi, când trebuie să-mi pregătesc conferinţa pentru Clubul Psihologic din Zürich.

Spaltmann îmi scrie: i-a plăcut foarte mult capitolul al IV-lea. Îl găseşte cel mai reuşit din partea a doua.

26 mai

Am încheiat astăzi capitolul al V-lea şi sper să termin la noapte de transcris. E destul de mare; vreo şaizeci de pagini. Aproape în întregime dedicat lui Bibicescu. Toate personajele

secundare — „secundare" în momentul când le-am văzut pentru întâia dată — dobândesc o neașteptată demnitate în pragul morții. Ștefan rămâne doar un martor al întâmplărilor și morții lor; uneori, îl văd pe Ștefan doar ca un „agent de legătură" între diversele grupuri de personaje, subiect pasiv al evenimentelor care — pentru alții — devin destine. Dar mă întreb dacă cititorul își va da seama de acest rol de *martor* pe care-l are Ștefan, martor în înțelesul lui Dante coborând în Infern, trecând prin Purgatoriu, urcând Cerurile — și ascultând, înregistrând, înțelegând mesajele. E foarte probabil că cititorul va fi dezamăgit — așa cum, într-un anumit fel, sunt și eu, de rolul șters pe care-l are personajul principal, Ștefan. Dar destinul lui de martor și de „agent de legătură" Ștefan și l-a dobândit singur, împotriva voinței mele, a autorului.

30 mai

Ieri, am fost la Zürich, ca să țin conferința *La conjonction de Çiva et Çakti dans le tantrisme* la Clubul Psihologic. Vreo patruzeci de persoane; din fericire, și câțiva medici, psihologi, profesori. Am vorbit aproape două ceasuri. De-abia la urmă mi-am dat seama că am vorbit prea „erudit" pentru un public în majoritate alcătuit din femei *d'un certain âge*, obișnuite cu generalități și baliverne despre „simbolism".

1 iunie

Încep capitolul al IV-lea. Scriu două pagini, de care sunt numai pe jumătate mulțumit. Cât de „inspirat" eram săptămâna trecută!... Dar poate gustul acesta de literatură era, de fapt, consecința plictiselii mele de a merge la Zürich și a ține conferința la Clubul Psihologic. De obicei, așa mi se întâmplă: nu-mi place să fac — adică, *să scriu* — ceea ce *sunt silit* să fac. Când mă consacru unei cărți, hotărât s-o termin cu orice preț, mă apucă — puțin timp în urmă — dorul de a scrie *altceva*...

2 iunie

După ce a fost grav bolnav, acum vreo cinci-şase ani, Jung îi spunea doamnei Froebe: parcă aş fi fost într-o vale plină cu diamante şi mi s-a dat voie să-mi umplu buzunarele de diamante, să iau şi în mâini, câte voi putea duce — dar nu mai mult decât atât. Mai am câţiva ani de trăit şi-aş vrea să spun cât mai mult din tot ce-am înţeles atunci, când am fost bolnav — dar îmi dau seama că nu reuşesc să exprim decât o infimă parte, că nu voi putea arăta decât unul sau două diamante, deşi am buzunarele pline...

9 iunie

Capitolul al VI-lea înaintează anevoie. Nu numai pentru că „inspiraţia" şchiopătează, dar şi datorită scrisorilor şi veştilor pe care le primesc. Azi, primesc invitaţia de a ţine o conferinţă în cadrul „Rencontres Internationales de Genève", în septembrie. Din Franţa, vor veni François Mauriac şi Robert Schumann. Îmi spun că România trebuie să fie prezentă, şi accept — deşi ştiu că lucrul meu personal va fi din nou paralizat pentru multe săptămâni.

10 iunie

O scrisoare extraordinară, cu aprecieri atât de elogioase, încât nu mă încumet să le reproduc, de la Étienne Gilson. *Je ne doute pas que vous ne soyez cité quelque jour par les historiens de la philosophie comme ayant ouvert des perspectives, ignorées jusqu'à vous, sur la préhistoire de la métaphysique du temps chez Platon, Plotin et Saint Augustin.*[1] Etc. etc. Sunt foarte sincer emoţionat. Îmi amintesc deodată acea zi de toamnă, prin 1925–[19]26, când am început să citesc volumaşul lui É. Gilson

[1] Nu mă îndoiesc că veţi fi citat cândva de istoricii filozofiei drept deschizător de perspective ignorate până la D-voastră, asupra preistoriei metafizicii timpului la Platon, Plotin şi Sfântul Augustin (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

despre filozofia medievală (publicat de Payot) şi m-am trezit spunând, cu glas tare: E pasionant! *e pasionant*!... Eram în mansarda din Strada Melodiei. Eram atât de surescitat de descoperirea mea, încât a trebuit să întrerup lectura.

14 iunie

Citind acum cu atenţie — şi, pentru prima dată integral — *Psychologie und Alchemie* a lui Jung şi citind mai ales *Psychologie der Übertragung*, sunt uluit de coincidenţa interpretărilor noastre; adesea, Jung utilizează expresii aproape identice cu ale mele (mai ales în *Psych.d.Übertragung*). Eu publicam însă *Alchimia Asiatică* în 1935; iar cărţulia se găsea deja, în esenţă, în foiletoanele din *Cuvântul*, prin 1932–[19]33, deci zece-doisprezece ani înainte de Jung.

18 iunie

De două zile, plouă întruna, ploaie tropicală, torenţială. Imposibil să facem câţiva paşi, chiar în grădină. Romanul înaintează — destul de greu, dar sunt mulţumit.

25 iunie

Plouă întruna. Am întrerupt romanul şi m-am apucat de articolul pentru *La N[ouvelle] r[evue] f[rançaise]*: *Les Mythes du monde moderne*. Jean Paulhan mi-a mai scris două scrisori, insistând să i-l trimit cât de curând.

Basel, 30 iunie

Îl văd pe Karl Meuli, la Universitate. Îmi spune că tocmai vorbise de interpretarea mea, din *Le Mythe de l'Éternel Retour*, despre simbolismul „renovaţiei": aplicase această interpretare la Thesmophoriile greceşti. Nu înţeleg de ce detaliul acesta îmi face o deosebită plăcere. Poate pentru că, scriind cartea, nu m-am gândit niciodată la ritualurile greceşti, cum nu m-am gândit la

foarte multe alte lucruri, şi totuşi observaţiile mele se verifică pretutindeni, ceea ce înseamnă că au valoare de „sistem", că am reuşit să desprind structurile generale ale gândirii religioase.

15 iulie

La Henri-Charles Puech. Îmi descrie moartea lui Jean Baruzi: s-a lăsat să moară de foame. Amănunte extraordinare despre el şi fratele lui. Senzaţionala timiditate a lui Jean. Odată, când era doar supleant la Collège de France, a văzut pe afiş trecut, în dreptul lui, *Professeur*. A scris imediat un număr considerabil de pneumatice tuturor profesorilor de la Collège, ca să le explice că monstruozitatea aceasta nu i se datoreşte lui. Apoi, a şters cu creionul, pe afiş, cuvântul „profesor" şi l-a înlocuit cu „supleant". Un trecător l-a văzut şi i-a strigat din spate, indignat: *Jaloux!*[1]...

27 iulie

La Gallimard, îl cunosc pe Jean Paulhan. Se miră că sunt „atât de tânăr"; mă imagina mult mai bătrân, cu barbă. Citeşte acum *Traité*, dar a citit articolul din *Diogène* (*La Nostalgie du Paradis*) şi e încântat. Îmi pune mereu întrebări, fără să mă lase să răspund pe îndelete, aşa cum aş fi vrut. I se pare „extraordinar" tot ce-am observat eu despre şamanism; e pasionat de limbajele secrete şamanice. Îmi dăruieşti *La Preuve par l'étymologie.*

Ascona, 20 august

Azi-dimineaţă, îmi ţin conferinţa. N-am izbutit să scriu ultimele pagini. Le-am improvizat.

*

Tucci îmi spune că Dasgupta a murit în februarie, la Allahabad. Fusese câtva timp profesor în Ceylon, apoi fusese nu-

[1] Invidiosule! (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

mit profesor la Universitatea din Allahabad. Abia a avut timp să țină cursuri trei luni.

Astfel se încheie un capitol din viața mea, început într-o după-amiază din decembrie 1928, în biblioteca Societății Teozofice din Adyar, când l-am întâlnit pe Dasgupta (căruia îi scrisesem cu cinci-șase luni înainte și care mă asigurase că pot veni la Calcutta, să lucrez cu el. De altfel, nu mă așteptam să-l întâlnesc la Adyar. Se afla acolo pentru manuscrisele Societății Teozofice).

22 august

Vizită la Muzeul Rieder, din Morcote, lângă Lugano, să vedem „faimoasa colecție" de icoane și obiecte românești. Decepție totală. În afară de vila și grădina Muzeului, nimic frumos, nici măcar o singură icoană. Sunt cu un grup întreg de prieteni și cunoscuți, și aproape că-mi vine să le cer scuze; le spun că prostul-gust al colecționarului elvețian a făcut pretutindeni o selecție negativă. Casa e plină de flori funerar așezate. Uneori, aproape că mă sufoc; mi se pare că sunt în odaia unui mort. Proprietarul are un aer straniu. În subsol, o sufragerie de „boer", atroce; plină de flori. Mi se spune că proprietarul mănâncă singur, cu umbrele și amintirile lui.

Geneva, 2 septembrie

Am ajuns a[stă-]noapte, obosiți. Hôtel Richemond. La cinci după-amiază, *porto de bienvenue*[1] în la Cour St. Pierre. Îi reîntâlnesc pe cei de la Società Europea di Cultura: Babel, Ungaretti, Monteverdi, Campagnuolo, Camera și pe fidelii Jean Wahl, Jean Amrouche și Jean Lescure. Îl regăsesc, după nouă ani, pe Delfim Santos — neschimbat. Îl cunosc pe Julian Marias, de care Ortega îmi vorbea entuziasmat acum vreo zece ani;

[1] Vin de Porto dat ca bun venit (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

îmi spune, de altfel, că a scris o carte despre Ortega şi a doua, răspuns la trei iezuiţi, e sub tipar.

Geneva, 5 septembrie

Am ţinut ieri conferinţa. Lume multă: succes. Îndrăzneala mea de a judeca criza europeană prin ochii altora, a noneuropenilor, şi deci de a o judeca într-o *perspectivă religioasă* a surprins şi a plăcut. Aimé Patri îmi spunea la Ascona că textul acesta e prea important pentru a rămâne îngropat în volumul colectiv al „Rencontres Internationales" editat de Bacônnière. Îmi propunea să-l transform şi să-l public într-o revistă pariziană.

După conferinţă, invitaţi de Jean Chauvel, ambasadorul Franţei la Berna, împreună cu Gafencii; la Bergues, în apartamentul pe care-l ocupa pe vremuri Titulescu, ambasadorul îmi vorbeşte de Guénon, consulul general, de India. Plecăm apoi cu maşinile la vila lui Gafencu, în afară de oraş, pe malul Lacului.

*

Acele nelipsite cucoane care se adună după orice conferinţă şi-mi vorbesc de India, de Yoga, de „eliberare".

9 octombrie

Umblam serile trecute pe rue St. Jacques, în drum spre Hunwald. Ceaţă de toamnă şi pustiu în faţa mea — pustiul, tăcerea pe care le găseşti neverosimil de brusc, la Paris, câţiva paşi după ce-ai ieşit dintr-o aglomeraţie tinerească, aşa cum întâlnisem eu pe St. Michel între Dupont şi Luxembourg, doar câteva minute mai înainte. Ceaţă, luminile voalate ale felinarelor. Dintr-o cârciumă se auzea romanţa, aproape desuetă, pe care o reînviase chiar atunci postul de TSF. Câţiva tineri la zinc, parcă rătăciţi acolo — căci păreau studenţi şi barul rămăsese dintr-un alt deceniu. Şi atunci am văzut trecând strada în faţa mea o tânără cu o haină scurtă pe umeri, în pantaloni negri, şi am urmărit-o cum intră la bar să-şi cumpere ţigări. Câteva clipe am avut impresia

că mă aflu într-o sală de cinematograf, descoperind brusc că filmul se petrece într-un peisaj cunoscut, în acest Paris al meu de acum şapte-opt ani — şi am simţit deodată o neînţeleasă beatitudine. Reîntâlnisem un alt timp. Dacă aş trăi destul, aşa aş putea fi fericit în douăzeci-treizeci de ani, reamintindu-mi de o plimbare precum cea de acum, prin Bois de Boulogne, singur, către amurg — plimbări pe care în nesfârşita mea naivitate cred că le uit, că nu mă angajează cu nimic...

10 noiembrie

La răstimpuri, „mă apucă" pasiunea Daciei şi a lui Zalmoxis. Mă reîntorc atunci la textul lui Herodot, citit şi recitit de vreo treizeci-patruzeci de ori până acum, la celelalte mărturii mărunte despre credinţele geţilor, adunate în caietele din 1941–[19]42, încă de la Lisabona. Câteva zile, sunt ca şi posedat; nu fac decât să recitesc, să visez pe marginea documentelor, şi scriu pagini nenumărate, cu observaţii, comentarii, planuri de studii şi cercetări ulterioare. Apoi, ca de obicei, totul se potoleşte într-o bună dimineaţă, şi mă reîntorc la programul de lucru întrerupt...

Fără dată [1953]

Nu ştiu de ce mi-am adus aminte de acest amănunt: acum un an, T.B. mă găseşte la masa de lucru, cu un text sanscrit în faţă. Era *Mûlamadhyakakârikâs* a lui Nâgârjuna — şi nu m-am putut reţine să-i vorbesc, entuziast, de măreţia, profunzimea, originalitatea gândirii lui Nâgârjuna, spunându-i, între altele, cât de mult regret că aceste *Fundamente ale Căii de Mijloc* nu sunt traduse[1], ca să devină accesibile filozofilor şi logicienilor occidentali (mă gândeam mai ales la Stéphane Lupasco). După ce m-a ascultat şi a mai privit o dată cărţile de pe birou, T.B. mi-a spus: „Dacă ai şti cât te admir că-ţi pierzi timpul cu asemenea

[1] *Mûlamadhyakakârikâs* a fost de curând tradusă şi comentată de un student al meu de la Universitatea din Chicago, Frederick J. Streng (1971). (*Nota lui Mircea Eliade*).

lucruri plicticoase! Cum se mai poate interesa cineva *astăzi* de ce-au gândit indienii, chinezii, anamiţii şi cei care or mai fi?"

Ar fi fost inutil să discut. Dar în acea clipă mi-am adus aminte de o după-amiază din toamna 1945, când lucram la *Techniques du Yoga*, în rue des Saints-Pères. Cioran venise să mă vadă, şi a dat cu ochii de *Vijnaptimâtrasiddhi* a lui Hiuantsang, în traducerea lui de la Vallée-Poussin. A început s-o răsfoiască, emoţionat. „Ce noroc ai avut tu să întâlneşti gândirea indiană la douăzeci de ani! mi-a spus. Numai asemenea texte mai merită să fie citite. Ce-*ai* fi putut citi altceva, *astăzi*, după ce i-am citit pe Hegel, pe Husserl, pe Sartre? L-ai mai fi putut citi pe Leibnitz? Sau poate vreun „modern", ca E. Boutroux? Ce plicticoase lucruri..."

Paris, iunie 1954

Ne-am reîntors aici, în rue de La tour, dar nu mai recunoaştem casa. Toată mobila, şi covoarele, şi perdelele etc. *au fost transportate* la etajul V, unde s-au instalat de curând Delia şi René Laforgue. Avem un pat, câteva scaune — şi eu o masă măruntă, de scris, la care lucrez, cocoţându-mă. Îmi amintesc deodată de ultimele săptămâni petrecute la Cascaes, în casa pe jumătate ruinată (o dărâma primăria) din Piaţa de peşte, cu băiatul ăl mic al lui Călin Botez înaintând încruntat pe podea, luptându-se cu muştele, adunând molozul pe care ni-l trimiteau lucrătorii de-afară. Aş vrea să recitesc jurnalul meu de-atunci, dar toate hârtiile şi cărţile au rămas în rue Duhesme. Am venit aici doar cu manuscrisul romanului.

Guillermou a sfârşit traducerea părţii întâi, şi Christinel bate la maşină zi şi noapte, în odaia din fund. Ne îngrozim amândoi cât va ieşi de mare romanul. Cine îl va citi? Cine îl va cumpăra?...

*

I-am făgăduit lui Brice Parain să-i las un exemplar dactilografiat din partea întâi, înainte de a pleca în vacanţă.

Am reluat de câteva zile capitolul al VI-lea, penultimul. Mă lupt cu o neînțeleasă tristețe, cu o mare, adâncă oboseală. Îmi spun mereu că ar trebui să mă odihnesc, căci nu mai sunt chiar atât de tânăr, dar simt că e prea târziu, că, orice s-ar întâmpla, nu mai am timp, că singurul lucru pe care mai izbutesc să-l doresc e să mă eliberez de roman — întâmplă-se orice s-ar întâmpla după aceea.

*

Cu mare efort, Christinel a sfârșit a[stă]-noapte dactilografierea ultimului capitol din traducerea părții întâi, și azi-dimineață am trecut pe la Gallimard și i-am lăsat manuscrisul lui Brice Parain.

Mâine dimineață plecăm la Ascona.

18 iunie

Acele desene pe pereții peșterilor paleolitice, cu bizoni, urși, gazele rănite, străpunse de sulițe sau săgeți. S-a vorbit de magie. Dar în ce sens? Efectul nu acționează asupra vânatului, ci operează direct asupra vânătorului. Compară cu efectul pe care-l producea, sub ocupație, la Paris, o svastică străpunsă de un pumnal.

*

Karma este și ea o „istorie": Omul e rezultatul propriilor lui libertăți trecute, e condiționat, adică, de aceste libertăți.

20 iunie

Occidentul reîntâlnește în spiritualitatea orientală „platonismul": arhetipurile, modelele exemplare.

Ascona, 26 iunie

Când, acum cinci ani, am început să scriu *Noaptea de Sânziene*, nu știam aproape nimic altceva în afară de sfârșit. Știam

că, după doisprezece ani, Ştefan o va reîntâlni pe Ileana, tot într-o pădure, şi că va recunoaşte maşina care (i se păruse lui) dispăruse sau ar fi trebuit să dispară în pădurea de la Băneasa, în noaptea de Sânziene 1936. Cei doisprezece ani alcătuiau, în mintea mea, un ciclu perfect, închis, omologabil ciclurilor cosmice (Marele An etc.). Reîntâlnirea din 1948 ar fi trebuit să răscumpere toate încercările şi suferinţele lor. Până în ultimul timp, chiar după ce am început să scriu capitolul final şi mă apropiam de reîntâlnirea din pădurea de la Royaumont, am crezut că reîntâlnirea va însemna, şi pentru unul, şi pentru celălalt, începutul unei „Vieţi Noi" (*renovatio*). „Căutarea" lui Ştefan o omologasem unei *quest* iniţiatice. Regăsirea Ilenei echivala împlinirii, iniţierii (înfruntarea victorioasă a tuturor „probelor şi încercărilor" iniţiatice). Or, astăzi am înţeles că e vorba de altceva: Ştefan era obsedat de „maşina care trebuia să dispară la miezul nopţii", maşina cu care „ar fi trebuit să vină Ileana", în 1936, la Băneasa. Mai mult decât iubirea neînţeleasă pentru Ileana (neînţeleasă, pentru că el continua să fie îndrăgostit de Ioana), ceea ce pare straniu în întâlnirea de la Băneasa e obsesia maşinii. Or, totul se explică dacă maşina Ilenei — reală la Royaumont, doisprezece ani mai târziu — va fi leagănul morţii lor. Ileana, aşa mi se pare acum, nu-l mai iubeşte. „Căutarea" (*The Quest*) a lui Ştefan era deci căutarea Morţii. Ileana se arată a fi ceea ce era de la început: un înger al Morţii (numai că la început, fără *maşina reală*, adevăratul ei destin nu putea fi perceptibil). Maşinile au o funcţie arhetipală în roman, şi cititorul avertizat va observa curând că, de câte ori apare imaginea unei maşini, se întâmplă o „rupere de nivel", şi destinele se decid sau devin perceptibile. Simbolismul Morţii mi se impune scriind ultimul capitol. Nu ştiu încă dacă vor muri amândoi, într-un accident, în acea noapte — deşi finalul acesta ar fi singurul plauzibil. Ştefan „a rezolvat toate tainele" (dna Zissu, Partenie etc.); pe nivel anecdotic, această „înţelegere" corespunde „ultimei înţelegeri" a înţeleptului, care e totodată piatra lui de mormânt (într-un anumit sens, viaţa nu mai are surprize pentru el; e un „mort în viaţă"). Existenţa istorică a lui Ştefan n-ar mai avea sens fără Ileana,

o dată ce-a izbutit s-o regăsească. Şi, dacă i se pare că Ileana nu-l mai iubeşte, nu i-a mai rămas nimic altceva de făcut, aici, în lume...

Dar s-ar putea ca, în ultimul moment, să mi se impună o altă soluţie, nu ştiu nici eu care. Pentru că simbolismul Morţii îngăduie *orice*: extincţie sau o regenerare, un adevărat *incipit vita nova*. Voi vedea.

7 iulie

Azi, la 11,35 dimineaţa, am terminat de scris şi de transcris ultima pagină. Romanul e sfârşit.

Am scris în ultimele zile luptând nu numai cu tristeţea, dar cu o opresiune aproape fizică. Mi-a fost peste putinţă să mă împotrivesc destinului care hotărâse demult, şi fără ştirea mea, să-i piardă pe Ştefan şi Ileana în acea noapte de Sânziene 1948, undeva, pe o şosea care ducea spre Lausanne. Am scris într-o tensiune continuă — şi parcă vremea reflecta furtuna mea lăuntrică, pentru că au fost tot timpul trăsnete şi vijelii, urmate de ploi repezi, reci, de toamnă. Nu izbutesc să mă bucur că am încheiat această carte.

*

Către seară, mergeam amândoi pe jos până la Ascona, la cafeneaua de lângă Pancaldi.

9 iulie

Ieri şi astăzi, starea ciudată de tristeţe, oboseală şi deznădejde a continuat. Nişte oameni pe care i-ai purtat cinci ani cu tine, pe care i-ai însufleţit şi nutrit din propria ta fiinţă. Pustiu lăuntric. Mă trezesc oarecum fără sens în viaţă, istovit.

Ne ducem la Locarno să-mi încasez bursa. Îmi uit paşaportul la Bancă, şi nu descopăr asta decât seara. Pentru prima oară în viaţa mea, mi se întâmplă să-mi uit undeva paşaportul, să-mi pierd, adică, „identitatea". Ar fi interesant să ştiu cum ar interpreta asta un psiholog. Poate presentimentul că am lăsat în urmă

o „identitate", că „ceva" a murit în mine sau pentru mine? Că aş vrea să scap de ceva, să mă eliberez de un trecut pe care nu-l mai recunosc?...

14 iulie

Va trebui să scriu într-o zi un lung studiu asupra „originilor" filozofiei; să arăt, adică, trecerea de la cunoaşterea prin mituri şi simboluri (aşa cum e practicată în lumile arhaice) la filozofia sistematică. Exemple: 1) ceea ce e „arhaic" în Platon (bunăoară, preistoria teoriei Ideilor: de la *imaginea exemplară*, la ideea platonică); 2) iniţierea echivalează cu filozofia. Iniţierea reprezintă „moartea" la nivelul experienţei profane şi „învierea" la experienţa religioasă, adică accesul la cunoaşterea metafizică. Ceva asemănător efectuează filozofia: „moartea" ignoranţei, renaşterea întru cunoaştere. Va trebui să insist asupra simbolismului obstetric atestat atât în riturile iniţiatice, cât şi în maieutica socratică.

Pentru Husserl, fenomenologia implică abolirea experienţei profane, a „omului natural". Ceea ce fenomenologii numesc „atitudine naturală" este starea profană, condiţia preiniţiatică. Tot aşa cum prin reducerea fenomenologică se obţine accesul la real, prin iniţiere se pătrunde în planul sacru, adică spiritul are acces la absolut (= real).

August

De meditat asupra acestui detaliu: că omul, făcut din ţărână, este totuşi desprins din soare. Pământul s-a rupt din soare înaintea omului, şi gestul acesta a devenit într-un anumit sens modelul exemplar al tuturor „căderilor" şi „rătăcirilor" umane.

E greoi şi obscur ce scriu, dar, când voi avea o dată timp, voi lămuri pe îndelete ce vreau să spun.

August

Mi-ar plăcea să pot scrie într-o zi o „preistorie" a tuturor obiceiurilor parareligioase, care supravieţuiesc încă în socie-

tăţile moderne. Moş Crăciun sau Sf. Nicolae care trebuie să coboare pe coş şi să apară deodată, *pe neaşteptate*, în odaie: Coşarul care apărea aşa în acea neuitată piesă idiş *Cântăreţul tristeţii sale* (am văzut-o la Bucureşti, elev la liceu, prezentată de trupa din Vilna). Or, credinţe străvechi ne arată că zeul sau mesagerul lui („strămoşul", mortul) coboară şi dispare prin coşul casei. Coşul era un fel de „drum" între două lumi. Cum scria Coomaraswamy — *cheminée, à la fois* caminus *et chemin, par laquelle Agni s'achemine et nous-mêmes devons nous acheminer vers le ciel*[1]. Coşul, căminul = *Axis mundi*; ruptură de nivel, deci posibilitate de comunicare între Cer, Pământ, Infern. Ce e fascinant e că imaginea aceasta arhaică se menţine încă în sufletul omului modern, desacralizat.

Noiembrie

Îmi aduc deodată aminte de *Metamorfoza* lui Kafka şi mă gândesc că, în credinţele a foarte multe popoare, oamenii, murind, se transformă în animale. Evident, Kafka nu se gândea la moarte, ci mai degrabă la o regresiune zoologică, la o „cădere" în nivelurile inferioare ale vieţii organice. Diminuarea aceasta, solidarizarea cu existenţele larvare, făcea fără îndoială parte din teoriile şi coşmarele lui Kafka. Dar e interesant de remarcat că şi moartea ca atare e considerată, la nivel folcloric (deci religios), regresiune într-o existenţă larvară, o diminuare de natură ontologică. S-ar putea deci ca viziunea atât de „modernă" a lui Kafka să regăsească o foarte veche spaimă de moarte, îngropată undeva, în inconştient.

8 decembrie

A apărut *Le Yoga, Immortalité et Liberté*. Nu am timp să mă bucur; lucrez cu furie la *Forgerons et Alchimistes*. Sper s-o pot termina înainte de Crăciun. Încerc „să spun" în cartea aceas-

[1] Căminul, deopotrivă *caminus* şi drum, prin care Agni porneşte la drum şi noi înşine trebuie să pornim către ceruri (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

ta mai mult decât îndrăznisem până acum în celelalte cărţi ştiinţifice.

ianuarie 1955

Din Simone Weil: *Nous sommes retournés. Nous naissons tels. Rétablir l'ordre, c'est défaire en nous la créature*[1]. Asta înseamnă *faire passer du créé dans l'incréé*[2]. Uluit să regăsesc într-o autentică experienţă religioasă modernă un *pattern* arhaic: reintegrarea preaplinului primordial, singura, adevărata realitate.

11 ianuarie

Templul grec e numit *naos*, *neos* — ca şi barca. De meditat asupra acestei imagini: Templul, adică sacralitatea exprimată în volume, e conceput ca o navă. Datorită căreia se poate călători (evident, *spre* Cer, *pe* Cer), se pot *traversa* apele (= nefiinţa, întunericul, haosul etc.). Ideea că trecerea perfectă nu se poate face decât într-un „vas", adică într-o „formă închisă", care apără de dezagregare, de risipire, de dizolvare (= topire în Ape).

21 februarie

A[stă]- noapte, mă trezeşte deodată mirosul teribil, sinistru al negului meu de la subţioara dreaptă. Mă duc la baie şi-l privesc; sângera, amestecat cu un foarte subtil puroi, uşor lipicios. Mă spăl cât pot mai bine, apoi încerc să readorm. Imposibil. Două ceasuri de insomnie, terorizată de gânduri negre. Adorm, cred, destul de târziu, după ce aud primele trenuri trecând spre Paris.

E curios, mi se părea că m-am gândit mereu la moarte. Dar la ce fel de moarte? Trecere bruscă, fulgurantă, dincolo. O zi-două de reculegere, de meditaţie, poate şi oarecare suferinţă

---

[1] Suntem de-a-ndoaselea. Aşa ne naştem. A restabili ordinea înseamnă să învingem în noi creatura (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

[2] A determina trecerea din creat în increat (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

fizică, pentru a mă detaşa mai repede de pământ — şi apoi, trecerea. Nu mă gândeam la o *astfel* de moarte lentă (deşi, e curios, mă rugam mereu să nu fiu ursit unui cancer, să mor *altfel*). La început, susţinut în acea teribilă prezenţă a morţii prin efluviile mele cadaverice, îmi era imposibil să mă gândesc la suflet, la postexistenţă, la detaşarea senină de trup. Platon, India, iniţierea prin moarte şi reînviere — toate acestea erau departe. Prezent era numai cadavrul. Îi simţeam prezenţa cu o extraordinară acuitate şi plenitudine. Parcă n-ar fi fost nimic altceva în moarte decât el. Ştiam totuşi că nu e aşa. Cu un efort de voinţă, izbuteam uneori să mă desprind de cadavru, să mă gândesc la *moarte*. Şi atunci, o astfel de groază mă cuprindea. Cât sunt de puţin pregătit să trec dincolo. Sentiment de culpabilitate: aproape nimic din ceea ce trebuia făcut n-am făcut. „Mesajele" de-abia acum mă pregăteam să le transmit: cărţile mele religioase, filozofice, poate şi literare. Am jucat cartea unei existenţe de circa şaizeci de ani — şi iată că la patruzeci şi opt de ani neîmpliniţi am deja în nări mirosul propriului meu cadavru. Desigur, îmi spuneam, voi fi operat, îngrijit etc. — dar asta îmi mai dă un an, cel mult doi; şi forţe din ce în ce mai puţine, incapabil să mai pot scrie o carte adevărată. Va trebui să mă mulţumesc, în cel mai bun caz, cu articole, cu *Jurnalul*. Dar toate gândurile şi calculele acestea nu erau nimic. Prezent era doar mirosul cadavrului. M-am imaginat cu braţul drept amputat, m-am văzut scriind cu mâna stângă, salutând cu mâna stângă ridicată în aer. Degeaba. Imaginea aceasta de „zvârlire" a acelei părţi din trupul meu care începuse să putrezească nu mă liniştea. Şi, deodată, mi-am adus aminte de cartea pe care o pregătesc, *Mort et Initiation*. O vedeam până acum „din afară", ca o lucrare de erudiţie şi filozofie. Mă înşelam; nu înţelesesem esenţialul. Iniţierea e o moarte, şi orice moarte, inteligent asumată, poate echivala unei iniţieri. Dar „moarte simbolică" (rituală, iniţiatică) nu e numai suferinţa, tortura, boala etc. —, ci şi experienţa propriului tău cadavru, reconcilierea cu acest fapt simplu, dar pe care-l uităm: că nu suntem numai *trecători*, ci suntem şi în descompunere, şi că trebuie *să*

acceptăm acest cadavru care e carnea noastră, că trebuie să ne reconciliem cu ideeea că *suntem şi asta*, un cadavru. Nu trebuie să ne gândim numai la suflet. Ar fi prea simplu. În cazul meu, n-a mers deloc: nu m-a liniştit deloc gândul că mă voi despărţi de trup. Nu m-am împăcat decât acceptându-mă ca atare, asumând propriul meu miros cadaveric, spunându-mi că şi asta face parte din mine. Poate că numai astfel valorificată spaima mea de azi-noapte a putut fi integrată: am simţit în ea teroarea iniţiatică. Mi-am spus: trebuie să trec prin toate acestea, ca să pot reînvia altfel, altundeva.

Roma, 25 aprilie

Congresul de Istoria Religiilor. Joachim Wach îmi spune că m-a invitat să ţin Haskell Lectures la Universitatea din Chicago. La anul. Anul acesta, le va ţine Heiler. Nu-mi prea vine să cred că voi ajunge până la Chicago. Viza americană mi se pare inaccesibilă.

Tăsch, august

Scriu din ce în ce mai rar în acest caiet. Nu prea înţeleg de ce — dar *simt*.

Am venit în acest cătun la 1 700 de metri acum o săptămână. Timp magnific. Plimbări — dar în special beţie literară. La Casa Gabriella, în iulie, am scris nuvela *Fata Căpitanului*. Aici, am început o lungă povestire, *Pe strada Mântuleasa*, care mă pasionează. Scriu uneori opt-nouă ceasuri pe zi, ca în tinereţea mea. Mă afund pe nesimţite într-o mitologie bucureşteană rămasă în adormire cincisprezece ani.

În iunie, Guillermou corecta de zor *Forêt interdite* (titlul definitiv al romanului). Cartea va apărea la toamnă. Ştiu că soarta mea literară în Occident se joacă pe acest roman — dar nu pot face nimic; nici interveni la criticii prieteni, nici la Gallimard (pentru publicitate etc.). Singurul lucru care mă interesează în momentul de faţă este să termin nuvela.

Enrico Grassi — care m-a cunoscut la Roma — îmi cere insistent un volumaş pentru colecţia pe care o dirijează, „Rowohlt Deutsche Enzyklopädie". Primele numere vor apărea la toamnă. Grassi vrea să scriu *Das Heilige und das Profane*. Rowohlt mi-a trimis contractul aici. 160 de pagini dactilografiate, în ianuarie. Nu ştiu cum voi face. Am de terminat câteva studii şi de completat volumaşul făgăduit lui Carlo Diano (*Centre du Monde, Temple, Maison*). Şi vara aceasta (prima din 1950 fără „Eranos") o păstrez numai pentru literatură.

Carnet de vară
Ascona, iulie 1957

De câte ori regăsesc această cameră din Casa Gabriella, îmi amintesc de coperta primului roman de Alfredo Panzini pe care l-am citit: *Il padrone sono me*! De la masa mea de lucru, văd terasa, lacul şi muntele din faţă. Întocmai ca în acea fabuloasă copertă din adolescenţă.

...Am descuiat valiza cu cărţi şi manuscrise şi am căutat dosarul cu note pentru conferinţele „Eranos". Pentru a câta oară îngenuncheam în faţa acestei valize, căutând printre caiete şi cărţi, scoţând dosarele unul câte unul, terorizat la răstimpuri de gândul că tocmai notele de care aveam nevoie ar fi putut fi lăsate într-unul din locurile pe unde am trecut în ultimii ani, în pivniţa din rue Duhesme sau sus, în biblioteca Jacquelinei, la Val d'Or sau la Chicago? Mă revăd, acum o lună, în apartamentul Lizettei, la New York, acum două săptămâni în cabina îngustă de pe *Liberté*, apoi, din nou, în Collège Sainte Thérèse, îngenunchind în faţa aceleiaşi valize ca s-o pregătesc pentru lucrul de vară. Şi, deodată, îmi dau seama ce-am ajuns: un nomad, un *wandering scholar*. Nu mai am nicăieri, într-o casă, o odaie a mea. Locuiesc pe unde pot, la cine mă poftеşte, la rude, la prieteni sau la oameni de omenie. Îmi aduc aminte de melancolica indignare a lui Camil Petrescu, prin 1937: „La patruzeci de ani, eu n-am nici măcar o garsonieră!" L-am privit atunci ca pe un martir exemplar.

...Dar mai mult decât toate mă întristează faptul că încă pentru multă vreme nu voi mai putea scrie şi citi în voie. Visez uneori la o lungă, nesfârşită vară, în care să mă las deşteptat în fiecare dimineaţă de bucuria că ziua va fi numai a mea, că voi putea, dacă vreau, s-o risipesc sau s-o mistui întreagă într-o carte.

*

Citesc *Voyage au Centre de la Terre* a lui Jules Verne, fascinat de îndrăzneala simbolismului, de precizia şi opulenţa imaginilor. S-ar putea scrie un studiu întreg asupra mesajului secret al acestei cărţi. Aventura e de ordin iniţiatic: ca în orice iniţiere, se regăsesc rătăcirile în labirint, coborârea în lumea subterană, trecerea Apelor, proba focului, întâlnirile cu monştrii, proba solitudinii absolute şi a întunericului, în sfârşit, ascensiunea vertiginoasă, echivalând cu apoteoza iniţiatului. Dar cât sunt de exacte imaginile acestor lumi subterane, ale acestor tărâmuri de dincolo — cât de precisă şi de coerentă e mitologia abia camuflată sub jargonul ştiinţific al lui Jules Verne? Mă întreb cum de au neglijat până acum psihologii şi criticii literari acest document excepţional, inepuizabil tezaur de imagini şi arhetipuri?

Cineva va scrie într-o zi istoria imaginaţiei moderne. Capitolul închinat lumilor subpământene va trebui să ţină seama de *Voyage au Centre de la Terre*, de *Sche* a lui Riggard Haggart, de *Om* şi *There Was a Door* ale lui Talbot Mundy. Probabil că nici unul din aceşti trei autori nu ştia mare lucru despre mitologiile şi riturile iniţiatice. Şi totuşi, imaginile şi scenariile lumilor subpământene care abundă în cărţile lor nu-şi revelează semnificaţiile secrete decât dacă le reintegrăm misterului din care au fost desprinse, acel mister prezent în toate iniţierile.

*

De curând, C.G. Jung a avut acest vis: se afla într-o imensă sală de spectacol, singur. Cortina s-a ridicat încet, şi pe scenă a apărut dna Jung — dar nu aşa cum era în ultimii ani (a murit

la 75 de ani, anul trecut), ci așa cum o întâlnise Jung cu cincizeci de ani în urmă. N-a rostit nici un cuvânt. Amândoi s-au privit mult timp în tăcere.

Jung ar fi mărturisit că după acest vis nu mai are nici o îndoială în ceea ce privește nemurirea sufletului.

*

Cât de mult îl admir pe Cioran pentru neegalata lui știință de a scrie scrisori! Cred că i-am ghicit de mult secretul. Cioran nu scrie nici când trebuie, nici când nu are ce face, ci doar când simte nevoia să se adreseze cuiva, unui prieten sau unui necunoscut. Și scrie, atunci, despre ce are el chef, dincolo de „momentul istoric", oarecum atemporal.

Cum îl înțeleg!... Astăzi, bunăoară, am simțit deodată nevoia de a comunica cuiva primele mele impresii din Chicago, de acum opt-nouă luni. Le-am regăsit pe toate, proaspete și fragede, așa cum desigur nu le voi mai reîntâlni. Mi-ar fi plăcut să rămân toată după-amiaza la această masă și să scriu despre arborii din Woodlawn Avenue, despre carilonul misterioasei Rockefeller Chapel, care aduce cu o catedrală gotică, așa cum ar fi fost ea imitată de azteci.

*

Furtuna de a[stă-]noapte. Trăsnetul a căzut la câțiva metri de terasă, în lac zguduind casa din temelii și topind toate siguranțele. Am aprins lumânări și am sfârșit masa între trăsnete. Apoi, în camera lui Corbin, cu damigeana de Chianti, între noi, la lumânare, lungă discuție despre gnosticism și Evangheliile apocrife.

Furtuna a continuat, tot atât de furioasă, până în zori. Dimineața, locul părea înecat în pâslă.

Mi-am adus aminte de o scenă pe care mi-o povestise Haig Acterian prin 1927: noaptea, la Schitul Ialomicioara, treziți din somn de trăsnete, au aprins o lumânare, și Marietta a început să citească cu glas tare din Evanghelia lui Ioan. Când a terminat de citit, răsărea luna dinspre Piatra Craiului.

•

Ascultând mierlele, mi-am adus aminte de vara petrecută la Săcele, unul din[tre] cele „Şapte sate" de lângă Braşov. Era, cred, în 1922. Aveam cincisprezece ani şi, între altele, eram pasionat de entomologie. Plecam, în zori, de-a lungul râului, cercetând tufele de răchită ca să culeg larve de fluturi. Alteori, urcam costişa şi, în fân, citeam până ce mi se făcea foame. Citeam tot ce-mi cădea în mână. În casa pe care o închiriasem, găsisem o colecţie de vechi numere din *Revista Română*. Îmi amintesc de un articol al lui H. Sanielevici: „De ce cântă păsările?" Era unul din primele lui articole, publicat prin 1910. L-am citit, fermecat, de vreo două-trei ori. Dacă îmi aduc bine aminte, explicaţia era destul de simplă. Păsările cântă pentru că altminteri s-ar asfixia...

•

Am adus şi de data asta ultimul caiet din *Jurnal*, dar încă nu l-am deschis. Paginile acestea le scriu într-unul din carnetele pe care le-am găsit, aşezate de Olga pe masa mea de lucru. *Jurnalul* aproape că l-am abandonat în ultimii doi ani. Şi-mi pare rău. Nu-mi făceam iluzii asupra calităţii lui, căci notam în mare grabă tot felul de nimicuri, iar când lucram la vreo carte, aproape că nu-l deschideam. Şi totuşi, îmi pare rău că l-am întrerupt. Aş fi regăsit acolo destule sfărâmături ca să pot reconstitui, din amintire, întâmplări, itinerare şi întâlniri.

L-am întrerupt în vara 1955, dar deja din primăvară îl deschideam tot mai rar. Ce e mai curios: îmi dădeam foarte bine seama de ce mă simţeam detaşat de acest *Jurnal* pe care-l începusem în 1928 şi, cu excepţia anului petrecut în Anglia, îl continuasem aproape fără întrerupere. În iarna 1955, m-a trezit într-o noapte mirosul de cadavru. Negul pe care-l aveam de nenumăraţi ani la subţioara dreaptă se infectase şi supura. Am fost operat în câteva zile, dar a trebuit să aştept o săptămână rezultatul biopsiei să ştiu dacă am sau nu cancer. Toate astea le-am notat în *Jurnal*. Ce n-am notat însă a fost acel lung şi fantastic *rêve éveillé* pe care l-am avut după ce am aflat rezultatul analizei.

Stam întins într-o după-amiază pe canapea, şi m-am văzut deodată mort, aşezat în sicriu şi dus la Biserica română din rue de Beauvais. Pe sicriu, se aflau flori şi două mici drapele, român şi francez. În timpul slujbei, sicriul a început deodată să se înalţe în aer. Apoi, a ieşit uşor pe uşă, fără ca o singură floare să alunece, a rămas câteva minute în stradă, suspendat la vreo zece metri de caldarâm — apoi s-a înălţat mai sus şi s-a îndreptat spre Institutul Pasteur, unde îmi făcusem operaţia. A plutit câtva timp pe deasupra Institutului, s-a înălţat la vreo cincizeci-şaizeci de metri, şi apoi a pornit spre miazăzi.

Mi-ar trebui multe pagini ca să descriu senzaţia pe care o provocase acest „miracol", miile de oameni care urmăreau pe străzile Parisului sicriul plutind pe deasupra caselor: maşinile, camioanele cu instalaţii cinematografice şi radiofonice, elicopterele care l-au întovărăşit când s-a depărtat de oraş. Ediţiile ziarelor de după-amiază anunţau localităţile pe unde trecea şi publicau noi fotografii. Sicriul se apropia de Alpi. Se înălţase la peste 1 000 de metri, şi florile şi drapelele nu se clătinaseră, în pofida vijeliilor şi furtunilor. Nimeni nu ştia unde se va îndrepta. În câteva zile, sicriul a ajuns aici la Casa Gabriella, s-a coborât la câţiva metri deasupra terasei, rămânând neclintit în aer, aşteptând parcă să apară Olga. Când Olga s-a apropiat cu un trandafir în mână, sicriul s-a plecat destul ca să-l poată aşeza alături de celelalte flori. Apoi s-a înălţat din nou, a trecut Lacul şi, tot fără grabă, s-a îndreptat spre Italia, a traversat Adriatica, toată Iugoslavia, a pătruns în Bulgaria şi s-a oprit la Dunăre, în dreptul Olteniţei. Acolo a rămas zile întregi, aşteptând. Prietenii organizaseră un Comitet şi, prin Crucea Roşie, ceruseră Guvernului de la Bucureşti asigurarea că sicriul nu va fi distrus. Când s-a obţinut această asigurare, sicriul şi-a reluat zborul lui lin şi s-a îndreptat spre Bucureşti. Îl urmărisem până atunci fără nici o dificultate peste munţi, peste ape şi oraşe, dar de data aceasta nu l-am mai putut urmări. Rămăsesem pe malul bulgăresc al Dunării şi-l priveam cum se depărtează, până ce nu l-am mai văzut.

Visătoria aceasta a durat cam o jumătate de ceas. Am încercat de mai multe ori s-o întrerup, să citesc ceva, dar câteva clipe în urmă mă trezeam urmărind sicriul cu flori, plutind undeva între Alpi şi Dunăre. În vara aceea, am povestit acest *rêve éveillé* câtorva psihologi, dar n-am aflat mai mult decât ce ghicisem singur: că se referă la o experienţă de moarte şi reînviere iniţiatică. Nu ştiu ce porţiune din mine, din existenţa mea trecută, trebuie să moară ca să pot supravieţui. Dar de atunci mi-a fost tot mai greu să mă reîntorc la *Jurnal*, şi în acea vară l-am părăsit definitiv. Într-un anumit fel, poate a trebuit să mă detaşez şi de trecutul apropiat, de ultimii cincisprezece ani, aşa cum întâmplările mă siliseră să mă detaşez de tot ce iubisem, lucrasem şi visasem în tinereţe.

*

La vreo lună după sosirea noastră la Chicago, la un dejun al Clubului Sud-Est Asiatic, Milton Singer, profesor de antropologie, a vrut să ştie ce m-a impresionat mai mult în Statele Unite. I-am răspuns: veveriţele. Am încercat să-i explic de ce, dar n-am izbutit să mă fac înţeles. Milton Singer zâmbea îngândurat şi fericit; descoperise, desigur, o secretă, ironică aluzie la cine ştie ce „situaţie" americană. În fond, nu ştiu dacă e chiar aşa de uşor de înţeles. Acum câteva săptămâni, la Paris, îi vorbeam de toate astea lui Père Bruno. Dar acolo, la *Études Carmélitaines*, timpul nu ne fugărea, şi până în cele din urmă cred că am reuşit să spun ce simţisem când am văzut prima veveriţă apropiindu-se de palma mea întinsă ca să culeagă o alună. De câte ori mi se par abolite — chiar pentru câteva clipe — neîncrederea, inimiciţia, lupta pe viaţă şi pe moarte între om şi sălbăticiuni, mă tulbură o puternică, nedesluşită emoţie. Ca şi cum ar fi anulată actuala condiţie a Lumii şi a omului şi ne-am regăsi din nou în acea epocă paradiziacă, exaltată, în miturile primitivilor. Atunci, *in illo tempore*[1], înainte de „cădere" sau de „păcat", oamenii trăiau în pace cu fiarele sălbatice, le înţe-

[1] În acea vreme (*lb. lat.*) (*n. ed.*).

legeau limba şi vorbeau prieteneşte cu ele. Amiciţia cu animalele sălbatice şi înţelegerea limbii e un sindrom paradiziac şi totodată eschatologic. Când pruncul se va juca cu năpârca şi iedul va sălta alături de leopard, istoria va sta gata să se încheie şi timpul mesianic va fi aproape. Schivnicii şi sfinţii regăsesc, dar numai pentru ei, această amiciţie paradiziacă cu fiarele sălbatice.

Despre toate acestea am scris, pe larg, în câteva studii şi articole, pe care n-am de gând să le rezum aici. Dar e încurajator că un om modern poate fi tulburat atât de adânc de prietenia unui animal nedomesticit. La începutul lui iulie, pe „Liberté", am ascultat o seară întreagă întâmplări cu urşii din pădurile canadiene; cum vin lângă maşină să caute zahăr şi, dacă nu le dai, se întind de-a curmezişul şoselei, ştiind că nu te va lăsa inima să calci peste ei... Îmi amintesc că, prin 1934, V. Christian îmi povestea ce i s-a întâmplat lui o dată, într-o pădure de lângă Bucureşti, cu o şopârlă şi nişte fluturi. Dar poate că-mi mărturisise atunci nostalgiile lui de poet.

*

Îi spuneam azi lui H.C. că pentru mine cuvântul „diletant" păstrează, încă, o somptuoasă gravitate. Dar nu i-am spus de ce. Asta se leagă de una din cele mai sumbre vacanţe din adolescenţă. Eram la vila din Techirghiol şi terminasem de citit toate cărţile. (Nu erau atât de multe, de altfel. Vilegiaturiştii veneau pentru băile de nămol şi aproape n-aveau timp să citească.) În cele din urmă, am descoperit *Operele complete* ale lui Vasile Conta în ediţia lui O. Minar. Un volum de vreo mie de pagini, cu portretul filozofului pe copertă. Îl adusese, cred, una din mătuşile mele, şi rămăsese uitat, într-un garderob. Am început să citesc *Teoria ondulaţiei universale*, dar fără să înţeleg mare lucru. Aveam vreo doisprezece-treisprezece ani, şi nu mă simţeam atras către filozofie. Dar, deşi înţelegeam atât de puţin, din plictiseală, din curiozitate, poate şi cu speranţa că o dată voi înţelege — continuam să citesc, îndărătnic, în fiecare zi. Ajunsesem pe la jumătatea volumului când, într-o dimineaţă, un student de

la o vilă vecină m-a surprins citind, în grădină. A luat volumul în mână, l-a răsfoit şi a zâmbit amar. — Tinere, m-a mustrat, de ce-l citeşti pe Vasile Conta? El nu era un filozof propriu-zis. Era un diletant...

Veneţia, august

Oprindu-mă în faţa acestui înalt Isus, imberb şi clar ca un arhanghel, simt că, de foarte departe, o amintire încearcă să pătrundă până la mine, cel de azi. Aştept, fermecat de acest fragment de viaţă uitată care se trudeşte să fie recunoscut — şi deodată îmi amintesc. Era în 1926, primăvara. Sosisem cu o noapte mai înainte şi, precum se cuvenea, cea dintâi vizită din dimineaţa aceea ne adusese la San Marco. Îi lăsasem pe ceilalţi strânşi în jurul ghidului, urmărind, cu capetele plecate pe ceafă, scenele din Vechiul Testament, şi intrasem singur în bazilică. Mi se părea că *trebuie* să văd singur, fără ajutorul ghidului, că numai astfel voi putea descoperi... Că voi descoperi ce? Nu ştiam, nu mă întrebam. Simţeam doar că mi se va „revela" ceva.

Şi atunci, pe neaşteptate, m-a întâmpinat acest Cristos lucrat în mozaic, un Cristos pe care nu l-am recunoscut în primele clipe, pentru că semăna cu un arhanghel. *Cristos angelos.* Unul din cele dintâi mistere, pe care nu le bănuisem până atunci, pe care nu aveam cum să le înţeleg. Dar presimţeam că în tinereţea imberbă şi incomparabila frumuseţe a lui Isus se ascundea şi taina androginului. Mă regăsesc dintr-odată întocmai ca atunci, în 1926, privindu-l cu aceeaşi neînţeleasă atracţie; regăsesc uimirea şi gesturile de atunci, parcă timpul s-ar fi oprit pe loc. Îmi apăs cu degetul ochelarii ca să văd mai bine, şi simt cum gestul acesta prelungeşte ticul meu din adolescenţă, când dioptriile creşteau mai repede decât apucam să-mi schimb lentilele. Şi apoi, un alt gest, pe care l-am pierdut de mult: îmi încrucişez mâinile la spate. Gest pe care-l prinsesem, un grup întreg de băieţi, în ultimele clase de liceu, după ce Nanu, profesorul de română, ne spusese că aşa vorbea Titu Maiorescu.

•

Bazilica din Torcello. Mă întorc neîncetat la această scenă uluitoare: Dumnezeu, în chip de bunic, cu Isus pe genunchi — şi alţi câţiva copii ţinându-l de pulpana hainei. Copiii suntem noi, oamenii. Parcă n-am mai fi *făptura* lui Dumnezeu, ci *copiii* lui, zămisliţi de el, deşi nu direct (căci nu e tatăl, ci bunicul nostru), dar nu mai puţin suntem sânge din sângele lui. Aici, Isus nu e încă Mântuitorul nostru, ci, copil ca şi noi, pare a fi doar favoritul bunicului, al lui Dumnezeu. O asemenea viziune nu poate fi decât creaţia geniului popular, şi ea nu-şi capătă înţeles decât integrată universului folcloric.

•

Vita di Giovanni Papini a lui Ridolfi e mai mult decât o biografie; e şi un avertisment pentru orice scriitor din familia spirituală a lui Papini. O jumătate de secol, acest prea înzestrat, prea abil şi disperat copil teribil a voit să scrie o carte *Adamo*, sau, cum i-a spus mai târziu, *Appunti sull'uomo* sau *Giudizio Universale*. Prima pagină, al cărei autograf îl reproduce Ridolfi, este din 1903. De atunci şi până în preziua paraliziei, Papini a reluat şi a abandonat de nenumărate ori acest *opus magnum*. În ultima formă, *Giudizio Universale* era aproape sfârşită în 1953. Când l-am văzut în primăvara acelui an, Papini spera s-o încheie foarte curând. Şi ar fi putut-o termina dacă, şase luni în urmă, nu şi-ar fi pierdut uzul mâinii drepte. Poate ar fi izbutit totuşi s-o încheie chiar după aceea, dictând, dacă nu s-ar fi lăsat ispitit de *Il Diavolo*. Încă una din fanteziile lui lirico-teologale, cu care voia să uluiască, să consterneze sau să exaspereze publicul, aşa cum îi plăcuse să facă în tinereţea lui. Hotărându-se să termine, dictând, *Il Diavolo*, Papini a pierdut ultima şansă pe care i-o îngăduise Providenţa de a încheia capodopera vieţii lui. A mai supravieţuit mai mult de un an şi a continuat să dicteze, în condiţii care ţin mai mult de miracol, acele *Schegge*[1] pe care le pu-

[1] Ţăndări, fragmente, aşchii (*lb. it.*) (*n. ed.*).

blica de două ori pe lună *Corriere della Sera* — dar această lungă şi neverosimilă agonie, care i-a transfigurat biografia, n-a mai adăugat nimic faimosului manuscris al *Judecăţii din urmă*. Într-o zi va apărea şi această operă, dar nu aşa cum o voise el, cum visase el s-o înfăţişeze lumii. Din ziua când a conceput-o, Papini a scris vreo cincizeci de cărţi. Nu toate îi erau predestinate. Multe din ele le puteau scrie alţii, unele poate chiar mai bine ca el. Opera pentru care venise el pe lume era, alături de *Omul sfârşit* şi alte câteva, *Giudizio Universale*. Dar s-a lăsat adesea ispitit de cărţi care nu erau, organic, ale lui. Iar când a voit să încerce ultimul efort şi să termine *Giudizio Universale*, a amuţit, aproape orb, paralizat, într-un scaun...

Cutremurător exemplu. Şi, cu toate acestea, încă din 1912, Papini înţelesese. Scria în articolul *Diventar genio*: „Oricine, cu condiţia să ştie clar ce vrea să devină şi să nu piardă nici măcar o secundă din viaţa lui, poate ajunge alături de cei care dau legi lucrurilor şi creează lumi mai puţin întunecate şi vieţi mai vrednice"...

*

La Veneţia vin întotdeauna şi pentru a-l reîntâlni pe Evel Gasparini. L-am cunoscut în 1950. Deşi e profesor de slavistică, marea lui pasiune, de mulţi ani, e etnologia. Totul a plecat de la o carte despre Dostoievski, pe care încă n-a scris-o. Ca să-l înţeleagă, a început să cerceteze cultura populară rusă. Dar, comparând-o cu alte culturi populare europene, şi-a dat seama că are de-a face cu o lume străină, exotică. A început atunci să studieze etnologia şi a descoperit că prăpastia aceasta dintre slavi şi restul popoarelor europene se datoreşte faptului că cei dintâi aparţineau încă, la începutul secolului, unei culturi de tip matriarhal. Din 1948, Evel Gasparini consacră principalul lui curs de limbă şi cultură rusă matriarhatului slav. Când l-am întâlnit, azi, îmi spunea, abătut, că e prost văzut de savanţii sovietici şi, în general, de slavişti; că i s-a dat a înţelege că matriarhatul slav nu e oportun; că, în fond, Dostoievski...

•

München, 2 septembrie

Congresul Orientaliştilor. Seara, într-o berărie, cu Edward Conze. Discuţie despre budism, *Prajnaparamitra* şi astrologie. Crede în reîncarnare. Îşi aduce aminte de „două existenţe şi jumătate" (probabil jumătatea pe care a trăit-o în această viaţă). Extraordinar de simpatic. Ne placem reciproc, şi repede. Pentru că, îmi explică el, suntem amândoi *pisces*[1]. Christinel e *taurus*[2] (*la vache masculine*[3], spune el); este deci cu picioarele pe pământ. Ca atare, nu-i va plăcea cartea lui despre budism. Îmi mai spune că, citind epopeea lui Gesar, a exultat de bucurie că, o dată „caii mongoli vor zdrobi şi vor călca în picioare Europa". Mare dragoste pentru mongoli şi tibetani. Admiraţie extraordinară pentru Padmasambhava. Nu şi-o poate explica decât prin faptul că a fost, cu siguranţă, unul din discipolii lui.

•

Cu Stig Wikander, priveam astăzi vitrinele anticăriilor. Stig zăreşte o carte a lui *Swami* Shivananda, şi mă întreabă dacă l-am cunoscut. Da, îi răspund, timp de vreo şase luni mi-a fost un fel de *guru*, la Svargashram, în Rishikesh. Coliba mea se afla la vreo sută de metri de a lui. Coboram împreună, în zori, printre stânci, să ne scăldăm în Gange... — A mai scris altceva?, mă întreabă Stig. — E o poveste lungă, îi răspund. În primăvara 1931, *Swami* terminase de scris prima lui carte şi plecase cu ea să caute un editor la Allahabad sau Benares. Nu l-am văzut de atunci. Când am părăsit Svargashram, el nu se întorsese încă. Dar i-am citit cartea câteva luni mai târziu. Ce s-a întâmplat apoi, nu ştiu, căci în noiembrie am plecat spre ţară.

---

[1] Peşti (*lb. lat.*) (*n. ed.*).

[2] Taur (*lb. lat.*) (*n. ed.*).

[3] Vaca masculină (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

Mulţi ani după aceea, am auzit că publicase o bibliotecă întreagă. Prin 1950 am primit, la Paris, una din numeroasele lui publicaţii periodice, scrise în întregime de el. Am aflat astfel că tipărise vreo patru sute de volume şi broşuri, plus un număr considerabil de articole. Toate astea, în mai puţin de douăzeci de ani. A ajuns foarte popular în toată India, unde e considerat un sfânt, un maestru spiritual al secolului — şi începe să fie tradus şi cunoscut şi în Europa. Judecând după fotografii, nu s-a schimbat prea mult. E doar puţin mai gras decât îl lăsasem eu, în 1931, coborând spre Allahabad cu primul lui manuscris sub braţ. O fotografie îl arată scriind în camera lui de lucru, la Rishikesh. De jur-împrejur, până în tavan, rafturi pline cu manuscrisele lucrărilor deja publicate. Scrie mereu, neobosit, şi scrie despre acelaşi lucru: natura iluzorie a lumii (*mâyâ*), unitatea Spiritului (atman = Brahman) şi mijloacele prin care omul poate dobândi libertatea (Yoga şi Vedânta). Personal, poligrafia aceasta vagă şi monotonă mă deprimă; aşa cum mă întristează fotografiile din Rishikeshul de astăzi, cu birou de poştă şi telegraf, spital, tipografii, biblioteci, case de odihnă şi meditaţie, industrie farmaceutică himalayană, şcoli elementare, secundare şi superioare, toate ridicate datorită muncii şi prestigiului lui *Swami* Shivananda. Dar îmi dau foarte bine seama de semnificaţia lor secretă şi de necesitatea lor. *Swami* se adresează unei lumi, din punct de vedere tradiţional indian, corupte şi imbecilizate, căci trăim în Kali-yuga. Într-o epocă dominată de presa de mare tiraj, de *Reader's Digest*, radio şi televiziune — *Swami* scrie mereu, pentru înţelesul cititorilor de azi, repetând până la exasperare aceleaşi şi aceleaşi lucruri simple şi vagi; tot aşa după cum milioanele de tone de hârtie tipărită în zilele noastre imprimă, în fond, cam aceleaşi fapte diverse şi aceleaşi slogane. Dacă-l înţeleg bine, *Swami* încearcă să-şi deştepte contemporanii la viaţa spirituală, aplicând aceeaşi tehnică publicistică pe care o utilizează lumea modernă. E un *guru* pe măsura epocii rotativelor şi a maculaturii imprimate.

Dar rămâne totuşi un amănunt pe care nu-l înţeleg: respectul lui pentru cuvântul scris sau spus *de el*. Unul din articolaşele

lui, care repeta aceleaşi bine ştiute lucruri („Lumea e iluzie. Citeşte şi meditează scripturile sfinte. — Eşti liber. Eşti atman. Eşti Brahman etc. etc."), se termina astfel: „Copernic, mare astronom, născut în... mort în..." Ca şi cum ar mai fi avut un rând-două de scris şi, nemaiştiind ce să adauge, ar fi întins mâna şi ar fi deschis la întâmplare un dicţionar biografic. Unul din tinerii lui colaboratori povestea într-una din revistele pe care le publică *Swami* la Rishikesh acest detaliu. Veniseră radiofoniştii ca să-i înregistreze un discurs, şi l-au rugat să rostească, la întâmplare, câteva cuvinte, pentru a verifica aparatul. După ce le-au înregistrat şi le-au ascultat, şi s-au convins că totul e în regulă, au voit să şteargă acele câteva cuvinte de pe bandă, dar *Swami* s-a împotrivit. De ce să le ştergeţi? le-a spus. O dată ce-au fost rostite, cuvintele acestea au dreptul să rămână...

Pentru cineva care crede că Universul întreg e o iluzie, dorinţa de *a rămâne* mi se pare plină de secrete subînţelesuri.

*

Ieri, în antract la *Parsifal*, îl întrezărisem pe Père de Menasce. Azi îmi spune: *Que c'était beau! Que c'était beau!*[1]... Ne întâlnisem amândoi în faţa standului cu cărţi al lui Harrassowitz. Zăreşte traducerea germană a *Şamanismului* şi o ia în mână, o răsfoieşte, exclamă: Ce carte extraordinară! — apoi se întoarce spre mine şi, oarecum jenat, se scuză că nu citise încă *Forêt interdite*, pe care i-o trimisesem acum un an. Sunt poate mai stânjenit ca el, şi încep să mă scuz: n-aş fi îndrăznit să-i dăruiesc acest roman prea mare şi atât de mărunt tipărit, dacă n-aş fi ştiut că-l tradusese, cel dintâi, şi atât de frumos, pe T.S. Eliot etc.

Rămas singur, îmi amintesc ce-mi spunea Kurt Wolf la Ascona: Litera e prea măruntă. Nu se poate citi. Sau Dumézil: Iartă-mă, nu-l pot citi. E prea mare. N-am timp... Dr. René Laforgue l-a început şi apoi a citit ultimele pagini. Apoi a renunţat să-l continue. Ca psihanalist, spune el, a înţeles că un destin care

[1] Ce frumos a fost! Ce frumos a fost! (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

se încheie printr-o sinucidere nu poate fi, omeneşte, interesant... — Dar nu e sinucidere, am încercat eu să mă apăr. René a început să râdă. — Délia!, a exclamat. El *crede* că *nu* e sinucidere!... Delia m-a privit amuzată. — Evident că e sinucidere, m-a asigurat ea. Apoi, René mi-a mărturisit cât de rău îi pare că am pierdut atâta timp scriind acest roman. Teza lui e următoarea: chiar dacă aş fi un excelent romancier, n-are sens să scriu, pentru că au fost, sunt şi vor fi cel puţin o mie de mari romancieri în lume — în timp ce, la ora actuală, sunt singurul care pot scrie *Le Chamanisme* şi celelalte...

Fapt este că *Noaptea de Sânziene* n-a avut, cum se spune, succes. Prea puţine recenzii şi, în afară de articolul lui R. Lalou din *Les Nouvelles Littéraires*, publicate prea târziu; cartea dispăruse din librării. S-ar putea găsi o serie întreagă de explicaţii: că a apărut când lumea nu se întorsese încă din vacanţe, că n-am făcut nici un efort ca s-o „lansez" etc.; sau că este un „roman-roman", adică se poate citi, în timp ce critica şi elita literară se interesează îndeosebi de o epică fracturată, dezarticulată, scrisă, dacă se poate, la limita inteligibilităţii semantice. Dar, în fond, ce importanţă pot avea toate acestea? *Habent sua fata*...[1].

Marele meu noroc a fost că, la douăzeci şi şase de ani, am cunoscut „succesul", şi de critică, şi de public, şi de atunci am ajuns aproape indiferent de soarta cărţilor mele. Ca orice om, mă bucur când o carte place şi are „succes", dar nu pot spune că sufăr când nu are. Singurul lucru care mă interesează cu adevărat e cartea pe care o scriu sau la care visez. S-ar putea ca *Noaptea de Sânziene* să fie „descoperită" într-o zi, dar s-ar putea de asemenea să sombreze într-o totală şi definitivă uitare. Nu pot face nimic ca s-o„ salvez". Numai una sau mai multe din cărţile mele viitoare ar putea face ceva.

Dar problema nu e asta, sau, mai precis, nu e numai asta: ca o carte *să se impună*, *să dureze*. Într-un anumit fel, o carte „există" şi în ea însăşi, indiferent de ce-a vrut să facă autorul

---

[1] *Habent sua fata libelli* „cărţile îşi au soarta lor" (*aforism latinesc al lui Terentianus Maurus*) (*n. ed.*).

sau de ce cred cititorii despre ea. „Existența" aceasta nu ține de timp; mai exact, nu e nutrită, nici anulată de timp. Participă la acel mod de a exista care se îndestulează pe sine, căruia îi e indiferent dacă „durează" o oră, un anotimp sau un secol. Structura acestor existențe este epifanică: ele *sunt* pentru că au apărut, s-au manifestat, s-au arătat. Pot pieri în clipa următoare; destinul lor s-a împlinit. Destinul lor a fost doar *să fie*.

Nimeni nu cunoaște mai bine decât autorul lipsurile, defectele, excesele unei cărți. Îmi dau seama de tot ce e ratat, strident, ieftin sau fals în *Noaptea de Sânziene*. Dar asta nu-mi adumbrește admirația pe care o am față de această carte, fără îndoială lucrul cel mai bun pe care l-am scris până azi. Uneori, ascultând elogiile adresate altor cărți ale mele de către oameni pe care-i admir și-i iubesc, îmi îngădui un zâmbet secret. Îmi spun: cât sunteți de perspicace, de inteligenți și de cultivați, *n-ați văzut*...

Reflecția aceasta e cu atât mai inocentă, cu cât nu există nici un mijloc de a le arăta ceea ce nu izbutesc să vadă.

*

Recitesc dezamăgit paginile de mai sus. Un scriitor are atâtea de spus despre lucrările lui, încât oricât ar spune de mult, anumite aspecte sunt trecute sub tăcere. Vreau să adaug, în grabă, aceste observații în legătură cu destinul *Nopții de Sânziene*.

Rezonanța neașteptată a cărților mele de istoria religiilor și filozofia culturii trebuia să mă avertizeze de semităcerea care va întâmpina romanul. Cam tot ce-am publicat până acum, chiar și lucrările tehnice ca *Le Chamanisme* și *Le Yoga*, a interesat într-o nebănuită măsură criticii literari; și asta nu numai în Franța. Nu e greu de înțeles de ce: miturile, simbolurile, comportamentele lumilor arhaice și orientale pasionează nu numai pentru exotismul și primitivismul lor, ci și pentru că toate acestea ar putea servi drept punct de plecare pentru o nouă viziune a Lumii, care să înlocuiască imaginile și valorile în care credeau generațiile trecute și care astăzi sunt perimate. Aș putea scrie

o carte întreagă despre fenomenul de regresiune în amorf şi haotic, descifrabil în istoria tuturor artelor moderne.

Sensul mi se pare clar: refuzăm lumea şi înţelesul existenţei aşa cum l-au cunoscut şi acceptat înaintaşii noştri; manifestăm acest refuz, abolind Lumile trecutului, fracturând formele şi teşind volumele, dezarticulând toate limbajele — şi idealul nostru ar fi să putem şterge cu buretele chiar aceste ruine şi fragmente, să ne reîntoarcem la negrul pur, la plinul, nelimitatul amorf, la unitatea Haosului. Este şi acesta un fel de a protesta împotriva Lumii aşa cum există ea *azi* şi a ne mărturisi nostalgia pentru o altă Lume, auroralâ, proaspătă, inedită. De aceea, pentru cei ce refuză orice „formă" care le-ar putea aminti de Universul spiritual în care nu mai cred, un limbaj poetic coerent nu mai prezintă interes. Ar însemna o reinstalare într-o Lume articulată şi semnificativă — adică, tocmai ce tăgăduiesc ei că ar fi, astăzi, cu putinţă. Un „roman-roman" — cum e *Noaptea de Sânziene* — li se pare un anacronism. Ceea ce le convine — deşi poate nu le place întotdeauna — sunt romane ca *Finnegans Wake*, *The Sound and the Fury* sau *Moloy*. Asemenea texte dificile, esoterice, au şi meritul că flatează perspicacitatea celor care le comentează şi le dezleagă misterele.

Despre toate acestea am să scriu, pe larg, cu un alt prilej. Aici aş vrea să adaug doar atât: regresiunea în haos e numai un moment al unui proces mult mai complex. Azi, nu mai asistăm doar la distrugerea limbajelor — ca pe timpul cubismului sau futurismului —, ci, mai ales, la dorinţa de a atinge primordialul, preaplinul începuturilor. Despre acest moment precosmogonic prea puţini îşi dau seama. Prea puţini presimt Lumile noi care stau să se nască, adică: limbajele proaspete care vor articula alte sisteme de valori. E curios că criticii literari, deşi pasionaţi de miturile arhaice şi exotice, nu-şi dau seama de semnificaţia propriei lor pasiuni; nu înţeleg că mitul este, înainte de toate, o naraţiune, că funcţia lui e să reveleze cum *ceva a luat fiinţă*. Atracţia omului modern pentru mituri trădează dorinţa lui ascunsă de a asculta *poveşti*, de a afla cum lumile iau

ființă și ce se întâmplă cu ele. În jargon critic-literar, asta înseamnă „roman-roman".

*

Florența, septembrie

De câte ori mă reîntorc în Italia, regăsesc și vechea mea pasiune din adolescență și prima tinerețe: Renașterea. Mă apăr cum pot: nu intru în anticării, nu cumpăr cărți noi; dar până la urmă mă las învins. Încep, întâi, să-mi amintesc. Văd și acum, după șaptesprezece ani, biblioteca rămasă în țară, și mă apropii, ca în vis, de rafturile în care adunasem textele și cărțile despre Renașterea italiană. Parcă ar fi din nou în fața mea: le pot deschide, le pot răsfoi, și regăsesc semnele de lectură și sublinierile făcute cu creionul. În ultimul săltar al biroului, se aflau cândva dosarele cu note și manuscrisul tezei de licență, din 1928, despre Campanella.

Dar de ce să-mi ispitesc melancolia răsfoind, în gând, dosarele acelea înecate într-un timp și într-un spațiu ferecate ca într-un cerc magic? Ca orice om care scrie mult, port și eu cu mine câteva cărți care nu vor fi scrise niciodată. Printre ele, o *Istorie a Renașterii italiene*, visată la douăzeci de ani, și, ca atare, plănuită ciclopic, în nu știu câte volume, căci voiam să spun tot, și eram de asemenea sigur că voi spune lucruri pe care nu le întrevăzuse nimeni. Un volum întreg, bunăoară, era consacrat legăturilor dintre curentele mistice și oculte ale Evului Mediu — Gioacchino da Fiore, cabala, alchimia, hermetismul — și umanismul lui Ficino și Pico della Mirandola. Îmi aduc aminte că am lucrat la acest volum toată toamna 1928, până în perioada plecării mele spre Indii. Și cu câtă gravitate, în noaptea de 19 noiembrie, ultima noapte pe care o petreceam în mansarda mea din Strada Melodiei, am strâns toate acele dosare cu note și manuscrise, și le-am așezat în ultimul raft al bibliotecii, întrebându-mă când — și dacă — le voi regăsi. Le-am regăsit aproape patru ani mai târziu, dar mă întorceam încărcat de alte note și manuscrise, și de atunci n-am mai revenit decât întâmplător și

doar pentru scurte răstimpuri, la acel proiect gigantic al tinereții mele.

Și totuși, între pasiunea pentru Renașterea italiană și vocația de orientalist, câte fire secrete, subterane, n-aveam să descopăr mai târziu! În biblioteca Seminarului lui Tucci, la Roma, descoperisem, în primăvara 1928, cartea lui Dasgupta, și tot de acolo îi scrisesem, spunându-i că vreau să lucrez cu el, la Calcutta. Primele cărți de indianistică pe care le citisem fuseseră de altfel italienești: Carlo Puini, C. Formichi, Tucci. Dar nu asta mi se pare semnificativ, ci însuși faptul că, în Italia, și studiind Renașterea italiană, mă decisesem să aleg India ca principalul meu câmp de cercetări. Într-un anumit fel, aș putea spune că orientalistica era, pentru mine cel de atunci, o nouă versiune a „Renașterii": era o descoperire de surse noi, o reîntoarcere la *izvoare părăsite, uitate*. Poate, fără să știu, mă aflam în căutarea unui nou umanism, mai larg și mai îndrăzneț decât umanismul Renașterii, dependent de modelele clasicismului mediteranean. Probabil că, tot fără să știu, învățasem adevărata lecție a Renașterii; lărgirea orizontului cultural și reconsiderarea omului dintr-o perspectivă mai vastă. La prima vedere, ce poate fi mai depărtat de Florența lui Marsilio Ficino decât Calcutta, Benares și Rishikesh? Și totuși, ajunsesem acolo, pentru că, întocmai ca și umaniștii Renașterii, nu mă mulțumeam cu o imagine provincială a omului: pentru că, în fond, visam să regăsesc modelul unui „om universal".

Mi-au trebuit zece ani ca să înțeleg că nici experiența indiană, ea singură, nu-mi poate revela acel „om universal" pe care începusem să-l caut din adolescență. Și astfel, m-am îndreptat de-atunci tot mai mult spre cele două universuri care mi se par, astăzi, de o inepuizabilă bogăție în „situații umane": lumea „primitivilor" și universul folcloric. Dar simt că nici acum, pasionat cum sunt de miturile primitivilor și de credințele arhaice și populare, n-am uitat lecția Renașterii.

*

Recitind rândurile scrise ieri despre mansarda mea din Strada Melodiei, îmi aduc deodată aminte că, la treizeci şi trei de ani, am plecat din ţară cu mâinile goale. N-am luat cu mine nici măcar cărţile şi articolele pe care le publicasem, ca să nu mai vorbesc de manuscrise şi de dosarele cu note. Unele din cărţile mele le-am găsit mai târziu pe la prieteni, în străinătate, altele le-am cerut, de la Lisabona, în timpul războiului. Dar nu le-am putut aduna pe toate. În ceea ce priveşte notele şi dosarele pentru lucrările în pregătire, le-am pus de mult cruce. N-am înţeles niciodată de ce, în vara 1942, când venisem pentru câteva săptămâni în ţară, n-am transportat cu mine la Lisabona măcar manuscrisele inedite. Presimţeam că războiul e pierdut, şi-mi spuneam că ar fi inutil, dacă nu de-a dreptul imoral, să încerc a-mi „salva" ceva din munca trecută. Dar poate că asta era doar o interpretare raţionalistă a unui proces mult mai adânc. De fapt, simţeam că tot ce făcusem, sau începusem, şi păstram în ţară — era solidar de o Românie în primejdie de moarte; dacă această Românie dispărea, trecutul meu nu mai avea nici o semnificaţie. Mai precis: nu-şi putea găsi o semnificaţie şi nu putea fi răscumpărat decât dacă renunţam la el, dacă-l jertfeam. Într-un fel sau altul, simţeam că singurul lucru pe care aveam dreptul să-l fac era să iau totul de la început: sărăcie şi muncă într-o cameră de hotel din Cartierul latin, încercând să scriu într-o altă limbă şi să „debutez" din nou, la patruzeci de ani, în faţa unui alt soi de public.

Uneori, în camera mea din Hôtel de Suède mă apuca dorul de manuscrisele lăsate în ţară. Rămâneam atunci ceasuri întregi cu ochii pe jumătate închişi, încercând să mi le amintesc. Reconstituite din amintiri şi imaginaţie, unele texte mi se păreau mai preţioase decât tot ce scrisesem până atunci. Îmi spuneam: tot ce-am făcut mai bun e sub pământ. O dată, m-am hotărât să scriu un *Catalog exhaustiv şi comentat al manuscriselor rămase în ţară*. Nu l-am început, pentru că n-am izbutit să pătrund, cu amintirea, până la cele mai vechi „straturi": manuscrisele din

primele clase de liceu. (De mic, aveam o manie de arhivar: păstram tot, chiar şi cărţile poştale trimise de prieteni vara, de la băi.) Aş fi vrut să pot începe *Catalogul* cu descrierea laborioasă şi pretenţios ştiinţifică a acelor caiete din 1920, în care notam observaţii despre plante şi insecte. Dar nu-mi mai aduceam aminte aproape nimic de ele. De fapt, nu le răsfoisem niciodată. Ştiam doar că sunt acolo, într-o lădiţă, alături de manuscrisele „studiilor şi romanelor" începute în liceu.

În acele exerciţii de memorie din Hôtel de Suède, făceam uneori „descoperiri" care îmi umpleau ziua de bucurie. O dată, mi-am adus aminte de manuscrisul unui foileton scris în 1927, pentru *Cuvântul*, singurul articol pe care Nae Ionescu refuzase să mi-l publice. „E de un egocentrism insuportabil!", îmi spusese atunci. Îl intitulasem *Apologia pro causa sua* şi purta acest moto din La Fontaine: *Cet animal est très méchant, quand on l'attaque, il se défend.*[1] Era în toiul polemicilor în jurul „tinerei generaţii", şi răspundeam, o dată pentru totdeauna, „bătrânilor"...

Altă dată, am înţeles că păstrasem ciorna articolului *Faptul magic*, pe care-l scrisesem, în decembrie 1928, pe vaporul *Hakone Maru*, între Port-Said şi Colombo. I-l trimisesem din Colombo lui Mircea Vulcănescu, pentru revista *Duh şi Slovă*, pe care avea de gând să o publice împreună cu Sandu Tudor şi Paul Sterian.

E curios că nu mă ispiteau romanele autobiografice, scrise în ultimele clase de liceu şi universitate (*Romanul adolescentului miop*, *Gaudeamus*), nici *Petru şi Pavel*, *Ştefania* (care ar fi trebuit să devină primul tom al seriei de volume *Viaţa Nouă*, urmarea *Huliganilor*). Ceea ce mă atrăgea îndeosebi erau manuscrisele din adolescenţă, pe care, cât timp eram în ţară, nu avusesem niciodată curiozitatea să le răsfoiesc. Îmi aduc aminte de o *Istorie a descifrării hieroglifelor*, scrisă prin clasa a VI-a

[1] Acest animal este foarte rău — când este atacat, se apără (*lb. fr.*) (*citând din memorie, Eliade nu precizează că este de fapt un vers din* La Ménagerie, *poezia unui autor anonim*) (*n. ed.*).

de liceu. Era un caiet subțire, cu coperta albastră, și, drept moto, copiasem pe prima pagină un lung fragment din *Oedipus aegyptiacus*. Dar asta era cam tot ce-mi amintesc.

Aș fi vrut să pot răsfoi cele dintâi încercări literare, scrise înainte de schițele și articolele publicate, începând din 1920, în *Ziarul științelor populare*. Îmi aduc încă aminte de subiectele acestor „nuvele", pentru că unele din ele mi le povestise tata: erau întâmplări din timpul războiului și al retragerii în Moldova. Dar aș fi vrut să văd ce făcusem cu ele, cum le povestisem eu. Nu mi-au rămas în minte decât fraze ciuntite și disparate. Una din schițe începea așa: „Azi m-am întâlnit cu Dumnezeu pe cărare. Rupsese o ramură de alun și încerca să-și facă o nuia. N-ai cumva un briceag? m-a întrebat..."

Ce n-aș da să știu ce s-a întâmplat după aceea...

*

Am început această seară în casa lui Pietro Gerbore, pe Lungarno Vespucci, ascultându-l amintindu-și despre întâlnirea noastră la Lisabona, în primăvara 1941, proaspăt sosit de la Londra. Și o încheiem târziu, citind pe rând, cu glas tare, din Mateiu Caragiale. Această reîntâlnire într-una din esențele românești îmi descoperă parcă un înțeles secret al „destărării" mele (cum scria Hasdeu în 1864, cum spune, acum, în urmă, Aron Cotruș).

*

Astea se întâmplau la cafeneaua Giubbe Rosse, într-o seară din 1910.

Muzica militară terminase un potpuriu, și publicul aplauda încă. Începuse să se anunțe primele rezultate ale unei tombole de binefacere. Ardengo Soffici verifica numerele biletelor pe care le cumpărase, când un omuleț se apropie și-l întrebă dacă el este Soffici. Abia apucase să răspundă, când omulețul îl lovi cu pumnul, și Soffici căzu cu scaun cu tot. Agresorul era pictorul Boccioni, pe care Soffici îl batjocorise de curând într-un articol din *La Voce* consacrat Expoziției futuriste din Milano. Boccioni nu

venise singur; era întovărăşit de Marinetti şi alţi futurişti. Ridicându-se, Soffici se năpusti cu bastonul asupra grupului întreg, şi astfel începu învălmăşeala care se va încheia câteva ore mai târziu, la comisariat. Panica se întinse fulgerător. Femeile şi copiii ţipau, bărbaţii fugeau răsturnând mesele, sărind peste scaune, călcând pe sticle, solniţe şi pahare. Într-un volum de amintiri, Soffici scrie că după ce s-a golit cafeneaua, s-au găsit pe jos, în afară de un număr considerabil de pahare, farfurii şi sticle sparte, genţi de doamnă, portofele, pălării de ambele sexe, şaluri, batiste, pantofi, bilete de tombolă şi alte nenumărate obiecte. A doua zi, toate acestea au fost expuse pe mese, la dispoziţia proprietarilor.

Aşa au început expediţiile futuriştilor din Milano împotriva „vocianilor" din Florenţa. Expediţii care au pregătit, de altfel, şi nu prea târziu, o strânsă colaborare şi sinceră amiciţie între cele două grupuri.

Întâmplarea mi se pare exemplară pentru tot ce era şi tot ce se pregătea, în 1910. Ca într-un film de Charlot: bărbaţi cu mustăţi şi baston, muzică militară, tombolă; agresivitatea unui omuleţ, încăierarea, panica, procesiunea la comisariat. Şi, întocmai ca într-un film de Charlot, două „lumi" care începeau să se atingă: una nu ştia că trage să moară, că va fi îngropată în mai puţin de zece ani; iar cealaltă încă nu ştia că se născuse şi îşi căuta patetic expresia, împrumutând ticurile şi prestigiile lumii pe care voia s-o îngroape.

*

Cu Pietro Gerbore la Arigo Levasti. Antologia lui a fost prima colecţie de texte mistice pe care am citit-o în liceu. Înalt, slab, aproape aerian — o figură ascetică, angelică. În coridor, în salonul în care intrăm, tablourile soţiei lui: un circ de periferie, străzi din Florenţa, o sală de spectacol. Pe drum, Gerbore îmi spusese că, sub fascism, Levasti a dus-o foarte greu, a făcut uneori foame. Acum, e directorul Bibliotecii Academice.

Vorbim, între altele, de Papini. După *storia di Cristo*, îmi spune, Papini suferea că-şi pierduse publicul literar şi era citit

de preoți și persoane pioase. De aceea, încerca necontenit să-și recâștige publicul din tinerețe: *Dizionario del uomo selvatico*, *Gog*, *Il Libro nero* au fost scrise pentru acest scop.

*

În cafenea, la masa alăturată, doi americani vorbesc de Milton. Unul — foarte înalt, aproape chel, cu un cățel mototolit în lesă — începuse să expună o teorie personală când, din senin, cățelul se apucă să latre. Cu o mână, tânărul încearcă să-l liniștească; cu cealaltă ține ceașca cu cafea, continuând să vorbească. Dar se întrerupe deodată și cere un pahar cu apă. Își vărsase cafeaua pe haină. Se șterge cu batista udă, încruntat, concentrat. — În concluzie, va trebui să-l descoperim pe Milton, spune celălalt. — Va fi greu, răspunse tânărul continuând să-și șteargă haina. L-am mai descoperit o dată, și n-am înțeles mare lucru. — Concluzia mea, reluă celălalt, este că trebuie să-l descoperim a doua oară.

*

Convento di San Marco. Un cedru uriaș în mijloc, înălțându-se alene dintr-o brazdă de flori albastre — și deasupra lor se clătinau fluturi întârziați de vară.

*

Răstignirea de Beato Angelico. La picioarele Crucii, craniul lui Adam. Motivul revine de mai multe ori în frescele pictate — tot de B. Angelico și de ucenicii lui — pe pereții celulelor. Simbolismul este aici și mai apăsat: se pot vedea șiroaiele de sânge scurgându-se din trupul Mântuitorului pe craniul lui Adam. Motivul se reîntâlnește de asemenea la câțiva primitivi florentini din colecțiile Academiei, dar dispare la marii pictori ai Renașterii. Cum era de altfel de așteptat. Mitul acesta al lui Adam îngropat în „Centrul Lumii", în vârful Muntelui Cosmic, ucolo unde fusese zămislit și unde, mai târziu, va fi răstignit Isus, în așa fel încât, atins de sângele Mântuitorului, Strămoșul își va afla și el mântuirea — mitul acesta arhaic a supraviețuit mai

ales în folclorul religios. Şi dacă este un sector al experienţei creştine care a fost ignorat de marii pictori ai Renaşterii, a fost tocmai acest folclor religios arhaic pe care îl validaseră, cu zece-douăsprezece secole în urmă, poezia liturgică şi iconografia.

*

Judecata din urmă a lui B. Angelico. Toţi cei mântuiţi — călugări, soldaţi, femei — seamănă între ei: toţi au aceeaşi figură de copil. Privindu-i cu atenţie, unul câte unul, îţi dai seama că nu sunt asemenea îngerilor, acei faimoşi îngeri ai lui B. Angelico: sunt oameni, de toate vârstele, cu chip de copil. Evident, în creştinism, simbolul religios al copilului derivă direct din parabolele şi faptele lui Isus. Dar sunt oare limpezi, pentru orice creştin, înţelesurile acestui simbolism? A fi asemenea copilului înseamnă a fi un nou-născut, adică născut din nou, la o altă viaţă, spirituală; deci un iniţiat. Viaţa spirituală nu cunoaşte legea devenirii, asemenea tuturor celorlalte moduri de viaţă, căci ea nu se desfăşoară în timp. „Nou-născutul" nu e un prunc care va creşte şi, cândva, va îmbătrâni, ci e un *puer aeternus*[1]. Va rămâne, *in aeternum*[2], copil — adică va participa la beatitudinea atemporală a Spiritului, iar nu la devenirea Istoriei. A doua viaţă — cea iniţiatică — n-o repetă pe cea dintâi, omenească şi istorică: modul ei de a fi e calitativ deosebit.

Toate acestea B. Angelico le spune infinit mai bine, cu o orbitoare simplitate, în *Judecata din urmă.*

*

Măgăruşul din *Fuga în Egipt* e tot atât de concentrat ca şi Iosif şi Fecioara.

*

Din frescele care împodobesc celulele călugărilor dominicani, desprind — pentru alte motive decât cele artistice —

---

[1] Veşnic copil (*lb. lat.*) (*n. ed.*).

[2] În veci (*lb. lat.*) (*n. ed.*).

Schimbarea la față și *Cele două Marii la Sfântul Mormânt* (nr. 6 și 8). În amândouă, Cristos e înfățișat în Glorie ca într-un imens ou alb-strălucitor. Admirația mea pentru geniul teologic și metafizic al lui B. Angelico e fără margini. În această imagine a Gloriei divine asemenea Oului cosmogonic — a spus mai mult decât se poate scrie într-o carte. Sunt în special uluit de intuiția lui B. Angelico că lumina transfigurării, care i-a orbit pe apostoli pe Muntele Tabor, este însăși lumina glorioasă a Cosmosului în preziua Creației, când Lumea era încă „germinală", nedesprinsă încă de Dumnezeu.

*

Una din fetele lui Papini, Viola, își amintește și lucrul acesta: în 1917, Ungaretti, venit de pe front la Bulciano, rămânea ceasuri întregi întins pe iarbă, privind câțiva nouri zdrențuiți risipindu-se alene pe cer. Întrebându-l o dată ce vede, Ungaretti i-a răspuns: *Nulla*[1].

*

În Sala Consiliului, la Muzeul Național, o tânără veghează reculeasă într-un scaun, la zece metri de *Sfântul Gheorghe* al lui Donatello. Am găsit-o acolo, cu mâinile pe genunchi, privind. Și o regăsim, după un sfert de ceas, tot atât de concentrată într-o discretă beatitudine. La răstimpuri, mi se părea că închide ochii. Reîntorcându-mă din ușă, zăresc că ascundea cu palmele un mic carnet în care, îndată ce i se părea că rămâne singură, însemna pe furiș. Panseuri.

*

Regăsesc această frază, pe care o căutam de mult, din *De dignitate hominis* a lui Pico della Mirandola: *Nec te coelestem, neque terrenum, neque mortalem, neque immortalem fecimus...*[2].

---

[1] Nimic (*lb. it.*) (*n. ed.*).

[2] Nu te-am făcut nici ceresc, nici pământean, nici muritor, nici nemuritor... (trad. rom. *Despre demnitatea omului*, Editura Științifică, București, 1991, p. 122) (*n. ed.*).

•

Acea neobosită, bolnavă sau turbată pisică, pe care nimeni şi nimic n-o poate face să-şi înceteze tânguiala, ceasuri fără număr — căci începe înainte de apusul soarelui şi continuă, toată noaptea, până spre ziuă —, pisica aceasta nevăzută, ascunsă undeva în *Piazza SS Apostoli*, mi-a dat o lecţie de călugărie a[stă]-noapte. (În fond, de ce n-aş accepta semne şi îndrumări spirituale şi din partea animalelor? Toată istoria religiilor — cuprinzând şi tradiţiile creştine — mărturiseşte în acest sens.) Răbdasem, mi se părea mie, cu mare curaj, dar pe la două n-am mai putut şi am început să mă zvârcolesc exasperat în pat. Şi atunci mi-am adus aminte de ce ştiam de mult, de ce citisem în toate cărţile mari şi aflasem de la meşterii şi ucenicii tuturor religiilor: că desăvârşirea de sine se dobândeşte învăţându-te să *nu* reacţionezi cum îţi cere viaţa (sângele, nervii, orgoliul), ci tocmai dimpotrivă, purtându-te aşa cum „viaţa" nu te îndeamnă. Iubeşte-l pe duşmanul tău. Întoarce şi celălalt obraz. Cine nu cunoaşte îndemnurile astea? Dar cât e de greu să le practici, să le trăieşti. Şi totuşi, ce miraculoasă transformare, dacă reuşeşti să împlineşti una din învăţăturile acestea venite de foarte departe. Când am izbutit nu numai să mă împac cu tânguiala sinistră, otrăvită, rea, dar am reuşit să-mi imaginez pisica şi s-o iubesc aşa cum era ea — rea, haină, sălbatică —, m-am trezit pe neaşteptate un altul. Imposibil să descriu experienţa aceasta, deşi n-o cunoscusem pentru prima oară. Am ştiut doar — încă o dată — că există un drum şi există o ieşire.

•

Visul de a[stă-]noapte: doi bătrâni care mureau, fiecare din ei singur, şi cu moartea lor dispărea pentru totdeauna o istorie admirabilă (pe care eu o cunoşteam), pierea fără martori, fără să lase amintiri. Teribilă, deznădăjduită tristeţe. M-am ascuns într-o cameră alăturată şi m-am rugat. Mi-am spus: dacă Dumnezeu nu există, atunci totul e sfârşit, totul e absurd!...

M-am deşteptat cu un gust de cenuşă.

Stâncile de la Matsushima
septembrie 1958

În maşină, venind de la Sendai, îl ascultam pe Hori povestindu-mi cât de aproape era, la început, cerul de Pământ. Într-un sat, a sosit odată un străin umblând încovoiat, de parcă ar fi fost rupt în două. Întrebat de oameni de ce umblă aşa, le-a răspuns că în ţara lui cerul era atât de jos, încât dacă şi-ar fi îndreptat trupul s-ar fi lovit cu creştetul de boltă. Evident, mă pregăteam să adaug, e vorba de binecunoscutul mit paradiziac (la început, Cerul şi Pământul erau atât de aproape, încât oamenii se puteau întâlni oricând cu zeii etc.) — când maşina coti brusc şi în faţa noastră se deschise deodată oceanul, şi am zărit cele dintâi insule.

Câte să fi fost? Poate douăzeci, poate mai multe. Dar, aşa cum mi-am dat seama o jumătate de ceas mai târziu, de pe terasa hotelului, erau mult mai multe. Poate o sută. Unele nu mai mari decât o stâncă pe care abia ai fi avut loc să te lungeşti. Altele de câţiva zeci de metri, sau chiar mai mari, cu iarbă puţină, dar arbori din belşug. Una lângă alta, când mai îndesate, când mai depărtate, întinzându-se aşa câţiva kilometri. Uneori, de pe vreo stâncă goală, arsă de soare, îşi lua zborul o pasăre cu aripile mari.

*

La Park Hotel, clădit într-un stil care ar putea trece de pseudochinezesc. Luxos, probabil, prin 1930. Acum pare demodat şi decrepit. Numai câţiva clienţi.

Hori mă conduce în grădina, imensă, din faţa hotelului. Este aici şi un debarcader, de la care pleacă bărcile cu motor pentru plimbările printre stânci şi insule. Evident, îi spun, e vorba de un motiv mitic destul de răspândit, mai ales în Asia Sud-Orientală. Cerul era atât de aproape încât, într-una din versiuni, o femeie care spăla rufe, ridicând brusc capul s-a lovit de bolta cerului. Într-un anumit sens, se poate spune că separarea Cerului de Pământ încă nu avusese loc. Ruptura aceasta cosmică se va înfăptui mai târziu. Şi aproape întotdeauna ea se produce datorită unui gest nesăbuit al Strămoşilor mitici: fie că unul din ei

îl mâniază pe Dumnezeu, fie că se apucă să taie Arborele sau Liana care lega Cerul de Pământ, şi atunci se înalţă vertiginos, ajungând până acolo unde o vedem astăzi.

Hori îmi aminteşte concepţii similare în mitologia japoneză. Bunăoară, Ame no Mihashira, „Stâlpii Cerului", care pe de-o parte susţin Universul, iar pe de altă parte îngăduie zeilor şi oamenilor-zei să urce la Cer. (Şi, aşa cum mă aşteptam, stâlpii aceştia cosmologici îşi au replica rituală pe pământ: e *hashira*, stâlp identificat cu Zeul Suprem, iar mai târziu cu Împăratul. Va trebui să cercetez într-o zi în ce măsură complexul *Axis mundi*–zeu suprem–Împărat poate fi comparat cu mitologia implicată în *rajasuya* vedică, ceremonia consacrării regale. În timp ce era uns, *raja* sta în picioare pe tron, cu braţele ridicate; întruchipa astfel axa cosmică al cărei capăt era fixat în „Centrul Pământului" — tronul —, iar vârful atingea Cerul.)

*

Azi-dimineaţă, la Sendai, în parcul Castelului, mă descuseau despre călătoria noastră de la Kobe la Hakata şi Nagasaki. Apucasem să le povestesc noaptea petrecută la Beppu, cu Joseph Campbell trudindu-se să se întreţină în japoneză cu geishele. Şi apoi, în dimineaţa următoare, a venit profesorul Furuno. (Venise să ne conducă în automobilul lui la Fukuoka.) Ne oprisem să vizităm dealul împădurit plin cu maimuţe, de la Beppu. Şi, în timp ce urcam agale, m-a întrebat dacă am citit *Introduzione bibliografica alla Storia delle Religioni* a lui Luigi Salvatorelli. Nu-mi venea să cred. Nici unul din colegii mei europeni nu-mi vorbise vreodată de această admirabilă carte, de mult uitată...

Castelul fusese dărâmat sub Meiji, pentru că Baronul se împotrivise Împăratului. Statuia ctitorului castelului priveşte şi acum spre oraş. Distrus de bombe, Sendai a fost reconstituit aproape în întregime, repede şi urât. Multe şosele, nenumărate străzi sunt încă în construcţie.

Parcul e mai degrabă o pădure cu arbori uriaşi, multiseculari. Urcăm şi ne întâmpină deodată un pod zvelt, suspendat peste

o prăpastie neașteptat de adâncă. De pe acest pod, îmi spune Hori, obișnuiesc să se sinucidă locuitorii din Sendai. Dar vin și din alte regiuni, adaugă. O tăblie încearcă să-i salveze *in extremis*. „Fii cu băgare de seamă, stă scris, nu te lăsa ispitit de gesturi nesăbuite." Pe sub pod, pe deasupra noastră, stoluri de libelule.

Am coborât apoi în oraș. Hori locuiește într-una din casele noi, clădite de americani și pe care le-au cedat anul acesta Universității. Îmi reiau povestirea. Fukuoka, Nagasaki, Unzen — și apoi din nou Fukuoka, la Universitatea Kyushu. Furuno ținuse neapărat să organizeze un simpozion împreună cu Joseph Campbell, Wilhelm Koppers și Joe Kitagawa. Evident, adaug zâmbind, tema simpozionului era *Metodele contemporane în studiul istoriei religiilor.* Zâmbește și Hori. Poimâine, la Universitatea din Sendai, va trebui să vorbesc despre același subiect.

Pasiunea japonezilor pentru „metodologie". Ca și studenții mei de la Chicago, au un respect aproape religios față de „metode". Îi înțeleg pe studenții americani: sunt descendenții pionierilor. Cândva, când America trăia încă mistica „Frontierei", lucrurile păreau simple: dați-ne uneltele de care avem nevoie, ne vom întinde arăturile și livezile până la Ocean. Studenții mei au aerul să spună: dă-ne o metodă solidă și explicăm tot, înțelegem tot. Întocmai ca și tânărul savant japonez de la Universitatea Kyushu: care e metoda D-tale în studiul istoriei religiilor? Eu am aplicat până acum metoda lui X și a lui Y, dar, judecând după rezultate, am impresia că metoda D-tale e mai eficientă. Care e?

*

Seara, Hori s-a reîntors la Sendai, și cinez în Park Hotel. Doar două mese ocupate în acest vast restaurant, și totuși sunt îmbiat să aleg din nu știu câte feluri de mâncare...

În hol, ca pretutindeni în hotelurile japoneze, un aparat de televiziune. Mă opresc o clipă. E un program de „varieteu". Barul e pustiu, și cele două servante privesc și ele. Când se încheie

programul de varieteu şi începe un film, fetele îşi trag scaunele chiar în faţa aparatului de televiziune.

Urc la mine în cameră. Ca în toate hotelurile din Japonia, se află şi aici un aparat de radio. Acum se aude radio din câteva odăi, unele din ele depărtate, tocmai în cealaltă aripă. Dacă n-aş şti că nu suntem mai mult de zece-doisprezece oaspeţi în noaptea aceasta, aş crede că hotelul e arhiplin.

Încerc să-mi clasez însemnările din Fukuoka. Pe seară, ne dusesem să vizităm ruinele fostei capitale. Nu mai rămăseseră decât câteva pietre şi un plan, reconstituit de arheologi. Apoi, Furuno ne-a condus către un templu budist, neobişnuit de sărăcăcios. Era închis şi nu l-am putut vizita. Alături de templu se construia un edificiu ultramodern. Mă întrebam cum va arăta templul în preajma acestei clădiri monumentale.

Trecem printr-un sat şi ajungem la un sanctuar shinto. Un mic lac şi poduri cu lanterne, pe care se joacă grupuri de copii. Şi, ca de obicei, impresie de simplă, autentică grandoare.

*

Aud bătăi în uşă. E Karl Löwith. Se întoarce din Hokkaido, după o serie de conferinţe la nu ştiu câte universităţi. Impresionat de interesul faţă de filozofia germană contemporană; profesori şi studenţi care ştiu tot atât de mult despre Heidegger şi-l înţeleg tot atât de bine (sau de prost) ca în orice altă universitate germană. În schimb, o ignoranţă aproape totală a tradiţiilor filozofice orientale. Aceiaşi oameni care aflaseră de ultimul articol important publicat în Germania despre Heidegger sau Jaspers nu cunosc nimic despre budism.

Îmi aduc aminte de convorbirea mea cu XXX. Vă provincializaţi, îi spuneam. Vă forţaţi să gândiţi cum se gândeşte azi în Germania sau în Franţa. Aveţi la îndemână cea mai îndrăzneaţă Logică pe care a cunoscut-o lumea până la Hegel — logica lui Nagarjuna, Vasubandhu, Dinnaga, Dharmakirti — şi o lăsaţi exclusiv pe mâna istoricilor şi orientaliştilor. Filozofii dumneavoastră nu o cunosc sau, în orice caz, nu o utilizează.

Vi se pare, poate, că nu e „actuală". Dar asta dovedeşte că nu o cunoaşteţi. Căci problema lui Nagarjuna şi a urmaşilor lui era aceasta: să demonstreze logic că *Samsara* e identică cu *Nirvana*, că devenirea („irealitatea" cosmică) e totuna cu fiinţa (*i.e.* beatitudinea ontologică). Pe un alt plan, urmărind alt scop şi utilizând alte mijloace — filozofii Madhyamika erau confruntaţi cu acelaşi mister al *coincidentia oppositorum* cu care se înfruntase Cusanus. Or, *coincidentia oppositorum* ne întâmpină astăzi în unele principii de fizică nucleară (bunăoară, principiul complementarităţii al lui Oppenheimer), dar ni se pune din ce în ce mai insistent în întreg momentul istoric în care ne aflăm: bunăoară, cum e posibilă libertatea într-un Univers condiţionat?, cum poţi trăi în Istorie fără a o trăda, fără a o nega, şi totuşi participând la o realitate transistorică? În fond, problema e aceasta: cum să recunoşti *realul* camuflat în *aparenţe*? Aştept de la un filozof budist să ne prezinte o viziune totală a Realului.

Şi pentru că Löwith adaugă: nici unul dintre filozofii japonezi cu care am stat de vorbă n-a ştiut să-mi spună ceva inteligent despre shinto, îi amintesc răspunsul lui Hirai. Hirai e preot shinto, şi a studiat Istoria Religiilor la Chicago, cu Joachim Wach. Ne conducea la un templu faimos din Ise. Cineva din grupul nostru, un filozof american, îi spune: privesc templele, asist la ceremoniale şi dansuri, admir costumele şi politeţea preoţilor — dar nu văd teologia implicită în shinto. Hirai se gândeşte o clipă: Noi nu avem teologie, spuse. Noi — dansăm.

*

Hori mă duce astăzi la o şamană *(miko)* în Shiogama. Se numeşte Suzuki, are cincizeci şi şase de ani şi e oarbă (aşa cum sunt de altfel majoritatea şamanelor din clasa *itako*). A orbit la zece ani şi a fost iniţiată la paisprezece ani.

Aflu această legendă: ca şi în zilele noastre, orbii erau mult mai numeroşi în regiunile nordice decât în restul Japoniei. Şi, pentru că nu erau buni de nimic, la cinci sau zece ani erau adunaţi laolaltă şi executaţi. Dar s-a întâmplat că un înalt funcţionar

a chemat o dată o oarbă, a condus-o în grădină şi i-a cerut să i-o descrie. Oarba fusese îndelung instruită, căci se pregătea să devină o *itako*. I-a descris grădina; i-a spus între altele că era acolo un pom şi sub pom o lanternă de piatră. Şi de atunci oamenii au început să facă apel la clarviziunea orbilor, şi nu i-au mai omorât.

Intrăm în camera rezervată ceremonialului şi ne aşezăm, proptindu-ne în genunchi, lângă şamană. Un mic altar, pe care sunt sfeşnice cu lumânări, câteva cutii, o barcă făcută din hârtie albă. *Miko* ia de pe altar două păpuşi şi începe să purifice cu gesturi moi şi rotunde. (Fără îndoială, sunt păpuşile Oshiro Kami, a căror legendă o ştiam de la Hori: un fermier avea o fată şi un cal. Fata s-a îndrăgostit de cal şi, până la urmă, s-a căsătorit cu el. Când a aflat tată-său, a legat calul de un dud şi i-a tăiat capul. Nemângâiată, fata a încălecat capul calului şi s-a înălţat la cer. Fata şi calul s-au transformat în zei; s-au întors pe pământ sub formă de viermi de mătase şi trăiesc în duzi. De atunci au devenit Oshiro Kami, şi imaginile lor sunt făcute din lemn de dud.)

Miko trage lângă ea o măruntă tobă metalică şi începe o litanie, frecând între degete un lung şir de mătănii (*iratako*). Aprinde lumânările, arde mirodenii. Apoi lasă *iratako* şi apucă un arc. O nouă litanie, probabil incomprehensibilă, pentru că, profitând de o pauză, Hori i-a cerut să i-o explice. Reia litania, continuând să bată uşor arcul cu un băţ. S-ar spune că se pregăteşte de „transă":... lasă arcul şi ia cele două păpuşi, le apropie de obraz. Începe deodată să cânte vorbind, dar nu-şi schimbă vocea. Aceeaşi melodie monotonă, în acelaşi ritm, necontenit repetată. Ceea ce spune mi se adresează mie, şi Hori ia repede note, pe care mi le va traduce după şedinţă. (*Miko* mă întrebase ce membri din familie pierdusem de curând. Îi vorbisem de tata şi de fratele meu. „Mesajul" pe care mi l-a tradus mai târziu Hori era din partea fratelui meu. Nu fusese o posesiune şi fratele meu nu vorbise prin gura şamanei, dar *Miko* îmi aducea veşti de la el.)

Nu pretindea că ar fi căzut în transă, pentru că a ţinut tot timpul într-o mână băţul cu care bătuse arcul, iar în cealaltă mână cele două păpuşi, pe care le lipea cu evlavie de obraz. Cântarea mesajului durează vreun sfert de ceas. Când se opreşte şi reîncepe să bată arcul, înţeleg că ceremonialul se apropie de sfârşit. Totul se încheie cinci minute în urmă, printr-un ritual final.

*

Discuţie cu Hori. Fără îndoială, îi spun, acesta nu e şamanism *stricto sensu*. Absenţa extazului e decisivă. Şi nici măcar nu se poate vorbi de „posesiune", caracteristică celorlalte *miko*. Dar sunt şi elemente curioase, sugerând o origine siberiană şi, în cele din urmă, central-asiatică: bunăoară, păpuşile, arcul şi, la anumite *miko*, bastonul cu cap de cal.

Dar aş fi vrut să aflu mai mult despre o altă categorie de şamane, aşa-numitele „soţii de-o noapte" (*ichiya-tsuma*), al căror partener e un oaspete divin (*marebito*) care se opreşte o noapte în pelerinajele lui nesfârşite şi le vizitează.

*

Notă din martie [1958]

Posesiunea extatică e atestată de la începuturile shintoismului şi îşi găseşte justificarea în faimosul mit al Zeiţei soarelui, Amaterasu. Când Amaterasu s-a ascuns în peştera Cerului şi lumina a dispărut din lume, zeii s-au adunat la gura peşterii şi zeiţa Ame-no Uzume a început să danseze. Dar un spirit a pătruns în ea şi Ame-no Uzume a căzut în extaz; dansând, şi-a dezgolit sânii şi pântecul, şi miliardele de zei au izbucnit laolaltă în râs, cutremurând Universul. Amaterasu a scos capul să vadă ce se întâmplă; atunci, unul din zei a tras-o repede afară şi apoi a legat gura peşterii cu o frânghie, astfel că Amaterasu nu s-a mai putut ascunde — şi de atunci Soarele a strălucit în lume.

Dansul zeiţei Ame-no Uzume a fost cel dintâi extaz; ca atare, a constituit modelul exemplar al tuturor speciilor de transă şi

posesiune extatică. Şi cine n-a practicat extazul în Japonia? Împărătese (ca Himiko, celebra „matriarhă" din secolul al III-lea) sau ţărance (bunăoară, faimoasa Ohotataneko, în secolul întâi înainte de Cristos; văzuse lumina zilei într-un cătun, dar susţinea că era fiică de zei); principesele din familia imperială sau simple *miko*, care, deşi slujeau în temple, acceptau şi şedinţe în casele particulare. Această surprinzătoare popularitate a experienţelor extatice se înţelege dacă ţinem seama de faptul că pentru japonezi totul era, sau putea deveni, însufleţit de un spirit sau de un zeu — totul, de la pietre, arbori şi animale, până la obiecte manufacturate şi, bineînţeles, oameni: copii, femei, bărbaţi. Viaţa religioasă se concentra mai ales asupra acestui obiectiv: să asigure şi să întreţină legătura concretă cu puterile şi personajele divine. Şi ce legătură poate fi mai concretă decât posesiunea, încorporarea spiritului sau a zeului?

„Posesiunea ajunsese atât de indispensabilă vieţii religioase, încât când shintoismul a încercat să zăgăzuiască întinderea victorioasă a budismului, una din cele dintâi măsuri oficiale a fost interzicerea practicilor mediumnice şi extatice în afara incintelor sanctuarului. Evident, se încerca prin asta întărirea prestigiului şi autorităţii templelor shintoiste. Primul decret a fost publicat în 780, şi al doilea 807, dar fără rezultat. Zadarnic proclamau decretele că numai într-un spaţiu consacrat extazul era autentic şi că pseudotransele care aveau loc în casele particulare erau mincinoase şi primejdioase. Timp de peste o mie de ani, japonezii au continuat să consulte tot felul de medii, vrăjitori şi extatici acolo unde îi găseau — în temple sau în afara lor. Ultimul decret, publicat în 1873, a interzis practicile extatice chiar şi în incinta templelor. Oficial, shintoismul se lepăda de o veritabilă, bimilenară, tradiţie extatică. (Să fi fost oare consecinţa primei faze de occidentalizare?) De atunci şi până în 1945, tehnicile extatice s-au păstrat şi transmis în clandestinitate.

De reţinut aceste elemente: nevoia de a comunica şi a fi instruit de o divinitate, sau de un spirit, provizoriu încorporate într-o fiinţă umană; tendinţa de a confrunta divinul sau sacralitatea *in concreto*, mai ales aşa cum se manifesta într-o făptură

vie; oroarea de abstract şi de „transcendent"; într-un cuvânt: nostalgia Podului primordial care lega cândva Cerul de Pământ (podul plutitor, *Amano Ukihashi*, pe care urcau la cer, *in illo tempore*, Izanagi şi Izanami). Sufletul japonez suspină după epifaniile concrete ale divinului. Nu cred că o doctrină a Întrupării de tip creştin (adică: unică şi istorică) ar putea interesa un japonez: el e înclinat către o Teologie a Încorporării provizorii, fulgurante, a Spiritului — al oricărui mod de a fi al Spiritului: zei, oameni-zei, spirite, sufletele morţilor, sufletele animalelor etc. etc. Zeii sunt prin excelenţă călători, *vizitatori* (în fond, sunt *marebito*). Totul poate fi transfigurat în Cosmos; nimic nu e nevrednic de a primi „vizita" unui zeu: o floare, o piatră, un stâlp de lemn. Universul e necontenit sanctificat printr-o infinitate de epifanii instantanee. Zeii *nu se instalează* nicăieri în lume. Spiritul se pogoară oricând şi oriunde, dar nu rămâne, nu se lasă prins în durata temporală. Epifania este prin excelenţă fulgurantă. Orice prezenţă divină e provizorie.

Poate aşa aş putea înţelege pasiunea japonezilor pentru arta aranjării florilor şi pentru Universul în miniatură care sunt grădinile lor; extraordinara valoare pe care o poate dobândi, chiar numai pentru o clipă, orice obiect, orice moment, orice gest. Aşa aş putea înţelege pictura japoneză, dar şi pasiunea japonezilor pentru concret şi empiric, aplecarea lor către erudiţie şi extremă specializare, pasiunea lor de colecţionari. Aş putea înţelege chiar popularitatea tehnicilor spirituale bazate pe discontinuitate şi paradox. Bunăoară, doctrina absolutei discontinuităţi, implicită în Zen: un Univers alcătuit din miliarde de fragmente discontinue, aparent iluzorii şi nesemnificative; dar fiecare din ele e susceptibil de transfigurare, şi atunci se revelează drept „Tot-Unul"; transfigurarea e instantanee şi paradoxală; nimic nu poate pregăti *satori*, îl poţi avea după cincizeci de ani de meditaţie, sau chiar în clipa aceasta, jucându-te cu un creion sau bând un pahar cu bere; şi numai după ce ai cunoscut *satori* îţi dai seama că, *într-un anumit fel*, îl cunoşteai de totdeauna. Dar, evident, nimeni n-a izbutit încă să explice ce înseamnă *într-un anumit fel* cuiva care n-a experimentat *satori*.

septembrie [1958]

Ca şi buchetul de flori (când e „aranjat" conform unui model tradiţional), scena reprezintă un Cosmos în miniatură. Pe vremuri, se afla pe scenă un pin, simbol al Arborelui Cosmic. Astăzi, pictura unui pin înlocuieşte arborele real. S-a spus că pinul e de origine chineză; dar, ca tot ce a fost împrumutat de japonezi, şi acest împrumut a fost „niponizat". Pe scenă, pinul e un *yorishiro*, un „loc de stat" al divinităţii. În cazul acesta, „locul de stat" este chiar Arborele Cosmic.

În fond, scena — ca şi, pe vremuri, templul — alcătuieşte un spaţiu provizoriu delimitat (şi deci „consacrat") pentru săvârşirea unei ceremonii. La început, nu se clădeau temple, pentru că se credea că zeii vor veni doar „în vizită", să prezideze ritul, şi apoi vor pleca. Ceremonialul consista în invitarea, primirea cu alai şi concedierea respectuoasă a oaspetelui divin, *marebito*. *Templul*, *yashiro*, înseamnă literal „loc pentru a înălţa o clădire temporară". Dar *yashiro* nu pretinde a fi o reşedinţă divină, ci numai loc de ofrande şi de odihnă în timpul ceremonialului. (Concepţia aceasta supravieţuieşte în obiceiul de a ridica, la fiecare douăzeci de ani, un nou sanctuar la marele templu din Ise; la fiecare şapte ani la Suna etc.)

Ca să poţi invita oaspeţii divini (*marebito*) la ceremonie, e nevoie de un „loc de stat", un *yorishiro*: pom, stâncă, piatră, baston, coloană, colină artificială, dar şi alte obiecte naturale sau artificiale, iar uneori chiar cópii. Simbolurile acestea se regăsesc în majoritatea templelor shintoiste — dar şi pe scenă. Căci scena reprezintă un episod dintr-o lungă călătorie divină, iar *marebito*, aceşti călători suprafireşti, sunt identificaţi nu numai în asceţii rătăcitori, ci şi în actorii ambulanţi.

Complexul mitico-ritual al lui *marebito* mă fascinează încă din tinereţe, de când am aflat pentru întâia oară de teza de doctorat (nepublicată) a lui Masao Oka. *Marebito* sunt zei, oameni-zei, spiritele strămoşilor, sufletele morţilor, sau „străini" — care vin de dincolo de mare, din Ţara morţilor, din Paradis sau din munţi. Vin de obicei în perioadele de criză cosmică, îndeosebi

la trecerea de la iarnă la primăvară sau în preajma „Anului Nou". Vizitează satele, recitând mituri, binecuvântând recoltele, probabil (cel puțin pe vremuri) inițiind tinerii — și apoi se întorc la ei acasă. *Marebito* sunt reprezentați mai ales de „oameni de la munte" (*yamabito*) sau de preoți, mascați și costumați. Când nu poartă o mască teriomorfă, își ascund figura sub o pălărie mare de bambu. Pălăria și măștile alcătuiesc prin excelență simbolurile *marebito*.

Notă din ianuarie 1959

Concepțiile acestea religioase nu sunt exclusive Japoniei. Încă din 1938, Alex. Slawik a arătat cât de surprinzător se aseamănă ele cu anumite credințe și rituri vechi germanice. Dar e vorba de un complex mitico-ritual mult mai vast. La foarte multe popoare, morții se reîntorc în grup la o anumită dată (de obicei, către sfârșitul anului), sunt primiți, cinstiți și în cele din urmă întovărășiți ceremonial până la marginea satului. Adesea, sufletele morților sunt reprezentate prin grupuri de tineri mascați, care vizitează casele, binecuvântează oamenii, vitele și câmpurile, și cer daruri. Obiceiul s-a păstrat și în Europa, mai ales în Europa răsăriteană (bunăoară, koledarii în Balcani sau cortegiile cu măști din Europa Centrală).

În afară de această vizită colectivă a sufletelor la sfârșitul anului, anumite culturi populare cunosc un alt ritual, încă și mai dramatic: vizita individuală a sufletului la patruzeci de zile după moarte. Astfel, bunăoară, la mordvini; satul întreg se duce la cimitir și poftește mortul să se întoarcă acasă la el, să se bucure și să se ospăteze. Sufletul e purtat cu alai pe o pernă, și văduva îl așteaptă îngenuncheată în curte, iar stăpânul casei îl întâmpină cu pâine și sare. Perna e depusă pe locul unde obișnuia să șadă mortul. Sosesc rudele și prietenii cu daruri și începe ospățul, iar după ospăț, muzică și dans. Dar la miezul nopții muzicanții se opresc ca din întâmplare, și cineva strigă de la ușă. A sosit! Intră un bărbat care seamănă cu mortul, îmbrăcat în hainele lui, și se așază pe pernă. Văduva îi spune „bărbate" și toți îi strâng

mâna şi îl cinstesc. Omul povesteşte despre experienţele lui în lumea cealaltă şi sfătuieşte familia să trăiască în bună înţelegere, să muncească şi să-şi amintească de el. Cei ai casei îl roagă să-i protejeze. Apoi, în zori, „mortul" e însoţit de toţi până la marginea satului.

Tot la mordvini era obiceiul ca un bătrân să întruchipeze pe zeul Nişke-paz. Se suia pe acoperişul unei colibe sau într-un pom şi când oamenii îl rugau: Nişke-paz, dă-ne grâu! — bătrânul striga de sus: Am să vă dau! În alte regiuni, bătrânul se plimba pe uliţă, îmbrăcat în haine noi, şi era poftit într-o casă unde îl aştepta masa pusă, şi oamenii îl implorau: Nişke-paz, dă-ne vite, dă-ne bucate! — iar bătrânul răspundea: Am să vă dau!...

Urme dintr-un scenariu similar se găsesc în poezia bielorusă: Dumnezeu (Bog) se plimbă pe stradă, iar în urma lui umblă stăpânul casei, poftindu-l: Vino la mine, Bog, vino la mine, cu grâne multe, cu vite multe!...

Dar nici la mordvini, nici în Europa Orientală (koledari etc.) scenariul mitico-ritual al „vizitatorului" întruchipând sufletele morţilor sau chiar pe Dumnezeu n-a dat naştere la „teatru". Scenariile acestea n-au depăşit nivelul creaţiei folclorice; nu s-au transformat în „spectacol" detaşat de matca lui rituală, n-au zămislit drama ca gen literar, aşa cum s-au petrecut lucrurile în Japonia, sau poate şi în Grecia, dacă ar fi să-l credem pe Ridgeway. Dar Ridgeway, deşi socoteşte că pretutindeni în lume drama şi teatrul derivă din cultul morţilor, nu acordă importanţă complexului „vizitatorilor". Ridgeway crede că cei dintâi actori greci erau medii. Thespis a folosit măştile albe, spectrale, ca să-i reprezinte pe Eroi, ale căror fantome era de aşteptat să se ridice din morminte, aşa cum, mai târziu, va apărea fantoma lui Darius în *Perşii*. Dar Thespis era un îndrăzneţ inovator: şi-a încărcat „compania" lui în căruţe şi a început să colinde Grecia, dând spectacole oriunde găsea un „public", şi nu pentru scopuri religioase, ci, aşa cum singur a mărturisit-o, pentru „petrecere şi câştig". De aceea a reacţionat Solon cu atâta furie împotriva acestei inovaţii, pe care o considera un sacrilegiu. Ceremonialul dramatic, socotea Solon, se cuvenea să fie săvârşit numai

în preajma mormântului unui Erou, iar nu în orice „spațiu profan", așa cum începuse s-o facă Thespis.

Ca de obicei, misterul transformării unui *ritual* într-o *operă de artă* rămâne impenetrabil. Nenumărate culmi populare — din Europa Centrală și răsăriteană până în Japonia — au cunoscut motivul mitico-ritual al „vizitatorilor" și uneori au elaborat scenarii dramatice în jurul acestui ceremonial. Dar numai în Japonia *marebito* au sfârșit prin a fi identificați cu actorii ambulanți, și complexul ritual al „vizitei" divine a dat naștere la dramă și la spectacol.

septembrie [1958]

Trecerea de la ritual la teatru în Japonia poate fi și mai bine urmărită în transformările pe care le-a suferit „scena" în cursul timpului. La început, „scena" era într-un colț al câmpului de orez, sau pe stradă, sau la răspântie. Mai târziu, era un loc îngrădit prin patru bastoane de bambus, legate între ele prin frânghii de paie. În cele patru colțuri, se atârnau ramuri de sălcii și de pin. *No* a încercat să sintetizeze toate tradițiile anterioare. Un spectacol *No* implica o scenă propriu-zisă (adică un *podium*), un pod și o cameră de îmbrăcat. (La început, *No* era jucat în aer liber; pereții au apărut doar în secolul al XVI-lea.) Podul care lega camera de îmbrăcat de scenă simboliza pasajul pe care veneau *marebito* (întruchipați de unul din actori, de obicei de șeful trupei).

Dar simbolismul cosmic al scenei s-a păstrat până în vremea din urmă. Sub *podium*, se află vase mari de lut — replica butoiului gol pe care a dansat Ame-no Uzume în fața peșterii zeiței Amaterasu, dar simbolizând de asemenea și regiunile subterane. (Oalele sunt presupuse a fi pline cu *sake*, cu alte cuvinte semnifică Apele subterane izvorând din adâncuri.) Pe scurt, oalele de sub *podium* reprezintă Lumea subterană, spectatorii aparțin Pământului, iar actorii încarnează ființele divine (*marebito*). Pe scenă și în teatru, cele trei regiuni cosmice — Infern, Pământ și Cer — comunică între ele.

Meilen, 6 iunie 1959

Îl văd pe Jung, la Küsnacht. Nu l-am revăzut, cred, din 1953 sau 1954. Aproape neschimbat; doar puţin mai slab, cu doi dinţi căzuţi, şi sprijinindu-se în baston. Un ceas şi jumătate, în grădină la umbră. Îl rog să nu vină la conferinţa mea de astă-seară, la Clubul Psihologic, despre *L'Arbre du Monde et l'Arbre de Vie* — şi i-o rezum în câteva fraze. Apoi, începe să vorbească el. Îşi aminteşte încă foarte bine tot ce-am scris despre simbolismul arborelui în *Le Chamanisme*. Vorbim despre o mulţime de alte lucruri: despre visul lui Dostoievski (Dostoievski a visat, când era încă tânăr, că privea o dată o lună plină, strălucitoare, care s-a desfăcut în trei bucăţi, pe fiecare scriind: „Şi eu, şi eu, şi eu"), vis pe care Jung îl interpretează astfel: Luna, adică principiul feminin, îi spune lui Dostoievski că trinitatea nu e un mod exclusiv al Spiritului „masculin", aşa cum îl înţelege creştinismul. Vorbim despre *tao* (tocmai venise să-l vadă, acum câteva zile, Paul Mus, şi îi vorbise despre originea şi istoria caracterului chinez care exprimă termenul *tao*); despre E. Neumann, pe care-l găseşte prea raţionalist (un vis al lui Neuman cu o fetiţă e interpretat de Jung astfel: Neumann nu a integrat încă „creativitatea feminină" despre care vorbeşte atâta în scrierile lui).

La un moment dat, începe să-mi explice sensul numerelor la primitivi. Îşi aminteşte de experienţele lui africane. Repetă câteva cuvinte swahili cu intonaţiile diferite, care semnifică: „cinci", „multe", „foarte multe".

Când îi spun că Zaehner, în *Mysticism, Sacred and Profane*, comentează, şi aplică, teoriile lui despre inconştientul colectiv, în legătură cu experienţa mistică — e încântat, şi-şi notează titlul cărţii. Îmi spune că doctorii şi psihologii sunt „prea stupizi şi prea inculţi" ca să înţeleagă lucrurile acestea. Când îi mărturisesc că *Psychologie der Übertragung* e una din cărţile mele preferate — zâmbeşte şi se miră. „Aici, nimeni n-a înţeles nimic!", îmi spune.

Foarte cordial, foarte amical, îl găsesc acelaşi ca în 1950. Aniella Jaffé şi ceilalţi din jurul lui mi-au spus totuşi că obo-

seşte repede şi că nu poate primi multă lume în aceeaşi zi. Alte „schimbări" aduse la bătrâneţe: nu se mai interesează de terapii şi cazuistică, nu-i mai citeşte pe teologii contemporani (E. Brunner, Karl Barth), dar e tot atât de pasionat de teologia patristică.

În timp ce eram în grădină, englezoaica bătrână care stă cu el vine şi-i spune că un grup de germani îl aşteaptă în faţa porţii, ca să-l fotografieze. Se sfătuiesc amândoi cum să scape: nu mă va conduce până la poartă, ci va intra în casă printr-o uşă din dos. Jung era furios: „Nu mai au nici o ruşine! Te privesc ca pe un obiect, ca pe o pastă de dinţi de curând lansată pe piaţă!..."

7 iunie

Dejun cu Ernst Jünger şi Philip Wolff (secretarul de redacţie al lui *Antaios*) la Halbinsel Au, pe o colină deasupra lacului Zürich. Wolff a venit de la Basel şi E. Jünger din Germania, ca să discutăm sumarul numărului 2 din *Antaios*. Jünger mă întreabă care sunt orele mele de lucru, şi e surprins că lucrez atât de mult după-amiaza. Îmi dăruieşte *Jahre der Okkupation*, ultimul volum din *Jurnal*. Discutăm o seamă de eventuali colaboratori — Zubiri, Julian Marias, Narr, Jettmar etc. — şi, pentru că ştiam atâtea despre ei şi despre lucrările lor, mă simt dator să mă justific: istoria religiilor e o disciplină imposibilă; trebuie să ştii tot, să culegi documente din cel puţin douăzeci de discipline auxiliare (de la preistorie până la folclor), să umbli tot timpul după surse sigure, consultând necontenit specialişti de tot felul.

Paris, 9 iunie

Regăsesc micul apartament din 19 rue de l'Yvette, pe care l-am închiriat pentru două luni. Când am urcat pentru întâia oară, în acea dimineaţă de 13 mai, cărând, cu Cioran, geamantanele pe umăr până la etajul IV, mi s-a părut încărcat şi măruntel. Începe să-mi placă, acum. Din balcon, privesc peste grădinile

caselor din față. În fund, Turnul Eiffel. Strada urcă de la Métro Jasmin, ca într-un oraș italian. Într-o cămăruță îngustă, din dos, cu ferestrele deschise către un zid galben-cenușiu, mi-am adus o măsuță, cam șubredă, pe care încerc să scriu. Deocamdată, scrisori. Însemn toate aceste nimicuri ca să mă deprind cu *Jurnalul*.

13 iunie

Zile de vară cum n-am mai cunoscut la Paris. Cerul e de un albastru mediteranean, neobișnuit de clar, și ziua întreagă bate un vânt de mare. Mă ispitește necontenit nuvela (*La Țigănci*), dar nu mă pot apuca de scris. Am o sumă de alte lucruri de terminat.

20 iunie

Aseară, la Suzanne Thèzenas. Îl revăd pe Michaux, după trei ani. Slăbit, îmbătrânit. Mi s-a spus că ia mescalină de cinci ori pe săptămână. Dar tot atât de interesant, spunând lucruri la care nu te aștepți. Între altele: când a sacrificat muzica, adică a renunțat să mai „compună" (îndeosebi *Des recherches avec le tambour*), ca să se poată dedica exclusiv picturii, a remarcat că pictura lui dobândește un „ritm muzical". Simțea „ritmul" în braț, când picta. O artă la care renunți nu e total pierdută. Esența ei, misterul ei trece în arta pe care te-ai hotărât s-o desăvârșești, practicând-o cu exclusivitate.

21 iunie

René și Délia Laforgue ne invită să cinăm pe un *bateau mouche*[1]. De zece ani voiam să facem această plimbare, Christinel și cu mine. Suntem fericiți.

Délia îmi vorbește de *Forêt interdite*, pe care a citit-o de două ori. Mă întreabă de ce-am simțit nevoia „dublului" și, pentru că nu știam ce să-i răspund, amintindu-i doar că mi-a dat

[1] Vas de pasageri pe Sena (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

enorm de lucru şi că n-am respirat decât după ce l-am omorât pe Partenie — René, îmi explică: dublul e supraeu. Deci, eu am omorât supraeul etc.

E amuzant că discutăm de roman în noaptea de Sânziene, făcând această plimbare cu vaporul la care visam de zece ani, şi la aproape zece ani din ziua când m-am hotărât să scriu romanul.

23 iunie

Una dintre fetele lui Jung, dna Baumann, care se ocupă de astrologie (şi în special de raporturile posibile dintre astrologie şi psihologia adâncurilor), îmi povestea, la Zürich, următoarele: A venit s-o vadă un tânăr olandez care luptase în Indochina. A contractat nu ştiu ce boală tropicală; şi, când s-a vindecat, a descoperit că vede scheletele oamenilor; că, de fapt, nu vedea în oameni decât scheletul. Simţea că înnebuneşte. Nu putea privi spre soţia lui, pentru că-i vedea scheletul. Apoi, a descoperit că vede pe străzi scheletele oamenilor morţi de mult. Nu mai putea face deosebire între vii şi morţi. Disperat, s-a dus într-o mânăstire budistă. Unul dintre bonzi l-a învăţat cum să suporte această condiţie, şi l-a mai învăţat multe alte lucruri, cum poate ghici viitorul, cum poate ajuta şi sfătui oamenii etc.

Olandezul venise la dna Baumann ca să vadă dacă Jung crede că va trebui să suporte „condiţia" asta toată viaţa. Intrând, a spus că mai sunt acolo două femei. Pe una a descris-o în aşa fel încât nu putea fi decât dna Jung (care murise în 1955). Dar dna Baumann nu credea în prezenţa ei reală. Îmi spunea: dacă sufletul mamei e undeva, e desigur foarte departe de casa unde a locuit.

11 iulie

Allan Watts îmi vorbea astă-iarnă despre creştinism. Îmi spunea că a renunţat când şi-a dat seama că Dumnezeu e accesibil lumii occidentale exclusiv prin Imaginea Tatălui (*Father-Image*).

I-ar fi trebuit zece-cincisprezece ani ca să distrugă această imagine la un singur individ, ca să-l „deschidă" faţă de absolut. Şi-a dat seama că munca aceasta era extravagant de lungă şi de intensă pentru puţinătatea rezultatelor. Şi atunci a ales Zen.

Cu un alt prilej, îmi spunea că în două secole America va fi jumătate romano-catolică, iar cealaltă jumătate va practica „un fel de Zen"...

12 iulie

Plecăm mâine dimineaţă, în maşină, cu Sybille şi Jacqueline, la Ascona. Acelaşi grup ca şi acum patru ani. Dar vom alege o altă rută.

Am petrecut vreo şase săptămâni în acest apartament. Am scris *La Ţigănci* — dar aproape n-am lucrat la conferinţele Eranos. Doar în ultimele zile am avut destul timp ca să pot rămâne câteva ceasuri la Musée de l'Homme şi Musée Guimet.

13 iulie

Provins. Cele câteva case vechi, la picioarele donjonului, printre tei şi platini. În piaţă, restaurantul „Les Quatre Pignons", unde mâncăm, în grădină, excelent, dar apărându-ne de muşte ca într-un târg din Basarabia.

Pe seară, vedem „les Sources de la Seine", lângă satul St. Germain. Izvorul face parte din „La ville de Paris".

Grota artificială şi nimfa, amândouă instalate în 1867, sub Napoleon al III-lea. În bazin, un număr mare de monede. Se zvârleau, probabil, încă de pe timpul galo-romanilor.

Arborii enormi, care-mi aduc aminte de sanctuarele din Japonia. Deasupra Senei, care curge aproape nevăzută printr-un câmp de trifoi, libelule.

Dijon. Trecem pe lângă nenumărate grădini şi parcuri, înainte de a ajunge la Hôtel Central, unde găsim două camere libere pentru noapte. În bar, inevitabilul aparat de televiziune — şi scaunele erau deja ocupate. Un grup de englezi, veniţi într-un autocar, se pregăteau să contemple iluminaţiile de la Paris.

Biserica Notre-Dame, cu patru rânduri de gargouilles, superb iluminată. Trecem prin Palatul Pompierilor; în curte, o orchestră, grupuri compacte, câteva perechi dansând — şi, din toate părţile, petarde explodând la picioarele noastre, în spate, peste umeri.

14 iulie

Dijon: La Chartreuse de Champmol — astăzi spital. Nu mai există decât „le Puits de Moïse" şi „le Portail de la Chapelle". Superbul Ieremia; şi Moise cu o imensă barbă, şi cele două coroane. Îngerii care parcă atunci s-ar fi deşteptat din somn. Parcul cu arbori bătrâni mă întoarce deodată într-una din pădurile adolescenţei mele. Dar care? Copleşit de tristeţe că nu mai izbutesc să-mi amintesc.

E suficient să te plimbi cu oarecare luare-aminte în Franţa ca să înţelegi că, dacă n-ar fi fost vandalismul de la 1789, ţara aceasta ar fi fost astăzi muzeu. Aproape pretutindeni te întâmpină ruini de biserici şi catedrale.

Seara la Fribourg. Ne oprim întâi la Froideville, la Institutul Anthropos. După ce sun aproape cinci minute, apare un călugăr (cred, părintele bibliotecar). Nici R.P. Rahman, nici D. Schröder nu se aflau la Institut. Îi voi regăsi, sper, la începutul lui august, când voi reveni aici să lucrez.

La hotelul „L'Aigle Noir", pe terasă, aşteptăm să se ilumineze cele câteva monumente: primăria, bisericile de pe colină.

În seara de 9 iulie, am cinat cu Père de Menasce la restaurantul nostru de acum doi ani, pe bd. St. Germain, colţ cu rue de Saints Pères. Îi spuneam, între altele, cât de mult îi admir — şi invidiez — pe matematicienii şi fizicienii din zilele noastre — cât de mult admir curajul lor intelectual, îndrăzneala lor. Nu le e teamă să se contrazică, nici să formuleze judecăţi contradictorii asupra unei anumite structuri a realului. Cât de departe am rămas noi, „umaniştii" — adică filologii, istoricii religiilor, etnologii etc. Suntem timoraţi, prudenţi sau miopi până la imbecilitate. Şi nu văd nici o schimbare în viitor. „Neştiinţificii"

se recoltează astăzi dintre mediocri şi timizi, tineri cărora le e frică de viaţă şi-şi caută securitatea într-o meserie fără riscuri: profesorat, *recherche scientifique*[1] etc. Aventurierii, creatorii, îndrăzneţii nu mai „vin" la filologie, orientalistică sau istoria religiilor — aşa cum se petreceau lucrurile pe la 1870-[18]80 —, ci se îndreaptă spre ştiinţele fizico-matematice. Un Oppenheimer, un Edmund Sinnott, un Jacob Bronowski sunt de neconceput „la noi", orientalişti, etnologi sau istorici ai religiilor. Noi îi atragem doar pe acei care n-au destulă „stamină" ca să se înfrunte cu o lume în criză, să-şi rişte „cariera" pentru o idee îndrăzneaţă.

15 iulie

Pe o ploaie măruntă, părăsim Fribourg. Ne oprim în Thun — pe care nu-l cunoaştem încă — şi luăm cafeaua în cea mai pitorească stradă din Elveţia. Dejunăm la Interlaken, apoi urcăm spre Furka. Ploaie şi negură, iar sus, la trecătoare, ceaţa era atât de deasă, încât înaintăm zece-doisprezece kilometri pe oră. Dar am avut o jumătate de ceas de lumină la Glacier du Rhône. Impresie extraordinară în peşterile de gheaţă. La întoarcere, cu cât ne apropiam de ieşire, cu atât gheaţa devenea mai transparentă, într-atât, încât te-ai fi aşteptat să găseşti afară un soare orbitor de nămiază de vară. Nu era totuşi decât lumina palidă a unei după-amieze cu soarele acoperit de nori. Imagini paradiziace.

Petrecem noaptea în Hospental, la Gasthaus St. Gotthard. E atât de frig, încât nu mai îndrăznim să ne plimbăm după cină. În faţa noastră, la o masă vecină, privindu-ne tot timpul, o bătrână extraordinară, cu figura ţeapănă, semănând leit cu masca lui Beethoven.

16 iulie

După ce trecem Gotthardul, regăsim cerul albastru şi vântul cald al Ticinului. La Locarno, oleandrii roşii sunt încă în floare.

---

[1] Cercetare ştiinţifică (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

Şi, cu toate acestea, pentru prima dată de zece ani, nu mai simt, când descopăr Lago Maggiore printre arbori şi vile, beatitudinea fără nume, care mă făcuse să cred că, pentru mine, tărâmul acesta este sfinţit, este un pământ care-mi poartă noroc. Poate pentru că C., vorbind azi-dimineaţă la telefon cu Olga, fusese impresionată de slăbiciunea şi oboseala care i se ghiceau în voce.

Într-adevăr, când Olga ne întâmpină, în pragul Casei Gabriella, cu greu ne ascundem surprinderea. A slăbit cincisprezece kilograme, mâinile îi tremură. Şase luni a zăcut bolnavă de gălbinare — după ce, în ultimii doi ani, suferise de urmările gripei asiatice.

Întristaţi că, pentru prima dată din 1952, nu găsim în camera noastră florile pe care le aşeza Olga câteva ceasuri înainte de sosirea trenului.

În seara aceasta, scot din geantă caietele şi două-trei volume. Într-unul din carnetele de acum doi ani, regăsesc aceste rânduri din *Voyage au Centre de la Terre*:

— Nous allons descendre, encore descendre, et toujours descendre! Sais-tu bien que, pour arriver au centre du globe, il n'y a plus que quinze cents lieues à franchir?

— Bah! m'écriai-je, ce n'est vraiment pas la peine d'en parler! En route! En route![1]

Săptămâna trecută, îi vorbeam lui Guy Dumur despre acest extraordinar *Voyage au Centre de la Terre*. Îi spuneam: ce pasionantă teză de doctorat s-ar putea scrie asupra universului imaginar al lui Jules Verne. Dumur mă îndemna să scriu eu acest studiu, încerca să mă convingă că numai un istoric al religiilor specializat în simbolism ar putea pătrunde şi descrie lumile onirice ale lui Jules Verne. Evident, avea dreptate. Dar când aş mai găsi timpul pentru această carte? Am sacrificat deja destule cărţi,

---

[1] — O să coborâm, o să coborâm şi o să tot coborâm! Ştii că până în centrul Pământului nu mai avem decât 15 000 de leghe?

— Aş, am exclamat, într-adevăr, nici nu merită să mai vorbim! La drum! La drum! (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

înţelegând că nu mai am timp să le pregătesc pe îndelete şi să le desăvârşesc. Printre altele: acea carte despre tinereţea lui Balzac, începută în 1948, şi care trebuia să cuprindă şi o analiză a întregii opere până la *Les Chouans*. Manuscrisul — vreo sută de pagini scrise mărunt, cu creionul — se află, împreună cu alte cartoane şi dosare, în pivniţa din rue Duhesme.

17 iulie

Mi se părea azi-dimineaţă că încep să înţeleg interesul lui Jung pentru ceea ce el numeşte sincronicitate. Dacă materia şi spiritul sunt două feţe ale aceleaşi realităţi, există o corespondenţă între evenimentele psihice şi procesele cosmice. Dar, în acest caz, „primitivii" nu erau atât de stupizi pe cât se crede, când luau ca model al oricărei activităţi creatoare creaţia prin excelenţă: cosmologia. Imitarea rituală a cosmogoniei cu prilejul Anului Nou, sau al încoronării suveranului, sau al vindecătorilor etc. — avea, fără îndoială, consecinţe spirituale pe care noi, modernii, nu le mai putem înregistra.

Toate acestea aruncă o lumină nebănuită asupra rezultatelor la care am ajuns în ce priveşte funcţia mitului cosmogonic în societăţile tradiţionale.

21 iulie

Dimineaţa, aud din nou, de la una din vilele vecine, flautul. E o arie scurtă, un allegretto de o mare simplicitate, aproape naiv, copilăresc — arie necontenit reluată. Uneori, o scurtă pauză; parcă flautistul s-ar fi oprit ca să asculte. Apoi, brusc, reîncepe — în acelaşi tempo, ca şi cum ar repeta, fără grabă, fără să-şi piardă răbdarea, o chemare adresată unor fiinţe numai de el ştiute.

Aud această melodie de câţiva ani. Un sentiment de împăcare cu lumea, de beatitudine fără înţelesuri.

22 iulie

Când, acum doi ani, am ajuns, cu autobuzul, la Siena, ne-am îndreptat, îndată ce ne-am lăsat bagajele la hotel, spre oraşul

vechi. În piaţa vecină hotelului, ne-am oprit la o terasă, să bem ceva. Cerul era fierbinte, piaţa însufleţită. Se auzea, neobişnuit de puternic, amplificată până la stridenţă, o emisiune radiofonică. Muzică americană — „modernă" — jazz, *negro spirituals*, romanţe. Şi, deodată, am tresărit amândoi: ni se părea că recunoaştem melodia. Într-adevăr: era aidoma aceleia pe care o auzisem, în ianuarie 1957, la „Church of Deliverance", biserica unei secte negre recente din Chicago. Ne dusese acolo Cornelius Bolle. O sală imensă, ca de concert. Patru piane, pe estradă, şi un cor de câteva sute de persoane, femei şi bărbaţi, toţi îmbrăcaţi în verde şi alb. Pianele accentuau caracterul de jazz, fără să poată totuşi atenua sfâşietoarea melancolie, deznădejdea fără nume care răzbătea în melodia aceea obsedantă. Se desprindea refrenul: *Jesus! Jesus!* La un moment dat, o femeie tânără din cor a leşinat. Am văzut cum a început să-şi zbată braţele, ca două aripi rănite — apoi câţiva au transportat-o.

Îmi amintesc şi acum de cele două negrese, extraordinar de frumoase, distinse, sobru şi totuşi atât de elegant îmbrăcate, care se aşezaseră în spatele nostru, în sală.

24 iulie

Mă deşteaptă, dimineaţa, zgomotul unui vapor de transport care înainta, neobişnuit de încet, pe lac, îndreptându-se spre Brissago. Rămân mult timp pierdut în amintiri. Recunosc zgomotul remorcherului care traversa lacul Techirghiol, de la Sat la Movilă. Cred că l-am auzit ultima oară în 1922 sau 1923.

Mi se întâmplă asta tocmai acum, când rescriu finalul nuvelei. Poate pentru ca să înţeleg şi mai bine că Movila, Tuzla şi Constanţa din *Ghicitor în pietre* aparţin unei geografii mitice, că nu „seamănă" aproape deloc cu ceea ce erau, prin 1939, acele localităţi. Simt din ce în ce mai mult nevoia ca literatura mea să se elibereze de concertul geografic şi istoric. Bucureştiul din *Pe strada Mântuleasa*, deşi legendar, e mai „adevărat" decât oraşul pe care l-am traversat eu, pentru ultima dată, în august 1942.

26 iulie

Laurens van der Post a petrecut, acum doi ani, câteva săptămâni aici, la Casa Gabriella. A plecat într-o dimineaţă, iar pe seară Olga a primit o scrisoare-expres din Bellinzona. Van der Post îi spunea că-şi uitase dantura, pe măsuţă, în odaia lui şi-i dădea adresa hotelului din Zürich unde să i-o expedieze. Olga a căutat zadarnic dantura. Îi telefonează la Zürich, şi-i spune: Ia caută-te în gură, poate că e acolo!... Într-adevăr, dantura era acolo.

28 iulie

Citesc, cu acelaşi interes şi aceeaşi curiozitate ca în 1925, dar, în fond, dezamăgit, întristat, *La seconda nascita* a lui Giovanni Papini. Scrisă în 1923, trebuia să fie o continuare a *Omului sfârşit*, dar Papini n-a publicat-o: s-a mulţumit să utilizeze capitole sau fragmente. În afară de povestea întâlnirii cu familia viitoarei lui soţii, cartea e lipsită chiar de interes biografic. Două capitole polemice amintesc, nostalgic, pe Papini din *Stroncature*. Restul, proză oarecare, cu scurte iluminări poetice. Înţeleg foarte bine de ce Papini nu s-a hotărât niciodată s-o publice.

Dar dacă şi restul ineditelor lui vor fi de aceeaşi calitate!... Am văzut în vitrina unei librării din Locarno *Giudizio Universale*, dar nu îndrăznesc încă s-o cumpăr.

29 iulie

În vis, a[stă-]noapte, revedeam clasa mea din Swift Hall, 404, unde, anul trecut, ţineam un curs despre structura mitului. Unul din studenţi tocmai terminase de citit o lucrare despre miturile africane asupra originii morţii. Şi acum încercam să le explic sensul aparentei stupidităţi a cauzei primei morţi (Dumnezeu trimite un animal să comunice oamenilor că vor fi nemuritori, şi animalul, din prostie sau neatenţie, spune exact contrariul etc.). Toate acestea, evident, se întâmplaseră aievea, anul trecut. Le spuneam atunci că absurditatea „cauzei" care a introdus moar-

tea în condiţia omului este o expresie mitică a incomprehensibilităţii faptului morţii. Făceam chiar o comparaţie între expresiile literare pe care le-a utilizat existenţialismul francez (cf. *La Nausée*) ca să sugereze „absurditatea" existenţei şi ridicola „explicaţie" oferită de mit pentru a da seama de faptul că omul e muritor. Rezumam, de fapt, un capitol — nescris — din cartea mea *Les Mythologies de la Mort.*

În vis, retrăiam toate acestea, dar — deşi expuneam aceeaşi teorie — cât era de limpede, de evidentă, de „inspirată". Mă vedeam şi mă ascultam vorbind şi-mi spuneam: Este exact *aşa*! Cum de n-am înţeles asta mai înainte?

Sensul tuturor acelor „cauze" — în aparenţă atât de idioate, de ridicole — mi se părea nu numai transparent, dar şi de o imensă noblete.

2 august

Ne mutăm astăzi, pentru trei zile, în vila Shanti, vecină vilei Gabriella, invitaţi de Marie-Louise şi Christian Dehollain.

Am cumpărat ieri *Giudizio Universale*. Cu emoţie, am citit fragmentele din *Jurnalul* lui Papini publicate la începutul volumului. Îmi amintesc convorbirea din 1953. Nu se poate ca Papini să nu fi ghicit, destul de repede, riscurile unei asemenea gigantice întreprinderi: în primul rând, inevitabila monotonie a „discursului autobiografic" pe care-l ţine fiecare din personaje în faţa îngerului. Monotonie accentuată de faptul că Papini acordă fiecărui personaj cam acelaşi număr de pagini (două-trei). Deşi drama fiecăruia e diferită, structura confesiunii rămâne aceeaşi: toţi vorbesc ca personajele lui Papini, din *Gog* sau *Il Libro nero*. Proza clară, didactică, cu bine cunoscuta acumulare de adjective, ajunge uneori clişeu.

Sunt totuşi pagini admirabile, portrete scrise inspirat, în care regăseşti poetul din *Cento pagine* sau *Pane e Vino*. În special *Corurile* sunt de toată frumuseţea. Unele confesiuni — bunăoară, Huzal, Haller etc. — excelente. Sunt convins că o antologie de câteva sute de pagini ar pune mai bine în lumină geniul

lui Papini decât aceste 1 300 de pagini ale unei opere incomplete. Ceea ce mi se pare teribil şi tragic în acest *Giudizio Universale* e faptul că, aşa cum îl concepuse Papini, nu putea fi niciodată încheiat. De ce trei sute sau cinci sute de personaje — reale şi inventate —, şi nu o mie sau cinci mii? Infinita varietate a condiţiei umane nu poate fi epuizată prin destine individuale, ci prin „existenţe specii" (păstori, regi, criminali etc.). Este ceea ce a înţeles Papini când a început să scrie *Coruri*, în loc de scurte confesiuni individuale.

5 august

De câte ori traversez Gotthardul cu trenul, îmi amintesc ce-mi spunea Riklin despre visele ofiţerilor elveţieni care, în timpul manevrelor, dorm în tunelurile fortificate, câţiva kilometri în pântecul muntelui. Câţiva dintre ei au venit să-l consulte tocmai în legătură cu aceste coşmaruri. Se simţeau înghiţiţi în pântecul unui monstru gigantic, şi acolo nu erau digeraţi, cum te-ai fi aşteptat, ci teşiţi, striviţi, uscaţi, pietrificaţi. Teribila senzaţie a unei existenţe care se pietrifică, păstrându-şi totuşi calitatea ei de viaţă trupească. Te simţi teşit şi solidificat, rămânând totuşi un volum viu în trei dimensiuni, de carne şi sânge; un corp care se poate mişca, deşi devenise de mult imobil, împietrise...

Fribourg, 6 august

După-masă, cu autobuzul, la Institutul Anthropos, la Posieux. Dominik Schröder îmi spune că pleacă în septembrie în Japonia, pentru mulţi ani: profesor de etnologie la Universitatea catolică din Nagoia. Lucrez cinci ceasuri în bibliotecă, apoi îmi încarc geanta cu cărţi şi mă reîntorc la Fribourg, în tovărăşia unui preot spaniol, Antonio Pacios, care se pregăteşte pentru catedra de istoria religiilor din Madrid. După câte am înţeles, pasiunea lui e problema Potopului. Crede în realitatea istorică a diluviului care a anihilat, acum vreo 12 000 de ani, aproape totalitatea populaţiei globului. Totul a durat câteva clipe, cel

mult câteva minute, nivelul mării crescând cu vreo sută de metri. Atlantida.

Fribourg, 7 august

În autobuz spre Posieux, un tânăr abate îl citase astăzi pe Sf. Silvestru. N-am auzit contextul. Despre acest sfânt nu știu nimic altceva decât definiția pe care o dăduse el lui Dumnezeu. Știu asta de la Mircea Vulcănescu. Dumnezeu, spune Sf. Silvestru, e ca ceapa — pentru că e bun și te face să plângi.

Când le vorbeam, astă-iarnă, studenților mei despre Meister Eckhart și teologia negativă, am comentat pe larg definiția Sfântului Silvestru. Este poate cea mai strălucită ilustrare a teologiei negative: despre Dumnezeu nu se poate spune nimic. Cu cât o definiție pare mai adecvată (Dumnezeu e bun, puternic, creator etc.), cu atât e mai falsă. Și mai primejdioasă: pentru că omul își închipuie, în acest caz, că *l-a înțeles* pe Dumnezeu, că *știe* lucruri precise despre El. Sfântul Silvestru a găsit formula prin care să arate că, Dumnezeu fiind indefinibil, despre El se poate spune *orice*. Că e ca ceapa — nu e mai puțin exact decât afirmația că e *summum bonum*.

9 august

Teribila furtună de ieri după-amiază. La trei, cerul era negru, de la uzină se oprise curentul, și între trăsnete auzeam vijelia ca o răsuflare metalică, nefirească, fără sfârșit.

Am lucrat necontenit. Mi-am adus de la Anthropos-Institut câteva volume despre „Cargo-cults" melanesiene. Voi utiliza un anumit număr de exemple în prima conferință Eranos. Aș vrea să găsesc timp într-o zi să elaborez această temă: originile religioase ale mișcărilor politice, ale fenomenelor istorice dramatice. Explicațiile socio-economice ale Istoriei mi se par uneori exasperant de simpliste. Platitudinile acestea au făcut ca Istoria să nu mai intereseze spiritele originale, creatoare. Reducerea fenomenelor istorice la „condiționări" inferioare le videază de

orice semnificaţie exemplară; tot ce e încă valabil şi semnificativ într-o existenţă umană dispare. Teribila banalizare a Istoriei, urmând, ca o fatalitate, banalizării sistematice a Lumii, desăvârşită mai cu seamă în secolul al XIX-lea. Dar atunci, cel puţin, banalizarea Lumii avea măcar această justificare „istorică": omul modern, occidental, vida Lumea de semnificaţii extranaturale ca s-o „cunoască obiectiv" şi s-o stăpânească. Acum, nici măcar această justificare istorică nu mai poate fi invocată.

Ascona, 15 august

Azi după-amiază, am aţipit o jumătate de ceas şi am avut acest vis: priveam de departe, parcă printr-un ochean, coasta calcaroasă, abruptă, a unui munte. Văd mai multe crăpături şi vizuini, apoi descopăr intrarea unei peşteri. Las ocheanul din mână şi mă îndrept spre peşteră. Încep s-o cercetez, emoţionat, surprins de tot ce descopeream pe măsură ce pătrundeam în adâncul ei. Şi apoi, fără nici un motiv, mă deştept brusc — dar izbutesc să adorm din nou câteva clipe în urmă şi, fără greutate, regăsesc peştera. Dar nu mai pot pătrunde în ea. Rămân la intrare, în lumină, şi-mi aduc aminte că-mi spuneam: acum am să mă deştept din nou, dar, dacă îmi întipăresc bine în minte locul unde este peştera, am să pot s-o explorez în timpul viselor următoare.

Când m-am trezit definitiv, păstram încă certitudinea că mă voi putea reîntoarce de câte ori voi voi în peşteră.

21 august

Riklin îmi spune că W. Pauli, fizicianul, mulţi ani n-a mai putut lua un taxi, pentru că, de câte ori urca într-un taxi, intervenea ceva (un accident, o pană de motor etc.) care-l împiedica să ajungă la destinaţie. Seria aceasta de coincidenţe ajunsese atât de cunoscută la Zürich, încât la Universitate se vorbea despre „Pauli-Effekt".

23 august

A[stă-]noapte, terminasem aproape de transcris a doua conferință. Dar îmi rămâneau de scris cele câteva pagini de concluzii. Speram să le pot scrie azi-dimineață, înainte de a pleca la Casa Eranos. N-am izbutit. A fost o conferință interesantă, amuzantă (căci în prima oră vorbeam despre „Cargo-cults"), dar fără concluzii. Va trebui să le scriu la Chicago, când voi revizui întregul manuscris.

Florența, 27 august

Plecăm în mașina lui Alain Daniélou spre Florența. E și Anne Hunwald cu noi. Dejunăm la Parma — oraș pe care aproape nu-l vedem. Căci Daniélou pare pasionat de un singur lucru: să alerge cu 140 km pe oră pe autostradă, să câștige timp. Dar, dacă n-am fi fost noi, ar fi plecat mai de dimineață din Ascona, și ar fi ajuns seara la Roma. Așa, se oprește pentru noaptea asta la Florența. Cum n-am mai găsit camere la Berchielli, ne-am instalat în noul hotel din fața lui Ponte Vecchio, „Continental". De la fereastra noastră, vedem maidanul și ruinele, dar și turnul din care își iau zborul, acum, la apusul soarelui, lilieci mărunți și zvelți ca rândunelele.

Florența, 28 august

Voiam de mult să citesc *Via di Girolamo Savonarola* a lui Roberto Ridolfi. Mi-o cumpăr azi-dimineață și îi tai foile în cafeneaua de pe Lugarno Acciaioli. Savonarola se convertește auzind predicând un călugăr augustinian, la Faenza — dar nu-l mișcă fervoarea călugărului, ci această frază din *Facerea*: *Egredere de la terra tua!* „Ieși din pământul tău, [din neamul tău și din casa tatălui tău...]"[1]

Mă gândesc din nou la „misterul" plecării mele din țară, în 1940, câteva săptămâni după moartea lui Nae Ionescu. Evident,

[1] 12, 1 (*n. ed.*).

credeam că plec pentru un an, cel mult doi. Dar plecarea aceasta mi-a salvat viaţa, apoi libertatea, iar în cele din urmă mi-a îngăduit să devin ceea ce îmi era peste putinţă să ajung dacă aş fi rămas în ţară: un scriitor care poate tipări ceea ce gândeşte.

Legenda că Savonarola nu ar fi dat *l'assoluzione sacramentale* lui Lorenzo de Medici, pentru că i-ar fi cerut trei lucruri: să aibă credinţă (şi Lorenzo ar fi răspuns că are), să restituie ce ar fi luat (Lorenzo ar fi acceptat şi asta), să redea libertatea Florenţei — la care Lorenzo ar fi întors spatele. Şi atunci Savonarola ar fi plecat fără să-l dezlege.

Din Ridolfi (pp. 75–79), aflu că legenda aceasta ar fi fost lansată de Silvestro Maruffi, dar a înflorit mai cu seamă în Risorgiento neoguelf şi romantic, fiind acceptată şi entuziast comentată de Villari. Imaginea aceasta arhetipală: Savonarola profet al libertăţilor civice, Lorenzo tiran absolut — era prea „adevărată", prea puternică, pentru a putea fi invalidată de documente şi mărturii precise. Chiar preaeruditul şi criticul Villari a crezut în autenticitatea ei istorică. Dar Ridolfi aminteşte scrisorile lui Poliziano şi Carlo del Benino atestând că Savonarola, fiind chemat să-l împărtăşească pe Lorenzo, a făcut-o fără şovăire. Mai mult: Carlo del Benino afirmă că vizita călugărului a fost pentru Lorenzo o mare consolare.

Dar întâlnirea finală dintre Tiran şi fondatorul Statului popular era mai „adevărată", aşa cum o prezentase legenda, decât cum avusese ea loc în „istorie". În „istorie", Savonarola se comportase ca un simplu călugăr creştin, care dezleagă păcatele celui care se pocăieşte. În legendă, trebuia să ceară libertatea Florenţei, iar Lorenzo *trebuia* să tacă, întorcând spatele.

Florenţa, 29 august

Piero Gerbore mă duce la Contesa Seristelli, în palatul ei de pe Arno, unde a murit Joseph Bonaparte. Contesa are 88 de ani şi, în urma unui accident recent, stă într-un scaun pe rotile. Are în faţa ei o măsuţă pe care mănâncă, scrie, citeşte. Şi adaugă că măsuţa i-a trimis-o Berenson când a auzit de accident.

Neobişnuit de vioaie, de inteligentă, cu o memorie perfectă. E spaniolă, a copilărit la Paris, şi soţul ei descinde din Machiavel. Dar Contesa i-a cunoscut pe toţi iluştrii ei contemporani, de la D'Annunzio şi Papini până la Anatole France şi Paul Bourget. Foarte amuzante amintirile ei despre D'Annunzio. Erau prieteni, umblau prin muzee împreună — şi, adaugă, nu ştiu cât era de adevărat ce-mi spunea el despre arta etruscă, dar era foarte frumos — până ce, într-o zi, D'Annunzio a început să-i facă şi ei curte. Atunci i-a spus: D'Annunzio, de ce m-ai ales tocmai pe mine? Pentru dta toate femeile sunt la fel. El i-a răspuns: *En effet, pour moi, la femme est une bobine autour de laquelle j'enroule le fil doré de mon imagination.*[1] La care Contesa a adăugat: *Moi, je ne veux pas être une bobine...*[2]

Ascultând-o, îmi închipuiam cât fusese de frumoasă cu vreo treizeci-patruzeci de ani în urmă. Nu ştiu de ce, mi-am amintit de eroina nuvelei lui Papini *O scrisoare neînapoiată*. Am întrebat-o despre Papini. Foarte juste observaţii. Bunăoară: lui Papini îi era teamă [ca] nu cumva să fie considerat politicos, amabil, bine crescut. Ţinea mult la legenda lui de „căpcăun", de *uomo selvatico*[3].

Îl cunoaşte, de asemenea, şi foarte bine, pe Tucci. La Roma, Contesa primea prietenii dimineaţa, în budoar. O dată venise Tucci s-o vadă. L-a întrebat ce este *la tache mongole* şi dacă o pot avea şi alţi oameni în afară de mongoli. Evident, i-a răspuns Tucci. O am şi eu. E o pată brună pe spate. — Arată-mi-o şi mie, i-a spus Contesa, şi Tucci a început să se dezbrace.

Dar, în clipa următoare, dându-şi seama că era în pat şi că Tucci era gata să-şi scoată cămaşa, i-a strigat: Tucci, au să vină prietenii, şi cine o să ne creadă că te-ai dezbrăcat numai ca să-mi arăţi *la tache mongole*?

---

[1] Într-adevăr, pentru mine femeia este un mosor în jurul căruia înfăşor firul aurit al imaginaţiei mele (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

[2] Eu nu vreau să fiu un mosor (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

[3] Om sălbatic (*lb. it.*) (*n. ed.*).

Florența, 30 august

Florentinii au acceptat toate reformele propuse de Savonarola, au acceptat până și principiul Păcii Universale, dar n-au acceptat niciodată ca femeile lor să poarte costume sobre, modeste, nici să renunțe la coafurile și podoabele lor (Ridolfi, pp. 253–254).

Florența, 2 septembrie

Recitesc pagini din Giordano Bruno, în ediția lui Gentile. Sunt uluit de îndrăzneala înțelegerii lui. Recunosc autenticitatea religioasă a păgânismului. Ghicește deja misterul retragerii lui Dumnezeu din Lume, transformarea lui în *deus otiosus*. La Chicago, va trebui să transcriu pe pagina alăturată textele însemnate în ediția lui Gentile (pe care, ca să n-o mai duc cu mine până la Roma, am și expediat-o astăzi, împreună cu alte câteva cărți, la Swift Hall). Dumnezeu, *come assoluto, non ha che far con noi*[1] (*Spaccio*, ed. Gentile, II, p. 192). Retragerea lui Dumnezeu din Lume, eclipsa lui Dumnezeu, care obsedează gândirea teologică de astăzi, este un fenomen spiritual mult mai vechi. Începe, de altfel, cu „civilizația". *Deus otiosus* caracterizează toate culturile care au depășit faza primară (Sammler u. Jäger-Völker) și practică cerealicultura sau grădinăritul.

Florența, 3 septembrie

Aseară, au venit doi tineri gazetari de la *La Nazione* să-mi ia un interviu. Veniseră cu fotograful. Era de față și Caragață, ca să mă ajute la italienească. Am vorbit de Papini, de yoga, de alchimie etc. Beam împreună cafele în bar, și fotograful se pitea după fotolii ca să-mi surprindă expresii fericite. Ploua. Băieții păreau inteligenți, cultivați. Și totuși, azi a apărut un articol oarecare, tern, și plin de inexactități (că aș fi studiat yoga

[1] Ca absolut, n-are ce face cu noi (*lb. it.*) (*n. ed.*).

în Tibet etc.) Numai titlul e frumos, şi adevărat: *Imparo l'italiana per leggere Papini.*

4 septembrie

Plecăm cu autobuzul „Ciat" spre Assisi. În ultimele zile, cerul a fost întunecat şi burniţa. Azi, dimineaţă glorioasă.

Ponte Sieve, şi râul Sieve.

Arezzo. În sfârşit, vedem frescele lui Piero della Francesca. Era tocmai la sfârşitul liturghiei. Uluiţi.

Cortona, pe munte. Patria lui Signorelli şi a Sfintei Caterina. De revenit într-o zi.

Apoi Perugia. Fortăreaţa, bazilica, palatul, fântâna. (Cuvintele acestea îmi vor mai spune ceva mai târziu?)

Ne apropiem de Assisi către trei după-amiază. Vedem de departe Convento di S. Francesco şi tot oraşul adunat pe coasta muntelui, gălbui-alb-cenuşiu.

Am fost aici, pentru o zi, în primăvara 1927. Nu-mi mai aduceam aminte decât de cele două biserici suprapuse. Eram, atunci, pasionat de opera şi gândirea lui Ernesto Buonaiuti, fascinat de legăturile pe care le descifra el între Gioacchino da Fiore şi Sf. Francisc, pe de o parte, şi mişcarea franciscană, Renaştere şi Savonarola, pe de altă parte. Dar de abia acum încep să înţeleg solidaritatea secretă între toate aceste mişcări de *renovatio* implicând, într-un chip mai mult sau mai puţin direct, împăcarea omului cu Cosmosul, recunoaşterea că Lumea şi viaţa sunt *bune*. Renaşterea „păgână" se precizează când Biserica refuză să asimileze mesajul lui Gioacchino (= a treia epocă e iminentă, epoca dominată de Sfântul Duh) şi nu fructifică dragostea Sfântului Francisc pentru Viaţă şi Natură.

Petrecem două ceasuri în Chiesa inferiore şi Chiesa superiore, încercând să identificăm frescele cu ajutorul ghidului ilustrat. Giotto mi se pare mai puţin genial ca la Padova, dar cât e de spontan, de sfătos, de „uman"...

Lungă plimbare în oraş. Primul oraş medieval italian pe care-l cunosc, în care clădirile moderne se integrează perfect

Florența, 30 august

Florentinii au acceptat toate reformele propuse de Savonarola, au acceptat până și principiul Păcii Universale, dar n-au acceptat niciodată ca femeile lor să poarte costume sobre, modeste, nici să renunțe la coafurile și podoabele lor (Ridolfi, pp. 253–254).

Florența, 2 septembrie

Recitesc pagini din Giordano Bruno, în ediția lui Gentile. Sunt uluit de îndrăzneala înțelegerii lui. Recunosc autenticitatea religioasă a păgânismului. Ghicește deja misterul retragerii lui Dumnezeu din Lume, transformarea lui în *deus otiosus*. La Chicago, va trebui să transcriu pe pagina alăturată textele însemnate în ediția lui Gentile (pe care, ca să n-o mai duc cu mine până la Roma, am și expediat-o astăzi, împreună cu alte câteva cărți, la Swift Hall). Dumnezeu, *come assoluto, non ha che far con noi*[1] (*Spaccio*, ed. Gentile, II, p. 192). Retragerea lui Dumnezeu din Lume, eclipsa lui Dumnezeu, care obsedează gândirea teologică de astăzi, este un fenomen spiritual mult mai vechi. Începe, de altfel, cu „civilizația". *Deus otiosus* caracterizează toate culturile care au depășit faza primară (Sammler u. Jäger-Völker) și practică cerealicultura sau grădinăritul.

Florența, 3 septembrie

Aseară, au venit doi tineri gazetari de la *La Nazione* să-mi ia un interviu. Veniseră cu fotograful. Era de față și Caragață, ca să mă ajute la italienească. Am vorbit de Papini, de yoga, de alchimie etc. Beam împreună cafele în bar, și fotograful se pitea după fotolii ca să-mi surprindă expresii fericite. Ploua. Băieții păreau inteligenți, cultivați. Și totuși, azi a apărut un articol oarecare, tern, și plin de inexactități (că aș fi studiat yoga

[1] Ca absolut, n-are ce face cu noi (*Ib. it.*) (*n. ed.*).

tisem în acele după-amieze fierbinți, la vila Monacone, când întrerupeam, pentru două ceasuri, *Noaptea de Sânziene*. Îmi amintesc cât de emoționat citisem scrisoarea-prefață, în care Papini explica „prietenului Felice" (oare exista?) cauzele pentru care e uitat, ignorat, criticat sau răstălmăcit în Italia. Restul volumului, cu totul oarecare. Dar îmi dau seama că, pentru mine, Papini reprezintă și altceva: adolescența mea, tinerețea în Italia, viața din țară, munca și biblioteca pe care am lăsat-o acolo. Orice contact cu opera lui Papini reanimează apele subterane care mă leagă de trecut — și de țară.

Pierd șase ceasuri ca să scriu și să transcriu cele șase pagini despre *The Sacred in the Asian Religions*. Un text fără nici o importanță, nici pentru mine, nici pentru alții — căci nu aduc nimic nou la ceea ce am spus deja în lucrările mele anterioare. Și așa trece timpul: scriind nimicuri, frânturi, lucruri care nu mă interesează. Și, într-o bună zi, mă voi trezi gata de plecare (*i.e.* de moarte), fără a fi avut timp să scriu măcar una din cărțile maturității.

9 septembrie

Încerc să scriu prefața pe care mi-a cerut-o V. Buescu, la traducerea portugheză a *Nopții de Sânziene*. Romanul l-a tradus soția lui, după ediția franceză. Când, acum un an-doi, am acceptat să scriu această prefață, îmi spuneam că va fi un prilej să comentez romanul; poate, chiar, să scriu acea „Teorie a romanului", la care mă gândesc de mult. Dar nu voi avea timp. E o după-amiază de vară târzie peste măsură de frumoasă. Nevralgia, începută la Florența, continuă. Va trebui să văd un dentist peste două ceasuri. Mă întreb ce-aș mai spune în această prefață.

10 septembrie

În *Convivio* IV, V, 8, Dante are această idee extraordinară: Cristos n-a coborât pe pământ înainte ca lumea, prin imperiul lui Augustus, să cunoască pacea.

în ansamblu; aş putea spune, se camuflează. Aceeaşi piatră galben-cenuşie, acelaşi stil.

Ne-am oprit cameră pentru noaptea asta la Hotel Subasio. E aproape pustiu. De la ferestre, vedem toată câmpia Umbrici, punctată cu măslini.

Seara, urcăm din nou spre Convento delle suore svedesi. Aproape nimeni pe străzi. Bate un vânt rece dinspre munte.

Assisi, 5 septembrie

Timpul s-a schimbat din nou. Plouă mărunt. Revedem Convento, apoi, pe ploaie, urcăm până la Catedrala San Ruffino. Nici o librărie savantă, în care să poţi cumpăra ediţii franciscane şi lucrări despre Assisi. Aceleaşi cărţulii şi cărţi poştale ilustrate pretutindeni, în toate vitrinele.

Plecăm la trei şi jumătate, cu autocarul, spre Roma.

Roma, 6 septembrie

La River Hotel, Via Flaminia 39. Un hotel nou-nouţ, inaugurat acum câteva zile. Şi, pentru că via Flaminia se repară, aproape nimeni n-a auzit de el. Suntem primii — şi deocamdată singurii — clienţi. Nina Batalli ne-a oprit o cameră la etajul VII. Patronul trimite garoafe Christinei, fiind prima doamnă sosită în hotel. De pe terasă, se vede Roma întreagă, San Pietro ca şi Villa Borghese — aceasta din urmă, chiar în faţa ferestrei noastre.

În articolul „*Antaios — Held oder Widersacher?*", pe care-l publică Heinz Demisch în *Frankfurter Allgemeine Zeitung* din 22 iulie (şi în care ne acuză că vrem să încurajăm forţele telurice împotriva celor olimpice), găsesc citat un fragment din Stalin. Lui Stalin, bolşevismul îi amintea de Antaios, căci, întocmai ca şi Antaios, bolşevismul este puternic cât timp e în legătură cu mama lui, masele.

Roma, 7 septembrie

La Nina Batalli, regăsesc exemplarul din *Mostra personale* a lui Papini, pe care i-l dădusem acum zece ani, la Capri. Îl ci-

14 septembrie

Roma non perit, si Romani non pereant[1] (Augustin, *Serm.* 81)

15 septembrie

Am plecat din Roma la două după-amiază, pe o ploaie fină de toamnă. River Hotel a rămas din nou pustiu. Via Flaminia continuă să se repare.

Omiccioli ne-a dăruit un mic tablou — iar mie, eruditul volum al lui Bragaglia, *Pulcinella.*

După Civitavecchia, începe să se însenineze. Îmi dau seama, deodată, că în acest continuu vagabondaj, risc să nu mă mai regăsesc. Nu mai am casă, adică nu mai am nicăieri un loc al meu, un „Univers" al meu, de care să se lege, pe nesimțite, amintirile care vor constitui mai târziu „istoria mea".

. Simt acest risc, și uneori mi-e frică să nu mă pierd. Dar, pe de altă parte, mă simt un precursor, simt că mă aflu undeva, într-o avangardă a omenirii de poimâine sau răspoimâine. *Lunnikul* rus a ajuns în Lună. Nu știu cât va fi de interesantă navigarea interplanetară, dar ea e inevitabilă. Personal, nu mă atrage — dar mă simt solidar cu toți cei care nu vor mai „locui" definitiv într-un colț al pământului.

Paris, 16 septembrie

Ploaia fină, rece, neobosită, pe care o privesc de la fereastra noastră din rue l'Yvette. Prima ploaie de nu știu câte săptămâni, mi se spune.

Paris, 21 septembrie

Visuri. Eugen Ionescu îmi povestește: Jenny Acterian (care a murit acum câteva luni de cancer, în țară) i-a apărut tânără și frumoasă. Eugen știa, în vis, că e moartă. Jenny l-a cuprins în

[1] Roma nu piere, dacă romanii nu pier (*lb. lat.*) (*n. ed.*).

12 septembrie

Vizită la Pettazzoni. Aflasem că fusese foarte grav bolnav, aproape pe moarte. Îl găsim, cum spune el, „în convalescenţă": palid, slăbit, blând. Ne spune cât de mult l-a impresionat Japonia. De aceea, adaugă, eu sunt un atât de bun istoric al religiilor: pentru că am trăit în India, am cunoscut peisajul şi oamenii Asiei.

Plecăm totuşi puţin melancolici. Îl vom mai reîntâlni oare în septembrie viitor, la Marburg? Pettazzoni are 75 de ani. Complicaţii grave cu rinichii. I-am citit prima carte prin 1923-[19]24. De atunci, suntem în corespondenţă. La Calcutta, îi trimisesem o dată cinci lire sterline că să-mi procure toată colecţia *Studi e Materiali*. Şi-a adus aminte de acest amănunt douăzeci de ani mai târziu, la Paris, când ne-am cunoscut personal şi când a descoperit că *Studi e Materiali* lipseau la Bibliothèque Nationale.

13 septembrie

L-am cunoscut ieri pe pictorul Omiccioli. Seara, în atelierul lui din Via Margutta, să-i vedem tablourile. A fost comunist până la Revoluţia maghiară. Extrem de bun, tăcut, rezervat, simpatic. M-au urmărit câteva ceasuri figurile lui de pescari, zidarul, omul cu bicicleta. Autodidact, dar îmi vorbeşte totuşi de Quevedo. Ne invită la Romolo în Trastevere. Ne povesteşte mult despre Ustica, unde a petrecut cinci-şase luni, şi de unde a revenit zece ani mai bătrân.

Păcatul originar în Dante:

...nel petto onde la costa/ si trasse per formar la bella guancia/ il cui palato a tutto 'l mondo costa[1] (*Paradiso* XIII, 37–39).

---

[1] În pieptul, crezi, Cui scoas-o coastă-i fuse
din ea spre-a face-obrazul minunat
a cărui gur-atât plâns ne-aduse.
(Dante, *Divina Comedie*, „Paradisul", XIII, 37–39, trad. rom. de George Coşbuc, Editura Cartea Românească) (*n. ed.*).

•

La seminarul meu — pe care l-am intitulat *Psihologia şi Istoria Religiilor* — încep să discut teoria lui Freud asupra „originii" şi a funcţiei religiei. Teorie evident primară, mai curând polemică. Ceva totuşi mă miră: pentru Freud, religia este rezultatul unei *crize* a inconştientului. Ceea ce este adevărat. Religia este într-adevăr rezultatul „căderii", al „uitării", al pierderii stării de perfecţiune primordială. În Paradis, Adam nu cunoştea nici „experienţa religioasă", nici teologia, adică doctrina asupra lui Dumnezeu. Înainte de „păcat", *nu exista religie*.

15 octombrie

Pasionant articolul lui Paul Ricoeur *Simbolul dă de gândit* (*Esprit*, iulie–august 1959). Ricoeur se întreabă cum poţi să gândeşti pornind de la simbolurile religioase. Îşi ia exemplele din *Tratatul* meu. Prima lor exegeză este cea pe care am încercat-o eu însumi. Ricoeur, ca filozof, face apel la o hermeneutică pe care, în ceea ce mă priveşte, n-am îndrăznit să o folosesc în *Tratat*. Trebuia mai întâi să conving „savanţii" — orientalişti, sociologi, filozofi — că aveam dreptate să-mi fondez argumentaţia pe documente, şi nu pe „speculaţii". Apoi, în câteva articole (ultimul va apărea luna aceasta în volumul pregătit împreună cu Kitagawa pentru Chicago University Press, în memoria lui Wach), am încercat să-mi sistematizez ideile asupra simbolului. Dar n-am avut încă timp să-mi expun după plac întreaga gândire asupra acestei probleme, care este în acelaşi timp cheia cu ajutorul căreia omul modern mai *poate încă* să pătrundă în esenţa fenomenului religios. Este de asemenea drumul prin care se poate ajunge la reînnoirea problematicii filozofiei contemporane.

16 octombrie

De câteva zile, mă străduiesc să scriu o prefaţă pentru traducerea americană a cărţii *Mituri, vise şi mistere*. Benjamin Nelson, care a avut ideea să-mi ceară acest volum, îmi spunea cu

braţe şi i-a strigat: *Fiançailles, fiançailles!*[1] Apoi, curând după aceea, o a doua Jenny, aidoma cu cea dintâi, a intrat în odaie. Eugen le-a privit pe amândouă şi s-a deşteptat. Rodica Ionescu ne povesteşte visul unui savant din Leipzig, Dr. Block, pe care l-a cunoscut la Cerisy. La Veneţia, întâlneşte o femeie tânără, excepţional de frumoasă, care-l invită la ea acasă. Un palat. Ajung în dormitor, femeia se dezbracă şi intră în pat. Doctorul, intimidat, vrea să stingă lumina, dar ea îi spune: nu te deranja, o sting eu. Şi braţul i se întinde deodată, lung de câţiva metri, şi ajunge la buton. Şi atunci doctorul se deşteaptă.

New York, 29 septembrie

Vom fi, vreodată, mulţumiţi de ce-am făcut, convinşi că ce-am făcut salvează — sau măcar justifică — existenţa noastră? Îmi vine greu să cred. Mă întrebam, în avion, dacă un accident... Ceea ce mă plictisea nu era moartea, ci faptul că *nu terminasem nimic*. Am scris vreo treizeci şi cinci de cărţi, dar niciodată nu le-am judecat mai aspru ca atunci. Simţeam că trebuie să scriu măcar două-trei cărţi *bune*, dacă soarta m-a făcut scriitor. Şi singurele cărţi bune mi se păreau cele nescrise sau neterminate. Aveam cu mine manuscrisul *Pe strada Mântuleasa* şi două caiete din *Jurnal*. Nu ştiu de ce credeam atunci că paginile acestea sunt atât de preţioase, dar vedeam *Pe strada Mântuleasa* (când va fi încheiată) ca singura mea carte literară *liberă*, scrisă pur şi simplu pentru că mă desfăta scrierea ei.

Chicago, 9 octombrie

Ne mutăm la Coach House, 1214, 57th Street. Tot mobilierul nostru e alcătuit dintr-un pat, nişte dulapuri, o canapea, o masă de bucătărie şi un minimum de obiecte indispensabile.

---

[1] Logodnă, logodnă! (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

nască nevoia de a-mi etala permanent şi apăsat meritele, noutatea operei mele etc.

Mă întreb ce s-ar fi întâmplat dacă Nietzsche ar fi cunoscut de la început succesul. Mă întreb dacă ar fi continuat să vorbească cu aceeaşi ostentaţie despre propriul său geniu. Oricum, îmi pare de o tragică tristeţe că a fost entuziasmat de cele trei mici bileţele pe care i le-a trimis Taine şi despre care a vorbit în nu mai ştiu câte scrisori, că era furios pe Rhode, care a avut imprudenţa să nu pară convins de geniul lui Taine (în care Nietzsche vedea unul dintre „cei ce imortalizează epoca lor" etc., cf. Andler, IV, p. 476). Şi la Torino el citea în cafenele doar *Journal des Débats* „pentru că Taine a recomandat unui tânăr redactor al acestui ziar, dl. Jean Bourdeau, să scrie o cronică despre *Dincolo de Bine şi de Rău*".

22 octombrie

Am terminat, în fine, prefaţa la traducerea engleză din *Mituri, vise şi mistere*. Văd istoria religiilor ca pe o disciplină *totală*. Înţeleg acum că întâlnirea cu „necunoscutul", cu „străniul, exoticul, arhaicul", facilitată de psihologia profunzimilor, pe de o parte, şi, pe de altă parte, apariţia Asiei şi a grupurilor „exotice" sau „primitive" în Istorie sunt momente culturale care nu-şi găsesc semnificaţia lor ultimă decât în perspectiva istoriei religiei. Hermeneutica necesară revelării sensurilor şi a mesajelor ascunse în mituri, rituri, simboluri ne va ajuta de asemenea să înţelegem şi psihologia profunzimilor, şi epoca istorică în care intrăm şi unde vom fi nu numai înconjuraţi, ci şi dominaţi de „Străini", de non-Occidentali. „Inconştientul", ca şi „Lumea nonoccidentală" se vor lăsa descifrate de hermeneutica istoriei religiilor.

28 octombrie

Astăzi, rama ochelarilor mei de lucru s-a spart deodată, fără vreun motiv aparent. Se găseau acolo, pe masă, în faţa mea, când

trei săptămâni în urmă, la New York: „Sunteți nedrept cu cărțile Dumneavoastră. Prefețele nu le indică valoarea. Nici un cititor al prefeței volumului *Mituri, vise și mistere* nu poate să bănuiască noutatea și bogăția cărții. Vorbiți în prefața Dumneavoastră numai despre diferența modului de a fi al miturilor și al viselor, dar cartea abordează numeroase alte probleme. Apoi, vă prezentați cartea drept o culegere de articole; or, ea are o unitate, o structură..." Îmi spunea încă numeroase alte lucruri, în biroul lui Melvin Arnold, la Harper. Avea dreptate. Am scris prefața la *Mituri, vise și mistere* în grabă, în primele zile ale lui iunie 1956, imediat ce-am terminat *Das Heilige und das Profane* și înainte de a-mi pregăti *Haskell Lectures*, pe care trebuia să le țin în octombrie. Graba nu era singura explicație; mai curând, era vorba de inabilitatea mea de a-mi servi cărțile, de inhibiția care mă paralizează de fiecare dată când trebuie să pun în lumină sensul sau mesajul cărților mele. Adesea, însăși ideea de a le face accesibile îmi repugnă. Accept bucuros să scriu articole sau simple eseuri lipsite de orice documentație erudită — dar îmi e penibil să rezum, într-un articol sau într-o prefață, conținutul unei cărți (să subliniez mai întâi „originalitatea", felul original în care a fost pusă problema).

17 octombrie

Citind Charles Andler (volumul IV) și diferite fragmente din Nietzsche, mă întreb uneori dacă n-ar fi trebuit să-mi reproșez „șansa" mea literară, de vreme ce, atât de tânăr, în țara mea de origine, am fost acceptat și acoperit de elogii. Aceste succese prea timpurii au ucis în mine orice ambiție personală, orice dorință de „glorie". Am cunoscut „gloria" și am simțit ce înseamnă să fii „recunoscut", lăudat, adulat. Nu numai că n-am mai dorit glorie, dar, având-o atât de curând, am devenit modest, indiferent la succes. Indirect, aceasta a avut asupra mea o influență negativă; nu m-am considerat niciodată un „geniu" necunoscut, ceea ce m-ar fi incitat la o oarecare megalomanie și ar fi făcut să se

ce am spus şi răs-spus de atâtea ori şi în atâtea cărţi: şi anume că *homo religiosus* este însetat de real, că el vrea *să fiinţeze* cu orice preţ şi din plin. Am arătat cum natura era, pentru el, încărcată de semne, de hierofanii. În timpul discuţiei, am înţeles că ştiinţa modernă n-ar fi fost posibilă fără iudeo-creştinism, care a eliminat sacrul din Cosmos şi astfel l-a „neutralizat" şi „banalizat". Ştiinţa n-ar fi fost posibilă fără o Natură „desacralizată" şi golită de zei. Este exact ceea ce a făcut creştinismul, a insistat asupra experienţei religioase personale, dar nu era obligat să o facă, fiindcă pentru creştinism Cosmosul nu încetează să fie creaţia lui Dumnezeu. Dar, din momentul în care timpul istoric şi durata ireversibilă au triumfat, „farmecul" religios al Cosmosului s-a risipit. A mai fost şi altceva: natura fusese populată de zei păgâni pe care creştinismul i-a prefăcut în demoni. Natura ca atare nu mai putea să intereseze *existenţial* creştinii. Numai ţăranii Europei orientale au păstrat dimensiunea cosmică a creştinismului.

4 noiembrie

La 27 ianuarie 1824, Goethe îi spunea lui Eckermann: „În şaptezeci şi cinci de ani, n-am avut nici măcar patru săptămâni de adevărată bucurie. (...) Activitatea mea a fost solicitată în toate sensurile, atât din exterior, cât şi din interior. Adevărata mea fericire erau meditaţia poetică şi creaţia mea. Dar cât de tulburate, limitate, împiedicate au fost toate acestea de servituţile vieţii mele exterioare. Dacă m-aş fi abţinut puţin mai mult de la treburile publice şi aş fi trăit mai mult în singurătate, aş fi fost mai fericit şi aş fi făcut mai mult ca poet."

Ca totdeauna, mă regăsesc în destinul lui Goethe. Dar, evident, pe un alt plan. Mă gândesc la aceşti trei ani de cursuri la Chicago. Cât timp pierdut! Câte n-aş fi putut înfăptui dacă n-aş fi fost obligat să predau şase ore de curs în fiecare săptămână, şi asta timp de şase luni. (Fără să mai vorbesc de pregătirea acestor cursuri sau de călătorii.) Cei mai fecunzi ani din viaţa mea sunt cei de sărăcie, petrecuţi în strada Vaneau. Mă trezeam în

mi-am dat seama pe neașteptate că rama era spartă. Cum n-am altă pereche de ochelari, nici timpul să merg în oraș, am cerut la *drugstore*[1]-ul de alături ceva pentru a lipi montura. Mi-au dat „Duco Household Cement", și acum aștept rezultatul.

Folosesc acești ochelari de aproape douăzeci de ani. Mai exact, din martie 1940, când m-am dus la spitalul militar din București, pentru vizita medicală de reformare din armată. Sunt niște ochelari rotunzi, cu o ramă foarte subțire, care-mi dau un aer mizerabil, obosit, puțin prostănac! De mulți ani îmi propun să-mi cumpăr o altă pereche, ca s-o am de rezervă, în caz de accident, precum cel de astăzi, dar n-am făcut-o niciodată. Venind de la Roma, în septembrie trecut, un tânăr englez, care mă privea cu insistență, nu și-a putut stăpâni curiozitatea și m-a întrebat de când aveam acești ochelari, căci el n-a mai văzut niciodată unii la fel. I-am spus, și asta ne-a permis să înjghebăm o conversație.

În acești ultimi douăzeci de ani, mi-am spart de mai multe ori ochelarii de distanță, dar niciodată pe cei de citit. Lentilele sunt puțin uzate, afumate la margine, și totuși nu mă hotărăsc să-i părăsesc. Și acum, deodată, înțeleg de ce. Acești ochelari sunt ultimul obiect pe care-l mai am *din țara mea*. Nu mai am nimic altceva, nici măcar o „amintire", nici măcar o fotografie a familiei mele sau a mea. Am, bineînțeles, câteva cărți din biblioteca mea rămasă la București și toate cărțile pe care le-am publicat acolo, dar nu le am alături de mine, nu le port asupra mea. Iată ce am înțeles privindu-mi ochelarii, puși la „presat" în fața mea, între două volume groase, și așteptând ca acele douăzeci de minute să se scurgă, pentru a fi sigur, după instrucțiunile date de „Duco Cement", că operația de lipire a reușit.

3 noiembrie

La colocviul anual organizat de „Roger William Fellowship", am vorbit de *The Sacred and Reality*. Am repetat ceea

[1] Farmacie (*lb. engl.*) (*n. ed.*).

trebui să se teamă prea mult de bombă. Pentru el, sfârşitul Lumii ar avea un sens. Ar fi Judecata de Apoi. Nici un hindus n-ar trebui să se îngrijoreze: Kali-Yuga se va termina printr-o regresiune în haos; după care se va ivi o Lume nouă etc. Numai marxiştii au motive să fie terorizaţi de eventualitatea unui sfârşit atomic, căci, pentru ei, Paradisul se găseşte *în viitor.* Paradisul n-a existat niciodată pe Pământ. Ceea ce-i corespunde, aproximativ, este societatea de mâine, fără clase sociale. Un marxist acceptă — şi îşi asumă — nenumăratele hecatombe *numai* pentru că viitorul va fi paradiziac.

Întreaga istorie şi întreaga suferinţă a umanităţii n-ar avea nici un sens dacă Lumea ar trebui să dispară înainte de a fi cunoscut „eschatonul" comunist.

7 noiembrie

De când am terminat, în sfârşit, revizuirea manuscrisului pentru *Eranos*, merg la bibliotecă pentru a verifica un text în *Weltgeschichtliche Betrachtungen* de Burckhardt. Nu găsesc aici decât traducerea engleză, făcută de colegul meu J.H. Nichols, dar şi un volum de *Scrisori* şi *Judgements on History (Historische Fragmente).* Aduc totul în biroul meu, unde petrec câteva ore fermecătoare. Regăsesc paginile profetice ale lui Burckhardt despre încordarea catastrofală dintre Franţa şi Germania (ca urmare a agresiunii prusace şi a înfrângerii de la 1870), despre politizarea şi „aculturalizarea" Europei, despre consecinţele fatale ale democraţiei (cezarism, dictatură) etc. Ai impresia că Burckhardt a prevăzut tragedia secolului al XIX-lea în toate detaliile sale.

Ceea ce mă miră este „succesul" lui în S.U.A. În fond, americanii ar trebui să aibă despre Burckhardt aceeaşi opinie ca şi Croce: un diletant de geniu, care păcătuieşte prin exces de pesimism. Faptul că Burckhardt nu credea nici în democraţie, nici în progres, nici în liberalism ar fi trebuit să-l facă dezagreabil americanilor. Şi s-a produs exact contrariul. Trebuie să credem

fiecare dimineaţă „fără program". Acum, în lunile de curs, nu am, pentru mine, decât două zile pe săptămână: vinerea şi sâmbăta. În celelalte zile, îmi pregătesc cursurile, scriu articole plictisitoare, stau de vorbă cu studenţii care îşi pregătesc un doctorat cu subiect din istoria religiilor. Desigur, această muncă mă pasionează. Să îndrumi un tânăr, să îl ajuţi să vadă lucrurile aşa cum le vezi tu *acum*, după treizeci de ani de cercetări, echivalează cu o creaţie culturală. Uneori, după un curs reuşit, când mă gândesc că am fost înţeles, încerc sentimentul de a fi scris o carte. Cred că cele mai bune cărţi ale mele vor fi scrise de altcineva.

5 noiembrie

Cufundându-mă în manuscrisul conferinţelor „Eranos", reiau problemele care m-au frământat vara trecută. Şi, înainte de toate, dimensiunile culturale ale alimentaţiei. Extraordinara importanţă a „trufandalelor": să guşti un *Cosmos nou*, proaspăt, aşa cum era *la începuturi*, când de-abia ieşise din mâinile creatorului.

A mânca — semnifică a asimila o parte a Cosmosului, mai exact esenţa mistică a Cosmosului. De aici — timp de foarte multă vreme — până la Platon şi chiar după el — importanţa alimentaţiei pentru dezvoltarea morală şi spirituală a omului. Autorul *Republicii* interzice vânatul şi patiseria; el nu permite carnea friptă la grătar decât tinerilor soldaţi. Unul din lucrurile care m-au uimit şi în acelaşi timp m-au atras la Nietzsche este gravitatea cu care vorbeşte de alimentaţie, mai ales în *Ecce homo*. Ghicesc aici o întreagă mistică preistorică regăsită, cum se întâmplă adesea la Nietzsche într-unul din elanurile sale admirative pentru „ştiinţă".

6 noiembrie

Săptămâna trecută, studenţilor de la „Fireside" care m-au întrebat despre bomba atomică le-am răspuns: un creştin n-ar

mai „cunoştinţe" dobândite încet şi pe îndelete din cărţi, ci tot atâtea întâlniri, înfruntări şi tentaţii. Acum îmi dau foarte bine seama de toate pericolele pe lângă care am trecut în timpul acestei lungi „cercetări" şi în primul rând de riscul de a uita că aveam un scop, că mă îndreptam spre ceva, că voiam să ajung într-un „centru".

12 noiembrie

La John Nef fac cunoştinţă cu Sir Julian Huxley. Îi vorbesc, firește, de Aldous. Aş fi vrut să ştiu de când şi în urma cărei „întâlniri" intelectuale devenise Aldous „mistic". „A fost dintotdeauna, îmi răspunde Sir Julian. Chiar în primele lui cărţi. Amintiţi-vă ce spune despre muzică şi despre poezie."

Aflu câteva detalii interesante. La şaptesprezece ani — dar asta o ştiam —, Aldous a avut o scurtă perioadă de orbire. A învăţat foarte repede alfabetul orbilor. Şi nu părea deprimat. E un mare avantaj să poţi citi astfel, zicea el. Când e frig în cameră, poţi să o faci sub pătură.

13 noiembrie

Fulgii au început să cadă ici şi colo. De necrezut. Ploaia rece, măruntă de azi-dimineaţă s-a transformat pe nesimţite, şi deodată am văzut că ningea. În câteva minute, zăpada a acoperit străzile. Spre seară, oraşul era alb.

Mi-am amintit deodată zăpezile iernii trecute. Noi locuiam în 5712 Woodlawn Avenue, în fermecătorul apartament al lui Kitagawa (el era în Japonia). În decembrie şi ianuarie, a nins neîncetat. Lucram atunci cu o poftă sălbatică la istoria religiei Daciei. Îmi amintesc mai ales de acea noapte petrecută până la patru dimineaţa cu Strabon, Altheim, R. Eisler etc. Scriam atunci *Dacii şi lupii*. Christinel era la New York, la Lisette. În zori, când m-am dus să mă culc, copacii erau încărcaţi de zăpadă. La lumina felinarelor, păreau artificiali. Ca şi cum cineva i-ar fi pus acolo pe furiş — mi-a fost de ajuns să „realizez" acest

ca şi cum cineva pentru a resimţi o fervoare pasionată, înfiorătoare, care ţâşnea din profunzimi şi îmi tăia respiraţia.

15 noiembrie

Primesc numărul din *Cahiers du Sud* consacrat lui Saint-John Perse. Citind articolul lui Pierre Guerre *Întâlniri cu Saint-John Perse*, îmi amintesc întâlnirea mea cu Saint-John Perse, în ianuarie 1957, la Washington, la Brill, care ne-a invitat pe amândoi la dejun. Saint-John Perse a vorbit despre China. Spunea, printre altele, că chinezii sunt un popor care nu cunoaşte religia. (Desigur, nu cunosc religia aşa cum o înţelegem noi.) Apoi, pe nesimţite, ne-am apropiat. Locul D-voastră este la Paris, în Europa, îmi spunea el. Nu vă stabiliţi în Statele Unite. Aici nu sunt centre culturale. Nu sunt decât instituţii. L-am întrebat de ce a ales să trăiască la Washington (şi nu la New York, de exemplu). Acest oraş nu există, mi-a răspuns el. Este ceva ireal, este o creaţie de ordin administrativ. Trăind la Washington, n-am senzaţia că trăiesc în Statele Unite. Trăiesc într-o abstracţiune.

16 noiembrie

Gill Patrick, vicepreşedintele secţiei *India* a Fundaţiei Rockefeller, pe care l-am cunoscut în primăvara anului 1958, aici, la Chicago, îmi spune că recent a avut loc la Paris o reuniune a câtorva tibetanişti (Tucci, Stein, Petech etc.), organizată de Rockefeller Foundation. Tema era cum îi utilizezi pe lama şi pe eruditii tibetani refugiaţi în India. S-a propus să fie ataşaţi diferitelor centre din Europa şi din Statele Unite.

S-a petrecut un lucru care nu va rămâne fără consecinţe pentru cultura de mâine: un număr considerabil de savanţi tibetani s-au refugiat în India. Şi, de acolo, vor merge mai departe. Este pentru prima oară că un asemenea fapt se petrece în istorie. Poate fi comparat cu fuga eruditilor bizantini după căderea Constantinopolului.

19 noiembrie

În *Carnetele* lui H. de Montherlant, 1937 (pp. 254–255, Editura Gallimard), întâlnesc această confidență: „Cred că puțini scriitori francezi în viață se ocupă mai puțin decât mine de elaborarea și propagarea operei lor... Îmi place să trec neobservat, atât în viața mea literară, cât și în cea privată."

Nu știu ce trebuie să cred. Îmi amintesc de surpriza lui Mihail Sebastian când a primit, în 1936, un exemplar din *Milă pentru femei*, cu o lungă și călduroasă dedicație. Ce se întâmplase? Pur și simplu, Sebastian scrisese o cronică despre *Tinerele fete* în *Vremea*, și Librăria Hachette din București a trimis-o Editurii Grasset. Flatat de atenția pe care i-a acordat-o un critic român, mai ales într-un hebdomadar, Montherlant s-a grăbit să-și „consolideze" această admirație, trimițându-și cartea următoare, cu o dedicație.

Pentru ce mă opresc la aceste mici nimicuri? Mai întâi, pentru că ceea ce Montherlant spune despre el însuși se poate aplica propriului meu caz. Nu fac nimic pentru „propagarea" operei mele, dar nu consider această atitudine ca o calitate. Știu de ce nu mișc un deget: din timiditate, lene sau indiferență. A nu face ceea ce te plictisește nu constituie o virtute. Cioran îmi spunea, cu vreo zece ani în urmă, că era „obiceiul în Franța" de a mulțumi unui critic pentru articolul său. S-au publicat în Franța câteva sute de recenzii ale cărților mele, și nu cred să fi scris zece scrisori ca să le mulțumesc autorilor. Criticilor „străini" nu le-am scris niciodată. În fond, această indiferență este un defect, după cum „modestia" mea este un păcat împotriva spiritului. Un autor care e sigur de importanța operei sale e dator s-o răspândească și s-o impună. Strategia literară a lui Proust, așa cum o cunoaștem astăzi, după patruzeci de ani, e deprimantă. Necesitatea de a grăbi recunoașterea operei îl obliga poate. E adevărat, în fond, că singurul lucru care contează este să impui valoarea operei.

Este foarte posibil că voi regreta amar într-o zi lenea, timiditatea și indiferența mea. Există un moment precis pentru a

impune o operă. O dată acest „moment" trecut, lucrul devine aproape imposibil. Şi se va impune opera altuia, mai mult sau mai puţin asemănătoare cu a ta.

21 noiembrie

Edward Shils îmi oferă un studiu roneotipat: *The Macrosociological Problem.* Mă lasă să constat, la lectură, în ce sens a folosit paginile mele despre „centrul lumii" şi despre simbolismul Centrului (*Mitul eternei reîntoarceri* etc.). Iată teza lui Shils: *Society has a center. There is a center zone in the structure of society.*[1] Macrosociologia studiază acest „centru" — care este un fenomen, spune Shils, din sfera valorilor şi a credinţelor. Mai mult: *The central zone partake of the nature of the sacred.*[2]

Aceasta înseamnă că Shils înţelege societatea ca pe o structură religioasă. Dar ceea ce este mai interesant este că Shils regăseşte în macrosociologie aceeaşi funcţie decisivă a „Centrului" pe care eu unul am descoperit-o în istoria religiilor, şi anume: Lumea se organizează (adică se „creează" — ritualic) în jurul unui Centru. Omul societăţilor tradiţionale nu poate să trăiască în „haos". El trebuie să se situeze într-un Cosmos care are totdeauna un „Centru", un punct fix, absolut. Absolut pentru că este revelat printr-o hierofanie sau este construit în mod ritual, ceea ce implică o ruptură de nivel ontologic.

22 noiembrie

În timp ce vorbeam în dimineaţa asta studenţilor despre „originea" conceptului de *Karma* — origine pe care o văd în teoria sacrificiului — mi-am amintit brusc că pentru Vico, *il vero è nel fatto*,[3] în consecinţă *nu este adevărat* decât ceea ce este

---

[1] Societatea are un centru. Există o zonă centrală în structura societăţii (*lb. engl.*) (*n. ed.*).

[2] Zona centrală împărtăşeşte natura sacrului (*lb. engl.*) (*n. ed.*).

[3] Adevărul stă în fapt (*lb. it.*) (*n. ed.*).

făcut. Mai exact, numai cel care acționează, care face cunoaște *adevărul*. (E vorba bineînțeles de „adevărul" relativ la ceea ce face.) De la această valorizare gnoseologică a „faptului", s-a ajuns mai târziu la valorizarea absolută a Istoriei. Dacă omul nu poate cunoaște decât ceea ce *face* și nu ceea ce Dumnezeu a făcut (Natura, de exemplu), reiese în mod fatal că suma actelor omenești, Istoria, devine singura cunoaștere reală și semnificativă.

Revin la „originea" conceptului de *Karma*. India brahmanică pune în valoare actul. Universul este ceea ce este pentru că, *in illo tempore*, Prajapati l-a *făcut* și, din acel moment, sacrificiul îl reface, *îl susține* continuu. Universul, ca și omul, *nu este*, el *este creat*. Pentru ca un lucru să existe, trebuie să fie *făcut*. Omul este astăzi ceea ce *s-a făcut* el singur, în cursul unei lungi serii de existențe anterioare. Omul este rezultatul propriei sale *karma*, adică rezultatul propriei sale *istorii*. Și este tocmai ceea ce India postvedică nu mai acceptă. Împotriva fatalității *Karmei* s-au revoltat yoghinii, rishii din Upanișade și Buddha. Ceea ce Occidentul, trecând prin Hegel, Marx și istoricism, consideră că e singura soluție posibilă (a se recunoaște ca operă a Istoriei și a-și asuma această condiție) este socotit în India sclavie, suferință și ignoranță. Libertatea absolută nu se poate cuceri decât prin anularea *Karmei*, adică, în definitiv, prin abolirea Istoriei.

Va trebui să reiau și să dezvolt această idee într-un articol.

*

I'm just the little worker-bee, gathering honey for the queens to eat[1] (*Gandy Night*, by Dorothy L. Sayers). Este tocmai ce ar trebui să-și aplice lor înșiși filologii, erudiții și bibliografii. Dar se întâmplă exact contrariul. De obicei, cei mai infatuați, cei mai siguri de importanța lucrărilor lor sunt specialiștii în detalii.

---

[1] Eu nu sunt decât albinuța care adună miere ca să o mănânce matca (*lb. engl.*) (*n. ed.*).

Puterea lor de muncă şi devotamentul lor, trebuie să fim de acord, sunt impresionante. Dar salahoria nu poate să reprezinte un ideal ştiinţific. Importanţa sa este de ordin social şi, în cel mai bun caz, etic.

23 noiembrie

E curios că primul meu articol publicat în *Antaios* este cel despre *Zborul magic* (publicat în 1955 în *Numen*, republicat în *Mituri, vise şi mistere*). În loc să arăt valoarea spirituală a contactului cu pământul, ilustrez importanţa simbolismului zborului şi ascensiunii, pentru a face să se înţeleagă nostalgiile celc mai profunde şi cele mai secrete ale omului: dorinţa sa de a se desprinde de pământ, de a transcende condiţia umană, de a fi liber. Când Joachim Wach a ascultat comunicarea mea la Congresul de Istorie a Religiilor de la Roma (aprilie 1955), unde expuneam pentru prima oară această teză, a fost atât de entuziasmat, încât a vorbit şi a scris despre ea tuturor cunoştinţelor salc. Aţi reuşit, îmi spunea el, să stabiliţi originile psihologice şi existenţiale ale transcendenţei şi ale libertăţii.

Ceea ce îmi pare semnificativ este de a fi ales tocmai acest articol pentru a-l da la tradus şi a-l publica în primul număr din *Antaios*. Fără să-mi dau seama, luam poziţie împotriva mitului Pământului-Mamă.

25 noiembrie

În seara asta, în timp ce călătoream din campus în oraş, priveam de la fereastra trenului farurile automobilelor pe şosea. Formau o singură linie orbitoare, uşor ondulată. Toţi aceşti oameni se întorceau acasă, adică la douăzeci sau la o sută de kilometri de birourile lor, situate în centrul Chicagoului. Oriunde ai merge în Statele Unite, ai să vezi totdeauna şi peste tot acelaşi lucru: oameni care se grăbesc să se întoarcă acasă sau să se ducă la locul lor de muncă; mii, zeci sau sute de mii de maşini una lângă alta, una în spatele alteia.

Ceea ce e grav e că nu e nimic de făcut. Mâine, poimâine, situaţia va fi aceeaşi în Europa. (Tristeţea care mă copleşeşte noaptea la Paris, de fiecare dată când vin acasă şi privesc şirurile de maşini garate pe cele două părţi ale străzii.) Căci tocmai asta e problema care mă obsedează: cu toate că văd omul zdrobit, asfixiat, strivit de „civilizaţia industrială", nu pot să cred că el va degenera, că se va ofili moral, pentru ca, în final, să piară, complet secătuit. Am o încredere fără margini în puterea creatoare a spiritului. Am impresia că omul va reuşi — dacă va vrea — să rămână liber şi creator, în orice împrejurare, cosmică sau istorică.

Dar cum se va putea produce acest miracol? Cum vom redescoperi dimensiunea sacramentală a existenţei? La ora actuală, se poate spune: toate lucrurile care au existat nu le-am pierdut definitiv, le vom regăsi în visele şi în nostalgiile noastre. Iar poeţii le-au conservat. Nu spun nimic despre viaţa religioasă, pentru că autenticitatea şi profunzimea vieţii religioase a contemporanilor mei îmi pare una din cele mai misterioase probleme.

Trebuie să existe o ieşire. Aldous Huxley propune mescalina, alcoolul, drogurile. Ar fi multe de spus în privinţa aceasta.

27 noiembrie

Plictiseala care mă invadează uneori în faţa acestei mase de documente pe care *trebuie* să le interpretez, să le comentez, să le sistematizez înainte de a îndrăzni să extrag din ele marile mele cărţi. Această plictiseală este poate un semnal de alarmă. Ar trebui să mă grăbesc, să ard etapele. Într-adevăr, de ce n-aş renunţa la lucrările de exegeză pe care le-am început, pentru a mă consacra cărţilor mele „personale"? Aceste cărţi, pe care le numesc „personale", reflectă mai bine şi mai direct „filozofia de mâine" decât toate aceste lucrări de exegeză.

2 decembrie

Am atâtea lucruri de făcut, încât nici nu ştiu cu ce să încep. Chiar dacă aş lucra fără oprire, ştiu că nu voi putea să fac totul:

cursurile mele pentru mâine (dimineaţă, sinteza celor cinci lecţii despre Upanişade; după-amiază, discuţia despre Otto Rank — asupra acestui ultim subiect, am încă trei volume de revăzut), textele pentru *Religion in Geschichte und Gegenwart* (pe care trebuia să le trimit încă de acum patru sau cinci zile), revizuirea textului dactilografiat al conferinţelor „Eranos" etc. etc. Atunci las totul baltă şi încep să scotocesc prin sertare. Găsesc aceste manuscrise, caiete, dosare pline de note şi le răsfoiesc. Aceasta este de multă vreme sistemul meu de apărare împotriva oboselii şi a disperării. Mă smulg astfel pentru o jumătate de oră sau o oră obsesiei lucrurilor care *trebuie să fie* făcute, sau sunt pe jumătate făcute, sau deja făcute, sau care sunt de refăcut etc. etc. etc.

La Cascaes, în timpul iernii 1945, am luat obiceiul să adun foile şi foiţele risipite pe biroul meu. Le aşezam în dosare, pe care le intitulam (neştiind ce alt nume să le dau) „note găsite pe masă". Mai târziu, la hotelul Suède, făceam acelaşi lucru, până într-o zi, când am hotărât să pun dosare pe jos, spre a degaja masa. Şi le-am uitat acolo. Hârtii de aruncat, şi-o fi zis femeia de serviciu, care le-a luat. Când am observat, era prea târziu. Împreună cu alte caiete şi dosare (n-am ştiut vreodată în mod exact nici numărul, nici conţinutul lor) „notele găsite pe masă" au fost arse.

Uneori, regăseam o notă uitată într-o carte. O reciteam cu emoţie, aproape cu cucernicie. Nu fiindcă aş fi sperat să descopăr în aceste rânduri scrise în grabă nu ştiu ce „adevăr" luminos, dar pur şi simplu pentru că recuperam astfel ore şi fapte uitate — rătăcite pe undeva între amintiri şi somn. Gustul prafului, între altele, din acele după-amieze, în 1946, 1947, sau umezeala ultimelor zile de toamnă pe care le-am cunoscut în Jardin du Luxemburg, în 1945.

(Scriu rândurile de faţă cu acea obscură voluptate care te încearcă atunci când vrei să mai faci încă ceva într-o cameră pe care ştii că trebuie s-o părăseşti peste o jumătate de oră.)

Iată, într-un caiet, această notiţă (scrisă la Val d'Or, nu ştiu în ce primăvară, după lectura câtorva Upanişade): Dumnezeu

(= Spiritul) e îngropat în noi ca într-o grotă; el nu este mort, ci numai ascuns undeva acolo. Brahmanul, spune *Katha Upanişad* (v. 6) este *guhyam*, „ascuns". Aceasta înseamnă că Spiritul este asemănător cu „locuitorul unei grote". Inima — unde Upanişadele situează prezenţa *atman*-ului — este o „grotă". *Atman*-ul este mărunt ca un grăunte de nisip etc., el sălăşluieşte în mijlocul corpului ca un „pitic". În universul mitic şi folcloric al Nordului, „piticii" lucrează în galeriile munţilor, sunt mineri care locuiesc în caverne. Ei păzesc comorile sau sapă pământul, pentru a ajunge la comori. Imaginea arhaică a Sufletului asemănător unei comori ascunse în mijlocul corpului (= Munte).

Transcriind această notă, îmi vin în minte o mulţime de paralelisme. *Tong*, termenul chinez pentru „grotă", semnifică de asemenea „misterios, profund, transcendent". Am vorbit despre toate acestea în *Forgerons et alchimistes* (p. 123 sq). Câte ar mai fi încă de spus! „Grota-cer" din tradiţiile taoiste, care indică un „Paradis ascuns". Cum ajungi la această „grotă-cer", prin galeriile subterane, săpate adânc în Munte. După tradiţiile taoiste, toţi aceşti Munţi comunică între ei prin grote şi galerii. Simbolul este clar: tărâmul transcendent este *unul* singur.

Va trebui să compar într-o zi o altă serie de imagini: Revelaţia primordială sub forma unei Cărţi, ascunsă de multă vreme într-o grotă şi regăsită din întâmplare; Dumnezeu care se ascunde, perla dificil de găsit etc. Şi „Misterele" celebrate în grotele naturale sau artificiale (cf. *Misterele lui Mithra*).

E foarte probabil că toate aceste simboluri sau imagini depind, direct sau indirect, de sacralitatea grotelor şi de cultele secrete celebrate acolo începând din paleolitic.

5 decembrie

De refăcut *Phänomenologie des Geistes*, plecând de la rezultatele psihanalizei şi etnologiei. Importanţa istoriei religiilor pentru înţelegerea comportamentelor arhaice.

De câţiva ani, mă obsedează şi un alt gând: dacă e adevărat că Marx a analizat şi a „demascat" inconştientul social şi

că Freud a făcut același lucru pentru inconștientul personal — dacă este deci adevărat că psihanaliza și marxismul ne învață cum să străpungem „suprastructurile" pentru a ajunge la cauzele și la mobilurile *veritabile, atunci istoria religiilor, așa cum o înțeleg eu, ar avea același țel: să identifice prezența transcendentului în experiența omenească* — să izoleze — în masa enormă a „inconștientului" — ceea ce este *trans-conștient*. Din acest motiv studiul simbolismului îmi pare atât de pasionant și de decisiv. Un simbol poate să reveleze atât ceea ce se petrece în *profunzimi* (psihanaliza), cât și ceea ce este în *înălțimi*. Mi-ar trebui multe pagini ca să clarific toate acestea. Am spus câte ceva în capitolul „Simbolismul ascensiunii" din *Mituri, vise și mistere*, dar n-am explicat nicăieri funcția analitică a istoriei religiilor, felul în care ea ne ajută să „demascăm" prezența transcendentului și a supraistoricului în viața de zi cu zi.

15 decembrie

Ascultând astăzi *Simfonia No. 41* (*Iupiter*) de Mozart, divin interpretată de Ionel Perlea și orchestra din Bamberg, mi-am amintit o ciudată întâlnire din adolescența mea. Aveam vreo paisprezece sau cincisprezece ani. Miron Grindea (căruia de foarte tânăr îi plăcea să facă cunoștință cu oamenii și să-i pună în legătură unul cu altul) m-a luat cu el într-o zi la un „geniu". Era o familie de israeliți bogați, care locuiau undeva între Bulevardul Domniței și Calea Moșilor. Băiatul avea aceeași vârstă cu mine, dar părea mai în vârstă pentru că era înalt, frumos și avea o frunte extraordinară, care fascina și intimida în același timp. Îmi amintesc și mai bine de sora lui, de o frumusețe precoce și întunecată. Foarte brunetă, cu ochii imenși, cu cearcăne, își privea fratele cu o admirație provocatoare, iar noi ceilalți — noi toți atâți câți suntem risipiți în lume — de abia dacă existam. (Mai exact existam prin intermitență, apăream datorită unui soi de curiozitate de neînțeles, supraviețuiam câteva secunde în fața privirilor ei, care oboseau repede, pentru a dispărea apoi în neant.)

Băiatul, care era muzician, îmi spunea că va fi curând cel mai mare şef de orchestră din lume. Pentru el, cultura universală produsese până atunci trei genii: Hafiz, Goethe şi el însuşi. Şi adăuga: „Dacă mi s-ar aduce argumente convingătoare, aş renunţa la Hafiz, şi poate chiar la Goethe, dar niciodată la mine, căci nici un argument n-ar putea să mă convingă că nu sunt un «geniu».“

Era de ajuns să-l auzi vorbind, să-i priveşti fruntea, pentru a-i da dreptate.

21 decembrie

Recitesc criticile lui Marx la adresa creştinismului („religie specifică a capitalismului“): nu e suficient să subliniezi inconsistenţele sau contradicţiile creştinilor ori să dovedeşti că nimeni nu se comportă ca un creştin adevărat etc., căci creştinismul nu rezidă în aceste condiţii sau incoerenţe, după cum nici nu e ameninţat să dispară din cauza lor. Creştinismul există şi subzistă prin miturile, simbolurile, nostalgiile care corespund unei necesităţi profunde a omului occidental. Este zadarnic să „critici“ creştinismul prin argumente filozofice sau istorice tot aşa cum este inutil să-l apere apologeţii moderni (pretinzând, în primul rând, că, dacă creştinismul nu a salvat lumea, greşeala e a creştinilor etc.). „Adevăratul“ creştinism are rădăcini prea adânci pentru ca să poţi să-l clatini sau să-l aboleşti. (Asta cel puţin timp de câteva sute de ani încă.)

1 ianuarie 1960

Fiecare exilat este un Ulise în drum spre Itaca. Orice existenţă „reală“ reproduce *Odiseea*. Drumul spre Itaca, spre Centru. Ştiam toate astea de multă vreme. Ceea ce descopăr deodată este că se oferă şansa de a deveni un nou Ulise *oricărui* exilat (tocmai pentru că a fost condamnat de „zei“, adică de Puterile care decid destinele istorice, terestre). Dar, pentru a înţelege asta, exilatul trebuie să fie capabil să pătrundă sensul

ascuns al rătăcirilor sale şi să le conceapă ca pe o lungă serie de încercări iniţiatice (voite de „zei") şi ca pe tot atâtea obstacole pe drumul care-l readuce acasă (spre Centru). Aceasta vrea să spună: *să vezi* semnele, sensul ascuns, simbolurile, în suferinţele, depresiunile, secătuirile de zi cu zi. Să *le vezi* şi să le *citeşti* chiar *dacă nu sunt acolo*; dacă le vezi, poţi să construieşti o structură şi să citeşti un mesaj în curgerea amorfă a lucrurilor şi în fluxul monoton al faptelor istorice.

De reluat această problemă în conferinţa despre mit (Harvard, aprilie).

New York, 2 ianuarie

Aflu despre moartea lui Raffaele Pettazzoni... O după-amiază din 1924 (era ultimul meu an de liceu), descopăr, din întâmplare, acest titlu într-o revistă italiană: *I Misteri — Saggio di una teoria storico-religiosa* de R. Pettazzoni. Era anul când tocmai îl descoperisem pe Frazer. Am comandat imediat cartea lui R.P., am citit-o, tulburat, exaltat, nopţile, în mansarda mea. Apoi i-am scris aproape în acelaşi timp ca şi lui V. Macchioro (fusesem sedus de studiile acestuia despre orfism). Pettazzoni mi-a răspuns şi mi-a oferit, în afară de unele extrase şi broşuri, lucrarea sa asupra religiei în Sardinia şi primul volum din *Dio*. Aveam să-l întâlnesc pentru prima oară la Paris, în primăvara lui 1949. Dar de atunci îl vedeam aproape în fiecare an, fie la Roma, fie la congrese. În septembrie 1958, la Tokio, s-a îmbolnăvit şi a trebuit să stea câteva zile la spitalul italian. L-am revăzut la Kyoto, slăbit, dar entuziasmat de Japonia. Şi totuşi, la sfârşitul congresului, n-a vrut să-şi prelungească sejurul în Japonia — nici măcar cu trei sau patru zile, aşa cum i-am propus (sugerându-i să ne însoţească la Beppu). E prea cald, îmi spunea el, dornic să se întoarcă în Italia cât mai repede, pentru a merge să se odihnească, cu d-na Pettazzoni, undeva la munte. Presimţea oare ceva?

... Mă revăd în mansarda mea din Strada Melodiei, cu coatele sprijinite de masă, cufundat în *I Misteri* (aveam pentru pri-

ma oară impresia că înțeleg ceva din misterele de la Eleusis). În anii următori, am fost atât de obsedat de torentele subterane ale spiritualității mediteraneene, încât am proiectat să scriu o carte despre *Originea gândirii europene*, în două volume. Am anunțat-o chiar în articolele mele asupra orfismului publicate în *Adevărul literar.*

Chicago, 6 ianuarie

S-ar putea ca marxismul și interpretarea materialistă a istoriei să fie ultima încercare a omului. Încercare, adică riscul de a dispărea. Așa cum a fost cât pe-aci să se piardă de atâtea ori în preistorie. Sau cum riscă să dispară astăzi, prin armele termonucleare.

A gândi ca un „materialist" sau ca un marxist înseamnă a renunța la vocația primordială a omului. Prin urmare, a dispărea ca om. Dar nu este inutil că această tendință și acest risc *există*. E chiar bine ca omul să trăiască cu conștiința dispariției sale iminente ca om. Frică = suferință inițiatică.

N.B. Am sentimentul de a fi descoperit în doctrina și ritualurile inițiatice singura posibilitate de a mă apăra împotriva „terorii istoriei" și a disperării colective. Vreau să spun că dacă vom reuși să experimentăm, să ne asumăm sau să valorificăm teroarea, disperarea, deprimarea, aparenta lipsă de sens a istoriei, ca tot atâtea probe inițiatice — atunci toate aceste crize și torturi vor căpăta un *sens*, vor dobândi o valoare și vom fi cruțați de disperarea universului concentrațional. Noi găsim o *ieșire*. Noi transcendem astfel istoria, trăind-o în modul cel mai autentic (asumându-ne deci toate obligațiile momentului istoric).

De aprofundat și de precizat.

10 ianuarie

Într-un colț al camerei, în picioare, pentru a vedea mai bine pe peretele din față un desen al lui Omiccioli — și pe neașteptate simt cum creștetul capului meu atinge tavanul. Exact ca în colțul mansardei mele din Strada Melodiei.

Transmutare instantanee în anii 1922–1925. Un sentiment bizar, stenic, aproape amețitor că sensul vieții mele, *acum*, în zilele acestea, în anul acesta constă în *a reuni aceste două mansarde*, a reintegra într-un același univers aceste două lumi: adolescența și maturitatea. Dar cum? Cum?

14 ianuarie

List der Vernunft: regăsesc aceste rânduri în Karl Löwith, *Meaning in History* (pe care o recitesc pentru seminarul meu): „Nu este întâmplare că rezultatul final al marilor acțiuni istorice n-a fost prevăzut niciodată de oameni, ci e esența însăși a istoriei. Cezar și Napoleon nu știau și nu puteau să știe ceea ce făceau când își consolidau pozițiile lor personale."

Compar această *List der Vernunft* de Hegel cu *libido*-ul freudian (sau jungian): se creează, se formează ceva pe care conștientul *nu-l știe*. Ar fi poate încă mai corect dacă aș apropia conceptul hegelian de concepția mea asupra simbolului și a funcției sale în viața psihică. Adică: simbolul aduce în actualitatea experienței valori și evenimente transpersonale pe care individul nu era capabil să le sesizeze conștient și voluntar. Grație simbolului, viața psihică nu este nici insipidă, nici mediocră, nici sterilă. Chiar cei care nu pot să bănuiască metafizica și teologia îngropate în imaginația și nostalgiile lor se bucură cu toate acestea — „inconștient" — de o viață psihică bogată și semnificativă.

De la această remarcă va trebui să plec când voi vorbi (simpozionul de la Harvard) despre importanța mitului (sau despre ce a mai rămas din el) pentru lumea modernă. Voi începe prin a sublinia că lumea psihică este infinit mai interesantă decât conștiința individului. Apoi întrebarea: nu s-ar putea compara funcția simbolului cu *List der Vernunft?*

18 ianuarie

Desprind, puțin la întâmplare, din vocabularul proceselor comuniste: *titoist*, *trotkist*, *asasin*, *agent al imperialismului*. Sunt

aici categorii, caractere, arhetipuri care nu corespund personalităţilor umane, istorice. Ai impresia că în procesele sovietice se înfăţişează la judecată nu oameni, „indivizi", ci tipuri, arhetipuri, personaje. Exact ca în orizontul anistoric al societăţilor arhaice (cf. *Le Mythe de l'Éternel Retour*). De unde vine această nevoie de a identifica indivizii (istorici) cu un caracter arhetipal (mitic), de a transforma omul concret în categorie exemplară? Să fie aceasta o reîntoarcere la gândirea arhaică, „populară"? Sau tocmai propaganda politică este condamnată să regăsească şi să folosească din nou categoriile „mentalităţii populare"?

23 ianuarie

Ecce homo. Turbarea lui Nietzsche împotriva Germaniei şi a culturii germane n-ar fi decât expresia urii unui autor nerecunoscut. Veninul ţâşneşte din gelozia şi din invidia sa. „Nu cred decât în cultura franceză", scrie el. Îl înţeleg, dar nu îl aprob. Şi când vorbeşte despre contemporani, prostul său gust şi provincialismul frizează grotescul. Ura sa faţă de Germania îl transformă într-un provincial intimidat de „finețurile" Oraşului-Lumină. Nietzsche, care se lăuda că a pătruns prin spirit acolo unde nimeni n-a ajuns înaintea lui, scrie despre Parisul anilor 1880: „Nu-mi amintesc, în întreaga istorie, de nici un alt secol în care o mână de psihologi, pe cât de pătrunzători, pe atât de subtili, să se fi regăsit reuniţi în acelaşi moment, ca în Parisul de astăzi." Şi-i citează pe Paul Bourget, Pierre Loti, Gyp, Meilhac, Anatole France, Jules Lemaître; se extaziază în faţa lui Guy de Maupassant. „Pretutindeni unde Germania îşi întinde preponderenţa, ea ruinează cultura", adaugă el.

N-ar fi gândit probabil nimic de genul ăsta, nici n-ar fi vorbit aşa dacă Germania l-ar fi recunoscut, dacă ar fi putut să cucerească aici măcar a zecea parte din gloria lui Wagner.

26 ianuarie

După o lungă perioadă mitologică şi o scurtă perioadă istorică, suntem în pragul unei epoci biologice (economice). Omul

va fi redus la condiţia de temniţă, de furnică. Mi-e imposibil să cred că el va reuşi. Dar, timp de câteva generaţii sau, poate, mai multe mii de ani, oamenii vor trăi ca şi furnicile.

28 ianuarie

Discuţia noastră la seminar avea ca temă: „Ce semnifică omul istoric?" Mai întâi aceasta: suntem rezultatul unor evenimente ce nu mai pot fi abolite. Suntem ceea ce suntem pentru că, înaintea noastră, cu sute de mii de ani înaintea noastră, s-a întâmplat un lucru sau altul.

Dar aşa-zisul om anistoric („primitivul" omul civilizaţiilor tradiţionale) se consideră şi el rezultatul anumitor evenimente decisive care au loc mult înaintea lui, *in illo tempore*[1]. Aceste evenimente constituie istoria mitică a clanului. E vorba totuşi de două modalităţi deosebite de a fi „constituit". Primitivului miturile îi dezvăluie acest eveniment exemplar care l-a făcut ceea ce este astăzi. Evenimentele exemplare, adică: crearea Lumii şi a omului, fondarea (de către Fiinţe supraumane) a instituţiilor civile şi religioase etc. Se poate spune că primitivul se asumă ca rezultatul unei istorii *culturale*. Miturile îi revelează cum au fost fondate instituţiile. Istoria culturală — şi ca atare istoria paradigmatică.

A te recunoaşte ca rezultatul evenimentelor istorice, în sensul modern al termenului, înseamnă să te consideri produsul tuturor libertăţilor şi extravaganţelor înaintaşilor şi contemporanilor tăi. Şi, în mod particular: produsul fanteziilor şi al nesăbuinţelor celorlalţi. Român, sunt cum sunt, mă găsesc unde mă găsesc, nu numai pentru că Traian a cucerit Dacia şi pentru că occidentalii nu s-au înţeles între ei pentru a rezista victorios în faţa lui Baiazid, dar şi pentru că au existat Gengis-Han, Stalin, Hitler. Personaje care sunt departe de a fi „paradigmatice" în sensul „primitiv" al funcţiei — dar cu adevărat „creatoare ale Istoriei" prin libertăţile lor demente şi sângeroase.

---

[1] În acea vreme (*lb. lat.*) (*n. ed.*).

3 februarie

Cred că după Eugène Ionesco teatrul va trebui să devină shakespearian, să folosească evenimentele istorice drept pretexte dramatice — şi să regăsească, în acelaşi timp, limba poetică a lui Shakespeare. A utiliza evenimentele istorice nu înseamnă să le accepţi ca un *om de astăzi*, să le înţelegi şi să le judeci prin conştiinţa omului modern (care, vrea sau nu, este „istoricist"). Mi-ar plăcea să asist într-o zi la un spectacol în care personaje istorice ar fi încărcate de „mana", aşa cum contemporanii lor le vedeau, aşa cum trăiau ei în mitologiile contemporane, cum le găsim uneori, de exemplu, în legende şi balade. Aceste moduri existenţiale nu sunt complet depăşite de omul modern. Ele reapar sporadic în vise sau în viaţa imaginară. Aş vrea să asist la o piesă în care Stalin sau Churchill, Gary Cooper sau Mistinguette etc. s-ar comporta şi ar vorbi cum o fac în visele, nostalgiile unor contemporani a căror viaţă a fost total modificată de existenţa acestor personaje istorice. Cred că o astfel de prezentare dramatică este mai *adevărată* decât orice „istorie" sau „psihologie". Bineînţeles, cu condiţia de a regăsi limbajul poetic de care omului modern îi este atât de ruşine.

5 februarie

La Swift Hall, este agăţată de zidul scării care duce la ultimul etaj o reproducere în ipsos a celebrului basorelief eleusian cu Demeter, Core şi Triptolemus. Deunăzi, urcând să-mi ţin cursul, am văzut o candelă aprinsă pe un trepied şi, alături, patru versuri în greceşte extrase din imnul homeric în onoarea Demetrei. Mi s-a spus că studenţii de la limbile clasice au pătruns noaptea în Swift Hall, au spălat basorelieful (mi-am dat seama mai târziu că l-au mutilat puţin, fără să vrea) şi au aprins candela pentru a aduce un omagiu zeiţelor. Dacă şi-au imaginat că săvârşesc un sacrilegiu venerând o zeiţă păgână în incinta facultăţii de teologie, au fost desigur dezamăgiţi. Candela a continuat să ardă până la terminarea uleiului.

6 februarie

Când Goethe a descoperit principiul metamorfozei plantelor, şi anume că organele lor de reproducere nu sunt decât frunze „specializate", el a exclamat: „Dacă aş putea comunica viziunea şi bucuria mea cuiva! Dar e imposibil. Nu e nici un vis, nici o fantezie; este descoperirea formei esenţiale cu care se poate spune că Natura se joacă în mod constant şi în acest joc al său produce viaţa cea mai variată."

Pe un plan mai modest şi fără să mă extaziez ca Goethe în faţa descoperirii sale, am avut şi eu o experienţă similară când am înţeles că „formele istorico-religioase" nu sunt decât expresii, infinit variate, ale câtorva experienţe religioase fundamentale. Când descoperă sacralitatea Cerului sau a Pământului, omul religios îşi exprimă descoperirea sa prin „Forme" (figuri divine, simboluri, mituri etc.) care nu reuşesc niciodată să traducă *exact* şi *total* ceea ce semnifică sacrul celest sau teluric.

Iată de ce alte expresii le înlocuiesc, la fel de incomplete şi aproximative şi, într-un anume fel, diferite de cele cărora le-au luat locul.

Dacă analizăm toate aceste expresii, începem să vedem *structurile* universului religios: ghicim „arhetipurile", modelele acestor Figuri divine care încearcă să se „realizeze" şi să se „comunice" în întregime şi nu reuşesc, cu toate acestea, decât o nouă „expresie". Căci tot ceea ce se „realizează" — adică este exprimat concret — este inevitabil condiţionat de Istorie. Orice expresie religioasă nu este deci decât o mutilare a experienţei depline.

9 februarie

Obosit, bolnav (acest misterios „virus" care îşi face loc când într-un picior sau într-un braţ, când în gât) reiau *Viaţa lui Goethe* de Bielschowsky, cu o incomparabilă bucurie. Notez la întâmplare: „transfigurarea" lui Goethe după lunga sa excursie în munţii Harz, iarna. Revine la Weimar complet schimbat — şi *o ştie*. Devine mai rezervat, mai puţin monden. Experienţa fundamen-

tală a ascensiunii muntelui, ceea ce au încercat şi alţii. (Îmi amintesc că am citit în Elveţia, cu câţiva ani în urmă, o carte împrumutată de la Godel: experienţele alpiniştilor atât de aproape de „experienţele religioase" ale ascensiunii spre un „Centru al Lumii".)

15 februarie

Am primit vizita unui student din India de sud. I-am deschis uşa, spunându-i, *Svâgatam! Ayusmân bhava!* (Bun venit! viaţă lungă!) fără să înţeleg de ce i-am vorbit în sanscrită. N-am vorbit niciodată curent această limbă şi nu o mai folosesc de aproape treizeci de ani. (Am fost obligat să o utilizez la Rishikesh, pentru a mă face înţeles de asceţii Indiei de sud.) Credeam că uitasem complet puţina sanscrită care se foloseşte în conversaţie — cum am uitat nouăzeci la sută portugheza, în care pot încă să citesc fără dificultate.

Figura oacheşă a studentului m-a aruncat subit cu treizeci de ani în urmă.

18 februarie

Sensul „erudiţiei" mele: nu sesizez adevăratul sens decât după ce am parcurs toată „materia" (documentaţie enormă, inertă, sumbră); aş compara imersiunea mea în „documente" cu o fuziune cu materia — până la limita rezistenţei mele fizice: când simt că mă sufoc, că mă asfixiez, revin la suprafaţă. Coborârea în centrul materiei moarte, comparabilă cu o *descensus ad inferos*. Indirect, experienţa morţii. Înecat în documente, ceea ce este „personal", „original", „viu" în mine dispare, moare. Când mă regăsesc, când revin la viaţă — văd lucrurile altfel, le *înţeleg*.

21 februarie

Revăd, pentru cursul meu, dosarul conţinând documente „dionisiace" de la Bacchae până la ultimele informaţii arheologice pe care le-am putut culege. De unde această atracţie, *acest mister*: să mănânci carnea crudă, carnea animalului urmărit, prins

şi sfâşiat cu unghiile? Să nu fie aceasta o regresiune la un stadiu foarte arhaic, poate chiar preuman? Stadiu de fiară sălbatică? Această cădere abisală în lumea animalelor de pradă poate constitui un şoc psihologic şi spiritual extrem de creator. Sentimentul *libertăţii*; nu vă mai simţiţi om, supus legilor, interdicţiilor. Mai mult chiar: retrăiţi o etapă primordială, regăsiţi o lume pe care o credeaţi pierdută, vă scăldaţi în „timpul" existenţei pur zoologice, „timp" despre care se credea că este abolit. Extazele dionisiace: a regăsit Timpul dinaintea Lumii, când „timpul" nu era decât prezenţă, fără început, nici sfârşit (aşa îmi imaginez eu, cel puţin, „experienţa timpului" la animale).

25 februarie

Religia greacă — mai precis, mediteraneană — a supravieţuit până în zilele noastre sub un înveliş creştin. În bazinul mediteranean, în Balcani, în Italia de sud etc. se regăsesc încă anumite teme religioase de origine cretană sau egeeană. Este aproximativ ceea ce numesc eu „religia cosmică". Demeter supravieţuieşte în folclor, în timp ce Iupiter a dispărut de multă vreme.

Dar cum au dispărut, el, toţi zeii homerici şi tot ce ţine de religiozitatea olimpică? Ei au dispărut din *experienţa religioasă*, dar, graţie lui Homer şi geniului grec, şi-au regăsit locul în *cultura* europeană. Ei fac parte din moştenirea erudită a fiecărui european. Se poate deci spune că Grecia a fecundat Europa pe două planuri: prin religia „populară" (preindo-europeană) trecută în folclor şi în creştinismul păgân (religie cosmică); şi prin zeii Olimpului, asimilaţi de literaţi şi cultura livrescă occidentală.

1 martie

Concepţia homerică a existenţei: a se bucura în exclusivitate de viaţă, de tinereţe, a iubi perfecţiunea formelor (şi tocmai în descoperirea acestei perfecţiuni — contemplată mai ales în „formele" divine — rezidă, poate, experienţa religioasă specifică

grecilor: cf. Walter Otto). Din punct de vedere religios, concepţia homerică, mai puerilă, mai simplistă decât religiozitatea mediteraneană (aşa cum s-a manifestat ea mai ales în credinţele Misterelor). „Egeenii" aveau o concepţie îndrăzneaţă asupra sufletului şi a existenţei de dincolo de moarte, ei au conservat tehnicile iniţiatice. Şi totuşi, „homericii" mă fascinează: ei acceptă viaţa istorică (mai exact: *biologia*) ca singura dimensiune reală a existenţei omeneşti.

3 martie

Pesimismul poeţilor ionieni; ai impresia că, pentru ei, zeii s-au retras din lume, că au devenit *dei otiosi* şi că se dezinteresează de soarta omului, exact ca la „primitivii" care cred că Dumnezeu, după ce a creat cosmosul şi pe om, s-a detaşat de propria sa creaţie, s-a retras în cel mai înalt cer şi a devenit *deus otiosus*.

Dar la primitivi, locul Zeului suprem a fost luat de alte figuri divine (zeiţe ale fertilităţii, demiurgi etc.) — expresii ale sacralităţii cosmosului şi ale Vieţii. Uitându-l pe „adevăratul Dumnezeu", primitivii se consolează venerând divinităţile opulenţei şi ale fertilităţii. La ionieni, procesul este mult mai radical: chiar divinităţile „secundare" s-au depărtat de om, a cărui soartă le-a devenit indiferentă. În locul *teofaniilor* cosmice — ionienii exaltă viaţa, sănătatea, tinereţea, dragostea, adică tocmai ceea ce rămâne după *desacralizarea* acestor teofanii.

Dar, atunci, pentru ce sunt atât de pesimişti şi de tragici aceşti poeţi ionieni? Plenitudinea şi bucuria vieţii, o dată descoperite, ar fi trebuit, dimpotrivă, să-i conducă la o concepţie luminoasă a existenţei. Sau, atunci omul nu poate, probabil, să se bucure de „darurile existenţei" dacă nu şi le asumă ca semne venite *de dincolo*.

11 martie

Reînvierea corpurilor, „mântuirea" Materiei, eforturile teologilor creştini de a apropia Spiritul de Materie — toate acestea

pregătesc şi anunţă, în creştinism, civilizaţia „modernă", interesul „modern" (începând cu Renaşterea) pentru substanţă, materie, Lume. Tot aşa cum, de altfel, am mai spus-o în altă parte — prin polemica sa antipăgână, creştinismul a desacralizat Cosmosul (vechi receptacul al hierofaniilor şi al teofaniilor) şi a făcut posibil studiul obiectiv, ştiinţific al „Naturii". Nu se putea studia *cantitativ* o substanţă susceptibilă de a se transforma pe nesimţite într-o hierofanie.

17 martie

Ce paradox: grecii — care, aşa cum am spus-o, iubesc viaţa, existenţa încarnată, forma perfectă — aveau ca ideal de supravieţuire supravieţuirea intelectului pur (spiritul, *nous*). Creştinii, care aparent sunt asceţi şi disprețuiesc corpul, insistă asupra necesităţii reînvierii corpului şi nu concep beatitudinea paradiziacă fără uniunea sufletului şi a corpului.

19 martie

Freud descoperă importanţa inconştientului. El descifrează în morfologia conştientului dinamica şi intenţiile inconştientului: sex, moarte etc. Da, dar explicaţia dată de Freud motivelor ultime ale inconştientului este raţionalistă, cu alte cuvinte „conştientă". Scopul ultim ar fi, după Freud, Viaţa sau tensiunea dintre Eros şi Thanatos. Mi se pare că decelez aici o eroare de metodă: Freud crede că poate explica *raţional* sensul şi scopul de metodă: Freud crede că poate explica *raţional* sensul şi scopul dinamicii inconştientului. În alţi termeni, el vrea să explice în mod raţional Viaţa şi teleologia sa. Dar dacă aceasta ne scapă, dacă în inconştient rămâne ceva ireductibil — aceasta înseamnă că explicaţia raţionalistă este parţială. Este adevărat că sexualitatea domină, este adevărat că inconştientul este dominat de libido, şi chiar, poate, pentru *conştient*, sensul complexelor (Oedip etc.) este cel pe care-l dă Freud. Dar scopul ultim al inconştientului ne scapă, este misterios. Poate că această dinamică

este necesară pentru a face posibilă transcendența condiției umane, sau poate într-un alt scop. Este aici un „mister".

3 aprilie

Surprins să găsesc această frază în *Jurnalul* lui Gide (Pléiade, p. 964): „Sunt înclinat să consider [...] Cosmosul ca pe un joc al lui Dumnezeu." Concepție pur hindusă: *Lîlâ*, Jocul divin care se manifestă prin creațiile și distrugerile cosmice.

4 aprilie

E. Heller, profesor la Northwestern University, îmi spunea că unul dintre studenții săi pretindea că șaptezeci și cinci la sută din camarazii lui urmează un tratament psihanalitic. Suferă toți de *repressed chastity*[1], ar fi răspuns studentul.

8 aprilie

Artrita mea are deja o „istorie". Scriu aceste rânduri pe genunchi, instalat într-un fotoliu. Aici, iarna trecută, am petrecut două nopți, la un interval de o săptămână, citind *Viața lui Goethe* de Bielschowski. Simțeam dureri atât de atroce (la brațul stâng prima oară, la piciorul drept a doua oară), încât poziția orizontală, în pat, era de nesuportat. Nu puteam îndura aceste dureri decât în fotoliu, cu brațul (sau piciorul) imobile. Spre trei sau patru dimineața, nu mai puteam, eram atât de obosit, încât ochii mi se închideau, dar continuam să citesc, înspăimântat de ideea că o schimbare a poziției ar putea readuce durerile.

14 aprilie

Stone, profesorul de matematică, ne povestește convorbirea sa, la Bombay, cu un ilustru matematician sovietic. Când l-a întrebat ce i-a plăcut mai mult, Taj Mahal sau Himalaya,

[1] Castitate reprimată (*lb. engl.*) (*n. ed.*).

sovieticul a răspuns: Himalaya, pentru că Taj Mahal este opera omului, în timp ce Himalaya este opera lui Dumnezeu. Şi, cum Stone îl ironiza (Cum! Dumneavoastră vorbiţi de Dumnezeu? Credeam că Dumnezeu nu există, sau, dacă există, e rus), savantul sovietic îl întrerupse: „Dumneavoastră, care sunteţi un om de ştiinţă, înţelegeţi ce am vrut să spun prin asta."

18 aprilie

Soarele mă trezeşte. O dimineaţă neobişnuit de clară, chiar pentru acest Middle West, unde am văzut cerul cel mai limpede. Este ritmul Chicagoului: de la o zi la alta, uneori chiar de la o oră la alta, vremea se schimbă. Este şi altceva în soarele strălucitor al acestei dimineţi, este ca şi cum m-aş fi trezit după un lung vis şi aş fi regăsit lumina după ce am rătăcit multă vreme prin pivniţe şi labirinturi. Iarna a fost lungă şi apăsătoare. Am fost tot timpul bolnav. De săptămâni nu mai ştiu ce înseamnă *să nu te doară nimic.*

7 mai

Imaginaţia şi libertăţile de care dispuneau savanţii celorlalte secole! Thomas Young, fizician şi medic, descoperă legea interferenţelor luminoase şi pune bazele opticii moderne. El studiază, deopotrivă, arheologia la Göttingen şi, în 1796, susţine teza că numai un alfabet de patruzeci şi şapte de litere ar putea să epuizeze posibilităţile vocii omeneşti. Devine un mare specialist în alfabete şi în caligrafie şi încearcă să descifreze inscripţiile de la Rosette. Îi plăcea să facă *bine* tot ceea ce făcea. Într-o zi, îi vine ideea să se distreze dansând pe o frânghie... Se exersează cu zel şi în curând devine capabil să se exhibeze pe o frânghie oscilantă — spre marea indignare a comunităţii sale de quakeri (E. Doblhofer, *Le Déchiffrement des Écritures*, 1959, p. 57).

15 mai

Mi se întâmplă rareori să stau de vorbă cu un american cultivat fără ca numele lui Camus să nu fie pronunţat cu insistenţă

şi admiraţie. Extraordinarul prestigiu al lui Camus în America. El este considerat, alături de Gandhi şi Albert Schweitzer, drept unul din oamenii cei mai reprezentativi ai secolului. Pentru ce? Pentru că a fost „rezistent", că şi-a asumat „acţiunea", nu a fost un contemplativ, un artist; n-a trăit în turnul său de fildeş. Pentru că a înţeles „absurditatea existenţei" şi, cu toate acestea, a acceptat-o, „nu a fugit de lume". Admiraţia americanilor pentru umanismul lui Camus. A iubi, a respecta omul — chiar într-un Univers absurd şi într-o societate terorizată de istorie (de poliţia politică) — iată, cel puţin, o soluţie demnă, virilă, morală. Sensibilitatea americanilor faţă de o poziţie filozofică, în care politica şi etica reprezintă elementele esenţiale.

19 mai

Peggy Feldman îmi vorbea aseară despre păianjeni (marea sa pasiune: ea posedă mai multe cutii în care păianjenii îşi ţes pânzele, Peggy îi hrăneşte cu muşte şi musculiţe). Ea este revoltată că unul din tinerii poeţi americani a identificat (în imagini poetice, evident) păianjenii cu vampirii, vârcolacii şi alte vieţuitoare crude, hidoase şi aberante. Revoltată mai ales de această imagine a poetului: viespile mumificate şi agăţate de pânza păianjenilor — când se ştie, precizează Peggy, că păianjenul nu atacă niciodată o viespe (n-ar avea nici o şansă, adaugă ea). Poetul descrie pânza de păianjen ticsită de cadavre, ca un soi de cimitir excentric, aerian — când se ştie că păianjenii nu păstrează niciodată carcasele. Ei taie firul şi „mumiile" cad. Pânza este aproape totdeauna curată.

De la păianjeni, trecem la insecte — îi vorbesc despre *Souvenirs entomologiques* de Fabre. Şi, vorbindu-i, memoria mă transporta în mansarda din Strada Melodiei, cu colecţia mea de insecte — era, cred, prin 1923 — şopârlele pe care le hrăneam cu muşte vii, coleopterele. Articolele pe care le scriam pentru *Ziarul ştiinţelor populare*.

Am vorbit îndelung despre aceste universuri atât de misterioase şi, cu toate acestea, atât de apropiate. (Ca şi simbolurile

religioase, îmi spuneam mie însumi, impenetrabile şi, cu toate acestea, la îndemâna oricui.)

20 mai

Îmi amintesc vag de o cameră de hotel într-un port italian. Eram foarte tânăr. Să fi fost Ancona? Bari? Am fost la Ancona în primăvara lui 1927, şi la Bari — cred — în anul următor. Mi-e imposibil să stabilesc o legătură între imaginea acestei camere de hotel şi amintirile (de altfel, foarte aproximative) de la Bari sau de la Ancona. Mă revăd în pat, într-o dimineaţă întunecată, privind fereastra deschisă. Cerul era jos, marea cenuşie şi zăream de asemenea, cred, o parte din port. M-am trezit copleşit de o neînţeleasă tristeţe. Am rămas în pat şi încercam să ghicesc ce se întâmplase.

21 mai

Aseară, la „Crossroads", centru catolic pentru întâlniri internaţionale, am vorbit, printre altele, despre teoriile lui Teilhard de Chardin. Îmi amintesc ce îmi spunea, în ianuarie 1950, despre necesitatea renovării dogmelor: „Biserica, spunea el, este ca un crustaceu; ea trebuie să-şi lepede periodic carapacea ca să crească." Marea sa încredere în „progresul ştiinţei". (Creierul electronic face singur, în câteva clipe, munca unei duzine de matematicieni în cursul unui secol. Instrumentul ştiinţific ajută omul să „înghită Timpul" şi să „cucerească Spaţiul". Progresele ştiinţifice aveau şi o funcţie religioasă pentru T. de Ch. Întregul Cosmos — cel al galaxiilor, nu cel al lumii greco-romane - va trebui să cunoască misterul cristologic.)

Ceea ce m-a impresionat cel mai mult în convorbirile mele cu Teilhard a fost răspunsul său la întrebarea pe care i-am pus-o: ce semnifica, pentru el, nemurirea sufletului? Dificil de rezumat. În câteva cuvinte: după T. de Ch., tot ceea ce poate să fie transmis şi comunicat (iubire, cultură, politică etc.) „nu trece dincolo", ci dispare, o dată cu moartea individului. Dar rămâne un

fond ireductibil, incomunicabil, mai precis ceea ce este imposibil de exprimat sau de comunicat — şi acest fond misterios, incalculabil, este cel care „trece dincolo" şi supravieţuieşte după dispariţia corpului. Teorie interesantă, pentru că pare să implice că dacă se va ajunge într-o zi să se comunice şi să se transmită *absolut toate* experienţele umane, nemurirea ar deveni inutilă şi atunci ea ar înceta. Ceea ce îl interesează pe părintele Teilhard este principiul conservării experienţelor umane. Nimic nu trebuie să se piardă. Orice experienţă trebuie să fie exprimată (prin limbaj, prin cultură), şi astfel ea este înregistrată şi păstrată în noosferă.

31 mai

În septembrie 1916, câteva zile după intrarea în război a României, unchiul Mitache se întoarce foarte surescitat de la cafenea. A întâlnit acolo un inventator. Acest om descoperise o substanţă din care se putea face o cămaşă de zale prin care gloanţele n-ar putea trece. A prezentat invenţia sa Ministerului de Război. În câteva luni, la primăvară cel mai târziu, soldaţii români vor deveni invulnerabili la gloanţe şi şrapnele.

Când a fost întrebat care era această „substanţă" şi dacă va putea fi găsită în aşa de mare cantitate, inventatorul ar fi răspuns: călcaţi pe ea, dragul meu, călcaţi pe ea!...

1 iunie

La 17 martie 1832, cu cinci zile înainte de moarte, Goethe scria ultima sa scrisoare lui Wilhelm von Humboldt, şi se întreba (tulburat şi deprimat) ce primire va face posteritatea *Faust*-ului său. „Absurditatea şi confuzia actuală m-au convins că munca cinstită şi îndelungată, cu preţul căreia am ridicat acest straniu edificiu, va fi prost recompensată; el va fi aruncat în mare ca epavele unui naufragiu şi pentru câtva timp va fi îngropat sub dunele pustietăţilor epocii. Evanghelii confuze care zămislesc acţiuni confuze circulă prin lume, şi vocaţia mea este de a per-

fecţiona şi de a purifica ceea ce este al meu şi ceea ce a rămas cu mine, la fel cum dumneata, bunul meu prieten, te străduieşti să faci acelaşi lucru acolo, în castelul tău."

Alături de alte texte ale lui Goethe, alături de scrisorile şi de textele lui Burckhardt (cu numai cincisprezece sau douăzeci de ani mai târziu), acest fragment mă impresionează prin caracterul său profetic. Goethe simţea că „Natura" ceda locul „Istoriei", şi pentru el aceasta semnifica „aculturalizare", haos, sterilitate. (Mai bizară îmi pare reacţia lui Burckhardt faţă de istoria contemporană pe fundalul anului 1848, ideologiilor puşoptiste, democraţiei, pentru că toate acestea făceau parte din Istorie, şi Burckhardt credea în semnificaţia culturală a Istoriei. Evident, ceea ce vedea el în 1848 era dispariţia Europei şi decadenţa geniului european.)

De la Goethe încoace, „Natura" a fost din ce în ce mai desacralizată şi golită de semnificaţiile ei culturale şi, în final, filozofice. Cred că pot să mă număr printre puţinii europeni care au reuşit să revalorifice „Natura", descoperind dialectica hierofaniilor şi structura religiozităţii cosmice. Aceasta îmi pare cu atât mai important, cu cât, spre deosebire de Nietzsche, de exemplu, care încearcă să regăsească „Natura" prin tehnici şi valori culturale (Dionysos este, înainte de toate un „subiect" al filologiei clasice) — eu am ajuns la sacralităţile cosmice reflectând la experienţa de fiecare zi a ţăranilor români sau bengalezi. Am plecat deci de la situaţii istorice contemporane şi de la valori culturale *vii*.

Cred că omul modern a regăsit — în cărţile mele — o dimensiune a sacralităţii cosmice care nu este nici o creaţie lirică, nici o invenţie filozofică; pentru că m-am străduit totdeauna să extrag *faptele* şi interpretarea lor de la cei care participă încă la un univers religios precreştin.

Ellison Bay, 14 iunie

Subiect de roman. Peste câteva sute de ani, în Europa răsăriteană. Popoarele care o locuiesc astăzi au fost exterminate

(războaie, deportări etc.). Din fiecare popor supraviețuiesc numai câteva mii de indivizi care trăiesc în „rezervații" (la fel ca indienii americani din zilele noastre). Povestirea începe când un grup de oameni „generoși" din națiunea ocupantă (ocupanții nu pot fi decât euro-asiaticii) încearcă să obțină condiții mai omenești pentru autohtoni. Prin conferințe, cărți, articole, dar, de asemenea, și prin intervenții pe lângă autorități. Se face elogiul polonezilor, ungurilor, românilor, sârbilor etc., în maniera în care John Collier vorbește astăzi despre triburile Choktaw sau Creek. Se amintește că supraviețuitorii acestor popoare n-au de ce să roșească pentru cultura și istoria lor, chiar dacă această cultură este anacronică. Aș vrea mai ales să insist asupra complexului de inferioritate pe care și-l descoperă, subit, ocupantul euro-asiatic — așa cum s-a întâmplat cu inteligheniția nord-americană de acum treizeci-patruzeci de ani.

Lacul, dimineața. Pescăruși, dar și mulți corbi cărora le place să se odihnească în stol pe un arbore uscat.

New-Port — mic oraș abandonat. Acolo era poșta, și dincolo școala comunală... Numai câțiva pereți mai rezistă. Și enorme tufe de liliac alb și bleu. Urc pe un perete ruinat pentru a culege câteva ramuri și descopăr un cuib de pasăre. La câțiva metri de asta. Chr(istinel) zărește un șarpe verde.

La doi kilometri, în pădure, o casă părăsită și, se spune, vizitată de stafii. Povestea: un tânăr cuplu fericit. Soțul se înecă. Văduva, foarte frumoasă, refuză să se mărite. Ea susține că nu o încearcă sentimentul de singurătate, că-și simte soțul mereu lângă ea, îl vede etc. Puțin timp după aceea moare și ea. De atunci, se aud zgomote în casă. Harieta crede că niște vulpi și-au săpat o vizuină sub podea. Casa se degradează și se ruinează, puțin câte puțin, în fiecare an. O persoană cu simțul afacerilor a cumpărat acest teren și toate terenurile învecinate. Dar nu vrea să le împartă în loturi și nici să le vândă înainte de zece sau cincisprezece ani, când nu se va mai găsi nicăieri, în întreaga peninsulă, nici cel mai mic petec de pământ de vândut.

După-amiază, vizităm parcul lui Jensen. Pădurea, așa cum era cu cincizeci sau șaizeci de ani în urmă. La margine, brazii își descoperă rădăcinile, care se cațără între stânci. Cât pare de fragilă piatra aici, în fața implacabilei vitalități a vieții vegetale, care își înfige rădăcinile între pietre, ca pe niște șerpi, până le crapă.

Camera de „odihnă și meditație" unde se refugia Jensen — (păzitorul norvegian al pădurii, care a salvat Chicago și celelalte orașe din Middle-West, convingându-i pe consilierii municipali să păstreze parcurile și pădurile care înconjurau orașele). Și-a construit această cameră când avea optzeci-optzeci și cinci de ani. A murit aici la nouăzeci și unu de ani. Viking House; în fața ușii, un bazin cu apă unde își potolește setea și se scaldă o privighetoare.

22 iunie

Într-un eseu al lui Thomas Mann asupra lui Goethe, găsesc acest pasaj din *Divan*:

> *Du beschämst wie Morgenröte*
> *Jener Gipfel ernste Wand*
> *Und noch einmal fühlet Hatem*
> *Frühlingshauch und Sommerbrand.*[1]

Evident, rima celui de-al treilea vers trebuia să fie „Goethe". Ce superbă conștiință a propriului său geniu. „Splendid narcisism", strigă Thomas Mann. Certitudinea lui Goethe că, crezându-se pe el însuși, a creat în același timp una din capodoperele literaturii universale.

Dar ar trebui comparată munca desfășurată de Goethe pentru a se desăvârși pe sine însuși (*i.e.* să-și realizeze „personalitatea") cu asceza și contemplarea practicate în India, ca mij-

---

[1] Copleșiți ca Aurora
Zidul de copaci severi
Și Hatem iar simte ora
Grea de arșiți și-adieri
(trad. rom. de A. Covaci, Ed. Univers, 1984) (*lb. germ.*) (*n. ed.*).

loace de a-şi integra propriul său *ătman*. *Separarea* şi *integrarea* contrariilor — aceste două „metode" sunt caracteristice atât Indiei, cât şi lui Goethe.

Paris, 20 iulie

Am făcut în dimineaţa asta cunoştinţă cu un tânăr refugiat român. A fugit din ţară ascuns sub un vagon. Îmi povesteşte lucruri teribile despre închisorile comuniste. Tuberculoşii au permisiunea să poarte o sticlă, legată de gât, pentru a scuipa în ea. O golesc în latrine, o clătesc, apoi o umplu cu apă pentru a-şi potoli setea. Pedeapsa cea mai mare: deţinuţii sunt obligaţi să-şi mănânce propriile lor materii fecale. Dacă au noroc; pentru că cel mai adesea îi obligă să consume excrementele altora, de preferinţă ale bolnavilor. Sunt siliţi de asemenea să bea conţinutul sticlelor pe care tuberculoşii le poartă legate de gât. E lesne de înţeles de ce nimeni nu vrea să-l creadă, aici la Paris, când refugiatul povesteşte asemenea mârşăvii. După un an, era atât de scârbit de indiferenţa şi imbecilitatea occidentalilor, încât s-a decis să se întoarcă în ţară. Din fericire pentru el, un funcţionar de la Consulatul din Paris l-a recunoscut şi i-a spus ce-l aşteaptă în România. Şi, astfel, a fost salvat.

Ascona, 21 iulie

La Basel, un tânăr brunet, frumos, intră în compartimentul nostru şi ne întreabă în franţuzeşte dacă e vagonul pentru Milano. Am crezut mai întâi că era italian. Dar citea *The Bostonians* de Henry James, apoi reviste ilustrate americane. Până la Bellinzona, aproape că n-a privit deloc pe fereastră. Se simţea în acelaşi timp că era prima lui călătorie în Elveţia. La Lucerna, ne-a întrebat dacă ne aflăm la Berna. O dată sau de două ori pe oră, şi-a ridicat ochii şi a privit pe fereastră. Dacă vedea un lac, întreba de numele lui şi îşi relua lectura.

La Airolo, ne-a întâmpinat un cer de după ploaie, albastru deschis, care se lumina pe măsură ce coboram. Nu-mi amintesc să fi văzut vreodată aici, la Tessin, un asemenea cer.

O găsim pe Olga slăbită. Mâinile îi tremură. După operaţia de ochi pe care a îndurat-o, în timpul celor opt zile cât a trebuit să poarte un bandaj negru, a suferit o teribilă anxietate. Nu putea să trăiască o singură clipă fără s-o ţină de mână pe infirmieră. Îi era frică să nu fie închisă într-o cuşcă sau într-un beci. A avut, pe atunci, o serie de viziuni. Mai târziu, ea le-a dictat secretarei sale şi le-a trimis lui Jung, care le-a comentat în trei scrisori.

23 iulie

Termin de citit *My Family and Other Animals* de Gerald Durrell. Ca şi iarna trecută, în timp ce citeam *Bitter Lemons*, de Lawrence Durrell, am impresia că-mi petrec o minunată vacanţă: regăsesc soarele, florile, insectele, calmul seninătăţii Mediteranei. O existenţă semnificativă, nu încă detaşată de Cosmos, o viaţă concretă, apropiată de pământ, unde pomii, florile, anotimpurile joacă un rol important. Ca şi cum ar fi atâtea uşi care se deschid spre o lume mai bună, sau — pentru a folosi o altă metaforă — „cifrele" altor realităţi transcendentale. Scriu foarte repede şi puţin confuz un lucru care ar merita să fie îndelung meditat şi scris pe îndelete. Un cititor sartrian care ar citi aceste rânduri ar putea spune că reveriile mele nu sunt decât evaziuni nesemnificative într-o lume ireală etc. etc. Dar e vorba de cu totul altceva. De o anumită bucurie de a trăi, de o „înţelepciune a corpului" şi de un sentiment de solidaritate, de fraternitate cu fiinţele vii şi plantele acestei lumi. O existenţă *grea*, concretă, încărcată de semne. Aceasta nu semnifică în mod neapărat o „evadare în istorie". Aceasta înseamnă doar că „Istoria" nu poate satisface, ea singură, toate dimensiunile existenţei. Asta semnifică, de asemenea, că din opoziţia dintre „Istorie" şi „Natură" s-a tras concluzia eronată că orice solidaritate cu ritmurile cosmice este nedemnă de un om autentic. În fond, întreaga problemă a raporturilor dintre ceea ce este „natural" şi ceea ce este „istoric" în om ar trebui să fie examinată cu aceeaşi gravitate pe care o punea teologia în dezbaterea raporturilor dintre Natură şi Graţie.

25 iulie

Olga mi-a citit primele două viziuni, așa cum le-a dictat secretarei sale, și propriul ei comentariu trimis lui Jung. Prima, destul de semnificativă: o catedrală ruinată, noaptea; Olga se află pe schele, sus, aproape de cupolă; la un moment dat, își dă seama că ea era catedrala; atunci, ea îngenunchează și așteaptă să fie străpunsă de o suliță în spate.

În tot timpul petrecut la clinică, ea vedea în camera sa zidari și zugravi grăbiți să repare și să zugrăvească pereții. Admirabil simbol al renovării și al regenerării. Așa cum scria Jung în răspunsul la această scrisoare, operația pe care a suferit-o avea de asemenea un omolog psihic. Olga era amenințată de cataractă, de cecitate, adică de prăbușirea în inconștient, de moarte spirituală. Operația echivalează unei nașteri: redobândirea vederii, spre salvarea vieții conștiente.

Ieri dimineață, am început să-mi scriu *Amintirile* din copilărie. Trei pagini mari. Aș fi scris mai mult, pentru că simțeam că am găsit „tonul potrivit", dar pe la ora cinci au sosit soții Vegh și am rămas să discutăm în salonul Olgăi până la masă.

26 iulie

Continuu *Amintirile*. Scriu câteva pagini despre cei doi ani petrecuți la Cernavodă, când aveam cinci-șase ani. Mirat eu însumi de precizia amintirilor mele din această primă parte a copilăriei. Remarc, în același timp că, dacă scriu, așa cum o fac, fără nici un plan, uit să notez anumite detalii esențiale, de exemplu, faptul că, din trei frați, eu singur am fost alăptat de o doică țigancă. Când eram în liceu, îmi plăcea să cred că datorită acestei întâmplări — acestui sân exotic care m-a hrănit — am devenit orientalist.

28 iulie

McGuire, de la Bollingen Foundation, vine să ne vadă. O anunță pe Olga că cel de-al patrulea volum din *Papers from the*

Eranos Yearbooks va apărea peste câteva zile. Apropo de acest volum, iată ce ne povesteşte: printre colaboratorii volumului al IV-lea, se afla un oarecare M.C. Cammerloer. El a vorbit o singură dată la Eranos şi conferinţa sa a apărut în *Jahrbuch II* prin 1934. Când McGuire a încercat să facă notiţa sa bibliografică, a descoperit că M.C. Cammerloer nu figura în nici o bibliografie. I-a scris Olgăi care nu ştia nimic. Apoi Jolandei Jacobi, care l-a cunoscut la Viena (ea a fost cea care l-a propus Olgăi să conferenţieze pentru Eranos). Dar nici J. Jacobi nu ştia nimic. Nu l-a văzut de douăzeci şi cinci de ani şi nu ştia nici dacă mai trăieşte, nici unde anume. A sfârşit prin a-şi aminti totuşi că îi scrisese cu vreo zece ani în urmă fiicei lui, într-un orăşel din Austria. M.C. Cammerloer împrumutase de la ea notele unui seminar al lui Jung şi Jacobi i-a scris fiicei lui, pentru a vedea dacă n-ar putea să le recupereze. Scrisoarea a rămas fără răspuns.

Dar McGuire nu se descurajează. Îi scrie fiicei pe adresa primarului oraşului, pentru a fi sigur că scrisoarea va ajunge la destinaţie. După o lună a primit ca răspuns câteva pagini biografice. M.C. Cammerloer a studiat medicina, apoi orientalismul, a devenit psiholog şi se ocupa mai ales de creşterea pisicilor siameze, ocupaţie din care trăia. Soţia sa, evreică, a murit într-un lagăr de concentrare. După război, M.C. Cammerloer a îmbătrânit şi a sărăcit. A fost atât de sărac, încât la moartea sa nu i s-a putut cumpăra un sicriu şi a fost dus la cimitir într-un cărucior şi înmormântat în groapa comună.

Fiica îi scria lui McGuire că s-au găsit, după moartea tatălui ei, un mare număr de manuscrise.

13 august

În urmă cu trei zile, spre seară, ne găseam pe terasa casei *Shanti* cu familia Dehollain. Lacul era trist, aproape sinistru. Deodată, vedem la zece metri în faţa noastră o „ambarcaţiune" bizară. Cum să o numesc altfel? Nu semăna cu nimic cunoscut. În câteva minute, credeam c-am înţeles: era un vehicul de pedalat, cu o cabină nu mai mare ca o umbrelă şi motorul obosit

al unei vechi motociclete. Nu înainta mai repede decât un înotător novice. În fața „cabinei", în picioare, un personaj straniu. Un bătrân, ni s-a părut la început. Dar, când și-a aprins o țigară, am văzut că era o femeie fără vârstă, cu părul foarte scurt, îmbrăcată bărbătește. A început să fumeze, privindu-ne. Nu îndrăzneam aproape nici să vorbim. În ceața serii, părea o apariție venită dintr-o lume care nu s-a născut încă.

Abano, 25 august

Cumpăr *Papini vivo*, mai ales pentru fotografii. Extraordinara transformare din ultimii patru ani. Aflu amănunte îngrozitoare asupra lungii sale agonii. Puțin câte puțin, Papini s-a văzut redus la condiția unui înmormântat de viu. Totul rămăsese intact: inteligența, memoria, curiozitatea sa fără margini, entuziasmul — dar, puțin câte puțin, orice mijloc de expresie i-a dispărut: facultatea de a scrie, vorba, gestul. Mă gândesc la tragica lui solitudine: aproape orb, mut, paralizat, și îmi amintesc această teribilă încercare inițiatică tibetană de care vorbește Alexandra David Neel: Yoghinul se închide într-un sicriu din piatră și se întinde pe un cadavru în descompunere. Un discipol așază apoi capacul de piatră, și Yoghinul rămâne înăuntru, singur. Nu știu până la ce punct este veridică această informație. Dacă ritul este real, îmi închipui că scopul său e următorul: Yoghinul va câștiga o asemenea putere magică, încât îi va fi ușor să scoată capacul de piatră. Iar dacă eșuează, aceasta semnifică că nu era demn de a se număra printre *mahsiddha*, printre „marii magicieni".

Când am citit această povestire în David Neel, am fost înspăimântat de singurătatea absolută, definitivă pe care o înfrunta Yoghinul. Nu presupuneam atunci că a fi zidit de viu ar putea fi, de asemenea, rezultatul unei boli. În cazul lui Papini, aceasta are chiar o valoare simbolică: omul cel mai curios, cel mai universal și cel mai dispersat al secolului este redus, progresiv, la expresia cea mai rudimentară: sunete, semne. Concentrat în el însuși, reintegrat, după o viață de risipire. Această agonie inițiatică este, poate, partea cea mai frumoasă, cea mai autentică, cea

mai exemplară a vieții lui Papini. Întreaga sa operă este înnobilată, poate chiar salvată, prin curajul și seninătatea cu care a acceptat această condamnare la o moarte lentă.

26 august

La ora patru dimineața, prima baie de nămol. Timp de douăzeci de minute împachetat ca o mumie. Amintiri: băile de nămol din copilăria mea la Techirghiol. Dar gândul meu merge mai departe: la bolnavii îngropați, în India, într-o groapă sau într-o gaură în formă de matrice; sensul: *regressus ad uterum*, reîntoarcerea în sânul Mamei-Pământ. Acest nămol cald și senzația de a fi înfășurat într-un giulgiu.

30 august

Cât de departe mă simt, uneori, de spiritul creștinismului occidental! Conflictul dintre jansenişti și iezuiți mă lasă indiferent. Problema grației — așa cum a fost discutată — și trăită — în Franța secolului al XVII-lea îmi pare străină de creștinismul *meu*. Vorbind despre Phedra, Mauriac scrie (*Mémoires intérieures*, p. 167): „Și fără îndoială Mântuitoru n-a venit încă, nici o picătură de sânge n-a fost vărsată pentru Phedra...". Această concepție farmaceutică asupra grației — „picătură de sânge" pe care Mântuitorul ar fi vărsat-o pentru cutare și cutare — îmi pare intolerabilă, feroce. Știu că e vorba de o imagine, de un clișeu care vrea să spună numai următoarele: Isus a suferit și a murit pe cruce pentru *fiecare* dintre noi, în calitate de individ particular „istoric", nu pentru umanitatea abstractă. Dar e vorba mai puțin de o concepție farmaceutică, de o imagine profană care nu numai că împrăștie misterul mântuirii, ci îl minimalizează. Ce țintă ideală pentru materialişti sau pentru anticreștinii de tot soiul.

Veneția, 4 septembrie

Noaptea, în Piazzale Roma, așteptând autobuzul pentru Padova. În barul luminat de neon, același inevitabil juke-box în

care introduci o monedă şi asculţi discul tău preferat. Ca în fiecare noapte, un grup de tineri între cincisprezece şi optsprezece ani. Ascult şi eu „discurile favorite". Sunt aceleaşi ca la Ascona, Paris, aceleaşi ca în cafeneaua-bar-restaurant din acest modest sat din Door County. Îmi amintesc destul de bine această noapte de iunie când, sosit în maşina lui Bob şi Harriett Platt, am cinat în acel restaurant din Ellison Bay. La tejghea, cocoţaţi pe scaune, trei sau patru băieţi şi fete. Unul dintre ei a început să introducă monede în automat. Şi, din cutie, ţâşnesc aceste melodii pe care sunt pe cale să le ascult acum, în Piazzale Roma.

Basel, 9 septembrie

Expoziţia Holbein la Kunstmuseum. Revăd *Isus coborât de pe cruce* de Holbein cel Tânăr. Asemenea unui cadavru de la morgă. Ce curaj extraordinar: să arăţi în Isus *numai omul*, sută la sută. Şi, pe acest cadavru care va învia peste trei zile, nici un semn al divinităţii sale.

Nativitatea şi *Cei trei magi*, tot de Holbein cel Tânăr. Straniu peisaj: palate în ruină, abandonate. În primul tablou (*Nativitatea*), se vede, printre nori, o lună romantică. Impresie de solitudine şi de părăsire. Care ar putea fi sensul? Că Isus s-a născut într-o lume ruinată, sfârşită? Sau că naşterea sa pune capăt lumii vechi? Ai impresia că palatele abia au fost distruse. Părăsite, dar nu decrepite.

Marburg, 13 septembrie

Superbe zile de toamnă. Durerile artritice îmi revin în fiecare noapte. Nu reuşesc să dorm mai mult de două sau trei ore. Am renunţat ieri să-mi pregătesc conferinţa anunţată *Mitologie şi eschatologie*. Aveam nevoie de patru până la cinci ore pentru a pune textul la punct. Nu le-am găsit.

Paris, 20 septembrie

Din nou în strada la Tour, numărul 62 bis. Plouă şi e un frig neaşteptat. Ne încălzim cu reşouri electrice.

Mă simt la fel de obosit ca la începutul verii. Rezultatul „vacanței". Simt că viața îmi curge printre degete. Alerg din oraș în oraș. Nu pot nici să mă odihnesc, nici să lucrez. Într-una din aceste nopți, m-am trezit cu acest imperios avertisment, bine gravat în spiritul meu: trebuie să urc din nou panta.

22 septembrie

Minunată după-amiază. Mă plimb pe Bulevardul Saint-Germain, privesc vitrinele, mă opresc la Deux-Magots ca să beau o cafea. Și totuși, simt că toate aceste lucruri au trecut, că pentru mine e o plimbare printre ruine, că nu sunt de aici, nu mai fac parte din această echipă de intelectuali parizieni, avizi să citească orice autor nou, să-l discute, să se entuziasmeze și să lanseze idei, nume, mituri. Nu sunt obosit, ci detașat. Nici una din aceste cărți noi pe care le văd în vitrine nu mă interesează. Dacă aș avea posibilitatea să aleg, mi-aș sfârși zilele într-o insulă mediteraneană și aș scrie câteva cărți „personale" și inactuale (autobiografie; istoria experiențelor religioase, de la paleolitic până la gnostici; nuvele, teatru). Mi-ar plăcea mai ales să pot scrie cărți ce vor apărea după moartea mea, adică să nu fie legate de actualitate sau de prestigiul științific (mai mult sau mai puțin efemer) de care mă bucur în momentul de față.

25 septembrie

În strada Saint-Ouen, pentru a căuta dosarele din lăzile transportate aici din Val d'Or, acum doi ani. Cum X.Y. vrea să-și vândă apartamentul, cele câteva mobile care mai rămăseseră nu mai sunt acolo. Chiar și etajerele unde mi-am aranjat o parte din cărțile mele au dispărut. Moloz, ziare vechi, praf, scânduri murdare. Groaznică tristețe când mă deplasez între lăzile cu cărți și mormanele de reviste. Unde să caut mai întâi? În ce ladă? Încep, cu totul la întâmplare, cu o cutie de carton. Am plăcuta surpriză să descopăr două dosare conținând recenzii și articole despre mine, pe care le credeam pierdute. Într-o ladă de fier, găsesc

manuscrisul dactilografiat şi corectat din *Noaptea de Sânziene*, pierdut printre alte dosare sau plicuri. Dar nu găsesc nici articolul din *Îndreptar*, nici celelalte reviste româneşti publicate în exil.

Toate aceste lăzi cu cărţi, colecţiile de reviste ştiinţifice etc. vor fi transportate în pivniţa noului apartament al lui S. Când le voi vedea, la lumina zilei, aranjate în rafturile unei biblioteci şi într-o cameră *a mea?* (În pivniţa din strada Dubesme se găsesc pachete şi manuscrise pe care nu le-am deschis din 1950!)

Chicago, 3 octombrie

Dimineaţă triumfală de toamnă americană. Îmi amintesc prima noastră sosire la Chicago, la 1 octombrie 1956. Aceeaşi lumină care m-a încântat de la început. După-amiaza acelei zile cu soţii Kitagawa, cu maşina până la Evanston; seara, la *Bambu Inn*, restaurantul chinezesc din Loop. Locuiam la Quadrangle Club. Nu terminasem încă Haskell Lectures, şi, imediat ce aveam un moment liber, mă aşezam la lucru.

A fost ultima mea carte. De atunci, n-am mai scris decât articole sau studii. Am început mai multe cărţi, dar nu am terminat nici una.

7 octombrie

Marxismul nu reflectă spiritul ştiinţific, obiectiv (nici chiar spiritul pozitivismului), ci mai degrabă tensiunea şi agresivitatea teologilor profetici. Marx şi marxiştii scriu în aceeaşi manieră agresivă şi polemică în care scriau teologii Reformei şi ai Contrareformei.

Lake Geneve, 17 octombrie

Am venit aici în urmă cu doi ani. „Faculty Retreat". Mi-am ţinut conferinţa asupra miturilor cosmogonice. Era tot o toamnă minunată, dar nu mi s-a părut vreodată la fel de frumoasă ca astăzi. Pădurile sunt aurii. Acest de necrezut *mappletree*, care

nu numai că nu-şi pierde frunzele, dar le arată pe toate, una câte una, de un galben perfect, transparent, uniform.

Plimbare pe malul lacului, singur. Case, cabane, vile grupate sau izolate în pădure, la câţiva metri de ţărm. Mi s-a spus că se poate face turul lacului, aproape douăzeci şi cinci de mile, urmând această mică potecă, aproape de mal, pe sub arbori. Înţeleg o dată mai mult că în Statele Unite frumuseţea s-a retras din marile oraşe sau din centrele zise urbane şi industriale şi că se menţine numai în cartierele rezidenţiale, în sate suburbane şi în păduri, în parcuri, pe malul apelor. Întâlnesc foarte rar, aici, o casă sau cabană care să fie cu adevărat urâtă.

20 octombrie

Printre scrisorile interesante ale ultimelor săptămâni, relev în special pe cea a trapistului Fr. Charles English, de la mănăstirea Our Lady of Holy Ghost Abbey, Conyers, Georgia. Îmi scrie ca să-mi mulţumească pentru *Pattern in Comparative Religions* (= *Traité*), care i-a „lărgit şi aprofundat conceptul de religie şi i-a adus o înţelegere mai adâncă a catolicismului". „Mă voi gândi la această carte până la sfârşitul vieţii mele", adăugă el.

Sfârşitul scrisorii îmi revelează acest amănunt: în timpul războiului, a fost multă vreme prizonier într-un lagăr, aproape de Braşov, şi i-a cunoscut bine pe români. „Şi numai graţie bunătăţii lor, acolo, la spitalul de la Sinaia, mai sunt încă în viaţă."

22 octombrie

Dr. G.C. Amstutz, profesor de geologie la Universitatea din Missouri, îmi trimite două mici lucrări: *Syngenese und Epigenese in Petrographie und Lagerstättenkunde* (extras din *Schweiz. Min. Petr. Mitt.*, vol. 39, 1959) şi *Lunar Craters, Ore Genesis, Evolution and Life* (exemplarul dactilografiat al unei conferinţe care va fi publicată anul acesta). Din scrisoarea care însoţeşte aceste două texte, înţeleg că a citit *Forgerons et Alchimistes*.

Lunar Craters este pasionant. „Factorul uman", deci „relativitatea" introdusă în studii şi mai ales în teoriile geologice, e senzaţional. Originea craterelor, ca şi a zăcămintelor metalifere au fost explicate, de vreo sută de ani, aproape exclusiv prin factori externi: meteoriţi, transformări ulterioare ale scoarţei etc. Amstutz crede că aceste teorii exo- şi epigenetice se explică printr-un proces inconştient, compensaţie a funcţiei religioase şi estetice, neglijate sau disprețuite în epoca raţionalismului radical. Este vorba, în particular, de venerarea inconştientă a „profunzimilor necunoscute" şi a „spaţiului exterior necunoscut" (meteoriţii) — veneraţie care s-a tradus prin ipotezele geologice la modă timp de aproape o sută de ani. Ar fi atât de multe alte lucruri de adăugat. De pus în raport cu remarcile lui Pauli asupra imaginilor arhetipale care cristalizează şi organizează teoriile ştiinţifice. Ceea ce mă interesează în primul rând în acest gen de meditaţii ale oamenilor de ştiinţă asupra propriilor lor cercetări este curajul de a accepta „relativitatea" introdusă de „factorul uman"; de a o accepta ca pe un element constitutiv al cunoaşterii. Când mă gândesc la sărmanii mei colegi care se chinuie să fie „obiectivi" şi care cred că ating această „obiectivitate" disprețuind, reducând, minimalizând şi „banalizând" fenomenele spirituale pe care le studiază!

26 octombrie

Profesorul Ishizo a rămas câteva zile în campus. L-am cunoscut la Tokio. Îl vedeam adesea în timpul Congresului. Apoi, invitat de el şi de Hori, m-am dus să ţin o conferinţă la Sendai despre *Metodologia istoriei religiilor.* Ishizo îmi spune că vizita mea la Sendai a căpătat proporţiile unei legende. Iată, în adevăr, ce s-a petrecut. Trenul pleca la ora trei după-amiază, şi, la ora două, Ishizo, Hori şi un grup de studenţi au venit să mă ia de la hotel. La gară, am fost preveniţi că din cauza ultimului taifun, regiunea din nord fiind inundată, trenul va avea o întârziere de aproximativ o oră. Ne-am urcat cu toţii la restaurantul de la primul etaj, am comandat cafea şi ne-am continuat discuţia asupra

„metodologiei". Cum studenţii nu înţelegeau prea bine engleza, mă opream din când în când pentru ca Hori sau Ishizo să poată rezuma în japoneză ceea ce tocmai spusesem. Un student cobora din când în când să se intereseze de sosirea trenului. (Ni s-a spus c-ar putea să câştige zece până la cincisprezece minute.) La un moment dat, conversaţia devine foarte animată (vorbeam, cred, despre interpretarea miturilor). Nu prea ştiu cum s-a scurs o oră şi jumătate. Dar văd încă figura speriată a tânărului student care striga din uşa restaurantului că trenul intră în gară. Am coborât într-o secundă, chiar în momentul în care trenul pleca. Am încercat să mă urc din mers, dar mă aflam pe un alt peron şi nu l-am putut prinde.

Acest incident a devenit legendar pentru că am aşteptat trenul timp de o oră şi jumătate. Din fericire, către ora şase era un avion spre Tokio. Ne-am îndreptat, în mai multe maşini, spre aerodrom. Pentru a evita orice risc, Ishizo şi Hori m-au instalat în faţa barierei unde era scris: Tokio şi aproape că nu au mai deschis gura. Ne-am aşezat pe o bancă, având ochii fixaţi pe tabloul pe care era scris cuvântul magic: Tokio.

3 noiembrie

Eric Voeglin mă vizitează. Terminasem tocmai lectura primului volum din *Order and History* (= *Israel and Revelation*), surprins de afinitatea poziţiilor noastre. E un om încă tânăr (pare cel mult de cincizeci de ani). Lucrează acum, îmi spune, la volumul al IV-lea. Crede că epoca noastră este „gnostică". Se miră că nimeni nu a scris încă despre gnosticismul lui Hegel, de exemplu, sau al lui Heidegger. Bultmann îi pare tot atât de influenţat de gnosticism, ca şi Jung. Şi nu-i venea să creadă că nimeni n-a observat vreodată până acum aceasta.

10 noiembrie

Soarele are reveniri intermitente şi această lumină de vară târzie, de glorios început de toamnă. În asemenea momente, nu

știu cum, nici din care colț al mansardei noastre, apar gărgărițele. Peste tot, la toate ferestrele, pe geamuri, pe perdele. *Coccinella tripuntata*. Îmi amintesc de *coccinella septempuntata* din adolescența mea. Când își făceau apariția, știam că trebuie să-mi prepar insectarul. Plecam în fiecare duminică, dimineața, foarte devreme, în pădurile din împrejurimile Bucureștilor. Mă înapoiam noaptea târziu, cu o provizie de fluturi, coleoptere, șopârle, broaște, larve.

29 noiembrie

...Spre ora unsprezece, întorcându-ne acasă, am fost întâmpinați de semnalizatoare roșii, chiar în fața casei noastre. Acel superb și bătrân arbore care mă făcea să tresar de bucurie de fiecare dată când deschideam fereastra de la stradă zăcea întins pe pământ. Vântul îl doborâse cu un sfert de oră în urmă. De altfel, era bolnav. Își pierdea frunzele încă din luna iulie.

Melancolia acestei dimineți când l-am văzut barând drumul cu rămurișul lui mort. Apoi, au venit „specialiștii" într-un camion și au început să taie trunchiul și ramurile cu un ferăstrău electric. Inima lemnului era aproape în întregime putredă.

2 decembrie

Spuneam, în vara aceasta, jumătate în glumă, jumătate în serios: este inutil ca O.N.U. să trimită trupe în Congo dacă nu trimite în același timp câțiva istorici ai religiilor familiarizați cu miturile arhaice și ideologiile milenariste „primitive".

Am repetat același lucru de fiecare dată când am avut ocazia: nici un dialog fructuos nu este posibil atâta vreme cât interlocutorul alb nu înțelege mitologia (camuflată sau nu) a „autohtonului" pe care vrea să-l ajute astăzi (după ce l-a oprimat și exploatat timp de secole). Istoria religiilor și etnologia religioasă sunt de o utilitate mult mai urgentă în *politica* de astăzi, decât economia sau sociologia.

4 decembrie

Interpretările propuse de Freud au un succes din ce în ce mai mare, pentru că se rânduiesc printre miturile accesibile ale omului modern. Mitul tatălui asasinat, printre altele, reconstituit și interpretat în *Totem und Tabu*. Ar fi imposibil să descoperi un singur exemplu de tată asasinat în religiile sau în mitologiile primitive. Acest *mit* a fost creat de Freud. Și ceea ce este mai interesant: elitele intelectuale îl acceptă (oare pentru că îl înțeleg? sau pentru că el este „adevărat" pentru omul modern?).

7 decembrie

Marele merit al creștinismului a fost că s-a revoltat împotriva fatalismului astrologic, atât de puternic în Antichitatea târzie — și că a redat astfel omului încrederea în el însuși și în posibilitățile libertății sale. Astăzi, creștinismul — ca toate spiritualitățile care depind de el — se opune determinismului marxist. Și se opune în numele aceleiași credințe în libertatea omului, dar cu mult mai puțin succes decât în Antichitate.

14 decembrie

Pentru că i-am spus că aș fi curios să recitesc *The Journal of a Disappointed Man* de Barbellion, Feldman mi-l oferă astăzi într-o ediție de buzunar. L-am răsfoit cu melancolie, dar până acum n-am fost cucerit decât pe jumătate. E bizar că îmi amintesc atât de bine anumite pagini, mai ales ultimii ani (acei ani teribili, 1915–1916). Am citit acest jurnal pentru prima oară la Calcutta, prin 1930. Am fost extraordinar de impresionat. Mă recunoșteam în Barbellion, solicitat în același timp de știință (entomologie! „știința" adolescenței mele), de artă și de viață. Am fost sedus de asemenea de felul în care își ținea jurnalul; acele delicioase lucruri mici care alternează cu confesiunile grave, experiențele unui naturalist debutant, impresiile culese într-un muzeu, ambițiile sale, regretul de a muri tânăr, necunoscut, speranțele pe care și le punea în publicarea jurnalului.

Îl citeam în camera din Ripon Street, noaptea, după zece ore de sanscrită şi de filozofie indiană. Unul din fiii Dnei Perris dormea adânc în patul de-alături; respiraţia gâfâită. În celălalt pat, funcţionarul de la telegrafia fără fir, aproape gol, visa surâzând — într-un pat de campanie, asemănător cu al meu, cu perdeaua împotriva ţânţarilor agăţată prost. Uneori, lectura *Jurnalului* mă depărta complet de preocupările mele (sanscrită, filozofia indiană, yoga), mă obseda prin atâtea întrebări, autori, probleme, încât închideam cartea şi mă duceam să mă plimb. Chiar târziu, după miezul nopţii, străzile Calcuttei sunt vii, agitate, zgomotoase. Acele efluvii extraordinare — eucalipţi, flori de scorţişoară, unt topit, curry, leşie...

15 decembrie

Sunt din ce în ce mai convins de valoarea *literară* a materialelor de care dispune istoricul religiilor. Dacă arta — şi în primul rând arta literară, poezia, romanul — cunoaşte o nouă renaştere în zilele noastre, ea va fi stârnită de redescoperirea funcţiei miturilor, a simbolurilor religioase şi a comportamentelor arhaice. În fond, ceea ce fac de mai mult de cincisprezece ani este cu totul străin de *literatură*. S-ar putea ca cercetările mele să fie considerate într-o zi ca o tentativă de a regăsi izvoarele uitate ale inspiraţiei literare.

16 decembrie

În urmă cu cincisprezece zile, Bobrinskoy, colegul meu, profesor de sanscrită, mi-a trimis o amuletă nepaleză care avea pe ea o inscripţie microscopică, cu rugămintea de a o descifra. Mi-au trebuit mai multe zile pentru a distinge caracterele. Şi n-am reuşit decât cu o enormă lupă împrumutată de Margaret Boell. Dar n-am putut s-o descifrez. Mă îndoiesc că ar fi vorba de nepaleză. În timp ce l-am chemat la telefon pe colegul meu pentru a-i mărturisi eşecul, am aflat de la secretara sa că în seara precedentă B. a fost atacat şi bătut. Asta se petrecea cam pe la

ora şase şi jumătate, seara. Un tânăr îl opreşte pentru a-i cere un chibrit şi îi dă o lovitură la tâmplă. B. este un om robust, dar lovitura îl doboară la pământ. Tânărul îi ia portofelul, îi cotrobăie prin buzunare şi dispare.

Toate acestea în plin campus. La ora aceea, de la cinci la şapte, tinerii se droghează şi au „absolută" nevoie (cum spunea unul dintre ei la o anchetă recentă) de cinci dolari pentru o nouă doză de marijuana. Ni s-a recomandat să avem totdeauna asupra noastră cel puţin cinci dolari şi cel mult zece. Dacă nu găsesc bani sau dacă găsesc prea mulţi, tinerii pot să-şi piardă capul, şi atunci totul devine posibil.

18 decembrie

Forêt interdite (*Noaptea de Sânziene*). De ce atâţia cititori se opresc, descurajaţi, la capătul a o sută de pagini? Kay Atwater, fosta mea studentă, de exemplu. I-am dat romanul acum doi-trei ani. Şi ea nu l-a citit decât în toamna aceasta. Mi-a scris o scrisoare lungă. Părea halucinată, incapabilă să se sustragă farmecului şi vrăjii pădurilor în care am plimbat-o. Sunt deci sigur că, o dată ajuns la intriga romanului, orice cititor inteligent va fi captivat, obsedat şi nu-l va lăsa din mână. Destinul acestei cărţi depinde de prima sută de pagini, unde totul e camuflat. Cititorul ar putea să aibă impresia că se găseşte în faţa unui roman oarecare, puţin confuz, prolix şi stângaci. Pentru a-şi da seama că e vorba de *cu totul altceva*, pentru a descifra camuflajul, el trebuie să depăşească prima sută sau primele două sute de pagini ca să ajungă în inima operei. Dar pentru ce să-şi impună asta? Da, într-adevăr, pentru ce?...

21 decembrie

Începând din noaptea aceasta, ninge. Dimineaţa, mormane de zăpadă, ca la Bucureşti, iarna. Şi deodată începe să se *simtă tăcerea* — gravă, misterioasă, inimitabilă. Ca şi cum toate su-

netele ar fi fost înăbuşite sub o lespede de piatră continuă, imensă ca cerul.

3 ianuarie 1961

Astăzi, întorcându-mă de la Universitate, în dreptul Institutului Oriental, am avut deodată experienţa *duratei* vieţii mele. Imposibil de găsit cuvântul potrivit. M-am trezit pe neaşteptate nu mai bătrân, ci extraordinar de bogat şi plin; *dilatat* — adunând în mine, concomitent, şi „timpul" indian, portughez, parizian, şi amintirile copilăriei şi tinereţii mele bucureştene. Ca şi cum aş fi cucerit o nouă dimensiune în profunzime. Eram mai „gros", mai „rotund". Un imens domeniu interior — unde nu pătrundeam odinioară decât prin fragmente şi încercând să retrăiesc cutare sau cutare eveniment — se revelează în totalitatea sa: îl văd de la un capăt la altul şi în acelaşi timp în profunzimea sa.

Sentiment stenic. Viaţa omenească, istorică dobândeşte deodată sens şi semnificaţie. Optimism.

10 ianuarie

Sunt pe cale să răsfoiesc în dimineaţa asta *Jurnalul* lui Barbellion. Entuziasmul său după lectura (22 decembrie 1912) lui *Ancient Hunters* de Sollas. Perspectivele deschise spre paleolitic îl consolează de mizeriile şi boala sa. Mai mult încă, aceasta îi revelează certitudinea *indestructibilităţii* sale ca *materie*, dar şi ca „epifanie". El scrie: *For nothing can alter the fact that I have lived; I have been, if for even so short a time.*[1] Este ceea ce eu aş numi: indestructibilitatea existenţei umane ca epifanie. Dar B. adaugă: *And when I am dead, the matter which composes my body is indestructible — and eternal, so that come what may to my „Soul", my dust will always be going on... When I am dead, you can kill me, burn me, drown me, scotter me —*

[1] Căci nimic nu poate schimba faptul că eu *am trăit, am existat*, fie şi doar pentru un timp atât de scurt (*lb. engl.*) (*n. ed.*).

but you cannot destroy me... Death can do no more than kill you.[1] B. scria aceasta pentru că era naturalist. Dar experienţe similare, exprimate aproape în aceiaşi termeni, am întâlnit la numeroşi „mistici" (cf. mai ales experienţa „conştiinţei cosmice").

19 ianuarie

Principala obiecţie care mi se face: „idealizez" primitivii, exagerez importanţa miturilor lor, în loc să le „demistific" şi să subliniez dependenţa lor de evenimentele istorice (colonialism, aculturalizare, sincretism păgâno-creştin etc.). Dar eu n-am afirmat niciodată insignifianţa situaţiilor istorice, inutilitatea lor pentru înţelegerea creaţiilor religioase. Dacă n-am insistat asupra acestei probleme este tocmai pentru că se insistă prea mult asupra ei şi că se neglijează astfel ceea ce mi se pare esenţial: hermeneutica creaţiilor religioase. În fond, insistenţa cu care savanţii occidentali repetă că miturile mesianice ale „primitivilor" nu sunt decât rezultatul situaţiei lor istorice va sfârşi prin a irita viitoarele elite ale acestor popoare. Un critic sau un filozof bantu, indonezian etc. nu va putea decât să se întrebe: cum au putut occidentalii să scrie mii de volume despre „frumuseţea" şi „valorile eterne" ale *Divinei Comedii*, opera unui exilat politic, şi să nu vadă în mitologiile *noastre* şi în simbolurile *noastre* mesianice decât un protest al popoarelor oprimate? Într-adevăr, de ce să fiu suspectat de „idealism" de fiecare dată când încerc să analizez aceste creaţii primitive şi arhaice cu aceeaşi grijă şi aceeaşi simpatie pe care le manifestăm atunci când îi comentăm pe Dante sau pe Meister Eckhart?

---

[1] Iar când voi fi mort, materia din care se compune trupul meu fiind indestructibilă *şi* eternă, orice se va întâmpla cu „Sufletul" meu, pulberea mea va continua să existe... când voi fi mort, mă vei putea ucide, arde, îneca, strivi, dar nu mă vei putea distruge... Moartea nu poate să facă mai mult decât să ucidă (*lb. engl.*) (*n. ed.*).

Se va întâmpla acest lucru într-adevăr paradoxal: într-o bună zi, aşa-zişii etnologi „progresişti" de astăzi vor fi consideraţi de elitele noilor state africane, oceaniene etc. drept apărătorii supremaţiei absolute a culturii occidentale; căci opera lor se mărgineşte, în fond, să demonstreze originea şi caracterul socio-politic al mitologiilor şi mesianismelor primitive, şi dă de înţeles că operele culturale „primitive" nu vor reuşi niciodată să se ridice la nivelul de libertate faţă de conjunctura politică, în opoziţie cu creaţiile culturilor occidentale.

26 ianuarie

Cred că interesul meu pentru filozofia şi asceza hinduse se explică astfel: India a fost obsedată de *libertate*, de autonomia absolută. Nu de o manieră naivă, veleitară, ci ţinând seama de condiţionările fără număr ale omului, studiindu-le cu obiectivitate, experimental (Yoga) şi silindu-se să găsească instrumentul care permite abolirea sau transcenderea lor. Mai bine chiar decât creştinismul, spiritualitatea hindusă are meritul de a fi introdus Libertatea în Cosmos. Felul de a fi al unui *jivanmukta* nu este *dat* în Cosmos; din contră, într-un Univers dominat de legi, libertatea absolută este de neconceput. India are meritul de a fi adăugat o nouă dimensiune Universului: aceea de a exista liber.

31 ianuarie

Despre caracterul *efemer* al „realităţii absolute" (bineînţeles, în cadrul existenţei umane, nu în Cosmos). Îmi imaginez un om murind de sete în deşert. În momentul acela, *apa* are caracterul *realităţii absolute*. Restul este lipsit de interes. Apa este singurul lucru într-adevăr *real*, singura care poate *să-l salveze*. Şi îmi închipui acest om *salvat* în ultimul moment, fie că găseşte apă, fie că cineva i-o aduce etc. În câteva clipe, apa îşi pierde caracterul său de *realitate absolută*, ea redevine ceea ce este pentru noi toţi, un lucru important, dar uşor accesibil şi, ca atare, fără interes.

Un alt exemplu: sunteţi pe punctul de a vă îneca şi în clipa aceea singurul lucru *real* ar fi un colac de salvare. Cineva vi-l aruncă şi sunteţi salvat. Chiar în aceeaşi clipă, caracterul său de *realitate absolută* şi *salvatoare* dispare.

Cum aş putea să numesc acest tip de realităţi, în acelaşi timp „absolute" şi efemere? Probabil realităţi epifanice. În sensul că ele se manifestă ca realităţi absolute pentru numai câteva clipe şi numai pentru anumite persoane, în anumite momente. Dar ele nu sunt mai puţin absolute, pentru că dacă ele nu s-ar fi manifestat, omul ar fi dispărut ca fiinţă trăitoare.

1 februarie

În clipele de mare melancolie, când simt apropierea sfârşitului civilizaţiei occidentale, meditez asupra destinului şi asupra lecţiei pe care ne-a dat-o Hector. De fapt, el ştia că Troia era destinată pieirii. În această extraordinară scenă din cel de-al şaselea cânt al *Iliadei* — când el îi sfătuieşte pe bătrâni să aducă ofrande zeilor şi o vede pe Andromaca pentru ultima oară — , ghicim lesne că Hector nu-şi făcea nici o iluzie în privinţa lui Paris şi mai ales în privinţa sfârşitului războiului. Presimţea că va muri şi că Troia va fi distrusă. Suferea că toate acestea trebuiau să se întâmple din cauza unui personaj frivol ca Paris; dar el continua să-şi facă datoria şi să lupte.

Mi-e teamă ca aceasta să nu fie şi soarta Europei noastre. („Asia" învinsă la Troia îşi va lua revanşa.) Dar aş vrea ca noi să cădem asemenea lui Hector. Făcându-ne datoria, împăcaţi cu conştiinţa noastră şi în acelaşi timp fără iluzii.

Am uneori impresia că toate „destinele exemplare" ale europenilor au fost anticipate de greci.

2 februarie

Căutând astăzi câteva extrase în maldărul de hârtii şi reviste îngrămădite în ultimii ani, pe care mă încăpăţânez să le păs-

trez în rafturile de jos ale bibliotecii, mă opresc asupra broşurilor mimeografiate, cu titlu atât de emoţionant: *Collected Haiku* by *Kosetsu Shoson Miyamoto*. Text japonez, transliterare şi traducere de Bob Morell, Jim Curtis şi Miyamoto. Nu mă pot abţine să le recitesc. Admirabil Miyamoto. În 1958–1959, locuia în micul apartament din Channing House, pe care noi înşine l-am ocupat în 1956–1957. Era *visiting professor* la departamentul de Istorie a Religiilor. Îşi lua meseria foarte în serios. Îşi scria cursurile în întregime. Îl vedeam destul de des; dar nu avea aproape niciodată timp; trebuia să-şi redacteze cursurile.

Dar, în acelaşi timp, M. nu uita că era poet. (Mi-a mărturisit că experienţa americană a redeşteptat în el seva poetică.) În primăvară, a început să ne distribuie culegerile sale mimeografiate de poeme *haïku*. Le traducea el însuşi, iar cei doi colaboratori îl ajutau să găsească cel mai poetic echivalent.

De Crăciun, după ce a asistat la mesa Unitarienilor, el scria:

Eternal Bliss
Brought by a baby born on
This day.[1]

La 30 decembrie, la New York, în îmbulzeala din gara Grand Central, se întâlneşte cu profesorul Hideo Kishimoto, de la Universitatea din Tokio, care venea din Europa şi se pregătea să plece la Harvard.

At Grand Central Station
Like a blind turtle finding a log at sea:
Our chance meeting.[2]

M-ar bucura să pot transcrie multe din aceste haiku-uri, pentru plăcerea de a le regăsi aici, de fiecare dată când voi redeschide acest caiet.

În ajunul Crăciunului, la ora şase se ridică luna plină.

---

[1] Bucuria fără de sfârşit / Adusă de un prunc / născut în astă zi (*lb. engl.*) (*n. ed.*).

[2] Şansa noastră de a ne întâlni la Grand Central Station / precum o scândură pe mare / găsită de o ţestoasă oarbă (*lb. engl.*) (*n. ed.*).

The winter Moon
In the window — my study-lamp
Is growing old.[1]

La 7 octombrie, a ţinut prima lecţie despre Mahâyâna. Frunzele începeau să cadă.

Autumn leaves:
Each with the compassionate face
Of a Boddhisattva.[2]

Cambridge, 13 februarie

Invitat la cină de A.D. Nock de la Society of Fellows. Evocăm, Nock şi cu mine, oameni şi locuri: Basel şi Karl Meuli, Roma lui Pettazzoni şi Pârvan, Alexandria. După cină, în salonul alăturat, cu Harry Levin şi câţiva tineri, discutăm „literatură". Uimit de valoarea pe care toată lumea o acordă *Lolitei* de Nabokov. Vorbind despre moda nimfetelor, le expun „teoria mea": este ultima reacţie masculină împotriva „matriarhatului" societăţii moderne. În Statele Unite, femeia-soţie şi femeia-mamă domină. Atunci, bărbaţii se răzbună prin elogiul adolescenţei, pentru a dovedi că ei o iubesc pe *aceasta*, şi nu feminitatea matură, împlinită. *Lolita* — şi moda vestimentară care imită rochiile fetiţelor — demonstrează că bărbaţii sunt atraşi de ceea ce *precedă feminitatea*; şi, dacă sunt dominaţi de femeile mature, ei nu mai sunt încercaţi de dorinţă. Mă gândesc la crizele pe care le-ar putea declanşa această „modă" la o femeie: de a se simţi desuetă, „îmbătrânită", la treizeci de ani!... Şi eforturile pe care le fac femeile pentru a părea nu *tinere*, ci nu încă mature, frugede, fetiţe...

Harry Levin părea foarte interesat de această ipoteză.

---

[1] Luna plină de iarnă / Apare la fereastră / lampa mea de lucru îmbătrâneşte (*lb. engl.*) (*n. ed.*).

[2] Frunze de toamnă: / Fiecare cu faţa întristată / A unui Boddhisattva (*lb. engl.*) (*n. ed.*).

Chicago, 1 martie

Am ţinut, ieri seară, o conferinţă la Loyola University: *The Nature and Function of Myth.* Discuţie pasionantă. Cu toate acestea, mi-e teamă ca totul să nu se întâmple prea târziu, când aproape nimic nu mai poate fi salvat. Dacă lumea occidentală şi creştinismul ar fi înţeles aceste lucruri — mitul, simbolul, religia cosmică — cu o jumătate de secol în urmă... Dacă...

10 martie

Poate că de aceea americanii iubesc atâta *Mitul lui Sisif* de Albert Camus: ei se regăsesc în Sisif. Este aici viaţa lor: telefoane, şedinţe, răspunsuri la zeci de scrisori, şi seara sunt fericiţi că au făcut totul (sentimentul stenic de a fi *muncit*, de a-şi fi făcut datoria), şi a doua zi dimineaţă ei găsesc alte zeci de scrisori cărora trebuie să le răspundă, alte şedinţe, alte telefoane...

17 martie

Dna Westberg ne vorbea despre fiul ei. Are şaptesprezece ani şi îşi câştigă singur banii necesari educaţiei, lucrând într-un cimitir. Face chiar parte din sindicatul groparilor. Săptămâna trecută, profesorul şi Dna Westberg sărbătoreau douăzeci de ani de căsătorie. Băiatul a vrut să le facă o surpriză. Dna Westberg povesteşte: „În dormitor, era un covor de trandafiri albi. Superbi. Dar se vedea că au fost deja folosiţi. Băiatul i-a adunat de pe mormintele proaspete."

29 martie

Nu ştiu cine mi-a trimis din Anglia două numere recente dintr-o revistă ocultо-spiritualistă: *The Voice Universal.* (Pe frontispiciu, citesc: „Scopul nostru: Iluminare şi prietenie universale.") O frunzăresc cu încântare. Mi-ar plăcea chiar să notez aici o parte din titluri sau din reclame, dar cum să aleg? Aproape toate merită să fie citate. Mă opresc astăzi asupra acestui articol:

Jocul cu focul. Avertisment generalului de Gaulle. Este analizat studiul lui Hans Georg Weidner, apărut în revista pe care o publică el însuşi, *Lichthort.*

Iată despre ce e vorba: Generalul de Gaulle încurajează exploziile atomice în Sahara. Dar, spune Weidner, pământul constituie un organism analog celui al omului, şi Sahara este echivalentul glandei pancreatice, adică este situat în regiunea stomacului. Ce i se întâmplă unui om lovit „sub centură"? I se face rău, respiraţia i se taie, leşină.

În mod similar, prin exploziile atomice produse în regiunea stomacală a Pământului, secreţiile vitale ale acestei părţi din corp, secreţiile atât de necesare „digestiei", sunt tulburate, şi în organismul Pământului se vor produce anumite reacţii, aşa cum s-a întâmplat în deşertul Nevada şi în Siberia. Ce se va întâmpla dacă exploziile continuă? Axa pământului ar putea să se încline, ceea ce ar atrage după sine o serie de catastrofe. Vânturile calde ale Africii vor determina topirea calotei glaciare a Polului Nord („Capul" Pământului); invers, regiunile glaciare se vor mări în Polul Sud („Fundul" Pământului). În timp ce Pământul „se simte rău" şi trebuie să vomite, încep erupţiile vulcanice. Dar Stromboli, Vezuviul etc. sunt legaţi printr-un canal subteran de vulcanii stinşi din Etiopia şi din Sahara, care, la rândul lor, comunică cu „baza atlantică" a Oceanului cu acelaşi nume, care corespunde, cu certitudine, Atlantidei. Astfel, exploziile atomice din Sahara ar putea produce o „naştere prematură a Atlantidei". Acest continent scufundat este destinat, în orice caz, să iasă într-o zi în suprafaţă. Dar, dacă naşterea e prematură, ea va provoca o suită de catastrofe: Australia, istmul dintre cele două Americi, Sahara şi o parte din Europa mediteraneană vor fi înecate. Alte cutremure de pământ sunt de temut în Persia, în Rusia, în India şi în regiunea Himalayei. Este motivul pentru care Dalai-Lama şi atâţia alţi lama au părăsit Tibetul, adaugă Weidner. Şi Weidner cere să se intensifice acţiunile împotriva exploziilor atomice în regiunea plexului solar al Mamei-Pământ.

31 martie

Şi India „a sabotat" Istoria (pentru a folosi expresia lui Lucian Blaga): literatura indiană n-a păstrat nici o amintire despre Alexandru cel Mare, nici despre prodigioasele sale campanii militare. Destinul istoric al Indiei a fost schimbat prin invazia lui Alexandru, dar conştiinţa indiană l-a uitat.

Ceea ce supravieţuieşte din această gigantică întreprindere militară care ne impresionează încă şi astăzi — nu este evenimentul istoric al invaziei, ci „mitologia" ei, aşa cum a fost ea creată de imaginaţia populară.

8 aprilie

James Joyce îi scria din Paris, la 24 octombrie 1940, lui Frank Budgen: *I observe a furtive attempt to run a certain Mr. Marcel Proust of here against the signatory of this letter. I have read some pages of his. I cannot see any special talent but I am a bad critic. Still I think a fall of mine would not altogether disappoint some admirers.*[1] Fantasticul egocentrism al lui James Joyce: încrederea nelimitată în propriul său geniu şi în unicitatea operei sale. Am ajuns la pagina 163 din *Letters of James Joyce*, editate de Stuart Gilbert. Aproape trei sferturi din scrisorile sale sunt adresate editorilor, directorilor de reviste, agenţilor şi criticilor literari, prietenilor săi scriitori. El vorbeşte aproape exclusiv despre opera sa, despre ceea ce se scrie sau s-a scris despre el etc. Impresie penibilă, sufocantă, de „om de litere" şi de mărunt funcţionar în acelaşi timp. Elevul de altădată al iezuiţilor care se consacră în întregime unui *absolut mediocru*: nimic exaltant, fanatic, mistic, nebunesc, în încăpăţânarea cu care îşi împinge opera pe piaţa literară. Trăieşte în „universul său literar".

---

[1] Observ o încercare ascunsă de a-l monta pe un anume domn Marcel Proust de aici împotriva semnatarului acestei scrisori. Am citit câteva dintre paginile lui. Nu văd în ele vreun talent special, dar eu sunt un critic slab. Mai cred încă în faptul că o primire rece a mea nu-i va dezamăgi de-a binelea pe unii dintre admiratorii săi (*Ib. engl.*) (*n. ed.*).

Ceea ce pare să-l intereseze în primul rând este să-şi „impună" opera aşa cum se impune o nouă invenţie sau o nouă marcă de automobil. Este inepuizabil când e vorba de marfa pe care vrea s-o desfacă.

10 aprilie

Din corespondenţa lui Joyce: „Este foarte agasant să aştept revistele" (16 martie 1922, către Harriet Shaw Weaver). „Am primit articolul lui M. Bennett şi i-am trimis câteva cuvinte de mulţumire. În ceea ce priveşte vânzarea, articolul său nu este realmente util pentru că nu dă nici numele, nici adresa editorului. Când e vorba de un articol, mă uit mai întâi la lungimea lui şi apoi la semnătură" (16 mai 1922, aceleiaşi). Aş putea transcrie nenumărate alte pasaje — dar la ce bun? Proust făcea acelaşi lucru. Şi Freud, şi atâţia alţii.

15 aprilie

De la Tomlin, care a scris o carte despre Simone Weil, aflu acest amănunt asupra morţii ei: este vorba, de fapt, de o sinucidere. Simone Weil s-a lăsat să moară de foame nu numai pentru că voia să se hrănească doar cu raţia fixată în Franţa ocupată, dar şi pentru că era obosită de viaţă şi fascinată de moarte. Dar Tomlin n-a cutezat să o spună în cartea sa.

1 mai

Glorious day![1] Nici un nor, nici o umbră pe acest cer transparent. Dimineaţă rece. „Specialiştii" au revenit. De data asta, condamnatul este unul din arborii uriaşi din spatele micii noastre case. Mie îmi pare perfect sănătos, dar vecinului meu i-e frică să nu fie smuls din rădăcini de vânt şi să nu-i zdrobească, în cădere, casa; „specialiştii" înconjoară arborele, ataşează frânghii de ramuri, apoi încep să-l taie în bucăţi. Strigătul ascuţit,

[1] Splendidă zi (*lb. engl.*) (*n. ed.*).

exasperant al mașinii. Ramurile sunt adunate de pe jos și aruncate în gura altei mașini, care le aspiră și le digeră în câteva secunde. Privesc fascinat acest nesățios Moloch. Și horcăitul pe care îl scoate când își strivește victimele.

Imposibil de redat discordanța dintre execuția lentă, ordonată, științifică, a arborelui condamnat și această lumină divină care pare să ajungă până la noi dintr-o altă lume, lumină întrevăzută numai în copilărie, sau ghicită uneori în vis.

3 mai

Conceptul de Lege naturală, moștenit de la greci, a fost abolit de marxism. Și a fost înlocuit prin Istorie, adică lupta de clasă. Orice alt „universalism" decât acela ce va fi instaurat prin dictatura proletariatului este compromis, mai rău încă, este considerat ca un obstacol al emancipării proletariatului.

Nu cred că s-a văzut până acum ca marxismul să reintroducă — în locul Legii naturale — provincialismele mitologice de dinaintea stoicilor. În locul unei structuri universale și raționale — avem acum un mit, adică o „Istorie exemplară" elaborată de o anumită clasă socială, într-un anumit moment istoric, într-o anumită cultură și proiectat ca *singurul Adevăr și singurul Destin posibil*. Este ceea ce eu numesc „provincialismul mitologic". Și mitologiile primitive, chiar dacă nu sunt decât expresia unui singur trib sau a unei provincii culturale, revendică o valoare universală. Toate cătunele se găsesc în „Centrul Lumii". Orice șef de trib este un creator al Cosmosului etc. Privite din afară, aceste expresii culturale sunt provinciale. Dar marxiștii nu acceptă să fie priviți „din afară". Ei sunt siguri că întruchipează singurul sens posibil al Istoriei.

Washington, 12 mai

După-amiază, la Ethel Hamilton. Are nouăzeci și patru de ani. Puțin surdă, are o mină mai bună decât acum patru ani (când și-a rupt piciorul și era într-un scaun de infirm). Anul trecut,

a mai publicat o carte. Şi împreună cu Huntington-Cairns ea a pregătit ediţia completă a operelor lui Platon, utilizând cele mai fidele şi mai frumoase traduceri care există în engleză, însoţite de note şi comentarii. Un volum de o mie trei sute de pagini care va apărea la toamnă.

Ea îmi spune că începând de la optzeci de ani viaţa merită într-adevăr să fie trăită. Mă invită la centenarul ei, în august 1967, şi îmi povesteşte discuţiile amuzante pe care le-a avut cu Suzuki. Va trebui să le consemnez într-o zi.

18 mai

Noaptea asta, când mă aflam la biroul meu din Meadville, cineva a telefonat la mine acasă. I-a răspuns Chr(istinel). Era un tânăr care îmi citise cărţile şi ţinea neapărat să-mi vorbească. Problema lui: eu sunt astăzi pe cale de a deveni „guru-ul Americii". Toate acestea în ipoteza în care eu *cred* în ceea ce scriu. Şi, dacă cred, sunt obligat să „descind în arenă"; să iau poziţie în problema amerindienilor, de exemplu. Aceste triburi, care supravieţuiesc astăzi în stare larvară în „rezervaţii", reprezintă singurele tradiţii culturale arhaice în S.U.A. După „teoriile" mele, amerindienii sunt chemaţi să joace mâine un rol important în cultura Statelor Unite. Atunci de ce nu fac nimic pentru a grăbi acest proces?

22 mai

Nu înţelegi nimic din viaţa, din cultura şi din politica americane dacă nu ţii seama că Statele Unite îşi au rădăcinile în Teologie. *A Nation of God*[1], le place să spună despre ei înşişi. Originile religioase ale democraţiei americane — marea ei forţă şi în acelaşi timp tragica ei slăbiciune — provin de aici: democraţia n-a reuşit încă să se „secularizeze", ea este o instituţie politică hibridă.

---

[1] O naţiune a lui Dumnezeu (*lb. engl.*) (*n. ed.*).

4 iunie

Aflu despre moartea lui Lucian Blaga. De când nu l-am văzut? Probabil din toamna 1939 sau din iarna 1940. Mii de amintiri disparate îmi vin talmeş-balmeş în spirit. Tăcerile sale (cum mărturiseşte el însuşi într-un poem: „Lucian Blaga e mut ca o lebădă"). Am petrecut o săptămână la Berna, în timpul verii 1937, şi îl vedeam în fiecare după-amiază. Uneori, mă simţeam stingherit pentru că Blaga rostea câte o vorbă la trei minute. Şi totuşi, în momentul când părăseam Berna, Dna Blaga nu ştia cum să-mi mulţumească. „Nu l-am văzut niciodată pe Lucian atât de vorbăreţ, de când îl cunosc", îmi spunea ea. De la Berna, m-am dus la Berlin. Acolo, am redactat *Convorbirile cu Lucian Blaga*, publicate în *Vremea*. Tot acolo am pus la punct notele de călătorie. N-am uitat să consemnez ceea ce mi-a spus despre fiica lui, Isidora: a intrat într-o zi într-un staul unde o vacă se pregătea să fete, şi vaca şi-a întors capul spre ea. „Poate a crezut că eu eram viţelul", a spus Isidora. Blaga era foarte mulţumit că am notat acest amănunt.

Atunci când l-am întâlnit pentru prima oară, în 1933 sau 1934, îmi spunea că va scrie şi el un roman, dar când va avea patruzeci de ani. Preciza: la douăzeci de ani poezia, la treizeci de ani filozofia, la patruzeci, romanul.

În *Convorbirile cu L.B.*, am povestit cum îşi scria cărţile de filozofie: în fiecare dimineaţă, înainte de a merge la Legaţie, scria timp de două ore într-un caiet. Prima redactare a unei cărţi avea între şaptezeci şi optzeci de pagini. Apoi, o dicta Dnei Blaga — şi, dictând, el adăuga, corecta, dezvolta. Şi pe acest ultim manuscris lucra săptămâni sau luni. Numai după aceea trimitea cartea editorului.

— Lucrează greu, foarte greu, îmi spunea Dna Blaga.

14 iunie

De ce oare mi-am amintit, când încercam să mă odihnesc şi dormitam în fotoliul de piele din biroul meu, această aventură

din adolescență? Aveam paisprezece sau cincisprezece ani și, ca în fiecare vară, eram plecat în Carpați cu un grup de prieteni și colegi. Am făcut ascensiunea Bucegilor pe pista „clasică", ne-am petrecut prima noapte în mica mânăstire a Ialomicioarei și am plecat a doua zi spre Piatra Craiului. Ne-am rătăcit probabil și ne-am urcat, la căderea nopții, pe o coastă abruptă, stâncoasă. Când am ajuns în vârf, era întuneric de-a binelea. Ne-am dat seama că eram pe marginea prăpastiei. De-abia am avut loc să ne întindem. Imposibil să coborâm și ar fi fost o adevărată nebunie să căutăm la ora aceea un loc mai bun pentru dormit. Am rămas acolo, am aprins focul, am înfulecat rapid câte ceva și ne-am culcat după ce ne-am legat de copaci cu curelele noastre pentru a nu aluneca în prăpastie în timpul somnului.

Nu știu cum am putut dormi. Dar am dormit și chiar destul de adânc. M-am trezit spre miezul nopții, îmi amintesc, și am sărit în sus zărind foarte aproape de mine, la câțiva metri în prăpastie, un colier de pietre prețioase, verzi și albe. Mi-au trebuit câteva secunde ca să înțeleg că erau luminile orașului Câmpina, situat la câțiva zeci de kilometri în vale.

Nu ne-a fost frică decât a doua zi dimineața, după ce ne-am dat seama unde eram. Nici n-am îndrăznit să ne ridicăm în picioare și am coborât primele sute de metri în patru labe. Am povestit aventura noastră ciobanilor, nu sunt sigur că ne-au crezut. Dar pentru ce mi-am amintit acest episod patruzeci de ani mai târziu? (Pe marginea cărei prăpăstii mă găsesc în acest moment, atât de obosit că sunt gata să adorm.)

29 iunie

Vaun Gillmor îmi arată scrisoarea în care Aniela Jaffé îi dădea detalii despre ultimele luni de viață ale lui Jung. După boala din septembrie (ficat, vezica biliară), bătrânul a slăbit îngrozitor. Aproape că nu mai mânca. Dar, puțin câte puțin, în timpul iernii, și-a redobândit puterile. Nu mai dicta scrisori, dar o întreba mereu pe Aniela dacă „mai are încă ceva de făcut". (Voia să spună dacă nu avea încă anumite lucruri neisprăvite — ar-

ticole, interviuri etc.) Ultimele sale luni întreaga activitate s-a limitat la transcrierea pe curat a unui articol.

Apoi, în primăvara trecută, a avut un atac. Timp de câteva zile, n-a mai putut să vorbească. Când s-a făcut mai bine, amesteca limbile — spunea câteva cuvinte în nemţeşte, apoi în englezeşte, în franţuzeşte sau în dialect: asta l-a deprimat teribil. Suferea că nu mai putea să se exprime normal. Medicul l-a asigurat că-şi va reveni, dar Jung nu ţinea la asta. Nu voia să reînceapă o „viaţă nouă".

Câteva zile înainte de a muri, a visat că a găsit în vârful unui munte o piatră. A doua zi dimineaţă, era fericit. Era, spunea el, semnul exemplar că viaţa sa şi-a atins desăvârşirea. Găsise *lapis philosophorum*.

Paris, 6 iulie

Aseară, la Suzanne Tézenas, l-am întâlnit pe Henri Michaux. Îmi vorbeşte despre Padre Pio. A asistat de mai multe ori la liturghia sa. Impresie extraordinară: Padre Pio vorbeşte cu Dumnezeu, pentru el Dumnezeu este *acolo*. După trei zile, a plecat, de frică să nu se convertească. „Drumul meu este cu totul altul, îmi mărturiseşte el. Sunt un artist. Am experienţele mele personale."

10 iulie

Citesc *India* (*Jurnal*, 1915–1943) de Romain Rolland. Lungile note şi reflecţii asupra lui Tagore îmi amintesc paginile pe care le-am scris în 1929 şi 1930, după un sejur la Shantiniketan. Pagini în jurnalul meu, dar de asemenea un caiet separat, unde notam tot ce aflam despre R.T. Mi-am promis să le public la zece sau cincisprezece ani după moartea poetului, căci am consemnat zvonurile care circulau pe seama lui (femei care s-au sinucis pentru el, aventurile sale mistico-erotice). Sunt amuzante informaţiile pe care le dă despre Sylvain Lévy; invidia lui când Romain Rolland şi-a publicat cartea despre Gandhi;

era furios că cineva care n-a fost elevul său, n-a lucrat cu el, a putut să scrie despre India. Intrigile lui S.L. pentru a-l împiedica să-l întâlnească pe Tagore etc. Toate aceste detalii trebuie să fie bine citite şi meditate pentru a înţelege sectarismul erudiţilor şi al profesorilor. Amintirile despre Joséphine Macleod, prietena şi admiratoarea lui Vivekananda, sunt şi ele pasionante. Eu unul am cunoscut-o în iarna 1929, la Belurmath. Mi-a scris câteva cuvinte pentru a mă invita să o văd. Ce fericire când am descoperit că vorbea franceza. Am petrecut o după-amiază întreagă pe terasa ei, privind Gangele. M-am reîntors la Calcutta cu un tânăr student indian care vorbea şi el franceza. Am notat toate acestea pe moment, în jurnalul meu. Am crezut că întâlnirea cu tânărul student va avea o deosebită semnificaţie în viaţa mea. Dar aproape că nu l-am mai revăzut vreodată. De la Miss Macleod aveam să primesc mai târziu cărţile lui Vivekananda. Dar ele nu m-au cucerit. Eram deja insensibil la retorica spiritualistă, la fervoarea neovedantică, popularizată şi vagă, toate acestea îmi păreau de proastă calitate.

11 iulie

Continuu lectura jurnalului indian al lui Romain Rolland, mai mult ca să văd cum a trecut acest pacifist de la gandhism la comunism decât pentru interesul intrinsec al textului. Şi aflu acest lucru pur şi simplu extraordinar: R.R. nu ştia absolut deloc englezeşte; sora lui îi citea şi-i traducea cărţile lui Vivekananda, studiile critice şi biografice despre Ramakrishna, textele şi scrisorile lui Gandhi etc. Şi în această ignoranţă totală - a ţării, a istoriei şi a limbilor Indiei, şi chiar a englezei — Romain Rolland a scris cele patru volume despre Gandhi, Ramakrishna şi Vivekananda!... Este, cred, un caz unic în istoria culturii moderne.

Privitor la vizita pe care i-a făcut-o Gandhi în decembrie 1931, Romain Rolland notează aceste detalii pitoreşti: o italiancă îi scrie ca să-l întrebe cele zece numere câştigătoare în viitorul *lotto*; nudiştii elveţieni vor să-l acapareze: „Creiere tul-

burate, «Fiii Domnului» ies din pământ ca melcii... «Sindicatul lăptarilor din Leman» telefonează cu aplomb că înțelege să asigure «aprovizionarea cu merinde» a «regelui Indiei, în timpul sejurului său»" (p. 308).

20 iulie

Aseară la Siegfried, conversația a alunecat o clipă asupra viselor, viziunilor, presentimentelor. Rodica Ionesco povestește: când avea cinci ani, familia ei s-a mutat într-o casă nouă; ea urcă în pod și îl traversează pe bâjbâite, pentru că era aproape întuneric. La capătul podului, ea se găsește pe neașteptate în fața unei foarte frumoase grădini, scăldată de soare. A ezitat o clipă, dar n-a pătruns în ea. S-a reîntors de multe ori, dar niciodată n-a mai regăsit grădina. Nu înțelege ce s-a petrecut. La capătul podului, nu era decât peretele, și nici o fereastră.

Siegfried ne vorbește de visele sale, destul de frecvente, cu uși și praguri; o ușă care se deschide într-o cameră necunoscută, un prag pe care trebuie să-l treacă etc. Le amintesc simbolismul pragului, „trecerea spre celălalt tărâm", ruptura de nivel: trecerea de la un fel de a fi la altul. Le povestesc atunci unul din cele mai semnificative vise ale vieții mele. Era în timpul iernii 1930–[19]31, atunci când mă aflam la Rishikesh. În vis, mă văd coborând spre Gange, unde mă aștepta o ambarcațiune bine cunoscută de mine care trebuia să mă treacă pe celălalt mal. Dar, o dată instalat în barcă, n-o mai recunosc. Ea este cu mult mai mare decât cea pe care o știam. Și, legată de ea, o altă ambarcațiune, pe care nu o observasem la început și căreia nu-i distingeam nici forma, nici dimensiunile. Și, aproape fără să-mi dau seama, trec din barca mea în această ambarcațiune misterioasă. Și deodată, *înțeleg*: totul devine de o claritate și de o simplitate extraordinare. Totul: viața, moartea, sensul existenței. Și, mai puternică decât această revelație, a fost surpriza mea: cum de *nimeni* pe pământ n-a înțeles încă acest lucru, atât de *extraordinar de simplu*? Asta era moartea, acest lucru extraordinar de simplu și *evident*. Îmi spuneam, mergând în această ambarcațiune:

este de necrezut că nimeni nu l-a văzut încă, cu toate că-i atât de evident. Şi, deodată, am sentimentul că mi s-a transmis un mesaj, că trebuie să ţin bine minte în ce constă evidenţa şi simplitatea acestei stări de dincolo de moarte, pentru a o putea comunica oamenilor. M-am trezit în *kutiar*-ul meu cu această idee în minte: să nu uit ce am văzut. Pentru o secundă, uitasem.

Povestesc de asemenea şi visul pe care l-am avut la zece zile după moartea lui Nae Ionescu. Îl văd că intră în camera mea surâzând. Cu mâna pe mânerul uşii, îmi spune: vezi, Mircea, întreg misterul este aici, deschizi o uşă şi treci de cealaltă parte.

21 iulie

La Henri Michaux pentru exemplarul cu dedicaţie din *L'Infini turbulent*. Rămân câteva clipe fascinat, în faţa ferestrei, privind arborii mari şi grădina. N-aş fi putut să-mi dau seama de ei din stradă. Îi spun cât îl invidiez pentru această linişte. Mă întrerupe: „Aud din când în când un copil." „E normal", îi spun fără să reflectez. „Pardon! mi-o taie el din nou, nu este deloc normal. Ar fi fost normal dacă auzeam un tigru, nu un copil."

Roland Cahen ne zăreşte în faţa cafenelei Dôme în momentul în care ne urcam într-un taxi şi ne propune să ne întoarcem acasă cu maşina lui. Îl invităm să ia un whisky şi pălăvrăgim până după miezul nopţii. Vorbim, printre altele, despre corespondenţa dintre Freud şi Jung, „editată" şi dactilografiată în patru exemplare, dar care nu va putea fi publicată decât în douăzeci şi cinci de ani. Cahen a încercat de mai multe ori să-l convingă pe Jung să accepte publicarea imediată. Degeaba. E vorba de vreo trei sute cincizeci de scrisori cu răspunsurile lor. Este un volum de şapte până la opt sute de pagini dactilografiate. Elogiile ditirambice pe care Freud le aducea lui Jung, în primii ani. Ultimele scrisori sunt penibile: cei doi giganţi se arată nespus de mici. Adevărata cauză a rupturii ar fi, după Cahen, aceasta: în timpul călătoriei lor în Statele Unite, Jung şi Freud îşi povesteau visele şi le interpretau. Şi, cum Jung încerca să tragă anu-

mite concluzii, Freud a reacționat violent; *el* nu voia, *el* nu trebuia să fie analizat; *el*, Freud, nu putea depinde de un altul. Îi vorbesc lui Cahen despre scrisoarea trimisă de Jung lui B. Nelson, în 1956; Nelson îl întrebase dacă avea ceva de spus privitor la volumul pe care tocmai îl pregătea pentru centenarul lui Freud. Jung i-a răspuns că se va înțelege mai târziu că el a fost singurul discipol *adevărat* al lui Freud, că numai el singur *a continuat* opera lui Freud și i-a imitat exemplul.

23 iulie

Cinăm la Dehollain cu părintele Bruno, Kempff, Corbin și Gouillard. Kempff ne povestește ultima sa vizită la Sibelius, atunci când compozitorul avea 85 de ani. Puțin timp după aceea, Sibelius a văzut trei *bâtlani*, zburând pe deasupra casei sale. Au venit să mă ia, i-a spus soției. Și a murit chiar în noaptea aceea. Părintele Bruno ne vorbește despre întâlnirile sale cu Jung, la congresul de la Avon, în 1949, și despre multe alte lucruri. La cererea Mariei-Luisa, ne povestește încă o dată evenimentul despre care ne-a vorbit deja în urmă cu doi ani. Unul din prietenii săi era pe moarte. Înconjurat de familia sa (doi dintre copii erau medici) și de medicul lui. Intră în comă. Medicul face semn din ochi copiilor pentru a-i întreba dacă poate să-i facă o injecție în inimă. Îi face injecția și omul își revine. Trăiește încă opt zile. Părintele Bruno îl vedea în fiecare zi. Era perfect lucid, cu memoria intactă, dar repeta mereu același lucru: nu știu unde mă găsesc. Nu mă *simt* la mine, în lumea mea, în lume. Recunosc familia, camera — și totuși nu știu unde mă văd.

Ascona, 2 august

După-amiază, mergem la Casa Gabriella, s-o vedem pe Olga. I-am telefonat dimineață și ne-a spus că se simțea foarte rău. (Știam din cele două ultime scrisori ale ei că zăcea la pat de câteva luni.) Emoția cu care urcăm peronul Casei Gabriella: este pentru prima oară, de zece ani, când venim la Ascona fără să locuim aici. Olga ne pare a fi mai bine decât am fi îndrăznit să

ne imaginăm. Este, cel puţin, impresia pe care ne-o dă mina ei. Figura odihnită, ochii vii. Chiar vocea ne surprinde. Olga este întinsă în patul ei, fără să mişte, nici măcar capul. Între mii de alte lucruri, suferă de o artroză generalizată. Este alergică la tratamentele clasice. Cortizonul de exemplu nu are la ea nici un efect. În fiecare seară, o infirmieră vine să doarmă cu ea. Nu poate să facă singură nici un pas. Este prea slabă. (Prin cuvertura subţire şi transparentă, i se ghicesc oasele.)

A fost o mare greşeală, ne spune ea, că a cedat „Eranos" lui Corti, greşeală pe care ea a plătit-o prin această boală de aproape doi ani. Dar acum ea a plătit şi crede că totul se va ameliora. Jung, Neumann, doctorul Katzenbach — aceşti trei morţi, spune ea, o vor apăra şi o vor proteja. Şi ne citează un proverb englezesc, care sună cam aşa: trebuie să-ţi fie frică de doi morţi, dar dacă îţi moare un al treilea prieten, poţi fi sigur că vei fi salvat. Olga nu se îndoieşte că este salvată şi se gândeşte chiar că va putea să se ridice din pat după deschiderea conferinţelor „Eranosului". Dar femeile care o îngrijesc sunt destul de pesimiste. Olga îşi pierde adesea cunoştinţa, nu ştie ce vorbeşte şi nu înţelege ce i se spune. Ingurgitează, ca de obicei, o considerabilă cantitate de medicamente.

O întrebăm cum s-a petrecut sejurul menajului Zuckerkandl, în această iarnă, timp de patru săptămâni, cât au locuit la vila Eranos. Dna Z., ne spune Olga, este „extrem de bătrână" şi vorbeşte fără întrerupere. Ea nu-şi părăseşte niciodată soţul, nici măcar pentru câteva minute. Raţiunea, după Olga, ar fi următoarea: Dna Z. a pierdut unul după altul patru bărbaţi — logodnici, amanţi, soţi? — de o manieră bizară: ea vorbea cu un bărbat, bărbatul ieşea şi, scurt timp după aceea, ea afla că fusese omorât într-un accident. Acum, nu-şi mai lasă bărbatul să se îndepărteze de ea.

Abano, 23 august

Alexandrina Mititelu îmi telefonează din nou la prânz. N-a vrut să ne-o spună ieri seară. A aflat de la Mircea Popescu că Herescu a murit, în urmă cu câteva zile, într-o clinică elveţiană.

Rămân abătut. Mai mult decât doborât de durere. Constat deodată importanţa prieteniei lui Herescu pentru mine. Mă simt atins în adâncul fiinţei mele. Pierd, cu el, ultimul prieten al tinereţii mele, al exilului la Lisabona şi la Paris. Ultimul martor al unui sfert de secol din viaţa noastră.

24 august

Nu voi uita niciodată cum era când l-am revăzut la Lisabona, în vara 1944: înalt, tânăr, frumos. Tocmai scăpase împreună cu soţia şi fiica sa, cu un pardesiu sub braţ, din bombardamentul aerodromului german unde făcuseră escală. Toate bagajele i-au ars — nu numai cele mai bune haine ale sale, ci şi toţi banii, manuscrisele, notele pe care voia să le salveze. Surâdea, râdea, era fericit să regăsească Portugalia şi pacea. După tot ce văzuse în Germania, devenise, îmi spunea el, cel mai sincer „umanitarist" şi pacifist. Pierduse totul şi nu se plângea niciodată.

Extraordinara sa discreţie. Nimeni n-a ştiut vreodată cât de mult îi lipseau banii. Erau zile, mi-a spus Tantzi mai târziu, prin 1954–1955, când nu aveau decât pâine. Nici chiar cu ce să-şi cumpere două ouă.

Avea cultul prieteniei. Pentru prieteni, sacrifica totul: banii, timpul, liniştea sa.

26 august

N.I. H(erescu) a murit de infarct într-o clinică în apropiere de Zürich. Tantzi şi Ioana erau prezente. A fost înmormântat într-un cimitir sătesc.

L-am văzut pentru ultima oară la 12 sau 13 iulie. Mi s-a părut neschimbat. După obiceiul său, când vorbea se uita în oglindă şi îşi surâdea. În clipa când plecam, ne-a luat pe amândoi de mijloc şi ne-a spus ceva care ne-a făcut să râdem mult.

Veneţia, 7 septembrie

La un buchinist ambulant din Piazza S.S. Apostoli găsesc *L'altra metà* de Papini. Am tresărit când am zărit coperta de

culoarea cărămizii, titlul scris cu aceste caractere bine cunoscute care permitea să recunoşti dintr-o sută de altele că era o carte de Papini. Am cumpărat-o, dar n-am îndrăznit să citesc decât prefaţa celei de-a patra ediţii, scrisă câţiva ani după conversiunea lui. *L'altra metà* este una din rarele cărţi ale lui Papini pe care nu le-am recitit de frică să nu fiu dezamăgit. Am descoperit această carte prin 1924–1925. Cu ce emoţie o citeam în mansarda mea, înspăimântat la ideea că o voi termina prea repede şi înainte de a sesiza totul, căci absorbeam pagină după pagină, asemenea unui om însetat... Şi atunci, cu un mare efort, îmi întrerupeam lectura. Mă plimbam prin faţa rafturilor bibliotecii mele şi deschideam alte cărţi, la întâmplare. Lăsam să treacă un sfert de oră, poate puţin mai mult. Mă reîntorceam la biroul meu şi regăseam proza neşlefuită, agresivă, care mă încânta atât în acea epocă. *Voi altri economi et santi compratori di felicità al minuto, che tremate a ogni malessere e campate a forza di anestetici e di calmanti...!*[1]

Paris, 23 septembrie

Citesc într-un ziar de după-amiază o dare de seamă asupra Conferinţei internaţionale din Aix-en-Provence „despre particulele energiilor înalte". Sunt fascinat de această nouă categorie de particule nucleare sau, cum scrie cronicarul, de „fiinţele fizice care nu trăiesc decât zece miimi de miliardimi de miliardimi de secundă. Este vorba de stări de rezonanţă care se stabilesc provizoriu între două particule. Interacţionând, două particule par să creeze o particulă complexă; rezonanţa lor reciprocă face, în orice caz, să apară o stare care se defineşte prin caractere similare celor care se aplică în mod clasic particulelor".

Cu ce interes ar fi citit aceste rânduri un gânditor hindus! Este descrierea cea mai pregnantă a caracterului tranzitoriu al Cosmosului. Aceste „stări de rezonanţă" care nu „trăiesc" decât

[1] Voi ăştia, administratori şi sfinţi cumpărători de fericire cu minutul, ce tremuraţi la cea mai neînsemnată durere şi scăpaţi numai datorită anesteziceior şi calmantelor...! (*Ib. it.*) (*n. ed.*).

o miliardime de miliardime de secundă — şi care, în acelaşi timp, există în acest fragment temporal de neînchipuit şi inimaginabil — reprezintă pentru hindus arhetipul exemplar al oricărei existenţe în Timp.

28 septembrie

Politica, „Istoria" — cum se spune astăzi — nu mă interesează, pentru că toate problemele care se discută zi de zi îmi par deja rezolvate. Mai există însă, firește, oameni care nu ştiu sau care nu vor să ştie că problemele libertăţii, ale justiţiei sociale, ale planificărilor economice etc. au fost rezolvate şi că soluţiile lor sunt ireversibile. Dar ce sens ar putea avea să vă consacraţi energia şi inteligenţa pentru a-i convinge? Ar fi ca şi cum, în secolul al XVIII-lea, aţi fi luptat pentru triumful heliocentrismului pentru că în seminarii anumiţi preoţi continuau să susţină geocentrismul.

Paris, 4 octombrie

Vizită la Gabriel Marcel. Pleacă peste două luni la Harvard şi, cum Cioran i-a spus că locuiam foarte aproape, m-a rugat să trec să-l văd „pentru o scurtă conversaţie". Este vorba despre conferinţa sa „Sacrul în era tehnică". Mi-o rezumă şi mă întreabă ce cred despre ea. Îi vorbesc atunci despre supravieţuirea simbolurilor în epoca modernă sub forme camuflate şi degradate. Dacă „omul diurn" este desacralizat, „omul nocturn" mai este încă în legătură cu zonele de mister. Etc. etc. (vezi indiferent care din studiile mele recente asupra acestor probleme). Lui G.M. îi place mult terminologia „omul diurn" şi „omul nocturn" (spunea odinioară „omul vertical"). Refuză să folosească termenii „conştient" şi „inconştient", pentru că aceşti termeni pot semnifica astăzi orice.

6 octombrie

De când am sosit la Paris, nu trece o zi fără să privesc vitrinele librăriilor. Intru chiar uneori pentru a parcurge rafturile

cărților expuse. Și, puțin câte puțin, simt un profund dezgust pentru literatură. Nu îmi dau prea bine seama care este originea acestui dezgust. Este enormul număr de cărți care apar, miile de romane traduse din toate limbile și oarecum la întâmplare (căci Eça de Queiros, Pio Baroja, Rebreanu etc. sunt încă necunoscuți)? Anarhie completă, haos. Și producția artificială a „noului val". Și altceva: un roman nu mai interesează critica modernă decât dacă este dificil, aproape ilizibil; sau dacă ilustrează o nouă teorie a romanului sau a literaturii.

New York, 13 octombrie

Am sosit ieri după-amiază. Plecăm la Chicago în noaptea următoare. Dimineața, la Metropolitan Museum of Art ca să vedem Expoziția chinezească. Stupefiat de atâta meșteșug și de noblețea lumilor pe care mi le dezvăluie un Kuan Tung, un Tung Yüan: universuri verticale și vertiginoase construite în ascensiuni succesive, pierdute în munți, alături de cascade până deasupra norilor. Splendide imagini plastice ale ascensiunii spirituale. Microcosmos — „lumea în miniatură": pătrundeți în peisaj, descoperiți o cavernă sau o potecă și vă reluați drumul.

Chicago, 29 octombrie

A remarcat cineva asemănarea dintre gândirea alegorică și psihanaliză? Cu ajutorul alegoriei sau al psihanalizei, vezi ceea ce *nu este* aparent.

•

Eric Heller vorbea despre impresia deprimantă pe care a resimțit-o la un congres de microfizicieni, la care a asistat vara trecută. Acești savanți nu găsesc nici un sens Creației și nici existenței. Viața, după ei, n-ar fi decât un simplu hazard. De unde, după Heller, dorința lor inconștientă de a pune capăt vieții de pe pământ; ei se simt vinovați de a fi ajuns aici, de a fi „demistificat" complet orice Creație și vor să-și ispășească greșeala

distrugând lumea prin câteva superbombe. Dacă nimic n-are sens, mai bine să o sfârşim definitiv.

5 noiembrie

Alexandrinismul literaturii şi al criticii actuale. Pasiunea care îi face pe critici să distingă, să descifreze simbolurile, să limpezească obscurităţile, să identifice aluziile erudite. De unde fascinaţia pentru opera lui James Joyce. Şi de aceea ei discută cu atâta entuziasm despre „noul roman". Este o modalitate *nouă* de a-şi etala erudiţia. Dar este evident că nici un critic contemporan nu s-ar recunoaşte într-un asemenea portret: ei se vor, din contra, antierudiţi, pentru că se cred pasionaţi de problemele teoretice.

19 noiembrie

Aş vrea să analizez într-o zi, într-un lung articol, atitudinea „istoricilor" de toate nuanţele, precum cea a marxiştilor şi a freudienilor, într-un cuvânt a tuturor celor ce cred că cultura nu poate fi înţeleasă decât reducând-o la ceva inferior (sexualitate, economie, „istorie" etc.) şi să arăt că aceasta este o atitudine nevrotică. Nevropatul pierde simţul realităţii. El nu mai poate sesiza o realitate care este de ordin spiritual (să zicem, arta sau religia) şi ea îi pare pură construcţie, o „mască". Nevropatul demistifică viaţa, cultura, viaţa spirituală. Nu pentru că nevroza pune la dispoziţia sa instrumente ale cunoaşterii mai perfecte decât cele ale omului normal, ci pentru că nevrozatul nu mai poate să sesizeze sensul profund al lucrurilor, şi, în consecinţă, nu mai poate să creadă în *realitatea* lor.

21 noiembrie

Îmi închipui că informaţia este exactă. Am citit-o în *Christianity Today* (VI, no. 4, p. 31): Cu ocazia celui de al XXIII-lea Congres al Partidului Comunist, Daria Lazunkina a făcut aceste mărturisiri: închisă de Stalin timp de aproape douăzeci de ani,

ea n-a putut să supravieţuiască decât graţie conversaţiilor sale spiritiste cu Lenin. Dar, cu puţin timp în urmă, Lenin i-a spus că nu-i face plăcere să-şi împartă camera mortuară cu Stalin. Iată propriii săi termeni: „Am totdeauna pe Lenin cu mine şi îl întreb ce trebuie să fac. Ieri am mai făcut apelul la el; părea că se găseşte în faţa mea ca şi cum ar fi fost viu şi mi-a spus: «E dezagreabil pentru mine să mă găsesc alături de Stalin, care a făcut atâta rău Partidului.»"

24 noiembrie

Uimit încă de cazul Daria Lazunkina. Nu pot să înţeleg cum sovieticii — materialişti etc. etc. — au făcut publicitate în jurul unei experienţe a spiritului. Restul nu mă surprinde: am remarcat de multă vreme că spiritismul este compensaţia „spirituală" care se acordă pozitivismului. Când nu mai poţi să *crezi* (în sensul iudeo-creştin al termenului), ai nevoie de *probe concrete* ale supravieţuirii sufletului; plecând de la aceste probe „experimentale", se construieşte o viaţă de dincolo — cu structurile şi ierarhiile ei — la fel cum se construiesc teologiile (într-un climat monoteist) plecând de la câteva relaţii profetice şi experienţe mistice.

27 noiembrie

Nu de mult, voiam să scriu pentru N.R.F. un articol *Hidrogen, cobalt şi Vechiul Testament.* Voiam să încerc să arăt că „moartea" de care vorbeşte Dumnezeu, în raport cu arborele cunoaşterii, se referă la moartea *speciei* — nu a indivizilor. Astăzi, mă gândesc la acest detaliu: şi aici, vreau să spun, şi în această eventuală dispariţie catastrofică a umanităţii, evreii au fost precursorii. Milioanele de evrei omorâţi sau arşi în lagărele de concentrare naziste constituie avangarda umanităţii care aşteaptă să fie incinerată prin voinţa „Istoriei". Cataclismele cosmice (potopuri, cutremure de pământ, incendii) sunt cunoscute şi de alte religii. Cataclismul provocat de om, în calitate de *fiinţă istorică*, este

aportul civilizației noastre. Distrugerea, este adevărat, nu va fi posibilă decât grație dezvoltării extraordinare a științei occidentale. Dar *cauza* sau *pretextul* cataclismului se află în decizia omului de „a face istorie". Or, „Istoria" este creația iudeo-creștinismului.

2 decembrie

Nu știu cine m-a îndemnat astăzi să scot din raft cartea lui Sir Charles Sherrington, *Man and His Nature*. Am răsfoit ultimul capitol și am citit extraordinara descriere a *plasmodium*-ului, hematozoarul parazit: cum pătrunde în globulele roșii, hrănindu-se din ele, le distruge, se multiplică și se pregătește apoi pentru reproducerea sexuală. Ce prodigioasă aventură! Imposibil de rezumat în câteva rânduri ce operații fabuloase trebuie să întreprindă *plasmodium*-ul sexuat spre a-și întâlni partenerul sau partenera. Și totuși, toate aceste operații reușesc până la urmă, iar o treime din populația globului suferă astăzi de malarie. Numai în India un milion două sute de mii de persoane mor de această maladie. Și câte alte sute de milioane, pe întregul pământ, sunt reduse la neputință, amenințate de o moarte lentă.

Am „văzut" brusc începutul unei piese de teatru ce m-a făcut să freamăt. Pe scenă, câțiva bolnavi atinși de malarie — nu în zilele noastre, ci într-un viitor apropiat, când oamenii vor descoperi că adevărata lor „misiune" pe pământ, *rațiunea lor de a fi*, consistă în a hrăni bacilii paraziți infinitezimali, ca *plasmodium* sau tuberculii (Koch). Bolnavii își așteaptă „criza" — această febră intermitentă care se manifestă o dată la trei zile, când un milion de globule roșii explodează și aruncă în sânge un număr de zece ori mai mare de paraziți proaspeți. În așteptare, fiecare bolnav încearcă să-și descrie „Stăpânul": arată că este infinitezimal, explică ce face parazitul, camuflat în globulele roșii etc. Unul dintre ei „teologizează", demonstrând că omul este predestinat de un „mic infinit" și explică progresul fantastic pe care-l reprezintă această teorie în raport cu ideologiile

desuete ale dependenței umane față de un macrocosmos care se hrănește din ipoteza absurdă a unui „mare infinit".

După câteva minute, am întrerupt înspăimântat viziunea acestei scene. Rareori mi-a fost dat să cunosc o „concepție" atât de disperată a existenței. Prin comparație, „absurdul" existențialiștilor mi se pare idilic.

5 decembrie

De ce nu vorbesc mai des despre americani în aceste caiete? m-am întrebat răsfoind caietele anului trecut. Pentru că americanii nu sunt interesați decât atunci când fac teologie. Altfel, *inteligența* lor este banală; ei imită Saint-Germain-des-Prés de acum zece sau doisprezece ani. Pentru a-i cunoaște și a-i înțelege bine, trebuie să-ți aduci aminte de ceea ce se petrecea și ce se gândea la Paris prin 1947–1948.

6 decembrie

În *Jurnalul* lui Julien Green găsesc cele patru reguli de viață asupra cărora s-a oprit Nathaniel Hawthorne. Cea de a patra era: *Ne rien faire contre son genie.*[1] Cum ar spune Cioran, acest om *a înțeles*...

10 decembrie

La Rockefeller Chapel, *Oratorio* de Crăciun de Bach. Dacă aș fi înțeles „lecția" dată de muzică cu treizeci-patruzeci de ani în urmă! Muzica clasică nu „descrie" evenimentele; ea nici măcar nu le redă „atmosfera". Nimic tragic, patetic, nici măcar dramatic în melodiile ce însoțesc vorbele de foc ale profeților și evangheliștilor. Se produc miracole, tragedii, dar muzica lui Bach se desfășoară în conformitate cu propriul ei univers, care nu are nimic comun cu universul epic, religios sau moral al „subiectului". Muzica lui Bach este perfect *liberă*. Începând cu roman-

[1] Să nu faci nimic împotriva geniului tău (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

tismul, muzica se preocupă de „culoarea locală", de „autenticitatea" psihologică sau istorică.

16 decembrie

Iată ce spunea James Redfield despre comedia atenianã: îndrăzneţele sacrilegii, amoralismul său etc. trebuie să fie înţelese drept libertăţi permise în *vis*. Prin comedie, societatea atenianã reuşea să se descarce de anumite obsesii, să-şi violeze tabuurile, la fel cum un individ poate să-şi echilibreze existenţa diurnă graţie exceselor şi libertăţilor cărora le dă curs liber.

17 decembrie

Unul din studenţii mei, William A. Lyell, sinolog, mi-a prezentat ca lucrare trimestrială pentru cursul asupra Mitului traducerea şi comentariul faimosului text al lui Han Yü (768–824 A.D.), intitulat *Scrisoare către Crocodil*. În 819, Han Yü a fost trimis de împărat ca magistrat la Chiao Chou (actualul Kwangtung). Era în realitate un exil, pentru că, într-un memoriu, Yü l-a sfătuit pe împărat să nu participe la recepţia unui dinte al lui Buddha. (Yü era un confucianist convins.) Ajuns la Chiao Chou, Han Yü a vrut să se informeze asupra situaţiei regiunii. I s-a spus că crocodilii, înmulţindu-se peste măsură, devorează animalele domestice şi că populaţia este grav sărăcită. Han Yü a luat cu sine un grup de funcţionari şi de supuşi pe malul fluviului, pentru a jertfi un miel şi un porc, apoi a citit cu voce tare *Scrisoarea către Crocodil* şi a ars-o. Legenda pretinde că în noaptea aceea o cumplită furtună a devastat regiunea, şi dimineaţa crocodilii au dispărut.

„Scrisoarea" este pasionantă. Han Yü le aminteşte crocodililor că există acum un veritabil împărat, Fiul Cerului (în alţi termeni, că epoca de anarhie şi de confuzii care a permis crocodililor să se înmulţească a luat sfârşit: un nou „Cosmos" a înlocuit Haosul care l-a precedat). El spune de asemenea: „Crocodilule, nu poţi să locuieşti în această regiune alături de Magistrat...

Dacă crocodilul este înţelept, va asculta vorbele Magistratului." Han Yü îi sfătuieşte pe crocodili să se retragă în marea din sudul provinciei. Le acordă un termen de trei zile pentru a evacua fluviul. Dacă nu o vor putea face în trei zile, le va acorda cinci sau chiar şapte zile — dar nu mai mult. „În cazul în care crocodilul va dispreţui cu aroganţă pe mandatarul Fiului Cerului, sau nu îi va asculta poruncile, sau dacă nu se va deplasa pentru a nu fi văzut, sau dacă va continua să fie confuz şi stupid şi să atace pe oameni, atunci trebuie să ştie că fiecare din aceste crime merită pedeapsa cu moartea." Han Yü ameninţă să extermine crocodilii cu săgeţi otrăvite. Şi magistratul conchide: „Crocodilule, ia seama, s-ar putea să regreţi mai târziu."

20 decembrie

Pasionat de semnificaţia concretă a suburbiei americane. Aceste mici case fermecătoare, având fiecare din ele grădina şi peluza sa, situate la zece sau douăzeci de kilometri de centrul oraşului. Cum în America toată lumea, sau aproape toată, lucrează, aceasta implică lungi călătorii cu maşina sau ore petrecute în tren dimineaţa şi, din nou, seara. Şi de ce toate acestea? Pentru a regăsi paradisul pierdut al pionierilor, sau Natura - dar şi pentru a se apăra împotriva integrării rasiale, pentru a recâştiga prestigiul „evident" al proprietarului etc. etc.

Teribila tristeţe care se degajă din acest slogan: „reîntoarcerea la Natură". Complexul culpabilităţii: noi, americanii, ne-am trădat strămoşii („pionierii"), am distrus „Natura", am crezut prea mult în zgârie-nori şi în beton armat. De unde toate dificultăţile şi toate amărăciunile noastre. Dar dacă ne vom reîntoarce la surse, totul poate să devină ca *in illo tempore*...

22 decembrie

Am sfârşit de câteva zile lecturta cărţii *The City and the Stars* de Arthur Clarke. N-am putut să citesc niciodată un roman de science-fiction, dar mi s-a părut că *trebuie* să-l citesc

pe acesta, pentru că este o capodoperă. Acțiunea se petrece la o mie de milioane de ani după războaiele catastrofale care au pus capăt dominației omului asupra întregului sistem solar. O mie de milioane de ani după ce omul a fost aruncat îndărăt pe Pământ, în împrejurări atât de cumplite, încât a decis să nu-l mai părăsească niciodată. Citind primele capitole, am fost puțin deprimat. Această „umanitate" improbabilă, ale cărei structuri — anatomice, psihologice, mentale — au fost fixate o dată pentru totdeauna, urmând modele indestructibile, păstrate de nu știu ce creier electronic, această omenire care a reușit să-și cucerească nu numai longevitatea (o existență normală durează de abia vreo mie cinci sute de ani), dar chiar un soi de „nemurire": sufletele se reîncarnează la anumite intervale și recuperează în mod progresiv toate amintirile existențelor trecute (amintiri păstrate într-o „Bancă a Memoriei"). N-am resimțit niciodată mai apăsător greutatea *timpului oprit*; este în mod efectiv o reîntoarcere.

Romanului nu-i lipsesc calitățile. L-am citit cu tot mai mult interes: voiam să verific în ce măsură universurile imaginate de autor corespund structurilor simbolice arhetipale. Și apoi, în mod brusc, această lume extratemporală este proiectată în tot soiul de crize, numai pentru că unul singur din locuitorii ei a refuzat să o accepte ca un principiu absolut.

26 decembrie

B.F. mi-a oferit *Religion of a Scientist*, o selecție din operele lui Gustav Th. Fechner, tradusă și comentată de Walter Lowrie.

Îmi amintesc plictiseala de moarte pe care am încercat-o, în vremurile îndepărtate ale vieții mele de student, când am încercat să citesc *Zend-Avesta* de Fechner. Nu cred că am trecut de jumătatea volumului. Și nu l-am mai recitit după aceea. Și totuși, în urmă cu vreo șase sau șapte ani, Henry Corbin mi-a vorbit cu entuziasm de angelologia lui Fechner; era mai ales intrigat de tot ceea ce scria Fechner despre „Îngerul (planetei) Pământ".

Abia acum aflu unele detalii despre boala ciudată a lui Fechner. Către patruzeci de ani, după o extraordinară activitate de savant, de profesor şi de publicist — Fechner a orbit. Timp de trei ani, orb, neputincios, incapabil să digere cel mai neînsemnat aliment, să doarmă şi chiar să gândească (nu putea nici măcar să urmărească lectura soţiei sale şi a renunţat repede la lecturile orale); supravieţuia nu se ştie prin ce miracol. A devenit aproape un schelet. Şi, la un moment dat, o prietenă a familiei *visează* un aliment făcut din carne crudă, tocată mărunt şi macerată în vin de Rin, zeamă de lămâie şi ierburi aromatice. Spre uimirea tuturor, Fechner a reuşit să le digere. Încetul cu încetul, şi-a recăpătat forţele. Şi, într-o bună zi, şi-a redobândit vederea şi inteligenţa. A trăit încă vreo patruzeci de ani şi a scris un rai întreg de cărţi.

Va trebui desigur să citesc biografia scrisă de nepotul lui, care era alături de el (şi ţinea un jurnal!), şi mai ales ceea ce Fechner însuşi a scris despre această misterioasă maladie. Dar ceea ce m-a izbit este *caracterul* ei *iniţiatic*: orbire, chinuri fizice, „moarte mentală" (incapacitatea sa de a gândi); răbdare, insomnie, şi toate acestea au durat trei ani (cf. iniţierile şamanice), şi, atunci când Fechner regăseşte lumina şi conştiinţa, este un om „schimbat". O altă personalitate. Pe urmă, a avut mult mai mult curaj, a scris, în fine, ceea ce gândea despre religie şi nemurire.

1 ianuarie 1962

Îmi amintesc întâlnirile şi convorbirile cu Ortega y Gasset în Portugalia, în 1942–1943. Regret că nu mi le-am notat. Interesul trezit lui Ortega când i-am mărturisit că ani întregi am scris articole în ziare. Este foarte important ceea ce mi-aţi spus, a exclamat el. Aceasta înseamnă că aveţi vocaţia unui filozof autentic.

4 ianuarie

Lecturi şi meditaţii în jurul presocraticilor. Democrit şi relativismul experienţei umane. Pentru Democrit, totul este o ches-

tiune de combinație *temporară* a atomilor. Adică, pentru mine, de „context istoric". (Pentru asta am subliniat cuvântul *temporară*.) Democrit anticipează dintr-un punct de vedere diferit — relativismul istoriciștilor.

Socrate încearcă să afle esența virtuții. Exemplele diferitelor virtuți nesatisfăcându-l — el cere interlocutorilor săi o *definiție* a virtuții. El îi obligă să *constate* că multiplicitatea virtuților nu semnifică inexistența unui element comun tuturor. (Mă gândesc la controversele mele cu „istoriciștii", care refuză să accepte structurile și nu cred decât în concretul izolat și definit prin propriul său context istorico-cultural.)

6 ianuarie

Ninge, și zăpada se transformă pe nesimțite în măzăriche. Se întunecă. Încep capitolul al VII-lea din *Myth and Reality*. Aș putea vorbi de *anamnesis*-ul platonician, de gnostici; aș putea releva anumite asemănări neobservate până acum între anumite legende indiene (mai ales, ciclul Matsyendranath și Gorakhnath) și micul gnostic (imnul Perlei). Am sentimentul de a fi „văzut" lucruri interesante.

15 ianuarie

Ieri, a nins toată ziua și a continuat să ningă liniștit până la miezul nopții. Din nou, cartierul nostru pare un peisaj venit dintr-o altă lume. Arborii și arbuștii sunt atât de încărcați de zăpadă, încât te miri să le vezi ramurile rezistând — și lumina pală, pură, a felinarelor care par și mai înalte și mai subțiri sub zăpadă. Și apoi, târziu, după miezul nopții, această tăcere supranaturală.

20 ianuarie

În ultimul timp, am citit mult din filozofii francezi: Merleau-Ponty, Jean Wahl, Sartre, Ricoeur, Gabriel Marcel. Pagini și pagini, citite adesea cu interes, dar după câteva ore închid cartea și îmi dau seama că n-am tras nici un folos. Remarci,

nuanțe, sugestii — da! Dar înecate într-o proză interminabilă, prolixă, năclăită. Detestabila influență a fenomenologiei, în special aceea a lui Jaspers și Max Scheler (cel al *Eticii*) — asupra „stilului filozofic" francez. Sartre scrie „filozofia" (o „operă filozofică") ca și cum ar scrie un articol politic sau un roman. Fără nici un plan, fără a-și controla „inspirația", ca un robinet pe care nu mai știi cum să-l oprești. Obsesia filozofilor contemporani (este de asemenea o influență a fenomenologiei): a împresura „concretul" cu cea mai mare precizie posibilă. De unde aceste interminabile descrieri și analize? Filozofii se comportă astăzi ca și „scriitorii": cât mai aproape posibil de „viață", și totul încărcat de „concret".

Ceea ce e și mai ciudat: „scriitori" imită stilul filozofilor (sau ceea ce le pare acestora ca atare): vocabular tehnic și pretențios, pasiune pentru abstract, oroare față de „facilitate", adică inteligibilitate și narațiune (*gogorița* romanului post-joycean este „narațiunea": dacă scrieți un roman care povestește ceva și îl scrieți într-o formă inteligibilă —acesta nu poate să fie un roman bun!).

23 ianuarie

Zwi Werblowski îmi scria recent că mesianismele se hrănesc din evenimente istorice; el se întreba chiar dacă iudaismul va supraviețui acum, când există un stat israelian; și dacă „religia" nu va fi până la sfârșit un aspect al „societății". Iudaismul, de exemplu, desacralizat, va deveni poporul și statul israelian.

Aceste remarci nu mă tulbură. Îmi spun: dacă, dorind o femeie, începi să trăiești mai intens, dacă devii poet, sau dacă te ridici la un nivel inaccesibil până atunci etc. — îmi este indiferent să știu că toate acestea se datorează unor procese psihologice sau psihomentale. Ceea ce îmi pare interesant este să te poți ridica la un nivel niciodată atins, să te comporți ca un om matur și responsabil, să scrii poeme — într-un cuvânt · să participi la viața Spiritului. „Cauzele" care ne-au ajutat să ne

„deschidem" spre lumea Spiritului îmi sunt indiferente. Nu mă interesează pe ce drum v-aţi urcat în vârful unui munte de unde *se vede* un peisaj care este invizibil din câmpie. Mi-e indiferent de asemenea să ştiu dacă aţi sosit la concert cu metroul, într-un taxi sau pe jos. Singurul fapt important este să fii în această sală şi să asculţi Bach sau Bartók, şi că această întâlnire cu un geniu muzical îţi „deschide" calea către Spirit, şi, indirect, îţi schimbă viaţa.

25 ianuarie

În *Tribune de Genève* din 6 ianuarie, o corespondenţă din Liverpool are acest titlu: *A fost sacrificată o tânără femeie zeului Tiki?* Femeia, de douăzeci şi şapte de ani, a fost omorâtă cu două zile înainte de apariţia lunii pline cu paisprezece lovituri de cuţit. Aceasta ar putea fi, după bănuielile poliţiei, un sacrificiu în onoarea lui Tiki, divinitatea polineziană a fertilităţii. „Luna plină este perioada sacrificiilor rituale pentru adepţii zeului Tiki, al cărui cult, transplantat de emigranţii polinezieni în marele port industrial Lancashire, ar fi practicat de numeroşi intelectuali şi universitari din regiune." Poliţiştii caută la biblioteca municipală şi în librării „toate operele tratând despre religiile polineziene".

Dacă aceste informaţii sunt exacte, mi se confirmă, o dată în plus, convingerea mea că istoria religiilor, de la paleolitic la gnosticism, ne este totdeauna contemporană. Nici un comportament religios, oricât de arhaic, nu va fi abolit definitiv niciodată. O criză în profunzime, un sincretism inspirat de deznădejde — pot să actualizeze orice divinitate, fie ea exotică sau periferică.

26 ianuarie

Într-o carte despre situaţia religioasă din Rusia comunistă, se găseşte această butadă, devenită, se pare, proverbială: „Dumnezeu fie lăudat, Dumnezeu nu există, dar dacă, ferească Dumnezeu, el există totuşi?"

În ultimul număr din revista *Christianity Today*, pe o jumătate de pagină, două fotografii — un tânăr și o tânără surâd, sunt fericiți, *glamorous*[1] — și reclama unei „noi maniere de a câștiga bani", pentru pastori, profesori, „evangheliști" și „gospodine". Și iată începutul: *New! Opportunities unlimited for Christians to serve the Lord and make more money...*[2] Prefer butada rusească.

28 ianuarie

Copilul pe care îl întâlnește Marcel Proust pe Champs-Élysées, când se dusese cu Gilberte Swann pentru a cumpăra ceva, și care plângea: „Îmi place mai mult cealaltă prună pentru că are un vierme" (*Pléiade*, I, p. 402). Evident, nu fructul îl interesa (mâncase atâtea prune), ci *spectacolul* îl fascina: acest fruct „trăind", transformat într-un soi de scenă teatrală cu un singur personaj, personaj misterios, dezgustător, dar încărcat de mistere și de virtualități imprevizibile.

30 ianuarie

În contractul semnat pentru mormântul său, Ludovic al XI-lea precizează că vrea să aibă cea mai frumoasă față care poate să i se facă, tânără și plină, deloc chel (*le plus beau visaige que pourrès fere et jeune et plein... et ne le faicte point chauve*). Ludovic al XI-lea avea dreptate: figura sculptată în piatră trebuie să corespundă nu persoanei sale terestre, de o anumită vârstă, ci formei pe care o va avea la reînvierea trupului. Ea nu era un portret, ci o figură paradigmatică; astfel vor trebui să apară corpurile la Reînviere, vor avea vârsta lui Isus și, într-un anumit sens, vor fi și ele „transfigurate". Ludovic al XI-lea voia să anticipeze și să vadă figura pe care știa că o va avea în ziua Reînvierii trupurilor.

---

[1] Încântători (*lb. engl.*) (*n. ed.*).

[2] Nou! Ocazii nelimitate pentru creștini să-l slujească pe Domnul și să facă mai mulți bani... (*lb. engl.*) (*n. ed.*).

31 ianuarie

Ar trebui analizate imaginile şi asociaţiile folosite de Marcel Proust când încerca să situeze dragostea sa pentru Gilberte în perspectiva reînnoirii Timpului, cu ocazia Anului Nou. „...Am avut senzaţia şi presimţirea că ziua de Anul Nou nu era o zi deosebită de celelalte, că nu era cea dintâi dintr-o lume nouă în care, cu sorţi intacţi, aş fi putut face din nou cunoştinţă cu Gilberte, ca pe timpul Creaţiei, ca şi cum n-ar fi existat încă trecutul, ca şi cum împreună cu indiciile pe care le-ai fi putut avea asupra viitorului s-ar fi risipit decepţiile pe care ea mi le pricinuise uneori: o lume nouă în care să nu stăruie nimic din cea veche... nimic, decât un singur lucru: dorinţa mea ca Gilberte să mă iubească. Am înţeles că inima mea dorea în jurul ei acea primenire a unui univers care nu o satisfăcuse, pentru că ea, inima mea, nu se schimbase..." (*À l'ombre des jeunes filles en fleurs*, Pléiade, I, p. 487)[1]. Textul pare confuz, pentru că Proust este solicitat concomitent de două intuiţii ale Timpului: durata ireversibilă (la care nu putea renunţa pentru că era legată de Gilberte) şi regenerarea ciclică a Timpului proclamată la începutul unui „an nou", pe care o dorea din adâncul inimii sale („inima mea îşi dorea în jurul ei acea reprimenire a unui univers care nu o satisfăcuse...").

Surprinzător e că Marcel Proust foloseşte imaginile şi expresiile pe care mi le-au dictat comportamentele omului arhaic studiate în *Le Mythe de l'Éternel Retour*: „lume nouă", „aneantizate", „reînnoire a universului", „o nouă lume unde nimic nu supravieţuieşte din cea veche"...

2 februarie

Citesc cu mult interes scrisorile scrise în închisoare de Dietrich Bonhoeffer (*Letters and Papers from Prison*). Întâlnesc,

[1] Am folosit traducerea lui Radu Cioculescu, din Marcel Proust, *În căutarea timpului pierdut*, „La umbra fetelor în floare", vol. I, Editura pentru Literatură, Bucureşti, 1968, p. 80 (*n. ed.*).

în fine, un teolog care acceptă evidența: lumea modernă, spune D.B., a devenit „adultă"; nu mai are nevoie de tutela lui Dumnezeu; „areligiozitatea" contemporană este un semn de maturitate, omul a ieșit definitiv din adolescență și, adaugă Bonhoeffer, ar fi mârșav din partea teologilor să profite de momentele de slăbiciune ale omului modern pentru a-l readuce la credința „adolescentului". Creștinii de astăzi și toți oamenii trebuie să trăiască *etsi Deus non daretur*, „ca și cum Dumnezeu nu ne-ar fi dat". (Această expresie revine adesea sub pana lui D.B:, mai ales de când știe că zilele îi sunt numărate.) Secularizarea radicală a vieții nu trebuie să se facă *împotriva* creștinismului, ci *în numele său*. Creștinii au datoria să accepte și să-și asume această secularizare. Dar în ce va consta atunci „religiozitatea" lor? Iată răspunsul lui B.: „Să participe la suferința lui Dumnezeu, într-o lume fără Dumnezeu."

În rezumat: umanitatea devenită adultă renunță la Dumnezeu; într-o astfel de lume, Dumnezeu suferă, îndură nenumărate umilințe; singura experiență autentică a creștinismului (dar numai a creștinismului?) ar fi să participe la această suferință.

Tentativa disperată a lui Bonhoeffer de a găsi o semnificație religioasă pentru tot ceea ce este „natural", „profan", „rațiune". De comparat cu reflecțiile mele în *Le Sacré et le Profane* asupra celei de „a doua căderi" a omului. Viața religioasă a omului modern, spuneam eu, este acum „inconștientă". Singur inconștientul a rămas încă „religios".

4 februarie

Astăzi trebuia să aibă loc sfârșitul lumii după previziunile astrologilor hinduși. Dar cineva îmi arată un ziar, unde citesc această informație: ca urmare a rugăciunilor fervente ale oamenilor, Lumea nu se va sfârși astăzi. Criza astronomică pe care a traversat-o Pământul marchează, din contră, o „nouă naștere". Începând de astăzi, intrăm într-o lume nouă: proaspătă, pură, luminoasă.

Ce impresie stranie să vezi „împlinindu-se", sub ochii tăi, *astăzi*, temerile, credințele și conduitele religioase ale societăților arhaice pe care le-ai studiat toată viața.

5 februarie

Nu citesc *Observer*, deci n-am putut să iau cunoștință, în 1956, de textul lui Christopher Mayhew *An Excursion Out of Time* (28 octombrie). Îl regăsesc în antologia editată de David Ebin *The Drug Experience* (New York, 1961), pp. 294–300. E excelent. Descrie experiența sa cu mescalină, dar de o manieră inteligentă; se străduiește să prezinte și să explice ceea ce *ar putea fi* inteligibil, renunță la nuanțe și la *sfumature*[1]. Experiența decisivă este următoarea: vineri, 2 decembrie 1955, între douăsprezece și jumătate și patru, Mayhew a trăit în afara timpului (*outside time*). Inutil să rezum acest prodigios document. Dar, citindu-l, tresăream de bucurie — pentru că în atâtea din studiile mele și chiar în anumite nuvele (*Nopți la Serampore, 12 000 de capete de vită* etc.) am vorbit despre această posibilitate de a aboli Timpul și de a te situa într-o „condiție" transtemporală. Ceea ce mă încântă în experiența lui Mayhew este că ea ne ajută să înțelegem situațiile extatice (mistice, *post-mortem* etc.) în care Timpul este depășit. Nu mă îndoiesc că aceste experiențe pot să reușească chiar și fără droguri. Altfel nu mi-aș putea explica permanența motivului „ieșirea din Timp" în istoria religiilor și diferitele mistici, și chiar în literatura populară sau în folclor. Cred că experiențe extatice asemănătoare stau la baza tuturor concepțiilor despre abolirea Timpului. Nu sunt experiențe aberante sau periferice și fără interes pentru omul de toate zilele. Aș spune, din contră, că există în sufletul fiecăruia dintre noi o nostalgie secretă pentru acest gen de extaz. O satisfaci cum poți, prin vise, fantezii, literatură. Această satisfacție *imaginară* nu înseamnă că aceste extaze nu fac parte

[1] Nuanțe (*lb. it.*) (*n. ed.*).

integrantă din modul nostru de a fi în lume (cf. ceea ce scriam despre „Simbolismul ascensiunii" în *Mythes, rêves et mystères*).

11 februarie

Am luat de la bibliotecă tragediile lui Seneca, pe care nu-mi amintesc să le fi citit vreodată (cel puțin în întregime). Voiam să mă familiarizez cu atmosfera în care a trăit și a scris Shakespeare. „Sfârșitul lumii" anunțat de Seneca este același cu cel pe care le-am cunoscut în apocalipsele hinduse și iraniene, același ca în *ragnarök* și în miturile eschatologice primitive. „Polii" Pământului (Nord și Sud) se vor prăbuși. Soarele va cădea de pe cer, lăsând locul domniei tenebrelor — „și în egală măsură pe toți zeii îi vor pierde moartea și Haosul" (*Atque omnes pariter Deos Perdet mors aliqua, et Chaos — Hercules oetaeus*, actul III, 11, vs. 1114–1115). Motivul revine la sfârșitul actului IV din *Thyestes* (versul 821 *sq.*): oamenii trăiesc în spaima că „Universul întreg se va sfărâma în mii de bucăți în ruina generală, că haosul va reveni și va învinge și zeii, și oamenii, că Pământul și Marea vor fi înghițite de Planetele rătăcitoare în Cer..." Apoi, acest strigăt: „Dintre toate generațiile, noi am fost desemnați pentru a merita această soartă, de a fi striviți de căderea cerului sfărâmat."

Acesta ar putea fi și strigătul nostru — dar în zilele noastre nimeni n-ar îndrăzni să-l lanseze pe scena unui teatru. Suntem paralizați, pentru că sensul sfârșitului lumii ne lipsește. La fel ca și Seneca, oamenii de astăzi cred că „după moarte nu există nimic — că moartea, ea însăși, este nimic" (*Post mortem nihil est, ipsaque mors nihil... — Troades*, actul II, versul 398).

18 februarie

Răsfoind astăzi caietele mele de note din urmă cu câțiva ani, citesc rezumatul unei piese: *Cum poți rămâne polinezian?* datată 25 martie 1958. Mi-am imaginat această piesă după ce am petrecut mai multe săptămâni cu revizuirea materialelor asupra

religiilor polineziene, deprimat de mentalitatea opacă, frustrată a misionarilor protestanți în Polinezia. Întâlnirea și conflictul dintre concepția păgână a religiei, înțeleasă ca o sărbătoare neîntreruptă, și puritanismul bostonian ar fi putut să se ridice la nivelul unei tragedii. Dar aproape nimeni, în a doua jumătate a secolului trecut, n-a simțit măreția „păgânismului" polinezian. N-a avut loc o confruntare tragică între două viziuni religioase ale existenței — ci calomnie, persecuție, răzbunare, până la distrugerea finală a acestui „paganism orgiastic și imoral".

21 februarie

Unul din paradoxurile timpului nostru: se fac eforturi pentru a structura și a exprima o concepție a omului care pe de o parte pune în lumină *autenticitatea* individului, iar pe de altă parte este *democratică* — deci convine tuturor oamenilor. Tentativă disperată de a găsi în masa oamenilor obișnuiți calitățile unui mic număr dintre ei.

23 februarie

Încântat de a găsi la Leonardo vechiul mit al Pământului antropomorf, mitul lui Puruṣa în India vedică, a lui P'anku în China, al lui Ymir germanicul etc. N-am ediția originală la îndemână, așa că transcriu după Edward Mac Curdy, *The Notebook of L.d.V.* (1938), vol. I, p. 91: „Astfel, deci, putem spune că Pământul posedă un spirit de creștere; carnea sa este solul; oasele sale — straturile succesive care formează munții; mușchii sunt tufurile calcaroase, sângele — izvoarele de apă. Lacul de sânge unde se scaldă inima sa este oceanul." (R. 1 000 ms Leic. fol. 34 r.) Ar fi interesant de precizat în ce măsură această imagine este „spontană" sau dacă este tributară unei lecturi din tinerețe. Dar Leonardo nu era un erudit. Pe de altă parte, comparația dintre Pământ și corpul uman, dacă ar fi citit-o într-o carte, n-ar fi reținut-o decât în măsura în care ea corespundea propriilor sale concepții științifice. Leonardo nu era un „mistic",

ci un savant de geniu; el nu avea numai un dezvoltat spirit de observaţie, ci şi imaginaţie; el „vedea" structurile, ansamblurile.

26 februarie

În secolul al V-lea, anumiţi exegeţi îşi făceau o virtute din a face „imposibilul" cât de cât „posibil". În *Tractatus de divitiis*, ni se spune: *camellus* semnifică nu numai „cămilă", ci şi o funie asemănătoare celei a marinarilor. Cu alte cuvinte, ar fi existat posibilitatea ca un *camellus* să poată trece prin urechea acului...

Excelent exemplu de ce poate să dea „raţionalizarea" unei imagini sau a unui simbol. Se începe prin a lua imaginea *ad litteram* — apoi se stăruie în a arăta că în fond ea nu e chiar aşa absurdă cum pare la prima vedere. O imagine pare absurdă când e percepută în sens literal. Cămila care trece prin urechea acului nu ar trebui să constituie o imposibilitate pentru cel care crede că „Toate lucrurile sunt cu putinţă pentru Dumnezeu" (*Marcu* 10, 28 şi 14, 36) şi că „Ce este cu neputinţă la oameni este cu putinţă la Dumnezeu" (*Luca* 18, 27).

1 martie

Sa'îd'Agl, poetul libanez binecunoscut, scrie în Introducerea tragediei sale în versuri *Qadmûs* (ed. a II-a, Beirut, 1947), p. 22: *Six thousand years of patience, thought, contempt for the material, selfdenial, aspiration, and careful examination of each point before accepting the whole have led us to (become the custodians of) this mission — a unique mission which qualifies us to „lebanize" the world.*[1]

[1] Şase mii de ani de răbdare, de meditaţie, de dispreţ faţă de cele trupeşti, de dăruire de sine, de năzuinţă şi cumpănire atentă a fiecărui punct înainte de a accepta întregul ne-au făcut [să devenim păstrătorii] acestei misiuni — o misiune unică, ce ne îndreptăţeşte să „libanizăm" lumea (*lb. engl.*) (*n. ed.*).

Admirabil exemplu de provincialism cultural. Îmi amintesc de patrioții portughezi care voiau să introducă dimensiunea lusitană în cultura universală. Sau de V.H. care, într-unul din articolele tinereții sale, definea misiunea scriitorului român aproape în acești termeni: a injecta azurul cerului românesc în cultura europeană.

Atunci când în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea anumiți mari englezi și francezi începeau să vorbească de *civilizație* ca veritabil ideal al omului modern, ei își propuneau să „civilizeze" lumea, nu să o francizeze sau să o anglicizeze. Este evident că „civilizația" pe care o reprezentau sau o vehiculau ei era cea franceză sau cea engleză, dar nu acesta era criteriul valorii pe care i-o acordau. Acești oameni credeau în civilizație pentru că o considerau universal valabilă și o creație a spiritului european.

5 martie

Dr. Hsu a făcut azi o comunicare la seminarul meu. Hsu este un mare mutilat. E mic, îndesat, cu picioarele pe jumătate paralizate, cu mâinile subțiri ca ale unui copil, de forma unor paranteze, de te întrebi cum reușește să scrie.

A prezentat și a comentat un text neotaoist din secolul al X-lea, al cărui titlu, în traducere aproximativă, ar fi *The Sacred and Precious Matter of Accomplishment*[1]. Era pasionant. A început prin omologiile bine cunoscute corp–Cosmos și ciclu temporal anual–cotidian (dimineața = primăvara etc.) și psihologia mistică specifică a neotaoismului și a alchimiei („câmpurile" interioare corpului; „respirațiile" etc.). Ceea ce m-a interesat în mod special a fost tehnica creației și creșterea „embrionului secret" în „câmpul" inferior. După apariția acestui „embrion"; adeptul trebuie să se comporte ca o fată. După trei sute de zile, embrionul devine un soi de „sâmbure de aur" (culoare portocalie). Și, în acest moment, el are trei posibilități de dezvoltare: adeptul poate să obțină 1) sănătate desăvârșită;

[1] Aspectul sacru și prețios al împlinirii (*lb. engl.*) (*n. ed.*).

2) longevitate („nemurire" terestră) sau 3) nemurire în Cer. Când este pe punctul de a obține nemurirea terestră, el visează că duce un copil în spinare — sau că poate să zboare. Cu saliva pe care o înghite în timpul anumitor exerciții, el spală „embrionul nemuritor". Există de asemenea o serie de practici semiyogice la care nu mă opresc aici. Trec la rezultatul final: adeptul poate să se ridice în aer și să-și abandoneze corpul său fizic. El are un corp nou, spiritual, care are aspectul unui copil, în vreme ce adevăratul său corp seamănă unei mumii, cu pielea îmbătrânită și plină de riduri. Instalat în noul său corp „spiritual", adeptul se poate retrage într-una din insulele mitice de unde poate să se ridice la Cer. Dar el păstrează pentru un anumit timp vechiul corp, pe care poate să-l viziteze la intervale neregulate. Însă, în cele din urmă, se instalează definitiv în corpul spiritual.

De remarcat că libertatea nu se cucerește nici prin depășirea condiționărilor psihosomatice (ca în India), nici prin regenerarea corpului, ci prin crearea și perfecționarea unui *al doilea corp*, de natură spirituală.

16 martie

Ieri după-amiază, Kyoko Motomochi a venit la mine pentru o ședință de lucru. Eram surprins să o văd purtând o pălărie neagră și un mantou de piele tot negru. S-a așezat într-un fotoliu și, după gesticulații stângace, mi-a spus, cu un surâs crispat, că după ce a plecat azi-dimineață de la cursul meu, a găsit acasă o scrisoare anunțând-o că i-a murit tatăl la opt martie. Continua să surâdă, dar lacrimile îi curgeau pe față și le ștergea timid cu mâna. Tatăl ei avea șaptezeci și șase de ani și fusese foarte grav rănit în timpul războiului. Dar ea nu se aștepta la această veste. Moartea fusese instantanee.

După cinci minute, a scos manuscrisul din servietă și a început să citească. Se întrerupea destul de des ca să-mi pună întrebări. Motomochi pregătește o teză despre credințele și datinile funerare în Japonia shintoistă.

20 martie

În Evanghelia după Ioan (14, 26), Isus își anunță discipolii că, după Învierea morților, Duhul Sfânt „vă va învăța toate lucrurile și vă va aduce aminte de tot ce v-am spus Eu". Amintirea, memoria vor funcționa datorită Duhului Sfânt și sub controlul lui. Importanța decisivă a amintirii: cei care *L-au văzut* și *L-au auzit* pe Mântuitorul vor fi martori; și pentru aceasta este necesar să nu uite nimic.

23 martie

Istoria religiilor culege și păstrează tradițiile mitico-religioase, pe cale să dispară *pretutindeni* în lume, deja înțelese cu greu — sau înțelese anapoda — chiar de cei care le mai păstrează încă. Această disciplină misterioasă și absurdă care este „istoria religiilor" ar putea avea o misiune regească: publicațiile „științifice" vor constitui un rezervor unde se vor putea *camufla* toate valorile și modelele religioase tradiționale. Iată pentru ce mă străduiesc mereu să pun în evidență semnificația faptelor religioase. Această semnificație nu mai este evidentă; ea trebuie să fie stabilită prin exegeză și comparație. Și dacă generația noastră nu înregistrează (în publicațiile „științifice") semnificațiile fenomenelor religioase — această operațiune va deveni aproape imposibilă pentru generațiile viitoare.

27 martie

Impresionat de imensul succes de critică — și de „public", căci a depășit șaizeci de mii de exemplare — al cărții *Finnegans Wake*. Unul din[tre] colegii mei afirmă că numai în Statele Unite apar zece-cincisprezece volume pe an, în afară de un considerabil număr de articole despre James Joyce, dintre care cea mai mare parte referitoare la *Finnegans Wake*. Una din cauzele acestui delir este extraordinara dificultate a textului. Citești de zece, douăsprezece ori aceeași pagină, și anumite pasaje de o sută de ori, iar apoi recitești cartea cu perseverență timp de câțiva ani;

în cele din urmă, evident, trebuie *să-ţi rămână ceva* din acest efort considerabil. Concentrarea, atenţia minuţioasă îţi revelează sensuri inaccesibile cititorului obişnuit. Este ca o mecanică a artei de a ghici prin recitire. Iată pentru ce atâţia critici şi istorici ai literaturii îl exploatează cu încântare pe Joyce: tot ce li se cere este să persevereze, să recitească, să aibă răbdare, să caute „sursele". Toţi aceşti oameni repetă — este interesul lor evident că *Finnegans Wake* e cea mai importantă carte care *există*. Din moment ce au devenit „specialişti" în această operă unică, le-ar fi ruşine să spună că şi-au pierdut viaţa studiind o carte oarecare.

Dar mai există şi un alt lucru care mi se pare esenţial: mitologia *dificultăţii literare*, această credinţă disperată că numai un text ininteligibil ar putea revela „situaţia adevărată a omului".

De revenit într-o zi, poate într-un eseu, asupra artei de a crea dificultăţi „monstruoase" (în speranţa că monstruosul ar putea facilita înţelegerea esenţialului).

2 aprilie

Cât de profund sunt înrădăcinate superstiţiile raţionaliştilor secolului nostru! Faimoasa teorie psihosociologică de acum cincizeci sau şaizeci de ani, care pretindea că australienii n-au înţeles încă raporturile dintre actul sexual şi fecundaţie; că ei explică fecundaţia prin introducerea unui „spirit" ancestral în pântecul femeii. Aceasta este, într-adevăr, credinţa australienilor vârstnici (adică „iniţiaţi"), dar ei cred aceasta nu pentru că sunt incapabili să perceapă relaţia cauzală act sexual–fecundaţie, ci pentru că *au fost învăţaţi* să creadă într-o „paternitate spirituală". Iniţierea consistă, printre altele, în revelarea acestui mister: fecundarea femeii este un act spiritual („spiritul" strămoşului pătrunde în pântecul femeii). Nu este vorba de o „ignorare" a fiziologiei, ci de o „depăşire" a acestei cunoaşteri *naturale* prin revelarea „misterului" paternităţii spirituale. Dovada: copiii ştiu deja că fecundarea este rezultatul raporturilor sexuale (au remarcat această relaţie cauzală la câini). De fapt, copiii reprezintă „stadiul natural" al cunoaşterii. Dar prin iniţiere ei *uită* — sau „depă-

şesc" acest stadiu şi înţeleg că nu e vorba de un „act natural", ci de un „mister".

12 aprilie

Pentru prima oară, citesc textul integral al lucrării lui Kierkegaard, *The Point of View for My Work as an Author.* Ceea ce spune el despre „duplicitatea" sa: autor de opere estetice şi morale în aparenţă, în realitate însă autor exclusiv religios, dar camuflat, „agent dublu", căci pentru el era singura modalitate de a lua contact cu „individul", cu omul de pe stradă. Dacă aş scrie într-o zi o interpretare similară a cărţilor mele, aş putea să arăt: a) că există o unitate fundamentală a tuturor operelor mele; b) că opera ştiinţifică ilustrează concepţia mea filozofică, şi anume că există un sens profund şi semnificativ în tot ceea ce se numeşte „religie naturală" şi că acest sens interesează direct omul modern. S.K. se străduia să demonstreze că Danemarca, deşi „creştină", nu era „creştină". Astăzi, acest lucru e evident. Inutil să încerci să o dovedeşti o dată mai mult (cum o fac atâţia teologi contemporani). Pentru mine, interesul este altul: omul modern, radical secularizat, se crede sau se vrea ateu, areligios, sau cel puţin indiferent. Dar se înşală. Nu a reuşit încă să-l abolească pe *homo religiosus* care este în el: nu l-a suprimat (dacă a fost vreodată) decât pe *christianus.* Aceasta vrea să spună că rămâne „păgân" fără să o ştie. Aceasta semnifică, de asemenea, şi un alt lucru: o societate areligioasă nu există (încă, în ceea ce mă priveşte, cred că nici *nu poate să existe* şi că, dacă ea s-ar realiza, ar pieri după numai câteva generaţii, de plictiseală, de neurastenie sau printr-o sinucidere colectivă...).

3 mai

Prin 1890, a fost lansată moda, în cercurile distinse ale Angliei, de a-ţi saluta prietenii prin următoarea întrebare: *How is your Karma today?*[1]

[1] În ce Karma te găseşti astăzi? (*lb. engl.*) (*n. ed.*).

10 mai

„Demitologizarea" lui Bultmann corespunde dominației absolute a artei nonfigurative. Sunt același stil de gândire, aceeași experiență fundamentală a Lumii. „Mitologia" care îl agasează pe Bultmann în Evanghelii, imaginile și simbolurile solidare unei cosmologii arhaice definitiv depășite (spune B.) prin descoperirile științifice urmărite încă din Renaștere — toate acestea corespund imaginilor uzate, desuete care supraviețuiau, neautentice, în academismul începutului de secol și care ar fi trebuit să fie abolite pentru ca artistul să poată fi confruntat cu prospețimea unei Lumi noi, nepercepută încă, Lumea așa cum se prezintă în prima zi a Creației. Și ceea ce este și mai interesant: artistul de astăzi nu vede decât prospețimea primei zile a Lumii — nu-i vede încă „figura". Timpul epifaniei nu a sosit încă, sau Lumea *n-are într-adevăr „chip"*?

13 mai

Pasionat de biologia paraziților. Parazitismul se reduce la simplificarea radicală a organismului. Un parazit renunță la tot ceea ce îi este „inutil" — adică la tot ceea ce poate să dobândească prin organele și activitatea ființei pe cheltuiala căreia trăiește.

Astfel aș vedea eu și extrema specializare a filologilor: simplificarea absolută, reducerea „muncii intelectuale" la unicul efort de a se hrăni din descoperirile, din eforturile și din riscurile *celorlalți*, ale creatorilor de cultură, ale artiștilor și filozofilor de geniu etc.

23 mai

Reiau redactarea micii mele cărți asupra Mitului. Îmi rămâne să scriu sfârșitul ultimului capitol, și anume „supraviețuirea comportamentului mitic" în societățile moderne. Aș vrea să insist asupra literaturii și, în general, asupra „ieșirii din timpul istoric", facilitată de lectura romanelor.

Dar multe alte aspecte ale problemei nu vor fi evocate. Astfel, ar fi trebuit să consacru cel puțin câteva paragrafe situației mitului în societățile orientale contemporane. „Mitul oriental" a fost ucis de tehnică, prin procesul de occidentalizare și de industrializare. Acest fenomen va avea consecințe istorice incalculabile. Ar trebui să-l compar cu moartea mitului în Antichitate. Dar „tehnica", civilizația occidentală, constituie rezultatul indirect al creștinismului, care a înlocuit mitul în Antichitate. Orientul acceptă și asimilează *nu* creștinismul, ci cea mai importantă din creațiile sale *desacralizate*.

Royaumont, 19 iunie

Doctorul Servadio — psihanalistul italian pe care l-am întâlnit deja aici, la Royaumont, în mai 1956, la un congres de parapsihologie — îmi spune că Freud s-a interesat întreaga lui viață de ocultism. N-a îndrăznit să o mărturisească pentru că, preciza el, teoria sexualității era deajuns de „compromițătoare" pentru a-i adăuga riscul de a se compromite cu „fantomele". Doctorul Servadio îmi citează numele unui psihanalist american care posedă câteva scrisori de la Freud asupra acestui subiect. Atunci când acest psihanalist l-a întâlnit pe Ernest Jones, biograful lui Freud, și l-a întrebat de ce n-a făcut nici o aluzie la asta, Jones l-a întrerupt cu un gest scurt: *It is all rubbish.*[1]

25 iunie

În vise, omul își regăsește existența lui „anistorică". În universul oniric, „politicul" este depășit sau transfigurat. Se întâmplă ca și cu omul bolnav, el nu mai este confruntat cu problemele politice.

De comparat cu experiența religioasă: dacă ea este autentică și profundă, religia regăsește elementarul, fundamentalul, primordialul, într-un cuvânt „anistoricul".

---

[1] Lucruri fără importanță, nimicuri (*lb. engl.*) (*n. ed.*).

10 iulie

Sunt pe cale să citesc manuscrisul cărții lui Ionel Jianu despre Brâncuși. Cât de mult regret acum această timiditate care m-a împiedicat să-l vizitez între 1945–1950. C.V.G. s-a dus să-l vadă în 1948, și i-a vorbit despre *Yoga* mea, despre anii mei de studii în India. Brâncuși i-a spus că ar vrea să mă cunoască. N-am îndrăznit, și acum regret. Mi-ar fi plăcut să-l aud vorbind despre viața lui, mai ales despre concepțiile sale artistice. Pe jumătate știutor de carte, aproape un analfabet, care a revoluționat arta modernă! Asta pare de necrezut. Și, cu toate astea, dacă se acceptă punctul meu de vedere, și anume că Brâncuși era un țăran care a reușit *să uite ceea ce a învățat la școală* și a regăsit astfel Universul spiritual al neoliticului — această creativitate excepțională își găsește explicația.

Aflu tot soiul de lucruri din cartea lui Ionel Jianu. Nu știam, de exemplu, că Brâncuși definea muzica lui Wagner „un biftec în delir". Nu-i plăcea Michelangelo. Spunea despre *Moise*: „Nu trebuie să fim împinși să ne simțim ca niște atomi în fața unei opere de artă."

Să scriu într-o zi un articol asupra „Coloanei Cerului" în folclorul românesc și despre concepțiile megalitice de care ea este solidară și *Coloana nesfârșită* a lui Brâncuși. Aceea de la Târgu Jiu, înaltă de treizeci de metri. Ea „susține Cerul", spunea Brâncuși. Ea este deci o *Axis mundi*, un Stâlp cosmic. Ceea ce aș vrea să știu este cum a ajuns el să redescopere această concepție megalitică, care a dispărut din Balcani de mai mult de două mii de ani și nu supraviețuia decât în folclorul religios.

17 iulie

Astăzi, în piața Trocadero, o bătrână doamnă, extraordinară: strident fardată (stil 1920), cu părul oxigenat, cu pălăria îndesată pe frunte, cu rochia ajungându-i până la glezne. Mergea aplecată într-o parte, ca și cum ar fi fost ruptă în două. Se oprea în fața cafenelelor și privea, cu o aviditate nu lipsită de o um-

bră de ironie, tinerele cupluri zgomotoase, ca şi cum, adăpându-se din tinereţea şi frumuseţea lor — le arunca: Să nu credeţi că toate acestea vor dura mereu.

Albano, 4 august

Scriu ca în fiecare an, aşezat în faţa acestei măsuţe pe balcon, având sub ochi parcul hotelului Megiorato. În faţa mea, înconjurat de uriaşi cedri, o magnolie mare fără flori. Va înflori pentru a doua oară spre sfârşitul lunii.

De unde provine acest sentiment brusc de beatitudine şi de seninătate? Ca şi cum aş fi regăsit ceva preţios pe care l-am rătăcit de multă vreme. Privesc, fascinat, magnolia şi încerc să înţeleg ce mi s-a întâmplat. Câteva vrăbii ciripesc pe ramuri. Pe ultima ramură, două vrăbii rămân o clipă faţă în faţă. Una se agită, ciuguleşte, cealaltă este calmă, nemişcată. Să fie imaginea bine cunoscută din Upanişade, Arborele vieţii, cu cele două păsărele, una „activă", cealaltă „contemplativă"? Dar această temă este mai veche, este indo-iraniană (din iconografia iraniană ea se prelungeşte atât în arta populară europeană, cât şi în ornamentaţia tradiţională a covoarelor orientale). Motivul Arborelui cu cele două păsărele se regăseşte de altfel în protoistorie. Mi-am propus de multă vreme să scriu un studiu asupra acestui simbolism arhaic. Dar de ce am fost atât de profund emoţionat de imaginea vrăbiilor în magnolia? Ce sens secret mi-a dezvăluit ea, fără ştirea mea, căci „revelaţia" s-a produs în străfundurile fiinţei mele? Îmi amintesc brusc texte hinduse la care nu m-am gândit de treizeci de ani. Şi întrezăresc o dată în plus cât de „concretă" era speculaţia hindusă, la începuturile sale, indisolubil legată de imagini şi de gesturi.

Veneţia, 20 august

Am văzut *Othello* de Verdi în Cortile di Palazzo Ducale. Impresie extraordinară. Începutul primului act şi sfârşitul celui de-al treilea (sosirea demnitarilor din Veneţia) au fost prezentate cu

atâta fast, încât publicul a izbucnit în aplauze. Dmitri Ustinov în Othello şi Tito Gobbi în rolul lui Iago, admirabili.

Şi câteva stupidităţi inexplicabile — se datorează ele numai libretistului? În ultima scenă a actului III, de exemplu, Jago se apropie de trimisul Dogelui şi îl salută: *Messer, son lieto di vedervi.*[1] Trimisul Dogelui răspunde: *Iago, quali nuove?*[2].

9 septembrie

Plecăm dis-de-dimineaţă la Treviso, să vizităm expoziţia G.B. Cima de Conegliano.

Doi italieni, destul de sărăcăcios îmbrăcaţi, discută cu pasiune, competenţă şi precizie în faţa *Madonnei* din British Museum. Îi ghicesc atât de indiferenţi faţă de toate tentaţiile şi superstiţiile mondene — că simt deodată că *totul nu este încă pierdut.*

Prânzim în casa de la ţară a Louisei Lebreton. Arbori uriaşi, plopi centenari — şi micul pârâu care trece prin fundul grădinii. Să poţi să rămâi o lună de vară în această casă, la adăpostul acestor mari arbori, departe de motociclete şi de *vespas*[3]. După prânz, în maşină — plecăm la Asolo. Nu bănuiam că aceste locuri pot să fie de o asemenea frumuseţe. Vila Browning. Castelul. Apoi la cimitir, pentru a vedea mormântul Eleonorei Duse.

Ascona, 15 septembrie

La Casa Eranos, să luăm ceaiul cu cuplul Rietsema. Tristeţe adâncă. R. ne povesteşte cum s-au petrecut şedinţele „Eranos". Bettina, fiica Olgăi, era şi ea acolo. Dimineaţa, în timpul primei conferinţe, o furtună teribilă. Trăsnetul care a căzut pe lac, la câţiva zeci de metri de Casa Eranos. Bettina zicea: e mama, care-mi spune „Du-te, părăseşte locurile astea". Urna funerară

[1] Messer, sunt bucuros să vă văd (*lb. it.*) (*n. ed.*).

[2] Iago, ce noutăţi ai? (*lb. it.*) (*n. ed.*).

[3] Tip de motoretă (*lb. it.*) (*n. ed.*).

a Olgăi, ascunsă în crâng, în spatele pietrei consacrate „geniului locului".

Casa Gabriella va fi transformată în apartamente. Membrii grupului şi alţi artişti sau savanţi vor putea să închirieze aceste apartamente în timpul anului.

16 septembrie

Dejun cu [Marcel] Mihalovici şi Monique Haas. Îmi povestesc cum lucrează Beckett: scrie fără să se oprească toată ziua; apoi ia foarfecele, decupează fraze sau jumătăţi de fraze şi le lipeşte într-o ordine nouă, artificială.

Seara, o întâlnim pe Corina, femeia de încredere a Olgăi, care a îngrijit-o până în ultima clipă şi era la căpătâiul ei atunci când s-a stins. Olga ştia că va muri. În ultimele două zile, ea nu mai accepta injecţiile. A avut până în ultima clipă poftă de mâncare. Nu mai primea pe nimeni. Christina Bühler a venit totuşi să o vadă cu puţin timp înainte de moartea sa. Când Olga a zărit-o în pragul camerei ei, a început să plângă. A fost singura dată când cineva a văzut-o plângând.

Paris, 1 octombrie

Siegfried îmi povesteşte călătoria lui în China, cu cinci-şase ani în urmă. În avionul sovietic, se găsea de asemenea o orchestră de muzicanţi ţigani. Refuzau scaunele. Stăteau chiar pe jos. (Nu înţeleg prea bine cum.) Siegfried era însoţit de un „artist" ţigan. Pe când avionul survola Mongolia, ţiganul, arătând deşertul, la câteva mii de metri sub el, a spus: „Dacă am cădea acum, nu am găsi nici un arbore să ne agăţăm."

În China, ţiganul i-a spus: „Ce vom face aici, pe curul Pământului?" Şi când a văzut ţăranii chinezi — săraci, împovăraţi de copii, care cumpărau apă caldă pentru ceai — ţiganul a izbucnit în hohote de plâns: „Sunt mai săraci decât noi, tovarăşe", i-a declarat cu voce tare.

12 octombrie

Acum câteva zile, stăteam la masă la Marie-Louise, cu părintele Daniélou. Era de faţă şi Cioran. Conversaţie despre Teilhard de Chardin, provocată mai ales de Cioran care este exasperat de optimismul naiv şi primar al lui Teilhard. Sunt de acord cu Daniélou asupra acestui punct: Teilhard a reacţionat, pe bună dreptate, împotriva „angelismului", el a arătat importanţa incarnării. Noi avem un corp şi suntem *aici*, pe Pământ, trebuie deci să acceptăm viaţa aşa cum este ea, ca un mod de a fi *natural*. Trebuie să acceptăm şi „progresul". Inutil să ne plângem că ne-am născut într-o societate industrială; trebuie să încercăm să trăim ca *fiinţe libere* chiar şi în mijlocul celor mai teribile condiţionări sociale, tehnice, psihologice.

Dar Emil Cioran nu poate să creadă în inteligenţa şi în maturitatea cuiva care vorbeşte de ceea ce va fi omul peste *un milion de ani*, când avem atâtea motive să ne îndoim că omul ar mai putea încă să supravieţuiască câteva sute de ani.

Chicago, 2 noiembrie

Cât de însetaţi erau umaniştii italieni de o doctrină sacră şi foarte veche, de o tradiţie ocultă primordială, anterioară revelaţiei mozaice! Exaltaţia „înţelepciunii egiptene", aşa cum a fost ea transmisă prin *Corpus hermeticum*, constituie în ea însăşi o întreagă mitologie. Căci acest „Egipt primordial" pe care umaniştii italieni îl găsesc în *Poimandres* nu reflecta în realitate decât sincretismul helenistico-creştin din secolele al II-lea şi al III-lea ale erei noastre. Dar ceea ce e semnificativ la umanişti este această sete de o „revelaţie" primordială care le permite să-i primească pe Platon şi pe „Hermes Egipteanul" în sânul creştinismului.

Când, prin 1460, Cosimo de Medici a cumpărat manuscrisul grec al lui *Corpus hermeticum*, i-a cerut lui Marsilio Ficino să-l traducă imediat. Ficino nu începuse încă traducerea manuscriselor lui Platon şi Plotin pe care i le-a încredinţat Cosimo. Le-a lăsat la o parte pentru a începe cu *Corpus hermeticum*. L-a

tradus în câteva luni, în 1463, cu numai un an înaintea morţii lui Cosimo. De abia după aceea a întreprins traducerea dialogurilor lui Platon. *Corpus hermeticum* a fost deci prima traducere făcută şi publicată de Marsilio Ficino. Bătrânul Cosimo voia neapărat să cunoască această „revelaţie" înainte de moarte.

Aceste detalii sunt în general trecute sub tăcere. Şi totuşi *Corpus hermeticum* a jucat un rol considerabil timp de două secole. Întreaga Renaştere italiană este impregnată de „hermetism", de ocultism şi de „egipţianism". Când, cu treizeci şi patru de ani în urmă, îi studiam la Roma pe Giordano Bruno şi Campanella pentru diploma mea de licenţă, voiam tocmai să pun în evidenţă că „hermetismul" Renaşterii ar trebui să fie înţeles ca o reacţie împotriva raţionalismului medieval, izvorât din aristotelism, şi că această pasiune pentru „ocultism" şi „magie" trădează insatisfacţia umaniştilor în faţa „provincialismului" catolic şi setea lor de o doctrină universală primordială, revelată cu câteva mii de ani înaintea lui Moise, Pitagora şi Platon.

Toate aceste lucruri ar merita să fie reluate şi aprofundate.

6 noiembrie

Primesc vizita unei tinere fete, care este în ultima clasă de liceu. Toamna viitoare, va intra la Universitate. Nu ştia ce specialitate să aleagă: Literele sau Filozofia. Pentru că, îmi mărturiseşte ea, vrea să studieze... vrăjitoria, *witchcraft*. O pasionează vrăjitoria medievală. A citit tot ce i-a căzut în mână şi e (din nenorocire) entuziasmată de ipotezele fantastice ale lui Margaret Murray. Vrea să studieze vrăjitoria în texte şi să descopere „secretul vrăjitoarelor". Aceste femei care se lăsau arse pe rug, fără să abjure sau să denunţe, aveau un „mare secret". Tânăra nu este nici frumoasă, nici urâtă, are o voce extrem de dulce şi stinsă, ca şi cum i-ar fi frică să o piardă dacă ar forţa-o puţin.

7 noiembrie

Voiam să citesc actele procesului lui Giordano Bruno. Există o copie a întregului dosar, descoperită de Angelo Mercati,

în arhivele personale ale lui Pius al IV-lea, şi publicată de el în 1942. Dar originalul a dispărut, şi iată cum. Manuscrisul făcea parte din arhivele transportate la Paris din ordinul lui Napoleon. Şi acolo, aceste mii de documente zăceau uitate în nu ştiu ce pivniţă, şi într-o bună zi au fost vândute cu kilogramul unei fabrici de hârtie.

8 noiembrie

Primesc o lungă scrisoare de la un necunoscut, Warren H. Keith. Îmi scrie din New York. A făcut studiile la Divinity School din Chicago pentru a deveni pastor baptist. Dar puţin timp după aceea a înţeles că nu aceasta era veritabila sa vocaţie religioasă. „M-am convins că adevărata problemă nu este ceea ce lumea va face din Christ, ci ceea ce va face din Afrodita." Creştinismul nu răspunde la întrebarea: cum să parvenim să divinizăm dragostea fizică şi romantică şi astfel să fondăm o etică şi o estetică a plăcerii şi a nobilului cult al corpului. El, Warren H. Keith respinge tradiţia religioasă patriarhală a iudeo-creştinismului. „Pentru ce conceptul unei Suveranităţi divine fondate pe forţă şi judecată ar fi mai nobil decât conceptul unei Suveranităţi divine fondate pe dragoste şi frumuseţe?"

În scrisoarea sa, de două pagini, îmi scrie, printre altele, că a publicat o carte, *Divinity as the Eternal Feminine*, că a fost unul din colaboratorii lui R. Gleb Botkin, fondatorul şi preotul Bisericii Afroditei — de care s-a separat apoi. Cum a citit *Yoga* mea şi a descoperit că sexualitatea mai era încă sacralizabilă în tantrism, mă întreabă dacă n-aş putea să-l pun în legătură cu un yoghin tantric. „Sunt dispus să devin discipolul yoghinului, dar n-aş putea să-i plătesc onorariu." El este convins, pe de altă parte, că resurecţia cultului zeiţei va trebui să se inspire mai curând din Orientul Apropiat decât din India.

15 noiembrie

Citesc *Le Piéton de l'air*, ultima piesă a lui Eugen. Mă întreb dacă scena cu judecătorii mascaţi şi feroce nu există, cum

se încăpățânează să o gândească fetița, decât în imaginația mamei, și că ea nu există *decât pentru că mamei îi e frică* —, mă întreb deci dacă această scenă nu derivă indirect din lectura *Cărții tibetane a Morții*. Dacă Eugen cunoaște această carte, este curios că a ghicit esențialul...

Chiar în sfârșitul tragic, pesimist al piesei am putea decela o oarecare influență „budistă". Dar cine l-a incitat pe Eugen să citească și să accepte astfel de texte? Sfârșitul contrastează de o manieră frapantă cu optimismul lui Béranger de la începutul piesei. Să poți „să te înalți", să poți „să zbori" este o sursă de necunoscute beatitudini. Apoi, atunci când Béranger revine din aceste lumi transcendentale — deprimat de ceea ce a văzut: creația și distrugerea ciclică a Lumilor. Dar este aici o viziune hindusă, asiatică. Mă întreb cum a putut Eugen să ajungă la ea.

20 noiembrie

Va trebui să mă gândesc la conferința pe care o voi ține la Princeton, la începutul lui ianuarie. Aș vrea să pun în lumină anumite simetrii: pe vremea pozitivismului și până la „moartea lui Dumnezeu" proclamată de Nietzsche, lumea occidentală descoperă (grație orientaliștilor și etnologilor) *realitatea zeilor* și a *religiilor cosmice*; declinul creștinismului este însoțit de o „deschidere" spre alte forme religioase, arhaice și tradiționale. Cum s-a apărat Occidentul împotriva acestor descoperiri: *banalizându-le*, așa cum a învățat să o facă în timpul ultimelor două secole (când a „banalizat" Natura pentru a o putea cunoaște și domina).

29 noiembrie

Mi-am petrecut ziua redactându-mi conferința pentru Princeton. Am încercat să pun în lumină simbolismul religios (evident inconștient) al dragostei de „Natură" în secolul al XIX-lea, ca și diferitele ideologii „materialiste" pentru care totul va fi rezolvat atunci când „știința" va fi descifrat „enigmele Naturii". Această

sete de revenire la sursa surselor, la începutul începuturilor, de a pătrunde până în adâncul materiei şi de a identifica „germenele", atomul în care totul a luat naştere — prelungeşte setea de *primordial* şi de arhaic a umaniştilor şi a filozofilor Renaşterii italiene.

Sincronisme interesante, pe care le-am schiţat din tinereţe şi asupra cărora am revenit, de nenumărate ori, în cursurile mele de la Bucureşti şi Chicago. De exemplu: fenomenele de mediumnitate sunt cunoscute, în Occident, din Vechiul Testament — dar de abia prin 1850 a luat naştere spiritismul, adică tehnica (şi ideologia) *probelor* că există o viaţă după moarte; axioma că aceste probe trebuie să fie *materiale* (mese care se mişcă, zgomote, obiecte „materializate", fantome care pot fi fotografiate etc.), stabilirea unui mijloc de comunicare cu spiritele, fondat pe *numere* şi pe zgomote. „Nemurirea sufletului" era o problemă filozofică. Spiritismul introduce criteriul ştiinţelor experimentale, pentru a demonstra supravieţuirea sufletului prin manifestări *fizice*. Obsesia *probelor tangibile*, o superstiţie de origine ştiinţifică.

De asemenea, în ce măsură dna Blavatsky este în sincronism cu pozitivismul şi evoluţionismul din a doua jumătate a veacului al XIX-lea. Ea introduce „evoluţia" în doctrina orientală pretins secretă — când se ştie că gândirea hindusă şi, în general, gândirea orientală respinge orice evoluţie. „Mesajele" pe care i le transmitea misteriosul Mahatma se „materializau" imediat în faţa ochilor iniţiaţilor. Nu-mi vine să cred că aceste „materializări" au contribuit în mod considerabil la convertirea unui Olcott sau a unui Leadbeater la teozofie.

2 decembrie

Citesc biografia lui Wittgenstein de Norman Malcolm. Omul mă pasionează. Ura sa faţă de viaţa academică, dispreţul faţă de meseria de profesor. Şi acest detaliu care mi-l face şi mai apropiat: incapacitatea lui W. (ca şi a mea) de a *pregăti* un curs

şi de a citi în faţa studenţilor un text scris. Georg Henrik von Wright îl descrie astfel: „*Gândea* în faţa elevilor lui. Dădea impresia unui spirit extrem de încordat." Şi Norman Malcolm face această precizare (în care mă recunosc în întregime): „Îşi ţinea cursurile fără nici o pregătire şi fără note. Mi-a spus odată că a încercat să-şi ţină conferinţele după note, dar rezultatele l-au dezamăgit profund. Gândurile astfel proferate îi păreau «alterate» sau, cum îi spunea unui alt prieten, cuvintele îi păreau ca nişte «cadavre» când începea să le citească" (p. 24).

Îmi amintesc cât de lamentabil am fost când a trebuit să-mi repet conferinţele despre Freud şi Gandhi; ele au avut atâta succes în 1932–1934 în cadrul „Criterionului" la Bucureşti, încât unele persoane care n-au găsit loc în sală au manifestat în faţa Fundaţiei Carol şi organizatorii au fost obligaţi să promită că vor fi reluate câteva zile mai târziu. Fusesem „inspirat" şi am vorbit cu un enorm succes. A doua şi a treia oară, m-am simţit jenat, am pierdut „flacăra". Aveam sentimentul *că mă repetam*, că nu mai eram „autentic". Numai câteva fragmente pe care le-am improvizat *atunci*, gândurile pe care n-am avut timp să le dezvolt în prima serie m-au salvat.

7 decembrie

La 13 iulie 1511, umanistul italian Girolamo Aleander dădea socoteală unui prieten, într-o scrisoare, despre lecţiile pe care urma să le ţină la Paris. Trata despre Ausonius. Avea mai mult de două mii de auditori — rectori, teologi, directori de colegii, profesori, consilieri, avocaţi regali etc. Conferinţa a durat două ore jumătate şi, scrie Aleander, cu toată căldura sufocantă, nimeni nu părea obosit. Din contră, când conferinţa s-a sfârşit, publicul nu s-a mişcat din loc, ca şi cum ar fi aşteptat urmarea...

Şi toate acestea pentru a asculta un umanist italian vorbind despre un poet latin de mâna a treia. Dar asta interesa elitele de atunci. La fel cum în 1945–[19]46 existenţialismul lui Sartre interesa tineretul.

17 decembrie

Lectura unei scrisori a lui Nietzsche către Rohde din 4 august 1871 mă face să aflu de existența unui oarecare Ribbeck, profesor de filologie la Kiel. Trebuie să reţin acest nume. O să-mi fie de folos în discuţiile mele cu „savanţii". Într-adevăr, Ribbeck a citit *Originea tragediei*, dar într-o scrisoare către Rohde a refuzat s-o ia în serios, sub pretext că această carte nu era fundamentată pe „mărturii sau pe probe".

Cel mai amuzant în această întâmplare este că Ribbeck avea poate dreptate, dar *în cultură* Nietzsche este cel care a triumfat. Nu spiritul filologic a fost creatorul culturii, ci divinaţia, patosul, imaginaţia — într-un cuvânt *EROAREA* (cu majuscule şi subliniată).

3 ianuarie 1963

Continuu discuţiile cu Tom Altizer. La obiecţia sa că nu scriu cartea în care „eu să dialoghez cu reprezentanţii conştiinţei moderne (Nietzsche, Freud, Marx etc.)", am răspuns următoarele: Toţi aceşti autori iluştri pe care Tom îi admiră atâta sunt *occidentali*. Adică abordează probleme şi crize proprii spiritualităţii occidentale moderne. Eu unul cred că aceste orizonturi culturale sunt „provinciale". Crizele şi problematicile unor Freud, Nietzsche, Marx etc. sunt depăşite sau rezolvate. Eu încerc *să deschid* occidentalilor ferestre spre alte lumi — chiar dacă unele din aceste lumi s-au prăbuşit cu zece mii de ani în urmă. „Dialogul" meu cu alţi interlocutori decât cei ai lui Freud sau James Joyce: încerc să înţeleg un vânător din paleolitic, un yoghin sau un şaman, un ţăran din Indonezia, africanii etc. şi să comunic cu fiecare.

8 ianuarie

Să meditez şi să filozofez asupra mitologiilor şi religiilor „primitive" cum Nietzsche şi Rohde filozofau asupra credinţelor şi creaţiilor greceşti — acesta este sensul secret al cărţii mele.

În fond, înainte de a se prăbuşi definitiv, cultura occidentală *trebuie* să redescopere şi să proclame toate modurile de a fi ale omului. Datoria mea este să arăt grandoarea, când naivă, când monstruoasă, tragică, a modurilor de a fi arhaice.

26 februarie

Primesc telegramă de la Christinel. Mamy a murit astăzi. Mă aşteptam, îmi ziceam chiar că moartea va veni ca o binecuvântare, şi totuşi sunt foarte trist. Încă o parte din viaţa mea care se duce.

27 februarie

Îmi amintesc: Pădurea Colombes, primăvara 1948, când am întâlnit-o pentru prima oară. Sosise din România de câteva luni, cu Oani. Frumoasă, blândă, cu părul argintiu. Apoi la Capri, în iulie–august 1949; când mi-a zis: Un om soseşte din această veche lume şi-ţi răpeşte copilul, ceea ce ai mai scump şi mai bun.

În octombrie, era grav bolnavă. La plecarea mea, mi-a spus: „Le las sub protecţia dumitale, ocupaţi-vă de tot, de tot..."

7 martie

Miturile australiene sunt de o mare simplitate. Pentru un lector occidental, ele sunt monotone, plictisitoare, insipide. Ai impresia că nimic *important* nu se întâmplă; în tot cazul, nimic nu aminteşte patosul şi grandoarea miturilor polineziene sau nord-americane. Tema este aproape aceeaşi: un Erou ancestral ţâşneşte din inima pământului şi pleacă într-o anumită direcţie. Merge, merge şi din timp în timp întâlneşte alte personaje mitice, celebrează anumite ceremonii (extraordinar de simple) pe care australienii le mai repetă încă astăzi, civilizează tribul în chestiune (introduce regulile matrimoniale, riturile iniţiatice etc.) şi într-o bună zi dispare sub pământ sau se transformă în stâncă. Ceea ce este caracteristic este că aceşti eroi mitici se deplasează continuu, călătoresc în toate sensurile şi lasă „urmele" trecerii

lor. Aceste itinerare primordiale constituie fundamentul mitologiei tribale. Ele sunt relevate, în mare secret, neofiților în cursul inițierii.

Și brusc îmi amintesc că tot astfel se petrec lucrurile în *Ulysses* de James Joyce. Bloom, Stephen Dedalus nu fac decât să meargă, să se oprească pe ici pe colo, să dialogheze, să-și aducă aminte, să-și satisfacă nevoile lor fizice — dar nu se întâmplă nimic grandios, nici dramatic. Fantastica aventură a lui Ulysse homericul este redusă în Dublinul începutului de secol la hoinăreli banale, fără nimic dramatic. Și, cu toate astea, pentru James Joyce, și mai ales pentru cititorii și admiratorii săi, aceste nimicuri iau proporții gigantice. Un întreg univers se construiește pe nesimțite din toate aceste vagabondaje, reverii și conversații. Fiecare amănunt câștigă semnificație și „greutate". Simt că analogia dintre mitologia arhaică cea mai sărăcăcioasă și romanul cel mai semnificativ al secolului al XX-lea are un sens mai profund, pe care nu îl „realizez" în acest moment. Romanul occidental — Balzac, Tolstoi, Dostoievski, Dickens, Proust — l-aș compara (din punct de vedere *epic*) cu marile mitologii ale Polineziei, Indiei, Greciei etc. Degenerarea și dispariția acestor mitologii deschid calea spre filozofie și literatură. Ne-am fi așteptat ca „degenerarea și dispariția" romanului *epic* să ducă de asemenea la filozofie. Dar James Joyce se reîntoarce la monotonia încărcată de semnificații religioase a hoinărelilor Eroilor australieni. Suntem încântați și admirăm, ca și australienii, faptul că Leopold Bloom se oprește într-o cârciumă și comandă o bere.

Chicago 10 martie

Acum vreo două săptămâni, mi-a scris Philippe Lavastine de la Paris. S-a reîntors după cinci ani petrecuți în India. (Aflasem amănunte despre viața lui la Benares de la un elev al meu, Frederic Streng, care îl întâlnea la profesorul Agrawala.)

Îmi scrie ca să-l ajut să obțină o bursă Bollingen. Îmi spune că, în lipsa lui, un prieten venea regulat, încărca saci întregi de

cărți și le vindea. Câteva mii de volume, dintre cele mai prețioase.

Sufăr ca și cum ar fi fost vorba de propria mea bibliotecă. Cunoșteam biblioteca lui Lavastine din iarna 1946, când locuiam în rue des Saints-Pères. Avea, poate, 100 000 de volume. Cumpăra necontenit, pretutindeni — și cumpăra tot. Când m-a invitat o dată la masă, mi-a dat roșii cu untdelemn..., dar cumpărase în ziua aceea cărți de multe mii de franci. Nu trăia decât pentru cărți și pentru citit. Prin 1952-[19]53, pentru că nu putea lucra acasă în timpul zilei, din cauza copiilor, pleca la Biblioteca Națională sau la Musée Guimet. Făcea asta în fiecare zi. Mi se părea tragic și paradoxal — să lucrezi într-o bibliotecă publică, deși ai la tine acasă o sută de mii de volume...

11 martie

Dimineața — ninsoare ca în toiul iernii. O zăpadă moale, aflânată. Recitesc *Agamemnon*. Amintiri: prima lectură, în franțuzește, prin clasa a IV-a de liceu. Haig Acterian fusese atât de entuziasmat, încât se hotărâse să învețe grecește. Îmi spunea: așa ar trebui să faci și tu. Să nu mai citim nimic altceva decât grecește și cărți despre Grecia...

În acea săptămână, am citit, îndemnat de el, *Apollo*, manualul de istoria artelor al lui Salomon Reinach. Haig îmi spunea: Va trebui să scriem împreună o istorie a *tuturor* artelor, în Grecia. Eu voi scrie istoria teatrului și a arhitecturii. Tu trebuie să începi cu Homer.

Despre Homer, i-am răspuns, va trebui să scriu o carte întreagă. Un volum de cinci sute de pagini. Poate chiar două volume...

Planurile acestea le făceam în mansarda din Strada Melodiei, acum vreo patruzeci și doi de ani.

13 martie

De atâtea săptămâni, trăiesc exclusiv cu australienii: de dimineața până seara. (Acasă, nopțile, citesc altceva: Eschil, Henry

Miller, G. Meyrink.) Cum aş putea pune mai bine în evidenţă structura platoniciană a spiritualităţii australiene? Pentru australieni, a cunoaşte înseamnă a-ţi aminti. Prin iniţiere, are loc un proces de *anamnesis*: neofitul nu află numai miturile secrete, care explică şi justifică întreaga existenţă, ci se descoperă pe sine, se *recunoaşte* în Strămoşul mitic, a cărui reîncarnare este. Pentru Platon, filozofia te ajută să-ţi aminteşti Ideile; mai precis, să-ţi aminteşti de situaţia sufletului în postexistenţă şi preexistenţă, când sufletul contempla Ideile. Pentru australieni, iniţierea îţi revelează că *ai mai fost aici*, pe aceste locuri, în timpurile aurorale, *in illo tempore*: ai mai fost aici, dar sub înfăţişarea fabuloasă a Strămoşului sau a Eroului civilizator. Acest personaj mitic slujeşte de model: iniţiaţii trebuie să repete ceea ce a făcut el la început. Dar prin iniţiere descoperi că acel personaj mitic eşti *tu însuţi*, aşa cum ai apărut pentru întâia oară. În fond, te repeţi pe tine însuţi — aşa cum ai fost tu la început, *exemplar*.

15 martie

Nu trebuie să uităm că americanii n-au încă o „istorie", n-au rădăcini. Culturaliceşte, sunt încă în faza pionierilor şi a emigranţilor: liberi, disponibili. Acesta este marele lor noroc: că, deşi descind dintr-o cultură occidentală, pot totuşi *lua totul de la început*, pot crea ceva *nou*.

21 martie

Visul de a[stă-]noapte: aveam o serie de obiecte preţioase, dar, deşi îmi aminteam că intrasem cu ele într-o odaie, nu-mi mai aminteam nici măcar ce fel de obiecte erau. Ies din odaie şi încerc să-mi aduc aminte; umblu pe străzi, recunosc o biserică (îmi spun: am mai fost pe aici, ştiu că este şi o grădină pe aproape) — dar am tot timpul această senzaţie penibilă: că sunt ameninţat să-mi pierd total memoria. Christinel era cu mine. Îi cad în genunchi şi-i spun: Ajută-mă! Numai tu mă poţi salva!...

3 aprilie

Dintr-un articol despre R.P. Desmond Chute aflu că un țăran italian, pe patul de moarte, ceruse astfel împărtășania: *Medici non ne voglio; portatemi il Re del'Universo.*[1]

5 aprilie

Încep volumul al doilea din *Autobiografie.* Voi încerca să rezum anii petrecuți în India, în așa fel încât să pot insista exclusiv asupra anumitor întâmplări, trecând sub tăcere altele. Trebuie să păstrez anumite secrete. Pe de altă parte, despre India am scris de atâtea ori, încât nu mă simt ispitit să mai revin încă o dată.

Cred însă că această carte — autobiografia — este, astăzi, *singura* care trebuie cu orice preț scrisă. Toate celelalte lucrări mai pot aștepta.

9 aprilie

Am scris în fiecare zi, între trei și șase pagini. Uluit să descopăr că-mi amintesc încă atât de bine primul an petrecut în India. E drept, verific din când în când detalii și date în *Șantier* și *India.* Și ce n-aș da să am la îndemână *Jurnalul* anilor 1928–1940 și corespondența primită în India (1929–1931), pe care o păstram încă, în 1940, într-una din lăzile cu hârtii și scrinsori, în Strada Palade...

Pe de altă parte, fiind vorba de *Amintiri*, iar nu de o biografie obiectivă și sistematică, lipsa „documentării" îmi dă o anumită libertate: voi însemna numai *ce mi-a rămas în amintire*, ce a contribuit să mă formeze, ce mi se pare *esențial.* Voi fi de asemenea liber să comentez întâmplările și descoperirile acelor ani.

Evident, anumite lucruri vor fi trecute sub tăcere; în primul rând, aventurile erotico-sentimentale din 1929–1930 (mă voi

[1] Nu vreau medici; aduceți-mi-l pe Regele Universului (*lb. it.*) (*n. ed.*).

mulțumi cu aluzii) și, mai ales, experiențele și învățăturile din Himalaya, 1930–1931.

18 aprilie

Vine să mă vadă Garma Chang, traducătorul poemelor lui Milarepa și, acum în urmă, al unor texte yoghice tibetane. Îmi vorbește elogios de *Yoga*, dar mai ales de *The Myth of the Eternal Return*. Se miră că am înțeles atât de bine cele trei universuri spirituale: lumea primitivilor, Orientul și tradițiile occidentale.

Îmi spune că a propus unui editor din Formosa să publice în traducere chineză *The Myth of the Eternal Return*.

21 aprilie

Uluit de „descoperirile" pe care le fac în legătură cu romanele mele *Isabel* și *Lumina ce se stinge*. Acesta din urmă, ilizibil, monoton, ratat — mi se revelează deodată ca o reacție inconștientă împotriva Indiei, o încercare disperată de a mă apăra împotriva mea însumi — căci în vara 1930 decisesem să mă „hinduizez", să mă pierd în masa indiană. „Misterul" *Luminii*, acel incendiu incomprehensibil care izbucnește într-o noapte în bibliotecă și care provoacă, între altele, orbirea și „des-centralizarea" bibliotecarului — era, în fond, „misterul" existenței mele în casa lui Dasgupta.

Sunt foarte multe lucruri despre care știu că n-am dreptul să scriu. Aș putea adnota totuși o copie dactilografiată — precizând că aceste adnotații nu vor fi publicate niciodată. Informații pentru eventualii cititori ai manuscrisului *Amintirilor*.

Rochester, 29 aprilie

Aproape un ceas, cu avionul, de la New York. Mă așteaptă la aeroport Gerow, tânărul sanscritist din Chicago, de un an profesor de sanscrită la Rochester.

Cinăm la Normal O. Brown, autorul acelei cărți fascinante *Life against Death* și care-i declarase lui Gerow că e „disci-

polul meu de extremă stângă". O vastă casă de țară, la vreo zece kilometri de Universitate. N.O.B. — fără vârstă, greu de caracterizat. Extraordinară cultură. Deși elenist, aici, la Rochester, predă un curs despre „arhetipuri culturale". Încă pasionat de Freud.

În amfiteatru, mă prezintă el. Îmi place că insistă asupra traiectoriei mele vitale și culturale: București–Calcutta–Lisabona–Paris–Chicago.

30 aprilie

De dimineață, discuție cu vreo zece profesori. Apoi, dejun la N.O. Brown. Discutăm cărți și autori, dar aflu prea puține lucruri despre el. Îmi spune doar că lucrează de câțiva ani la o carte asupra cetății grecești și a vieții politice.

La două d.a., din nou la Universitate. Seminarul lui N.O.B. Studenții îmi pun întrebări — și încerc să-i lămuresc. Nu știu în ce măsură N.O.B. a fost mulțumit. Am insistat, din nou, asupra deosebirii dintre *Madame Bovary* și un adulter — uitând, atunci, pe catedră, că pentru un freudian ca N.O.B. deosebirea aceasta nu există sau e nesemnificativă.

Trebuia să iau avionul de cinci pentru New York, dar din cauza furtunii s-au suspendat toate zborurile. Petrec seara cu Gerow și soția lui discutând filozofie indiană.

La zece și jumătate la gară. Scriu rândurile acestea în tren, ca să treacă timpul.

Și acest amănunt: azi după-amiază, la seminarul lui N.O.B., unul din studenți mă întreabă ce cred despre „păcatul originar". I-am mărturisit că e una din problemele care *nu mă interesează*. Mirarea lui Brown și a sălii. Brown mi-a spus că o psihanaliză ar explica poate indiferența mea față de această problemă centrală.

Harvard, 1 mai

Invitat de președintele Universității, Dr. Pusey, să fac parte din comitetul *ad-hoc* care va decide succesorul lui Slater (la

„Institute of World Religions"). Găzduit în Dana-Palmer House. Seara, cinez la Slater, împreună cu Decanul Fac. de Teologie, Dr. Miller, şi soţii Thornkild Jacobsen.

Slater îmi spune că Harvard University a ţinut mult să mă aibă pe mine; chiar şi acum sunt profesori care speră că voi accepta. Îi repet ce-i spusesem la Princeton: că, deşi Harvardul îmi place foarte mult, nu-l pot dezamăgi pe Gerry Grauer, care a făcut atâta pentru mine. În plus, nu cred că voi avea în altă parte libertatea de care mă bucur la Chicago. De altfel, nu sunt bun administrator, şi „Institutul" trebuie administrat.

2 mai

Comitetul *ad-hoc*: Pusey, Miller, eu şi profesorii de la Yale şi Columbia, iar de la Harvard, Ingalls. Din nou, întrebarea: sunt dispus să accept etc.? Le explic de ce nu pot. Când vin „experţii" să discute meritele candidatului (W.C. Smith, de la Montreal), fiecare începe prin a recunoaşte că „cel mai potrivit ar fi fost, evident, Prof. Eliade". Roşesc, plec ochii. Şi totuşi, un sentiment de mândrie şi nostalgii: totul a început, acum vreo patruzeci de ani, în mansarda din Strada Melodiei. Acum se vorbeşte despre „savantul mondial", „cel mai mare etc.", „singurul care etc.". Mi-am adus aminte de reacţia românilor faţă de primele mele studii de istoria religiilor. Mulţi nu mă luau în serios. Oscar Lemnaru, bunăoară, scrisese că *Yoga* e o carte ratată etc.

Teribilă criza de melancolie, al cărei izvor nu izbutesc să-l identific.

Washington, 4 mai

Am ajuns aseară, cu Christinel. De dimineaţă, la Meridian House, unde se ţine Congresul Centrului lui John Nef (A Center for Human Understanding). A treia şi ultima zi a Congresului. Vorbeşte Chagall — mai precis, citeşte un text scurt, autobiografic, plin de surprize —, şi eu încep seria comentariilor.

Insist asupra acestui lucru: deşi Chagall a fost contemporan atâtor „distrugeri de universuri estetice" (cubism etc.), deşi a pictat şi el (o aminteşte chiar în textul de astăzi) personaje plutind în aer, capete nelalocul lor etc. În opera lui, Lumea nu e anihilată, nu se reîntoarce în haos. Şi totuşi, lumea lui Chagall e transfigurată, e plină de mistere; bunăoară, animalele lui (mai ales, măgarul), în care recunosc un sindrom mesianic sau paradiziac. Pictura lui Chagall e pătrunsă de nostalgia Paradisului etc. etc.

(După ce discuţia se încheie, Chagall mă felicită, mă strânge în braţe. Ne mărturiseşte — lui Christinel şi mie — că-i fusese puţin „frică" de ce voi spune. — Mi-e frică de savanţi, adaugă.)

5 mai

Aseară, am fost cu soţii Richman şi scriitorul indian Raja Rao la Mrs. Watkins, în Maryland, la vreo cincisprezece kilometri. Citisem începutul romanului lui Raja Rao *The Serpent and the Rope* şi îmi plăcuse. Încântat să descopăr că Rao cunoştea *Le Mythe de l'Éternel Retour*, *Naissances mystiques*, *Yoga*. Se întreba chiar: cum a putut înţelege un occidental simbolismul iniţierilor indiene? Stau cu el în faţă, lângă Robert Richman, care conduce. Peisaj pastoral: pădure, coline, o turmă de vaci — şi apoi casa doamnei Watkins, în marginea pădurii.

Raja Rao ne pregăteşte cina: *curry* pipărat ca la Madras. La masă, discuţie generală. De notat această observaţie a lui Rao: India se afla aproape de Occident, participa oarecum la aceeaşi cultură — dar Islamul a rupt unitatea lumii şi a adâncit şi agravat deosebirile. Acum, după secole de izolare, India pare *departe* de Europa, pare străină, „exotică".

Remarca lui Raja Rao, ieri după-amiază, la Meridian House, comentând observaţiile unui tânăr profesor de fizică, elev al lui Fermi (e Anderson, de la Chicago Univ.): există o asemănare esenţială între gândirea ştiinţifică occidentală şi gândirea indiană; nici una, nici alta nu ţin seamă de forme şi aparenţe, ci caută ceea ce e fundamental şi invariant. *Objective approach.*

Când a venit în S.U.A. pentru prima dată, Raja Rao a cerut să vadă un singur om: pe Oppenheimer.

După lunga discuție de a[stă]-noapte (când a trebuit să răspund la întrebări din toată istoria culturii, de la neolitic la Bizanț...), Rao îmi spune că trebuie *neapărat* să reviu în India. Indienii ar putea învăța de la mine cum să-și înțeleagă propria cultură.

6 mai

Interesanta observație a lui Morazé, la discuția de ieri: instrumentele, spunea el, nu sunt creația omului; ele fac parte din Natură, în același sens în care un lan de grâu face parte din Natură, deși e rezultatul priceperii și efortului omului. Savantul studiază legile Naturii și, în măsura în care le înțelege, „fabrică" instrumente — dar nu le „creează". Obiectele și descoperirile științifice fac parte din Natură.

Dacă Morazé are dreptate, concepția omului de știință de azi despre instrumentele și descoperirile lui se apropie de semnificația pe care o acorda omul civilizațiilor tradiționale (paleo-orientale și primitive) uneltelor și, în general, ansamblului de obiecte care constituie cultura lui materială. Cf. tot ce spuneam în *Forgerons et Alchimistes* despre minereurile considerate ca fiind niște embrioni în matricea Mamei-Pământ, despre metalurgie, ritualurile prin care „embrionii" sunt aduși la lumină și ajutați să „crească", să se „maturizeze", devenind, adică, metale.

Chicago, 10 mai

Am început *Autobiografia* lui Jung. Importanța pe care o acorda el „Centrului". Dar interesul pentru „Centru" nu apare în opera lui Jung înainte de 1950, când am ținut prima mea conferință la „Eranos" despre: *Le symbolisme du Centre*...

15 mai

De abia acum, meditând asupra vieții mele „secrete" din India, îi înțeleg sensul. În fond, existența mea indiană a fost

schimbată (mai precis, anulată) datorită întâlnirii a două tinere fete: M. şi J. Dacă nu le-aş fi întâlnit, sau dacă, întâlnindu-le, nu m-aş fi lăsat antrenat în aventuri iresponsabile — viaţa mea ar fi fost cu totul alta. Prin M., am pierdut dreptul de a mă integra Indiei „istorice"; prin J., am pierdut tot ce crezusem că-mi făurisem în Himalaya: integrarea mea în India spirituală, transistorică.

Înţeleg însă (de abia acum!) că aşa trebuia să se întâmple. Cele două fete mi le-a scos *mâyâ* în cale, pentru a mă obliga să-mi vin în fire şi să-mi regăsesc propriul meu destin. Care era: creaţie culturală în limba română şi în România. Numai după epoca de intensă şi frenetică activitate din 1933–1940 am avut dreptul să mă „detaşez" de momentul românesc — şi să încep a gândi şi scrie pentru un public mai vast, şi într-o perspectivă „universală".

17 mai

Porter le Christ... au coeur des réalités réputées les plus dangereuses, les plus naturalistes, les plus païennes, voilà mon évangile et ma mission.[1] Asta o scrie Teilhard de Chardin; care se voia *l'évangéliste du Christ dans l'Univers*[2].

Ce bucurie, să redescoperi la un teolog occidental, „om de ştiinţă", optimismul ţăranilor români, creştini şi ei, dar aparţinând acelui „creştinism cosmic", de mult dispărut în Occident. Ţăranul crede că „Lumea e bună", că a redevenit aşa după întruparea, moartea şi învierea Mântuitorului. Probabil că optimismul meu fundamental îşi are izvorul în această certitudine. Dacă cineva ar studia cândva, în mod inteligent, teoria mea despre *hierofanii* şi *hierofanizarea* progresivă a Lumii, a Vieţii şi a Istoriei — m-ar putea compara cu Teilhard de Chardin. Cu

---

[1] Să-l aduc pe Christ... în inima realităţilor care au reputaţia de a fi cele mai periculoase, cele mai naturaliste, cele mai păgâne, iată evanghelia şi misiunea mea (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

[2] Evanghelistul lui Cristos în Univers (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

această deosebire: că el a ajuns la aceste concepţii prin descoperirea Cosmogenezei, iar eu prin înţelegerea religiilor cosmice (în care trebuie să includ, cu toate diferenţele pe care le prezintă, şi creştinismul ţărănesc din Europa răsăriteană, care e de fapt o liturghie cosmică).

Semnificativă nu e numai această concepţie a lui Teilhard, ci şi extraordinarul ei succes de public. Fantastică reacţie a elitelor europene împotriva „provincialismului" Bisericilor creştine.

22 mai

Citesc cartea lui Claude Cuénot despre Teilhard de Chardin. Preţioasă mai ales pentru numărul considerabil de citate şi extrase din scrisori (majoritatea inedite). Viziunea lui Teilhard e reconfortantă: Creaţia, Viaţa, Omul, Spiritul — toate acestea nu numai că au un sens, dar sensul lor se revelează *împreună* („în devălmăşie", cum ar fi spus Petre Ţuţea). Dacă înţeleg bine gândirea lui Teilhard de Chardin, aş spune că pentru el opera lui Goethe, bunăoară, e solidară de structura oceanelor, de morfologia organismelor pluricelulare, de capacitatea craniană a prehominizilor etc. etc. Solidară: în sensul că *presupune* şi *prelungeşte* toate aceste „creaţii". Evident, Teilhard nu putea accepta ipoteza unei dispariţii catastrofice a pământului sau a omenirii. Nu putea concepe că o *operă*, începută acum câteva miliarde de ani şi care s-a desăvârşit printr-un proces misterios de selecţie şi prin salturi calitative înainte, un asemenea *opus magnum*, în care e implicat un Cristos cosmic, ar putea fi oprită pe loc printr-un accident termonuclear.

20 iunie

Ieri şi astăzi — timp superb. Lucrez la nuvelă. Îmi zic că este absurd ceea ce fac: să pierd aceste ultime săptămâni de libertate pentru a scrie o nuvelă, fără ca măcar să ştiu cum se va termina. Dar simt că trebuie s-o scriu — pentru sănătatea mea morală. Câtă dreptate avea G. Bachelard când vorbea despre

„funcţia irealului"; care, dacă nu este satisfăcută, duce la nevroză şi la sterilitate...

22 iunie

Nu ştiu de ce, m-am gândit azi mult la Walter Otto. Când l-am cunoscut, în grădina Casei Gabriella, în vara 1955, avea peste optzeci de ani. Am început să-i vorbesc în englezeşte, dar el a insistat să vorbim franţuzeşte — deşi vorbea destul de prost. Extraordinară vitalitate: în pauză, după prima lui conferinţă de o oră, a refuzat sandvişurile pe care i le pregătise Olga; a cerut şampanie — şi a fumat un trabuc.

Îmi spunea că într-o sută-două de ani paginile lui despre gândirea mitică grecească vor deveni tot atât de preţioase ca şi textele greceşti clasice.

23 iunie

Papini nota în *Jurnalul* lui, la 31 ianuarie 1943: „Liturghia e un banchet funebru în care un om îşi mănâncă propriul lui Dumnezeu în faţa unei mulţimi de înfometaţi."

24 iunie

Un tânăr student de la Social Thought, Botinovici, vine să mă vadă. Citise *Şarpele*, în traducere germană, şi era entuziasmat. Ar fi vrut să citească şi alte opere „literare" ale mele, dar nu-l încurajez. Stăm totuşi de vorbă despre concepţia mea asupra fantasticului în literatură. Îi spun că această concepţie îşi are rădăcinile în teoria mea despre „irecognoscibilitatea miracolului" — sau, în general, în credinţa mea că după Întrupare „transcendentul" se camuflează în lume, sau în istorie, şi astfel devine „irecognoscibil". În *Şarpele*, o atmosferă banală şi personaje mediocre se transfigurează treptat. Ceea ce venea de „dincolo", ca şi toate imaginile paradiziace de la sfârşitul povestirii — erau deja *acolo* de la început, dar camuflate în banalitatea de toate zilele şi, ca atare, incognoscibile.

26 iunie

Încep să am o idee tot mai bună despre „oamenii de știință". În ultimul timp, am întâlnit vreo cinci-șase tineri — studiau fizica, matematicile, biochimia etc. Unul era muzicant pasionat și cunoștea admirabil pe Mozart. Doi erau „cititori de poezie" de cea mai bună calitate (admirabile observații despre Four Quartets etc.). Altul era, aș putea spune, un excelent specialist în Kierkegaard. (Și e curios că Chuck Long, acum vreo zece-doisprezece ani, a aflat de Kierkegaard tot de la un fizician...) Un altul „se interesa" de romanul *nouvelle vague*[1], de Camus și Merleau-Ponty, de pictură („tachisme", „pop-art" etc.). În orice caz, fiecare din ei depășea universul în care-i proiectau propriile lor studii.

Când mă gândesc la „umaniști", la colegii mei antropologi, orientaliști, teologi — ca să nu mai vorbesc de sociologi... Parcă le-ar fi rușine să spună că-i citesc pe poeți, pe mistici. Încearcă să pară „serioși", „științifici". Simulează obiectivitatea savanților. În fond, sunt timorați și sterili. Lipsa lor de curiozitate e o dovadă de neputință și mediocritate.

27 iunie

Reiau nuvela. O voi intitula, probabil, *Șanțurile*. La început, voiam să-i dau un titlu care să-i păcălească pe cititori: *Bătălia de la Oglindești*. În fond, bătălia avea loc la câteva zeci de kilometri de satul unde ultimii rămași sapă șanțurile ca să găsească comoara. Era un fel de a arăta cum „românii au sabotat Istoria". În preajma catastrofei, când totul se prăbușea, când alți stăpâni se pregăteau să ocupe și să domine țara — satul meu asculta de un bătrân și căuta comoara pe care o visa el, întruna, de aproape optzeci de ani.

28 iunie

Windy City! Cât de bine aud vântul de la mine din birou. Îl ascult fermecat. Această litanie metalică mă poartă foarte de-

[1] Noul val (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

parte, în copilărie. Verile, la Techirghiol: plecam, la începutul după-amiezei, spre Sanatoriu, la Mare. După vreun ceas de drum, în marginea ghiolului, sub arşiţă, luptând cu praful pe care-l găseam chiar în macii şi florile de câmp — ne întâmpinau pinii maritimi de la Sanatoriu. Când bătea vântul, îi auzeam cum aud acum arborii de pe strada a 57-a. Intram în penumbra pinilor, şi deja începeam să simţim nisipul sub tălpi. Apoi, deodată, pe neaşteptate, în faţa noastră — marea.

De ce notez acest amănunt lipsit de interes şi de semnificaţie? Poate pentru că de o jumătate de ceas nu fac decât să-mi amintesc infinite nimicuri legate de primele veri petrecute la Techirghiol. Detalii, figuri, vorbe, regăsite ascultând vântul. (Evident, Proust şi *la madeleine* etc. etc. — dar nu e vorba de asta. Pur şi simplu, beatitudinea de a *asculta* şi a-mi *aminti*.)

29 iunie

De mult, din România, n-am mai trăit o asemenea vară. Dar parcă nici în România cerul nu era atât de albastru...

•

Ce straniu geniu a fost Papini, şi cât era de adânc şi de naiv, cât de copilăros putea fi câteodată... Am deschis azi *Diario*, şi la 13 mai 1946 găsesc această însemnare: „Ultimele informaţii recente asupra furtunilor solare confirmă legea descoperită de mine despre influenţa soarelui asupra evenimentelor istoriei umane. Astrologia e falsă în ceea ce priveşte destinele individuale, dar e adevărată pentru popoare."

2 iulie

Teama lui Gide şi a atâtor alţi scriitori de la începutul secolului de a deveni *littérateurs*[1]. De aceea, Gide a căutat *viaţa* şi mai târziu a descoperit *socialul*. J.P. Sartre continuă aceeaşi

[1] Oameni de litere (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

tradiție: „literatura" trebuie să răsfrângă concretul istoric, adică socialul, politicul.

Eliberarea mea de „literatură" prin istoria religiilor și etnologie răspunde aceleiași tendințe: pentru mine, asta e *real* — nu „literatura". De aceea, ar greși criticul care ar vedea în opera mea științifică o aplecare spre erudiție. E vorba de cu totul altceva: de o lume care mi se pare mie mai *reală*, mai *vie*, decât personajele de romane și nuvele.

4 iulie

Uitasem sonetul lui Michelangelo cu acel uriaș

d'altezza tanta
Che da'su'occhi noi qua giù non vede,
E molte volte ha ricoperta a franta
una città colla pianta del piede.

Recitindu-l astăzi din întâmplare, mi l-am reamintit. Mă gândisem la el ultima oară în Portugalia, când „vizualizam" pe Adamastor.

Al sole aspira, a l'alte torri pianta
per aggiungere al cielo e non lo vede
...e'l capo ha fermo e prossimo alle stelle...[1]

Aș vrea să știu mai mult despre acest gigant care „dorește fierbinte soarele" și vrea să „ajungă la cer". Mă impresionează forța cu care reapare, în plină Renaștere, o imagine protoistorică. Pentru că acest gigant care atinge Stelele este o nouă variantă a „coloanei Cerului", a lui *Axis mundi*, a coloanei *Irminsul* care susține cerul etc. Toate aceste „coloane" care legau Cerul

[1] Ce-ntrece uriașii, / pe noi nu ne-ar zări și nici n-ai crede / că macină cetăți întregi cu pașii; / el suie, când spre soare se repede, / pe turnuri unde nu ajung arcașii, / dar soarele de-a pururea nu-l vede, / căci are matahala sa lălâie / un ochi, și-acela-n unul din călcâie... / și-și ține capul țeapăn printre stele... (*Ib. it.*) (*Eliade, citând din memorie, crede că este vorba de un* Sonet; *în realitate însă este poezia convențional numerotată 68. din suita de octave; vezi Michelangelo,* Poezii, Opera omnia, *traducere de C.D. Zeletin, Editura Minerva, 1986, București*) (*n. ed.*).

de Pământ, sprijinind totodată Cerul, împiedicându-l să se prăbușească — erau extrem de populare în epoca megalitică. Prin ce întâmplare le-a descoperit Michelangelo? Ce-a voit să ne *spună* — descriind gigantul? Era oare propria lui imagine, proiectată vertiginos până la stele?...

Paris, 17 iulie

Bernanos renunță să scrie romane după izbucnirea războiului civil din Spania — și suferă, pentru că se considera în primul rând *scriitor.* Dar face acest sacrificiu pentru că voia să *mărturisească*, să judece lumea așa-zisă creștină la lumina conștiinței lui de creștin.

Îmi dau acum seama că de aproape zece ani am sacrificat și eu „literatura"; am renunțat să scriu romane (singurul gen literar care-mi îndestula talentul). Am făcut-o pentru a impune o nouă înțelegere a lui *homo religiosus.* Într-un anumit fel, am „mărturisit" și eu într-un război religios pe care-l știam pierdut mai dinainte.

18 iulie

Seara, cu Emil Cioran, Jean Gouillard, Corbin și Muriel și Gerry Brauer — în apartamentul „nostru" din Rue de la Tour. Gerry Brauer încearcă să explice anumite aspecte ale politicii externe americane prin „ideologia frontierei": timp de mai bine de un secol, americanii știau că, dacă nu le place vecinul, pot pleca mai departe, la o sută sau o mie de mile spre Apus. După al doilea război mondial, au văzut că U.R.S.S. *rămâne*: nu o pot nici distruge, n-o pot nici „uita" prin distanțare. N-au unde să se mai ducă. Sentiment de frustrație și deznădejde.

26 iulie

O., care va împlini douăzeci și unu de ani în ianuarie, proclama pe Michel Butor scriitor genial — „mai mare ca Ionescu". Descusându-l, aflu că nu cunoaște bine nici pe Balzac, nici pe

Stendhal, sau Tolstoi, sau Dostoievski, nici măcar pe Proust; şi n-a auzit de James Joyce. Dar Butor e descoperirea lor, a celor de douăzeci de ani: de aceea trebuie să fie mai mare ca Ionescu, Camus etc. descoperiţi acum cincisprezece sau zece ani de *alţii*, de cei care au astăzi treizeci sau treizeci şi cinci de ani.

Sunt fascinat de această problemă a „generaţiilor", văzută astăzi dintr-o perspectivă contrarie celei pe care o aveam acum treizeci şi cinci de ani. Anumite valori — sau comportamente, sau alergii, sau daltonisme — se impun ca o fatalitate, numai pentru că eşti *mai tânăr*, mai tânăr decât tot ce-a fost tânăr până la tine. Nae Ionescu obişnuia să spună: tinerii au întotdeauna dreptate. Sau: sunt de acord cu ceea ce faci, pentru că eşti tânăr.

Dar mă întreb dacă entuziasmul pentru Butor et Comp. nu e factice la cei foarte tineri; dacă *la nouvelle vague*[1] n-a fost *întâi* impusă de critici, şi *apoi* acceptată de snobi, de „elite" şi în cele din urmă de cei de douăzeci de ani. În orice caz, entuziasmul pentru o nouă formulă literară şi succesul ei de critică şi de public nu dovedeşte nimic. S-ar putea ca acest *nou* să fie într-adevăr creator şi semnificativ, şi să *rămână*. Dar s-ar putea ca toată „revoluţia" să fie o impostură sau să plece de la un *malentendu*. Nu pot uita că, între 1895 şi 1910, Maeterlinck era considerat, *pretutindeni în Europa*, marele, genialul reprezentant al reînnoirii Artelor — în timp ce Gide, Claudel, ca să nu mai vorbesc de Rimbaud şi Mallarmé, erau aproape necunoscuţi. Ce interesant subiect pentru o teză de doctorat! Prezentarea valorilor *noi*, *revoluţionare*, proclamate de aşa-zisele elite şi avangarde în 1890–1910–1930 etc. — şi, concomitent, analiza situaţiei scriitorilor contemporani, care au fost recunoscuţi de abia de generaţiile următoare.

27 iulie

Vizită la Walter Strauss, profesor de literatură franceză la Emory University şi prieten cu Tom Altizer. Un an la Paris pen-

[1] Noul val (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

Iru a studia motivele orfice în poezia europeană, de la Hölderlin la Pierre Emmanuel. Discuţie pasionantă. Şi totuşi: spune ce te aşteptai să spună un intelectual de avangardă. Bunăoară; Beckett e genial (mai ales în ultimele lui producţii) şi e superior lui Ionescu; *Rhinocéros* e „convenţional" etc.

Aş vrea să găsesc timp să scriu şi această carte: *L'opium des élites*. Extraordinara falsificare a tuturor perspectivelor artistice, triumful incomprehensibilului *ca atare*, confuzia de valori care face ca astăzi totul să fie posibil etc. etc.

1 august

În *L'Art Romantique*, Baudelaire republică articolul-recenzie (atât de elogios!) despre Arsène Houssaye şi articolele despre Champfleurs, Pierre Dupont (proclamat mare poet!), Philibert Rouvière etc. etc. Admiraţia lui Baudelaire faţă de Théophile Gautier sau Wagner mi se pare deodată mai puţin semnificativă. Îmi place să-mi închipui o istorie a literaturii franceze pe la 3100 — în care să se prezinte şi dosarul „succeselor" contemporane; bunăoară, tirajele, traducerile şi bibliografia articolelor critice publicate despre Beckett, Butor, Nathalie Sarraute etc.

Le Plan de Grasse, 10 august

Răsfoiesc corespondenţa dintre Hofmannsthal şi Carl I. Burckhardt, preţioasă mai ales pentru scrisorile acestuia din urmă. Surprinzător de juste aprecieri asupra lui Jean Cocteau şi Valéry (asta prin 1920). Uluitoare analizele, criticile şi previziunile lui politice: Anglia şi Franţa preocupate numai de ce se întâmplă (sau s-ar putea întâmpla) în Germania, ignorând sau neglijând Rusia etc. Burckhardt anunţă al doilea război mondial şi decadenţa Europei, triumful bolşevismului etc. Melancolia cu care am citit aceste pagini profetice. La ce bun? Aşa scria şi Nae Ionescu, aşa gândeam şi noi, „tinerii" din 1925–1935, aşa striga toată „dreapta" europeană prin 1930. La ce bun? Nici „opinia publică", nici *intelligentsia*, nici cancelariile, nici marea finanţă nu s-au lăsat

impresionate. Lucrurile s-au întâmplat ca şi cum *nimeni* n-ar fi fost acolo ca să le prevadă.

11 august

Găsesc în biblioteca Déliei *La Jeune Parque*, étude critique par Octave Nadal. Aflu că Paul Valéry a păstrat toate schiţele, bruioanele, copiile, şi toate hârtiile şi hârtiuţele pe care însemna date, cuvinte, idei, sau desena, sau calcula etc. etc. — *environ huit cents pièces de format divers, le plus grand nombre en feuilles détachées et le reste comprenant soixante-dix pages reliées d'un grand cahier*[1] (p. 155). A păstrat tot. Dar de ce? Indiferenţă, sau, dimpotrivă, manie de colecţionar şi arhivist? Curiozitate faţă de gestaţia şi maturizarea propriei lui opere? Sentimentul că, păstrând *tot*, s-ar putea înţelege măcar unele din misterioasele procese ale creaţiei poetice?

Abano, 24 august

Scriu cu efort şi silă a doua conferinţă „Eranos". Şi totuşi, tema pe care mi-am ales-o e pasionantă: *Paradis et Utopie: géographie mythique et eschatologie*. Am cu mine o mapă întreagă de documente despre speranţele milenariste ale pionierilor. America a fost colonizată de puritani şi extatici, plecaţi în căutarea Paradisului terestru. În conferinţă, citez o seamă de exemple uluitoare: coloniştii erau siguri că au regăsit Paradisul. Voiau să clădească în America adevăratul Ierusalem ceresc. *Acolo* credeau ei că vor putea continua şi perfecţiona Reforma, compromisă în Anglia şi pe Continent.

Ce e mai surprinzător: aceeaşi tensiune eschatologică se regăseşte şi în coloniile catolice, în special cele spaniole. Columb era sigur că descoperise Paradisul terestru. Pentru Columb, descoperirile transatlantice aveau şi o funcţie eschatologică: Lu-

[1] Vreo opt sute de bucăţi de format divers, cea mai mare parte în foi desprinse, iar restul cuprinzând şaptezeci de pagini legate într-un caiet mare (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

mea Nouă se deschidea Evangheliei — deci sfârşitul Pământului se apropia.

Paris, 22 septembrie

Întâlnire cu părintele A.S. Puţin timp după aceea, soseşte şi Dna George Brătianu. Spre marea mea uimire, Dna G.B. îl roagă pe părintele A. să-i explice problema Răului. *Privatio boni*, începe părintele. Ontologic vorbind, Răul nu există. Etc. etc.

După plecarea părintelui, Dna G. Brătianu ne povesteşte despre moartea soţului său în închisoare, în 1953. Era la regim celular. Din noiembrie 1952 până la 23 aprilie 1953, nimeni nu l-a văzut. S-a crezut chiar că era mort. Apoi, în ziua de Sfântu Gheorghe, câţiva deţinuţi l-au zărit în curte, gârbovit, de abia mergând, cu călăii alături. Printre deţinuţi, se aflau câţiva episcopi uniţi. De la fereastra lor, i-au făcut un semn cu mâna şi l-au binecuvântat. George Brătianu i-a privit, dar părea că are ochii morţi. Nici o reacţie. A doua zi, este din nou condus în curte. Scena se repetă. G.B. ridică ochii spre fereastră, surâde — episcopii surâd de asemenea şi îl binecuvântează. Gardianul îl întreabă pentru ce a ridicat ochii şi ce a văzut — nu am ridicat ochii, răspunde G.B. N-am văzut pe nimeni. Gardianul începe să-l bată în cap. Din curte până la al doilea etaj nu se opreşte din lovituri. Dar, ajuns în celulă, gardianul este cuprins de frică şi ceilalţi deţinuţi îl aud coborând scara. Bolnav, epuizat, G.B. a avut probabil, în celulă, o hemoragie internă, şi gardianului i-a fost frică. A mers să cheme doctorul, sau pe cineva cu acces drept. Li se auzeau cizmele pe scară. Puţin timp după accea, au coborât. G.B. agoniza probabil. Nu mai putea fi salvat.

Au auzit, în ziua aceea, gardianul din cinci în cinci minute deschizând ferăstruica celulei şi privind înăuntru. Voia să ştie dacă G.B. mai trăia. În jurul orei douăzeci şi două sau douăzeci şi trei, gardianul a coborât din nou în fugă, pentru a-i chema pe ceilalţi. În celulele vecine, înţeleseseră: G.B. murise. Dar era prea târziu pentru a fi scos din celulă şi îngropat. Operaţia a avut loc a doua zi seara, aproape cu 24 de ore mai târziu.

Persoana care a povestit toate acestea Dnei George Brătianu se găsea, cu cinci sau şase alţi deţinuţi, într-una din celulele alăturate. A doua zi, ca de obicei, unul din responsabilii ocnaşilor a venit să facă apelul. Părea beat, buimăcit. A rămas năuc câteva minute, înainte de a se decide să facă apelul. Apoi, a mers în celula lui G.B. şi a ieşit de acolo cu o oală cu marmeladă. Pomana, a spus, întinzându-le oala.

Părintele plecase şi regretam. Mă gândeam: *Privatio boni*...

Mă gândeam de asemenea la aceasta: la Paris am auzit spunându-se că George Brătianu s-a sinucis tăindu-şi venele cu bucăţelele de metal de la şireturile de ghete, pe care le frecase luni întregi pentru a le ascuţi. Dar această versiune a fost inventată de temniceri. Foarte abili, ei au lansat un zvon care putea fi crezut, căci era în concordanţă cu voinţa, răbdarea şi eroismul victimei.

Abano, 24 septembrie

Mă apuc de articolul despre *Miorița*. Întâi, îl voi scrie în româneşte, pentru *Cuvântul*, apoi îl voi rezuma, în franţuzeşte, pentru Enciclopedia pe care o îngrijeşte V. Horia, la Hachette. Aş vrea să reiau teza lui C. Brăiloiu, corectând-o şi completând-o. Brăiloiu se trudeşte să demonstreze că *Miorița* nu e „pesimistă" şi nici nu cuprinde cine ştie ce filozofie înaltă: e doar o expresie a apărării de morţi şi de strigoi, deci o afirmare a vieţii. Teza e primară — pentru că *Miorița* nu poate fi redusă la comportamentele şi credinţele magico-religioase pe care le implică. Dar sunt de acord că balada nu e „pesimistă" şi că ciobanul, vorbind de moarte ca de nuntă îndată ce află din gura mioarei ce-au pus la cale tovarăşii, nu e un laş, nici un „contemplativ". În fond, mioara rosteşte un *oracol* — şi soarta revelată oracular nu poate fi schimbată. Ciobanul ştie că *va muri*, orice ar face. Nu e vorba deci de laşitate sau „contemplaţie", ci de senină resemnare în faţa destinului. Va trebui să explic toate acestea pe îndelete. Să comentez „liturghia cosmică" implicată în moartea văzută ca o nuntă. Etc. etc.

Dar şi mai important mi se pare faptul că elitele culturale româneşti s-au recunoscut în destinul ciobanului. Nenorocul în istorie etc. Şi încercările deznădăjduite ale creatorilor şi cărturarilor români de a *răsturna* acest nenoroc în istorie, continuând să creeze şi să creadă în cultură ca şi cum Istoria n-ar exista, gata să-i sfarme şi să-i anihileze. Actul creator românesc e comparabil strigătului ciobanului din *Mioriţa*, care-şi exaltă moartea în termeni nupţiali.

Mioriţa e importantă mai ales pentru ce-au văzut în ea intelectualii români de un secol încoace.

Chicago, 12 octombrie

Admirabil răspunsul lui Heidegger atacurilor lui Carnap de care iau cunoştinţă de-abia astăzi: *a fi, a nu fi* nu trebuie să fie înţelese „logic", ci în relaţie cu semnificaţiile pe care le au într-o existenţă omenească — de exemplu în experienţa spaimei şi a sfârşitului, care provoacă şocul *posibilităţii* de a nu fi, şi uimirea pe care o trezeşte acest şoc, uimirea că *există* ceva, că nu există decât *nimicul*, nefiinţa. Mă întreb dacă toate aceste lucruri arhicunoscute astăzi l-au tulburat fie cât de puţin pe Carnap; şi dacă ele tulbură astăzi un neopozitivist sau un marxist...

17 octombrie

Încep să pun la punct manuscrisul pentru „Eranos". Ar fi multe alte lucruri de adăugat, mai ales privitor la „Paradisul terestru" pe care pionierii puritani îl căutau în America. Ar trebui să amintesc că fenomenul colonizării face parte din stilul baroc. Dragostea de putere şi frenezia de a se bucura de această putere. Colonizarea şi puritanismul sunt cei doi poli ai Barocului. Pe de o parte, vânzătorul de sclavi, pe de altă parte Puritanul; — sau pe de o parte voinţa de a se îmbogăţi cât se poate de rapid (şi prin toate mijloacele), de altă parte mistica quakerilor. Voinţa de *putere* — exterioară sau interioară.

Chicago, 29 octombrie

În fond, de la australieni la indienii vedici, nu există soluţic de continuitate în ce priveşte *ritul* şi semnificaţia lui. În India, sacrificiul repetă ceea ce avusese loc *ab origine*, în momentul creaţiei. Identificându-se cu sacrificiul, omul biruie moartea, câştigă nemurirea. Ceremonialele australienilor repetă gesturile paradigmatice ale Eroilor şi Personajelor din „Dream Time". Prin această repetiţie, Lumea e regenerată şi viaţa continuă, iar individul găseşte sens existenţei şi totodată îşi asigură o postexistenţă spirituală (după moarte, sufletul reintegrează sursa primordială, şi aşteaptă acolo, ca „copil-spirit", o nouă reîncarnare.)

2 noiembrie

Despre „norocul cărţilor".

În timpul războiului civil din Anglia, s-au tipărit multe mii de cărţi şi pamflete. Opera cea mai faimoasă e fără îndoială *Areopagitica* lui Milton. Dar cartea a trecut neobservată. Nu e menţionată în nici unul din miile de pamflete contemporane, în care se discutau atâţia autori şi personalităţi de mult uitate. Parlamentul — căruia Milton îl adresase *Areopagitica* — nici n-a catadicsit să răspundă. Ediţia întâi a apărut în noiembrie 1644 — şi n-a fost retipărită decât în 1738, mult timp după moartea lui Milton.

5 noiembrie

Ar trebui să adun într-o zi toate criticile făcute reducţionismului. De constituit o categorie specială: utilizarea imaginilor pentru a ilustra absurditatea „explicaţiilor obiective". Bunăoară: a descrie frumuseţea unei femei spunând că are un sternum delicios, un admirabil duoden etc. Îmi aduc aminte de refutaţia pe care a întreprins-o Leo Strauss „obiectivismului" lăudat de Max Weber. Strauss îi întreba pe savanţi dacă o analiză sociologică exactă şi riguroasă a unui câmp de concentrare exprimă oare sensul profund al acestui fenomen social. Leo Strauss arată

că o prezentare corectă a câmpurilor de concentrare implică şi *judecata* lor.

6 noiembrie

Le explicam studenţilor mei necesitatea „generalizărilor": le arătam o hartă minusculă a Australiei. E adevărată? Sigur că e. Şi totuşi harta nu arăta (nu putea arăta) toate localităţile, nici toate golfurile, râurile, lacurile, colinele. O hartă de zece ori mai mare va arăta de zece ori mai mult, dar nici aceasta nu va putea indica tot ce arată harta de Stat-Major a unei regiuni. La rândul ei, nici aceasta din urmă nu poate reprezenta *tot*.

Deci, avem dreptul să „generalizăm" în istoria religiilor. Cu condiţia să prezentăm ceea ce este *esenţial* la scara la care lucrăm şi să fim coerenţi. (O hartă îşi pierde valoarea dacă, pretinzând că e o hartă economică, uită să indice anumite aspecte economice ale regiunii respective şi adaugă informaţii inutile: bunăoară, săpăturile arheologice sau frontierele lingvistice etc.)

7 noiembrie

Albert Einstein zicea: „Am înţeles de mult că nu trebuie să-mi pierd timpul pentru a încerca să-i conving pe colegii mei."

Dacă aş putea să ţin seama de acest principiu scriind *Primitive Religions*...

8 noiembrie

De scris într-o zi un Elogiu al idealiştilor, al „intelectualilor generoşi", al pacifiştilor care refuză drama Istoriei, speră în pace universală, în justiţie şi fraternitate etc. De arătat că, departe de a fi „inautentici", absenteişti, mistificaţi, zvârliţi la lada de gunoi a Istoriei — ei ilustrează secularizarea „Nostalgiei Paradisului", caracteristică atâtor mistici. Aceşti „intelectuali idealişti" reprezintă, într-o cultură profană ca a Occidentului secolelor al XIX-lea–al XX-lea, misticismul secularizat. Nu sunt inautentici, nici „facili". Descind dintr-o tradiţie multimilenară.

Dorința misticilor de a reintegra seninătatea, plenitudinea, lipsa de tensiune a Paradisului — a devenit, astăzi, dorința „idealiștilor" de a trăi într-o societate egalitară, beatifică și fără tensiune.

10 noiembrie

Observ acest aspect „primitiv" în ceea ce de la Hegel și Marx încoace se numește *alienație*: alienat, omul se simte pe sine un „obiect", dependent de forțe exterioare, forțe și prestigii în care el și-a proiectat întreaga lui substanță vitală. Or, la foarte multe popoare „primitive", *sufletul* (sau *adevăratul* suflet) e închipuit în afară de trup — „proiectat" în anumite obiecte sau camuflat în ele. Dacă aceste obiecte sunt distruse, omul își pierde sufletul și moare.

„Alienarea" modernă e, într-un anumit fel, o regresiune la această concepție magică a sufletului.

16 noiembrie

S-a vorbit atât de mult despre lipsa de originalitate a Romei în materie religioasă, despre influențele orientale sau grecești, fără de care totuși n-ar fi avut nici măcar o mitologie, ca să nu mai vorbim de Mistere... De fapt, originalitatea geniului religios roman stă în selecționarea și interpretarea elementelor împrumutate de la greci sau din Orient. Creativitatea Romei se epuiza în *alegere*, promovare, exaltare — sau în respingere, cenzură, *persecuție*. Nu e vorba numai de practică. Ce a acceptat Roma de la alții, a schimbat, a adaptat și, mai ales, a *întărit* (uneori, a îngroșat).

Încep să lucrez la articolul *Myth* pentru *Encyclopaedia Britannica*. Evident, voi utiliza pagini întregi din *Myth and Reality* (care a apărut acum câteva zile). Dar voi avea de scris cel puțin cincisprezece pagini dactilografiate despre istoria interpretărilor, diferitele categorii de mit etc. Cel puțin o săptămână pierdută. De ce-mi risipesc timpul cu asemenea nimicuri? Probabil că nu mai am mult timp înaintea mea. De ce nu mă concentrez

asupra operelor cu adevărat *importante*?... Am o singură scuză: voiam ca *Mitul* — așa cum îl înțeleg eu astăzi, așa cum cred că trebuie înțeles — să nu cadă pe mâna vreunui netot, care să repete truismele sociologice sau antropologice. Voiam să cuceresc o „poziție-cheie" pentru istoria religiilor. În *Encyclopaedia Britannica* au scris, pe vremuri, despre mit și mitologie, Max Müller, Andrew Lang, Marett, Frazer. Măcar pentru o generație, aș vrea ca cititorii să fie informați și altfel decât se face în USA, adică exclusiv prin antropologi.

26 noiembrie

După trei ore de curs și seminar, când mă simțeam sleit și aș fi vrut să rămân singur măcar o jumătate de ceas, să beau o cafea fără să scot un singur cuvânt, vine să mă vadă Frederiksson. Se întorcea de la Congresul de Antropologie de la San Francisco și, în drum spre Washington, s-a oprit pentru câteva ceasuri la Chicago. S-a oprit ca să mă vadă. Observ că are o dantură nouă, dar îl înțeleg totuși cu greutate. După o jumătate de ceas, de abia mă mai stăpânesc. Aceleași și aceleași lucruri pe care mi le spusese anul trecut, pe care mi le repetase în nenumărate scrisori și memorii. Toate ducând la o singură concluzie: să se fondeze, *repede*, un Institut de Eschimologie, sub direcția lui. Pentru asta și-a adus-o la San Francisco și pe soția lui, eschimo (despre care aflasem de la el, astă-primăvară, că fusese operată de cancer): ca să se convingă antropologii că el e identificat cu eschimoșii — și să-i susțină proiectul.

De abia îl mai ascultam. Și totuși, *dacă are dreptate*? Dacă explicațiile lui asupra limbii metaforice a șamanilor eschimo, asupra dualismului sufletelor etc. etc. — sunt întemeiate? O întreagă cultură arhaică, ultima care mai este încă vie, își va găsi o altă, mai profundă, explicație. Și cultura asta dispare sub ochii noștri, și va fi imposibil de reconstituit, pentru că toate documentele care o privesc vor fi greșit sau incomplet culese. Ultima șansă de a se informa în chip științific ar fi Institutul lui de Eschimologie. Dar, deocamdată, nu sunt bani. Și eschimoșii

continuă să fie „studiaţi" după chestionare prefabricate într-o Universitate americană...

6 decembrie

Lucrez la articolul *Eminescu*, pentru *Cuvântul*. De fapt, o lungă recenzie a admirabilei cărţi a Rosettei del Conte. Sunt surprins descoperind cât de adânc a meditat Eminescu asupra problemei Timpului. Ar trebui citate zeci şi zeci de versuri — mai ales din poeziile inedite. Acest extraordinar *Memento mori*:

„Ascultând cu adâncime glasul gândurilor mele,
Uriaşa roat'a vremei, înapoi eu o întorc..."

13 decembrie

Melvin Hill a venit din Capetown să studieze cu mine istoria religiilor. Azi, mi-a adus un foarte interesant *term-paper* despre dansul sacru la boşimani. Rămâne două ceasuri în biroul meu. Este evreu, învaţă acum ebraica şi-l interesează câteva cursuri la Divinity School: Vechiul şi Noul Testament, teologia sistematică, istoria religiilor. Dar e mai puţin atras de teologia pastorală, de istoria Bisericii şi celelalte. De aceea, încercăm acum să-l trecem la Social Thought — ca să se poată concentra exclusiv asupra istoriei religiilor.

Îmi povesteşte multe lucruri pasionante despre Africa de Sud. Până acum şaizeci-şaptezeci de ani, fermierii îi vânau pe boşimani aşa cum vânau antilopele — dar o făceau „doar ca să se amuze" (*for fun only*). Ştiau că la lună nouă şi lună plină, dar şi cu alte anumite prilejuri, boşimanii dansau de la opt la şaisprezece ceasuri fără întrerupere, într-un fel de extaz — şi atunci puteau fi vânaţi cu uşurinţă. (Altminteri, boşimanii simţeau apropierea albilor — şi se ascundeau.)

Mulţi au fost siliţi să lucreze în minele de aur sau de diamant. Se îmbolnăveau şi mureau cu duiumul. Cei care supravieţuiau, când se întorceau în jungla lor, nu mai ştiau să se orienteze: nu

mai descopereau plantele cu rădăcini comestibile, nu mai „simţeau" unde se găsesc izvoarele subterane — şi piereau.

Ce spunea un boşiman la vânătoare: că simte apropierea antilopei *în pulpe*, i se strânge carnea, acolo, şi se zbate, prevestind antilopa — care apărea la orizont multă vreme după aceea.

15 decembrie

Îl cunosc pe B.A. Morrissette, de curând numit profesor de franceză la Universitatea noastră. Surprins să descopăr că citise multe cărţi de-ale mele. A publicat de curând un volum despre Robbe-Grillet. Îl consideră „cel mai important scriitor" după Proust şi James Joyce.

Şi iarăşi presimt secvenţa binecunoscută: pentru că Morrissette şi-a cheltuit câţiva ani din viaţă studiindu-l pe Robbe-Grillet, pentru că prestigiul lui de critic şi istoric literar este „angajat" în acest autor — va face totul ca să convingă publicul şi pe colegi că a avut dreptate, că nu s-a înşelat. Şi cum este Chairman la departamentul de limbi romanice, îi va încuraja pe studenţi să-l studieze pe Robbe-Grillet şi ceilalţi autori din *la nouvelle vague*, neglijând şi sabotând restul literaturii franceze contemporane: Studenţii, la rândul lor, vor publica teze despre *la nouvelle vague* şi vor obţine catedre universitare. Şi pentru că şi ei şi-au cheltuit cinci-şase ani din viaţă studiindu-l pe Robbe-Grillet, se vor sili să „fructifice" acest timp şi această energie, convingându-i pe studenţii lor etc. Şi astfel, povestea se va repeta de la început...

19 decembrie

Romanul *trebuie* „să povestească" ceva, pentru că naraţiunea (adică invenţia literară) îmbogăţeşte Lumea nici mai mult nici mai puţin decât Istoria, desigur pe un alt plan. Suntem *creatori* în universurile imaginare cu mai multă şansă decât putem fi pe planul Istoriei. Faptul *că se petrece ceva, că se petrec tot*

soiul de lucruri — este la fel de semnificativ pentru destinul omului ca şi faptul de a trăi în Istorie sau de a spera să o modifici.

28 decembrie

În nuvela pe care sunt pe cale de a o scrie (*Podul*), aş vrea să fac să se înţeleagă până la obsesie sensul ei secret: *camuflajul misterelor* în evenimentele *realităţii imediate*. A face să reiasă, în consecinţă, ambivalenţa oricărui „eveniment", în sensul că un „eveniment" aparent banal poate să reveleze un întreg univers de semnificaţii transcendente şi că un „eveniment" aparent extraordinar, fantastic, poate fi acceptat de cei care îl trăiesc ca ceva care vine de la sine şi de care ei nici nu se gândesc măcar să se mire.

3 ianuarie 1964

Jack Hayward ne duce astă-seară la Civil Theatre să vedem *Black Nativity* de Langston Hughes, cu Marion Williams, Alex Bradford şi Princess Steward (oarbă). Aflu că „Profesorul Bradford e unul din cei mai importanţi cântăreţi evanghelici din U.S.A." Este „pastor şi director muzical la Greater Abyssinian Church of Newark, New Jersey". Extraordinară *prezenţă* — pe care o regăseşti, de altfel, la fiecare din ceilalţi doisprezece sau paisprezece cântăreţi. Ai impresia că te afli proiectat în universul religios al unor copii. Autenticitatea, realismul naiv al „credinţei" care te întâmpină în *negro spirituals* — toate acestea nu aparţin lumii adulţilor. Eşti introdus ca prin miracol într-un Univers pe care nu ţi-l poţi imagina decât în vis, pe care îl întrezăreşti uneori la marii poeţi.

În fond, lumea aceasta naiv-religioasă o cunosc de mult: e aceeaşi ca în colindele româneşti de Crăciun. Dar la negrii americani e mai mult decât desfătare folclorică: face parte din experienţa lor religioasă; în fond, *acesta* este creştinismul lor. Să ne închipuim ţăranii români trăind *exclusiv* în universul religios al colindelor, fără învăţătura şi disciplina Bisericii, fără tra-

diţiile savante reprezentate (oricât de aproximativ) de preot. Dar mai este o deosebire, care mi se pare decisivă: *pasiunea* negrilor, labilitatea lor nervoasă, care face ca atâtea *negro spirituals* să atingă paroxisme aproape isterice. Niciodată nu vei vedea un grup de ţărani şi ţărănci din Europa Orientală (nici chiar din Rusia) *posedaţi* de personajele colindelor pe care le cântă. Măsura, simplitatea, seninătatea folclorului religios sud-est europoun, comparate cu frenezia şi extazul din *negro spirituals*: aici, ai impresia că *descoperirea* minunilor Nativităţii (sau a oricărei alte hierofanii) e prea exaltantă pentru sufletul unor copii, iar, în cele din urmă, aceşti copii încep să ţipe, să bată din palme, să urle de bucurie, de tristeţe, de nostalgie.

Ar mai fi atâtea altele de adăugat...

4 ianuarie

Încep să transcriu câteva note din Japonia. Dar, transcriindu-le, adaug, în paranteză, comentariile sau reflecţiile pe care le-am făcut acum câţiva ani în legătură cu aceste însemnări şi pe care, din fericire, le-am păstrat în aceeaşi mapă. (Altminteri, cum le-aş fi putut regăsi în maldărele de hârtii din bibliotecă?)

Surprins să descopăr cu câtă pasiune am urmărit problemele discutate în 1936 (seminarul despre *De docta ignorantia*). Îmi propun să dezvolt, comentându-l, acest text intim din toamna 1958. *Les Rochers du Matsushima* ar putea inaugura o nouă formulă în producţia mea actuală: note intime, discuţii, portrete.

5 ianuarie

Marx: nu vrea să explice Lumea, ci s-o schimbe.

Buddha: antimetafizica; nu-l interesa originea sau explicaţia Lumii, nici originea condiţiei umane. Voia să schimbe condiţia umană. Ca şi Marx, de altfel, care înţelegea prin „schimbarea Lumii" modificarea radicală a condiţiei umane.

Simbioza budişti–comunişti în India contemporană: şi unii, şi alţii sunt împotriva castelor, a ritualismului brahmanic, a speculaţiilor metafizice. Ca şi marxismul, budismul e „universalist".

6 ianuarie

Cred că am parcurs majoritatea miturilor primitive relative la crearea (sau originea) omului. Pretutindeni, mitul prezintă crearea (sau apariţia: dintr-o regiune subterană, din cer etc.) unui Om primordial, mai mult sau mai puţin perfect (adică, în primul rând, „nemuritor"). Dar „originea" omului nu explică situaţia actuală a umanităţii. Omul devine muritor, sexuat, în conflict cu lumea animală, blestemat să muncească etc. — în urma unui eveniment sau unei serii de evenimente care au avut loc în epoca mitică. Asta înseamnă că şi pentru primitivi, ca şi pentru iudeo-creştinism, omul actual nu este numai opera lui Dumnezeu, ci şi rezultatul unor „evenimente", care alcătuiesc o istorie („mitică", dar nu mai puţin o istorie). De ţinut seama de această ambiguitate fundamentală de vederi, când voi prezenta continuitatea viziţii spirituale — de la paleolitic la gnoză.

7 ianuarie

Rabbi Samuel H. Dresner, care a venit să mă vadă acum câteva săptămâni, mi-a trimis cartea lui *The Zaddik*. Este un lung studiu despre R. Yaakov Yosef (m. 1782), şeful spiritual al hasidismului în Polonia. Mă impresionează de la început acest lucru: în mijlocul celei mai dezastruoase catastrofe a evreilor din Polonia, Yaakov Yosef vede problema în termeni spirituali. Vorbind despre „reforma" (*takannah*) iudaismului, nu se referă la condiţiile economice şi sociale catastrofice în care se aflau atunci comunităţile evreieşti din Polonia, ci la faptul că „după un număr de generaţii, respectul (reverenţa) a diminuat" printre oameni (*op. cit.*, p. 29). Ceea ce îl deprima şi preocupa în primul rând era criza spirituală, *i.e.* condiţia spirituală a poporului. După Talmud, „neglijarea studiului Torei" e responsabilă de distrugerea primului Templu, iar „ura inutilă" a cauzat distrugerea celui de al doilea Templu. R. Yaakov Yosef crede că aceleaşi păcate au dus la distrugerea centrului spiritual al evreimii din Polonia secolului al XVII-lea.

11 ianuarie

Miturile asupra originii omului: el este făcut (de Creator sau de o Ființă supranaturală) dintr-o *materia prima*: lut, piatră, lemn. Această *materia prima* este evident în raport cu structurile culturilor respective: megaliticii insistă asupra pietrei (dar mitul se regăsește și aiurea), cultivatorii asupra țărânei (fertilitatea solului etc.). Dar interesul nu este aici — el este în simbolismul implicat în aceste substanțe. Stânca, piatra reprezintă expresia plastică a perenității; când omul a fost făcut (sau extras) din piatră, el participa la modul de a fi al pietrei. El *dura*, nu cunoștea moartea. Pe de altă parte, perenitatea vieții într-o regenerare eternă, ciclică este exprimată prin pământul fertil, prin lemnul arborilor.

15 ianuarie

Ieri și azi, aproape tot timpul cu Ed. Conze. A ținut două conferințe despre budism — amuzante, dar superficiale, neașteptat de „populare". Lungi discuții împreună. Aflu că a fost, și este încă, teozof: admiră *The Secret Doctrine* și crede că Mme Blavatsky a fost o reîncarnare a lui Tsonkapa. Îi pun o seamă de întrebări în legătură cu astrologia. Îmi spune că am intrat în era tehnocrației. Centrele spirituale vor fi distruse. Compară distrugerea mânăstirilor din Anglia și Franța în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea cu distrugerea mânăstirilor tibetane de către comuniștii chinezi. Fără nimicirea centrelor de spiritualitate medievală creștină, revoluția industrială, democrația, liberalismul politic etc. etc. nu puteau triumfa. Tot așa, India și Asia centrală și sud-orientală nu vor putea fi integrate „lumii moderne" (*i.e.* tehnocrație, materialism etc.) înainte ca centrele de rezistență spirituală din mânăstiri, *ashrame*, universități să fie radical nimicite.

23 ianuarie

Câte s-au mai scris despre „animism"! Dar mă întreb dacă s-a stăruit de-ajuns asupra acestui fapt: că, postulând autonomia

sufletului şi supravieţuirea lui *post-mortem*, omul şi-a deschis o perspectivă uriaşă, datorită căreia o întreagă „fenomenologie a Spiritului" a devenit posibilă. Important, decisiv a fost faptul că, prin credinţa în autonomia sufletului, omul şi-a revelat sieşi modul de a fi (paradoxal) al spiritului.

24 ianuarie

Mă trezesc târziu (după agitaţia şi oboseala de ieri), în plin soare. Ramurile de *forsythia* pe care le-a adus ieri Christinel sunt toate înflorite. Parcă ar fi venit primăvara.

La birou, îmi aduc deodată aminte că e ziua Unirii Principatelor. Mă las purtat de amintiri: la Cernavodă, în şcoala primară, iernile sub ocupaţia germană, 1916–1918; atâtea conferinţe pe care le-am ascultat („despre semnificaţia zilei de 24 Ianuarie pentru istoria românilor" etc.). Senină, împăcată melancolie. Aud bătăi în uşă. E studentul meu Wendell Charles Beane, un pastor negru înflăcărat, vorbăreţ, entuziast (crede în transmigraţie, vrea să împace creştinismul cu India şi misterele greco-orientale). De data asta, pare timid, încurcat. Îmi întinde un plic. Crezuse că nu mă va găsi şi-mi scrisese o lungă scrisoare. Se aşază în fotoliu şi mă priveşte nervos, curios, în timp ce citesc.

Aseară, la seminarul cu Tillich, se ridicase în ultimul sfert de ceas şi vorbise cu pasiune despre urgenţa unei noi teodicei şi despre alte multe probleme. Îmi scrie că, o dată întors acasă, i se păruse că nu fusese la locul lui — şi nu putuse să adoarmă toată noaptea. Soţia lui încercase să-l liniştească. I-a repetat şi de data aceasta că este prea sensibil, că se gândeşte prea mult la ce-ar putea gândi alţii despre el etc. Zadarnic. Şi atunci a scris această lungă scrisoare şi a venit să mi-o aducă.

Îl liniştesc cum pot. Pleacă împăcat, zâmbind. Mă gândesc din nou la Alexandru Ioan Cuza, la Moş Ion Roată, la Principatele Române, la problemele lui W.C. Beane, mai ales la faptul că el, ca negru american, îşi dă foarte bine seama de dificultăţile pe care le va înfrunta încercând să-şi convingă coreligionarii

să există *karma* şi metempsihoza etc. etc. — şi toate aceste întâmplări, dificultăţi şi obstacole, dureri, înfrângeri, victorii mi se par deodată încărcate de sensuri secrete. Dar cum să le desvălfrez? Cum?

27 ianuarie

Paul Tillich e foarte interesat de ce-i spun despre *deus otiosus* la primitivi şi mai ales de repetarea aceluiaşi fenomen de „îndepărtare" şi „pasivitate" în religiile vechiului Orient şi chiar în Grecia (castrarea lui Uranos — cea mai plastică expresie a inacţiunii şi inactualităţii). Ne întrebăm amândoi dacă acelaşi proces n-a avut loc în iudaism. Iahve devine din ce în ce mai „transcendent" în iudaismul tardiv. Intermediarii îi iau locul. Apar, ipostaziate, Puterile lui Iahve: Înţelepciunea sa, Gloria sa, sau Spiritul, Cuvântul său. În imaginea lui Messia, Fiul Omului, avem de a face cu „Puterea intermediară" prin excelenţă.

Dar Tillich merge mai departe: pentru el, teologia „Luminilor" reprezintă forma deistă a retragerii lui Dumnezeu din lume. În ceea ce priveşte teologia protestantă americană din ultimii cincizeci de ani, Tillich o consideră „unitariană în Cristos". Dumnezeu e redus la a doua persoană a Trinităţii. Elementele demoniace din Iahve dispar. Dumnezeu devine „Legea Morală".

Dar nu e atât de pesimist: crede că „adevăratul Dumnezeu" (*the real God*) poate fi reintrodus în protestantismul american printr-o adevărată înţelegere a conceptului Fiinţei (adică: prin *Systematic Theology*, vol. I, a lui Paul Tillich).

28 ianuarie

„Demistificare": X se îndrăgosteşte de Y şi crede că e cea mai frumoasă femeie din toate câte a întâlnit, că e inteligentă, bună, plină de calităţi. Dar nu e. Ceva mai mult: crezând că Y e atât de frumoasă, X îşi închipuie că îi fac curte toţi bărbaţii, şi suferă, e gelos, e nefericit. Ca să înţelegi situaţia lui X, trebuie să ieci de bun tot ce crede el despre Y, deşi aproape nimic

nu corespunde adevărului. Dacă „demistifici" aceste credinţe, ai pierdut concretul situaţiei şi lucrezi cu abstracţii. Un X „demistificat" nu s-ar fi îndrăgostit de Y, n-ar fi suferit de gelozie, într-un cuvânt n-ar fi existat aşa cum există acum...

Încercaţi de traduceţi această situaţie în termeni de istoria religiilor (şi veţi înţelege de ce „demistificarea" nu te duce nicăieri).

29 ianuarie

Din cartea lui Hans Schärer despre religia triburilor Ngadju-Dayak din Borneo, pe care o recitesc acum în traducere engleză, aflu acest amănunt: cea mai gravă insultă pentru Ngadju e să numeşti pe cineva „ignorant (*i.e.* neinstruit) în poruncile divine". Asta înseamnă că acel om nu ocupă locul care îi era ursit în ordinea divină şi că, prin urmare, nu-şi împlineşte funcţia care i se cuvenea.

Ngadju-Dayak sunt, între altele, vânători de capete, şi practicau până în secolul trecut sacrificii umane. Dacă Schärer n-ar fi o autoritate recunoscută, dacă n-ar fi studiat aceste triburi timp de nouă ani, însuşindu-şi limba şi cultura — aproape că nu ţi-ar fi venit să crezi că cea mai gravă insultă pentru un Dayak e să-l numeşti „neinstruit în poruncile divine". Şi, cu toate acestea, e adevărat. O cultură „primitivă" se poate cristaliza în jurul unei concepţii superioare şi complicate a Divinităţii: un trib neolitic poate avea în centrul vieţii lui religioase ideea Divinităţii înţeleasă ca o „totalitate ambivalentă" (expresia lui Schärer) şi [poate] practica totuşi sacrificiul uman. „Perfecţiunea spirituală" nu implică întotdeauna o concepţie morală acceptabilă de iudeo-creştinism sau de umanismul european. Această independenţă a Spiritului faţă de morală nu înseamnă numaidecât cruzime, anormalitate sau indiferenţă faţă de semeni.

30 ianuarie

Myres scria privitor la ciobanii africani herero că se putea spune despre o societate preocupată de bunăstarea şi prosperi-

tatea turmelor că animalele sunt cele care au domesticit omul. Viaţa acestor ciobani se concentrează doar în jurul animalelor zise domestice, a căror carne evident nu o mănâncă. Păstorii herero se disting atât de vânători, cât şi de agricultori. Vânătorul arhaic trăia într-o simbioză mistică" cu animalele pe care le vâna, se recunoştea ca fratele sau ruda lor, avea grijă de osemintele lor (le păstra, nu le distrugea etc.), dar nu renunţa la libertatea lui, nu se lăsa obsedat de „bunăstarea" animalelor vânate.

3 februarie

George Wheler a vizitat Eleusis în februarie 1675. Satul fusese abandonat cu puţin timp înainte, de teama piraţilor (*the Christian Pirates, more inhuman than the very Turks...*[1]). N-a mai găsit decât ruine (*there being nothing remaining but Ruins...*[2]). În gunoaie şi ruine, a dat peste statuia zeiţei Demeter: *among the Ruines of Old Walls, we found the Remains of Goddess herself, viz. a part of her Statue... made of very white Marble, of admirable Work, and perhaps of no less a Master, than Praxiteles himself... It is a colossus at least three times bigger than nature...*[3].

...Cred că era prin 1923–[19]24, în clasa a VI-a sau a VII-a de liceu, când am aflat pentru întâia oară despre existenţa *Misterelor de la Eleusis*. Probabil dintr-o carte a lui Frazer. Iar în toamna lui 1924 am citit *I Misteri* a lui Raffaele Pettazzoni. Mai mult ca oricare carte, a fost hotărâtoare pentru vocaţia mea de istoric al religiilor. În mansarda din Strada Melodiei, în nopţile reci, umede, de noiembrie, cu cartea lui Pettazzoni în faţă,

---

[1] Piraţi creştini, mai inumani chiar decât turcii... (*lb. engl.*) (*n. ed.*).

[2] Nu rămăsese nimic decât ruine... (*lb. engl.*) (*n. ed.*).

[3] Printre ruinele vechilor ziduri, am găsit chiar vestigiile zeiţei înseşi, anume o parte din statuia ei... făcută din marmură foarte albă, o lucrătură admirabilă şi poate de un meşter nu mai prejos decât Praxiteles însuşi... Este un colos de trei ori mai mare decât în mărime naturală... (*lb. engl.*) (*n. ed.*).

visam că voi dezlega într-o zi secretul pe care-l luase cu el în mormânt ultimul hierofant.

4 februarie

Eleusis, orfismul, Misterele orientale. Nu vom şti niciodată în ce consta iniţierea ce i se *revela* neofitului. Dar cât de creatoare a fost această ignoranţă pentru cultura occidentală! Deja filozofii neoplatonici vedeau în Mistere o „iniţiere" filozofică, adică o serie de experienţe extatice în care se anticipa călătoria sufletului imediat după moarte. Între secolele al II-lea şi al V-lea după Cristos, apologeţii creştini şi ultimii apărători ai păgânismului se întreceau unii pe alţii în „revelaţii" privitoare la Mistere. Creştinii, de la Clement Alexandrinul până la Asterios (care a trăit pe la începutul secolului al V-lea), pretindeau că ştiu ce se întâmplă la Eleusis; iar ceea ce se întâmpla era nu numai neinteresant, dar şi grotesc sau obscen. Filozofii neoplatonici, la rândul lor, „revelau" tot lucruri înălţătoare: contemplaţii sublime, extaze inteligibile etc. etc.

Renaşterea a revalorizat aceste nobile interpretări platoniene, şi de atunci încoace fiecare epocă a reluat şi îmbogăţit această hermeneutică. „Misterele greco-orientale" au nutrit imaginaţia elitelor europene timp de trei secole. Rolul pe care l-au avut Eleusis şi orfismul în alimentarea universurilor imaginare ale Europei romantice şi pozitive a fost considerabil.

În fond, se poate spune că „Misterele" au satisfăcut setea de *mit* a elitelor europene, în momentul teribilei secete sufleteşti provocate de triumful ştiinţismului şi al pozitivismului.

6 februarie

Dintr-un articol al profesorului John Wilson (de la African Institute of London University), aflu cât de diferite sunt capacităţile omului de a *vedea*. Wilson povesteşte această întâmplare: ca să organizeze campania împotriva ţânţarilor într-o regiune africană, a făcut un film în care arăta cum trebuie să se usuce şanţurile pline cu apă, cum să se adune cutiile de metal lăsate

pe câmp, în care s-ar fi putut strânge apa de ploaie şi ar fi prosperat larvele de ţânţari, şi aşa mai departe. Filmul dura vreo cinci minute; era foarte simplu, de-a dreptul elementar. Nu arăta decât aceste acţiuni simple: un om adună cutiile de metal, zvârle apa, astupă şanţurile cu pământ etc. Wilson a arătat filmul într-un sat — şi, după ce s-a reaprins lumina în sală, a întrebat pe localnici ce-au văzut. O găină! au strigat mai mulţi. Am văzut o găină zburând!

Wilson şi colaboratorii lui au rămas perplecşi. Habar n-aveau că filmaseră o găină. Au rulat filmul din nou, de data asta foarte încet. Într-adevăr o fracţiune de secundă, dintr-un colţ al ecranului, a izbucnit o găină care a dispărut apoi imediat. Africanii nu văzuseră decât asta. Pe de o parte, era singurul lucru *viu* care-i interesa, cu care erau familiari. Acţiunea cu şanţurile şi cutiile pline cu apă care trebuiau adunate li se părea fără sens. Pe de altă parte, cum explică Wilson, africanii nu erau obişnuiţi să privească ecranul în totalitatea lui, ca o unitate vizuală. Inspectau filmul, în timp ce rula, fragmentar, bucată cu bucată. Evident, nerecepţionând totalitatea, filmul nu avea nici un sens, şi nu-l puteau „povesti" sau „rezuma". Ceea ce reţinuseră era imaginea găinii traversând speriată ecranul.

18 februarie

Expoziţia Francis Bacon. Impresionat, atras, dar şi dezgustat. Are, fără îndoială, cum se spune, „forţă". Pare evident că fiind — sau voind să fie — „modern", trebuie să ne arate urâtul, monstruosul, repugnantul. La aceasta, se *pare*, suntem condamnaţi: la *plictiseală* în literatura modernă, la *urât* şi la monstruos în artele plastice. Aceste „experienţe" au probabil un sens: să descurajeze publicul, să-l îndepărteze de „arta modernă" şi să-l arunce astfel în urmă, spre academismul ieftin al secolului trecut.

25 februarie

Nu numai afrikaanerii îi vânau pe boşimani ca pe fiare. În Amazonia, nomazii — *Indios do matto* (*i.e.* indienii care locuiau

în păduri) erau vânaţi de populaţiile aborigene de cultură superioară, care practicau agricultura şi erau, faţă de nomazi, extrem de „civilizaţi".

Vânarea omului de către om nu constituie o caracteristică a albilor „colonialişti".

27 februarie

Freud: „revoluţionar" sau „democrat"? Până la Freud, mitul lui Oedip părea o dramă regală, implicând şi confruntând destine regale. Freud identifică acest complex *în fiecare din noi* — de la începutul timpurilor şi la toate rasele, în toate culturile. Extraordinară ambiţie de a recupera o viziune *universalistă* a întregii umanităţi, din preistorie până în zilele noastre. Freud spera să înlocuiască *unitatea* de ordin biologic (Darwin, Frazer) printr-o unitate de ordin psihic. Oamenii sunt toţi la fel nu pentru că descind din maimuţe — ci pentru că „umanitatea" lor e rezultatul aceleiaşi tragedii preistorice (uciderea tatălui etc.).

Tendinţa lui Freud de a introduce extraordinarul, unicul, predestinatul, singurul etc. — în universal, comun şi cotidian. Înainte de el, psihopatologia *singulariza* un individ, îi dădea un nimb de „damnat" sau „demonic". Freud scrie *Psihopatologia vieţii cotidiene.*

E „romantic" sau „antiromantic"? De la Wordsworth la James Joyce, marii scriitori europeni asta au făcut: să descopere sublimul, tragicul, excepţionalul, mitologicul etc. în viaţa de toate zilele, şi în fiecare din noi...

10 martie 1964

Seara, în timp ce cinam, îmi telefonează Jacob Taubes de la New York să-mi spună că Anton Zigmund Cerbu a murit azi-dimineaţă. Tromboză.

Sunt pur şi simplu năucit. Ştiam de greaua, lunga (douăsprezece ceasuri!) operaţie la inimă pe care o suferise astă-toamnă. (Îi telefonam, serile, Elizei Cerbu, ca să aflăm veşti.) Scăpase —

dar, aşa cum îmi scrisese acum vreo douăzeci de zile, rămăsese cu o hepatită (probabil, transmisă prin sângele copios pus la dispoziţie de prieteni, studenţi, colegi). Îmi scria că stă de două luni la pat; greţuri, ameţeli etc. Şi adăuga că aşteaptă Paştele ca o adevărată Înviere...

Moarte la patruzeci de ani, înainte de a fi avut timp să sfârşească ceva, să scrie o singură carte, să-şi redacteze măcar teza de doctorat. Ştia un număr considerabil de limbi orientale şi europene. Citise, şi citea, tot. Avea o bibliotecă formidabilă. Mă întrebam cum izbutise să şi-o adune din bursa de la Recherche Scientifique.

Îmi aduc aminte cum l-am cunoscut: într-o după-amiază, la Hôtel de Suède, prin 1946-[19]47. Fusese elevul lui Graur şi Rosetti. Citise cărţile mele şi se pasionase de orientalistică. Venise la Paris să studieze sanscrita, tibetana.

Când i-am dat să citească, în manuscris, *Noaptea de Sânziene*, mi-a spus că, sfârşind-o, l-a apucat dorul să recitească toate romanele mele. Le-a găsit prin biblioteci şi pe la prieteni, s-a întins în pat şi nu s-a sculat până nu le-a citit pe toate...

31 martie

Vine să mă vadă Noel King, din Uganda. Îl cunoscusem acum un an, aici, la Chicago. Pe atunci, era profesor într-un seminar din Ghana. Seminarul a fost închis, şi el s-a refugiat în Uganda — unde mă invită să vin, pentru un semestru. Îmi spune că lucrările mele sunt citite în seminariile şi colegiile din Uganda şi din celelalte noi state africane. Mai ales de tineri. Îmi citează acest exemplu: pentru că biserica anglicană voia să asimileze anumite tradiţii religioase autohtone africane, au hotărât să aducă în biserică aşa-numitul „pom sacru" al unor culte locale. Episcopul anglican se opune, pe motivul că pomul ar fi un „simbol falic". Atunci, un tânăr preot african intervine: vă cer iertare, Eminenţă, dar Profesorul Eliade a demonstrat că pomul simbolizează *axis mundi*... Şi atunci Episcopul a acceptat să-l introducă în biserică...

18 aprilie

Citesc în New York Times: o femeie a fost atacată şi înjunghiată, pe seară, într-un cartier bogat din Queens, New York City. *Treizeci şi opt* de martori au asistat la crimă; unii au fixat chiar câteva clipe farurile, şi ucigaşul s-a oprit din lucru, dar cum nimeni n-a intervenit, şi-a văzut de treabă. Unul a strigat, pe fereastră, dar nu a coborât să ajute femeia. Victima l-a recunoscut pe un prieten, l-a strigat pe nume, l-a implorat, dar probabil că omul era grăbit, căci şi-a văzut de drum. Atacul a durat treizeci şi cinci de minute, şi în tot acest timp femeia a strigat, a urlat. Postul de poliţie era la vreo două minute cu maşina. În cele din urmă, unul din martori a telefonat poliţiei — dar prea târziu. Femeia murise.

New York, 26 aprilie

Din conferinţa (excelentă) a lui Judah Goldin, reţin aceste amănunte: distrugerea Templului, în 70 A.D., a însemnat, pentru poporul evreiesc, un adevărat traumatism. De atunci, evreii nu mai au un loc unde să *practice* cultul. De atunci, evreii nu se mai pot decât *ruga*. Dar lui Dumnezeu, spune Goldin, nu-i trebuie „vorbărie": El vrea daruri, ofrande, ceremonial.

New York, 30 aprilie

Meditaţiile asupra iubirii japonezilor pentru Natură: florile, frunzele îngălbenite, arborii scuturaţi etc., toate acestea ilustrează precaritatea, devenirea, trecerea, zădărnicia. De aceea japonezii acceptă şi iubesc Natura: îi înţeleg *lecţia*.

18 mai

Completez capitolul despre moarte, viaţa de dincolo, mitologiile morţii etc. pentru *Source-Book*. Cam optzeci de pagini dactilografiate. Ca să le aleg, am pierdut, *acum*, vreo zece zile;

am revăzut, recitit, parcurs câteva mii de pagini. Şi, evident, îmi displace cu „documentele" acestea de vreo cincisprezece ani.

Mă întreb dacă merită *Source-Book* atâta muncă. Şi e numai un capitol din cele şapte-opt câte va avea cartea. Şi am putut lucra necontenit numai pentru că nu mă simt în stare să fac ceva mai responsabil. După socoteala mea, îmi vor trebui cel puţin 1000 de ore de lucru ca să termin *Source-Book*.

23 mai

Încep să redactez un scurt text pentru *L'Art du XXe siècle*: *Permanence du sacré dans l'art moderne*. Aş fi vrut să profit de această ocazie ca să formulez pe îndelete şi într-un chip mai puţin fragmentar concluziile la care am ajuns în legătură cu supravieţuirea camuflată (irecognoscibilă) a sacralităţii în arta modernă. Brâncuşi, care regăseşte sacralitatea materiei brute, care se apropie de o piatră „frumoasă" cu emoţia şi veneraţia unui om din paleolitic. Chagall — care-şi mărturiseşte nostalgia Paradisului prin măgăruşi şi îngeri. Dar mai ales pictorii nonfiguraţivi, care abolesc formele, suprafeţele, şi pătrund în interiorul materici, încearcă să-şi reveleze structurile ultime ale substanţei.

26 mai

Mă lupt să termin articolul pentru *XXe siècle*. Simt că nu voi reuşi să spun nici măcar *esenţialul*. Trebuie să-l expediez în câteva zile şi, de câte ori scriu sub presiune, scriu prost.

Aş fi vrut să analizez mai ales semnificaţia religioasă a „distrugerilor lumilor" (a lumilor artistice tradiţionale), inaugurată de cubism şi continuată până în zilele noastre. De comparat cu scenariile rituale („primitive" şi paleoorientale) de distrugere şi recreare periodică a Cosmosului. Necesitatea *religioasă* a abolirii formelor vechi, obosite, inautentice („mincinoase", „idolatre"). Toate acestea corespund într-un anumit fel „morţii lui Dumnezeu" pe care o proclama Nietzsche. Dar e ceva mai mult: pasiunea pentru materie seamănă cu „religiozitatea cosmică"

premozaică. Artistul modern, care nu mai poate crede în iudeo-creştinism („Dumnezeu e mort"), se reîntoarce, fără să-şi dea seama, la „păgânism", la hierofaniile cosmice: *substanţa* încarnează şi manifestă *sacrul*.

6 iunie

În timp ce Freud pregătea *Traumdeutung*, teozofiştii englezi vorbeau de „istoria *akashică*", de „memoria Naturii". După ei, nimic din ce s-a întâmplat vreodată n-a fost uitat de Natură. Amintirea acestor evenimente — cosmice, istorice, personale — e păstrată în felurite obiecte naturale. Anumiţi oameni — cei care dispun de o „minte corect acordată realităţilor parapsihologice" — reuşesc să capteze, în contact cu obiecte tangibile, istoria care zace latentă în ele.

E interesant de observat că Freud crede, de asemenea, că nimic din ce se întâmplă omului, încă din copilărie, nu e pierdut, adică nu e realmente *uitat*. Totul poate fi recuperat (cu ajutorul psihanalistului) pornind nu de la „obiecte tangibile", ci de la imagini.

Marx spunea că marile transformări istorice se repetă: după ce s-au înfăptuit o dată la „modul tragic", se repetă în chip comic. (Nu-mi aduc exact aminte formula lui. De verificat.) Aş vrea să adaug că „repetiţia" nu e întotdeauna o regresiune, de la tragic la comic. Teoria „istoriei *akashice*" pe care o visau teozofiştii pare oarecum comică, iresponsabilă — şi totuşi corespunde, structural, teoriei freudiene. Freud era pasionat de „ocultism". Să fi citit el oare elucubraţiile teozofiste, la modă după 1895, foarte populare în special în 1898?

Ca să mă documentez în metoda de recuperare a „istoriei *akashice*", ar trebui să parcurg acele tomuri indigeste ale lui Leadbeater şi Annie Besant. Nu mă încumet...

1 iulie

Seara, continuu al doilea volum din biografia lui Annie Besant, de Nethercot. Extraordinara vitalitate şi energie a acestei

femei. Iar în epoca teozofică, incredibila ei naivitate, întrecând chiar limitele credulității la care te-ai fi așteptat de la o „ocultistă", atingând nivelul delirului sau al stupidității hipnotice.

Și totuși, în același timp când se lăsa imbecilizată de Leadbeater et Comp. Annie Besant trezea India din letargia ei seculară, organiza primele centre de propagandă și educație politică. Gandhi a venit *mai târziu*. A profitat de tot ce realizase A.B. — iar la un moment dat i-a trecut înainte, a concentrat asupra-i toate speranțele și energiile Indiei, pentru că ghicise acest lucru: că într-o mișcare politică nu au șanse decât acei șefi care știu să-i satisfacă (sau să-i cloroformizeze) pe extremiști. De studiat într-o zi acest paradox: triumful apostolului nonviolenței se datorește în bună parte adeziunii *extremiștilor*.

Detalii amuzante: Annie Besant l-a numit, cea dintâi, pe Gandhi, Mahatma. Tot ea a inventat termenul atât de popular în primul război mondial: *Hunii* (*i.e.* germanii).

8 iulie

Van Nuffel, S.J. îmi spune: în extaz, nu te simți decât pe tine. Nu-L *simți* pe Dumnezeu. De El știi înainte — și după. *Știi* pentru că ți-a spus asta, adică te-a învățat, Biserica.

Discutăm situația religioasă de astăzi. Lui nu îi e frică de desacralizarea tot mai precipitată a Lumii, a vieții, a omului. Crede că desacralizarea și „demitizarea" purifică structurile vieții religioase.

23 iulie

Biroul meu dispare treptat sub vrafurile de dosare și cărți. Și câteva sute de volume, aduse de curând din toate bibliotecile Universității, au umplut fotoliul și cele două scaune, și se înalță acum amenințător rezemându-se de rafturi și acoperindu-le. Tremur de câte ori nu găsesc *imediat* un dosar sau o carte; pentru că uneori pierd o jumătate de ceas căutându-le. Nu mai vorbesc de scrisorile și însemnările pe care, ca de obicei,

le păstrez pe birou: pur şi simplu dispar, îngropate sub dosare, hârtii, volume.

Serile, aduc acasă câteva volume, cu gândul să le recitesc sau să le răsfoiesc, căutând texte (uneori doar o pagină-două) pentru *Source-Book*. Am recitit *Digha Nikâya* şi *Majjhima Nikâya* cu bucurie, dar şi cu melancolie (prea multe amintiri)... Am ales până acum vreo şase-şapte pagini...

În fond, din toată această muncă „necreatoare" nu profit decât eu... recitesc şi-mi reîmprospătez „izvoarele" în preajma cărora trăiesc de aproape patruzeci de ani. Ceea ce mă oboseşte şi mă deprimă este corectarea textelor dactilografiate şi „editarea" lor (timpul pe care-l pierd ca să găsesc un titlu, să scriu o notiţă introductivă de cinci-şase rânduri, să copiez note explicative...)

25 iulie

Cu soţii Weaver şi alţi câţiva colegi la Ravinia, s-o ascultăm pe Ella Fitzgerald. Aproape un ceas cu maşina, printre parcuri şi păduri, traversând la răstimpuri mici localităţi — „Suburbiile" — care ni se par ireale, artificiale, aşa cum le descopăr printre arbori şi peluze. Cât timp vor mai putea supravieţui, ascunse, izolate în mijlocul maselor de locuinţe ieftine, urâte, uneori monstruoase, unele căzând în ruină, altele ridicându-se peste noapte în locurile ieri virane, parcă şi mai urâte, mai hidoase decât cele clădite ieri, alaltăieri?...

Extraordinarul parc de la Ravinia, cu sala de spectacol deschisă pe trei laturi. Picnic pe iarbă, alături de alte câteva sute de familii şi grupuri. Apoi, la opt şi jumătate, Ella Fitzgerald – şi toate acele cântece de jazz, din diferite provincii, din 1920, 1930, 1940... Entuziasmul publicului — în marea lui majoritate tineret. În pauză, şi după încheierea spectacolului, trecem cu greu printre perechile întinse în iarbă, în semiîntuneric. Ai impresia că te afli undeva în Franţa. Cât de mult s-au schimbat „obiceiurile" în Chicago, de când am venit! Acum tinerii se sărută în iarbă, se îmbrăţişează — şi-i vezi pretutindeni un-

blând înlănțuiți sau ținându-se de mână. Și totuși nu mă pot convinge că se iubesc, că se doresc. Fac asta pentru că așa trebuie să facă — și, mai ales, ca să-și dovedească lor că nu seamănă cu părinții, că sunt altfel, că sunt liberi, că pot face ce vor...

27 iulie

Din când în când, îmi aduc din nou aminte — și mă trezesc deodată trist, deprimat: nu știu încotro să privesc ca să prind curaj. *Orice s-ar întâmpla, suntem pierduți.* Lumea noastră, lumea mea — e iremediabil condamnată. Dacă n-ar fi decât acest lucru: la fiecare trei ani, China își adaugă populația Franței. La începutul secolului al XXI-lea, China va reprezenta jumătate din populația globului. În cincizeci-șaizeci de ani, lumea nu va mai arăta aceeași — și nici cultura, nici sensul existenței, nici valorile morale.

Evident, pentru că cred în *om* — nu în *rase* sau *culturi* — nu deznădăjduiesc. Va naște o altă lume, care ar putea fi tot atât de creatoare și de „interesantă" cu aceea care a început să-și arate chipul în Grecia secolului al VII-lea d.Chr. Dar nu e mai puțin adevărat că *lumea noastră* va dispărea, și poate într-un fel încă și mai tragic decât au dispărut lumile Orientului Apropiat și a Greciei. Îmi închipui, bunăoară, Europa locuită de populații asiatice sau africane; oameni inteligenți și cultivați plimbându-se prin orașe vechi și ruine fără să le privească, fără să le înțeleagă (așa cum făceau anglo-indienii din Calcutta, trecând în fiecare zi pe lângă templele hinduse, fără să le privească, disprețuindu-le, urându-le...).

2 august

Ieri, am început un scurt articol: *Notes sur le Journal d'Ernst Jünger*. Mi l-a cerut mai de mult Wolff pentru *Antaios* (martie 1965, când Jünger va împlini șaptezeci de ani). Am scris până acum opt pagini — dar știu că va trebui să suprim, să corectez,

să adaug. Vreau însă să scap şi de acest articol, să redevin liber, să mă pot bucura de săptămânile la Paris, în septembrie.

Articolaşul despre Jünger mă interesează. Aş vrea să spun tot ce cred despre validitatea unui *Jurnal* elaborat cu tehnica lui E.J., adică: folosind însemnările repezi şi fragmentare notate în timpul zilei pentru a redacta (probabil serile, sau a doua zi dimineaţa) un scurt paragraf, în care să se răsfrângă „esenţialul". Cu alte cuvinte, *Jurnalul* conceput ca un gen literar — nu ca o stenogramă (gen Léautaud). Important mi se pare acest fapt: generaţia noastră şi cele care au venit după ea nu mai cred în „opere sistematice", ci în creaţii personale (şi totuşi *exemplare*), în texte „libere" (un eseu care utilizează tehnica romanului sau a dramei etc.), în fragmente semnificative etc. O bună parte a operei lui Jünger este scrisă ca — sau are structura unui *Jurnal*. Aici văd eu „actualitatea" (deşi pare a fi sabotat sau neglijat în Germania). Jünger ilustrează un „gen literar" care va deveni curând la modă.

3 august

Tom Altizer mă întreabă mereu cum merg cu *Autobiografia*. Regretă că am întrerupt-o acum trei săptămâni, ca să mă concentrez asupra acestei *Source-Book* (utilă numai studenţilor americani). Tom mă tot îmboldea să scriu într-o zi o carte despre Proust. Spunea: eşti pasionat de problema recuperării rituale a Timpului pierdut, şi tocmai acum, când îţi scrii autobiografia, vei „vedea" în Proust lucruri pe care nu le-a văzut nimeni.

6 august

Recitesc — pentru a câta oară? poate pentru a douăzecea oară — *Bhagavad-Gîtâ*, ca să aleg câteva fragmente. Ca întotdeauna, copleşit, entuziasmat. Extraordinară carte! Rareori simţi, ca aici, geniul religios al Indiei, simţi chiar actul creator, când, parcă atunci, în faţa ochilor tăi, se împlineşte sinteza pe care o

aşteptau şi o pregăteau secole de eforturi intelectuale, de meditaţie, de deznădejde...

Şi, ca de obicei, amintiri: bunăoară, în coliba mea din Rishikesh, în iarna 1931, traducând *Bhagavad-Gîtâ* în româneşte. Se vor fi păstrat, oare, pe undeva, acele pagini? Singura traducere, direct din sanscrită, în româneşte, încercată până la acea dată. Dar în 1931, limba mea românească, pe care nu o mai vorbeam de aproape trei ani, nu cred că-mi îngăduia să transpun toate frumuseţile *Gîtei*.

15 august

Pentru că mă apropii (*i.e.* în redactarea *Autobiografiei*) de vara şi toamna 1935, când scriam *Huliganii*, am încercat să recitesc romanul. Nu l-am mai recitit, cred, de vreo douăzeci de ani, din Portugalia. Episoadele cu familia Leca, Mitică Gheorghiu, Nora, Petru Anicet mi s-au părut admirabile. Dar n-am avut răbdare să citesc paginile de convorbiri şi discuţiile „teoretice". Cruzimea anumitor scene m-a exasperat. Dar poate tocmai sălbăticia, bestialitatea acestor „huliganii" de douăzeci-douăzeci şi cinci de ani dă semnificaţie şi actualitate romanului. Căci asemenea personaje cinice, crude, sălbatice au devenit familiare, în Europa occidentală, în ultimii zece ani. *Les blousons noirs, the beatniks* etc. se comportă, în 1960, ca „huliganii" mei în 1930.

Îmi aduc aminte de ce-mi spunea M. astă-toamnă, după ce recitise *Huliganii*. Spunea că romanul este extrem de *actual*, că ar trebui corectat, pus la punct şi tradus în franţuzeşte, imediat. Era sigură că ar avea succes. Atunci nu credeam, dar probabil avea dreptate. Ar trebui să încerc să-l revizuiesc. Dar când? când?

18 august

Cât e de important ce *s-a întâmplat după* — adică, ce a fost reţinut, asimilat, valorizat, dezvoltat, dintr-o creaţie spirituală. Zalmoxis, bunăoară, e mai original, mai profund, mai „adevărat"

decât mulţi zei greci — dar nu ştim *ce s-a întâmplat după el.* A dispărut? A fost uitat? S-a transformat şi apoi s-a „camuflat" într-unul din personajele folclorului românesc? Nu ştiu. De aceea Zalmoxis nu joacă rolul pe care l-ar fi meritat în istoria religiei, nici în istoria culturii.

21 august

De câte ori voi încerca să discut literaturile orale, va trebui să încep prin a aminti că asemenea creaţii nu reflectează realităţile exterioare (geografie, obiceiuri, instituţii etc.), nici evenimentele istorice — ci dramele, tensiunile şi speranţele omului, valorile şi semnificaţiile lui, într-un cuvânt *viaţa spirituală concretă*, aşa cum se împlineşte în cultură.

23 august

Recitind articolul meu din 1961 *Le plongeon cosmogonique*, îmi dau încă o dată seama câtă rezistenţă împotriva celor două Testamente (dar mai ales împotriva *Vechiului Testament*) se poate descifra în folclorul european. E semnificativ că tema cosmogonică biblică — creaţia *ex nihilo* — n-a fost reţinută nicăieri în folclorul religios european. Acolo unde mitul cosmogonic tip sud-est european şi central-asiatic (adică, *le plongeon cosmogonique*) nu există — nu există nici un fel de mit cosmogonic: aşa stau lucrurile, bunăoară, în folclorul francez.

Încă un exemplu de rezistenţă contra creştinismului dogmatic. Ceea ce popoarele europene au acceptat — şi au asimilat — este „creştinismul cosmic". (De dezvoltat toate acestea într-o zi. De cercetat în primul rând folclorul „căderii lui Adam", al originii răului etc.)

25 august 1964

Eroul moare tânăr, deşi e cvasi-*invulnerabil*; bunăoară, Achile, Siegfried, Cuchulain, Roland etc. Poate că aici stă misterul, fascinaţia existenţei eroice, aşa cum ne-o prezintă epopeea sau

legendele epice: că deşi e „extraordinar", aproape un semizeu, destinul tragic al Eroului îl face asemenea oamenilor. În fond, Eroul n-apucă să se bucure nici măcar de ceea ce constituie *minimul* unei existenţe umane: „anotimpurile", vârstele, trecerea de la copilărie la bătrâneţe.

26 august

Scriitorii epocii *Sturm un Drang* şi-au epuizat posibilităţile creatoare după prima lor carte. Gerstenberg e cel mai clar exemplu, dar acelaşi lucru se poate spune despre Leisewitz, Maler, Müller, Klinger, Lenz etc. Barker Fairley crede că acelaşi destin l-ar fi avut şi Goethe dacă s-ar fi prelungit epoca Frankfurt (*A Study of Goethe*, p. 38 sq.). Şi explică de ce: Goethe pur şi simplu nu-şi putea controla „inspiraţia", era iraţional, infantil, iresponsabil; într-un cuvânt, vârsta lui mentală *se oprise pe loc*...

Citesc uluit această carte, de altfel strălucit scrisă. Majoritatea autorilor vorbesc de precocitatea excepţională a lui Goethe etc. Fairley crede că, dimpotrivă, Goethe era un întârziat, un „arierat mintal", care a reuşit să se ia în stăpânire destul de târziu, mulţi ani după data normală a maturităţii psihomentale.

27 august

Stimulat de Fairley, reiau *Dichtung und Wahrheit*. Cât de mult şi-ar fi „mitologizat" bătrânul Goethe tinereţea, e curios că n-a uitat, şi o repetă de mai multe ori, neastâmpărul, excentricitatea, instabilitatea, iresponsabilitatea acelor ani. Mărturiseşte că îşi irosea timpul şi talentele, că viaţa pe care o trăia nu ducea la nimic etc. Scrie că trăia într-o „stare de haos", că era dezmembrat şi tăiat în bucăţi (*In solcher vielfachen Zerstreuung, ja Zerstücklung meines Wesens*[1]). Întreg pasajul e pasionant. Mă gândeam mereu la experienţele iniţiatice ale şamanilor — dezmembrarea,

[1] Într-o astfel de multiplă disipare, ba chiar îmbucătăţire a fiinţei mele (*lb. germ.*) (*n. ed.*).

tăierea lor în bucăţi, tortura, „haosul" psiho-mental. Ar fi interesant de tradus toate aceste experienţe ale tânărului Goethe în limbaj iniţiatic: rit de trecere de la adolescenţă la maturitate. Dar în acest caz teza lui Fairley cade: Goethe trecuse deja prin încercarea iniţiatică *înainte* de Weimar.

28 august

Nu ştiu de ce m-am gândit astăzi la Matyla Ghika; mi-am adus aminte de întâlnirile noastre la Londra, în 1940, de romanul lui *Pluie d'étoiles*, pe care mi-l dăruise şi în care regăsisem Londra dinainte de primul război mondial, şi câte altele. Matyla Ghika avea pe atunci vreo şaizeci şi cinci de ani, şi citea în fiecare zi o carte (era, evident, abonat la câteva cabinete de lectură). Credea în fantome — şi mi-a arătat o dată fotografia unei case la ţară: familia şi prietenii, jos, la intrare — iar la una din ferestre, la etaj, o figură mai ştearsă: cineva care murise de curând. M.G. credea de asemenea că al doilea război mondial era în fond un conflict între două societăţi secrete: Templierii şi Masonii.

Ştia enorm de multe lucruri şi le spunea frumos, cu umor — le spunea tot atât de frumos în româneşte ca şi în franţuzeşte sau englezeşte. M.G. era un autor celebru prin 1930, după ce publicase *Le Nombre d'or*, cu prefaţa lui Valéry. A continuat să scrie şi să publice, dar după 1945 n-a mai interesat. A fost un an *visiting professor* de estetică la una din universităţile din California, a colaborat cu W. Disney etc. Şi totuşi, prin 1950 sărăcise cu totul. Bătrânul Payot îmi spunea că-i dă cărţi de tradus, căci altminteri ar muri de foame. (Şi soţia lui fusese o Asquith...). Dacă mai trăieşte, M.G. se apropie de nouăzeci de ani. Când l-am întâlnit ultima oară, la Deux Magots, acum vreo zece ani, îmi spunea că scrisese un roman detectiv... Avea, la Londra, o colecţie de iatagane, săbii şi cuţite din Malaya. Avea, de asemenea, o colecţie extraordinară de afişe şi proclamaţii din timpul Revoluţiei franceze. Probabil că vânduse tot.

29 august

Citesc *The American Adam* de R.W.B. Lewis. Exemplele pe care le aduce de *ura* scriitorilor americani din prima jumătate a secolului al XIX-lea împotriva trecutului — bunăoară, *Earth's Holocaust* a lui N. Hawthorne (scrisă în 1844): viziunea unui foc de proporţii cosmice, în care să ardă costumele, sceptrele, simbolurile, instituţiile, literaturile şi filozofiile Europei. *Now, declared the chief celebrant, we shall get rid of the weight of dead men's thoughts.*[1]

Thomas Jefferson spunea: *The earth belongs in usufruct to the living; the dead have neither powers nor rights over it.*[2] Prin 1850, Hawthorne scria *The House of the Seven Gables*; unul din[tre] personaje, Holgrave, exclamă: *Shall we never get rid of this Past? It lies upon the present like a giant's dead body!...*[3] Şi se plânge că *We read in dead men's books! We laugh at dead men's jokes*[4] etc. etc. Acelaşi personaj regreta că edificiile publice şi bisericile sunt clădite din piatră sau cărămidă. Ar fi vrut să le vadă năruindu-se şi dispărând la fiecare douăzeci de ani, pentru a da prilej poporului *to examine and reform the institutions which they symbolize*[5]. (N.B. Compară cu obiceiul japonez de a reface periodic templele. Dar cât sunt de deosebite motivele!...)

Aceeaşi atitudine la Thoreau: orice legătură cu trecutul trebuie *arsă*; trecutul trebuie zvârlit ca „o piele moartă" etc. *I look on England today as an old gentleman who is travelling with*

---

[1] Acum, declara marele preot, trebuie să ne debarasăm de povara gândurilor morţilor (*lb. engl.*) (*n. ed.*).

[2] Cei vii au uzufructul asupra pământului; morţii n-au nici putere, nici drepturi asupra lui (*lb. engl.*) (*n. ed.*).

[3] N-o să mai scăpăm niciodată de acest Trecut? Apasă asupra prezentului ca trupul mort al unui uriaş! (*lb. engl.*) (*n. ed.*).

[4] Noi citim cărţile morţilor! Noi râdem de glumele morţilor (*lb. engl.*) (*n. ed.*).

[5] Să analizeze şi să reformeze instituţiile pe care ele le simbolizează (*lb. engl.*) (*n. ed.*).

a great deal of baggage, trumpery which has accumulated from long house keeping, which he has not the courage to burn.[1] Admirabilă imagine! — şi se potriveşte tot atât de bine ţărilor şi culturilor, ca şi indivizilor.

Lewis arată cât de obsedantă era imaginea acestui Adam american, cât de profundă credinţa că, în America, omenirea are şansa unică de *a reîncepe istoria*. Anul trecut, când îmi pregăteam conferinţa „Eranos", adunasem mult material în legătură cu mitologia paradiziacă a pionierilor şi coloniştilor. (Cf. *Paradis et utopie: géographie mythique et eschatologie.*) Dar e interesant de văzut cum nostalgia adamică supravieţuieşte, modificată, la scriitorii din prima jumătate a secolului al XIX-lea. Thoreau e pasionant şi ca exemplu de *viaţă* adamică: baia pe care o lua în fiecare dimineaţă în eleşteu şi pe care o considera un rit de renaştere. Şi iubirea lui pentru copii (atât de specific americană): *Every child begins the world again*[2], scrie. Idee „tradiţională", *i.e.* solidară cu credinţele în regenerarea periodică a cosmosului, a societăţii, a individului.

Ura faţă de trecut, dorinţa de a aboli trecutul — toate acestea reflectează o mentalitate arhaică, „pre" şi „anti"-istorică. Ar mai fi atâtea lucruri de spus...

30 august

Continuu lectura cărţii lui Lewis. Vocabularul religios în *Leaves of Grass*; bunăoară: mireasma trupului era *finer than prayer*[3]; în capul lui Whitman se afla *more than churches, bibles and all Creeds*[4]. Şi această mărturisire în care Lewis vede pe bună dreptate un narcisism adamic: *If I worship one thing more*

---

[1] Privesc astăzi Anglia ca un bătrân gentleman care călătoreşte cu o mulţime de bagaje, lucruri de nimic care s-au strâns în atâţia ani de ţinut o gospodărie şi pe care el n-a avut curajul să le ardă (*lb. engl.*) (*n. ed.*).

[2] Fiecare copil începe lumea din nou (*lb. engl.*) (*n. ed.*).

[3] Mai delicată decât rugăciunea (*lb. engl.*) (*n. ed.*).

[4] Mai mult decât biserici, biblii şi alte Crezuri (*lb. engl.*) (*n. ed.*).

than another, it shall be the spread of my own body.[1] Sau: *Divine am I, inside and out, and I make holy whatever I touch.*[2] De comparat cu vocabularul misticilor *sahajiya*, pe care l-am prezentat (sumar, incomplet) în *Le Yoga.*

Dar Lewis regăseşte şi în Whitman motivul: trecutul e mort, e un cadavru etc. Toate acestea ca să afirme că rasa omenească începe din nou în America. Obsesia zorilor, a primordialului, a începutului absolut. (Whitman nu-l citea decât pe Homer, căci Homer era atât de „primordial", încât nu constituia *un trecut*, o istorie...).

Şi totuşi, cu bătrânul James — părintele lui William şi Henry — începe reacţia contra mitului paradiziac. James scrie: *The first and highest service which Eve renders Adam is to throw him out of Paradise.*[3] Pierzând Paradisul, omul începe să devină el însuşi, adică: disponibil, deschis culturii, perfectibil, dând sens şi valoare existenţei, lucrurilor, vieţii din jurul lui.

1 septembrie

Dacă Freud are dreptate (că esenţialul e inconştient), actuala tendinţă a criticilor literari de a descifra scenarii iniţiatice, sau *myth and ritual patterns*, în romane, nuvele, piese de teatru — tendinţa aceasta are un sens mai adânc. Trebuie deci să aplicăm o *démystification à rebours*[4]. Freud, ca şi Marx, ne-a învăţat să descoperim „profanul" în „sacru". În cazul pe care-l discut eu, aparent, conştient, voluntar e „profanul" (roman — istorie, personaje de toate zilele, întâmplări comune) — şi criticii descoperă ca fiind implicit, camuflat, „sacrul". Dar asta este semnificativ pentru situaţia omului modern: îşi satisface inexistenta

---

[1] Dacă venerez un lucru mai mult decât altul este expansiunea propriului meu corp (*lb. engl.*) (*n. ed.*).

[2] Eu sunt divin, în interiorul şi în afara mea, şi sfinţesc tot ce ating (*lb. engl.*) (*n. ed.*).

[3] Cel dintâi şi cel mai mare serviciu pe care Eva îl face lui Adam este că-l alungă din Paradis (*lb. engl.*) (*n. ed.*).

[4] Demistificare în sens invers (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

viaţă religioasă (inexistentă, *pe nivel conştient*) prin universurile imaginare ale literaturii şi artei. Şi e semnificativ şi pentru criticii literari care descoperă aceste semnificaţii religioase *în opere profane*.

16 septembrie

Goethe, Rilke şi toţi ceilalţi *mari* — care s-au reîntors la temele şi personajele mitologiei greceşti, le-au revalorizat, le-au reinterpretat. Splendid. Dar simt că *noi* nu mai putem face acelaşi lucru, nu ne mai putem întoarce la mitologiile *clasice*, la ceea ce se leagă exclusiv de Grecia şi Europa. Datoria noastră — a scriitorilor, ca şi a „savanţilor" şi filozofilor — este să reinterpretăm, pentru conştiinţa occidentală modernă, *celelalte* tradiţii mitologice, în primul rând cele arhaice. Orfeu şi Euridice. Perfect. Dar *de data aceasta* poetul trebuie să cunoască şi să ia în consideraţie şi mitologiile şamaniste siberiene, polineziene, amerindiene în care e anticipată sau presupusă coborârea lui Orfeu în Infern ca să „salveze" un suflet. (Cf. paginile respective în *Le Chamanisme*.) Nu e vorba de a se lăsa „inspirat" de aceste mituri şi legende exotice, ci de a crea poetic într-o asemenea perspectivă în care semnificaţia şi frumuseţea miturilor polineziene, bunăoară, să se reveleze cititorului cu aceeaşi forţă cu care Rilke i-a revelat înţelesul mitului lui Orfeu.

17 septembrie

De ce nu pot „savanţii" — bunăoară, antropologii, istoricii religiilor etc. — să privească „obiectele" lor de studiu cu aceeaşi pasiune şi răbdare cu care privesc artiştii Natura (mai precis: „obiectele naturale" pe care vor să le picteze)? Câte n-ar izbuti *să vadă* un savant într-o instituţie, o credinţă, un obicei, o idee religioasă — dacă le-ar observa cu atenţia concentrată, cu simpatia disciplinată, cu „deschiderea" spirituală de care dau dovadă artiştii. Ce antropolog a *privit* „obiectele" lui de studiu cu fervoarea, concentrarea şi inteligenţa unui Van Gogh sau Cézanne în faţa câmpurilor, a lanurilor de grâu, a pădurilor?

Cum *să înțelegi* ceva dacă n-ai nici măcar răbdarea să-l privești cu atenție?

24 septembrie

Santayana și meseria de profesor: Oliver (personajul din *The Last Puritan*) a devenit profesor *because he couldn't do anything else*[1]. Ce spune Oliver: *People must teach themselves or remain ignorant, and the latter was what the majority preferred*[2]. Santayana considera meseria de profesor ca un mijloc să poată trăi și mai ales să poată veni în fiecare an în Europa. Tot despre Santayana și Universitate: nu-i frecventa pe colegi. Ce spune despre Harvard, mai exact despre *the increasing emphasis on specialization at Harvard: an anonymous concourse of coral insects, each secreting one cell, and leaving that fossil legacy to enlarge the earth*[3].

Și o legendă: în timpul clasei, Santayana s-a uitat o dată pe fereastră și apoi s-a adresat studenților: *I have a date with spring*[4], le-a spus plecând. Și nu s-a mai întors niciodată.

25 septembrie

Anecdotă: din Amintirile Drei Sarah Campion care, în 1940, un an înainte de moartea lui Frazer, i-a fost secretară, la Cambridge. *She describes Sir James and Lady Frazer, he quite blind and paralyzed, she stone deaf, seated in two thronelike chairs in Cambridge, holding hands. Miss Campion's principal job was reading aloud to Frazer. She writes: „These readings were always from his own works, and he would listen with the greatest atten-*

---

[1] Pentru că nu era în stare să facă altceva (*lb. engl.*) (*n. ed.*).

[2] Oamenii trebuie să învețe singuri sau să rămână ignoranți, iar majoritatea preferă a doua soluție (*lb. engl.*) (*n. ed.*).

[3] Accentul tot mai mare care se pune pe specializare la Harvard: „o masă anonimă de corali, dintre care fiecare secretă câte o celulă și lasă această moștenire fosilă ca să mărească pământul" (*lb. engl.*) (*n. ed.*).

[4] Am o întâlnire cu primăvara (*lb. engl.*) (*n. ed.*).

tion, as if hearing for the first time the words of a promising colleague. His favourite tale was that of the witch of Endor, taken from his own version of the old testament"[1] (S.E. Hyman, *The Tangled Bank*, p. 192).

10 octombrie

Săptămâna viitoare, va avea loc *the Faculty retreat*, la Lake Geneva. Brauer mă roagă să comentez textul lui Gilkey, despre „Teologia morții lui Dumnezeu". Încep să-l citesc. Consacrat în întregime lui Hamilton, Van Buren și Tom Altizer. E mișcătoare, dar și greu de înțeles, gravitatea cu care sunt discutați acești trei tineri teologi. „Moartea lui Dumnezeu" e un fenomen bine cunoscut în întreaga istorie a religiilor. De obicei, e vorba despre „moartea" — *i.e.* perimarea — *expresiei convenționale*, „tradiționale" a unui anumit zeu sau Dumnezeu. Sau: camuflarea lui „Dumnezeu" în figuri, imagini, puteri, simboluri *aparent* seculare.

Ce nu înțeleg este *teologia* pe care acești trei tineri autori se sforțează s-o clădească pe evidența „morții lui Dumnezeu". Îi înțeleg pe Giordano Bruno (*Dio, come assoluto, non ha niente da fare con noi...*[2]), pe Nietzsche... Și totuși, interesul pe care-l trezește un Van Buren sau Hamilton printre teologii americani e semnificativ.

22 octombrie

Freud a avut curajul să mărturisească: *I am not really a man of science... I am by temperament nothing but a conquistador...*

---

[1] Ea îi descrie pe Sir James și Lady Frazer, el aproape orb și paralizat, ea surdă de-a binelea, instalați în două fotolii asemănătoare cu niște tronuri la Cambridge, ținându-se de mână. Principala ocupație a domnișoarei Campion era să-i citească cu glas tare lui Frazer. Ea scrie: „Citeam întotdeauna din propriile lui lucrări, iar el asculta cu cea mai mare atenție, de parcă ar fi auzit pentru prima oară cuvintele pline de promisiuni ale unui coleg care promitea. Povestea lui preferată era cea a vrăjitoarei din Endor, luată din propria sa versiune a Vechiului Testament (*lb. engl.*) (*n. ed.*).

[2] Dumnezeu, ca absolut, n-are ce să facă cu noi... (*lb. it.*) (*n. ed.*).

with the curiosity, the boldness and the tenacity that belong to that type of persons.[1]

2 noiembrie

Aculturalizarea societăților „primitive" prin contactul cu valorile culturale occidentale nu e fenomen singular. Un proces similar are loc în Occident, mai ales de vreo treizeci-patruzeci de ani: se poate vorbi de o aculturalizare a occidentalilor sub influența scientismului și a tehnologiei. Iată, bunăoară, literatura și arta contemporană: rădăcinile și continuitatea cu ideologiile tradiționale au fost rupte. Ca să poată fi contemporan cu știința și tehnologia moderne, un artist trebuie să șteargă cu buretele toată istoria (occidentală!) a artei lui.

18 noiembrie

Lungă discuție cu Alfred Stern, filozof și scientist, venit pentru un an ca *visiting professor* la Social Thought. Și, pentru mine, discuție stimulantă și reconfortantă. Stern — care n-are decât vreo treizeci și cinci de ani — nu se sfiește să mărturisească „universalismul" lui: nu vrea, sub nici un chip, să se cantonoze în fizica matematică, în logica sau în istoria culturii. Crede că specializarea înseamnă moartea spirituală, sterilizarea unei culturi. Și, îndeosebi, urăște pe *social scientists*: aroganți, suficienți și, în cele din urmă, naivi. Îmi explică pe lung cât e de *neștiințifică* metoda lor. Stern a venit aici ca să poată termina o carte începută mai de mult: despre *Wit and Humour*. Îmi cere nenumărate informații despre humorul în religiile orientale și primitive.

6 decembrie

Mă întreb dacă ar trebui să insist, în studiul pe care-l scriu, asupra faptului că adevărata istorie a religiilor, adică o herme-

[1] Eu nu sunt cu adevărat un om de știință... Prin temperament, nu sunt decât un conchistador... cu curiozitatea, cutezanța și tenacitatea care aparțin acestui gen de persoane (*lb. engl.*) (*n. ed.*).

neutică autentică şi imaginativă, *schimbă* omul; că lectura unei asemenea cărţi exercită o acţiune de *deşteptare*. Mă întreb de asemenea dacă ar trebui să fac aluzie la faptul că istoricii religiilor îşi *riscă* seninătatea şi echilibrul încercând să înţeleagă, silindu-se să interpreteze situaţii religioase arhaice, exotice, aberante, „teribile". Evident, majoritatea istoricilor religiilor nu riscă nimic — fie că se instalează în propria lor credinţă sau în cel mai trivial materialism, fie că, limitându-se toată viaţa la un singur sector (India, Grecia etc.), sfârşesc prin a-şi „banaliza" documentele. Dar va trebui să arăt într-o zi cât de gravă poate fi influenţa provocată de meditarea miturilor şi simbolurilor arhaice. E o schimbare pe *dinlăuntru*, de care „savantul" nici nu-şi dă seama. De comparat *memoria* unui asemenea istoric al religiilor cu memoria unui critic literar, sau istoric, ca să nu mai vorbesc de memoria unui naturalist.

11 decembrie

Citesc pe nerăsuflate mediocra biografie a lui Croce, de Fausto Nicolini. Admiraţia mea pentru *omul* Croce după ce aflu programul lui zilnic: şase ore de somn, douăsprezece ore de lucru — dar cum? În fiecare dimineaţă îşi făcea planul amănunţit al zilei, iar noaptea, înainte de a se culca, îl controla să vadă în ce măsură îl împlinise.

Curiozităţi: în timp ce scria, nu păstra nici o carte pe masă. Dacă avea nevoie de un citat, se ridica de la birou, aducea cartea, transcria rândurile care-l interesau, apoi o aşeza la loc, în bibliotecă. Extraordinară putere de concentrare. Cum de nu-şi pierdea „firul gândirii", ridicându-se de atâtea ori de la masa de scris? (Pentru că, de obicei, Croce cita zeci şi zeci de lucrări...) Admir — şi nu înţeleg. (Dar mi-e ruşine de lenea, neglijenţa, indiferenţa mea: — când „lucrez", cărţile, revistele, hârtiile se aglomerează pe masă, se înalţă în vrafuri în jurul meu, pe scaune, pe podea, şi rămân acolo săptămâni întregi, prăfuindu-se, decolorându-se în soare, căci amân mereu operaţia lungă, plicticoasă,

penibilă de curățare a mesei de lucru. Prefer să iau toate dosarele și cărțile în brațe și să le depozitez (pentru cât timp? — într-un colț liber al camerei...)

13 decembrie

Continuu cartea lui Nicolini despre Croce. Enorma lui corespondență și edițiile critice pe care le îngrijea. Aflu de *Jurnalul* pe care l-a ținut Croce nu mai știu câți ani. Apoi, târziu, a găsit timp să-l transcrie în șase mari caiete — care nu vor putea fi publicate decât în vreo douăzeci de ani.

15 decembrie

Corespondența Croce-Vossler, pe care o răsfoisem acum vreo unsprezece-doisprezece ani. De data aceasta, o citesc cu atenție și încântare. Surprinzătoarele, penibilele scrisori ale lui Vossler din 1914, despre război: Germania a fost atacată printr-un act de trădare, trebuie să se apere, și se va apăra până la ultima picătură de sânge etc. etc. Vom învinge! scrie. Francezii, lași, își ascund tunurile în spatele catedralei din Reims...

Mă întreb dacă Vossler *a crezut* cu adevărat toate acestea.

*

Croce către Vossler, la 22 iulie 1919: *Gli italiani sono poco* chauvinistes, *per modestia, e gli inglesi poco* chauvinistes, *per superficia*.[1] Șovinești sunt francezii și germanii.

17 decembrie

Croce comentează în *Critica* discursul de rector al lui Heidegger. Vossler îi scrie la 4 septembrie 1933 că influența lui

[1] Italienii sunt prea puțin șovini, din modestie, iar englezii prea puțin *sovini* din superficialitate (*lb. it.*) (*n. ed.*).

Heidegger în Spania e mai puternică decât în Germania. Îl citează printre admiratorii lui H. şi pe Zubiri.

Remarcabile, de asemenea, erorile, rezistenţele şi naivităţile, opacităţile lui Croce. În 1938 (Cf. *Cartegio*, p. 362), îi scria lui Vossler că Mallarmé *in poesia ha fatto poco o nulla e che esercita tanta potenza in qualità di promissor di un non so che, che egli chiamava poesia*[1].

IARNĂ ÎN MEXIC

Mexico City, 29 ianuarie 1965

Am plecat azi-dimineaţă din Chicago pe un ger cumplit (–18° Fahrenheit). Nu îndrăzneam să lăsăm acasă, eu paltonul, şi Chr. blana. Ne luăm zborul pe la 11 şi aterizăm în Mexico la 2.30. Nu ne venea să credem: cald, cer senin, palmieri, flori. Atât de cald, încât eram ispitit să-mi scot şi haina. La aeroport, Graciella de la Lama, directoarea secţiei de orientalistică de la Colegio de Mexico. Ne duce în maşina ei la Hotel Luma, pe strada Orizaba. Cameră proastă. Ne odihnim câteva ceasuri, dar suntem amândoi ameţiţi. Seara, vin să ne vadă De la Lama şi Laurette Séjourné (cu care sunt în corespondenţă de vreo zece ani). Noaptea, cădem extenuaţi de oboseală.

30 ianuarie

Ne deşteptăm târziu. Cer superb — şi e cald ca la Capri, în mai. Mă duc să vizitez El Colegio de Mexico, la vreo câteva „blocuri" de Hotel Luma. O clădire nouă, modernă, aproape luxoasă. Descopăr, cu un răsuflat de uşurare, că am, aici, un birou al meu — unde voi putea lucra.

---

[1] În poezie a făcut puţin sau nimic şi exercită o asemenea influenţă în calitate de om care promite un nu ştiu-ce, pe care el îl numeşte poezie (*lb. it.*) (*n. ed.*).

Apoi, ne plimbăm pe Insurgentes şi Reforma, până pe la 2 după-amiază: dejun, la hotel (excelent). Şi ne schimbă camera (avem acum o fereastră mare cât peretele, ne scăldăm în lumină...)

La 5, Laurette Séjourné vine să ne ia cu maşina. Muzeul de Antropologie, parcul Chapultepec, cu arbori înalţi, falnici — şi un miros curios, nemaiîntâlnit, parcă ne-am fi apropiat de junglă.

Ne întoarcem în centru, şi pătrundem în Piaţa Zoaca la căderea serii. Palatul prezidenţial, catedrala, toate celelalte clădiri luminate. L.S. ne călăuzeşte în vechiul Mexico. În faţa bisericii San Dominico, un dans „indian". Tatăl, mama şi trei copii, costumaţi, cu parură de pene pe cap — dansând (aş crede) cu pas arhaic, săltând, înfruntându-se. Lumea strânsă în jur le zvârle monede.

După ce se încheie dansul, câteva femei, unele ajutate de copii, se îndreaptă în genunchi, lent, anevoie, spre poarta catedralei. Sunt vreo treizeci de metri, pe pavaj de piatră veche. Una din bătrâne sângerează.

31 ianuarie

Graciella de la Lama ne duce la Xochimilco, un sat la vreo cincizeci de kilometri de Mexico. E duminică, şi târgul de fructe, legume şi flori e împânzit de cumpărători, de turişti, de ţărani din împrejurimi, veniţi să vândă sau să cumpere te miri ce: câteva ouă, câteva roşii, un săculeţ cu seminţe. Ne facem loc anevoie prin mulţime. Mirosuri, culori, tumult şi voie bună ca într-un bazar indian.

Biserica Del Rosario — admirabilă când e privită de pe trotuarul din faţă. Apoi spre „lac" — din care n-au mai rămas decât canale, şi o lagună, ticsită de bărci. Dar ce fel de bărci! Mari, încăpătoare (unele cu optsprezece-douăzeci de scăunaşe), acoperite cu un baldachin înflorat şi înzorzonat, de un prost-gust provocator, care, până la urmă, le salvează: le dă aerul unor jucării ieftine şi gigantice. Ne suim toţi într-o barcă (îi spune „Ofelia"!) şi pornim. Apa e mică, nu mai mult de o jumătate de metru, şi vânzătorul împinge barca de la spate, precum gondolierii veneţieni.

Malurile pe lângă care trecem (şi de pe care ne urmăresc câini înfometaţi) nu reprezintă ţărmul, cum mi-aş fi închipuit, ci sunt „insule plutitoare", care se mişcă lent, cu arborii şi casele de care sunt încărcate. Acesta este „Lacul": nenumărate insule plutitoare despărţite prin canale. Zeci, sute de bărci înflorate, trandafirii, înaintând una lângă alta, încrucişându-se. Şi printre ele îşi fac loc, alerte, luntri joase, cu tot felul de lucruri de vânzare: bere, limonadă, coca-cola, sandvişuri, fripturi, şaluri, covoare, jucării — şi bărci cu fotografi, care ne urmăresc răbdători, cu îndărătnicie. În majoritatea bărcilor, tarafuri de muzicanţi — costumaţi, veseli, neodihniţi, oprindu-se numai când se apropie de ei o fanfară mai puternică. Familii de mexicani dejunează, zvârlind la răstimpuri câte ceva câinilor de pe mal.

Într-o barcă spaţioasă, un grup compact de tineri — şi câteva perechi dansând. Auzim vorbindu-se englezeşte, şi recunoaştem repede turiştii americani. Dar majoritatea sunt mexicani, şi felul acesta de petrecere li se potriveşte de minune. Sunt destinşi, zâmbitori, mâncând şi bând fără să se grăbească, bucurându-se de lumină şi soare.

1 februarie

Noapte proastă: insomnie. Mă deştept totuşi la opt, ca să pot asista, două ceasuri mai târziu, la deschiderea noului an universitar la Colegio de Mexico. Directorul colegiului, Silvio Zavala, citeşte raportul de activitate. Apoi, secretarul general de la Instrucţie spune câteva cuvinte. Totul durează mai puţin de cincisprezece minute.

Îl reîntâlnesc pe Bosh-Gimpera (după câţi ani?) şi-l cunosc pe profesorul Paul Kirchhoff, pe care îl pasionează relaţiile China–India–Mexico precolumbian.

După-amiază, în biroul meu, răsfoiesc mapele cu manuscrise despre religiile indiene. Încerc să-mi pregătesc prima lecţie, pentru mâine (Mohenjo-Daro şi invazia arienilor). Imensă melancolie; lucrurile acestea sunt adunate, interpretate, organizate de ani de zile. (Cred că am ţinut vreo trei cursuri despre religiile

Indiene.) Paginile pe care le răsfoiesc acum ar trebui să constituie capitolul *India* (fără budism) din *opus magnum*. Nu-mi rămâne decât să redactez în chip definitiv — şi în franţuzeşte. În englezeşte, am gata vreo şaizeci-şaptezeci de pagini — dar sunt pagini pe care le citeam studenţilor, comentându-le, elaborându-le. Când mă voi hotărî să scriu?

2 februarie

Încep cursul: 12–1. În amfiteatrul pentru cel puţin o sută de persoane, vreo cincizeci de studenţi. Sunt douăzeci şi cinci înscrişi la cursul meu şi restul auditori (majoritatea de la lingvistică, dar şi câţiva din afară). Vorbesc despre Mohenjo-Daro şi Indo-europeni. Destul de bine.

Înainte de curs, o doamnă, de la Mora, vine să mă invite să ţin o conferinţă la Universitatea Iezuiţilor (Ibero-Americană). Refuz conferinţa, dar accept să întâlnesc un grup de profesori şi părinţi iezuiţi, ca să discutăm (evident, metodele istoriei religiilor...)

*

Dejun cu profesorul Paul Kirchhoff. Un titan. Şi o voce de „lagăr de concentrare", cum spune Laurette Séjourné. (Fără nici o aluzie, de altfel, căci P. K. n-a fost nazist; e profesor la Universitatea din Mexico de 22 de ani, iar mai înainte a fost în Statele Unite. Vorbeşte perfect englezeşte.) E pasionat de relaţiile China-India–(Java)–Mexico. *I am an old fashioned diffusionist*[1], îmi mărturiseşte. Şi explică astfel rezistenţa savanţilor americani (şi din Nord, şi din Sud): vor cu tot dinadinsul să existe şi în America o mare civilizaţie autohtonă (în afară de civilizaţiile „primitive" pe care le studiază etnologii). Tot ce e mare în America de Sud şi cea de Nord e de origine europeană. Ar dori ca măcar civilizaţiile precolumbiene din America Centrală să nu depindă de o altă cultură — India, China, Mesopotamia.

---

[1] Sunt un propagator de modă veche (*lb. engl.*) (*n. ed.*).

Între altele, Kirchhoff îmi spune că acum vreo doi ani, la Frankfurt, Ad.E. Jensen i-a mărturisit că singurul om pe care l-ar fi vrut succesor la Catedra lui de etnologie aș fi fost eu. Dar știa că acum, când am catedră la Chicago, nu voi accepta. Așa că-l va invita pe Carl A. Schmitz, de la Basel. (Ceea ce a și făcut de altfel, de curând.)

După-amiază, din nou la Colegio. Îmi place să lucrez în camera aceasta caldă și luminoasă. Linia viorie a munților pe care îi văd de la fereastră.

Am luat atâtea cărți despre civilizațiile precolumbiene, de la bibliotecă, am luat și câteva volume din *Obras completas* ale lui Unamuno, pe care le răsfoiesc cu nostalgie — dar trebuie să-mi pregătesc lecția a doua, să caut texte vedice și brahmanice, să aleg din dosarele mele paginile pe care le voi citi și comenta...

3 februarie

În drum spre capitala Mexicului, Cortés se oprește în Cholula, cel mai faimos sanctuar al lumii precolumbiene, și ucide acolo, în mai puțin de două ceasuri, 6 000 de persoane adunate în curtea interioară a templului. Măcelul acesta l-a umplut de admirație pe marele războinic care era Moctezuma, împăratul aztecilor. Ceea ce explică primirea pe care i-a făcut-o Moctezuma. Și explică și faptul că spaniolii se puteau plimba pe străzi, puteau intra în temple, puteau distruge „idolii" și l-au putut chiar aresta pe Moctezuma și-l face prizonier în palatul lui fără absolut nici o reacție.

A fost nevoie de o a doua Cholula — și anume, masacrul din Marele Templu — pentru ca să se răscoale Tenochtitlan, și spaniolii să fie siliți să se retragă din metropolă. Dar au revenit, după câteva luni, ca să distrugă, radical, imperiul și civilizația aztece.

Nu citesc niciodată istoria cuceririi Mexicului fără ca să nu-mi fie rușine că sunt european și creștin...

4 februarie

Al doilea curs — într-o sală mai mică. Varuna, Indra; protoistoria termenului *mâyâ*. Sunt mulţumit de cum am vorbit — dar mă întreb dacă a înţeles cineva *noutatea* interpretării mele.

La trei după-amiază, Laurette Séjourné vine cu maşina să ne ia la Teotihuacán. Pe autorută, vreo trei sferturi de oră. Apoi, deodată, zărim Piramida Soarelui. Dar şoseaua (pietruită!) în jurul complexului de ruine degajat de curând — e cu totul absurdă. Nu se vede nimic. L.S. ne spune că pentru a o construi s-au distrus sute şi sute de locuinţe de mare interes arheologic. Astfel că şoseaua e înaltă de aproape doi metri, şi uneori se pot vedea, pe margini, nivelurile locuinţelor distruse: podeaua primelor aşezări, ruine, podeaua locuinţelor suprapuse etc.

Intrăm şi lăsăm maşina la umbra unui edificiu administrativ. Piramida Soarelui. Christinel şi cu mine urcăm până la prima terasă. Un băieţandru mă îmbie cu statuete de argilă arse, „autentice". Cumpăr câteva, să-i fac plăcere.

Cu maşina spre Piramida Lunii, de curând dezgropată. Lăsăm maşina în şosea şi intrăm. Lucrurile de degajare ale întregului complex s-au terminat abia în septembrie. Aici se organizează acum spectacole teatrale. Câţiva lucrători ridicau schelăriile care folosiseră la ultimul spectacol.

Vizităm o casă reconstituită, cu admirabile fresce (câteva fragmente autentice). Apoi, spre Ciudadela. În dosul unei piramide, nevăzute de departe, se află o alta, cu *gargouilles*, capete de balauri ameninţător ieşite afară din ziduri. Vânt puternic, frig. Şi, ca întotdeauna când văd pentru întâia oară monumente pe care doream de mult să le privesc, şi le cunoşteam doar din fotografii şi reproduceri — oarecum dezamăgit. Fără să înţeleg de ce.

La întoarcere, ne oprim la Mânăstirea Acolman — albă-cenuşie, superbă. În curte, o cruce de piatră, cu capul lui Cristos sculptat în centrul crucii.

5 februarie

La Horia şi Anna Tănăsescu. Familie şi casă de pus într-un roman. Cei doi băieţi, amândoi înzestraţi. (Ştefan, cel mic, de vreo paisprezece-cincisprezece ani, are cu adevărat geniu. Ca atâţia alţii, i-am admirat, anul trecut, albumul de schiţe în alb şi negru.) Biblioteca lui Horia T., bogată, variată, şi puţin stranie. Cărţile sunt clasate în rafturi după capitolele unei cărţi în pregătire (despre personalitate, limbaj, comunicare? — n-aş putea spune exact). Soţia lui, Anna, italiancă, lucrează bijuterii, şi astfel susţine întreaga familie. H.T. a fost câţiva ani profesor (de psihologia artei) la Universitatea Ibero-Americană, dar catedra i-a fost de curând desfiinţată. Inteligent, cultivat — dar agresiv, polemic şi fantast. Lungul articol despre poetul dominican Domingo Moreno pe care mi-l dăruise m-a interesat şi pentru versurile pe care le citează. Tot ce-am aflat despre acest poet mulatru şi foarte original — mă încântă. (Îşi recită versurile prin sate, pe la iarmaroace; şi le tipăreşte singur, în tipografii obscure etc.) H.T. crede că, fără să ştie, Domingo Moreno a redescoperit budismul Zen şi psihanaliza.

6 februarie

Mă deştept ameţit. Mergem la Muzeul de Antropologie. Îl zărisem, din maşină, duminica trecută, când Laurette Séjourné ne plimbase prin parcul Chapultepec. Admirabil — şi de o extraordinară bogăţie pentru tot ce priveşte civilizaţiile precolumbiene. Ne-ar mai trebui multe săptămâni ca să-l cunoaştem cum merită. Ameţit cum sunt, mă mulţumesc să străbat sălile cu mare melancolie. Pentru întâia oară, *simt* că s-ar putea să nu mai am timp destul în faţa mea ca să mă familiarizez cu o civilizaţie necunoscută mie.

*

Cholula — cu piramidele de sub Iglesia de los Remedios.

7 februarie

Sunt încă ameţit. Zi de aur. Mă duc în parcul Rio de Janeiro, la câteva sute de metri de Colegio. Pe o bancă la soare. Mă las în voia amintirilor. Curând, nu le mai pot urmări — aleargă prea repede. Citeam cândva (dar unde?), tot pe o bancă, în soare, *Oceanografia plictiselii* a lui Eugenio d'Ors. Sunt foarte mulţi ani de atunci. Dacă n-aş fi atât de ameţit, poate aş reuşi să-mi amintesc cu mai multă precizie.

Şi apoi, deodată, mă invadează imaginile parcurilor provinciale din Portugalia. Îmi amintesc teribila lor melancolie. Lumi de mult moarte, care aşteaptă doar pumnul viguros al barbarului ca să se prăbuşească.

Seara, la Horia T. Ţine o lecţie pentru foştii lui studenţi de la Ibero-Americană. Un grup amuzant: un medic cubanez, refugiat, şi fratele lui, pictor; o tânără cu un copil în faşă; câteva studente etc. H.T. mă roagă să spun câteva cuvinte despre taoism şi zen — care sunt înregistrate.

8 februarie

În vitrina librăriei din Orizaba, la doi paşi de hotelul nostru, un exemplar îngălbenit de soare din *La gondole aux chimères* a lui Maurice Dekobra. *Sic transit*... Acum vreo zece-doisprezece ani, tot aşa, în spatele cafenelei Deux Magots, am zărit într-o vitrină fotografia autorului şi un exemplar dintr-o traducere japoneză; alături, pe o pagină dactilografiată, pătată de muşte, indicaţii despre tirajele şi numărul traducerilor din operele lui Dekobra.

Îmi aduc aminte: prin 1927, Sala Ateneului, plină până la refuz: vorbea Maurice Dekobra. Mă dusesem ca să dau seama despre conferinţă, la *Cuvântul*. Dar chiar cu cartea mea de ziarist am pătruns cu mare greutate în sală. Mai rămăseseră câteva sute de persoane afară — şi l-am zărit pe Stelian Mateescu peroronând, explicând celor de lângă el că nu trebuiau să vină să-l asculte pe acest autor de mâna a treia etc. Ne-am întâlnit după

conferință — și am redactat amândoi o scurtă și violentă dare de seamă: eu *dinlăuntru*, el *dinafară*.

Apoi, în iarna 1929, l-am cunoscut pe Dekobra în casa lui Dasgupta. Mi-a scris pe un exemplar din *La gondole aux chimères* următoarea dedicație: *À M.E., cette gondole pour rêver des Upanishads aux bords du Gange...*[1]

9 februarie

De dimineață, curs. Seara, de la șapte la opt, conferință publică despre *Yoga and Modern Philosophy*. Apoi un profesor de antropologie de la Universitatea Ibero-Americană mă duce cu mașina lui la Dna de la Mora. Drum de patruzeci de minute. Casă splendidă, în cartierul Universității. (Dl. De la Mora este, se pare, un mare arhitect.)

Invitat ca să cunosc câțiva profesori iezuiți de la Ibero-Americana. X (i-am uitat numele) încearcă din nou să mă convingă să țin o conferință. Mă scuz cum pot (amețeli, somnolență). Discuție interesantă. Îmi spune între altele cât de mult i-am influențat pe Jean Daniélou și chiar pe Urs von Balthasar.

Anul trecut, în drum spre Moscova, au fost în România și au stat câteva zile la București și la Mamaia. Profesorul de antropologie îmi povestește o seamă de amănunte pasionante despre această călătorie. Era cu vreo zece studenți mexicani și o cubaneză a încercat să-l „convertească" pe unul din studenți (adică să-l facă agent informator). Impresionat de „latinitatea" și antislavismul românilor.

10 februarie

Cuahtemos, ultimul împărat aztec. Numele înseamnă „Vulturul care cade". Rezistența lui înverșunată contra lui Cortès, în asediul cetății Tenochtitlan. Capturat, a fost schingiuit ca să

[1] Lui M[ircea] E[liade], această gondolă, ca să viseze la Upanișade pe malurile Gangelui... (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

mărturisească unde sunt ascunse comorile imperiului. (I s-au ars tălpile cu ulei clocotit.)

N-a trădat ascunzătoarea. Îl conduceau departe de Tenochtitlan, când Cortès s-a hotărât să-l execute: îi era frică să nu se răscoale populațiile numai formal supuse. L-a spânzurat de picioare în pădurea tropicală de la Chiapas. Unii spun că așa cum atârna cu capul în jos, părea într-adevăr un vultur care se prăbușește. Și totuși... Iată-i statuia în centrul orașului Mexico. Iată-i numele pe nenumărate străzi, fabrici, reclame etc. Și nu există o singură stradă cu numele lui Cortès în întreg Mexicul. Deși vorbesc spaniola, mexicanii se simt solidari cu strămoșii lor azteci, înfrânți și exterminați de Cortès.

Mă gândesc la destinul lui Traian și Decebal. Noi, românii ne revendicăm de la amândoi — dar suntem mai ales mândri de Traian, de obârșia noastră latină — (totuși atât de precară din punct de vedere *etnic*); dar culturalicește adică, în primul rând prin limbă, aparținem Romei orientale, iar nu Daciei.

12 februarie

Al doilea seminar „Masă rotundă". Vine și profesorul de antropologie, Jimenes Moreno, specialist în America Centrală. Vorbește mereu, spunând lucruri interesante, dar se menține exclusiv pe nivelul descriptiv-empiric. De câte ori încercam să merg mai departe cu interpretarea, întrebându-mă ce semnificații pot avea toate aceste fapte religioase — Jimenes Moreno mă aproba, părea încântat, dar nu continua hermeneutica pe acest plan. Revenea la „documente", la „informații".

•

După-amiaza, Tănăsescu ne duce cu mașina la Mânăstirea Monte Carmel. Urcăm aproape cinci sute de metri prin „Parcul leilor", o pădure de conifere uriașe. Mânăstirea a fost arsă în timpul Revoluției. Dar, în afară de câteva încăperi dărâmate, biserica și edificiile adiacente au rămas în picioare. Frumos, melancolic claustrum, cu tot felul de flori, bine îngrijite. (Pasiunea

mexicanilor pentru flori. Este adevărat că oamenii cruzi iubesc florile?) Vizităm sala de tortură: victima sta legată în fundul unei piscine, ascultând apa curgând alături, dar neputând bea. Cadavrul era luat de râul subteran. (Dar or fi adevărate toate acestea? Ni le povestește H. Tănăsescu. Se pare că n-ar exista nici un studiu asupra acestei „probleme".) În orice caz, vedem celulele prizonierilor — și ne e de ajuns. (Ca la Castel Sant'Angelo.)

Și inevitabilele legende: subterana care lega mânăstirea de oraș (câteva zeci de kilometri!) și prin care erau aduse femeile pentru „orgii". Iar, când femeile rămâneau însărcinate, erau zidite de vii în culoarele mânăstirii...

13 februarie

Am răsfoit aseară, la N. Petra, dosarele cu poeziile inedite și scrisorile lui Aron Cotruș. (Căci avea acest obicei: făcea întâi o ciornă, pe care o păstra; apoi trimitea corespondentului copia transcrisă pe curat.)

O seamă de scrisori de dragoste, adresate nu se știe cui, desigur o fată tânără (îi spunea: Rândunica!) Dragoste platonică, exaltată, de viguros poet bătrân.

Amintiri. Probabil, Aron Cotruș a murit supărat pe mine — și nu știu de ce; nu mi-a răspuns la ultima scrisoare pe care i-o adresasem, din Chicago, cu puțin timp înainte de a se prăpădi. Dar de ce și-o fi lăsat Spania lui, pe care o iubea atât, ca să agonizeze și să moară singur într-o suburbie din Los Angeles? N. Petra îmi spune că a încercat să se stabilească în Mexico City, dar n-a suportat clima.

14 februarie

Cu mașina lui N. Petra, spre Cuernavaca. Îndată ce începem să urcăm, stâncile se înalță, de o parte și de alta a șoselei, ca niște fortărețe. Și, pretutindeni, stupi de albine.

După vreun ceas, ajungem în orășelul Tepoztlan. E duminică, și târgul e în toi. În umbra zidurilor, bătrâne cu trăsături

„aztece", parcă ar fi fost desprinse din basoreliefuri. Biserica — Dominica de la Natividad —, din secolul al XVI-lea. O nuntă (câteva fetiţe adună de pe jos, cu îndemânare, boabele de orez) şi un botez. Un tânăr apare în pragul bisericii şi zvârle un pumn de bănuţi de aramă. Se îmbulzesc unii într-alţii, copii, adolescenţi şi câţiva găligani. În tot acest timp, un megafon, instalat undeva deasupra intrării, transmite muzică de Bach.

Doi pesos de persoană ca să vizităm *patio* şi o parte din fostele chilii ale călugărilor. De la etajul al II-lea, un pridvor ruinat de unde se vede valea. Chiliile sunt părăsite, părăginite. Un afiş anunţă că preotul — care locuieşte probabil în colţul dinspre piaţă, se află la dispoziţia enoriaşilor la anumite ore.

În *patio*, o fântână şi un bazin adumbrite de palmieri. Două fete vin să ia apă în găleţi uşoare, colorate (roz, albastru), de plastic.

Drumul se îndreaptă din nou printre munţi. În marginea unui sat, Ocotopec, cimitirul; oprim maşina şi ne apropiem de zidul mărunt, să-l privim. Parcă ar fi un sat în miniatură. Mormintele au deasupra (aş spune mai degrabă: *poartă* deasupra lor) căsuţe colorate, la ferestrele cărora te-ai aştepta să vezi păpuşi — sau copii de doi-trei ani. Traversăm Ocotopec — şi zărim în trecere bisericile.

Jacaranda în floare — arbori înalţi cu flori albastre. (Şi deodată îmi aduc aminte: prin 1943-[19]44, la Lisabona, Carl Huhmidt mă întreba dacă sunt şi în Portugalia jacaranda. Îi văzuse în Mexic, cu mulţi ani în urmă, şi nu-i mai uitase.)

Satul Ahnatepec. Bougainvilliers şi atâtea alte flori — roşii, portocalii — cărora nu le cunosc numele.

*

La Cuernavaca, la începutul după-amiezei. Dejunăm într-un restaurant pitoresc, evident năpădit de turişti: „Las Mañanitas". Deasupra căminului, un tablou curios — o boieroaică din epoca colonială, parcă ar fi fost pictată de Leonor Fini. Lângă noi, la

masa vecină, o femeie bătrână — părând şi mai bătrână când a încercat să zâmbească. Nu mai purta de mult dinţi.

Pornim pe jos, în arşiţă, spre Parc şi Castel. În cafeneaua vieneză în care ne-am oprit, ne tot îmbie fetiţe cu şiraguri de boabe şi fructe uscate. Chr. cumpără pentru toate prietenele din Chicago şi Paris. Parcul — acelaşi, acelaşi, în Spania secolului al XIX-lea, în Portugalia de ieri, de alaltăieri...

*

Drum spre Xochicalco. Maşina ajunge până foarte sus — apoi urcăm cu piciorul spre piramide. Se văd, nu prea departe, lacurile — iar în zare, ca pretutindeni, lanţuri de munţi. Câţiva câini hămesiţi, câteva case; într-o curte, găini, iezi. Sub umbrar, un mexican vinde coca-cola, limonadă, tortilla.

Construcţia „Structura C": urcăm scările până la prima platformă; au mai rămas ziduri din sanctuarul care se ridica aici, şi care a fost ars. Nu prea departe, Piramida Şerpilor cu Pene. Admirabile ornamente, cu diferite culori. Motivul Şarpelui cu Pene, ca şi al zeului cu urechi mari, se repetă indefinit. Cumpăr broşura lui Cesar A. Saenz, *Ultimos descubrimientos en Xochicalco* (Instituto Nacional de Antropologia e Historia, Mexico, 1964), şi o răsfoiesc în plin vânt. Aflu, că, foarte probabil, un templu se ridica deasupra Piramidei Şarpelui cu Pene, întocmai ca cel din Structura C. Mai aflu că s-au găsit, în timpul săpăturilor, vase antropomorfe cu figura zeului ploii, Tlaloc, şi ofrande de tot felul. În vecinătatea zonei ceremoniale, cimitirele. După ceramică, Saenz le situează între 500–750 d.C.

De sus, se disting alte „Structuri" acoperite pe pământ, încă nedezgropate. Câţi ani vor mai trebui până ce toate fazele acestor civilizaţii vor fi aduse la lumină?

*

Ne întoarcem în Mexico la căderea nopţii. Extraordinară privelişte, oceanul acela de lumini.

Luni, 15 februarie

Ne deşteptăm târziu, amândoi ameţiţi. Să fie oare faptul că am coborât în Cuernavaca şi apoi am urcat din nou? Pentru întâia oară de când ne aflăm în Mexico, cerul e întunecat. Toată dimineaţa fără chef. Lucrez în silă, încercând să pregătesc lecţia pentru mâine.

16 februarie

Zi grea. Curs de la douăsprezece la unu. (Upanişadele.) La unu şi jumătate, dejun cu Jimenez Moreno. Din fericire, vorbeşte aproape tot timpul numai el. (Şi îl ascult cu interes, căci învăţ multe. Când se miră cineva că „ştiu atâtea lucruri", îi spun care e „secretul" meu: ştiu să ascult, ştiu, mai ales, ce întrebări să pun „specialiştilor".)

La şapte seara, a doua conferinţă publică (*Mythologies of Memory and Forgetting*). Este şi ambasadorul Indiei de faţă — un uriaş cu barbă şi turban, care mă felicită călduros după conferinţă. (Dar mă întreb dacă a ascultat-o. Venise, probabil, pentru că aflase de prima conferinţă despre Yoga. Crezuse că voi vorbi tot despre India.) Apoi, mergem la Horia Tănăsescu la masă, şi din nou discutăm până la miezul nopţii. Mă culc aproape de două, extenuat.

Joi, 18 februarie

Ultima lecţie. (Şi cât de limpede mi se dezvăluie acum istoria gândirii religioase indiene! Lecţia a fost înregistrată. Dacă va fi bine transcrisă, aş putea-o publica.)

Seara, la Laurette Séjourné. Este şi Cohen, traducătorul în englezeşte al cărţii *Méphistophélès et l'Androgyne*. Mare iubitor de poezie. A scris o carte despre Robert Graves; i-a trimis manuscrisul să-l citească. Graves i-a răspuns doar atât: *Very well done!*[1] (Ca la şcoală, comentează Cohen.) Se miră — şi se bucură — că eu sunt atât de „uman", că am „umor".

[1] Foarte bine făcut (*lb. eng.*) (*n. ed.*).

Este şi Juan Rulfo, autorul romanului *Pedro Páramo* — pe care mulţi îl consideră cel mai bun roman mexican contemporan. Încă tânăr, poate patruzeci şi cinci-patruzeci şi şase de ani — dar arată uzat, obosit. Aflu că a fost alcoolic în ultimul grad şi a fost salvat *in extremis* internându-se într-o clinică. Din nefericire, nu vorbeşte decât spaniola, dar pretinde că înţelege franţuzeşte. Îmi spune că a citit aproape toate cărţile mele traduse în spaniolă. Ne uşurează conversaţia un tânăr profesor de filozofie, abia întors de la un congres internaţional din Geneva. Simpatic, inteligent; se interesează de filozofia religiilor.

După masă, ascultăm discul (editat de Wassen) cu ceremonialul ciupercilor halucinogene. Monotone litanii într-una din numeroasele limbi mexicane, pe care nu le înţelege nimeni din grupul nostru. Doar, din când în când, cuvântul *Santo! Santo!*

La plecare, L.S. ne dăruieşte câteva obiecte din Teohuatan.

19 februarie

Ultima şedinţă a „Mesei Rotunde". Este de faţă şi Dr. Caso (autorul cărţii *El pueblo del Sol*), şi un etnolog francez, care pregăteşte de douăzeci de ani o teză despre *el volador*[1]. A venit şi tânărul profesor de filozofie pe care l-am cunoscut aseară la L.S. Din nou, problema sacrificiului uman la azteci. Mi se cere să fac o expunere comparativă a tuturor tipurilor de sacrificii umane pe care le cunoaşte istoria religiilor. După ce termin expozeul, discut ambivalenţa acestui fel de sacrificiu, în care, de fapt, zeul întrupat sau reprezentat de o fiinţă umană — este *jertfit lui însuşi*. Insist din nou asupra semnificaţiei acestor specii de rituri sângeroase în legătură cu agricultura. Cerealele nu sunt *date* (ca animalele vânătorului paleolitic, bunăoară), ci iau naştere din trupul unei Fiinţe divine, sau semidivine, asasinate. Ca să le asigure permanenţa, se jertfesc fiinţe umane; adică, omul asumă responsabilitatea de a menţine Cosmosul viu şi fertil.

[1] Peştele-zburător (*lb. sp.*) (*n. ed.*).

(Cf. tot ce-am scris asupra acestei probleme, ultima oară în *Aspects du Mythe.*)

Apoi, dejunul oferit de directorul Colegiului, Sylvio Zavala. La masa noastră, Dr. Caso şi franţuzul vorbesc întruna. Mă odihnesc. Din fericire, nici un discurs, nici un toast.

Seara, cu soţii De la Lama la restaurantul Muralto, la al 58-lea etaj. În jurul nostru, la picioarele noastre, un ocean de lumini.

Taxco, 20 februarie

Renunţăm la Acapulco. Ne hotărâm să ne odihnim două zile la Taxco. Drumul şi hotelul ni-l aranjează N. Petra. Plecăm cu o maşină — noi doi şi o pereche de olandezi din Curaçao.

Ajungem la Cuernavaca pe la amiază. De data aceasta, ne oprim şi vizităm catedrala: o fortăreaţă în piatră roz, clădită în secolul al XVI-lea în mijlocul unei grădini cu arbori înalţi, flori de tot felul şi un havuz.

Acum vreo doi ani, când s-au curăţat pereţii, au fost descoperite fresce ilustrând viaţa şi martirajul primului sfânt mexican, San Felipe de Jesús. Scene: peşti şi bărci de pescari; sosirea misionarilor în Nagasaki, crucificarea lor alături de câţiva japonezi convertiţi.

Surpriza catedralei o constituie altarul principal — neînchipuit de „modern". Aşa l-a voit episcopul. Dar guvernul ar fi interzis „modernizarea" restului catedralei. Şoferul, care ne este şi ghid, ne spune că episcopul e foarte „avansat", că ziarele ar fi scris că el îi socoteşte pe evrei „aproape ca pe nişte creştini".

Mormintele de afară, chiar lângă zidul catedralei. Borda Gardens — grădina lui Maximilian. Arbori mango şi, nevăzute, paseri cu strigăte tropicale, papagali. Capela privată. Odăile de oaspeţi. Un bazin cât un eleşteu, plin de alge — în marginea bazinului o promenadă şi un „loc de contemplare". Apare şi trece pe lângă noi, aproape în goană, un băieţandru cu un arc şi o tolbă de săgeţi.

Din nou în Jardin de los Héroes şi la Palatul lui Maximilian, pe care-l văzusem duminică. Ne oprim să bem o cafea, şi şoferul

ne povesteşte despre măreţia descoperirilor arheologice din Mexico. Olandezul din Curaçao îşi aduce aminte de un jurist român specialist în problemele traficului interplanetar, de la care a învăţat doar aceste cuvinte româneşti: „noroc şi sănătate". Adaugă, melancolic, că juristul român a murit de curând.

*

Spre Taxco. Pomi *marcas* (*calebasse*) în formă de cactuşi. Pe marginea şoselei, fetele ne îndeamnă să cumpărăm iguana vii; ni le arată spânzurate de o sfoară. Aflăm că iguana trebuie mâncată pe loc. Urcăm vreo douăzeci de kilometri în serpentină. Apoi, deodată, ni se descoperă Taxco — pe colina din faţă, cu zeci de jacaranda uriaşe în floare. Hotel de la Borda, în marginea oraşului. Nou, admirabil construit şi mobilat. Plin de turişti americani. Vin doar pentru o zi şi pornesc mai departe, spre Acapulco. Camera noastră, la ultimul etaj, cu bârne în tavan şi miros de ceară şi miere, ca în mânăstirile româneşti.

După-amiază, se întunecă şi începe să plouă. Ca la munte. Ca în Bucegi. Seara, în holul plin cu americani bătrâni, privind focul în cămin, aşteptând să se aprindă luminile în Taxco. Între ploi, ne plimbăm prin faţa vitrinelor cu argintării.

Taxco, 21 februarie

Duminică. Soarele puternic, care prevesteşte ploaie. Citim în grădină. O enormă, frumoasă piscină, pe care doi mexicani o curăţă pe îndelete, pescuind molcom florile de jacaranda care se scutură.

În fundul grădinii, două cuşti; într-una, o pereche de maimuţele din pădurea tropicală, nu mai mari ca un pisic de câteva luni; în cealaltă, o altă maimuţă, tot atât de măruntă, din Brazilia. O privim fascinaţi: are figură de indian.

*

A plouat toată după-amiaza. Către apusul soarelui, parcă stă să se însenineze. În veranda de sticlă, privim păsărelele colorate

(portocalii, albastre, roşii) zburând printre crengi, căutând nu ştiu ce hrană rară în corolele pe jumătate închise. Şi apoi, dispar toate deodată, fără să mai ciripească: se ascund, împietresc undeva sub crengi. Înţelegem repede de ce: dinspre munţi, şi-au luat zborul şi se îndreaptă spre noi, plutind majestuos la câteva sute de metri deasupra noastră, vulturii. Sunt vreo douăzeci. Aproape că nu bat din aripi. Planează — calmi, orgolioşi, fără grabă.

Noaptea, în camera noastră aproape îngheţată (ni s-au mai adus plăpumi...), citesc *Les Mots*. Nu înţeleg de ce e considerată o carte „mare", importantă. Paul Ricoeur îmi spunea, acum câteva luni, la Chicago, că e „admirabil scrisă". Faţă de atâtea pagini teoretice ale lui J.P. Sartre, este, într-adevăr, bine scrisă. Dar atunci, ce se mai poate spune de Emil Cioran?

Nu izbutesc *să cred* în copilul pe care-l reconstituie Sartre. Am necontenit impresia că proiectează „în frageda lui copilărie" concepţiile filozofice de mai târziu.

Taxco, 22 februarie

Toată dimineaţa, în grădină, aşteptând maşina care trebuia să ne ducă înapoi în Mexico-City. Apoi, două ceasuri de aşteptare în holul hotelului. Senzaţie stranie: zeci de turişti care pleacă, alte zeci care vin — şi parcă ar fi aceiaşi.

Maşina soseşte, când aproape nu mai speram şi eram gata să închiriem o maşină din Taxco. Şoferul e tânăr şi ne exaltă bogăţiile arheologice ale Mexicului.

Târziu, spre seară, ne oprim la „Tres Marias", să bem o cafea. Impresia de mare sărăcie — dar multă voie bună. (Ceea ce nu prea am văzut în Mexico-City. Mexicanii sunt trişti, melancolici, închişi în visurile sau răfuielile lor.)

Mexico, 23 februarie

Întocmai după cum în romanele lui Dostoievski un erou îşi dezvăluie aspecte neaşteptate şi îşi contrazice comportamentul sau opiniile de la un capitol la altul, tot aşa se întâmplă cu unii

zei indieni (Varuna, Indra etc.). După ce „înveți" că Varuna e un zeu celest, cosmocrator și așa mai departe — afli că este și „fratele Șarpelui", că e o „viperă", că are ceva de Marele Șarpe Vrtra. După ce ți s-a exaltat eroismul lui Indra în sute de imnuri, afli că după victoria asupra lui Vrtra i-a fost frică și a fugit, s-a ascuns, s-a făcut mititel etc.

Oaxaca, 24 februarie

Ne deșteptăm la cinci și jumătate, ca să putem lua avionul către Oaxaca la șapte și douăzeci. Traversăm orașul în întuneric. Dar zărim la colțuri, așteptând autobuzele, spre școală, copii și tineri zgribuliți.

Zbor pe deasupra munților de culoarea lutului ars. În stânga noastră, cei doi vulcani — acoperiți cu zăpadă. La opt și jumătate aterizăm în Oaxaca. E cald, senin, și orașul pare pe jumătate ascuns printre arbori. Cu mașina spre Hotel Victoria; nou, aproape somptuos, zidit pe deal, în marginea orașului. Vedem acum Oaxaca la picioarele noastre. De jur-împrejur câmpie — iar în fund, munții.

După-amiază, coborâm să ne plimbăm în oraș. Alegem la întâmplare o stradă abruptă, care parcă se prăvălește în vale, purtând cu ea copiii jucându-se în praf și nelipsiții câini hămesiți. Ajungem în Calle General Garcia Vigil, iar curând după aceea ne întâmpină prima biserică: Santisima Virgen de la Soledad, cu arbori înalți, crescuți alături de ea, în curte. Biserica e frumoasă, clădită, așa cum se obișnuia, ca o fortăreață. Dar înăuntru e neinteresantă; a fost refăcută, vopsită într-un albastru ieftin, „angelic". Câteva femei înaintează spre altar în genunchi.

Alături de biserică, piața de flori și zarzavaturi. Continuăm. Încep să apară case mai frumoase — cu acele lungi, zvelte zăbrele la ferestre.

Catedrala San Domingo e într-adevăr măreață. Citesc că a fost clădită în secolul al XVI-lea de către călugării dominicani: în 1862, a fost convertită în *cabalerizza* „datorită necesităților războiului"; în 1869, au fost distruse paisprezece altare și

capele. În 1902, a fost redată cultului, dar numai biserica propriu-zisă. (Alături, în fosta mânăstire, este acum o cazarmă.) Foarte fastuoasă, baroc spaniol — cu mult aur şi statui de sfinţi şi ornamente. Lângă altarul principal, se vede de o parte, zidită, uşa către cazarmă — de cealaltă parte zidul stricat, cu vechile fresce (sau ce-or fi fost) distruse.

Ne îndreptăm spre centru. Inevitabilul parc cu chioşc pentru muzica militară — iar de jur-împrejur, hoteluri, magazine, cafenele. Parc de oraş provincial decăzut. Vizităm piaţa şi străzile de alături, care mi-amintesc de Lipscanii copilăriei mele. Şi bisericuţa din stradela Misericordia. Când ieşim din biserică, fanfara, în chioşc, se pregătea să înceapă. Aşteptăm pe o bancă; aşteptau, pe bănci, sau în grupuri răzleţe, localnicii. Nu înţeleg pentru ce motiv, dar fanfara n-a mai cântat.

*

Noaptea, încep *Cat and Mouse* a lui Günter Grass. Fără entuziasm, de altfel. (Şi exasperat de acel critic canadian care proclamă că Günter Grass e superior tuturor romancierilor americani, chiar şi lui Faulkner... Citesc aceste năzbâtii pe dosul copertei.)

*

S-ar spune că încep să-mi retrăiesc viaţa, începând cu copilăria şi adolescenţa. Într-adevăr, *toate* pasiunile de atunci se reaprind şi în aceeaşi ordine. Întâi, filatelia; apoi, entomologia, botanica, mineralogia. Cu câtă nerăbdare am umblat azi după insecte, pe dealul din spatele hotelului. Cu câtă bucurie am cercetat florile nemaivăzute. Acum închid ochii şi revăd cele zece volume de *Souvenirs entomologiques* în mansarda din Strada Melodiei, le răsfoiesc în gând. Îmi făgăduiesc să le împrumut de la bibliotecă îndată ce ne vom întoarce la Chicago.

Oaxaca, joi 25 februarie

De dimineaţă, cu maşina spre Mitla. Ne oprim în satul Tule, să vedem celebrul „Arbol del Tule". Lângă o bisericuţă, această

specie de cypres (*Taxodium mucronatum*, precizează inscripția lămuritoare de pe zid) are vreo douăzeci de metri diametru și probabil vreo două mii cinci sute-trei mii de ani. (Ghidul ne spune că „botaniștii francezi" afirmă că ar avea cinci mii de ani.) Biserica, oarecare. Două turle mărunte, vopsite în alb și albastru. Alături, un alt *Taxodium*, mai modest: numai vreo doisprezece metri diametru.

Ne suim în mașină și pornim mai departe. Șosea excelentă (americană) printre câmpuri sărace. Planta aceea arborescentă, cu flori roșii, e un *castor-oil*; din boabele ei se face uleiul lubrifiant.

Trecem pe lângă o mică piramidă îngropată aproape în întregime. Au încercat s-o dezgroape, dar era atât de năruită, încât arheologii au renunțat.

Ajungem la un sat, Tlacolula. La intrare, pe zidurile primelor case, uriașe reclame: Pepsi-Cola, Coca-Cola. Ghidul ne spune că Tlacolula înseamnă *the twisted thing*[1]. Aici a fost un oraș, fundat de indieni înainte de Conquista. La 1550, au sosit primii misionari dominicani, iar între 1580–1621 au zidit biserica Santa Maria de la Asuncion. (Tot cu două turle mărunte, vopsite roz-portocaliu și alb. Ar avea una din cele mai frumoase capele din tot Mexico; „foarte originală", explică ghidul. Intrăm. Câteva femei în negru. Lumânări aprinse. Capele, pe dreapta: pereții acoperiți de ornamente în lemn aurit, și inevitabilele statui, în fața cărora au îngenuncheat alte femei îmbrăcate în negru. Și, din nou, aceeași impresie de templu păgân, de cult politeist care nici măcar nu îndrăznește să se recunoască și să se asume ca atare.)

În fața bisericii, o școală vastă, de curând clădită, iar alături - piața.

*

Ne mai oprim o dată, în marginea orașului Mitla, să vizităm o țesătorie: *Alberto's Handcrafts* (*Tourists welcomed*). Doi

[1] Lucrul strâmb, răsucit (*lb. engl.*) (*n. ed.*).

bărbați, unul destul de bătrân, lucrează în picioare la un aparat de țesut pături și covoare. Americanii îi fotografiază, îi cinematografiază. (Și cât sunt de mândri, mai ales bătrânul...)

Pe deasupra caselor, vulturii se rotesc lin — și cât de departe! Soarele puternic de amiază și cerul prea albastru — și deodată îmi amintesc: în Carpați, tot așa, cu ochii urmărind vulturii, după ce citisem *Adevărata moarte a lui Guynemeer* și întrebându-mă: așa o fi descoperit Cezar Petrescu subiectul nuvelei? așa, privind întruna vulturii rotindu-se în văzduh?

În curtea atelierului, un pom cu rodii coapte.

*

Traversăm Mitla, îndreptându-ne direct spre ruine. Catedrala San Pablo (nu o vizităm: e din secolul al XIX-lea, ne spune, blazat, ghidul) — iar alături, zona arheologică. Între catedrală și ruine — vânzătoarele de țesături, clopoței, imitații de figurine și statuete.

Mitla: *mictlan* în nahuatl „loc de odihnă". Într-adevăr, aici era cimitirul zapotecilor. Nu oraș, ci necropolă, cu multe temple și clădiri publice, și Palatul unde veneau să locuiască regele și preoții, câteva luni pe an, în timpul ceremoniilor. (Regele era și Mare Preot. Teocrație.)

Urcăm spre sanctuar și pătrundem în prima sală. Coloane de piatră în mijloc, înalte de trei-patru metri. Încep să-mi amintesc ce-am învățat. Zapotecii au fost primii locuitori ai regiunii Monte Alban. Mitla a fost probabil unul din ultimele locuri unde au venit și au clădit. Le-au trebuit vreo 150 de ani ca să termine sanctuarele și palatele. Pe la 900–950, Mitla era clădită. Atunci, zapotecii au părăsit Monte Alban și au venit aici. Iar când au sosit spaniolii — s-au minunat de ce-au găsit. Evident, au început să distrugă — și au distrus aproape tot. Cu pietrele monumentelor și-au clădit case pentru ei și biserica (nu asta de-alături; alta, dărâmată mai demult.)

Este exasperant să întâmpini același crud, stupid vandalism. Dar încerc să înțeleg: pentru spanioli, zapotecii, aztecii și toți

ceilalţi erau asemenea „păgânilor" pentru evrei (cananeenii, filistinii şi ceilalţi): aveau cam aceleaşi credinţe religioase şi practicau, între altele, sacrificiul uman. Îmi amintesc de furia cu care erau distruse altarele, templele, idolii; îmi amintesc Vechiul Testament.

*

Această mare sală a Palatului era decorată. În 1910, ne spune ghidul, guvernul a decis să reconstituie întreg complexul arheologic. Şi, la început, a fost prost reconstruit (se văd, în ziduri, cărămizi şi pietre de tot felul). Mitla e unică în Mexico, pentru că n-a fost niciodată acoperită cu pământ. Ce n-a putut fi distrus de spanioli a rămas aşa cum îl vedem noi astăzi. Şi, după gafa din 1910, nimic n-a mai fost restaurat. Camerele aveau acoperişuri de lemn — care au ars, au putrezit, şi acum, de pretutindeni, se vede cerul.

Trecem printr-un tunel şi ajungem într-o altă cameră, pătrată, cu ornamente de piatră. Alături, apartamentele regelui-preot. Totul a fost construit din pietre, mari, mici, mărunte — fixate în aşa fel încât nu aveau nevoie de ciment. (Nu cunoşteau, de altfel, cimentul.) Şi extraordinare mozaicuri. Podeaua e uşor înclinată, pentru scurgerea apei de ploaie (se văd încă găurile pentru scurgere). Ghidul precizează că au fost utilizate în total 500 000 de pietre, mari şi mici. Unele aduse de la douăzeci de kilometri. Arhitecţii aveau deci planul întregii construcţii; cunoşteau un sistem de măsurători, aşadar „matematica".

Pe podea, ca şi pe ziduri, mozaicuri colorate în verde şi roşu. Călugării dominicani spuneau că pe jos se aflau blănuri; mai erau scaune şi paturi scunde.

Ieşim şi privim din nou, din vârful scării, piaţa, unde se săvârşeau ritualurile. Împrejur, temple. Aici aveau loc sacrificiile: animale sălbatice, iar, de trei ori pe an, sacrificii umane. Le-au descris călugării dominicani care au asistat la ele. (De verificat textele la Chicago.) Coborâm şi, din mijlocul pieţei, privim faţada Palatului, cu trei porţi în centru. Vântul se porneşte deodată. Vedem cum zboară pălăria unui american — atât de sus, încât

nu mai credeam că o va mai găsi vreodată. Ne îndreptăm spre morminte. Aici, în acest scuar în coasta pieței principale, erau patru temple — și, sub fiecare dintre ele, mormintele. Pătrundem în necropola regilor. Ghidul atrage atenția celor care suferă de claustrofobie să nu intre. Într-adevăr, s-ar spune că fiecare din noi se descoperă deodată claustrofob. Cald, aproape înăbușitor — și respirăm precipitat, parcă ne-ar lipsi aerul. Pătrundem, aproape de-a bușilea într-un tunel nu mai înalt de cincizeci-șaizeci de centimetri. În centrul necropolei în formă de cruce, ne aștepta ghidul cu lampa electrică. Ne arată desenele pe pereți — printre altele, svastice. Și o hartă a Lumii, un fel de ziggurat și o cruce în mijloc (Centrul Lumii). Cadavrele nu erau îngropate, ci depuse pe jos, înconjurate cu giuvaeruri și daruri. (Am văzut asemenea morminte la Muzeul din Mexico.) Ieșim la lumină și parcă vântul ar fi fost înghețat, așa-l simțim lovindu-ne în față. Cealaltă necropolă era a preoților. Nu intrăm. Necropola pe jumătate deschisă — și se vede o coloană de piatră. I se spune coloana morții. Oamenii o îmbrățișează, și câte degete rămân între cele două palme, atâția ani mai au de trăit.

(În fața noastră, alături de noi, perechea de olandezi în voiaj de nuntă, ținându-se de mână, tăcuți, concentrați. De ce?...)

Monte Alban, 26 februarie [1965]

Traversăm satul San Juanito. La doisprezece kilometri, Monte Alban. Numele este spaniol (muntele era în acea epocă acoperit de arbori albi, primăvara); în zapotecă se numește Oanidipa „loc fortificat". Aici zapotecii se urcau pentru cult. În vale, își aveau casele din trestie, iată de ce nu s-a mai găsit nimic. Primele reședințe prin 800-1000 d.Chr. Citadela a fost abandonată prin anul o mie al erei noastre, când au sosit mixtecii.

Monte Alban a fost cucerit târziu de spanioli. Apoi, a fost uitat până la sfârșitul secolului al XIX-lea, când Dupaix a descoperit piramidele. În 1901–1905, Porfirio Diaz, din Oaxaca, a început săpăturile. Doctorul Caso a reluat explorarea în 1930, a degajat temple și morminte (douăzeci și cinci de temple până

în prezent, dar sunt probabil mult mai multe). Toate au aceeași formă. Vedem unul din ele de sus. Zidurile erau colorate. Din esplanada de Nord (restaurată în parte) rămân șase coloane ciuntite, cu diametrul de doi metri. Ne îndreptăm spre esplanada centrală, cioplită în munte. Scara pe care pătrundem a rămas la fel ca la origine. *Stelae* cu desene bizare (reprezintă figuri astronomice). Vizităm o construcție cu un cadran solar. Suntem conduși apoi spre o altă piramidă. Pătrundem în ea printr-un tunel. Alte figuri, diferite tipuri etnice. Într-adevăr: mongoloid, negruld (= aztec? semit?). S-ar spune că poartă pe capete podoabe egiptene. Dansuri. Simboluri falice. În exterior, pietre numerotate. Un fragment care reprezintă o femeie impudică.

Urcăm pe o imensă piramidă, parțial dezgropată. Se vede întregul oraș. Piramida propriu-zisă este acoperită de pădure.

După-amiază, la muzeul din Oaxaca. Extraordinar de bogat. Întârziem mai ales în sala Monte Alban. Zeitățile porumbului în sala monoliților. Apoi, la etajul de sus, mormântul numărul VII cu fabuloasa sa comoară. În vitrine: mărgean, scoici, enorme coliere de perle, vase de alabastru, coliere de peruzea și de jad. (Dacă Flaubert le-ar fi putut vedea!) Într-un colț izolat, un vas în cristal de stâncă. Și acest craniu extraordinar, mozaicat de peruzea. Și zeul morții; masca sa de aur reprodusă pe atâtea cărți poștale. Pe zid, fotografia lui Caso, în fața mormântului numărul VII, în momentul când l-a descoperit. (Ar fi trebuit să consemnez mai minuțios convorbirile mele cu Dr. Caso, săptămâna trecută.)

Chicago, 2 martie

... Și pentru că prietenul meu m-a iritat spunându-mi că nu erau acolo decât „speculații", i-am amintit că „speculație" vine de la *speculari*, „a observa". Atunci?

6 martie

Blaga vedea în „cultura populară folclorică" — „în mod special în creațiile anonime născute din spiritul creștin, ca și acelea

care provin din erezii" — sursa creativității românești. Cred că nu se înșela, dar pentru rațiuni cu totul diferite de cele pe care le invoca. Cultura folclorică este hrănită de ceea ce am numit „creștinismul cosmic", adică un creștinism în care elementul „istoric" este ignorat și unde elementul dogmatic abia se ghicește. În revanșă, Natura în întregul ei este transfigurată prin prezența lui Isus, care participă la mistere și taine. *Lumea*, *Viața*, *Materia vie* câștigă dimensiuni religioase. Or, creștinismul în general și „filozofia creștină" în particular sunt susceptibile de renovări dacă dezvoltă „creștinismul cosmic" în care s-a maturizat poporul român. Succesul considerabil al lui Teilhard de Chardin se datorează mai ales următorului fapt: a „resanctificat" și recreștinizat Lumea, Viața, Materia.

Princeton, 4 aprilie

Așa cum este, pe jumătate demolată, Stațiunea Pensylvania este deprimantă. Și găsim, ca din întâmplare, un tren jalnic, banchete jerpelite, murdare — un tren cum nu credeam că ar putea exista încă în America. Din fericire, este o duminică senină și caldă, cerul este albastru, pădurile care înmuguresc ne consolează de pățania noastră.

La Princeton Junction, profesorul și Doamna Ashby ne așteaptă ca să ne conducă la North Standford Drive 130 cu mașina. Un mic apartament aparținând Universității, unde vom locui timp de șase săptămâni. Tăcere absolută — nu auzim decât șuieratul mierlelor la căderea nopții.

Îmi scot dosarele și le aranjez pe birou. Aș putea să lucrez cu spor aici dacă n-aș fi mereu pe drumuri (începând de săptămâna viitoare...)

5 aprilie

Dimineața, vizitez Universitatea. Biroul meu este în bibliotecă. (Este biroul lui Chen, plecat în Japonia pentru un an.) Este ca și cum m-aș găsi din nou la Oxford. (Oxfordul verii 1936,

nu cel pe care l-am cunoscut patru ani mai târziu, în plin *Blitzkrieg*.) Cât de bine aş putea să lucrez aici!

7 aprilie

Surpriză la seminarul de seara trecută: cei care aveau o anumită experienţă artistică (mai ales în pictură şi în arhitectură) înţelegeau ce voiam să spun când vorbeam de morfologia spaţiului sacru. Înţelegeau, pentru că ştiau cât de diferite sunt „spaţiile artistice", de la Altamira la cubism, de la construcţiile megalitice la arhitectura barocă. Din contră, am fost urmărit cu dificultate când vorbeam despre „spaţiul" romanului *Finnegans Wake* — pe care îl „înţelegeau" atât de bine auditorii cu preocupări psihologice (citiseră, desigur, Piaget, Minkowski, Erikson).

Oricum, interesul cu care am fost ascultat, întrebările care mi-au fost puse m-au convins o dată mai mult cât de actuală este analiza simbolismului şi a mitologiei spaţiului, aşa cum o conduc eu însumi; adică referindu-mă mai ales la culturile arhaice şi tradiţionale, în care „a exista" semnifică înainte de toate a exista într-o lume construită în conformitate cu modelul exemplar (mitul cosmogonic). De aici, legătura indisolubilă dintre spaţiul sacru şi timpul mitic, primordial, adică timpul când Lumea a fost creată. Am ilustrat această unitate spaţiu-timp prin exemple indoneziene, dar ea apărea atât de *logică*, încât cei mai mulţi au acceptat-o ca pe o *evidenţă*.

O altă surpriză: toţi auditorii erau de acord că cele două genuri de spaţiu — „haosul" şi „Lumea", adică spaţiul construit în mod ritual — sunt încă valabile pentru experienţa omului de astăzi.

19 aprilie

Am consemnat oare conversaţia avută cu R. Bultmann la Marburg, în iarna 1955–1956? Întâlnirea a fost organizată de E. Benz. Întrebările pe care i le-am pus lui Bultmann erau tot atâtea gafe. Mai întâi, despre Rudolf Otto (gogoriţa lui), apoi

despre Vand der Leeuw, în fine despre Barth. Dar, când i-am explicat că „demitologizarea" Noului Testament nu îmi părea totdeauna justificată, asta a fost culmea. De exemplu, acest *raptus mysticus* al Sfântului Paul, povestit în *Epistola a II-a către Corinteni*. De ce să „demitologizezi" cel de „al treilea cer" numai pentru că nu există ca realitate astronomică? I-am vorbit despre *realitatea* universului imaginar, fondat pe experiențele extatice și onirice, despre „zborul magic" și despre toate aceste imagini care izbutesc *să comunice* transcendența, libertatea absolută (zborul), abolirea condiției umane etc. E cert că nu l-am convins. Nici pe departe.

New York, 21 aprilie

Ieri seara, la Carnegie Hall, Ionel Perlea a dirijat admirabil *Lucreția Borgia*. Debutul american al sopranei Monserrat Caballé — senzațional. Este o femeie tânără, frumoasă, dar destul de corpolentă. Și atunci, cu un instinct fără egal, ea se leagănă ca și cum ar copia anumite poziții de pe vasele grecești. N-au fost aplauze, ci ovații, care au durat cinci-șase minute. Ionel este adus pe podium la brațul asistentului. El dirijează așezat pe scaun. Dar dirijează „dumnezeiește", cum spunea un necunoscut într-o lojă vecină. Are, în fine, această satisfacție: un triumf la Carnegie Hall, după accidentul cardiac de-acum opt ani, care l-a lăsat pe jumătate paralizat.

Astăzi, citim toate ziarele pe care am putut să le cumpărăm la chioșcurile din cartier. Cronici entuziaste.

Princeton, 5 mai

Ieri seară, am cinat la J. Nichols (vechi coleg din Chicago). O casă admirabilă, în pădure, la câțiva kilometri de Princeton. Unul din copiii săi, în vârstă de aproape șaptesprezece ani, este mare amator de șerpi boa. Până acum, a avut trei. Când primii doi au murit, i-a pus într-o cutie și i-a îngropat cu această inscripție: „Aici se odihnește bunul meu prieten șarpele X

(numele) pe care nu-l voi uita niciodată." Al treilea şarpe boa este încă mic: în jur de un metru şi jumătate. Băiatul ni-l arată; şarpele se încolăceşte în jurul gâtului său. A fost bolnav şi au chemat de urgenţă un specialist de la grădina zoologică (vizita a costat zece dolari.) Şarpele este acum în afară de pericol. I-au instalat o cuşcă în camera băiatului: o lampă electrică este permanent aprinsă pentru a menţine temperatura necesară (pe nisip — termometrul pe care băiatul îl consulta din când în când). La cincisprezece zile, şarpele înghite un şoricel. Dacă nu-i e foame, nu-l înghite imediat. Ultima oară, şoarecele s-a plimbat mai multe zile pe spinarea şarpelui.

Sun fericit să constat o dată în plus că omul poate să iubească *orice*.

9 mai

Senzaţia provocată de afirmaţia mea că Buddha, Zarathustra, profeţii evrei sunt *contemporanii* noştri, în sensul că problemele puse de ei sunt încă ale noastre. Când se studiază aceste religii, nu se face „erudiţie" — ci se înfruntă problemele filozofiei de „astăzi".

10 mai

Găsesc o notă unde am consemnat câteva detalii (comunicate de Joe Kitagawa), privind un japonez căruia îi plăcea să crească tigri. Aceasta se petrecea prin 1938. Mai mulţi tigri, mari sau mici, erau lăsaţi în libertate şi se plimbau în voie prin casă. În aceeaşi regiune, se găsea pe atunci un hoţ vestit, supranumit Sekkyo-goto (*the preaching-thief*)[1], pentru că, după ce fura ceea ce îi plăcea, lăsa o notă în care îi reproşa proprietarului neglijenţa şi că nu a luat măsurile care se impuneau. Hoţul a devenit celebru. Nici poliţiştii veniţi special de la Tokio nu au reuşit să-l prindă. Într-o noapte, „hoţul predicator" a pătruns în casa omului cu tigri. Când a zărit primul tigru, a leşinat. Şi astfel a fost

[1] Hoţul predicator (*lb. engl.*) (*n. ed.*).

prins şi condamnat la nu ştiu câţi ani de închisoare. Dar întâlnirea cu tigrii l-a vindecat definitiv; a fost ca un fel de convertire. În timp ce era în închisoare, a scris *Confesiunile unui hoţ* (sau ceva în genul acesta; Joe nu-şi amintea titlul exact.) Cartea a fost publicată şi a avut un succes extraordinar.

12 mai

Dorinţa „omului arhaic" de a locui într-un Univers deschis, un „centru" care să poată comunica şi cu cerul, şi cu regiunile subterane. E greu de imaginat cât de generală era această nostalgie de a se situa într-o Lume *orientată* şi *semnificativă* în întregul ei, adică „sacră".

Chicago, 21 mai

John A. Wilson îmi povesteşte, după J.L. Smith, această anecdotă: se aflau la Teba pentru săpături doi giganţi ai egiptologiei: Sethe de la Berlin şi Ed. Naville de la Geneva. Deşi izolaţi în deşert cu alţi câţiva savanţi, cei doi „mari" nu-şi vorbeau pentru că nu erau de acord asupra unui eveniment din timpul reginei Hatshepsut. Dar iată ce s-a întâmplat: în urma săpăturilor, pavilionul lui Naville se surpă şi Dna Naville anunţă că se vor întoarce la Geneva. Dna Sethe, care a aflat de nenorocirea lor, îi invită să locuiască la ei, cu o singură condiţie (pusă de Sethe): Naville să nu vorbească niciodată despre regina Hatshepsut. Naville acceptă şi petrece mai multe luni în casa lui Sethe. Au devenit cei mai buni prieteni. Într-o bună zi, casa lui Naville a fost reparată şi soţii s-au reîntors la vechea lor locuinţă. Începând din ziua aceea, cei doi egiptologi au revenit la situaţia anterioară: nu-şi mai vorbeau, şi dacă, din întâmplare, erau invitaţi la un prieten comun, ultimul sosit se retrăgea...

8 iunie

Lucrez cu înverşunare la *Dragoş şi vânătoarea rituală*, dar, aşa cum mă temeam, m-am lăsat antrenat — şi studiul va fi de

două ori mai lung decât am prevăzut. Aş vrea să fac să se înţeleagă cel puţin un lucru: dacă în aceste mituri şi legende unde un animal, mai ales unul sălbatic, joacă rolul principal (urmărindu-l, eroul descoperă un tărâm necunoscut sau soseşte în infern sau întâlneşte o zână, un demon sau pe Boddhisatva sau, în fine, moare...) este pentru că, în aceste mituri şi legende, supravieţuieşte o viziune arhaică asupra Lumii, poate cea mai veche: şi anume, animalul *revelează*, şi omul se conduce după aceste revelaţii; animalul decide *orientarea* într-un spaţiu amorf, indefinit, animalul prezice viitorul şi el este cel ce determină *drumul* care echivalează cu o ruptură de nivel; drumul, adică soluţia unei situaţii fără ieşire. În sanscrită, *marga* „drum" (*i.e.* soluţie soteriologică) de la rădăcina *mrg* „a urmări vânatul".

30 iunie

Scriu recenzia cărţii lui Scholem asupra Cabalei. Ca de obicei, când sunt grăbit, enunţ, fără să le dezvolt, un mare număr de idei şi de remarci. Va trebui să revin într-o zi asupra acestei teme: în Cabala, avem de-a face cu o *nouă* şi *reală* creaţie a geniului religios iudaic, datorită nevoii de a recupera o parte din „religiozitatea cosmică", înăbuşită şi persecutată atât de profeţi, cât şi de rigoriştii talmudici posteriori. Ceea ce este semnificativ. Cabala repune în valoare simbolurile şi imaginile foarte vechi, „cosmice" (Arborele, Soarele, fertilitatea etc.), alături de ideile gnostice, aproape „eretice". Mai mult: se introduc în ideea de Dumnezeu elemente „feminine" (*Shekinah*) şi „dramatice" (retragerea lui Dumnezeu, „exilul" Său etc.). Ar fi interesant de comparat „creştinismul cosmic", adică credinţele populaţiilor rurale din sud-estul european şi mediteranean, cu aceste creaţii religioase iudaice medievale şi postmedievale. Paralelisme surprinzătoare: cucernicia faţă de Fecioara Maria şi importanţa lui *Shekinah*: „drama" cristologică şi „exilul" lui Iahve, paradigma exilului lui Israel etc.

Paris, 23 iulie

Îi spuneam nu de mult lui Cioran cât de plicticoase şi inutile îmi par studiile moderne (1920–1940) asupra „problemei lui Dumnezeu". Este ca şi cum aş găsi un argument ontologic presocratic o sută sau două sute de ani după Aristotel. Într-o „lume" alcătuită din miliarde de galaxii, cuprinzând, foarte probabil, un milion de planete locuite (cum am citit în declaraţiile unui ilustru astronom), toate argumentele „clasice" pro sau contra existenţei lui Dumnezeu îmi par naive şi chiar infantile. Nu cred că, pentru moment, avem dreptul de a argumenta filozofic. „Problema" trebuie să fie lăsată în suspensie ca atare. Va trebui să ne mulţumim cu certitudini personale, cu „rămăşaguri" fondate pe vise, divinaţii, extazuri, emoţii estetice. Şi aceasta este ca un mod de a cunoaşte, dar fără „argumente" (de orice natură ar fi: logice, cosmologice, ontologice etc.).

31 iulie

Stig Wikander ne povesteşte lucruri pasionante despre istoria „arianismului" în Europa. A regăsit originea ideii superiorităţii arienilor în anticlericalismul lui Jules Michelet şi Edgar Quinet. Pentru că ei voiau să deprecieze (direct sau indirect) creştinismul, Michelet şi Quinet exaltau Vedele şi „înţelepciunea ariană". Antisemitismul lor şi al admiratorilor lor nu era decât o răsfrângere a anticlericalismului lor. Arianofilia lor era de natură religioasă. Fratele celebrului sanscritist Eugène Burnouf, Émile, profesor la Nantes, a scris o Istorie a Religiilor în care demonstra importanţa şi vechimea Vedelor. Cartea a avut o enormă influenţă. Însuşi Mallarmé a citit-o şi afirma că Homer a ruinat poezia epică. Dar ce era înainte de Homer? a fost întrebat. Vedele, a răspuns Mallarmé.

Anticlericalismul „arianizant" nu avea nici o legătură cu antisemitismul politic care s-a ivit mai târziu. Originile acestui curent antisemit se găsesc în Austro-Ungaria şi în Germania celei de-a doua jumătăţi a secolului al XIX-lea.

9 august

Tocmai citesc cartea lui Eugenio Garin, *Scienza e vita civile nel Rinascimento italiano*. Remarci admirabile (p. 119 sq.) asupra „profesorilor" şi „filozofilor". Între secolul al XIV-lea şi al XVI-lea, cultura nici nu începe, nici nu triumfă în universităţi. Nici Petrarca, nici Marsilio Ficino, nici Nicolaus Cusanus, nici Alberti, nici Toscanelli nu sunt „profesori de universitate". În secolul al XV-lea, erau citiţi Platon, Plotin, Proclus şi chiar Arhimede, dar în afară de universităţi.

Ar fi trebuit să mă aştept la aceasta şi totuşi sunt uimit. Credeam că sterilizarea universităţilor era un fenomen mai târziu. Numai Germania iluministă şi romantică a secolului al XVIII-lea constituie o excepţie.

1 octombrie

În timp ce ceva „sacru" se manifestă (hierofanie), în acelaşi timp ceva se „ocultează", devine criptic. Aici stă adevărata dialectică a sacrului: prin simplul fapt că se *arată*, sacrul *se ascunde*. Nu putem niciodată pretinde că înţelegem definitiv un fenomen religios: ceva — poate fi chiar esenţialul — va fi înţeles de noi mai târziu sau, de alţii, pe loc.

5 octombrie

Găsesc în Junod (*Moeurs et coutumes des Bantous*, II, p. 346) aceste amănunte care îl vor încânta pe Cioran. În regiunea Thonga, şeful unui sat „copleşit de tristeţe şi sărăcit de tot" arată zeilor mizeria sa dându-le ofrandă propriul său scuipat. Aceasta se numeşte „ofranda amărăciunii". Omul speră să trezească mila zeilor prin acest dar derizoriu.

Dar, pe de altă parte, Leenhardt se gândeşte că saliva „este ofrandă veritabilă, *poate, puţin, un dar de sine însuşi*". De urmărit procesul prin care saliva, ca dar de sine, deci ca ofrandă exemplară, devine la Thonga un „dar derizoriu", graţie căruia omul speră să-i înduplece pe zei.

7 octombrie

Psihanaliza își justifică importanța pentru că te obligă să privești și să accepți *realitatea*. Dar ce fel de realitate? O realitate condiționată de ideologia materialistă și științifică a psihanalizei, adică un produs *istoric*: vedem un lucru în care au crezut anumiți savanți și gânditori ai secolului al XIX-lea. Dacă psihanaliza ar accepta într-o zi o *realitate totală*, necondiționată de propria sa ideologie, o nouă etapă s-ar putea deschide în istoria spiritului occidental.

12 octombrie

După dineu, conferința lui Paul Tillich la Breasted Hall. Sala arhiplină. Eu îl prezint — mai precis spun câteva cuvinte despre seminarul nostru comun. Paul vorbește de *The Significance of the History of Religions for the Systematic Theologian*. Nu mai credeam că-și va ține conferința. Când a sosit, acum o săptămână, mi-a telefonat disperat: anghină pectorală, criză după criză, medicii i-au interzis orice activitate în afară de seminarul de la Chicago. Avea aerul foarte deprimat și obosit. L-am văzut câteva zile mai târziu: era restabilit, însă mi-a părut schimbat. În seara aceasta, părea un om bătrân — totuși și-a citit cu vigoare conferința.

Ne-am întors apoi la Kitagawa. Paul a mers mai întâi la bucătărie pentru a cere un pahar de whisky. Ne spunea că-i place mult să întârzie la bucătărie, aproape de sobă — asta îi amintește copilăria. Lungă conversație cu Tom Altizer — și Tom care îi repeta fără încetare că el e cel mai mare teolog al timpului și că ei, cei de la *God-is-Dead Theology* sunt discipolii săi etc. Paul părea radios. I-a dat întâlnire a doua zi, la hotel, pentru a continua convorbirea.

Extraordinara facultate a lui Paul de a se „reface" prin prezența activă și creatoare a unor interlocutori inteligenți. Acest om trăiește din căldură umană, din simpatie și din dialog.

13 octombrie

Aflăm că azi-dimineaţă, la ora patru, Paul a avut un atac cardiac şi a fost transportat la clinică. I s-a dat un balon de oxigen. Şi deodată mă simt vinovat: dacă n-ar fi insistat ca să-şi ţină conferinţa, dacă n-ar fi vorbit cu atâta pasiune aseară la Kitagawa...

22 octombrie

Spre seară, aflăm că Paul Tillich a avut un nou atac. Medicii cred că nu va supravieţui acestei nopţi.

Am fost invitaţi la cină la Nathan Scott. Dar Christinel merge la clinică cu Muriel Brauer; Hannah ar putea avea nevoie de ele. La ora opt, un telefon de la Universitate: Paul a murit. Puţin timp după aceea, a revenit Christinel. L-a văzut pe medic, care era atât de emoţionat, că de-abia putea să vorbească. Paul ştia, spunea medicul, că va muri, dar era senin, liniştit.

23 octombrie

De fapt, Paul Tillich a murit cum putea să şi-o dorească, la 79 de ani, s-a prăbuşit, dintr-o dată trăsnit ca un stejar. După conferinţa sa, în care spunea ceva *nou* (insista asupra importanţei istoriei religiilor pentru teologia contemporană), şi după ce şi-a petrecut trei ore în compania a trei femei, tinere şi frumoase, aşezate la picioarele sale, pe covor, şi care îl ascultau vorbind...

25 noiembrie

Cockteil la Mills. Lume multă. Plictiseală. Din fericire, soseşte Richard Stern şi ne povesteşte anecdote savuroase despre două „prinţese" române în vârstă de nouăzeci de ani, pe care le-a întâlnit la Veneţia. Una din ele, bându-şi cafeaua, a apropiat prea mult ceaşca de faţă şi — precizează Stern — nasul, restaurat probabil cu un mulaj de ceară, a început să se topească şi, până la urmă, a căzut în cafea...

1 decembrie

Încep *La Force des Choses*. Mă minunez, sau aproape, de *siguranța* lui J.P. Sartre și a camarazilor săi; ei au totdeauna dreptate; toți ceilalți se înșală (Camus, Merleau-Ponty și Koestler), numai ei, *niciodată*. Și explicația, ultramarxistă, pe care o dau pozițiilor politice ale lui Camus și Koestler — absolut stupefiantă. Nu mai este aproape nimic de adăugat. Ce oameni fericiți!...

5 februarie 1966

Ieri, de la ora șapte seara la trei dimineața, cu Gayle și Tom Altizer. Extraordinară transformare în trei luni — adică de când a devenit celebru. Aparent, nu s-a schimbat nimic. Tom a rămas același om „fericit că trăiește", care bea și mănâncă mult, râde în hohote (făcând să vibreze întreaga cameră), lovește cu pumnul în masă. Dar în ochii săi, în surâsul său și în întregul său comportament este ceva nou, greu de definit. Ca și cum *profetul* din el ar începe să se manifeste. Erau epuizați amândoi după trei zile de conferințe, întrevederi, interviuri la televiziune — la Wisconsin, la Evanston, la Chicago. Conferința sa la Wisconsin: două mii de studenți de la Colegiu și de la diferite facultăți. Toți, pasionați de teologia radicală — *i.e. God-is-Dead Theology*. Teza lui Tom: tineretul american se interesează de creștinism, dar nu mai poate să fie satisfăcut de vechile formule dogmatice. Încarnându-se total în Isus, Dumnezeu-Tatăl este „mort", s-a vidat de el însuși, a devenit imanent: corp, istorie; a devenit tot ceea ce umanitatea face și va face în timpul concret. Dar Isus *n-a înviat* și *nu s-a înălțat* la ceruri. Altfel, întregul miracol al Întrupării ar fi fost anulat. Ne-am fi reîntors la Dumnezeul transcendent, extraistoric. Tom pretinde că Blake l-a învățat toate acestea (recunoaște în același timp că a avut o epocă în care, timp de doi sau trei ani, n-a putut să citească decât pe Nietzsche). În consecință, adevăratul creștin n-are altă sursă decât să trăiască *total* în Istorie, căci *aceasta* a devenit Isus-Dumnezeu:

istoria oamenilor, a tuturor oamenilor. Este aici o curioasă reinterpretare şi acceptare a marxismului şi a existenţialismului sartrian grefat pe Bonhoeffer.

Astfel, omul care, cu trei luni în urmă, era cel mai puţin cunoscut din grupul celor trei (el, Van Buren şi Hamilton) pare a fi devenit cel mai celebru. Acceptă toate invitaţiile, ţine conferinţe în colegii, dă interviuri, participă la colocvii contradictorii. Vrea să profite de timpul cât *God-is-Dead Theology* va fi la modă.

8 februarie

La prânz, în timp ce devoram, puţin absent, un sandviş, gândindu-mă la lecţia asupra Indiei vedice pe care trebuia s-o ţin o oră mai târziu — un telefon de la Wisconsin. O doamnă care a citit articolul din *Time* şi a fost foarte impresionată de legenda populară a înrudirii dintre Dumnezeu şi Diavol. Ea mă întreabă dacă eu cred asta; îi răspund că este o legendă, dar că este bogată în semnificaţii etc. Mă întrerupe pentru a-mi spune că ea *ştie* că este adevărat, că a ajuns la această concluzie printr-o serie de meditaţii şi experienţe; ea ştie şi un alt lucru: că Sfântul Duh ar putea fi perceput în mod concret în corpul şi sufletul altuia, ceea ce i s-a întâmplat...

Ar fi continuat tot aşa timp de cel puţin un sfert de oră, dacă nu i-aş fi spus că sunt grăbit şi trebuie să merg să-mi ţin cursul la Universitate.

11 februarie

Femeia din Wisconsin a telefonat din nou astăzi, o dată acasă (a vorbit cu Christinel şi i-a dictat un lung mesaj), a doua oară la birou. Pe scurt, femeia îmi face cunoscut că ea este Dumnezeu. (*I am God*) şi că se pregăteşte să regenereze întreaga lume (citez: *Behold, I am making everything new... = Apocalipsa* 21, 5, „Iată, Eu fac toate lucrurile noi"). Ea adaugă că nu poate să răspundă prin scris, dar, dacă îi voi scrie (îmi dă adresa),

îmi va răspunde prin telefon. Ea precizează: Isus n-a scris nimic. Dumnezeu s-a manifestat doar prin Cuvânt. Ea termină astfel: Informez Facultatea de Teologie că Dumnezeu *este* aici, pe Pământ, la Wisconsin — şi facultatea să suporte consecinţele... O voce clară, senină, dulce, vocea unei femei încă tinere.

14 februarie

Nu cred să fi scris ceva despre el. A venit să mă vadă primăvara trecută, cu două studente de la Universitatea din Detroit, trimişi de Charlotte Zimmerman. Când Charlotte a aflat că a venit şi el, mi-a scris o scrisoare de scuze: *nu ea* l-a trimis, ca nu-şi asumă nici o responsabilitate şi nu-l recomandă pentru Committee on Social Thought etc. Nu sesizam prea bine de ce atâta emoţie. E adevărat că băiatul — Vişneţki — părea puţin exaltat, sărea de la o idee la alta şi era obsedat de iudaism, propria sa tradiţie, pe care n-o accepta şi cu care voia să se răfuiască. L-am întrerupt de mai multe ori. Ce ştiţi *în mod real* despre iudaism? Aproape nimic. Mă aşteptam.

Şi astăzi, aflu că, acum două zile, în sinagoga din Detroit, a ameninţat asistenţa cu revolverul său, s-a apropiat de rabin, a tras asupra lui, apoi şi-a tras un glonte în cap. Amândoi sunt, se pare, într-o stare foarte gravă. Din întreaga familie, era prezentă numai sora lui. (N.B.: Tânărul a murit; rabinul dacă supravieţuieşte, va rămâne paralizat şi amnezic.) Nu e primul caz de nebunie, sau de sinucidere, printre tineri — de obicei, printre cei mai străluciţi tineri americani. Acel eminent student, fiul unui profesor din Chicago, care s-a omorât după ce şi-a dat ultimul examen. Sau acea studentă, una din cele mai dotate, bursieră în Franţa, care s-a sinucis, fără vreo raţiune aparentă, la reîntoarcerea acasă (după cc şi-a trecut toate examenele).

15 februarie

Citesc în *America* amintirile lui Nicolae Cârjă: în 1947, a fost ridicat de pe o stradă din centrul Bucureştiului „şi judecat

în secret, fără apărare, cu o baionetă în spate, de tribunalul sovietic al grupei armatelor blindate din sud, instalat într-o veche închisoare din timpul turcilor, cu zidurile groase și umede, în vechea stradă Carol din Constanța". Douăzeci și cinci de ani de muncă silnică în republica Mordvină, pe Volga „o regiune acoperită de păduri imense, unde nu se cultivă decât cartofi și tutun". Din fericire, n-a stat acolo decât nouă ani. Șeful închisorii din Constanța era colonelul Belinki, „un om mărunt, gras, cu mișcări greoaie, păros ca un urs, care va fi arestat la rândul lui, puțin mai târziu, pentru că își însușea obiectele confiscate de la deținuți". Acest colonel Belinki avea un obicei (ca să nu-l uit, am consemnat toate acestea): oferea oamenilor, în timpul interogatoriilor, țigări înfipte în țeava revolverului.

E vorba de asemenea de un căpitan Karagolnikov, care, în timp ce lăsa să se audă zgomotul unei motociclete parcate anume în incinta închisorii, executa personal condamnații la moarte. Banalitatea răului, cum spune Hannah Arendt. Într-adevăr, condamnații erau omorâți cu un glonte în ceafă, cu mâinile legate la spate, îngenunchiați și cu capul lipit de zid. Nicolae Cârjă amintește că acest căpitan „era mereu beat și avea tunica mânjită de sânge". Asta e tot?

20 februarie

Aseară, cină la noi: cuplul Scott, Alouères, Erich Heller, Bill Earl și Saul Bellow. Conversația ar fi putut fi interesantă. Erich insista asupra faptului că scriitorii „moderni", de la Tolstoi la Gide, au *corupt* literatura și omul occidental, introducând progresiv și divizând până la urmă elementele autobiografice, „personale", și pe de altă parte refuzând să emită o judecată morală asupra personajelor. Firește, Alouères, și chiar Nathan Scott au protestat. Și Bill Earl a mărturisit că el — și a lăsat să se înțeleagă că omul în general — nu acceptă să fie judecat. Nici chiar pentru Buchenwald. Trebuie să fie o perspectivă în care toate crimele și greșelile să fie „salvate", ori să li se găsească un sens sau cel puțin o justificare.

28 februarie

Aflu de la Jerry despre moartea Dnei Meland. Era bolnavă de mult timp (inimă, cancer) şi era considerată ca pierdută încă din toamna trecută, dar medicii au menţinut-o în viaţă prin injecţii şi medicamente. Cu câteva zile în urmă, le-a spus medicilor că soţul ei, teolog şi pastor, i-a dat permisiunea să *refuze* pilulele şi injecţiile. Astfel, liniştită, ea a refuzat „ajutorul medical" şi a murit a doua zi dimineaţa...

1 martie

Curs despre religiile iraniene şi Zarathustra. În ultimele zile, am citit enorm şi mi-am recitit dosarele, notele şi materialele adunate de foarte multă vreme. Dar cât de „frustrat" mă simt de fiecare dată când abordez această problemă fascinantă! Cea mai importantă tradiţie religioasă, după iudaism, cu care au fost confruntate şi din care s-au inspirat creştinismul şi, în general, civilizaţia occidentală. Întâlnim pretutindeni „spiritul iranian" şi poate chiar pe Zarathustra însuşi — reînvierea corpurilor, mitul Mântuitorului, gnoza, problemele dualismului, atâtea secte şi erezii care au supravieţuit foarte târziu până în Evul Mediu, mitul lui Faust etc. etc. Şi de fiecare dată când mă întorc cu gândul la texte — cât sunt de dezamăgit. În afară de Gâthâs unde regăsesc vehemenţa profetică a lui Zarathustra, în afară de câteva *Yashts* şi fragmente din *Bundahishh*, ce texte monotone, fără inspiraţie, cenuşii, plictisitoare!...

7 martie

În Grecia antică, numai *eroii* îşi păstrează memoria după moarte (cf. Ahile etc.); acelaşi lucru pentru colectivitate, care nu păstrează decât amintirea isprăvilor lor cele mai însemnate, după moartea eroilor (dar nu şi amintirea altor „evenimente istorice" fără glorie, la care au participat oameni obişnuiţi). *Epopeea* începe prin proclamarea şi exaltarea acestor *gesta* eroice.

În alți termeni: ceea ce li se întâmplă eroilor după moarte (care își păstrează memoria) este la fel de adevărat ca și amintirea pe care o lasă. Epopeea reflectă pe plan colectiv ceea ce se întâmplă personal fiecărui erou în situația de după moarte.

25 martie

Ieri, am fost la Părinții Mântuitori, la seminarul lor de la Oconomowoe, Wisconsin. Am acceptat de multă vreme să țin acolo o conferință „urmată de discuții". Mă întreb de ce. Poate deoarece cunoșteam foarte puțin acest ordin. Un redemptorist canadian a venit să mă ia cu mașina la trei după-amiaza. Începuse să ningă. Pe drumul spre Wisconsin, furtuna alterna cu cerul senin și zăream oameni în sutane, rebegiți, tremurând de frig, care mergeau, jalnici, prin zăpada proaspătă.

Am sosit la căderea serii. Seminarul, o veche clădire solidă, care datează de optzeci de ani și căreia i s-au adăugat două aripi laterale. Într-un admirabil peisaj, sub bătrâni arbori, pe malul lacului. Fr. Thomas Emanuel, cel care m-a invitat, mă întâmpină. Pare foarte tânăr. Seminariștii și profesorii sunt la slujbă, în capelă. Mâncăm apoi în refectoriu — pentru noi, care sosim de la Chicago, s-a pregătit și grătar, în afară de supă, ouă fierte, legume, macaroane. Se află o sută de seminariști — toți călugări, dar aproape jumătate dintre ei în perioada de probă — și vreo cincisprezece profesori.

După cină, vizitez capela, sălile de curs, biblioteca, sala de „recreere" cu mese de ping-pong, televizoare etc. Dacă elevii n-ar purta sutană neagră, m-aș crede într-un colegiu ultramodern. Îmi țin conferința și urmează o lungă discuție, destul de interesantă, care se prelungește, până la ora zece, într-o sală învecinată, lângă șemineu. Toate întrebările converg spre aceeași problemă: cum se poate introduce *realitatea* sacrului într-o societate desacralizată ca a noastră? (Căci noțiunile, simbolismul, teoriile privind sacrul pot fi comunicate, discutate — fără ca interlocutorii să fie confruntați cu *sacralitatea* ca atare.)

2 aprilie

Hannah Arendt povesteşte că, pe vremea studenţiei, a mers o dată cu Hans Jonas la Bultmann, ca să-i spună că voia să studieze teologia, cu condiţia „să nu facă antisemitism". Bultmann a crezut mai întâi că glumea. Nu înţelegea ce voia să spună. Hannah i-a explicat: că voia să studieze teologia, cu condiţia ca teologii de la Marburg să nu-şi propună, în cursurile lor, să demonstreze inferioritatea Vechiului Testament.

Middletown, 10 aprilie

Invitaţi de Magda şi Michael Polangi, cu Erik Erikson şi soţia sa, la „Commodore Inn", un restaurant la ţară, la două mile de Middletown. Este ziua de Paşti, şi restaurantul este gol pe jumătate. Pe fereastră, se vede, foarte aproape, fluviul Connecticut: albastru, majestuos.

Cum mi-a spus ieri seară, Erikson lucrează la o carte despre Gandhi. A fost de mai multe ori în India, ca să se întreţină cu ultimii din cei mai vechi companioni ai lui Gandhi. Vrea să evoce mai ales prima tentativă de nesupunere civică, în 1918. O grevă într-o uzină ai cărei proprietari — frate şi soră — nu puteau să cadă de acord: femeia a luat partea greviştilor, fratele era contra lor. Gandhi este chemat să arbitreze. El dă dreptate surorii — dar decizia este plină de riscuri, pentru că fratele era unul dintre cei mai fervenţi susţinători ai lui Gandhi. Atunci, Gandhi a luat hotărârea de a posti până la soluţionarea conflictului. Primul post politic, spune Erikson. Aştept cu nerăbdare cartea sa spre a vedea de ce consideră Erikson capital acest episod din viaţa lui Gandhi.

Conversaţie în legătură cu acest faimos episod: Gandhi bătrân, în plină criză politică (conflict grav cu Jhinah), doarme în fiecare noapte lângă nepoata sa. Erikson mă întreabă cum înţeleg această conduită. Îi răspund că Gandhi simţea probabil că e pe cale de a-şi pierde „virtutea" politică, prestigiul său aproape magic, şi recurge atunci la o „probă iniţiatică". Să doarmă

gol-goluț lângă o fecioară și să reușească să nu fie tulburat, aceasta îi permite să cucerească o putere de natură magico-religioasă pe care o „proiectează" în acțiunea sa politică. Efort disperat pentru a recâștiga autoritatea asupra partidului și a-și asigura succesul acțiunii în curs.

12 aprilie

Începe să mă pasioneze un subiect de nuvelă. Nu-i „văd" decât începutul, care este destul de misterios. Un om sosește cu taxiul, intră zorit într-un hotel cu multe etaje — și se oprește exasperat. Venise să se întâlnească cu cineva al cărui nume l-a uitat subit. Imposibil să și-l amintească. În zadar portarul încearcă să-l ajute; întâlnea această persoană pentru prima dată, n-a văzut-o niciodată și nu știe măcar ce profesiune avea. Portarul îi arată lista cu numele locatarilor. Necunoscutul ezită și în cele din urmă are impresia că un anumit nume este cel pe care-l caută. Îl repetă de mai multe ori, întreabă etajul, numărul apartamentului și urcă în ascensor. Ajuns la ultimul etaj, își dă seama că a uitat din nou și numele, și numărul de la ușă. Îi este rușine să coboare spre a-l întreba din nou pe portar. Merge puțin la întâmplare pe culoar. Timpul trece. După un sfert de oră îi pare că se regasește în același loc de unde a plecat. O amnezie stranie, plină de surprize — căci în vidul lăsat de *uitare* se strecoară tot soiul de personaje ireale și se conturează evenimente de neînțeles.

14 aprilie

Într-un anumit sens, cred în viitorul „literaturii fantastice". Pentru moment cel puțin, romanul „clasic" realist sau psihologic nu interesează: mai întâi, el nu interesează tinerele generații. Dar nici noul val nu mai poate să dureze. Nu prea văd cum ar putea ultimele producții să satisfacă această nevoie de artă și de cunoaștere artistică, nevoia de „creștere" și de „metamorfoză", care împinge instinctiv cititorul, de mii de ani, spre anu-

mite creații literare. Indiferent de felul cum se examinează și se „valorifică" producția contemporană zisă de avangardă, nu văd posibilitatea de a schimba și de a ameliora viziunea personală asupra lumii a lectorului. Ea îl ajută să „crească" și „să se deschidă" spre lume. Omul contemporan a învățat atâtea lucruri (fără să le asimileze totdeauna) prin psihanaliză, etnologie, istoria religiilor și mai ales — tinerele generații — prin experiențele paranormale ale drogurilor halucinogene, încât o nouă literatură fantastică, inteligibilă și semnificativă ar putea să se reveleze în legătură cu tot ceea ce ne-au revelat ultimii cincizeci de ani. Nu va fi, cred, o literatură fantastică așa cum au practicat-o romanticii secolului al XIX-lea, sau „decadenții" și „simboliștii" de genul lui Barbey d'Aurevilly, Edgar Poe, Meyrinck etc. Nu va fi o literatură „de evaziune", fără legătură cu „realitatea și Istoria", pentru că se va înscrie în aceeași traiectorie vitală pe care o conturează experiențele și descoperirile ultimilor cincizeci de ani. Și această literatură lizibilă, semnificativă, „fascinantă" va fi ca o fereastră asupra *sensului* pentru toți tinerii închiși astăzi în propriul lor vid. Vom regăsi astfel epica, narațiunea, care a fost abolită de noul val. Vom citi istorisiri pasionante și *adevărate*, fără ca ele să reflecte totuși realitatea imediată, concretul istoriei contemporane și mesajele sale escatologice. Vor regăsi în sfârșit mitul, simbolicul, riturile care au hrănit toate civilizațiile. Desigur, nu vor fi recunoscute ca atare sub camuflajul lor. Va fi o *nouă* mitologie. De nostalgia ei suferă, de exemplu, tinerele generații, mai ales aici, în America.

17 aprilie

Citesc în momentul de față un articol pasionant despre experiențele efectuate în mai multe universități în legătură cu fiziologia și psihologia somnului (*The New York Time Magazine* din 17 aprilie 1969). Una din cele patru faze ale somnului este numită R. E. M. (= *Rapid Eye Movement*); este singura fază în timpul căreia omul adormit visează. S-au făcut următoarele experiențe: voluntarii erau împiedicați să rămână în faza R. E. M.,

dar li se permitea să doarmă. Cu alte cuvinte, puteau să doarmă, dar n-aveau posibilitatea să viseze. Consecința: persoanele private de R. E. M. încercau pe cât posibil să viseze în noaptea următoare și, dacă erau împiedicate din nou să o facă, se arătau în timpul zilei nervoase, iritabile, melancolice. Și, în sfârșit, atunci când somnul lor nu era tulburat, se dedau la veritabile „orgii de somn *Rapid Eye Movement*" ca și cum ar fi fost avide să recupereze tot ceea ce pierduseră în nopțile precedente.

Ceea ce mă fascinează în aceste experiențe este nevoia organică pe care o are omul de a „visa", adică de *mitologie*. (Căci oricare ar fi judecata pe care o ai asupra structurii și conținutului viselor, caracterul lor „mitologic" este indubitabil. La nivelul oniric, „mitologia" semnifică *povestire*, adică să vizionezi o secvență cu episoade epice sau dramatice. În orice situație, se pare că omul are nevoie de *a asista* la povestiri, de a le viziona, de a le asculta. Caracterul original al *epopeii*. De pus în legătură cu tot ceea ce am scris asupra originilor extatice ale poeziei epice.)

18 aprilie

Henry Crable Robinson, care l-a întâlnit pe Goethe în 1801, îl revede la Weimar, în august 1829. În jurnalul său, consemnează tot felul de detalii privitoare la această lungă și fructuoasă vizită din 2 august. Unele, neașteptate; de exemplu, atunci când Robinson îi spune: „Gustul pentru Ossian trebuie să vi-l atribuim dvs., în mare parte. Werther a fost acela care l-a adus la modă." Goethe surâde și răspunde: „În parte, e adevărat; dar criticii n-au remarcat niciodată că Werther îl lăuda pe Homer când era cu capul pe umeri, și pe Ossian când era pe cale de a deveni nebun. Dar autorii de recenzii nu remarcă acest gen de lucruri."

Violenta reacție a lui Goethe împotriva Bisericii: Robinson l-a citat pe Lamennais (orice adevăr vine de la Dumnezeu, dar el nu poate fi cunoscut prin Biserică) și Goethe, care ținea o floare în mână; în timp ce un magnific fluture intra în cameră,

exclamă: „Nu e nici o îndoială că orice adevăr vine de la Dumnezeu; dar Biserica! Aici e toată problema. Dumnezeu ne vorbeşte prin această floare sau prin acest fluture; şi este aici un limbaj pe care netrebnicii nu îl înţeleg."

I-am citit acest pasaj lui Christinel. Ea era perfect de acord (ea, care totuşi merge la biserică din timp în timp).

Când povesteşte vizita sa din 1801, Robinson citează această mărturisire a lui Goethe (într-o scrisoare către Lavater): „Nu sunt câtuşi de puţin *anti*creştin, nici măcar un *non*creştin, dar *nu* sunt cu adevărat creştin."

New York, 24 aprilie

Aflu de la B.C. că un pastor luteran, Richard Wurmbrand, tocmai a sosit din România. (A fost „răscumpărat" de luteranii suedezi.) B. îmi spune că este un soi de Sfântul Paul. Evreu convertit care *crede* aşa cum se credea în vremea persecuţiilor. Zece ani de închisoare. Torturat (i se văd încă urmele rănilor), pe deasupra tuberculos, supravieţuieşte printr-un soi de miracol. Ştie destul de bine engleza, este un predicator inspirat, clocotitor. Cum a fost internat într-un lagăr în timpul guvernării lui Antonescu, nu poate fi bănuit de „fascism". Aproape nu îndrăznesc să povestesc ororile la care a fost martor în închisoare. De exemplu, această scenă la care a asistat: de Paşti, preotul ortodox a fost zvârlit într-un hârdău plin de excremente, care îi ajungeau până la brâu. Într-o mână ţinea o gamelă plină cu excremente şi în cealaltă o gamelă plină cu urină. L-au constrâns să celebreze slujba de Înviere în această postură, în faţa celorlalţi condamnaţi, şi să le dea împărtăşania dintr-una din cele două gamele. Mă întreb dacă va fi crezut. Spunea de asemenea că erau scene pe care n-ar îndrăzni să le povestească şi nu le va povesti *niciodată*. Dar ce poţi să-ţi imaginezi mai rău?

Vorbea de un preot pe care l-au legat pe o cruce şi care era coborât din timp în timp de pe cruce, pentru a-l întinde pe pământ, iar atunci condamnaţii erau siliţi să-şi facă nevoile pe el.

Adăuga că rezistența acestor oameni închiși era extraordinară. Un popor care a dat astfel de oameni nu poate să dispară, spunea el. Comuniștii exploatau frica de moarte. El le spunea în față: „Mie nu mi-e frică. Omorâți-mă. Voi fi mai repede lângă Dumnezeu." În timpul anchetelor, anumiți preoți îi înfruntau pe oamenii Securității, vorbindu-le de Dumnezeu, și uneori parveneau să-i convertească.

În minele de plumb, de altfel atât de nesănătoase, condamnații sunt mai bine hrăniți, sunt chiar plătiți și pot să cumpere mâncare de la cantină. O dată, sosește un nou convoi. Cineva se apropie de unul din nou-veniți și îl întreabă dacă îi e foame. Evident, îi era foame. Acela care l-a întrebat merge la cantină și-i aduce ceva de mâncare. Nou-venitul înghite pe nemestecate, îi mulțumește și îl întreabă pentru ce a fost condamnat. „Pentru că am dat să mănânce unui necunoscut care era înfometat. S-a constatat apoi că acest om făcea parte din rezistență. A fost prins și condamnat și am fost condamnat și eu." „Cum a fost posibil un astfel de sacrilegiu? Cine era acel scelerat care v-a condamnat? — Dumneavoastră. Erați magistrat în epoca aceea. V-am recunoscut în convoi. Și am vrut să vă dovedesc că eram nevinovat. V-am dat să mâncați, cum am făcut-o pentru acel om necunoscut; fiindcă vă era foame..."

25 aprilie

Aș fi vrut să mai consemnez anumite detalii din ceea ce i-a relatat lui Brutus pastorul Wurmbrand. Acel preot bătut și torturat îngrozitor de un agent al Securității, care va fi el însuși arestat puțin timp după aceea, torturat, și care era pe patul de moarte. Dar spunea că nu poate să moară dacă preotul nu îl iartă. Preotul se târâie în patru labe până la el, îl îmbrățișează, îl iartă — și agentul moare ușurat. Și acest detaliu: un țăran căruia i s-au luat toate oile pentru colhoz. I-au lăsat clopoțeii, pe care i-a pus undeva — și când i se făcea dor de oile sale, suna clopoțeii și își amintea de fiecare din oile lui, una câte una. Într-o bună zi, după ce a sunat din clopoței, n-a mai putut să-și stăpânească

Insist asupra acestui lucru: deşi Chagall a fost contemporan atâtor „distrugeri de universuri estetice" (cubism etc.), deşi a pictat şi el (o aminteşte chiar în textul de astăzi) personaje plutind în aer, capete nelalocul lor etc. În opera lui, Lumea nu e anihilată, nu se reîntoarce în haos. Şi totuşi, lumea lui Chagall e transfigurată, e plină de mistere; bunăoară, animalele lui (mai ales, măgarul), în care recunosc un sindrom mesianic sau paradiziac. Pictura lui Chagall e pătrunsă de nostalgia Paradisului etc. etc.

(După ce discuţia se încheie, Chagall mă felicită, mă strânge în braţe. Ne mărturiseşte — lui Christinel şi mie — că-i fusese puţin „frică" de ce voi spune. — Mi-e frică de savanţi, adaugă.)

5 mai

Aseară, am fost cu soţii Richman şi scriitorul indian Raja Rao la Mrs. Watkins, în Maryland, la vreo cincisprezece kilometri. Citisem începutul romanului lui Raja Rao *The Serpent and the Rope* şi îmi plăcuse. Încântat să descopăr că Rao cunoştea *Le Mythe de l'Éternel Retour*, *Naissances mystiques*, *Yoga*. Se întreba chiar: cum a putut înţelege un occidental simbolismul iniţierilor indiene? Stau cu el în faţă, lângă Robert Richman, care conduce. Peisaj pastoral: pădure, coline, o turmă de vaci — şi apoi casa doamnei Watkins, în marginea pădurii.

Raja Rao ne pregăteşte cina: *curry* pipărat ca la Madras. La masă, discuţie generală. De notat această observaţie a lui Rao: India se afla aproape de Occident, participa oarecum la aceeaşi cultură — dar Islamul a rupt unitatea lumii şi a adâncit şi agravat deosebirile. Acum, după secole de izolare, India pare *departe* de Europa, pare străină, „exotică".

Remarca lui Raja Rao, ieri după-amiază, la Meridian House, comentând observaţiile unui tânăr profesor de fizică, elev al lui Fermi (e Anderson, de la Chicago Univ.): există o asemănare esenţială între gândirea ştiinţifică occidentală şi gândirea indiană; nici una, nici alta nu ţin seamă de forme şi aparenţe, ci caută ceea ce e fundamental şi invariant. *Objective approach.*

mâni. Biblioteca şi o parte din mobile au fost deja expediate la New York. După-masă, Hannah ne conduce la ea, unde suntem găzduiţi. În timp ce maşina pătrunde pe aleea de nisip, cinci sau şase iepuri o rup la fugă spre pădure. Vin în fiecare zi, ne spune Hannah, ca să mănânce salată şi să bea apă. Ne plimbăm prin grădină, vedem şi mângâiem cu mâna arborii plantaţi de Paul acum cincisprezece sau douăzeci de ani.

Invitaţi la cocktail la Alfonso Ossario, milionar filipinez şi pictor de avangardă, despre care Dubuffet a publicat, acum câţiva ani, o carte: *Pictura iniţiatică a lui Ossario* (pe care amfitrionul ne-o oferă la despărţire). Casa lui Ossario l-ar fi fascinat pe Pieyre de Mandiargue. Imensă, cu vreo treizeci de saloane şi de camere, o splendidă terasă pe malul lagunei şi un parc imens. Mobile insolite, icoane, obiecte stranii sau pur şi simplu bizare (o mică ladă pentru a lustrui încălţămintea, cumpărată în Turcia, care conţine tot soiul de ceară şi creme etc.), păsări şi alte animale împăiate, în enorme vase de argilă, trestii exotice, extravagante, care urcă până la tavan — şi pe mese şi etajere tot soiul de cristale, de roci, fragmente de cranii, obiecte de artă „modernă". Pe lângă aceasta, răspândită în nu ştiu câte camere, o extraordinară bibliotecă de istoria artelor. (Ossario şi-a dat doctoratul la Harvard; teza sa trata, cred, morfologia Crucificării.) Câteva pânze de Pollock şi de Dubuffet. Şi multe „tablouri" ale lui Ossario din ultima perioadă, când nu mai pictează, ci îşi compune tabloul din tot soiul de obiecte, rămăşiţe şi mărunţişuri (bucăţi de sticlă colorată, fiare vechi etc. etc.). Unele sunt într-adevăr extraordinare.

Buffi şi Gerald Sykes sosesc la rândul lor şi vizităm atelierul, vast ca un edificiu. Petrecem o oră printre obiectele şi fragmentele din care Ossario îşi va face mâine „pânzele" sale.

Chicago, 9 iunie

Industriile care trăiesc din cererea copiilor şi adolescenţilor între unsprezece şi optsprezece ani: discuri, reviste ilustrate,

schimbată (mai precis, anulată) datorită întâlnirii a două tinere fete: M. şi J. Dacă nu le-aş fi întâlnit, sau dacă, întâlnindu-le, nu m-aş fi lăsat antrenat în aventuri iresponsabile — viaţa mea ar fi fost cu totul alta. Prin M., am pierdut dreptul de a mă integra Indiei „istorice"; prin J., am pierdut tot ce crezusem că-mi făurisem în Himalaya: integrarea mea în India spirituală, transistorică.

Înţeleg însă (de abia acum!) că aşa trebuia să se întâmple. Cele două fete mi le-a scos *mâyâ* în cale, pentru a mă obliga să-mi vin în fire şi să-mi regăsesc propriul meu destin. Care era: creaţie culturală în limba română şi în România. Numai după epoca de intensă şi frenetică activitate din 1933–1940 am avut dreptul să mă „detaşez" de momentul românesc — şi să încep a gândi şi scrie pentru un public mai vast, şi într-o perspectivă „universală".

17 mai

Porter le Christ... au coeur des réalités réputées les plus dangereuses, les plus naturalistes, les plus païennes, voilà mon évangile et ma mission.[1] Asta o scrie Teilhard de Chardin; care se voia *l'évangéliste du Christ dans l'Univers*[2].

Ce bucurie, să redescoperi la un teolog occidental, „om de ştiinţă", optimismul ţăranilor români, creştini şi ei, dar aparţinând acelui „creştinism cosmic", de mult dispărut în Occident. Ţăranul crede că „Lumea e bună", că a redevenit aşa după întruparea, moartea şi învierea Mântuitorului. Probabil că optimismul meu fundamental îşi are izvorul în această certitudine. Dacă cineva ar studia cândva, în mod inteligent, teoria mea despre *hierofanii* şi *hierofanizarea* progresivă a Lumii, a Vieţii şi a Istoriei — m-ar putea compara cu Teilhard de Chardin. Cu

---

[1] Să-l aduc pe Christ... în inima realităţilor care au reputaţia de a fi cele mai periculoase, cele mai naturaliste, cele mai păgâne, iată evanghelia şi misiunea mea (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

[2] Evanghelistul lui Cristos în Univers (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

Kingman Brewster Jr. — ne invită, unul după altul, şi ne citeşte „caracterizarea", scurtă, puţin aulică. Despre mine, a spus următoarele: *You belong to the world. In early youth you voyaged from Europe into the introspective wisdom of the East, and, having probed the essence of Indian Spirituality, you have worked to render the East more understandable to the West. Venerating the great mysteries expressed in myth and symbol, you have helped to find a human language for eternal truth, Yale confers upon you the degree of doctor of human letters.*[1]

Aplauze, şi cât este de amuzant să-l vezi pe Silone mergând încet, solemn, pe Bernstein oprindu-se în faţa scaunului său înainte de a se aşeza, înclinându-se ceremonios, pentru a mulţumi publicului, ca un şef de orchestră de pe estrada sa.

Luăm autobuzul spre New York. Senzaţie bizară. Sunt, firește, mândru şi în acelaşi timp melancolic; este debutul seriei de onoruri, începutul bătrâneţii?

16 iunie

Citesc într-un articol al lui Jean Charon: „Omul este deopotrivă în contact cu un alt mediu: fizica actuală ne învaţă într-adevăr că particulele elementare care constituie toată materia nu trebuie să fie considerate ca separate de restul cosmosului, ci ca obiecte care, mai ales prin ceea ce se numeşte «câmpul» lor (câmp gravitaţional, electromagnetic sau nuclear), sunt coextensive întregului univers. Omul este firește şi el la fel ca toată materia, «fabricat» din aceste particule coextensive întregului univers; deci omul este, într-un anumit sens, în uniune cu întregul cosmos ce-l înconjoară. Este în legătură constantă cu ceea ce s-ar putea numi mediul «cosmic»."

---

[1] „Aparţineţi universului. În prima D-stră tinereţe, aţi călătorit din Europa spre înţelepciunea interioară a Estului şi, după ce aţi sondat esenţa spiritualităţii hinduse, v-aţi străduit să faceţi Estul mai inteligibil Vestului. Venerând marile mistere exprimate în mit şi simbol, aţi contribuit să găsiţi un limbaj uman adevărurilor eterne. Yale vă conferă gradul de doctor în ştiinţele umanităţii" (*traducere din lb. engl. de Mircea Eliade — n. ed.*).

„funcţia irealului"; care, dacă nu este satisfăcută, duce la nevroză şi la sterilitate...

22 iunie

Nu ştiu de ce, m-am gândit azi mult la Walter Otto. Când l-am cunoscut, în grădina Casei Gabriella, în vara 1955, avea peste optzeci de ani. Am început să-i vorbesc în englezeşte, dar el a insistat să vorbim franţuzeşte — deşi vorbea destul de prost. Extraordinară vitalitate: în pauză, după prima lui conferinţă de o oră, a refuzat sandvişurile pe care i le pregătise Olga; a cerut şampanie — şi a fumat un trabuc.

Îmi spunea că într-o sută-două de ani paginile lui despre gândirea mitică grecească vor deveni tot atât de preţioase ca şi textele greceşti clasice.

23 iunie

Papini nota în *Jurnalul* lui, la 31 ianuarie 1943: „Liturghia e un banchet funebru în care un om îşi mănâncă propriul lui Dumnezeu în faţa unei mulţimi de înfometaţi."

24 iunie

Un tânăr student de la Social Thought, Botinovici, vine să mă vadă. Citise *Şarpele*, în traducere germană, şi era entuziasmat. Ar fi vrut să citească şi alte opere „literare" ale mele, dar nu-l încurajez. Stăm totuşi de vorbă despre concepţia mea asupra fantasticului în literatură. Îi spun că această concepţie îşi are rădăcinile în teoria mea despre „irecognoscibilitatea miracolului" — sau, în general, în credinţa mea că după Întrupare „transcendentul" se camuflează în lume, sau în istorie, şi astfel devine „irecognoscibil". În *Şarpele*, o atmosferă banală şi personaje mediocre se transfigurează treptat. Ceea ce venea de „dincolo", ca şi toate imaginile paradiziace de la sfârşitul povestirii — erau deja *acolo* de la început, dar camuflate în banalitatea de toate zilele şi, ca atare, incognoscibile.

pasiune a lui Breton pentru alchimie corespunde ciclului parizian al lui Strindberg.)

20 iunie

Termin *Inferno* puțin dezamăgit. Citesc *From an Occult Diary. Mariage with Harriet Bosse* (London, 1965). Cunoșteam scrisorile către Harriet Bosse și întreaga istorie a acestei a treia și ultime căsătorii a lui Strindberg. Ceea ce este nou și uimitor în acest jurnal ocult este insistența lui Strindberg asupra experiențelor erotice „telepatice"; în timpul somnului, în stare de veghe, și uneori chiar în timpul lucrului, Harriet — înaintea căsătoriei și mai ales *după* divorț — apărea și, dacă ar fi să-l credem pe Strindberg, ea îl poseda. Într-o scrisoare (după separare), o implora: „Îți cer acum: lasă-mă în pace! În somn sunt fără apărare, cum este fiecare din noi, iresponsabil... și mi-e rușine după aceea — acum gândesc că este criminal..." Și, câteva zile mai târziu, îi scria din nou: „De ce nu vrei să mă lași în pace? Ce mai vrei de la bătrâna mea persoană? Ia-mi sufletul, dacă trebuie, dar lasă-mă în pace! Toate acestea se vor sfârși rău!"

16 iulie

Lucrez fără chef la conferința mea pentru Congresul de filozofie de la Geneva. Va trebui să spun ceva *nou* despre mit. Voi încerca să precizez distincțiile făcute de „primitivi" între cele două feluri de *primordialitate*: *primordium*-ul dominat de Ființa Supremă (care se transformă adesea în *deus otiosus*) și primordialul în care se manifestă și creează strămoșii mitici și alte divinități inferioare. Omul arhaic (nu numai el) se interesează mai ales de acest al doilea *primordium*: ceea ce s-a petrecut *atunci* l-a „marcat" profund; el este rezultatul evenimentelor din această perioadă mitică. Este semnificativ că încă în culturile arhaice omul se simte solidar cu o *Istorie mitică* și tinde să uite sau să neglijeze *ontofaniile*, manifestările creatoare ale zeilor supremi care revelează *ființa*.

27 iulie

Vine să mă vadă Michael Corn. Nu l-am mai întâlnit din ziua botezului său (9 martie). Îmi mărturisește că ceremonia l-a dezamăgit. Era întunecat, deprimat. Cu toate acestea, în timp ce preotul i-a făcut semnul crucii cu untdelemn sfânt pe frunte, a „simțit" ceva. Imediat după botez, a plecat singur pe stradă. Și a „simțit" cum crucea cobora de pe frunte pe inimă și devenea luminoasă. În cele din urmă, s-a înseninat. De atunci, continuă să simtă crucea și poate să o ducă de la inimă la frunte sau să o facă „să circule" în corp. Când este trist, iritat sau disperat, îi este destul să evoce crucea interiorizată, pentru a simți „pace și forță".

Abano, 14 august

Funcția catartică a unei invenții tehnice sau artistice, a unei descoperiri științifice: ea eliberează omul fie la nivelul „fizic" (munca), fie pe plan psihic, social etc. ... Eu vreau să arăt funcția catartică a unei înțelegeri *corecte* a mitului. Ea eliberează omul (modern) de anumite inhibiții care îl făceau incapabil să iubească propria sa preistorie (și istorie...)

15 august

În analiza gândirii mitice, atât de populară de câtva timp, „reducționismul" logic se adevereşte a fi de asemenea o reacție „științifică" împotriva umanismului. Străluciți autori pleacă de la presupunerea următoare: existența omenească *n-are* sens, istoria spiritului nu merită să fie descifrată, într-un cuvânt metoda valabilă *nu este* hermeneutica, ci utilizarea corectă a unui calculator electronic... Dar chiar dacă noi *am vrea*, nu vom putea renunța la hermeneutică pentru că suntem rezultatul unei milenare munci hermeneutice. În fond, suntem rezultatul interpretărilor și reinterpretărilor vieții, ale morții, ale conștiinței, ale creativității etc., elaborate de la presocratici și chiar dinainte (de la descoperirea agriculturii și a metalurgiei, de exemplu).

16 august

Tot privitor la anumite interpretări ale gândirii mitice care îi fascinează astăzi pe filozofi și critici literari: istoricul religiilor știe de mult timp că o teorie care *nu* corespunde realităților etnologice are toate șansele să-i intereseze pe filozofi (fără a mai vorbi de psihologi). Să luăm un exemplu: *Totem și Tabu*, acest „roman negru" antropologic, fondat pe un fabulos paricid primordial despre care filozofii discută cu o gravitate pasionată de o jumătate de secol (ultimul dintre ei și poate cel mai dotat, Paul Ricoeur). Evident, filozofii n-au nici timpul, nici curiozitatea de a merge direct la surse — și atunci ei discută *teoriile* formulate (cred ei) pe baza acestor documente etnologice. În fond, nu se discută gândirea mitică, ci anumite interpretări contemporane ale acestei gândiri mitice (atât de la modă astăzi, dar pe care puțini oameni o cunosc direct din documente).

17 august

Va trebui să arăt în conferința mea de la Geneva importanța „creației lumii" în gândirea mitică arhaică. Dumnezeu creează Lumea — dar apoi Lumea se formează de mai multe ori, se schimbă, în fond, e „creată", și nu de Dumnezeul creator. Orice mit al originii (originea morții sau a sexualității, a familiei sau a inițierii etc.) este în raport cu creația propriului nostru mod de a fi, dar și cu modul de a fi al tuturor instituțiilor (familie, clan etc.). O primă concluzie: Ființele supreme nu sunt singurele importante pentru înțelegerea unei religii; ele nu fac decât să deschidă drumul unei serii de „creații" și de „întemeieri" ulterioare. Aceasta pune într-o lumină mitul retragerii Dumnezeului creator și transformarea sa în *deus otiosus*. Dumnezeu devine *otiosus* în timp ce exemplul său se generalizează, adică în timp ce Cosmosul și omul sunt re-create sau modificate în mod *continuu*.

Roma, 27 august

Despre deșertăciunea explicațiilor materialiste: un anumit număr de scriitori, aparținând aceleiași epoci și aceleiași socie-

tăți, și toți la fel de săraci, sunt obligați să scrie o carte în două sau trei săptămâni. Unul este Balzac, celălalt este Alexandre Dumas, sau Dostoievski și Eugène Sue. Rezultatele sunt evidente. Nu condiționarea economică este importantă, ci *răspunsul* dat de fiecare scriitor. *Creativitatea* răspunsurilor sau *challenge*[1] este singurul lucru care interesează istoria culturii.

Geneva, 5 septembrie

Am citit azi-dimineață conferința mea despre mit. Aplauze din belșug, dar mă întreb în ce măsură textul meu a putut să intereseze filozofii care mă ascultau. În fond, m-am rezumat să prezint și să comentez două mituri cosmogonice: cel indonezian și cel australian. Presupun că s-a înțeles pentru ce n-am împrumutat exemple din mitologia greacă, hindusă sau mesopotamiană: aceste mituri *nu au* funcția centrală pe care o are mitologia în civilizațiile arhaice. Sper că s-a înțeles de asemenea rolul modelului exemplar al mitului cosmogonic. Dar din acest punct nu mai sunt foarte sigur. Cum mă adresam unui public constituit aproape în întregime din filozofi din vocație sau de meserie, m-am ferit să *traduc* în limbajul lor „lecția" miturilor cosmogonice arhaice. E vorba, natural, de ontofanie, căci cosmogonia semnifică aceasta: *Ființa care vine către ființă.* Nașterea, crearea Lumii este, înainte de toate, apariția Ființei, ontofanie. Din acest motiv, mitul cosmogonic este un model exemplar pentru toate genurile de *creație*, de la construirea unui sat sau a unei case până la celebrarea unei căsătorii sau la conceperea unui copil. Este vorba totdeauna de o nouă creație a Lumii, adică de o nouă epifanie a Ființei.

Este vorba, evident, de o ontologie „primitivă", de o metafizică rudimentară, dacă se vrea — pentru că ea revelează Lumea ca model exemplar al tuturor formelor „realității". Dar presupun că o atare ontologie ar trebui să intereseze filozofii —

[1] Provocarea (*lb. engl.*) (*n. ed.*).

chiar şi pentru că ea „susţine" şi justifică un număr considerabil de civilizaţii arhaice.

Chicago, 16 octombrie

Doctorul Humphrey Osmond, savantul care i-a recomandat pentru prima oară mescalina lui Aldous Huxley, povesteşte cum l-a cunoscut la un congres de psihologie la San Francisco; Huxley asculta cu atenţie comunicările, „făcându-şi cruce cu cucernicie de fiecare dată când se menţiona numele lui Freud".

11 noiembrie

Ceea ce spun Guénon şi ceilalţi „hermetişti" despre „tradiţie" nu trebuie înţeles pe planul realităţii *istorice* (aşa cum pretind ei). Aceste speculaţii constituie un univers de semnificaţii sistematic articulate; ele trebuie să fie comparate cu un mare poem sau cu un roman. Acelaşi lucru despre „explicaţiile" marxiste sau freudiene: sunt *adevărate* dacă sunt privite ca universuri imaginare. „Probele" sunt puţin numeroase şi incerte — ele corespund „realităţilor" istorice, sociale, psihologice ale unui roman sau ale unui poem.

Toate aceste interpretări globale şi sistematice constituie, în realitate, *creaţii mitologice* foarte utile pentru înţelegerea Lumii; dar nu sunt, aşa cum gândesc autorii lor, „explicaţii ştiinţifice".

14 decembrie

Myamoto — dejun la „Quadrangle Club" şi apoi discuţie. El spune că la 76 de ani a început să înţeleagă budismul (pe care îl studiază din tinereţea sa). „În consecinţă, concluzionează el, nu mi-am irosit viaţa."

Fără dată [1966]

Când voi scrie studiul despre Brâncuşi, nu trebuie să mă las pradă inhibiţiilor: că nu sunt critic de artă, că nu cunosc,

dinăuntru, istoria artei moderne, aşa cum o cunoaşte un „specialist" etc. Problemele care mă obsedează în legătură cu Brâncuşi sunt de alt ordin. Mai întâi, pasiunea lui pentru *piatră*, pentru materia dură, impenetrabilă (*metalele* aparţin altei clase; aşa cum le cunoaştem şi le utilizăm, metalele *nu se găsesc în Natură*, sunt produsul omului). Evident, orice sculptor îşi iubeşte materialele, în primul rând marmura. Dar la Brâncuşi era ceva mai mult: se apropia de piatră cu sensibilitatea — şi poate veneraţia — omului din preistorie. Răbdarea, atenţia, bucuria cu care-şi şlefuia operele, până ce le transforma suprafeţele în oglinzi ondulate, de eşti ispitit să le mângâi; timpul considerabil pe care l-a cheltuit şlefuind nenumărate replici ale atâtor opere — mi-ar rămâne inexplicabile dacă n-aş ghici, în munca aceea lungă şi monotonă, beatitudinea pe care o provoca intimitatea indefinit prelungită cu materia cristalină. Voinţa lui de *a transfigura* piatra, de a-i aboli modul ei de a fi, în primul rând greutatea, şi a ne arăta cum se înalţă, cum zboară (ca în *Pasărea măiastră*) — nu se ghiceşte aici o specie arhaică de religiozitate, ajunsă de mult inaccesibilă pe continentul nostru?

Dar problema cea mai dramatică este cea pe care o pune *Coloana infinită*. Ştiu foarte bine că, de la început, opera a fost concepută ca o coloană de oţel. Ştiu, de asemenea, că modelul ei se regăseşte în arta populară românească, mai precis în structura stâlpilor de lemn care susţin sau ornamentează casele ţărăneşti. Dar ce mă interesează în primul rând e semnificaţia pe care o dădea Brâncuşi *Coloanei*: el o compara cu Coloana cerului, stâlpul cosmic care susţine Cerul şi totodată face posibilă comunicarea între Cer şi Pământ; într-un cuvânt, o considera o *axis mundi*. Ideea e străveche şi universal răspândită. Acest tip specific de *axis mundi*, sub forma unei coloane de piatră, ar putea fi creaţia culturilor megalitice — dar asta nu e atât de important. Important mi se pare faptul că Brâncuşi a conceput *Coloana infinită* ca o *axis mundi* prin care se poate ajunge la Cer — şi că, *după ce a încheiat această capodoperă, n-a mai creat nimic* vrednic de geniul lui. A mai trăit încă aproape douăzeci de

ani, în care timp s-a mulţumit să şlefuiască nu ştiu câte noi replici ale operelor care-l făcuseră celebru.

Nu pot să cred că la 60 de ani creativitatea lui Brâncuşi era definitiv epuizată. Să-şi fi închipuit că, după ce-a terminat opera lui cea mai de seamă, nu trebuia să mai încerce altceva? Dar, în timpul când concepuse şi lucrase la *Coloana infinită*, îl ispitise o altă operă, cel puţin tot atât de măreaţă: mausoleul pe care ar fi trebuit să-l ridice în memoria soţiei maharajahului din Indor. Nu ştiu nimic precis despre acest proiect; nu cunosc decât câteva legende (una din ele pretinde că Brâncuşi ar fi propus să se cioplească o colină stâncoasă în formă de ou, cu o mică criptă, în care să fie depusă cenuşa *Maharani*-ei).

Aşadar, misterul „sterilităţii" lui Brâncuşi în ultimii douăzeci de ani de viaţă trebuie căutat: 1. fie în credinţa lui că după *Coloana infinită* n-ar mai fi avut sens să încerce o altă operă majoră; 2. fie în adânca lui părere de rău că împrejurările nu i-au îngăduit să se întreacă pe sine, creând mausoleul din Indor. Ce mă impresionează în destinul lui Brâncuşi este că amândouă capodoperele — *Coloana infinită* şi cea rămasă în stare de proiect — aparţin aceluiaşi univers al creaţiilor spirituale *caracteristice vârstelor de piatră*. Dar de ce a încetat să creeze după ce izbutise, printr-o extraordinară *anamnesis*, să readucă la viaţă forme, simboluri şi semnificaţii arhaice, uitate în Europa de multe mii de ani? Să fie adevărat că, după ce ridicase *Coloana* care ducea la cer, Brâncuşi nu mai avea nimic de făcut pe pământ, că cel puţin *simbolic* nu se mai afla printre noi?

Nici un răspuns, nici o ipoteză nu mi se par satisfăcătoare. Mi-e teamă că „misterul" va rămâne de nepătruns atâta timp cât nu vom şti cu precizie *cum* îşi imaginase mausoleul din Indor şi *cât timp* a consacrat meditând la această operă.

12 ianuarie 1967

Marc Birnbaum: un tânăr cu barba neagră, bogată. Frecventa nu de mult cursul meu despre religiile preistorice. Am fost

surprins de maturitatea spiritului său şi de erudiţia sa (era în ultimul an de colegiu). Apoi, a părăsit campusul.

Colegul şi prietenul său, Paul R., a venit să mă vadă zilele trecute. Petrecuse un an în Europa. Mi-a spus printre altele că Birnbaum era la Universitatea din Stanford, unde studia arheologia. Şi astăzi, după curs, a revenit să mă vadă şi ne-am îndreptat, vorbind, spre casă. Aflu că Birnbaum a renunţat pentru totdeauna la Universitate. Simte că viaţa academică şi, în general, existenţa într-o metropolă sunt absurde, idioate, criminale. S-a decis să *trăiască* şi a găsit o cabană în mijlocul unei imense păduri. Îşi va câştiga existenţa culegând plante medicinale pentru un farmacist din împrejurimi şi vânzând speciile rare unui botanist.

Se va mulţumi cu foarte puţin (nici măcar nu fumează). Peste trei ani, va merge să se instaleze pe malul oceanului şi va trăi din ceea ce îi va furniza oceanul.

27 ianuarie

Oraşul este îngropat sub zăpadă. Nici o maşină. Aproape că nu poţi să mergi pe stradă. Pentru prima oară, magazinul alimentar din strada 57 este închis. Probabil că proprietarul n-a putut să vină. Evelyn ne întreabă dacă avem lapte pentru Anne Rose. Din fericire, avem.

Şi toate acestea pentru o jumătate de metru de zăpadă. (Îmi amintesc de iarna 1916–1917, la Bucureşti, cu troiene de zăpadă înalte de doi metri.) Tehnologia se plăteşte.

28 ianuarie

Seara, mergem pe jos, prin mijlocul străzii, spre Grant. De-o parte şi de alta, maşini îngropate în zăpadă. Grupuri care înaintează greoi printre mormanele de zăpadă, dar sunt zgomotoase, vesele. Oraşul a devenit, pe neaşteptate, *uman*.

8 februarie

Seminar de trei ore asupra misticismului. Cu toată zăpada, sala este plină. Două comunicări: cea a lui Obermiller despre

taoism, destul de bună. Şi totuşi n-a subliniat, cum mă aşteptam, obsesia taoiştilor de a se reintegra în ritmurile cosmice, de a dobândi o psihologie asemănătoare celei a embrionului animalelor în timpul hibernării. Ideea lor de bază: *longevitatea este calea spre nemurire*; viaţa se prelungeşte prin reîntoarcerea la spontaneitatea animală; secretul spontaneităţii „se învaţă" prin imitarea fiziologiei embrionare.

16 februarie

Agresivitatea tinerei „intellighenţii" americane — încă un gen de paricid. Aceşti copii care fac exact contrariul a ceea ce au făcut părinţii lor, pe care îi urăsc (poate fără să-şi dea seama), ilustrează o mentalitate paricidă care nu se lasă rezolvată de psihanaliză.

25 februarie

Ed. Dimock ne invită în seara aceasta la el pentru a-l întâlni pe Allen Ginsburg. (Poetul, îmi spune el, vrea neapărat să mă cunoască.) Îşi face apariţia pe la ora 11 seara. Tânăr, chel, bărbos — seamănă cu un ascet himalayan. Bea şi fumează fără încetare. Începe imediat să mă facă să vorbesc despre tantrism. Îmi spune că a practicat el însuşi *maithuna* (îmi precizează cu cine şi în ce împrejurări).

În jurul nostru, pe jos — căci suntem cu toţii aşezaţi pe covor —, se adună un întreg grup. Rabinow îl întreabă despre experienţele sale cu droguri. A.G. răspunde că a încercat mescalina, L.S.D.-ul şi multe altele. Îl întreb despre „inspiraţia poetică", dacă aplică o tehnică precisă a meditaţiei etc. Pe la şaptesprezece ani, ne mărturiseşte el, citea Blake masturbându-se — şi a simţit la un moment dat prezenţa lui Blake în cameră; apoi l-a văzut. Mai târziu, a început să practice *pranayama*, pentru a putea crea şi pronunţa versuri din ce în ce mai lungi. Recită câteva şi îmi arată cum le „respiră".

A fost de mai multe ori în India. Pentru el, Calcutta este un „centru important". A fost şi în Himalaya. L-a întâlnit pe Swamy Shivananda. A învăţat *mantra* cu diferiţi călugări. Scoate din buzunar o foaie de hârtie pe care avea scrise versuri din *Prajnaparamitra* şi începe să recite, mai întâi în japoneză, apoi în engleză, cântă şi loveşte doi clopoţei din bronz. Este foarte impresionant. Apoi, recită alte *mantra*, şivaiste. Îmi arată tot soiul de obiecte — un inel enorm oferit de un lama, inel oracular; când îl agiţi, se aud zgomote (se află înăuntru boabe de piper şi alte mărunţişuri). Mă întreabă dacă ştiu să interpretez — *i.e.* oracular aceste sunete. Nu ştiu.

L-a cunoscut pe Michaux. Îmi spune că dacă Michaux ar fi făcut aceeaşi *selecţie* în proza sa scrisă sub influenţa mescalinei, aşa cum a făcut-o pentru poeziile scrise în stare de veghe, *Misérable miracle* şi celelalte cărţi ar fi fost mult mai bune.

Destul de informat asupra literaturii suprarealiste, în special Desnos, Daumal. Un detaliu semnificativ: în California, mii de studenţi şi, în general tinerii de ambele sexe, după experienţa cu mescalina sau cu L.S.D., se orientează spre riturile tribale (nord-americane sau hinduse). Au nevoie de ceva *solid* în lumea nouă unde au fost proiectaţi.

2 martie

Istoria religiilor, aşa cum o înţeleg eu, este o disciplină „eliberatoare" *(saving discipline)*. Hermeneutica ar putea deveni singura justificare valabilă a Istoriei. Un eveniment istoric îşi va justifica apariţia atunci *când va fi înţeles*. Aceasta ar putea să semnifice că lucrurile se întâmplă, că Istoria există numai pentru a-i obliga pe oameni să le înţeleagă.

4 martie

Prin 1911–1912, Dino Campana îşi vindea placheta sa *Canti orfici* în cafenele şi librării: privea bine cumpărătorul în ochi, răsfoia cărticica şi smulgea pe ici pe colo câte o pagină.

„Aceste pagini, spunea el, nu v-ar conveni şi este inutil să le vedeţi." Papini scrie că, din exemplarul vândut lui Marinetti, Campana a rupt toate paginile.

Îmi amintesc păţania lui T.T. prin 1952, la Paris. A scris un roman. Răsfoindu-l, P. l-a găsit atât de rău, încât s-a decis să-l distrugă. Dar cum să fii sigur că nu va supravieţui o singură pagină? Mergea în fiecare seară în cafenelele din piaţa Clichy, se apropia, demn, de fiecare masă, depunea câteva foi de manuscris şi explica: „E un scriitor de geniu, Domnilor, Doamnelor..." Apoi, se înclina şi mergea mai departe. Astfel a dispărut romanul lui T.T.

6 martie

Tocmai citesc biografia lui James Joyce de Elmann, în traducere franceză. Christinel mi-a oferit-o. Fascinat de încrederea lui Joyce în el însuşi, dar şi de mediocritatea judecăţii sale critice. În 1936, el spune că Ibsen îl depăşeşte pe Shakespeare „cu un cap şi cu umerii când e vorba de dramă. Nimeni nu se apropie de el în acest domeniu. Este dificil de crezut că Ibsen va îmbătrâni" etc. (p. 701). Resentimentul lui Joyce: „era hotărât să nu găsească nimic admirabil" (p. 233); „continua să-l înjosească pe Shakespeare în profitul lui Ibsen" (p. 247). *Meister Singer* nu este decât un „talmeş-balmeş pretenţios" (p. 280). B. Shaw — „predicator înnăscut", incapabil să găsească „stilul mobil pur, adecvat teatrului modern" (p. 295); un „saltimbanc" (p. 447).

10 martie

Continuu, fascinat, stupefiat, biografia lui Joyce. Cel mai extraordinar caz de autopublicitate pe care-l cunosc. „Joyce nu rata ocazia să mulţumească fiecărui critic pentru a ancora mai profund numele său în spiritul lor" (Elmann, p. 361). Când trimitea criticilor o operă nouă, nu uita să adauge extrase din pre-

să despre cartea precedentă. Admirabil exemplu pentru tinerii scriitori „revoluționari".

12 martie

În fond, Joyce avea dreptate să scrie așa cum a scris *Finnegans Wake*: ilizibil. „Ceea ce-i cer cititorului meu este să-și consacre întreaga lui viață ca să mă citească" (p. 710). A reușit. „Pentru ce ați scris astfel această carte? Pentru a-i ocupa pe critici trei sute de ani." (*Ibid.*). Și este foarte probabil că așa se va și întâmpla.

4 aprilie

Am notat oare aceste rânduri din *Holzwege* (p. 186) asupra cărora ar trebui să mediteze Tom Altizer? În tot cazul, le recopiez aici: *Hier stirbt der Absolute. Gott ist tot. Das sagt aller andere, nur nichts: es gibt keinen Gott*[1].

5 aprilie

Doctorul Bögers, preot catolic olandez, urcă în biroul meu pentru a-mi vorbi de preocuparea sa majoră: secularizarea creștinismului, Boenhoeffer și toate celelalte probleme. A citit unele din cărțile mele, și crede că aș putea să-l învăț cum să reintroducă riturile — adică *simbolismul* — în experiența creștină. El crede că Boenhoeffer și cei care îi împărtășesc ideile apreciază încă simbolismul, chiar dacă acest lucru a fost trecut sub tăcere de mulți din admiratorii și comentatorii lor prea entuziaști. Drul Bögers îmi vorbește de tentativele de renovare liturgică în Olanda, despre liturghia celebrată în „ținută de oraș" (mă întreabă ce cred despre această „reformă"). Cele două mari riscuri, așa

[1] Aici moare Absolutul. Dumnezeu este mort. Totul o proclamă, nimic decât neantul: nu există Dumnezeu (*traducerea din lb. germ. îi aparține lui Mircea Eliade — n. ed.*).

cum le vede: simbolismul fără credinţă, — credinţă fără simbolism.

25 aprilie

În istoria religiilor, ca şi în antropologie şi folclor, comparaţia are drept funcţie să introducă *elementul universal* într-o cercetare „locală", „provincială". De comparat cu istoria locală sau naţională integrată în istoria universală, care, în final, îşi revelează adevăratul sens.

14 mai

From Primitive to Zen a apărut, în fine. Nu îndrăznesc să-mi amintesc timpul folosit pentru pregătirea acestei „Source-Book". Singura mea consolare: va fi utilă studenţilor.

19 mai [1967]

Goncourt nota la 16 iunie 1865: *L'avenir est à la Russie et à l'Amerique, aux forces vierges*[1].

14 iunie

Săptămâna aceasta ar fi trebuit să am gata manuscrisul lucrării despre spaţiul sacru şi simbolismul locuinţelor (cele şase lecţii pe care le-am ţinut la Princeton University). Dar am întrerupt de mult redactarea ultimelor capitole, fascinat — şi speriat totodată — de proporţia pe care o lua *Prefaţa*. Într-adevăr, îmi propusesem să explic în *Prefaţă* nu numai sensul acestei cărţulii, dar mai ales să prezint planul unei întregi serii de monografii pe care, din păcate, nu îmi mai îngădui să sper că voi ajunge vreodată să le scriu. Discutând, în lecţiile de la Princeton, structura spaţiului sacru, simbolismul locuinţelor, al satelor şi oraşelor, al templelor şi palatelor, am arătat „rădăcinile"

[1] Viitorul aparţine Rusiei şi Americii, forţelor virgine (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

sacre ale arhitecturii şi ale urbanisticii. În *Forgerons et alchimistes*, pusesem în lumină preistoria — adică „sacralitatea" — tehnicilor metalurgice şi funcţia cosmologic-soteriologică a alchimiei. În alte lucrări din tinereţe, insistasem asupra caracterului de „ştiinţă calitativă" al botanicii indiene şi al mineralogiilor orientale în general. N-am apucat să scriu decât în trecere (în *Le Chamanisme*) despre „originile extatice" ale poeziei lirice şi epice. Speram să pot prezenta într-o zi o „preistorie a literaturii". Toate aceste cercetări urmăreau acelaşi scop: dezvăluirea acelei Lumi primordiale când „creaţiile" şi „invenţiile" (tehnicile, artele) *nu erau încă desprinse din matca lor religioasă.*

Asta îmi propuneam să arăt în *Prefaţa* pe care o începusem de mult, dar, pentru că *Prefaţa* ameninţa să devină o carte, am renunţat s-o mai scriu. Şi astfel, lucrarea despre spaţiul sacru va continua să doarmă neterminată, în dosare...

Veneţia, 4 septembrie

Invitaţi la Torcello de ambasadorul Montanari. Povestea ne-o spusese Mariette Guetta: Montanari visase de mulţi ani să cumpere şi să se instaleze definitiv în această casă — fostă mânăstire, părăsită, pe jumătate ruinată — în plin câmp, la câteva sute de metri de Cipriani. Anul trecut, o moştenire neaşteptată i-a îngăduit în sfârşit s-o cumpere. Ne îmbarcăm la 12, de la Harris Bar, în două motoscafe. Printre invitaţi, de Chirico, A. Moravia cu soţia, Dacia Maraini, dna Nijinska etc. Când ajungem, după patruzeci de minute sub un cer acoperit, ne înăbuşă căldura umedă, grea, prevestind furtuna. Ne întâmpină la Cipriani ambasadorul. Soţia lui spune că-mi cunoaşte cărţile şi vrea să discutăm despre religii comparate şi mistică. Ne invită să petrecem un week-end la Torcello. Acceptăm, pentru că ambasadorul posedă o colecţie fantastică de măşti africane. Moravia, care a fost în India, în China, vrea să ştie mai mult despre tantrism. Cunoaşte pe toată lumea, dar, pentru el, aproape toţi erau „de dreapta" sau „dificili". Ne vorbeşte despre *Desert-People*, filmul despre

un trib australian, pe care l-a văzut ieri — şi ne făgăduieşte că va aranja să-l vedem şi noi.

Rămânem în grădină până încep să cadă primele picături. Cerul e negru. Deşi ar fi trebuit să plecăm la patru, la trei ambasadorul ne conduce până la motoscaf. Abia ne îmbarcăm, şi se dezlănţuie furtuna. Laguna e înecată sub ceaţă. Fulgerele ne alungă din spate, dar curând le regăsim şi în faţa noastră, despicând ploaia tropicală. Valuri neobişnuit de înalte în lagună. Îmi amintesc de furtuna din Marea Neagră, şi parcă presimt aventura. De-abia când debarcăm la Hassis Bar, furtuna se mai potoleşte.

8 septembrie

Îl întâlnesc pe Lavastine. E străbunic. Îmi spune că i s-a prădat a doua oară biblioteca. Nu mai ţine conferinţe şi nu vede aproape pe nimeni. Speră să scrie o carte care să fie acceptată şi ca teză la Sorbona, şi astfel să fie numit profesor (la peste 65 de ani...). A rămas acelaşi, vorbind necontenit, punând întrebări, dar întrerupând răspunsurile, deschizând caietul ca să noteze un titlu de carte sau de articol. E contra Vedântei (care ar fi distrus India) şi din ce în ce mai mult pentru ritual. Aici, la Veneţia, studiază la bibliotecă istoria Companiei delle Calze, care organiza spectacole.

În drum spre „Carbonari", unde îl invit la cină, o teribilă furtună. Ne ascundem în barul de la Rialto, în timp ce furtuna se dezlănţuieşte. Lavastine ne descrie cursul. Sala e arhiplină — şi nu se aude musca. Savantul se plimbă pe estradă, concentrat, fără să scoată un cuvânt. Apoi, se întoarce cu faţa spre sală, îşi priveşte auditoriul aproape cu furie şi strigă: *Je vais vous apprendre à foutre!*[1] Repetă de mai multe ori: *Oui, à foutre!*[2] Apoi adaugă: *...mais selon les règles du Nombre d'Or*[3].

---

[1] O să vă învăţ să regulaţi! (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

[2] Da, să regulaţi! (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

[3] ... Dar conform regulilor Numărului de Aur (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

Dacă aş avea mai mult timp, aş nota cu amănunte convorbirea lui Lavastine cu R.P. Benedetti, pe care l-am întâlnit şi noi la Torcello. Am stat puţin de vorbă cu el, ştiind doar că e un mare specialist în muzica arhaică medievală (a publicat vreo cinci-şase volume de texte şi studii despre Aquilea etc.; dirijează o revistă de muzică religioasă). Lui Lavastine, pe care l-a întâlnit de mai multe ori, i-a spus următoarele (rezum cât pot): împreună cu specialişti în fizica electronică, P. Benedetti a reuşit să înregistreze pe bandă vocile lui Demostene, Iulius Caesar, Jeanne d'Arc, Sf. Pavel — dar încă n-a putut înregistra vocea lui Isus. Justificarea ştiinţifică: nimic nu se pierde în Univers, nici măcar o silabă pronunţată acum multe mii de ani. Trebuie doar să ştii cum să ajungi — prin „unde" — până la acel „punct" unde sunetele se găsesc astăzi şi să le captezi. P. Benedetti n-a îngăduit nimănui să asculte vocile înregistrate, în afară de colaboratorii lui tehnicieni. Asta, pe motivul că ar putea avea dificultăţi cu ierarhia.

9 septembrie

Lavastine mi-a povestit aseară întâmplări pariziene. Bunăoară, premiera la un spectacol de *happenings*: apare o călugăriţă, începe un *strip-tease*, şi, când rămâne goală, îşi introduce în vagin morcovi, pe care-i zvârle apoi spectatorilor în sală. Spectacolul a fost interzis de-abia a treia zi. Asistau câţiva filozofi existenţialişti cu emoţie şi pietate, căci era ceva „nou" şi „liber"; asistam la începutul unui „nou stil de cultură", post-burghez. Etc. etc.

Seara, la Fenice, începe al 30-lea Festival de muzică modernă. Ascultă pentru prima dată *Stücke für Orchester* op. 6, de Weber. Surpriza serii (cel puţin pentru mine): *Epifanie* de Luciano Berio, pentru orchestră şi voce, cu Catherine Berberian, interpretând texte de Proust, Joyce, Brecht etc. Îmi dau încă o dată seama de imensele posibilităţi ale vocii umane în muzica de mâine.

10 septembrie

Seara, la Fenice — *Scene din Mahabharata* cu Compania de Kathaka din Kerala. Oarecum dezamăgit. Gesturile (*mudra*) şi dansurile — admirabile; dar acest splendid simbolism, tradiţional şi arhaic este contrazis în chip aproape ridicol de realismul naiv şi vulgar al artistului care joacă pe Draupadi; gesturi patetice, de cinematograf mut; s-ar spune, o melodramă introdusă într-un spectacol de *karaghioz*. Costumele — continuând tradiţia din secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea — încărcate, groteşti, par mai degrabă levantine (şi uneori chiar tibetane!) decât indiene. Impresia generală rococo, sincretism decadent. Aş vrea să ştiu sensul acelor plete lungi, de fapt mai mult cozi de cal, ale tuturor personajelor masculine; sensul costumelor lor (rochii-caftan, pe deasupra unor pantaloni-nădragi ca ale boierilor din Balcania turcită a secolului al XVIII-lea). Uneori, aveam impresia că asist la un spectacol de *karaghioz*, într-un sat din Anatolia; alteori, la un dans demonic tibetan. De altfel, scena finală, lupta-dans între Bhima şi Dusasana, admirabilă — îmi amintea un dans şamanistic tibeto-himalayan.

14 septembrie

Puţin înainte de amiază, întovărăşit de Ionel şi Marga Jianu, vine Petru Comarnescu. După douăzeci şi şapte de ani, a rămas acelaşi, dar puţin mai slab, încărunţit — şi fumând cincizeci de ţigări pe zi. Mergem la cafeneaua de pe Zattere, apoi la restaurantul „Carbonari". Stăm de vorbă până pe la patru. Ce-aş putea nota mai întâi? Titel e tot atât de volubil ca în tinereţea noastră. Încearcă să mă convingă să viu la Colocviul despre Brâncuşi, măcar pentru o zi-două. Spune că *ceva* s-a schimbat în ultimii ani în ţară, dar nu trebuie să ne facem prea multe iluzii.

Cum nu a avut o catedră şi nu este nici la Academie, ca să trăiască, lucrează douăsprezece ceasuri pe zi, scrie sute de articole, monografii despre artişti sau actori, despre mânăstiri şi pictori, şi multe altele.

15 septembrie

Dimineaţa, în San Marco. Îi întâlnesc pe Contesa Trevisan (măruntă, cu un enorm şi superb câine) şi pe Horia Lovinescu cu soţia lui. H.L. insista şi el să vizitez ţara. Tineretul, mai curajos decât au fost ei, cei care au astăzi cincizeci-şaizeci de ani, nu mai e inhibat de teroare. Citeşte chiar pe autorii strict interzişi. Aşa m-au citit şi pe mine, pe timpul când nu fusesem „reabilitat". Dacă aş veni în ţară, poate că aş putea „impune prin autoritatea mea ştiinţifică" studiile de istoria religiilor şi simbolism, interzise astăzi.

Chicago, 10 noiembrie

O doamnă care pregăteşte o teză de psihologia educaţiei îmi povesteşte lucruri uluitoare despre „religia şi mitologia" grupurilor de tineri din Los Angeles; nu numai despre *hippies*, ci tot felul de alte „secte". Reprezintă ceea ce sociologii americani numesc *the youth culture*. Copiii născuţi după explozia bombei atomice, o prăpastie între generaţia lor şi celelalte generaţii, aşa cum, probabil, nu s-a cunoscut în trecut. Nu pot „crede", nu pot „adera" la valorile „vechi". Şi, cu toate astea, trăiesc o viaţă religioasă autentică — deşi n-o numesc religioasă — şi nici măcar nu-şi dau seama de implicaţiile ei. Un nou fel de „iubire a aproapelui", o nouă valorificare a „libertăţii" şi a vieţii.

3 decembrie

De luni de zile, în vitrina librăriei Universităţii, pe strada 57, sunt expuse cărţi împotriva războiului din Vietnam, în frunte cu B. Russell. *The American Crimes in Vietnam*, ediţie ieftină, paper-back. Acum vreo două săptămâni, au apărut, în altă vitrină, operele lui Mao Tse în traducere engleză.

Evident, toate acestea par anevoie de crezut în Europa. Dar eu mă întreb ce *semn* să citesc în asemenea excese de toleranţă: forţă, încredere în ei şi în destinul lor „american", sau indife-

renţă, oboseală, primele simptome ale decadenţei? Până la ce limită se poate întinde toleranţa, *politic* vorbind?...

15 ianuarie 1968

Descopăr un text uluitor din Sf. Augustin (*Sermo suppositus* 120, 8) în care moartea lui Isus pe Cruce e înţeleasă ca o nuntă. „Asemenea unui mire [...], Cristos veni pe patul nupţial al Crucii şi, urcând-o, a împlinit nunta. Şi, când a auzit suspinul creaturii, cu dragoste s-a dăruit pe sine supliciului în locul miresei sale, astfel unindu-se pentru totdeauna cu femeia." Este interpretarea aceasta „invenţia" lui Augustin, cel atâta turmentat de ispite trupeşti? Sau e un motiv mai general? În acest caz, simbolismul *Mioriţei* are — sau ar putea avea — şi valenţe creştine. *Nunta asimilată morţii* nu e deci un motiv păgân, superficial creştinat.

26 ianuarie

Stau de vorbă cu studenţi de la douăsprezece jumătate la şase. O jumătate de ceas fiecare. Câte nu învăţ de la cei foarte tineri, din College. Bărboşi, cu plete de ţigani lăieţi, îmbrăcaţi excentric şi totodată sărăcăcios; *hippies*, specialişti în L.S.D. şi mescalină etc. Aceeaşi impresie generală ca şi la ceilalţi vreo douăzeci-treizeci, pe care i-am văzut luna aceasta: sunt toţi în revoltă deschisă contra ideologiilor părinţilor şi ale instituţiilor, îndeosebi contra instituţiilor academice (*the Establishment*). Ca un laitmotiv, revin câteva teme: antitradiţionalism, antireducţionism (sunt pentru Jung, contra lui Freud), interes pentru mistică, dar nu pentru „religiile-instituţii"; iubesc viaţa, sunt optimişti, găsesc înţeles şi semnificaţie în *ce li se întâmplă*. Din cei vreo zece-unsprezece pe care i-am văzut astăzi, toţi erau antiexistenţialişti (anti-Sartre, îndeosebi) şi numai unul (antropologie) era interesat de structuralism. Restul — mai mult „mistici". Ultimul: păr negru, căzându-i plete pe umeri, ochelari, obraz de fată. E la sociologie, dar toţi profesorii i se par „proşti, infantili sau

irelevanți". O experiență L.S.D. cu prietena lui: se țineau de mână și nu-și mai puteau da seama care era mâna *lui* și care a prietenei. Spuneau, atunci, *noi* — dar, de câte ori pronunțau cuvântul „*noi*", cele trei pisici pe care le avea se apropiau, săreau pe ei, îi mângâiau, ca și cum ar fi făcut și ele parte din acel plural: *noi*. Sentimentul că viața nu mai avea „granițe".

30 ianuarie

Morrissette mă prezintă lui Borges — aproape orb, cu fața răvășită de riduri, mobilă de nenumărate ticuri. Borges își aduce aminte de *The Myth of the Eternal Return*, și-mi atrage atenția că problema a fost discutată de Hume (evident, Hume — vorbind de atomi — se inspirase de la Lucrețiu; dar nu i-am spus asta).

Stranie conferință: a vorbit aproape un ceas despre *The Leaves of Grass*, fără nici o pauză, fără să caute un cuvânt, fără nici o ezitare, ținându-și capul aproape de microfon. Nu înțeleg dacă a improvizat sau a recitat un text învățat pe dinafară. Conferință plină de observații interesante.

Santa Barbara, 5 februarie

Într-un text de Corbin (intervenția lui la Congresul de la Geneva din septembrie 1966) găsesc aceste citate. *Récite le Coran comme s'il n'avait été révélé que pour ton propre cas* (Sohrawardi)[1]. *Si le sens du Coran se limitait aux circonstances et aux personnages à l'occasion desquelles il a été rélévé, il y a longtemps que le Coran serait mort*[2] (Bâqir Iman, secolul al VIII-lea). Aceste două texte ar putea justifica, singure, hermeneutica istorico-religioasă pe care o încercăm câțiva (Corbin, eu, Ricoeur —

[1] Recită Coranul ca și cum el n-ar fi fost revelat decât pentru propriul tău caz (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

[2] Dacă sensul Coranului s-ar limita la împrejurările și la personajele cu ocazia cărora el a fost dezvăluit, Coranul ar fi fost mort de mult (*lb. fr.*) (*n. ed.*).

dar cine altcineva, *deocamdată?*). Punctul de plecare: o revelație, chiar efectuată într-un moment istoric bine delimitat, e întotdeauna transistorică, „universală" și susceptibilă de interpretări personale. De fapt, termenul „interpretări" nu e destul de precis: e vorba de *transmutarea* persoanei care primește, interpretează și asimilează revelația.

Eu merg și mai departe: „hermeneutica creatoare" de care vorbesc în atâtea studii recente provoacă transmutări echivalente chiar când confruntăm nu o „revelație" tip Coran, ci forme religioase exotice (Indica etc.) sau arhaice („primitive").

8 februarie

Al doilea curs. Vorbesc liber, improvizez în fața unei clase tot atât de arhipline. (Doar câinele studentei nu mai traversează sala ca alaltăieri, ca să se apropie de catedră, să mă privească.) Discuție destul de lungă, dar oarecare. Oarecum dezamăgit. Dar îmi spun, ce-mi pasă? Nu sunt „studenții mei". În birou, vin să mă vadă câțiva. Unul din ei, cu plete lungi căzându-i pe umeri, îmi sugerează să vorbesc despre Yoga, misticism și, mai ales, să pun în legătură lumea arhaică și lumea orientală cu *modern world*. Evident, are dreptate. Dar eu n-am venit aici ca un *guru*, ci ca să predau un curs de istoria religiilor...

28 februarie

Christinel citește *The Quest for Corvo* de A.J. Symons, pe care am găsit-o în biblioteca lui Jonathan Smith. Nu îndrăznesc s-o răsfoiesc, de teamă să nu mă prindă — și să mă apuc s-o recitesc tocmai acum, când am atâtea pe cap. Admirabilă carte! Și îmi revine deodată în amintire acea noapte, în ianuarie 1941, la Oxford, când am descoperit-o. Locuiam, cu D. Danielopol, la Mse Sassoon (adică, mai precis, închiriasem toți împreună o casă). Invitați o dată la o distinsă doamnă, al cărei nume l-am uitat de mult. Dar văd încă vila și parcul și servitorul chinez — și atâtea etajere cu obiecte rare. În seara aceea, era invitat la masă și autorul faimoasei *The Bengal Lancer* (se făcuse și

un film, câțiva ani mai înainte). Foarte miop, dar nu purta decât monoclu — și, scăpându-l din întâmplare în farfuria cu supă, nu izbutea să-l găsească (evident, îl căuta cu lingura) și l-a ajutat Danielopol.

Se auzeau necontenit avioanele germane zburând deasupra Oxfordului — ca să se „odihnească", se spunea. (Aici scăpau de artileria antiaeriană.) Și gazda, văzând că mă interesa literatura fantastică și biografia — mi-a pus în mână, la plecare, *The Quest for Corvo*. Nu cred că am mai revăzut-o de atunci.

3 martie

Din ce în ce mai fermecat de fenomenul *hippies*. Mi-am adus aminte de povestirile unui student al meu: *hippies* alcătuiesc un fel de societate secretă de tip religios; vin tineri din toate colțurile Americii, fără bani, sunt găzduiți la necunoscuți (și ei tot *hippies*), mănâncă din ce li se oferă; au „magazine", unde fiecare își alege ce are nevoie: o cămașă, o haină, o pereche de sandale — și lasă ceva în loc, dacă are ce lăsa. Locuri în care se adună, în pădure, pe dealuri, trăiesc acolo într-o comunitate aproape primitiv-creștină. Toți lucrează, ascultă muzică, „meditează" etc. Fac dragoste „liberă" — dar nici o promiscuitate; nimic orgiastic; dimpotrivă, spun ei, nudismul fetelor și femeilor ajută „camaraderia".

De ce numesc eu această „mișcare" — religioasă sau cvasi-religioasă? Pentru că e o reacție contra lipsei de semnificație și vacuității unei existențe alienate, așa cum o cunosc în special noile generații americane (în rebeliune împotriva valorilor și idealurilor părinților). Acești tineri *cred* în viață, în libertate, în *agape*, în dragoste. Au găsit un *sens* vieții și cred într-o realitate *absolută*, care le poate fi accesibilă. În sfârșit, *trăiesc* libertatea, spontaneitatea, detașarea de lucruri.

5 martie

Ar trebui să scriu într-o zi un comentariu critic, discutând câteva articole apărute despre *La țigănci*. Am impresia că nu

s-a înțeles lucrul esențial: povestirea aceasta nu „simbolizează" nimic, adică nu transformă realitatea imediată printr-un cifru. Nuvela fundează o lume, un Univers independent de geografia și sociologia Bucureștiului de prin anii 1930–1940. Nu trebuie căutat *la ce se referă*, în realitatea care ne este accesibilă *nouă*, diferitele episoade, nici ce *reprezintă* cutare sau cutare personaj. Este prezentarea unui Univers nou, inedit, cu legile lui proprii — și această prezentare constituie un act de creație, nu numai în înțelesul estetic al expresiei. Pătrunzând în acest Univers, învățând să-l cunoști, savurându-l — ți *se revelează* ceva. Problema care se pune criticului nu este: cum să descifrez „simbolismul" povestirii? Ci: admițând că povestirea m-a „fermecat", *m-a convins*, cum să interpretez mesajul pe care-l ascunde realitatea ei (mai precis, această nouă specie de *realitate* care mi se dezvăluie citind „aventura" lui Gavrilescu)?

10 martie

Tot despre *La țigănci*. O *asemenea* literatură fundează propriul ei Univers; întocmai după cum miturile ne dezvăluie fundarea Lumilor, a modurilor de a fi (animal, plantă, om etc.), a instituțiilor, a comportamentelor etc. În acest sens se poate vorbi despre prelungirea mitului în literatură: nu numai pentru că anumite structuri și figuri mitologice se regăsesc în universurile imaginare ale literaturii, ci mai ales pentru că în amândouă cazurile e vorba de creație, adică de „crearea" (= revelarea) unor lumi paralele Universului cotidian în care ne mișcăm. *La țigănci*, ca și un mit polinezian sau nord-american, este și nu este o lume „reală", o lume, adică, în care trăiește, sau poate trăi, omul de toate zilele. Dar, întocmai ca și mitul, *La țigănci* (și alte nuvele de acest fel) revelează semnificații nebănuite, *dă sens* vieții „de toate zilele".

Chicago, 21 martie

Sunt fericit să descopăr, într-un articol al unui specialist, ceea ce bănuiam, ceea ce, mai degrabă, *știam* într-un chip in-

tuitiv: anume, că *electronic computers* sunt admirabile când e vorba de „limbi ideale" şi de relaţii abstracte — dar sunt neputincioase să simuleze acel fel de inteligenţă pe care şi animalele îl posedă, adică, în primul rând, recunoaşterea formelor şi structurilor (*pattern recognition*).

16 aprilie

Husserl spune: filozoful se află într-o stare de perpetuu început. Filozofia nu se poate considera pe sine ca definitiv stabilită în nici unul din adevărurile pe care le atinge; este o experienţă necontenit reînnoită a propriului ei început.

Pe cu totul alt plan se regăseşte aici necesitatea de a recupera periodic „începuturile", de reîntoarcere la „origini", care caracterizează lumea arhaică.

19 aprilie

Aflu de această întâmplare, care a avut loc în Bengal în timpul ultimului război: un proprietar a murit, şi corpul i-a fost transportat la Darjeeling, să fie incinerat. Dar o furtună a stins rugul, şi bogătaşul fu găsit viu de un grup de *sannyasi* care, după cum le e obiceiul, cutreierau „cimitirele", locurile unde se ard morţii. Îşi pierduse complet memoria şi a rămas cu grupul de asceţi. I se spunea *sannyasi* Bhowal. După vreo doisprezece ani, în care timp a trăit ca orice alt *sannyasi*, şi-a recăpătat deodată memoria. Şi acum e foarte curios ce-a urmat: s-a întors acasă şi a început o lungă serie de procese ca să-şi recapete averea. Dar, după tradiţie şi Dreptul civil (arhaic) indian, un *sannyasi* care se reîntoarce la viaţa civilă trebuie tratat ca un *Candala* (un fel de *untouchable*[1]). Din punct de vedere juridic, marea dificultate nu era că „înviase", ci că renunţase la regimul lui civil de *sannyasi*.

Ce mă tulbură în acest caz este faptul că, după doisprezece ani de asceză şi contemplaţie, omul, recăpătându-şi memoria,

[1] De neatins (*lb. engl.*) (*n. ed.*).

se reîntoarce la prima lui identitate — ca şi când experienţa lui „spirituală" recentă n-ar fi existat...

21 aprilie

Foarte interesat de această observaţie: *In psychanalisis Freud brought into the most intimate partnership a science of human change and the art of self liberation*[1], *The Self in Transformation*, p. 67). O funcţie similară în acord cu istoria religiilor. În măsura în care *înţelegi* un fapt religios (mit, ritual, simbol, figură divină etc.), *te schimbi*, te modifici — şi această schimbare echivalează cu un pas înainte în procesul de *self-liberation*. Dacă ai înţeles cu adevărat „renunţarea la fructul acţiunii", cheia de boltă a *Bhagavad Gîtei*, eşti *altul* decât cel ce erai până în clipa care a precedat înţelegerea; şi, dacă te compari cu cel care erai mai înainte, îţi dai seama că eşti mai „liber", că te-ai eliberat de o „iluzie", de o „povară", de o „inhibiţie", că ai scăpat de „ceva care te apasă" (fără să ştii ce anume, fără să fi *ştiut* — mai înainte — că te apasă...").

New York, 26 aprilie

Ce-şi propune, Ignaţiu de Loyola, prin faimoasele lui exerciţii meditative? *Să reactualizeze concretul (Patimilor) lui Isus*, de la forme şi imagini mentale, la conţinutul lor senzorial: călugărul în meditaţie *vede* culori, simte, miroase etc. Deci, *acel timp (illud tempus)* al Sfintelor Patimi redevine actual. Aşa se petrec lucrurile şi în religiile arhaice. Deci, din acest punct de vedere, nu există soluţie de continuitate de la *primitivi* la creştini.

27 aprilie

„Evenimentele" de la Columbia University. Inutil să le mai rezum. Ca de obicei, o mână de specialişti (agi-prop) reuşesc

[1] În psihanaliză, Freud a realizat cea mai strânsă legătură între o ştiinţă a schimbării umane şi arta autoeliberării (*Ib. engl.*) (*n. ed.*).

să exalte câteva sute de naivi, ambiţioşi sau excentrici. „Ocupă" una sau mai multe clădiri. Sunt prezentaţi la televiziune şi fotografiaţi, intervievaţi de ziarişti — şi propaganda face să se aglutineze încă o sută-două de studenţi, dar şi multe sute de curioşi şi gură-cască. Ce vor „studenţii"? Ceva care în cele din urmă este acceptat de Universitate. Dar ei nu cedează, pentru că ei cer ceva mai mult, sau cel puţin *să fie amnistiaţi*. (Aşa s-a întâmplat şi la Chicago, şi în alte părţi.) Deci, în fond, „revoluţie" fără absolut nici un risc. Dacă, în cele din urmă, poliţia intervine ca să-i evacueze, sunt din nou televizaţi şi devin celebri (victime ai terorii poliţiste). Şi toate acestea datorită unei infime minorităţi dinamice, pregătite pentru războiul civil de guerilă, care începe în atâtea părţi deodată şi în S.U.A., şi în restul lumii.

Eram aseară la Theodor Gaster. Soţia lui, emigrantă de origine germană, îmi mărturisea impresiile ei: „Mi se părea că văd a doua oară acelaşi film." De la SS la devastările studenţeşti, în numele „democraţiei" (ni s-au arătat birourile Universităţii după ce-au fost evacuaţi studenţii), parcă nici n-a trecut aşa mult: douăzeci şi cinci-treizeci de ani. Şi câteva milioane de morţi.

5 mai

Extraordinara mitologie indiană a spermei! Shiva şi Parvati copulează o mie de ani. Când actul e încheiat (adesea, printr-o întrerupere violentă, căci intervin ceilalţi zei), numai jumătate din emisiunea seminală rămâne în Parvati, cealaltă jumătate se revarsă în Agni, care o dă zeilor, şi aceştia o înghit sau o vomită, şi din sperma vărsată se face un lac etc. etc. Şi multe alte mituri cu zei înghiţind sperma, sau Brahma (şi alţi zei) văzând o zeiţă şi ejaculând sperma pe pământ etc.

11 mai

Extenuat de corespondenţă; uneori, răspund la zece-douăsprezece scrisori în aceeaşi zi. Redfield îmi spunea că o dată

l-a văzut pe Shills intrând în birou, dând cu ochii peste maldărul de scrisori care tocmai sosiseră şi zvârlindu-le pe toate la coş, nu numai fără să le deschidă, dar chiar fără să vadă de unde sunt. Poate erau şi cecuri printre ele, adaugă Redfield.

17 mai

Cu câtă melancolie am terminat excelenta biografie a lui Macedonski, de A. Marino. Nu mă supără megalomaniile lui Macedonski, încrederea absolută pe care o avea în geniul lui, egocentrismul lui. Dar melancolia e provocată mai ales de iluziile pe care şi le făcea Macedonski la Paris; că va cuceri Parisul cu „relaţiile" lui, cu apariţia romanului, cu cele câteva articole ale lui — sau despre el — publicate în reviste de a treia mână. Şi *publicitatea* demnă pe care şi-o făcea — scriind singur notiţe despre el, lăudându-se, anunţând că Europa întreagă e la picioarele lui etc. etc. E aproape de necrezut. Omul îşi închipuia că prin asemenea informaţii se va „lansa" în ţară. Melancolie — să vezi cum un mare poet tânjeşte după „gloria" Parisului, sperând că două-trei notiţe semnate de necunoscuţi vor face din el un al doilea D'Annunzio...

7 iunie

În literatură, ca şi în artele plastice, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, operele trebuiau *să semene* cu „realitatea"; după 1890–1900, literatura trebuia *să simbolizeze* ceva. În ultima vreme, se înţelege că arta — literatura, plastica, muzica — trebuie să creeze universuri autonome. (Evident, Bach înţelesese de mult lucrul acesta...)

16 iunie

Recitesc *În curte la Dionis* şi fac ultimele corecturi, înainte de a încredinţa manuscrisul lui Christinel, pentru dactilografiere. Mă întreb ce se va înţelege din această nuvelă — şi *cine* va înţelege. „Simbolismul" de bază e evident (sau, cel puţin, aşa

mi se pare mie): e inversiunea mitului orfic. Nu Orfeu coboară în infern ca s-o readucă pe Euridice la viață, ci ea, femeia (Leana), îl caută, îl găsește și-l scoate din „Infern" (adică din „pierderea de sine", amnezia, alienarea în care sombra — periodic — Adrian). Dar câte alte „sensuri", doar sugerate în nuvelă, nu se adaugă bine cunoscutului scenariu mitologic! În primul rând, răsturnarea „ierarhiei": Adrian afirmă că el singur a înțeles sensul mitului orfic; spune că Orfeu nu se adresa „elitelor", ci oamenilor de rând, mulțimii. Pe ei voia să-i transforme, obținând această mutație a omului fără de care lumea e ursită autodestrucției. De aici, pentru Adrian, valoarea *politică* a Poeziei. Dar această Poezie el n-o comunică *direct*, publicând-o. Însărcinează pe Leana s-o „cânte" prin cârciumi și grădinile de vară. Asta nu mai aparține mitologiei orfice, ci amintește unul din motivele gnostice: inactivitatea bărbatului. Ca și în filmul lui Bergman, *The Magician*, Profetul (= „Simion Magul") e „mut" și se „exprimă" prin soția lui (= „Elena"). Pe de altă parte, Adrian își compară soarta cu cea a lui Orfeu, ucis și sfârtecat de bacante. Își leagă „moartea" de o femeie (Îngerul morții) — și se poate înțelege că, indirect, amnezia lui i-a fost provocată de Leana (știind că nu-i place să aștepte, i-a spus șoferului să mâne cât putea de repede, și asta a făcut posibil accidentul). Se mai poate înțelege că amnezia a fost pricinuită nu de vreo contuzie cerebrală, ci numai pentru că, întorcându-se și privind înapoia lui, a văzut că șoferul murise.

Dar câte alte lucruri rămân neînțelese! Încă nu știu cine este Adrian (Leana îi spune că „dacă s-ar arăta acum" ar fi înțeles). Se ghicește că, între perioadele de amnezie, trăiește oarecum fără identitate — singura lui identitate: e „Poet" —, trăiește undeva la țară sau în vreun oraș de provincie. Dar, foarte probabil, are lungi, periodice epoci de amnezie — și atunci e îngrijit în vreun sanatoriu din străinătate. E cel puțin bilingv (dacă nu poliglot) și e bogat. Leana îi spune „Măria ta". De ce? Numai pentru că e un „Prinț al Poeziei", sau pentru că-l iubește?

Boston, 23 iunie

La prânz, când aşteptam taxiul care trebuia să mă ducă la aeroport, erau deja 95 de grade Fahrenheit. La aeroport, căldura era înăbuşitoare, şi începeau să se adune norii. Surpriză, ajungând la Boston: senin, răcoare, un vânt leneş dinspre Ocean. Mă aşteptau Rasmussen şi un profesor de la Boston College, specialist în Heidegger. Soseşte, de la Toronto, Father Lonergan, autorul mult discutatei cărţi *Insight*. Cinăm toţi, împreună cu şeful departamentului de filozofie, la restaurantul de la ultimul etaj al noului zgârie-nori, *Prudential*. Plimbare, la căderea nopţii, în această *plazza* cu atâtea clădiri noi, majestuoase, senine. Nu mai recunosc, de aici, Bostonul pe care-l cunoscusem acum cinci-şase ani.

Apoi, la „Charter House", unde sunt găzduit, discuţie până la miezul nopţii cu Rasmussen: ce probleme ar fi mai nimerit să prezint mâine şi poimâine, în cadrul Colocviului despre *Methodology in Religious Studies*.

Boston, 24 iunie

Vreo şaptezeci-optzeci de ascultători, dintre care aproape jumătate profesori şi călugări (unii din ei veniţi, pentru acest colocviu, din Europa şi din India). Vorbesc liber şi destul de rar, ca să poată fi înregistrat. Primul argument: „sacrul" este un element în *structura* conştiinţei, nu un moment în *istoria* conştiinţei. Apoi: experienţa sacrului este indisolubil legată de efortul omului de a construi o lume care să aibă semnificaţie.

Am insistat asupra acestui fapt: hierofaniile şi simbolurile religioase constituie un *limbaj* prereflexiv. Fiind vorba de un limbaj specific, *sui-generis*, necesită o hermeneutică specială. În lucrările mele, am încercat să elaborez această hermeneutică, dar am ilustrat-o *practic*, pe documente. Rămâne acum ca eu, sau altul, să articuleze această hermeneutică în mod sistematic.

6 iulie

Îmi pare rău că nu prea știu cum să găsesc ceea ce se numește aici *the underground press*[1]. Din când în când, îmi cad în mână, aduse de unii din studenții mei, reviste și foițe ale acestei „prese subterane". Un lucru mă izbește de la început: în pofida excesului de sex, nudism, libertate orgiastică etc., tonul acestor texte în aparență lubrice sau chiar pornografice e religios, da, religios. Orice expresie a dragostei, mai ales a dragostei fizice, e acceptată cu emoție și reverență.

Așa cum am repetat-o de nenumărate ori, s-ar putea ca și viața sexuală neinhibată pe care o exaltă tânăra generație de rebeli să facă parte din procesul (inconștient) de redescoperire a sacralității Vieții.

30 iulie

Setea de *a rămâne*: Karl Barth e întovărășit încontinuu de bătrâna secretară, care-și notează într-un carnet toate convorbirile Maestrului cu diverși oameni mari și mai mărunți pe care-i întâlnește. (I-am văzut la lucru când se aflau la Chicago.) Un nou Eckermann? Mă îndoiesc. Barth *a spus tot* în masivele, prolixele lui tomuri. Sper că bătrâna secretară va nota și observațiile *celorlalți*...

1 august

Bucuria inteligenței (a spiritului) atât de „senzual" exprimată în *Cântarea Cântărilor* și în toată poezia spirituală și mistică. De când a ajuns „inteligența", cel puțin în cultura occidentală, un echivalent al tristeții?

21 august

Pasionante coincidențe în istoria spiritului. Pentru Kogi din Sierra Nevada, perfecțiunea nu consistă în a face binele, ci în

[1] Presa ilegală, clandestină (*lb. engl.*) (*n. ed.*).

a dobândi un echilibru între cele două forţe antagonice, ale binelui şi răului. Asta îmi aduce aminte de Goethe, dar mai ales de C.G. Jung: pentru care idealul omului nu e *perfecţiunea*, ci *totalitatea*.

Paris, 20 septembrie

I. Negoiţescu vine să mă vadă şi stăm de vorbă două ceasuri. Îmi povesteşte cum a fost condamnat la cinci ani închisoare pentru că ar fi citit un „manifest" scris de câţiva călugări; era, de fapt, un text destinat „Occidentului" şi în care se vorbea despre persecuţiile catolicilor. Îmi spune atâtea altele despre cultura şi mai ales literatura de astăzi. Interesul tineretului pentru metafizică, poezie, mistică. Suspiciunea şi refuzul tuturor autorilor care au fost protejaţi de regim. De aici pasiunea pentru noi, cei din exil — cincisprezece ani ţinta injuriilor tuturor oficialităţilor reperiste, de la criticii literari la politruci.

Paris, 2 octombrie

Îi întâlnesc pe Harry Brauner şi Lena Constante (soţia lui), condamnaţi prin 1947–[19]48 în procesul Pătrăşcanu şi eliberaţi doar acum câţiva ani. Lena a făcut opt ani de celulă. Singură. N-a vorbit şi n-a văzut pe nimeni. Ca să nu înnebunească, a compus piese pentru copii. Nu se grăbea: „scria", în gând, o piesă în câteva luni. A fost condamnată pentru că, împreună cu soţia lui Lucreţiu Pătrăşcanu, a înfiinţat şi condus după 1945 un teatru de marionete.

Amândoi *laudă* existenţa pe care au descoperit-o în temniţă. Mărturisesc că nu regretă aceşti cincisprezece-şaisprezece ani de puşcărie. El, Brauner, învăţa pe de rost poeziile (mistice) pe care i le comunica Nichifor Crainic, prin alfabetul Morse, bătând cu pumnul în peretele celulei vecine. Şi acestor poeme religioase, Brauner le compunea muzica. Totul în minte. Regăsirea funcţiei primordiale a memoriei...

Chicago, 27 octombrie

Alaltăieri, la Kalmazoo, spuneam, într-o discuție, că ne aflăm astăzi *nu* într-o epocă alexandrină, cum greșit se crede, ci în epoca lui Herodot: descoperim și *luăm în serios* lucrurile *barbare*, exotice.

14 noiembrie

Astă-seară, la Joint — Seminarul pe care-l conducem, Paul Ricoeur și cu mine — se discută Jung. La observația unuia din studenți că Freud e „urban", iar Jung „rural", amintesc că sexul și erotica nu joacă aproape nici un rol în folcor și în literatura populară. Dimpotrivă, sexualitatea pentru populațiile urbane, desacralizate, reprezintă ultimul izvor al „numinosului": e viață, mister și sacralitate totodată. Evident, Freud nu judeca sexualitatea drept ultima posibilitate a omului modern de a experimenta sacrul, ci ca o păcăleală (termenul englez *delusion* e mai clar), care trebuie demistificat. Freud era ultimul puritan. Dar, fără să-și dea seama, vedea în sex „totul" tocmai pentru că, pentru un „urban", *asta* era ultima legătură organică cu sacralitatea. Amintesc, printre exemple, simbolismul urcării treptelor și al ascensiunii în care Freud vedea actul sexual, deși acesta este numai *unul* din sensurile simbolului. Sensul „total", care dă înțeles întregului și părților, e: modificarea modului existențial (de la profan la sacru, de la viață la moarte etc.).

21 noiembrie

Ca de obicei când mă simt obosit, bolnav, deprimat (și cum să nu fiu, când încă nu știu de ce sufăr?), iau din raft *Gespräche mit Goethe* a lui Eckermann și încep să citesc la întâmplare, volumuri întregi. Mă trezesc târziu, înseninat, reconfortat. Misterul atracției acesteia totale pentru Goethe încă mă fascinează. Orice gând sau pagină a lui, orice carte în legătură cu el mă proiectează într-un Univers stenic, luminos, familiar. Îmi vine să strig: *Asta* e lumea mea, pentru asta am fost făcut etc. Și,

de câte ori trădez prea din cale afară această vocaţie şi mă las antrenat în lucrări şi responsabilităţi care nu-mi erau ursite, mă îmbolnăvesc. Înainte de boala propriu-zisă (ca cea de acum), sunt împuţinat şi steril, enervat, fără chef.

23 noiembrie

În al doilea volum al *Autobiografiei*, B. Russell vorbeşte despre coşmarurile lui, la începutul războiului din 1914–[19]18. Şi adaugă: *I spoke of them to T.S. Eliot, who put it into The Waste Land*[1] (p. 7). Mă întreb în ce măsură e adevărat. Iar dacă e adevărat, mă fascinează şi mai mult *The Waste Land* în care Eliot „a pus" şi coşmarurile lui B. Russell, şi *The Golden Bough*, şi ceea ce învăţase citind *From Ritual to Romance* a lui Jessie Weston, şi alte lucruri — şi, din acest haotic manuscris, Erza Pound a extras unul din marile poeme ale secolului.

Fără dată (1968)

Furia, exasperarea lui F. după ce a citit nu ştiu ce carte despre sfârşitul lumii. Îl ghiceam cât se simţise de umilit, el, savantul prin excelenţă raţionalist, crezând numai în ştiinţă şi în progresul nelimitat al tehnologiei, când a descoperit miturile indiene despre *Kaly-yuga* şi distrugerea Pământului printr-o gigantică incinerare. Pentru că toate aceste mituri şi legende, îmi spunea, sunt pur şi simplu elucubraţiile unei imaginaţii bolnave, obsedate de prodromul apocaliptic: decadenţa tot mai accelerată a societăţilor umane, anarhia universală, triumful răului şi, în cele din urmă, catastrofa cosmică, incinerarea şi combustia Pământului. Dar, mă asigura, nici una din aceste orori nu e inevitabilă, nu face parte din preţul pe care trebuie să-l plătim pentru progresul prodigios al ştiinţelor şi tehnicii în ultima jumătate de veac. (Ştiam mai de mult ce înţelegea F. prin „preţul care trebuie plătit": mutilarea şi devastarea Naturii, urâţenia

[1] I-am vorbit despre ele lui T.S. Eliot, care le-a pus în *The Waste Land* (*lb. engl.*) (*n. ed.*).

oraşelor, poluarea atmosferei etc.). Dacă incinerarea planetei i se pare, acum, inevitabilă — asta se datoreşte exclusiv nepriceperii şi ambiţiilor ridicole ale şefilor politici care conduc popoarele. *Dar asta este doar o întâmplare!* exclamă, apăsând cuvintele. Faptul că suntem condamnaţi la incinerare colectivă nu are nimic de-a face cu descoperirile ştiinţelor, nici cu progresul gigantic al tehnologiei. *Se putea întâmpla tocmai contrariul*: condusă de şefi inteligenţi şi responsabili, planeta s-ar fi aflat astăzi în pragul unei noi etape, pe care F. nu şovăie s-o numească „paradiziacă"...

Este umilit pentru că acei câţiva halucinaţi din India şi Persia, care, acum două-trei mii de ani, anunţau cu atâta dezinvoltură sfârşitul lumii, ar putea fi confirmaţi într-un viitor mai mult sau mai puţin apropiat. Şi totuşi, n-au nici un merit, repetă F., căci profeţiile lor sunt ridicole şi absurde. Dacă vom sări toţi în aer, nu va fi pentru că *ei* au avut dreptate, ci pentru că *noi* am fost nişte imbecili!...

*

După ce a plecat, a trebuit să deschid repede fereastra. Pentru întâia oară, aici, în S.U.A., am reîntâlnit mirosul trupului nespălat, al hainelor îmbâcsite de praf şi năclăite de transpiraţie. Auzisem că mulţi dintre *hippies* nu se spală, dar credeam că e o legendă, abil întreţinută pentru valoarea ei propagandistică. De data aceasta, m-am convins că şi murdăria face parte din ideologia şi practicile „rebeliunii". Este expresia aceleiaşi voinţe de a protesta contra societăţii opulente, de a proclama zgomotos desolidarizarea de idealurile morale, politice şi estetice ale părinţilor.

În fond, această ultimă manifestare a desolidarizării de valorile generaţiilor precedente continuă tradiţia anilor 1950, când diverşi şi numeroşi exegeţi au arătat *că nu întâmplător* urâtul şi diformul triumfă în artele plastice, iar literatura aşa-zisă narativă este plicticoasă, dacă nu chiar de-a dreptul ilizibilă: asta face parte din *Zeitgeist*. Epoca noastră pur şi simplu nu îngăduie o altfel de creativitate. Urâţenia, plictiseala, exaltarea ne-

semnificativului, pe care le întâlnim în creaţiile artistice din ultimii douăzeci de ani, sunt, alături de nihilismul în filozofie, anarhismul în etica socială şi violenţa în activitatea politică, expresii ale aceleiaşi situaţii existenţiale, specifice omului societăţilor occidentale. Succesul fără precedent al drogurilor halucinogene în rândurile tineretului ilustrează acelaşi sindrom.

Hainele rupte, pantalonii şi cămăşile în zdrenţe, neglijenţa provocatoare, murdăria urmăresc, într-un anumit fel, să anuleze „gloria şi farmecul" corpului omenesc, descoperit şi idealizat de Renaşterea italiană. De mai multe ori, în istoria recentă a artelor plastice, corpul uman a fost „demitizat", mutilat, transformat în figuri geometrice, în cele din urmă abolit. Dar unii dintre *hippies* experimentează acest proces de anulare a idealului renascentist *asupra propriului lor corp.*

Ce e şi mai curios: asta se întâmplă în acelaşi moment istoric când, pentru întâia oară în istoria civilizaţiei creştine, sexualitatea neinhibată triumfă pretutindeni, şi se redescoperă beatitudinea aproape rituală a nudităţii...

Santa Barbara, 2 februarie 1969

De dimineaţă, la Chicago, se întunecă, se lasă ceaţă — şi ne îndoim că vom mai putea pleca. Avionul nostru întârzie aproape un ceas. Apoi, pe pistă, aşteptăm încă o jumătate de ceas să ne vină rândul. În sfârşit, plecăm. După vreun ceas, se face atât de frumos, încât vedem Rocky Mountains scăldaţi în soare. Ajungem cu întârziere la Los Angeles, aşa că pierdem legătura cu Santa Barbara. Aşteptăm aproape două ceasuri. Avionul care ne încarcă — mărunt, scund, cu numai opt locuri — zboară lin deasupra golfului. La Santa Barbara, ne aşteptau Florence şi Bob Michaelson, care ne conduc până la Bonnymede. Regăsim cu încântare apartamentul „nostru" de anul trecut, 1363 Plaza Pacifica. Deschidem uşile şi ieşim pe terasă. Oceanul e încă înfuriat. Bob Michaelson ne povestise consecinţele diluviului de acum vreo zece zile — mâlul care a intrat în atâtea case con-

struite în coastele colinelor, mâlul şi torentele care invadaseră grădinile de la „Biltmore Hotel" şi chiar de aici, la Bonnymede.

Santa Barbara, 3 februarie

Plaja a fost înghiţită de ocean. Şi stâncile sunt negre, uleioase, iar pe mal valurile zvârlă încontinuu alge îmbibate în petrol. În larg, se văd cele şase-şapte vase petroliere. Acum câteva zile, una din conducte s-ar fi spart, şi de atunci 21 000 de litri de petrol sunt zvârliţi zilnic pe toată coasta. Nu se mai văd pescăruşii de anul trecut. Ne plimbăm mult pe dâmbul de deasupra plajei. Miroase puternic a petrol...

8 februarie

Pur şi simplu superb. Ne plimbăm un ceas către Montecito, pe sub eucalipţi uriaşi, pe sub arbori de mimoza în floare. Ne întoarcem pe lângă acea frumoasă, veche, nobilă casă în pădure, cu terasele spre plajă; foarte probabil, proprietatea celui care a vândut mai târziu aceste terenuri pe care s-a clădit Bonnymede.

Seara, cinăm la Comstock. Aflăm că oraşul Santa Barbara a cerut 1 500 milioane dolari despăgubiri Societăţii petroliere.

11 februarie

De dimineaţă, plaja e plină de lucrători. Au venit, cu căşti de metal şi unelte, s-o cureţe de păcură. Deocamdată, adună lemnele şi algele încărcate de păcură şi le transportă într-un camion. Aflu că sunt „delincvenţi", din închisorile locale. Munca le e plătită cu ceasul, după tariful sindical. Îmi închipui cât sunt de încântaţi să poată lucra în marginea Oceanului, în plin vânt...

După-amiază, seminar despre *Naissances mystiques*, *Birth and Rebirth*. Cât sunt de pasionaţi tinerii studenţi de „iniţiere"...

13 februarie

La două, vine să mă vadă unul din studenţii mei. Tânăr, cu barbă, seamănă cu un Cristos de carte poştală ilustrată. Îmi po-

vestește viața lui (are douăzeci și doi de ani). Până anul trecut, era „existențialist" ateu și nihilist — Sartre, Camus et compagnie. Studia dramaturgia și visa să ajungă regizor. În primăvara 1968, a citit câteva cărți: *Tao-te-King*, Aurobindo, *Tertium Organum*, cărți care l-au dus apoi la alchimie, misticism, astrologie, tarot. Acum, *știe*.

Aflu multe despre „mitologia" Californiei. Bunăoară, că o „Renaștere" e pe cale să înceapă în Santa Barbara (a fost anunțată și de Dalai Lama!), că Los Angeles e „năclăit în materie", iar San Francisco e „decadent".

27 februarie

Studenți de la două la trei, apoi Seminar până la cinci. Seara, una din studente, în apartamentul elegant, aproape luxos, din Isla Vista, cartierul în care locuiesc 10 000 de studenți și în care se află doar un cinematograf și o „cafeteria". (Și se mai întreabă lumea de ce izbucnesc, atât de sălbatice, revoltele studențești. Ce vor să facă tinerii aceștia singuri?...)

Chicago (fără dată)

Am primit mai de mult o scrisoare tragică, pesimistă, a unui tânăr român: a reușit să treacă granița pentru întâia oară când avea treizeci de ani. Destinul acestei generații de tineri oropsiți, care nu pot crede în marxism și nu li se îngăduie să citească filozofii, misticii și teologii, singurii autori care îi interesează. „Toată minciuna umanist-dictatorială ne-a scârbit peste măsură", scrie. A crezut în filozofie, dar, după ce-a putut citi Biblia (în străinătate!), își dă seama că „acest loc central numai Dumnezeu cel viu îl poate ocupa. El dă nădejde și pace în sărăcia și agonia în care am fost aduși în aceste vremuri potrivnice. Cea mai bună parte din tinerii pe care îi știu de nădejde în țară calea asta au luat-o. Mare păcat este numai că nu pot intra tinerii cu facultăți în mânăstire. De s-ar putea, cred că în România acum mulți, poate cei mai buni, ar lua drumul pustniciilor."

Aflu câteva nume purtate de puritanii americani în secolul al XVIII-lea. Trebuie să-l notez aici măcar pe acesta: Praise-God Avoid-Fornication Bearbones. *Orice* putea servi ca prenume, la puritani. Dar „Avoid-Fornication" mi se pare pur şi simplu excepţional. Şi, mi se spune, omul acela a fost însurat, a avut copii...

*

Cum s-au „salvat" scriitorii germani emigraţi în S.U.A.: lucrând, continuând creaţia începută în Germania. Thomas Mann e caracteristic: chiar şi înainte de a emigra în S.U.A., schimbând necontenit domiciliul, în Elveţia, în Franţa (apoi la Princeton, la Los Angeles), suporta totul pentru că scria la tetralogia *Joseph*. Asta i-a îngăduit continuitatea şi unitatea lăuntrică pe care le ameninţa exilul.

*

Acest amănunt interesant, pe care îl aflu de la un ilustru editor catolic: cărţile de teologie nu se mai vând deloc, şi cauza e asta: după *aggiornamento*, nu se mai ştie care e poziţia Bisericii asupra diferitelor probleme, şi atunci nici teologii, nici laicii nu mai citesc cărţi. Aşteaptă.

*

La 9 noiembrie 1824, Goethe îi vorbea lui Eckermann despre Klopstock, pe care-l admirase mult în tinereţe şi pe care-l considera un fel de „strămoş". Dar spune că nu i-a trecut prin minte să reflecteze asupra operei lui Klopstock sau s-o discute, s-o compare cu scrierile altor autori. „Am lăsat ca cea mai bună parte a ei să opereze asupra mea şi am continuat mai departe pe drumul meu."

Este exact poziţia mea faţă de scriitorii, savanţii sau filozofii pe care i-am admirat, de la care am învăţat, care m-au stimulat. Nu-i *discut*. Asimilez de la ei ce-mi trebuie, şi-mi văd de drumul meu.

*

Continuu să scriu, când mai bine, când mai rău, când mai mult, când mai puțin, la capitolul religiilor iraniene. Dar efortul pe care-l fac de a „spune pe scurt", de a nu mă lansa în exegeze și ilustrații — mă întreb dacă merită. În cele din urmă, poate că mă voi decide să scriu așa cum mă îndeamnă inima — și subiectul! — și apoi să suprim, să reduc, să rezum.

*

Seminar. Un student de la antropologie care e și actor (joacă în *Don Carlos*, „după Schiller", precizează — căci este vorba de o piesă nouă), vorbește despre Antonin Artaud. Pretext de a mărturisi: ce fac ei, actorii, când joacă în *Don Carlos*. Cum aș putea rezuma? Se pare că, pentru ei, teatrul, spectacolul, este un „exercițiu spiritual", dar care seamănă mai degrabă cu un dans exotic, controlat „printr-un fel de Yoga". Toate astea ca să obțină — *înainte* de spectacol — o „comunitate psiho-fiziologică" a întregii trupe. Dar, adaugă, nu reușesc, *prin spectacol*, să obțină aceeași comunitate *cu sala*. Dimpotrivă, simt agresivitatea sălii — căci spectatorii reacționează instinctiv în fața izolării egoiste, beatifice, a celor de pe scenă.

Comentariile mele, apropo de formula: „Artaud a vrut să scrie un teatru care să pună capăt Teatrului." Le vorbesc despre „timpul concentrat al spectacolului": cum se iese din timpul istoric (prezentul cronologic) și se pătrunde într-un alt ritm temporal. Despre *karma* în teatru: actorul care se „purifică" încarnând, actualizând existențial atâtea tipuri umane, atâtea destine. Amintesc de Gordon Craig și Stanislavski, și „Teatrul solar" sau „lunar" al lui Artaud — și-i întreb: ce se poate face astăzi în teatru știind ce știm? Discuție pasionantă, deși foarte puțini, în clasă, erau familiarizați cu teatrul de „avangardă". Dar simțeau că, în acel moment, nu mai participau la un exercițiu scolastic, „academic" (cum se spune aici, în S.U.A.). Că sunt implicați în ceva *real*, *viu*, *autentic*. Întrebările pe care mi le puneau despre Ionesco, bunăoară, și teatrul francez contemporan...

•

Vine din nou tânărul student (*undergraduate*) la „General Studies", toboşar, hippy şi, cum precizează, „mistic-şaman". Vine să mă vadă, ca şi data trecută, acum vreo două luni, ca să-mi povestească „experienţa lui iniţiatică". Pe coastă, lângă San Francisco (unde a rămas vreo trei ani, cu orchestra pe care o improvizase — un pianist, un ghitarist şi el, toboşarul — trăind, tustrei, din ce căpătau la biserici, în baruri, în restaurante, pe unde erau lăsaţi să cânte; dar uneori, adaugă, nu le ieşea nici costul benzinei!), pe coastă deci, într-o dimineaţă (după ce fumase marijuana), plimbându-se, găseşte un zmeu de hârtie roşie cu un diavol înaripat desenat pe el. Îl ia în spate (şi, pe drum, îşi aduce aminte că e Vinerea Mare şi deci poartă „crucea" zmeului) şi se întoarce acasă. Repetiţia cu orchestra lui, la care se adăugaseră încă trei tineri — un gornist şi două clarinete. Şi deodată, în timp ce bătea toba din ce în ce mai intens, ridicând privirile vede Diavolul (din zmeu) cum se coboară şi-l pătrunde. Cade în genunchi, dar ceilalţi continuau să cânte, crezând că e doar consecinţa marijuanei. I se pare că e mort, deşi se simte pe pământ, şi simte de asemenea că îi cresc „puterile", că poate, de acum înainte, ajuta oamenii, comunicându-le „forţe" prin toba lui. Nu ştiu cât timp a durat această „moarte". (Numai mai târziu, spune, când cineva i-a dat să citească *Shamanism*-ul meu, „a înţeles ce s-a întâmplat".) Dar, de atunci, simte în el o „forţă" suprafirească, şi e fericit că o poate dărui şi celorlalţi, prin ritmurile tobei lui...

Stă o jumătate de ceas. Azi, la nouă seara, pleacă la New York, şi după o săptămână se întoarce în California. Ca *term-paper* pentru trimestrul de iarnă, a scris întâmplările de mai sus (cu iniţierea lui „şamanică") şi alte câteva — pe care regret că nu le voi putea povesti pe îndelete. Bunăoară, asta: în beatitudinea L.S.D., stătea de vorbă cu o pisică, fără să scoată un cuvânt, firește, dar dialogul este interesant, pisica discuta coerent, punând întrebări inteligente, răspunzând corect la întrebările lui etc. Până ce, deodată, îi trece prin minte gândul acesta: iată ce-am

ajuns, să stau de vorbă cu o pisică! Şi în clipa aceea pisica îl priveşte mirată, jignită — îi întoarce capul şi fuge.

Dar despre întâmplările cu Elisabeth, acea fată fabuloasă din San Francisco, în al cărei apartament, înţeleg, se petrec tot felul de lucruri extraordinare, de la orgii şi magie, la şedinţe nesfârşite de muzică, „nudism psihologic", meditaţii zen? În *basement*-ul acestui apartament locuia prietenul lui, pianistul. Nu citea niciodată jurnalele, dar într-o zi vede, ieşind dintr-o pubelă, un ziar — şi se opreşte să citească titlul articolului. Era un interviu cu un clairvoyant celebru în San Francisco. Şi acest clairvoyant spunea: căutaţi bine prin oraş, şi unde veţi găsi un pian electric într-un *basement* locuit de un pianist — să ştiţi că acel pianist va deveni celebru într-o zi...

*

Nu trebuie să înţelegem experienţele paradiziace în termeni cantitativi şi temporali (*permanenţa* anumitor realităţi fizice *obiective*). Poţi „visa" sau anticipa beatitudinea paradiziacă într-o fracţiune de secundă, sau o poţi trăi în câteva minute, câteva ore — şi apoi te reîntorci *în lume*.

Apropo de „Women Liberation Front", o bătrână psihanalistă, dr. Benedict, ne spune o sumă de lucruri interesante. Bunăoară: că femeia se adaptează mai uşor ca bărbatul într-o societate modernă; dacă n-are slujbă, are ce să facă (gospodărie, educaţia copiilor). Dimpotrivă, bărbatul, dacă nu lucrează, dacă n-are *post, funcţie* — nu are nimic de făcut într-o societate urbană. În zece ani, cu acest nou sistem de a introduce femeile *peste tot*, şi concurenţa femeilor devenind tot mai *reală* — în zece ani vor fi milioane de bărbaţi neurastenici, şi se vor cheltui milioane de dolari cu tratamentul lor. Pentru că, adaugă dr. Benedict, femeile sunt superioare bărbaţilor (datorită adaptabilităţii lor) şi, încurajându-le această superioritate, se va agrava instabilitatea psihomentală a bărbaţilor.

*

Pasionat de structura antropocosmică a Zeiței Supreme, Mama Universală, la Kogi (= Cagaba). Rareori se mai întâlnește o atât de coerentă, sistematică și transparentă valorizare a maternității ca sursă a realului. Tot ce există a fost zămislit. Creația e o procreație. Orice mod de a fi — chiar și acela al morții — a fost „zămislit" de Mama Universală. Și tot ce face omul face în interiorul unui Cosmos care, deși creat, rămâne în interiorul Mamei. Pentru întâia oară, sunt precis și explicit exprimate diferențele dintre cele patru moduri de a exista interuterine: modul prenatal, cel al existenței terestre, cel post-mortem, în așteptarea reîncarnării, și modul de a fi al mortului, care se decide să rămână în sânul mamei.

Evident, moartea e invenția Spiritului masculin, adversarul mamei. Dar nici moartea nu izbutește să smulgă ceva de sub jurisdicția Mamei — căci morții reintegrează matricea universală. Nu mai întâlnești o asemenea viziune cosmic-maternă decât în mistica indiană. Și atunci înțelegi că ideea de divinitate supremă e solidară de concepția pe care și-o fac oamenii despre *originea realului* și *misterul creației*. „Sexul" divinității este doar o consecință a acestei intuiții primordiale.

*

Cât sunt de „condiționate" imaginea și fantezia primilor conchistadori și exploratori ai Americii de Sud! Fluviul Amazoane a fost numit astfel de Carvajal pentru că, afirma el, femei asemenea celor de care vorbește Homer s-au luptat eroic contra soldaților lui Orellan la gura lui Rio Negro. De asemenea, fabuloșii Ewaipanomas erau descriși cu „ochii pe umeri și gura între sâni". Imaginea se găsește în Plinius și a fost necontenit reactualizată în legătură cu toate geografiile mitice: „Etiopia", Asia, Extremul Orient. Evident, nu putea lipsi din poveștile celor care pătrundeau tot mai adânc în interiorul noului continent, în căutarea miticului Paititi (El Dorado).

*

Cu câtă tristeţe citesc cronicile şi scrisorile primilor misionari în regiunile andine! Teroarea populaţiilor refugiate în *selva* că cei care se dau drept preoţi ar putea fi spioni ai conchistadorilor, căutând aur, argint şi sclavi. Şi nu se conving că sunt călugări decât când acceptă să mănânce cu ei, din mâncarea pregătită de femeile lor.

*

Creativitatea religioasă a Occidentului creştin nu trebuie căutată numai în teologia sau istoria Bisericii, ci şi în curentele subterane „oculte", în mitologiile societăţilor secrete, în alchimia Renaşterii, în geografiile mitice ale Evului Mediu şi Barocului. Preromantismul şi romantismul exaltă funcţia visului şi a imaginarului. Tot atunci au loc descoperirea „Nopţii" şi a „organiculuí" şi atâtea alte experienţe care, dacă nu sunt cu totul noi, sunt pentru întâia oară trăite până la capăt; interpretate, valorizate şi, mai ales, transformate în *idées maîtresses*.

Mă gândesc, bunăoară, la Novalis, care redescoperă „dialectica sacrului", şi anume că Natura, aşa cum ni se arată, nu reprezintă realitatea absolută, ci e doar un *cifru*. Extraordinara lui intuiţie: că nu e nevoie *să mori*, să devii „spirit", ca să comunici cu lumile superioare, că deja aici, pe pământ, poţi cunoaşte experienţa beatifică. Trebuie ca cineva să arate, într-o zi, cât erau de străvechi, de arhaice, ideile lui Novalis: să încerce să explice, de asemenea, datorită căror împrejurări au trebuit să zacă, atât de îndelung, uitate sau voit ignorate...

*

Fascinaţia călătoriei nu ţine numai de spaţii, forme şi culori — locurile în care pătrunzi sau pe care le traversezi —, ci şi de numărul de „timpuri" personale pe care le reactualizezi. Cu cât înaintez în viaţă, cu atât călătoriile mi se par că au loc, concomitent, în timp şi în spaţiu. Un peisaj, o stradă, o întâmplare îşi au prospeţimea sau farmecul lor, dar declanşează totodată

nenumărate și mărunte amintiri — unele, aparent, fără nici un interes, dar nu mai puțin emoționante și, în cele din urmă, prețioase; căci astfel se recuperează fragmente uitate sau neglijate ale unei „istorii personale". Într-un anumit fel, traversând spații geografice familiare sau necunoscute, călătoresc totodată în trecut, în propria mea „istorie". Ce mă încântă în această *anamnesis* provocată și nutrită de mobilitate este în primul rând spontaneitatea ei; cu neputință de a anticipa sau preciza ce fragment din trecut îmi va fi restituit la capătul străzii pe care calc acum. Pătrunzând într-o catedrală, nu știu niciodată dacă voi întâlni amintirea altor sanctuare pe care le-am văzut cândva — sau îmi voi aminti de o carte, de un om la care nu m-am mai gândit de multe zeci de ani, sau mă voi trezi ascultând o melodie vetustă, o conversație de mult uitată.

Asta înseamnă, între altele, că un *Jurnal de călătorie*, în măsura în care cel care-l scrie încearcă să captezc măcar o parte din tot „ce i s-a întâmplat" — trebuie să accepte riscul de a fi confundat cu un caiet de note și fragmente autobiografice. Oare să fie numai atât, numai recuperarea trecutului? S-ar putea ca procesul să fie mai complicat și mai subtil: o călătorie, purtându-te destul de repede printre peisaje, forme și culori diferite, stimulă o serie de asociații, tot atât de prețioase pentru istoria secretă a sufletului pe cât sunt, într-o analiză jungiană, asociațiile provocate de ascultarea unor cuvinte, nume, legende și mituri, sau contemplarea anumitor picturi și desene.

CUPRINS

Notă asupra ediției 5

Jurnal 1941 9
1944 29
1945 56
1946 67
1947 102
1948 137
1949 149
1950 164
1951 183
1952 214
1953 248
1954 268
1955 274
1957 277
1958 303
1959 313
1960 359
1961 395
1962 426
1963 454
1964 484
1965 516
1966 551
1967 574
1968 586
1969 602